

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЌГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

№ 3 (110)

Душанбе – 2024

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияхои илмии пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 291/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинзод Дониёр Шомаҳмад* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Муборакиён С. М.*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодинур - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ғаффоров Абдушукӯр Одинашоевич - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Каримзода Шухрат Бозор - доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир - доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Қосимов Олимҷон Ҳабибович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Муллоев Шариф Боқиевич - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Саидмуроди Хочазод - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Саломииён Муҳаммаддодов Қайюм - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Солехов Шамсиддин Аслиддинович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Элбоев Вафо Ҷурақулович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Абдурашитов Фозил Маматович - доктори илмҳои таърих, профессор

Ёқубов Юсуфино - доктори илмҳои таърих, профессор, академики АМИТ

Қурбонзода Хоналӣ - доктори илмҳои таърих, профессор

Пирумшоев Ҳайдаршо - доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи АМИТ

Расулиён Қаҳҳор Расул - доктори илмҳои таърих, профессор

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - номзади илмҳои таърих, дотсент

Ҳақназаров Абдуназар - доктори илмҳои таърих, профессор

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович - доктори илмҳои таърих, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 01 мая 2023 года за №291/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад* - доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Муборакиён С. М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодинур – доктор филологических наук, профессор

Гаффоров Абдушукур Одинашович - доктор филологических наук, профессор

Каримзода Шухрат Бозор - доктор филологических наук, доцент

Косими Саъди Абдулкодир - кандидат филологических наук, доцент

Касимов Олимджон Хабибович - доктор филологических наук, профессор

Муллоев Шариф Бокиевич - доктор филологических наук, профессор

Саидмуроди Ходжазод - доктор филологических наук, профессор

Саломийён Мухаммаддодов Каюм - доктор филологических наук, профессор

Салихов Шамсиддин Аслиддинович - доктор филологических наук, профессор

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктор филологических наук, профессор

Джаматов Самиддин Салохиддинович - доктор филологических наук, профессор

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук, профессор

Абдурашитов Фозил Маматович - доктор исторических наук, профессор

Якубов Юсуфио - доктор исторических наук, профессор, академик НАНТ

Курбонзода Хонали - доктор исторических наук, профессор

Пирумишоев Хайдаршио - доктор исторических наук, профессор, член-корр. НАНТ

Расулиён Каххор Расул - доктор исторических наук, профессор

Сайнаков Сайнак Парпишович – кандидат исторических наук, доцент

Хакназаров Абдуназар - доктор исторических наук, профессор

Хусайнов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The Journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.291/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: *Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo* - Doctor of Historical Sciences, Professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Sanginzod Doniyor Shomahmad* - Doctor of Law Sciences, Professor, scientific affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Muborakiyon S.M.*

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur – Doctor of Philological Sciences, Professor

Gafforov Abdushukur Odinashoevich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Karimzoda Shuhrat Bozor - Doctor of Philological Sciences, Docent

Qosimi Sadi Abdulqodir - Candidate of Philological Sciences, Docent

Qosimov Olimjon Habibovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Mulloev Sharif Bokievich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Saidmurodi Khojazod - Doctor of Philological Sciences, Professor

Salomiyon Muhammaddovud Qayum - Doctor of Philological Sciences, Professor

Solehov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Khudoydodov Azam Ovlododovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Jamatov Samiddin Salohiddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Elboev Vafo Juraqulovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Abdurashidov Fozil Mamatovich - Doctor of Historical Sciences, Professor

Yakubov Yusufsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAST

Qurbonzoda Khonali - Doctor of Historical Sciences, Professor

Pirumshoev Haydarsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corr. member of NAST

Rasuliyon Kahhor Rasul - Doctor of Historical Sciences, Professor

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of Historical Sciences, Docent

Haqnazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences, Professor

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Турсунов Ф.М., Сохибназарова Х.Т.

Ономастика как феномен безэквивалентной лексики в переводе (на материале английского, русского и таджикского языков) 7

Сулаймонов И. О.

Дар хусуси баъзе хусусиятҳои фонетикӣ, маъноӣ ва морфологии калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ дар “Маснавии маънавий” 13

Насимов Н. И.

Калимаҳои аслии ҳоси маҳзани асосии луғавии забони тоҷикӣ дар фолклори Сари Хосор ... 20

Шамсудинова М.А.

Пажӯҳиши сохтори номҳои ҷуғрофии осори Аҳмади Дониш 26

Мавлонзода Ш. М.

Таснифоти истилоҳот дар номаҳои Садриддин Айни 33

Маликов А. Р.

Дарачаҳои сифат берун аз муқоиса дар забони тоҷикӣ ва муродифоти он дар забони фаронсавӣ 39

Табаров Х. Н.

Баъзе вижагиҳои калимасозии сифатҳои мураккаб дар осори Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ 45

Ҳасанова С. Р.

Падидаҳои полисемия ва омонимия дар низоми истилоҳоти бофандагии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 52

Орзуева П. Ҷ.

Нақши калимаҳои ҳамнисбат дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 59

Умаралиева Т. М.

Вожаҳои марбут ба мафҳуми дарза, ғараму тӯдаи алаф ва зироатҳои ғалладонаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ 65

Сохибова А. Н.

Тематическая классификация туристических терминов в таджикском, русском и английском языках 69

Ишироқӣ С. М., Аминӣ Д. Ф.

Маъноҳои дигари пасванди «-ча» дар форсии кобулӣ 74

Мананова П. И.

Модели образования названия профессии в сфере медицины в таджикском и английском языках 79

Каюмова М.А.

Лингвистические особенности хирургических терминов таджикского и английского языков 85

Холназаров Р. М.

Баъзе паҳлуҳои фаъолияти илмии профессор Ғаффор Ҷӯраев 89

Гулнораи Н.

Баъзе хусусиятҳои сарфӣ шумора дар «Зод-ул-мусофирин» 93

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Қосимӣ С. А.

Васоити таълимии фанни “Фолклори тоҷик” дар замони истиқлоли давлатӣ (дар мисоли муассисаҳои таҳсилоти олии) 98

Қурбонзода Р. Қ., Норматмедов И.

“Мактубот”-и Чалолуддини Балхӣ ҳамчун сарчашмаи адабӣ ва намунаи жанри номанигорӣ 107

Қурбонзода М., Қурбонова З.

Бозтоби чехраи зан-модар дар «Шоҳнома»-и А. Фирдавсӣ 115

Хошимова Х. А. Проза Сорбона.....	122
Ўрунова М. Р. Вожаи «дил» дар суvari хаёли Соиби Табрезӣ	133
Шодиева С. Р. Таъсирпазирӣ аз Наврӯз ва баҳор дар ашъори Лоиқ Шералий	140
Абдурахимов Б. А., Маҳкамов Д. С. Мақоми эҷодии Низом Қосим дар ҷомеа ва баҳои муҳаққиқону ҳамкасбон ба ашъори ӯ.....	146
Пиров М. М. Нигоҳе ба ташаккули сухани муаллиф ва рӯчӯҳои публитсистӣ дар осори Айнӣ.....	153
Ҳайдаров Ф. Н. Вижагиҳои шеърӣ мадҳӣ-ситоишии замони Салҷуқиён.....	163
Шоев А.А. Муҳити адабӣ ва вижагиҳои он дар асри рӯзгори Воизи Қазвинӣ	172
Холов Ф.Х. Арзишҳои миллий ва фарҳангӣ аз нигоҳи «Бесогон ТВ»	181
Каримов Х. Р. Нигоҳе ба ҷанбаҳои ҳунарии романи «Ғафлатзадагон»-и Б. Фирӯз.....	188
Ризоева З. Б. Ҳамгуниҳо дар сохт ва муҳтавои дostonҳои “Лайли ва Мачнун”-и Низомӣ ва Шамсиддин Шохин.....	193
Умарзода Ф. Сохтори ғазалҳои Ҳумоми Табрезӣ	201

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Турсунов Т. Х., Муҳаммадиев Д. М. Науҷнаи алоқаи Тоҷикистонӣ ССР ва Германской Демократической Республики (1975-1991 гг.)	208
Шарипов Ҷ. С. Нуфузи оини меҳрпарастӣ дар Аврупои бостон.....	214
Камолов Ф. И., Қараев Ф. К. Таърихнигорӣи қорнамоиҳои ҷангии ҷавони Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ.....	219
Ҳалимова М.М., Шукронаи Т. Инъикоси масоили сиёсати мустанликавии Англия дар Ҳиндустон дар осори муҳаққиқони хориҷ (асри XX - ибтидои асри XXI)	225
Ҳочаев М. П., Ҷалилов Б. Т. Сиёсати тичоратии Темуриён ва паёмдҳои он	233
Мусоев М. С. «Мачмаъ-ул-фазоил»-и Мир Муҳаммад Ҳусейн - сарчашмаи нави таърихӣ доир ба таҳқиқи насаби Садриддин Айнӣ	240
Саидзода И. Абдуқодир Муҳиддинов ва рисолаи ӯ «Ба деҳқонони Тоҷикистон Инқилоби Октябр чӣ дод?».....	247
Соҳибзода Ҳ. С. Рафъи нобаробарии гендерӣ - омили баланд гардидани мавқеи зан дар ҷомеа	252

УДК 811.514.2

ОНОМАСТИКА КАК ФЕНОМЕН БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ ЛЕКСИКИ В ПЕРЕВОДЕ (на материале английского, русского и таджикского языков)

*Турсунов Ф. М., Сохибназарова Х. Т.
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода*

Ономастика как лингвистическое явление привлекает внимание ученых разных наук – языковедов, литературоведов, философов, культурологов и т.д. Так, как раздел языкознания, ономастика широко отражена в научной литературе отрасли. Приведем некоторые точки зрения о лингвистической природе ономастики.

«Ономастика... обозначает либо систему личных имен данного языка или данной области, либо изучение этой системы...» [5, с. 187].

«Словарь лингвистических терминов» О. С. Ахмановой: «Ономастика (ономатология)...1. Раздел языкознания, изучающий личные имена (имена, отчества, фамилии, прозвища людей и животных). 2. Совокупность (система) личных имен как особый предмет лингвистического изучения. 3. Раздел языкознания, изучающий собственные имена» [1, с. 288].

«Ономастика... раздел лексикологии, посвященный изучению собственных имен» [7, с. 177].

«Ономастика – раздел языкознания, изучающий любые собственные имена» [6, с. 96].

Как видно из определений, ономастика описывается с разных точек зрения, однако ключевым во всех определениях является словосочетание «собственные имена». Вслед за Н.В. Подольской мы придерживаемся мнения о том, что ономастика наука об именах собственных (ИС) вообще.

Одним из важных и научно обоснованных аспектов изучения ономастики является проблема отражения ИС в процессе перевода. Тесная связь ономастики с национально-культурными и историческими особенностями народа делает их привлекательными для переводчиков и переводоведов. Следует отметить, что с учётом данной специфики ИС ученые отрасли относят их к группе безэквивалентной лексики.

В самом деле, ИС занимают особое место в переводоведении и требуют от переводчиков особого и серьёзного внимания. Как отмечает Д.И. Ермолович, «Имена собственные служат для демонстрации специального индивидуального предмета, независимо от определённых случаев и особых обязательных толкований. Собственные имена выполняют особую функцию индивидуального наименования» [4, с. 9].

По мнению А.В. Суперанской, собственные имена «усиливают все отрасли жизни и деятельности человека. Содержание собственных имён и их «социальная и идеологическая нагрузка прослеживается во многих сферах: социальной, исторической, экономической и т.д.» [9, с. 44].

Сказанное выше еще раз доказывает мысль о том, что ИС многогранны и занимают особое место в переводоведении, так как они составляют особую группу лексики и принимают активное участие в оформлении текстов разного содержания. Для адекватного перевода ИС специалистов необходимо обладать широкими филологическими знаниями в области топонимии, антропонимики, литературы, истории, а также социально-экономических, культурно-политических особенностях страны исходного языка. Как отмечает М. Ю. Семёнова, «основная особенность жизненного опыта каждого человека – это его отношение с культурой и языком, поэтому знание языка подразумевает не только знание его компонентов, но и наличие глубоких знаний о народе-носителе языка» [8, с. 80].

Необходимо также констатировать, что в новых условиях развития сопоставительного изучения таджикского языка в целях содействия процессу перевода и повышения качества переводов исследование данной темы выходит на первый план.

В рамках нашего исследования в части ономастики наиболее интересными считаются некоторые географические реалии - топонимы и антропонимы в рассматриваемых языках,

так как они более распространены и имеют ярко выраженную национальную окраску, а также требуют дополнительной информации для понимания при англо-таджикско-английском межъязыковом общении. Топонимы и антропонимы занимают одно из наиболее значительных мест в языке и культуре народов. Они всегда национально окрашены и, следовательно, влияют и на процесс их освоения и перевода. Наряду с другими группами безэквивалентной лексики, топонимы и антропонимы, в основном, передаются на ПЯ при помощи транскрипции/транслитерации, ибо составляют также категорию «непереводимого в переводе».

Следует отметить, что в англистике существует немало исследований по антропонимам. Мы лишь укажем на ряд аспектов, которые с точки зрения восприятия носителя таджикского языка считаются необычными и требуют дополнительные пояснения. Например, некоторой, более яркой особенностью личных имён - антропонимов стран английского языка является добавление Jr. (= Junior 'младший') к имени сына, носящего имя и фамилию отца; широкое использование библейских имён (Joseph, Samuel, Benjamin, David, Joel, Ezra, Adam); использование сокращённых форм - Jeffery – Jeff; Joseph – Jo; James – Jim...; тенденция к использованию только инициалов в именах президентов: F.D.R.-Franklin Delano Roosevelt; J.F.K.-John Fitzgerald Kennedy; L.B.J.- Lyndon Baines Johnson [10, с. 202].

В отличие от английских имён, таджикским именам присуще добавление уменьшительно-ласкательных суффиксов – **ҷон**, преимущественно к мужским именам – Фирдавҷон, Акмалҷон и т.д., и **хон**, преимущественно к женским именам. Ниже приведём ряд примеров рассматриваемого класса.

1. Английские и американские географические реалии, и топонимы:

jungle	- чангал (джунгли)
fiord	- фиорд, халиҷҳо (фьорд, заливы)
prairie	- прерия, дашт (степь)
London	- Лондон
Nottingham	- Ноттингем, шахр (Ноттингем)
Cambridge	- Кембрич (Кембридж)
Avon	- Эйвон, дарё (Эйвон, река)
Glasgow	- Глазго, шахр (Глазго)
Cardiff	- Кардифф, шахр (город)
Douglas	- Дуглас, шахр (город)
Liverpool	- Ливерпул, шахр (город)
Oxford	- Оксфорд
Washington	- Вашингтон
New York	- Нью Йорк
Scotland Yard	- Скотлэнд Ярд
Hyde Park	- Гайд-Парк (дар Лондон) (Гайд-Парк в Лондоне)
Broadway	- Бродвей

Таджикские общеизвестные топонимы:

Душанбе	- Dushanbe
Хучанд	- Khujand
Кӯлоб	- Kulob
Кӯрғонтеппа	- Qurghonteppa
Хисор	- Hisor
Файзобод	- Fayzobod

Ниже приведём ряд примеров-предложений с ИС, главным образом личными именами собственными, из художественной литературы на русском, английском и таджикском языках на примере произведения Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» и их переводов.

Следует отметить, что ИС, особенно личные имена, в большинстве своём передаются на переводящий язык при транскрипции/транслитерации. Например:

-*Много ль за часы-то, Алена Ивановна?* (2, с. 1).- “*How much will you give me for the watch, Alyona Ivanovna?*” [11, с. 10]. *Ба ин соат чанд пул медиҳед, Алена Ивановна?* [3, с. 10].

В приведённых выше примерах русские имя и фамилия **Алена Ивановна** переведены на английский и таджикский языки упомянутым способом – транскрипцией и транслитерацией – **Alyona Ivanovna** - **Алена Ивановна**. Если рассмотреть английскую

версию перевода, интересен переход буквы “ё”, обозначающей звук [йо] на английский язык, в котором используется буквосочетание “yo”. Такая картина диктуется самой природой языков, т.е. в английском языке отсутствует буква “ё”, а звук, обозначаемый ею, передаётся указанным сочетанием, что вполне отвечает требованиям перевода. Что касается таджикской версии перевода, то и здесь мы наблюдаем не менее интересный случай. Дело в том, что имя Алена используется в таджикском языке совсем без изменений, в то время как в таджикском языке не практикуется правило считать буквы “е” и “ё” одной буквой, хотя, возможно, на момент перевода произведения, а произошло это достаточно давно, еще в эпоху существования Советского Союза, такая практика наблюдалась. В любом случае, такая практика не соответствует современным нормам и требованиям таджикского языка, т.е. такой перевод с точки зрения современного таджикского языка считается неправильным.

Другой пример:

Пятнадцать рублей, которые я послала тебе четыре месяца назад, я занимала, как ты и сам знаешь, в счет этого же пенсионера, у здешнего нашего купца Афанасия Ивановича Вахрушина [2, с. 34]. - The fifteen roubles I sent you four month ago I borrowed, as you know, on security of my pension, from Vassily Ivanovitch Vahrushin a merchant of this town [11, с. 34]. - Ҳамин понздаҳ сумеро, ки ман ба ту чор моҳ пеш фиристода будам, чунон ки ба худат маълум аст, аз ҳисоби ҳамин нафақаам, аз савдогари ҳаминҷош худамон Афанасий Иванович Вахрушин қарз гирифта будам [3, с. 34-35].

Как видно из примеров, в английской версии перевода наблюдается определенная неточность: переводчик полностью заменил слово “Афанасий” на “Василий”. Возможно, этот случился из-за его невнимательности, однако такое несоответствие можно отнести к разряду технических ошибок. Таджикская версия осуществлена без особых изменений с соблюдением правил применения транскрипции/ транслитерации. Здесь также не наблюдается каких-либо расхождений в звуко-буквенном соотношении русского и таджикского языков.

Интересны случаи со следующими примерами:

1. *А к нам вот поступило ко взысканию просроченное и законно протестованное заемное письмо в сто пятнадцать рублей, выданное вами вдове, коллежской асессорше Зарницыной, назад тому девять месяцев, а от вдовы Зарницыной перешедшее уплатою к надворному советнику Чебарову, мы и приглашаем вас посему к отзыву [2, с. 103-104]. - “Here, an IOU for a hundred and fifteen roubles, legally attested, and due for payment, has been brought us for recovery, given by you to the widow of the assessor Zarnitsyn, nine months ago, and paid over by the widow Zarnitsyn to one Mr. Chebarov. We therefore summon you, hereupon” [11, с. 104]. - Ба дасти мо ҳуҷҷати қарздорӣ омад, ки мо бояд аз рӯи қонун як саду понздаҳ сӯм қарзро рӯёнда диҳем. Шумо ин забонхатро ба завҷаи бевамондаи котиби коллегия Зарница нӯҳ моҳ аз ин пеш додаеду ин забонхати шумо аз бевазан Зарница ҳамчун ҳуҷҷати пардохт ба дасти маслиҳатчи надворный Чебаров гузаштааст ва мо шуморо даъват кардем, ки аз рӯи ҳамин пардохти қарз баёнот бидиҳед [3, с. 118].*

2. *Херувимову кто-то сказал, что будто бы Руссо в своем роде Радичев [2, с. 118]. - Somebody has told Heruvimov, that Rousseau was a kind of Radishchev [11, с. 118]. - Як кас ба Херувимов гуфтааст, ки гӯё Руссо ба Радичев монанд бошад [3, с. 135].*

В первом предложении переводчики на английский и таджикский языки применили транскрипцию/транслитерацию - **Zarnitsyn, Chebarov-Зарницин, Чебаров**. Однако привлекает внимание английская версия перевода имени Зарницин. При передаче русской буквы “ц” переводчиком использовано буквосочетание “ts”, передающее звук [ц]. Поскольку в русском варианте использована буква “ы”, переводчик также сохранил эту особенность русского языка и использовал английскую букву “y”, которая обычно на практике используется для передачи буквы “ы”, следовательно, в переводе на наблюдается особых нарушений. Таджикская версия этого личного имени (Зарницин) тоже выглядит немало интересной. Как было отмечено выше, во времена издания перевода на таджикский язык еще не были приняты изменения по замене русской буквы “ц” на таджикские “тс” или “с”, отсюда, переводчиком буква “ц” сохранена в тексте перевода в первоначальной форме. Она присутствовала в прежнем таджикском алфавите на базе кириллицы. Однако в этом же имени переводчик заменил русскую букву “ы” на “и”, т.е. им предпринята попытка приспособить перевод к правилам произношения носителя языка перевода, хотя в прежнем алфавите существовала и эта буква.

Во втором предложении способ перевода, примененного в отношении английского перевода, отличается от способа перевода на таджикский язык, что представляется

интересным: **Rousseau, Radishchev --Руссо, Радищев**. В имени “Руссо” одна русская буква “у” превратилась в два “ou” французской версии имени и одна русская буква “о” – в три французские буквы “eau”. Такая же картина наблюдается в другом русском имени “Радищев”, где в результате русская буква “щ” передается четырьмя французскими “shch”. А в таджикской версии перевода наблюдается традиционное для того времени применение транскрипции.

Следует отметить, что кроме транскрипции/транслитерации наблюдаются и другие способы перевода ономастики. Это связано со способом использования и стилистическими задачами языковых единиц.

Например:

Это я в этот последний месяц выучился болтать, лежа по целым суткам в углу и думая... о царе Горохе [2, с. 6]. - *I've learned to chatter this last month, lying for days together in my den thinking... of Jack the Giant-killer* (11, с. 6).- *Ман дар ҳамин як моҳи охир шабу рӯз дар як кунҷи ҳуҷра хобида хаёлу андешаи замонҳои Дақъёнусро карда... лаққиданро омӯхтаам* [3, с. 5].

В данном предложении имя собственное Горох встречается в составе русской фразеологической единицы “думать о царе Горохе”, что обозначает вспоминать о давних событиях. В английском переводе предложения использован ее историко-сказочный эквивалент, полностью передающий содержание предложения. Интересен и перевод на таджикский язык, где применён подбор аналогии перевод и переводчиком найден образ *замонҳои Дақъёнус* (букв.: времена Дакаянуса). Это выражение распространено в таджикском языке и является таджикской версией имени Римского правителя Диэклетиана (284-305 гг.), известного своей жестокостью в отношении христиан¹. Можно заключить, что данный подбор аналогии очень удачный во многих отношениях – смысловом, стилистическом и т.д., сохранён также статус языковой единицы как имени собственного.

В нижеследующем примере наряду с элементами транскрипции/транслитерации встречаются также и другие изменения:

И вижу я, эдак часу в шестом, Сонечка встала, надела платочек, надела бурнусик и с квартиры отправились, а девятом часу и назад обратно пришла [2, с. 21].- *At six o'clock I saw Sonia get up, put on her kerchief and her cape, and go out of the room and about nine o'clock she came back* [11, с. 21]. - *Ман бинам, ки Соняҷон соатҳои шаши бегоҳ аз ҷояи бархесту рӯймолаширо ба сараи гирифта камзӯлчаширо пӯшида аз хона баромада рафт ва соатҳои нӯҳи шаб гапта омад* [3, с. 23].

В приведённых выше примерах автором использовано не полная форма имени Соня, а его уменьшительно-ласкательная форма - **Сонечка**. В русском языке такой форме способствовал суффикс “ечк”². Примечательно, что и в таджикском языке существуют средства выражения уменьшительно-ласкательной формы имени, что очень мастерски подхвачено переводчиком. В качестве такового средства выступает суффикс “ҷон” (джон). Как смысловая единица данное слово имеет значение “душа”. В результате таджикская версия русского имени получила красивую и экзотическую форму **Соняҷон**. Такой подход переводчика можно считать правильным и удачным. А в английской версии перевода уменьшительно-ласкательный оттенок имени остался вне поля зрения переводчика. Такие случаи не в полной мере выражают особенности и содержание оригинала.

Таким образом, в настоящей статье мы рассмотрели особенности перевода ономастики со случаями применения способов перевода на материале русского, английского и таджикского языков и пришли к выводу, что перевод – это сложный и многогранный процесс, в котором перевод ономастики занимает особое место и требует от переводчика соответствующих знаний о национальных особенностях языка. Поэтому важным считается знакомство с жизнью, традициями, литературой, и, как мы убедились при анализе ряда примеров, с историческими особенностями языковых единиц, затронутых в текстах, особенно в художественной литературе.

Всего нами проанализировано 193 имени собственного на базе выбранного произведения, среди которых 120 слов относятся к личным именам, для перевода большинства из которых применена транскрипция/транслитерация. Лишь в отдельных случаях наблюдаются некоторые отклонения от традиции применения данного способа. Анализ примеров еще раз подтвердил, что имена собственные, особенно личные имена,

¹ www.vazhaju.tj (дата обращения 31.10.2023).

² www.sinonim.org. (дата обращения 31.10.2023).

тесно связаны с национально-культурными особенностями языков и не имеют эквивалентов в других языках и, следовательно, требуют от переводчиков особого подхода. Успех переводчика в этом деле зависит от его опыта и навыков, а также знаний в области культуры и истории языка оригинала.

Литература

1. Ахманова, О.С. *Словарь лингвистических терминов* / О. С. Ахманова. – М., 1966. – 230 с.
2. *Достоевский, Ф.М. Избранные сочинения* / Редкол.: Г. Белинский, П. Николаев; Сост., вступ. статья, примеч. Н. Якушина. / Ф.М. Достоевский. – М.: Худож. Лит., 1990. – 606с.
3. *Достоевский, Ф.М. Чиноят ва ҷазо: Роман. Иборат аз шаи қисм бо хотимааш* (Тарҷ. Шамсӣ Собир) / Ф.М. Достоевский. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 656 с.
4. Ермолович, Д. И. *Имена собственные на стыке языков и культур* / Д. И. Ермолович. – М.: Р. Валент, 2001. – 200 с.
5. Марузо, Ж. *Словарь лингвистических терминов* / Ж. Марузо. – М., 1960. – 430 с.
6. Подольская, Н.В. *Словарь русской ономастической терминологии*. 2-е изд., перераб. и доп. / Н.В. Подольская. – М., 1988. – 146 с.
7. Розенталь, Д.Э. *Словарь-справочник лингвистических терминов: Пособие для учителя*. 2-е изд., испр. и доп. / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М., 1985. – 267 с.
8. Семенова, М.Ю. *Основы перевода текста: учебник* / М.Ю. Семенова. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 344 с.
9. Суперанская, А. В. *Общая теория имени собственного* / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
10. Томахин, Г.Д. *Реалии – американизмы: учеб. пособие для институтков и фак. иностр. Яз.* / Г.Д. Томахин. – М.: Высшая шк., 1988. – 239 с.
11. *Dostoevsky, F. Crime and Punishment. Translated by Constance Garnett. Barnes and Noble Books* / F. Dostoevsky. – New York, - 1994. – 449 pp.

ОНОМАСТИКА КАК ФЕНОМЕН БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ ЛЕКСИКИ В ПЕРЕВОДЕ (на материале английского, русского и таджикского языков)

Статья посвящена особенностям ономастики как феномена безэквивалентной лексики в переводе на материале художественной литературы, а также анализу их общности, различиям и способам передачи в рамках рассматриваемых языков. В ней также авторы на конкретных примерах показывают способы трансформации ономастики в художественных произведениях. Как известно, одним из важных и научно обоснованных аспектов изучения ономастики является проблема отражения ИС в процессе перевода. Тесная связь ономастики с национально-культурными и историческими особенностями народа делает их привлекательными для переводчиков и переводоведов. С учётом данной специфики ИС ученые отрасли относят их к группе безэквивалентной лексики, которая проанализирована в статье. В самом деле, ИС занимают особое место в переводоведении и требуют от переводчиков особого и серьёзного внимания. Сказанное выше еще раз доказывает мысль о том, что ИС многогранны и занимают особое место в переводоведении, так как они составляют особую группу лексики и принимают активное участие в оформлении текстов разного содержания. Для адекватного перевода ИС специалисту необходимо обладать широкими филологическими знаниями в области топонимии, антропонимии, литературы, истории, а также социально-экономических, культурно-политических особенностей страны исходного языка. Поэтому в статье рассматриваются способы перевода ономастики в художественном произведении на материале трёх языков, а также проводится глубокий анализ их функционирования на конкретных примерах.

Ключевые слова: ономастика, топоним, способы передачи, феномен, собственные имена, особенность, художественный перевод, отражение, переводоведение.

ОНОМАСТИКА ҲАМЧУН ПАДИДАИ ВОҲИДҶОИ БЕМУОДИЛ ДАР ТАРЧУМА (дар асоси маводи забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ)

Мақола ба масъалаи вижагиҳои ономастика ҳамчун падидаи луғавии воҳидҳои бемуодил дар тарҷума дар асоси маводи асари бадеӣ бахшида шуда, дар он оид ба умумият, тафовут ва усулҳои интиқоли онҳо сухан мерavad. Дар он муаллифон, инчунин, бо мисолҳои мушаххас роҳҳои дигаргунсозии ономастикаро дар асарҳои бадеӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд. Яке аз ҷанбаҳои муҳим ва аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ омӯзиши ономастика масъалаи инъикоси исмҳои хос дар раванди тарҷума маҳсуб меёбад. Алоқаи зичи ономастика бо хусусиятҳои миллӣ-фарҳангӣ ва таърихӣ халқ онҳоро ба рои тарҷумонҳо ва тарҷумашиносон ҷолибтар мегардонад. Бояд тазаққур дод, ки олимони соҳа ҳамин хусусияти исмҳои хосро ба инобат гирифта, онҳоро ба гурӯҳи воҳидҳои бемуодил тасниф мекунанд, ки дар мақола равшану возеҳ таҳлил шудааст. Воқеан, исмҳои хос дар тарҷумашиносӣ ҷойгоҳи махсусро касб намудаанд, ки аз тарҷумон тавачҷуҳи хоса ва ҷиддӣ талаб мекунанд. Гуфтаҳои боло бори дигар собит месозанд, ки исмҳои хос гуногунҷабҳа буда, дар тарҷумашиносӣ мавқеи хосро ишғол менамоянд. Онҳо як гурӯҳи махсуси воҳидҳои луғавиро ташкил дода, дар ташаққули матнҳои дорои мазмуни гуногун фаъолона иштирок мекунанд. Ба рои анҷом додани тарҷумаи мукаммали исмҳои хос мутахассисони соҳаро зарур аст, ки дар соҳаи топонимика, антропонимика, адабиёт, таърих, инчунин, хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсии кишвари забони сарчашма

дониши васеи филологӣ дошта бошанд. Аз ин рӯ, дар мақола роҳҳои тарҷумай ономастика дар осори бадеии се забон баррасӣ шуда, инчунин, бо истифода аз мисолҳои мушаххас таҳлили амиқи корбурди онҳо оварда шудааст.

Калидвожаҳо: ономастика, топоним, усулҳои интиқол, падида, исмҳои хос, вижагиҳо, тарҷумай бадеӣ, инъикос, тарҷумашиносӣ.

ONOMASTICS AS A PHENOMENON OF NON-EQUIVALENT WORDS IN TRANSLATION (based upon the materials of the English, Russian and Tajiki languages)

The article deals with the features of onomastics as a phenomenon of non-equivalent words in translation based on the material of a literary work and their common features, differences and methods of their transformation. The authors also show the ways of transforming onomastic in the literary works using specific examples in it. One of the important and scientifically based aspects of the study of onomastics is the problem of reflecting proper nouns in the translation process. The close connection of onomastic with the national, cultural and historical characteristics of the people makes them attractive to translators and translation scholars. It should be noted that, taking into account this specificity of proper nouns, scientists classify them as a group of non-equivalent words, which is clearly analyzed in the article. In fact, proper nouns occupy a special place in translation studies and require special and serious attention from translators. The sentences above prove again that proper nouns are a multi-aspect phenomenon and occupy a special place in translation studies, since they constitute a special group of vocabulary and take an active part in the design of texts of different content. For adequate translation of proper nouns, it is necessary for the specialists to have broad philological knowledge in the field of toponymy, anthroponymy, literature, history, as well as socio-economic, cultural and political characteristics of the country of the source language. Therefore, the article is devoted to the ways of translating onomastics and its differences in the fiction of three languages, and also provides a deep and accurate analysis using specific examples.

Keywords: onomastic, toponyms, methods of transforming, phenomenon, proper nouns, peculiarity, literary translation, reflection, translation studies.

Об авторах

*Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич
Доктор филологических наук, профессор
кафедры сопоставительного языкознания и
теории перевода
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзаде
734019, Республики Таджикистан г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева 17/6
E-mail: fayzbakhsh@rambler.ru*

*Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна
Кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой сопоставительного
языкознания и теории перевода
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзаде
734019, Республики Таджикистан г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева 17/6
E-mail: havas3001@mail.ru*

Дар бораи муаллифон

*Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич
Доктори илмҳои филологӣ профессори
кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи
тарҷума
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Мухаммадиев 17/6
E-mail: fayzbakhsh@rambler.ru*

*Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент
мудирӣ кафедраи забонишиносии муқоисавӣ
ва назарияи тарҷумай
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Мухаммадиев 17/6
E-mail: havas3001@mail.ru*

About the authors

*Tursunov Fayozjon Meliboevich
Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Comparative Linguistics and
Theory of Translation
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734019, Dushanbe, Muhammadiev st., 17/6
E-mail: fayzbakhsh@rambler.ru*

*Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor, Head of the Department of
Comparative Linguistics and Theory of
Translation
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734019, Dushanbe, Muhammadiev st., 17/6
E-mail: havas3001@mail.ru*

**ДАР ХУСУСИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ФОНЕТИКӢ, МАЪНОӢ ВА
МОРФОЛОГИИ КАЛИМАҲОИ СИФАТИИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР
“МАСНАВИИ МАЪНАВӢ”**

Сулаймонов И. О.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар низоми луғавии забон воридшавии калимаҳоро аз як забон ба забони дигар бо мафҳуми иқтибоси калимаҳо ифода менамоянд. Дар китоби «Лингвистический энциклопедический словарь» доир ба ин мафҳум чунин оварда шудааст: «Иқтибос гуфта, зухуроти забоние дар назар дошта мешавад, ки зимни он унсури забони бегона (калима, морфема, сохтори синтаксисӣ), ки аз як забон ба забони дигар тавассути робитаҳои забонӣ гузаштааст, меноманд. Дар натиҷаи муносибатҳои мутақобилаи забонҳо, ба ҳам омезишҳои онҳо дар низоми лексии онҳо иқтибосот мавқеи махсусро касб менамоянд. Дар натиҷаи нерӯмандгардии алоқаҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар байни мардум истифодаи калимаҳои иқтибосӣ низ густариш пайдо мекунад, ки ин батадриҷ ба бунёди фонди калимаҳои иқтибосӣ оварда мерасонад» [9, с. 158].

Иқтибоси калимаҳо аз як забон ба забони дигар ҳодисаи ногузир аст. Яъне ин далолат бар он мекунад, ки забон дар рафти инкишофи таърихӣ худ бо ҳалқе ё мамлакати дигаре аз ягон ҷиҳат робитае доштааст ва байни онҳо дар баробари доду гирифтҳои молиявӣ доду гирифтҳои маънавӣ низ вучуд доштааст. Ба андешаи муҳаққиқони забоншинос иқтибос гардидани калимаҳо яке аз муҳимтарин омилҳо ва роҳҳои сарватманд гардидани таркиби луғавии ҳар як забон ба шумор меравад. Яъне, ҳар як забон бе иқтибос аз забонҳои дигари дуру наздик арзи вучуд дошта наметавонад. Сабабҳои аз забонҳои дигар иқтибосшавии калима ва таркибу ибораҳои гуногун мешаванд: ҳамсарҳад будан бо мамлакатҳои дигар (рафту омад, доду гирифт, муносибатҳои хешутаборӣ барқарор кардан), тичорат, муносибатҳои дипломатӣ, пешрафти илму технология, тарҷумаи асарҳои халқҳои дигар ва амсоли ин.

Т. Бердиева сабабҳои ба забон ворид шудани унсурҳои бегонаро ба табиати ҳар забон вобаста дониста, чунин таъкид мекунад: “Сабабҳои, ки аз табиати забон бармеоянд ба ворид шудани унсурҳои бегоназабон замина мегузоранд, пеш аз ҳама, эҳтиёҷи номдехӣ (номинатсия) ҳодисоти сершумори ҳаёти рӯзмарра аст. Чамъият, ки инкишофи меёбаду ақлу хиради инсон олату афкори нав ба нав меофарад, ҳар як забонро ба номҳои нав эҳтиёҷманд месозад. Дар ин ҳолат забон аз банду решаи худ ғизо мегирад ва агар он расоӣ накард, вай аз сарчашмаи дигари иқтибосот баҳра мегирад. Сабаби дигаре, ки аз табиати забон бармеояд, полисемия аст, ҳангоме ки як калима маъноҳои гуногунро ифода мекунад лекин моҳияти ҳодиса ё предметро қатъӣ ифода карда наметавонад. Дар ин ҳолат он калима бо амри қонуниятҳои дохилии инкишофи забон аз ин “вазифа” соқит мегардад. Барои ифодаи мафҳумҳои нав унсурҳои лексии он забонро, ки соҳибонаш ин мафҳумҳоро офаридаанд ё ҷорӣ кардаанд, иқтибос мекунад” [2, с. 128].

Иқтибоси калима аз забони дигар нишонаи очизӣ ва нотавонии ҳамон забон маҳсуб намешавад. Ин раванд як раванди бемайлони иҷтимоӣ буда, далолат бар он мекунад, ки тавассути иқтибосот байни мардумони гуногунзабон иртиботе вучуд дорад. Ҳамчунин иқтибосшавии калимаҳо дар забони тоҷикӣ падидаи нав нест ва заминаҳои хеле қадимии таърихӣ низ дорад.

Агар истилоҳоти динию тасаввуфиро, ки дар қолаби калима ва ибораҳои гуногун истеъмол шудаанд ва иқтибоси аз оятҳои Қуръон ва Ҳадисро истисно намоём, таносуби қорбурди калимаҳои тоҷикиасл нисбат ба иқтибосоти арабӣ куллан дар “Маснавиҳои маънавӣ” баргарӣ дорад. Дар Маснави мавқеи истифодаи исмиҳои арабиасл нисбат ба сифат афзалияти назаррасро молик мебошад. Ташхиси лексикаи маснавиӣ нишон дод, ки танҳо калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ дар дафтарҳои яқум ва дуҷум бештар аз 400 воҳиди луғавӣ – калимаҳои гуногунсохтор, ибораҳои озоди синтаксисӣ ва ибораҳои фразеологиро ташкил медиҳанд.

Профессор М.Н. Қосимова дар мавриди дар марҳилаи аввали инкишофи забони адабии тоҷик, яъне асрҳои IX-X ворид шудани иқтибосоти арабиро ба таври зайл натиҷагирӣ намуфтааст: “Азбаски дар асрҳои IX-X забони адабии тоҷик ва намоёндагони илму ҳунари

тоҷик ба забони арабӣ саҳт муқобилият нишон медидагӣ шуданд, калимаҳои арабӣ дар осори хаттии ин асрҳо ниҳоят кам вомерӯад. Масалан, тибқи тадқиқоти забоншинос С. Сулаймонов дар “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино 71,1 %-ро калимаҳои забони тоҷикӣ ва 28, 9%-ро калимаҳои забони арабӣ ташкил медиҳанд” [6, с. 490].

Далелҳои зиёд нишон медиҳанд, ки калимаҳои арабӣ, ки дар ин давра аз арабӣ ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд, аксари онҳо дар давоми зиёда аз ҳазор сол дар забон ҳазм гардида, то замони мо омада расидаанд ва маънои онҳо то як андоза ба соҳибони забон маълум аст. Масалан, калимаҳои сифатӣ дар забони тоҷикӣ истеъмол мешаванд ва хусусиятҳои семантикии худро ҳифз карда, хеле маъмул гардидаанд.

Бо вучуди дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ нисбат ба калимаҳои забонҳои дигар мавқеи махсус пайдо кардани калимаҳои иқтибосии арабӣ аксари соҳибони забон арабӣ будани онҳоро ҳис менамояд. Зеро забони арабӣ хусусиятҳои хоси худро дорад ва калимаҳои онро аз рӯи аломатҳои арабӣ, ки дорад муайян кардан мумкин аст. Аз ҷумла, аз рӯи ифодаи овозӣ баъзе калимаҳои арабӣ аз тоҷикӣ фарқ мекунанд, ин фарқиятро мо дар мавҷудияти ҳамсадоҳои ҳалқии *ع* ва *ح* ва ҳамсадоҳои *ط* *ظ* *ث* *ص* *ض* мушоҳида карда метавонем. Яъне барои фарқ қунонидани калимаҳои арабӣ аз калимаҳои тоҷикӣ нишонаҳои зикршуда низ мусоидат карда метавонанд, вале, мутаассифона, дар расмулхатти кириллӣ муайян кардани ин аломатҳо то андозае мушкилӣ пеш меорад.

Дар баробари ин бояд таъкид кард, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ дар тӯли таърихи дароз барои мардуми тоҷик ҳамчун маводи тайёри луғавӣ хидмат намуда, барои ифодаи ашё ва мафҳумҳои гуногун хидмат намудаанд ва ин анъана дар замони нав, яъне қарни бисту якум низ идомаи худро пайдо намуд. Қайд кардан ҷоиқ аст, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ дар тамоми қабатҳои лексикӣ ва услубии забони тоҷикӣ мавҷуданд ва барои ифодаи ашё, мафҳум, ва ҳодисаҳои воқеаҳои гуногун хидмат менамояд.

“Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавӣ, ки яке аз ҳамоҳаҳои бузурги миллии мардуми эронинаҷод маҳсуб мешавад, ки дар он мавзӯи ва тасвири таърихи асосии эронӣ қабл аз исломро фаро гирифтааст, муаллиф аз калимаҳои иқтибосии арабӣ бо амри зарурат истифода бурдааст. Тибқи тадқиқоти муҳаққиқони ин асар дар он то 900 калима аз забони арабӣ иқтибос шудааст.

Калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ зимни истифодаи дуру дароз аз шакли аслии худ дур рафта, як силсила дигаргуниҳои ҷиддии забониро аз сар гузаронида, бо як қатор нишонаҳои аломатҳои умумии фонетикӣ, морфологӣ ва маъноияшон нисбат ба дигар калимаҳои таркиби луғавии забонамон фарқ карда меистанд. Ин қабил вожаҳо ба забони тоҷикӣ ворид гардида, ба меъёрҳои талаффузию имлоӣ ва калимасозии нахвӣ забони тоҷикӣ ба тадриҷ мутобиқ шудаанд ва сарвати луғавии онро тақмил додаанд. Забоншинос С. Ҳалимов дар мавриди калимаҳои иқтибосии арабӣ ва мутобиқат пайдо кардани онҳо ба қавоиди забони тоҷикӣ чанд роҳи мутобиқшавии онҳоро муайян намудааст, ки онҳо асосан ба гурӯҳи луғавию маъноии исм созгор мебошанд ва баъзе ҳолатҳои он ба калимаҳои сифатӣ низ мувофиқ меояд [15, с. 45].

1. Бо роҳи тағйироти фонетикӣ: задаи калимаҳои арабӣ тағйир ёфтааст. Воқеан, ҷои зада дар калимаҳои сифатии аслан арабӣ бо мавқеи зада дар забони тоҷикӣ мувофиқат намекунад. Масалан, калимаҳои зерин дар натиҷаи иқтибос шудан ба забони тоҷикӣ ба қонунҳои фонетикӣ он мувофиқ мешаванд: аҳ-**вал** (чашмақач, олу), ша-**риф** (асил, наҷиб; бошаробат, баобрӯ, баланддараҷа), латиф (нозук, зариф, нарм), аҳ-**мар** (сурх), со-**бир** (босабр, батоқат), қо-**дир** (боиктидор, тавоно, неруманд (номи Худо), ка-**сиф** (ғафс, қуюк, ғализ), ҳа-**суд** (бадхоҳ, бадандеш рашкбар), ба-**хил** (мумсик, лаим, нотавонбин) ва амсоли инҳо. Чанд мисол:

Бӯса додандӣ ба он номи шариф,

Рӯ ниҳодандӣ ба он васфи латиф [Д. 1, с. 63].

Сибгатуллаҳ номи он ранги латиф,

Лаънатуллаҳ бӯйи он ранги касиф [Д. 1, с. 65].

Ҳаргиз, эй отаи, ту собир нести,

Чун насӯзӣ? Чист, қодир нести? [Д. 1, с. 69].

2. Пӯшида нест, ки категорияи чинсият хоси калимаҳои исмӣ аст ва он ба сифатҳо тааллуқ надорад. Бо вучуди ин чинсияти калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ аҳамияташонро гум кардаанд ва танвини калимаҳои арабӣ дар тоҷикӣ аз охири калимаҳо меафтад: **анбар**, **қосид**, **қатра**, **атр**, **насл**, **ҳикоя-ҳикоят**, **ривоят** ва ғайра;

3. Шаклҳои грамматикӣ гуногуни калимаҳои арабӣ дар тоҷикӣ аҳамият ва маъноияшонро аз даст медиҳанд ва бештар ному сифат гумон карда мешаванд: сабр, ҳаҷр, қисса, тароват, сифат, маҳмур, очиз, соҳир ва ғайра. Мо бо ин фикри С.Ҳалимов қисман розӣ

мешавем, зеро дар забони тоҷикӣ пас аз мақоми устувор пайдо карданашон калимаҳои амсоли **сабр, ҳаҷр, қисса, тароват, сифат** номи ашъу зуҳурот ё ҳолатеро ифода мекунанд ва ба исм будани онҳо ҷойи шакку шубҳа нест, аммо вожаҳои **махмур** (маст, хуморолуд, хамрхӯрда), **оҷиз** (нотавон, бекуват, дармонда, бечора), **соҳир** (ҷодугар, афсунгар; маҷозан: ҷозибадор, мафтункунанд; беҳоб, бедор, шабзиндадор) дар забони тоҷик хусусият шахсро нишон дода, ба гурӯҳи сифат мансубанд. Азбаски имконияти субстантиватсия шудани сифатҳо нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ бештар аст, калимаҳои сифатӣ дар матн ба зуҳуроти конверсия ё транспозитсия дучор омада, парадигмаҳои исмро қабул мекунанд. Чунончи: сифат – марди **соҳир**, марди **махмур**, марди **оҷиз**; исм – **соҳирон, махмурон, оҷизон; соҳире, махмуре, оҷизе; соҳирро, махмурро, оҷизро** ва амсоли инҳо. Монанди ҳамин калимаҳои карим, лаим аслан сифатанд:

*Маъбади марди карим “акрамтуху”,
Маъбади марди лаим “асқамтуху” [Д.3, с. 152].*

Ин вожаҳо дар матни дигар пасванди ҷамъосози тоҷикӣ ва пасоянди **ро** қабул карда, дар мақоми исм қарор гирифтаанд:

*Мар лаимонро бизан, то сар ниҳанд,
Мар каримонро бидеҳ, то бар диҳанд [Д.3, с. 152].
Оҷизе, беқодире андар ҷаҳон,
Кас надидасту набудаст, ин бидон [Д.4, с. 318].*

4. Бисёр калимаҳои арабӣ то ин давра ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил гардида, аз онҳо бо ёрии пешвандҳо ва пасвандҳо калимаҳои дигаре сохта шудааст: **ғамгин, ошиқӣ, безарар, навҳагар, носавоб, юсуфсурат, хушҷавоб, бадахд**. Ин ақидаро комилан ҷонибдорӣ менамоем, зеро нақши калимаҳои исмию сифатии арабӣ дар бунёди вожаҳои сохта, мураккаб ва таркибӣ бо ширкати воситаҳои калимасоз ва асосҳои тоҷикӣ дар сохтани калимаҳои сифатии нав хеле калон аст. Чанд намуна:

а) Пешванди тоҷикӣ + решаҳои арабиасл: **номуборак** (зишт, бад, бебаракат), **бешукр** (носипос, кӯрнамак), **боҳазар** (парҳезгор, боэҳтиёт) ва ғайра.

*Номуборак хандаи он лола буд,
Аз даҳони ӯ сиёҳӣ дил намуд [Д.1, с. 63].
З-он ки бешукрӣ шуму шанор,
Мебарад бешукрро дар қаъри нор [Д.1, с. 76].
Одамиро душмани пинҳон басест,
Одами боҳазар оқил касест [Д.1, с. 82].*

б) Пасвандҳои тоҷикӣ + решаҳои арабиасл: **завқнок** (лазиз, хушмазза; сурурангез), **ошиқона** (ошиқвор, самимона, дӯстона), **ғамгин** (андӯхгин, ғамнок, *андӯхманд, маъюс*) ва ғайра. Чанд мисол:

*Чунки оби ҷумла аз ҳавзест пок,
Ҳар яке обе диҳад хуш завқнок [Д.1, с. 187].
Дастҳои Мустафо бар рӯ ниҳод,
Бӯсаҳои ошиқона бас бидод [Д.3, с. 161].
Омадани пайғом аз давлат, ки рав!
Ту зи манъи ин зафар ғамгин машав [Д.3, с. 226].*

в) Калимаҳои арабӣ бо вожаҳои хусусияти аффиксонидӣ пайдокардаи тоҷикии **пур, хуш** ва амсоли инҳо низ ҳамроҳ омада, сифат сохтаанд: **пурайб** (гунаҳкор, пургуноҳ), **хушалҳон** (хушовоз) ва ғайра. Чанд намуна:

*Пеш аз ин ҳарчанд ҷон пурайб буд,
Дар раҳим буду зи халқон гайб буд [Д.1, с. 226].
Эй дарего, мурғи хушалҳони ман,
Роҳи руҳу равзаву райҳони ман [Д.1, с. 121].*

г) Калимаҳои тоҷикию арабӣ дар як қолаби морфологӣ якҷоя омада, хусусияти адъективӣ касб намуда, вожаҳои мураккаб сохтаанд. Онҳо аз қолаби ибораҳои исмию изофӣ дар натиҷаи ба зуҳуроти “факки изофат” (афтидани бандаки изофӣ) дучор омадан дар сохтори калимаҳои мураккаб созгор афтадаанд: **соҳибзавқ** (орзуманд, шавқманд) – **соҳиби завқ, некухисол** – **хислати нек, хубсавт** – **савти хуб** (овози хуш) ва монанди инҳо. Чанд намуна:

*Ҳар кӣ ҷуз огоҳу соҳибзавқ буд,
Гуфти ӯ дар гардани ӯ тавқ буд [Д.1, с. 47].
Боз зорӣ кард, к-эй некухисол,
Мар маро дар сар мазан дар рӯ мамол [Д.3, с. 171].
Мустафо бехеш шуд, з-он хубсавт,*

Шуд намозаи аз шаби таърис фавт [Д.1, с. 137].

5. Калимаҳои исмию сифатии арабӣ тавассути бандаки изофӣ ибораи озоди синтаксисӣ сохтааст: *луқмаи ҳалол, меъроҷи хос, тоҷи хос, толиби мискин, хуруфи мухталиф, занни хасисона* ва монанди инҳо. Чанд мисол аз маснавӣ:

*Илму ҳикмат зояд аз луқмай ҳалол,
Ииқу риққат ояд аз луқмай ҳалол* [Д.1, с. 118].

*Ҳар даме ўро яке меъроҷи хос,
Бар сари тоҷаи ниҳад сад тоҷи хос* [Д.1, с. 114].

*3-он ки сикҳат ёфт в-аз парҳез раст,
Толиби мискин миёни таб - дар аст* [Д.1, с. 115].

*Дар хуруфи мухталиф шўру шакест,
Гарчи аз як рў, зи сар то по якест* [Д.1, с. 192].

*Инчунин занни хасисона ба ман,
Мар шуморо буд? Нангони заман* [Д.1, с. 199]!

6. Як гурӯҳи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар шакли бевосита ва якҷоя бо асосҳои тоҷикӣ дар сохтани ибораҳои фразеологӣ нақш доранд: *моҳи бадр* (зебо, хубрӯ), *асҳоби садр* (болонишин, соҳибобрӯ), *моҳрӯйи қандхӯ* (маҳбубаи хушахлоқ), *сағи маҳрум* (киноя аз шахси бебаҳра, бенасиб, берӯй) ва амсоли инҳо. Чанд намуна аз “Маснавии маънавий”:

*Гуфт: “Ман наиносам ўро, кист ў”,
Гуфт: “Ў он моҳрӯйи қандхӯ”* [Д.3, с. 159].

*Кўдаки думоҳа ҳамчун моҳи бадр,
Дарси болиғ гуфта чун асҳоби садр* [Д.3, с. 161].

*Рӯзи дигар он сағи маҳрум гуфт:
К-эй хурӯси жоҷо ку тоқу чуфт?* [Д.3, с. 168].

Ҳамин гуна аломату нишонаҳои маҳсус, ки тавассути онҳо калимаҳои арабиёро фарқ мекунам, аз чанд ҷиҳат ба калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ низ хос мебошад. Онҳоро аз рӯи нишонаҳои фонетикӣ, морфологӣ ва семантикияшон бештар фарқ кардан мумкин аст:

1) Нишонаҳои фонетикӣ калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ.

а) Сифатҳои арабиасл монанди калимаҳои исмӣ дар таркиби худ ҳамсадои зичи сакта – ь (дар арабӣ – *ъайн*) доранд: 1) дар забони тоҷикӣ ҳамчун сифати асли мақом пайдо кардаанд: *муътабар* (бозътибор, баобрӯ), *аъм//аъмо* (кӯр, нобино), *баъид* (дур), *маъин* (чорӣ, равон), *лаъин* (малъун, рондашуда, бадном, лаънатзада), *мунъим* (соҳиби неъмат, бадавлат, сарватманд, бой, тавонгар), *қонеъ* (қаноатпеша, сер), *маъсум* (пок, бегуноҳ), *саъд* (бахосият, бахтовар), *чаъд* (чингила, пурпечу тоб), *раъно* (зебо, хушрӯй, латиф, хушнамо, дилкаш; мутақаббир, мағрур; заъиф, сушт, нарм), *заъиф* (сушт, нотавон, нарм), *саъб* (душвор, мушкил, сахт; шадид, зӯр), *шуҷоъ* (далер, нотарс, часур) ва ғайра. Чанд намуна:

*Он ки зулфи чаъду раъно бошадаи,
Чун қулоҳаи рафт, хуштар оядаи* [Д.1, с. 159].

*Аз адаб пурнур гаштаст ин фалак,
В-аз адаб маъсуму пок омад малак* [Д.1, с. 26].

*Марди қонеъ аз сари ихлосу сўз,
3-ин насақ мегуфт бо зан то ба рўз* [Д.1, с. 157].

*Соирон дар осмонҳои дигар,
Ғайри ин ҳафт осмони муътабар* [Д.1, с. 65].

2) Сифатҳои нисбии арабӣ, ки дар таркибашон ҳамсадои зичи сакта – ь (дар арабӣ – *ъайн*) доранд: *таърис* (арусӣ; чашни арӯсӣ), *чаъфарӣ* – зари чаъфарӣ, динори чаъфарӣ (мансуб ба Чаъфар, номи кимиёгари араб) ва ғайра. Чанд намуна:

*Дар шаби таърис пеши он арус,
Ёфт ҷони поки эшон дастбӯс* [Д.1, с. 137].

б) Мавҷуд будани ҳамсадои зичи забончагии *қ*: *содиқ* (ростгӯй, росткор; рост, дуруст; бовафо вафодор), *ҳозик* (моҳир, некдон, комил), *нотиқ* (гўянда, сухангӯ, гапзан), *дақиқ* (борик, нозук; маҳин, латиф, хушоҳанг), *ноқис* (нотамом, нопурра, нуксондор, бокамбудӣ), *қатул* (қотил, кушанда, қатлқунанда), *ҳақир* (назарногир, беқадр, хурд; хор, залил), *фақир* (камбағал, қашшоқ; нодор, муҳтоҷ; гадо, соил), *раҳиқ* (*халис, соф, бегаиш*), *оқил* (*хирадманд, доно, боақл*), *қалб* (*носара, сохта, бардурӯғ, қалбақӣ*), *воқиф* (*огоҳ, бохабар, ҳолдон, донанда*), *аҳмақ* (*аблаҳ, гўл, бефаросат, бефаҳм*), *содиқ* (*ростгӯй, росткор*) ва ғайра. Чанд мисол:

*Оқил андар бешу нуқсон нангарад,
3-он ки ҳар ду ҳамчу селе бигзарад* [Д.1, с. 156].

Зодаи отаи ту Чунки ояд ў, ҳақими ҳозик аст,

Содиқаш дон, к-ӯ амину содиқ аст [Д.1, с. 25].

Баъд аз гуфтаи суҳанҳои дақиқ,

В-аз сифоти поки Ҳақ ниъм ур-рафиқ [Д.1, с. 106].

в) Зухуроти такрор ёфтани ҳамсадоҳо (ташдид): **гаммоз** (чашмакзан, суҳанчин, хабаркаш, наммом), **сиддиқ** (ростгӯй, росткор, боимон), **даррок** (даркқунанда, зудфаҳм, зирак, хушфаҳм), **шарр** (бад, зишт), **каззоб** (дурӯғгӯй, дурӯғгӯйи гузаро), **мунаввар** (пурнур, равшан), **музаффал** (ғофил, чоҳил, нодон), **муаттар** (атрогин, хушбӯй) ва амсоли инҳо. Чанд намуна:

Ишиқ хоҳад ин суҳан берун бувад,

Ойина гаммоз набвад чун бувад [Д.1, с. 23]?

Омад аз офоқ ёри меҳрубон,

Юсуфи сиддиқро шуд меҳмон [Д.1, 206].

Бумусайлимро лақаб “каззоб” монд,

Мар Муҳаммадро “улул-ал-боб” монд [Д.1, с. 40].

Гарчи дар худ хона нуре ёфтаст,

Он зи ҳамсоҷӣ мунаввар тофтаст [Д.1, с. 212].

Калимаҳои сифатии арабӣ монанди дигар ҳиссаҳои нутқ (асосан исм) дар қолаби вожаҳои сода дар таркиби худ се ҳамсадо доранд: **гофил- гфл** (беҳабар, нодон, чоҳил), **чоҳил- чҳл** (нодон, беилм, бесавод), **ғариб – грб** (нодир, аҷиб; мусофир, бегона; маҷозан: хору зор, бекас), **аҷаб – њҷб** (ҳаҳратовар, таачҷубовар, шигифт), **солим - слм** (сихат, саломат, тандуруст) ва монанди инҳо. Мисолҳо:

Дар замин будему гофил аз замин,

Гофил аз ганҷе, ки дар вай буд дафин [Д.1, с. 178].

Кошкӣ он захм бар тан омадӣ,

То будӣ, к-имону дил солим будӣ [Д.1, с. 205].

Мутрибе, к-аз вай ҷаҳон шуд пуртараб,

Руста з-овозаш хаёлоте аҷаб [Д.1, с. 142].

2. Нишонаҳои сарфӣ: а) бо пешванди му- сохта мешаванд: **муборак** (бобаракат, хучаста, неку, бахайр), **мунофиқ** (дурӯя), **мункасиф** (тира, хира), **мухталиф** (муқобил, зид, ихтилфнок), **мушфиқ** (меҳрубон, дилсӯз), **мушкил** (душвор), **мумсик** (ҳасис, тангдаст), **муфлис** (бечиз, камбағал, нодор, фақир, бенаво), **муштоқ** (иштиёқманд, орзуманд, завқманд) ва монанди инҳо

Сар аз он хоби муборак барнадошт,

То намози субҳдам омад ба чошт [Д.1, с. 137].

Гар мунофиқ хонияш, ин номи дун,

Ҳамчу каждум мехалад дар андарун [Д.1, с. 38].

То биӯшонад ҷаҳонро нуқтае,

Меҳр гардад мункасиф аз сақтае [Д.1, с. 229].

Бачча меларзад аз он неши ҳаҷҷом,

Модари мушфиқ он дам шодком [Д.1, с. 35].

Роҳҳои мухталиф осон шудааст,

Ҳар якеро миллате чун ҷон шудааст [Д.1, с. 49].

б) Бо пешванди ма- сохта мешаванд: **мастур** (босатр, пӯшида, пинҳон), **масрур** (соҳибсурур, шод, хурсанд, хушвақт), **маъшуқ** (дӯстдошта, маҳбуб, дилдор), **маҳҷур** (дурафтада, чудо), **маъқул** (донисташаванда, дуруст, пухта, аз рӯйи ақл), **маҳсус** (ҳисшаванда), **мағлуб** (шикастхӯрда, бохта), **маҳбуб** (дӯстдошта, азиз), **мазлум** (зулмдида, ҷафокаш, ҷабрдида), **мақиуф** (кушода, ошкор), **маҳдуд** (мунҳасир, худуди муайяндошта), **маҳҷуб** (нопадид, пасипарда, пинҳон, пӯшида), **маҳрам** (хеши наздик, зан, завҷа, дӯсти самимӣ, мунис, ҳамдам), **мустамир** (устувор, пойдор, давомдор, муқаррарӣ, маъмул) ва мисли инҳо.

Так марон, даркаш инон, мастур беҳ,

Ҳар кас аз пиндори худ масрур беҳ [Д.1, с. 232].

Эй ҳарифони бути мавзуни худ,

Ман қадаҳҳо меҳӯрам пурхуни худ [Д.1, с. 113].

Чумла маъшуқ асту ошиқ пардае,

Зинда маъшуқ асту ошиқ мурдае [Д.1, с. 23].

3. Мураккаботи арабӣ. Профессор Ҳ. Мачидов дар бораи ин гурӯҳи вожаҳо чунин навиштааст: “Баробари калимаҳои аслии арабӣ ба забони тоҷикӣ ҳамчунин як идда мураккаботи ин забон, яъне таркиб, ибора ва чумлаҳои калимашудаи он низ ворид шудаанд” (10, 105). Ҳамин ҷиҳатро дар маснави низ мушоҳида намудан мумкин аст. Чунончи: **ихвон-**

ус-сафо – ихвони сафо (бародарони содик), **суъ-ул-қазо** – қазои бад (тақдири бад, толеи бад), **чиҳод-ил-асгар – чиҳоди асгар** (хурд); **чиҳод-ул-акбар – чиҳоди акбар** (бузург, калон) ва ғайра:

*Бигзарон аз ҷони мо суъ-ул-қазо,
Во мабур моро зи ихвони сафо [Д.1, с. 248].
“Қад раҷаъно мин чиҳод-ил-асгар”-ем,
Бо набӣ андар чиҳоди акбарем [Д.1, с. 103].*

Қайд кардан ҷоиз аст, ки нақш ва мавқеи калимаҳои арабӣ дар сабкҳои адабӣ яқранг нест, яъне дар як сабк шумораи онҳо зиёд ва дар сабки дигар теъдоди онҳо камтар ба назар мерасад. Ба назари профессор М.Н. Қосимова “Дар ибтидо дар забони шеър калимаҳои арабӣ ба забони форсӣ кам ворид шудаанд, яъне дар сабки хуросонӣ ин калимаҳои иқтибосӣ кам истифода шудаанд, ки ин яке аз хусусиятҳои барҷастаи забони осори он давра ба шумор мерафт” [6, с. 270]. Забони “Маснавии маънавӣ” ба сабки хуросонӣ тааллуқ дорад, аз ин лиҳоз дар он калима, ибораву таъбир ва ҷумлаҳои арабии дар матни он истифодашуда вобаста ба мавзуи тасвир ва зарурат бештар ба кор рафтаанд.

Баррасии калимаҳои иқтибосии сифатии арабӣ дар “Маснавии маънавӣ”-ро чунин натиҷаҳои қардан мумкин аст:

1. Калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ дар забони асар бештар ба ҳайси унсурҳои луғавие ба кор рафтаанд, ки онҳо қаблан дар забонамон муодили мувофиқ надоштанд; як гурӯҳи калимаҳо ба сифати синоними вожаҳои тоҷикӣ ба кор рафта, қисми дигарашон барои таъмини зуҳуроти муқобилмаъноӣ ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ истеъмоли шудаанд: калимаҳои сифатӣ – санъати тавсиф, калимаҳои синонимӣ – муродифот, калимаҳои антонимӣ – мутақод ё тақод ва муқобиларо ба вучуд овардаанд.

2. Калимаҳои сифатии арабӣ амсоли дигар категорияҳои нутқ – исм, феъл бо хусусиятҳои сермаъноии худ ба забони тоҷикӣ гузашта, дар натиҷаи мақоми устувор пайдо намудан тобишҳои нави маъноӣ пайдо кардаанд.

3. Дар маҷмӯъ забони “Маснавии маънавӣ” содаву раво ва фаҳмо аст, вале ҳангоми зикри масъалаҳои динӣ ва илмию фалсафӣ ӯ ноғузир ба оёту ибороти “Қуръон” ва ҳадиси Расули акрам, истилоҳоти илмию фалсафӣ рӯ меорад.

4. Дар натиҷаи ба забони тоҷикӣ гузаштан калимаҳои сифатӣ аз чиҳати фонетикӣ ва грамматикӣ маъноӣ ҳазм мешаванд. Онҳо аломатҳои қаблан дар забони арабӣ доштаи худро қисман аз даст медиҳанд. Масалан, вожаҳои, ки дар аввали онҳо ҳамсадои ҳалқии ʿайн мавҷуданд, талаффузи он қариб ҳис карда намешавад. Ба ҷои он садонокҳои **а, и, у** ба кор меравад, ӛ ин ки бештарини калимаҳои иқтибосии арабӣ задаи аслии худро гум карда, ба қоидаҳои фонетикӣ забонамон мутобиқ шудаанд.

5. Сермаҳсулии калимаҳои иқтибосии арабиро хусусан дар сохтани калимаҳои нав бештар мушоҳида кардан мумкин аст. Онҳо пешванду пасвандҳои тоҷикӣ қабул кардаанд, бо асосҳои тоҷикӣ ҳамроҳ омада, калимаҳои сифатии сохта ва мураккаб, ибораҳои озоди синтаксисӣ ва ибораҳои фразеологии нав сохтаанд.

Адабиёт

1. Анваров, С. Забони тоҷикӣ (китоби дарсӣ барои синфи 6) / С. Анваров. – Душанбе: Офсет, 2001. – 128 с.
2. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос (Калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ) / Т. Бердиева. - Душанбе, 1991. – 128 с.
3. Бобомуродов, М. Фарҳанги истилоҳоти забониносии / М. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: ДМТ, 2016. - 428 с.
4. Гаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил / Р. Гаффоров. – Душанбе, 1966. – 224 с.
5. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ – Душанбе: Ирфон, 1978.
6. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2009. - 490 с.
7. Камолитдинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолитдинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 186 с.
8. Камолитдинов, Б. Хусни баён // Б. Камолитдинов. - Душанбе: «Маориф», 1989.
9. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. - 685 с.
10. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Луғатиносии / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе. -2007. - 242 с.
11. Маҳмудов, М. Луғати муҳтасари лаҳҷаҳои Бухоро / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 1989. - 280 с.
12. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. “Маснавии маънавӣ”. Дафтари аввал ва дувум. – Душанбе: Адиб, 2013. - 480 с.
13. Мухторов З. Лексикаи ирфонии газалиёти Саной / З. Мухторов. – Душанбе, 2001. - 127 с.
14. Норматов М. Муқаддимаи забониносии / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 252 с.
15. Ҳалимов С. Калимаҳои иқтибосии «Луғистон»-и Саъдии Шерозӣ. Маҷмуи мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. / С. Ҳалимов. -Душанбе, 1972.

ДАР ХУСУСИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ФОНЕТИКӢ, МАЪНОӢ ВА МОРФОЛОГИИ КАЛИМАҲОИ СИФАТИИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР “МАСНАВИИ МАЪНАВИ”

Забони “Маснави маънавӣ” ба сабки хуросонӣ тааллуқ дорад, аз ин лиҳоз дар он калима, ибораву таъбир ва ҷумлаҳои арабии дар матни он истифодашуда вобаста ба мавзуи тасвир ва зарурат бештар ба кор рафтаанд. Калимаҳои иқтибосии сифатии арабӣ дар “Маснави маънавӣ” бештар ба ҳайси унсурҳои луғавие ба кор рафтаанд, ки онҳо қаблан дар забонамон муодили мувофиқ надоштанд; як гурӯҳи калимаҳо ба сифати синоними вожаҳои тоҷикӣ ба кор рафта, қисми дигарашон барои таъмини зухуроти муқобилмаъноӣ ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ истеъмоли шудаанд. Калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ амсоли дигар категорияҳои нутқ – исм, феъл бо хусусиятҳои сермаъноии худ ба забони тоҷикӣ гузашта, дар натиҷаи мақоми устувор пайдо намудан тобишҳои нави маъноӣ пайдо кардаанд. Ин қабил вожаҳо қаблан дар забони тоҷикӣ аз ҷиҳати фонетикӣ, маъноӣ ва морфологӣ ҳазм гардида, тадриҷан мақоми умумистеъмоли пайдо кардаанд.

Калидвожаҳо: калимаҳои сифатӣ, калимаҳои иқтибосии арабӣ, нишонаҳои фонетикӣ, аломатҳои морфологӣ, сермаъноӣ, калимаҳои муродифӣ, сохтори калимаҳо.

О НЕКОТОРЫХ ФОНЕТИЧЕСКИХ, СЕМАНТИЧЕСКИХ И МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ АРАБСКИХ ЗАЙМСТВОВАННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В «МАСНАВИИ МАЪНАВИ»

Язык «Маснави» принадлежит к хорасанскому стилю, и с этой точки зрения используемые в его тексте арабские слова, словосочетания, толкования и предложения употребляются скорее в зависимости от тематики изображения и необходимости. Качественные арабские слова используются в «Маснави Маънавӣ» преимущественно как лексические элементы, не имевшие ранее соответствующих эквивалентов в нашем языке; группа слов использовалась как синонимы таджикских слов, а другая часть использовалась как средство художественного изображения для придания противоположных значений. Качественные слова, как и другие категории речи - существительное, глагол, со своими смысловыми особенностями перешли в таджикский язык и в результате обретения устойчивого статуса приобрели новые смысловые оттенки. Эти слова прошли фонетическую, семантическую и морфологическую адаптацию и постепенно становились общепотребительными.

Ключевые слова: адекватные слова, арабские заимствованные слова, фонетические признаки, морфологическая форма, многозначность, синонимичные слова, структура слов.

ABOUT SOME PHONETIC, SEMANTIC AND MORPHOLOGICAL FEATURES OF ARABIC BORROWED ADJECTIVES IN THE "MASNAVI MA'NAVI"

The Masnawi language belongs to the Khorasan style, and from this point of view, the Arabic words, phrases, interpretations and sentences used in its text are used rather depending on the theme of the image and the need. Qualitative Arabic words are used in “Masnavi Manavi” mainly as lexical elements that previously did not have corresponding equivalents in our language; a group of words were used as synonyms of Tajik words, and the other part was used as a means of artistic representation to give opposite meanings. Qualitative words, like other categories of speech - noun, verb, with their semantic characteristics, passed into the Tajik language and, as a result of acquiring a stable status, acquired new semantic shades. These words underwent phonetic, semantic and morphological adaptation and gradually became commonly used.

Keywords: adjectival words, Arabic loanwords, phonetic features, morphological form, polysemy, synonymous words, word structure.

Дар бораи муаллиф

*Сулаймонов Искандар Одинаевич
Номзади илми филология, дотсенти кафедраи
назария ва амалияи забонишиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба
номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: zobit@list.ru*

About the author

*Sulaymonov Iskandar Odinaevich
Candidate of philology, docent of the Department
of theory and Practice of Linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: zobit@list.ru*

Об авторе

*Сулаймонов Искандар Одинаевич
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и практики языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: zobit@list.ru*

КАЛИМАҲОИ АСЛИИ ХОСИ МАХЗАНИ АСОСИИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Насимов Н. И.

*Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони
ҷаҳон – «Пайванд»*

Мувофиқи таърифи илмии истилоҳи **калимаҳои аслии забони тоҷикӣ** «Ба гурӯҳи калимаҳои аслии забони тоҷикӣ ҳамаи калимаҳои аслии ҳамин забон ва инчунин калимаҳое, ки ба воситаи аффиксҳои забони тоҷикӣ аз калимаҳои иқтибосӣ сохта шудаанд (тракторчӣ, эксковаторчӣ, планӣ, каллективонӣ, фойданок, байрақдор), дохил мешаванд» [4, с. 30].

Инчунин дар бораи калимаҳои аслии ва махзани (фонди) асосии луғавии забони тоҷикӣ забоншиносон Н. Маъсумӣ [10], Қ. Тоҳирова [15], М. Муҳаммадиев [11] ва Х. Ҳусейнов, К. Шукuroва [16] маълумот ва назари хешро иброз дотаанд.

Аз рӯйи хулосаҳо ва таърифи илмӣ фолклори Сари Хосор, ки зиёда аз 7700 ногӯйи калимаро дар бар мегирад, ки ба истиснои диалектизмҳои лексикӣ ва калимаҳои иқтибосӣ 7000 ададашро (91,0 фозашро) калимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳад, ки ба истилоҳ ҳам умумихалқӣ, ҳам умумитоҷикӣ ва ҳам умумиистеъмолӣ маҳсуб меёбанд. Бинобар ин, ба таҳлили комил ва ҳамаҷонибаи забонии онҳо зарурат намеронад.

Фонд, захира, ё маҳзани асосии луғавии забони тоҷикиро калимаҳои решагӣ ташкил медиҳад. Аслан калимаҳои решагӣ аз як ё духиҷой иборат мебошанд. Чунин калимаҳо дар фолклори Сари Хосор зиёда аз 400 калимаро ташкил медиҳанд.

Аз ин рӯ, тасмим гирифта шуд, ки аз таркиби луғавии матнҳои фолклории Сари Хосор намунаи калимаҳои як ва духиҷоии аслан тоҷикии хоси махзани асосии луғавии забони тоҷикӣ, ки боис ва заминаи асосии калимасозӣ, ташуккулу такомул ва рушди минбаъдаи забони тоҷикӣ гардидаанд, номбар ва тасниф карда шаванд.

Ҳамчунин, азбаски мавзӯи калимаҳои хоси махзани луғавии асосӣ аст, кӯшиш гардид, ки мисолҳои бештарро шакли забони адабии онҳо дар бар гирад.

Дар матнҳои фолклорини назмию насрӣ ва драмавии Сари Хосор як гурӯҳи калимаҳои аслии решагии хоси маҳзани асосии луғавии забони тоҷикиро калимаҳои ифодакунанди узви бадан (бадани одамон, ҳайвонот, ҳашарот ва ғ.) ташкил медиҳад, қисме аз онҳо дар шакли забони адабию лаҳҷавӣ, дар таркиби калимаҳо ва дар навъҳои мухталифи калимасозӣ омадаанд: **бинӣ, гӯш, даст, забон, зулф, лаб, пой, рӯй, сар, чашм, чеҳра, шикам.**

*Ай дур меоя, ҳашу ҳаш,
Панҷадору панҷакаш,
Гурда бинний манқаш,
Дига намешам садқаш. [1, с. 206]*

*(Бой) даррави карда гушу бъниша бъррид, гуфт:
«– Бърав акъ!» [1, с. 175]*

*Дилбар ба гамза гуфт: «Чаро гамгинӣ,
Дар қайди кадом дилбари ширинӣ?»
Барҷастаму оина ба дасташ додам,
Гуфтам, ки «дар оина киро мебинӣ?». [1, с. 68]*

*Себаки сурх, ман талабгори туам,
Дар орзуи дидани дидори туам.
Дар мулки шумо мусофири беватанам,
Як бор ба забони худ бигу ёри туам. [1, с. 70]*

«– ... Агарда апат ай ҳаму ҷа нобут шава, хуб, нашава, вой ба ҷони бесоҳибъту сари дарафтовът!» [1, с. 197].

Аз калимаҳои аслии тоҷикӣ решагӣ, ки исм ё номҳои мавҷудоти гуногунро ифода мекунад, намунаи онҳо оварда мешавад: **асал, асп, ачал, банд, барг, барф, баҳо, бор, дарав, замин, зин, кор, кӯҳ, лола, май, ном, нон, об, орд, орзу, осмон, пар, ризо, роҳ, санг, садо, сол, тар, танг, фикр, хоб, хок, чанг, чарх, чоҳ, шах, шох.**

«Сад аспара ба як асна кор магалта». [1, с. 218]

Дар шэър бора бор кардан [1, с. 271].

Дунё барбод, кори дунё барбод,
Бечора касе, ки дил ба дунё бидод.
Ҳар кас, ки ба ин хирмани мо орад рӯ,
Коҳаш ба замин резаду донаш бар бод. [1, с. 62]

«Нони гандум ҳар чо, кайбону чо-чо». [1, с. 217]

Д е ҳ қ о н и п и р . Чапареш кадам, ки агар ов додӣ, хъди ай ам... [1, с. 255].

«– ... Яг ҷвола орд зуд бор кънен» [1, с. 271].

Баъд як чо рафтаӣ, ки и кал бъромадаӣ, ҷвола пъри санг кардаю мондастъш, хъдъш гърехтай, омадаӣ [1, с. 284].

Намунаи калимаҳои аслии ҳоси махзани асосии луғавӣ, ки сифат, ранг, аломат ва хусусияти ҳоси олами мавҷудотро мефаҳмонанд: **бад, баланд, нағз, нек, паст, пур, равшан, сафед, соз, соф, сурх, талх, тоза, хуб.**

Мурғобира бин лаб-лаби ҷу парвоз кард,
Гирди қачақош гаитем аз мо ноз кард,
Гирди қачақош гаитем рузе сад бор,
Дилуш, ки ба мо набуд, баланд парвоз кард. [1, с. 69]

«– Тъ чӣ хов дидӣ, ховът нек боша?» [1, с. 306].

Кафтар ба сари чинор ман бандаи ту,
Бишкуфта гули сафед аз хандаи ту,
Аз хандаи ту маро ба қуштан бибаранд.
Хуни мани бегуноҳ дар гардани ту. [1, с. 70]

«– Э, – гуфт, – ба хъдо талх, ки!» [1, с. 321].

Тоza кард, хъширу кардак [1, с. 321].

Аз намунаи шумораҳои калимаҳои **як, ду, се, чор, панҷ, шаш, ҳафт, ҳашт, нух, даҳ** ва сад зиёдтар дар фолклори Сари Хосор вомехӯранд.

Дар як таксарӣ чил сар,
Болои чил сар бори сад хар. [1, с. 208]

Акъ, биё, яг илоҷ кън, ки ҳами дъ газша мъра бъте-да баръм, ҳаму кампира бътъм, ки бегаҳ ё сьҳар мембъра. Ҳичи не як кафанъш кънъм! [1, с. 249]

Ёракма бубӣ, усма задаӣ қошоша,
Дар замин намомона сухани додоша.
Раҳмат ба Ҳукумати Советӣ сад бор,
Рухсат додаӣ, ҳар кас гира дилхоша. [1, с. 225]

Дар фолклори Сори Хосор бештар ҷонишинҳои **ман, ту, ӯ, мо, шумо, кӣ, чӣ, ин, он, хар, ҳеч** ва **худ**, ки ҳоси махзани асосии луғавӣ забони тоҷикӣ мебошанд, чи дар шакли забони адабӣ ва чи лаҳҷавӣ истифода шудааст.

«– Ҳаму хел боша ман то даҳ пърт нагуям накашед!» [1, с. 316].

Куталаки рупарура мерум ҳолӣ,
Сесада байту газала мегум ҳолӣ.

Мардум мегане: «Чавон ту чӣ менолӣ?»
Ёрум рафтае, ҳавлим мондай холӣ. [1, с. 65].

«– Ба хубӣ гандагӣ меоя барои и, ки ма иқа барои соҳибъм меҳнат кардъм, чӣ қадар у ай ма р у з и м е ҳ н а т гирифт, имрӯз ки боша, баровардай дар и ча саръм додай» . [1, с. 236].

«– Бърен, ихтиёрътон, нарен ҳамӣ Куқан тани шъм» [1, с. 181].

Кӣ хурдай Алули ма,
Кӣ хурдай Булули ма,
Кӣ тиру камон дора,
Кӣ мебъроя ба чанги ма! [1, с. 148]

Ёр куртаи чити магазинӣ менуша,
Пиёла ба даст чой ба асал менуша.
Ма қурбони фасони он ёр шавъм,
Тоза-тоза шой, атлас менуша. [1, с. 227]

«– Ҳич кӣ монда боша, ҳуч накарда?» [1, с. 278]

«Ҳар гул ба буттаи худ бу дора». [1, с. 215]

Намунаи калимаҳои аслии решагӣ, ки амалу ҳаракату ҳолатро ифода мекунанд ва ҳам дар шакли асоси замони ҳозира ва ҳам асоси замони гузашта омадаанд: **буд, бур, гард, дав, дӯхт, зад, кард, кошт, ларз, монд, омад, рафт, рез, рехт, сохт, хӯр, шикаст, шав, шуд.**

Дилатро бар дилам омухта кардӣ,
Чаро захми диламро тоза кардӣ?
Агар майлат набуд бар ошноӣ,
Чаро дар ин диёр овоза кардӣ? [1, с. 71]

Дехқони пир. Ача, бъдав! [1, с. 255].

«... хоиска гирифт, зад дар саръи, саръи тит шид» [1, с. 198].

Фикр кард Аҳмади саркалон,
Дар чулем, доим ба чил чувон. [1, с. 94]

Санифҷон. Ба ҳами савготот пеши мъ омадай? [1, с. 269]

«Рафт дъхтар, дид, ки курбарзангӣ сар шишта истодай!» [1, с. 164].

И қадаки борикакта меларзонӣ,
Гълҳора ба сар задай, мерезонӣ,
Гълҳора ба сар задай лоиқ дора,
И чигари сухтагира месузонӣ. [1, с. 66]

Калимаҳои аслие, ки аломат, тарз, ҳолат, вақту замон, сабабу мақсад ва микдору дараҷаи иҷрои амалҳоро мефаҳмонанд: **берун, бисёр, боло, дарун, зуд, кам, пас, пеш, поён, рӯз, фардо, ҳозир, шаб.** Ҳарчанд ки баъзе калимаҳо ба дигар ҳиссаҳои нутқ марубт доништа мешаванд, аз ҷумла **рӯз** ва **шаб** ба исм, аммо аслан ифодакунанди вақту замонанд. Зеро бештар пурсида мешавад, ки «– Кай омадӣ?». Ҷавоб «– Шаб» ё «– Рӯз» медиҳанд. Ё ин ки калимаҳои **паси** ва **пеш** ба пешояндҳо мутааллуқ маҳсуб меёбанд, аммо асли калима **пас** ва **пеш** аст, ки ба гурӯҳи зарфҳо дохиланд.

«– Кал бисёр афсонагу метова ... » [1, с. 186].

Сумбъта бъмбурум, эй шерҳангум,
Зуд ҳанг бъза, даррав бъчангум. [1, с. 110]

Дар паси дар истодак [1, с. 299].

*Дар хуна як рӯзе ҷанҷол шид,
Ҳилела лат кардан, малол шид.* [1, с. 94]

*Шабҳо ҳама шаб дарди тура нола кънъм,
Дар кунҷи лаҳад ёди ть ҷонона кънъм.
Баъди сад сол агар ба хокам гъзарӣ,
Буи ть ба ман расад, кафан пора кънъм.* [1, с. 72]

Дар забоншиносӣ гурӯҳе аз калимаҳо ё ҳиссаҳои нутқ ёридиҳанда, аз ҷумла пешояндҳо, пайвандакҳо, ҳиссачаҳо ва нидо шумурда шудаанд. Аммо маълум мегардад, бе истифодаи онҳо сурат гирифтани раванди ё ҷараёни нутқ ғайриимкон аст.

Дар фолклори Сари Хосор чунин ҳиссаҳои ёридиҳандаи забони тоҷикӣ хеле зиёд омадаанд, чун пешояндҳои аслии **аз, ба, бар, бо, бе, дар, то**. Бисёртар пешоянди **аз** дар шакли лаҳҷавии **ай** омадааст.

Чанд руз шъкор кардану баъд аз шъкор гаштан [1, с. 273].

«– Ай лаву даҳани ма гапи хуб намероя...» [1, с. 186].

Бобом ба қомаи шох мехамбона. [1, с. 207]

*Дар гъзари мо пистара тар мефрушан,
Бачазанако буса ба зар мефрушан,
Дар гур бърава мъҷаррадӣ, камбағалӣ,
Ҳамсоя моем, ҷои дигар мефрушан.* [1, с. 59]

Қо симҷон. О-ҳо, то Тай сояҳора хела раҳай! [1, с. 265]

Калимаҳои аслии пайвандакӣ низ дар матнҳои фолклории Сари Хосор афзунтар истифода шудааст: **ва, ё, ки, ҳам**.

Бача ин гапро шунди, раҳмаи омад ва кампирро гирифта, ба хонаи бурд [1, с. 157].

Аспа ҳамиқа кард, ки ба у қаъла зур накард [1, с. 281].

*Ови чаими Аҳмад боридак,
Ҳам гирист, ҳам дилиа форидак.
Рӯи Султуна бӯ кашидак,
«Фарзандъм», – гуфтаку бусидак.* [1, с. 94].

Ҳиссачаҳои аслии соддаи зерин дар фолкори Сари Хосор мушоҳида мешаванд: **ана, ха**.

*Хара кадай, ана, чоравзор,
Пеши Ҳасан овард, кад тайёр.* [1, с. 109]

«– Ҳа биродар, къчо мерай?» – *гуфт (Чаноргардон)* [1, с. 280].

Ба гурӯҳи ҳиссаҳои ёридиҳанда калимаҳои нидоии аслии зеринро низ дохиланд: **вой, о, оҳ, ҳу, э, эй, эҳ**,

Мардак, ки омад, у доду вой гуфт [1, с. 285].

О эшони қорӣ! [1, с. 265].

«– Оҳ дар хоки пот намурдъм, мън дар Норақ хов дидъм нимрузӣ,
ки бача ёфтам.

Деҳқони пир. Ҳу! [1, с. 252].

*Сифат бигирем, эй ҷура, боз,
Ай канизи Ширмо, Бибиноз...* [1, с. 116]

«— ... *Ху бача, чӣ мъроду махсад дорен, ай къчоен?*» [1, с. 326].

*Яг парча замин доръм, нъсмъш шъдгор,
Говони бақаҳр доръм, дил ошъқи зор.
Эҳ, вой, хъдо, бъшкана оҳани кор,
Говон ба алаф раван, ма пешаки ёр.* [1, с. 320]

Нуктаҳои иншогардидаи мақолаи мазкур охир ва иктифо шуда наметавонанд. Зеро зикр карда будем, ки калимаҳои аслии забони тоҷикии матнҳои фолклории Сари Хосор зиёда аз 90-ро ташкил медиҳанд. Ва бо калимаҳои аслии садҳо калимаҳои дигар сохта шудаанд. Чунончи, калимаи маъмули **сар** дар таркиб ё сохтори бештар аз 15 калимаи дигар омадааст, ки айнан оварда мешаванд: **дъсара, морсар, сарак, сарбасар, саргардон, саргардунӣ, саргашта, саргумае, сардор, сарзамин, саридъстакӣ, саркашол, сарқасабон, саргърош, сартарошунем, сарчашма, сарчилаб**. Қисме аз калимаҳои мазкур хеле зиёд истифода гардидаанд, бинобар ин, аз ишораи саҳифаҳо худдорӣ карда шуд. Масалан, калимаи **саридъстакӣ** 5 маротиба, калимаҳои **саргърош** ва **сартарошунем** бештар аз 5-маротибагӣ омадаанд.

Ҳамчунин калимаҳои аслии бо чандин маъноҳои мухталифи омонимӣ истифода шудаанд, ки мавзӯ ва масъалаҳои мазкур таҳқиқи дигарро тақозо мекунанд.

Адабиёт

1. Амонов, Р. *Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклории Сари Хосор)* / Р. Амонов. – Душанбе: Наириёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.
2. Гадоев, Н. *Лексикаи лаҳҷаи Тағнов* / Н. Гадоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 209 с.
3. Джураев, Г. *Система диалектної лексики таджикского языка: автореф. дис. ... докт. филол. наук* / Г. Джураев. – Душанбе, 1992. – 30 с.
4. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1.* – Душанбе, Ирфон, 1973. – 452 с.
5. Кабилов, Ш. *Лугати омонимҳои забони тоҷикӣ* / Ш. Кабилов. – Душанбе, 1993. – 240 с.
6. Камолитдинов, Б. *Забон ва услуби Ҳаким Карим* / Б. Камолитдинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 188 с.
7. Касимов, О.Х. *Лексика «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси: автореф. дис. ... док. филол. наук* / О.Х. Касимов. – Душанбе, 2011. – 54 с.
8. Махмадҷонов, О.О. *Топонимия Ромитского региона: дис. ... канд. филол. наук* / О.О. Махмадҷонов. – Душанбе, 2005. – 169 с.
9. Махмадҷонов, О.О. *Историко-лингвистические исследование Гиссарской долины Таджикистана: автореф. дис. ... докт. филол. наук [Манбаи электронӣ]* / О.О. Махмадҷонов. – Душанбе, 2010. – 54 с. – Ҳолати дастрасӣ: <http://www.dslib.net/jazyki-mira/>.
10. Маъсумӣ, Н. *Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик* / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Наириёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 296 с.
11. Муҳаммадиев, М. *Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик* / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 64 с.
12. Неменова, Р.Л. *Кулябские говоры таджикского языка (северная группа)* / Р.Л. Неменова. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР. – 1956. – 192 с.
13. Неменова, Р.Л. *Ҷӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. (Фонетика, лексика). Ҷилди 1* / Р.Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 331 с.
14. Сулаймонов, И.О. *Лексика говора горного Гиссара: автореф. дис. ... канд. филол. наук* / И.О. Сулаймонов. – Душанбе, 2019. – 24 с.
15. Тоҳирова, Қ. *Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (Материалҳо)* / Қ. Тоҳирова. – Душанбе, 1967. – 82 с.
16. Ҳусейнов, Х. *Лугати тарминҳои забонишиносӣ [Матн]* / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
17. *Фарҳанги забони тоҷики. Ҷилди 1.* – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
18. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.* – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.

КАЛИМАҲОИ АСЛИИ ХОСИ МАХЗАНИ АСОСИИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Дар мақолаи мазкур оид ба калимаҳои аслии забони тоҷикӣ, ки хоси махзани луғавии забони тоҷикӣ мебошанду дар фолклории Сари Хосор мавриди истифода қарор гирифтаанд, суҳан меравад. Махзани асосии луғавии забони тоҷикиро калимаҳои решагӣ ташкил медиҳад. Аслан калимаҳои решагӣ аз як ё духичой иборат мебошанд. Чунин калимаҳо дар фолклории Сари Хосор зиёда аз 400 ададро ташкил медиҳанд. Аз таркиби луғавии матнҳои фолклории Сари Хосор намунаи калимаҳои як ва духичонии аслан тоҷикии хоси махзани асосии луғавии забони тоҷикӣ, ки боис ва заминаи асосии калимасозӣ, ташуққулу тақомул ва рушди минбаъдаи забони тоҷикӣ гардидаанд, номбар ва тасниф карда шудаанд. Дар матнҳои фолклории назмию насрӣ ва драмматикии Сари Хосор як гурӯҳи

калимаҳои аслии решагии хоси махзани асосии луғавии забони тоҷикиро калимаҳои ифодакунанди узви бадан, номҳои мавҷудоти гуногун, сифат, ранг, аломат ва хусусияти хоси олами мавҷудот, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, пешояндҳо, пайвандҳо, ҳиссаҳо ва нидо ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: калима, махзан, фолклор, Сари Хосор, матн, лингвофолклористика, жанр, назм, наsr, драма.

КОРЕННЫЕ ОСОБЕННЫЕ СЛОВА ОСНОВНОГО ФОНДА ЛЕКСИКИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ФОЛЬКЛОРЕ САРИ ХОСОРА

В данной статье рассказывается об исконных словах таджикского языка, которые характерны для словаря таджикского языка и используются в фольклоре Сари Хосара. Основная лексика таджикского языка состоит из корневых слов. В основном, корневые слова состоят из одного или двух слогов. Таких слов в фольклоре Сари Хосар более 400. Из лексического состава фольклорных текстов Сари Хосор взяты примеры односложных и двусложных слов таджикского происхождения, характерных для основной лексики таджикского языка, которые стали основной основой словообразования, развития и дальнейшего развития таджикского языка, были перечислены и классифицированы. В поэтических, прозаических и драматических фольклорных текстах Сари Хосора встречается группа исходных корневых слов, характерных для основной лексики таджикского языка, слов, обозначающих части тела, названия различных существ, качества, цвета, признаки и характеристики мир существ, число, местоимения, глаголы, наречия, предлоги, формы союзов, частицы и восклицание.

Ключевые слова: слово, словарь, фолклор, Сари Хосор, текст, лингвофолклористика, жанр, поэзия, проза, драма.

ORIGINAL SPECIFIC WORDS OF MAHZANI BASICS OF TAJIK LANGUAGE VOCABULARY IN THE FOLKLORE OF SARI KHOSOR

This article talks about the original words of the Tajik language, which are characteristic of the dictionary of the Tajik language and are used in the folklore of Sari Khosar. The main vocabulary of the Tajik language consists of root words. Basically, root words consist of one or two syllables. There are more than 400 such words in the folklore of Sari Khosar. From the lexical composition of the folklore texts of Sari Khosor, examples of one- and two-syllable words of Tajik origin, characteristic of the main vocabulary of the Tajik language, which have become the main basis for word formation, development and further development of the Tajik language, have been listed and classified. In the poetic, prose and dramatic folklore texts of Sari Khosor, there is a group of original root words specific to the main vocabulary of the Tajik language, words denoting body parts, names of various creatures, qualities, colors, signs and characteristics of the world of creatures, number, pronouns, verbs, adverbs, prepositions, forms conjunctions, particles and exclamation.

Keywords: word, dictionary, folklore, Sari Khosor, text, linguistic folkloristics, genre, poetry, prose, drama.

Дар бораи муаллиф

*Насимов Нуриддин Исоевич
Номзади илмҳои филологӣ
Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва
форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд»
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 137
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru*

About the author

*Nasimov Nuriddin Isoevich
Candidate of philological sciences
Executive committee Association of tajiks and
persian-speakers of the world – «Payvand»
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 137
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru*

Об авторе

*Насимов Нуриддин Исоевич
Кандидат филологических наук
Исполнительный комитет Ассоциации
таджиков и персоязычных народов мира –
«Пайванд»
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 137
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru*

ПАЖЌҲИШИ СОҲТОРИИ НОМҲОИ ҶУҒРОФИИ ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ

Шамсудинова М. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Забон дар баробари густариши худ аз ташаккули авзои гуфтугӯи донандагони забони миллӣ дарак медиҳанд. Вазифаи асосии забон иборат аз ин аст, ки чун силоҳи фитрии инсон хизмат намояд ва пайваста фаъолияти доманадори ӯро барқарор кунад ва ҳамчунин нерӯи мафкуравӣ, ҳассосият ва ҷаҳонбинии гӯяндаро дар такмил қарор диҳад. Чи тавре ки маълум аст, забон ва инсон аз ҳамдигар ҷудонашавандаанд, яке бидуни дигаре тасаввурнопазир аст.

Агар махсус дар алоқамандии забону фарҳанг таваққуф кунем, пас маълум хоҳем кард, ки фарҳанг аз ҷомеа новобаста аз зинаи тамаддун ҷудонапазир аст. Инро дар робита бо омӯзиши номшиносии асарҳои бадеӣ, фалсафӣ ва таърихӣ пайдо намудан мумкин аст. Дар таркиби сарфӣ ва лексии номшиносии асарҳои бадеӣ, таърихӣ ва фалсафӣ ташаккули қабатҳои забонӣ ва баробари он фарҳанги миллат ҷой дорад.

Ономастика, ки дар маҷмуъ анвои мухталифи номҳоро фаро мегирад, ба тамоми тарафҳои ҳаёт ва фаъолияти инсонҳо иртиботи амиқ дорад. Дар ҳама паҳлӯҳои зиндагии одамон, он ҷое ки барои монандкунӣ ё ба сурати инфиродӣ аз ҳама ташхис кардани падидаҳои табиату ҷамъият тақозо мешавад, инсон чун муносибтарин тарзи аз ҳам фарқкунӣ аз номҳо истифода менамояд. Ба ҷузъ номҳои шахсӣ тарзҳои дигари инфиродикунонӣ, амсоли аломатгузории ададӣ, тартибу танзими координатӣ ва истилоҳоти тавсифӣ мавҷуданд, вале онҳо дар қиёс бо номҳои хусусӣ хеле кам истеъмол мешаванд.

Омилҳои асосии номгузорӣ ва заминаи пайдоиши номҳои ҷуғрофӣ ба андешаи Р.Додихудоев ин гуна аст:

- а) мавҷудияти забон ва лаҳҷаҳои амалкунанда (зинда) дар минтақаи муайян;
- б) ҳодисаҳои абстрактӣ, субстрактӣ ва суперстратии забонҳои зинда ё мурдаи ин маҳал;
- в) қолаби анъанавии калимасозӣ (шаклсозӣ)-и топонимҳо;
- г) шароити табиӣ ва хусусиятҳои физикӣ-ҷуғрофии макон, рустаниҳо ва ҳайвоноти мавзъ;
- ғ) маданият ва маишат (истеҳсолот, муносибатҳои истеҳсолӣ, шароити иҷтимоӣ ва ғ.)-и аҳолий;
- д) мавҷудияти феҳрасти номҳои ҷой, ки захира ва заминаи асосӣ дар мавриди номгузорӣ ба объектҳои нав бошад;
- е) ҳодисаҳои гуногуни табиӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ;
- ё) мавҷудияти анъанавии дину оин, мифология ва таъсири онҳо дар муҳити ин ё он забон [2, с. 3-4].

Воқеан, топонимия бо таърих ва маданияти халқ алоқаи зич дорад. Номҳои ҷуғрофии худӣ ёдгориҳои беназири фарҳангӣ мебошанд, ки аз арзишҳои фарҳанги моддӣ кам нестанд. Омӯзиши сохтори топонимикӣ заминаҳои таърихӣ ва фарҳангиро дар бар мегирад, ки номҳои хос бар он ба вучуд меоянд ва фаъолият мекунанд. Топонимикаи ҳар як минтақа натиҷаи рушди таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии мардуми ин қаламрав мебошад. Хусусияти матолиби топонимикӣ дар он аст, ки вай на танҳо ҷузъи забонӣ, балки ба андозаи зиёд ҷузъи таърихӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоиро низ фаро мегирад.

Муайян кардани сохт ва таркиби топонимҳои ҷуғрофӣ барои равшан намудани муносибатҳои таърихӣ ба ин ё он забон доштаи топонимҳо ва ба хотири ба амал овардани усулҳои тозаи пажӯҳиш низ захираи фаровонро муҳаё месозад, ки боиси дар забоншиносӣ ба амал омадани масъалаҳои нав ва гуногун мегардад. Албатта, баррасии калимасозӣ дар таҳқиқи сохти номҳои ҷуғрофӣ нақши муҳим дорад, аммо дарёфти фикру андеша ва роҳи усулҳои пешниҳоднамудаи олимони ҳамаҷониба боиси истиқбол мегардад. Ш.Исмоллов бар он андеша аст, ки: «дар ин ҷода, пеш аз ҳама, бояд хусусиятҳои мушаххаси маводи гирдовардашуда, доираи густариши он, мақсаду мароми омӯзиш, худуду дараҷаи таҳқиқ ба эътибор гирифта шавад» [5, с. 23].

Агар ба таҳқиқу омӯзиши ин ё он формантҳои калимасозии топонимҳо ё гидронимҳо таваҷҷуҳи зиёде сурат гирифта, роҷеъ ба ин масъала асару мақолаҳои зиёде интишор шуда

бошад ҳам, ба масъалаи хосиятҳои тағйирёбии калимаҳои ономастикӣ кам таваччуҳ зоҳир шудааст. Масъалаи таҷзияи хусусиятҳои ба худ хоси грамматикӣ номшиносӣ дар замина ва муқоисаи хосиятҳои умдаи грамматикаи вожаи муқаррарӣ қариб ки таҳқиқ нагардидааст. Чунон ки дида мешавад, барои ҳамчун грамматикаи мустақил муаррифӣ намудани сарфу наҳви номшиносӣ ҳанӯз барвақт аст. Ба назари мо, масоили грамматикаи номшиносиро чузъе аз грамматикаи умумии забон шинохтан ба мақсад мувофиқ аст, зеро вожаи номшиносиро ҳамчун дигар калимаҳои муқаррарӣ дар доираи қавоиди умумии грамматикӣ таҳлилу таҷзия кардан амри воқеист [8, с. 153].

Бинобар он ки дар асарҳои Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ», «Меъёр-ут-тадаюн» ва «Рисолаи таърихӣ» номҳои ҷуғрофӣ зиёданд, пажӯҳиши он барои пайдо намудани маълумот роҷеъ ба топонимияи кишварҳо хеле муҳим аст, зеро баъзе топонимҳо бинобар вазъи таърихӣ тағйири ном кардаанд (Масалан: Чаҳорҷӯй//Чорҷӯ//Чорҷӯй-Туркманобод-Ш.М). Ин топонимҳо хоси минтақаҳои гуногуни дунё мебошанд. Номҳои ҷуғрофӣ микёси васеи дунёро фаро гирифта, нависанда дар мавриди аҳолии қитъаҳои гуногуни дунё маълумот овардааст. Масалан, мутафаккир дар қисмати «Дар ҳикояти гирдоби Искандар ва ғаной марди аҷамӣ» бо шаҳодати марди эроние марказҳои фарҳангӣ ва шаҳрҳои бузури дунёро чунин шарҳ медиҳад: «Фарангиён гӯянд: Дар арсаи олам се шаҳр аст: аввалаш Ландан, дувумаш Порис, сеюм Фетербурх. Дигар билод ҳукми қария ва қишлоқ дорад ва вулоти онҳо ҳукми арбоб ва раис»[4, с. 193].

Дар қор мутобиқи равиши қори А.Л.Хромов сохтори топонимҳои осори бадеии Аҳмади Донишро таҳлил намудем ва маълум гардид, ки топонимҳои осори Аҳмади Дониш аз ҷиҳати сохту таркиб сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мебошанд ва вобаста ба ҳамин ба қор гурӯҳ тақсим кардани онҳо ба мақсад мувофиқ аст.

1.1. Номвожаҳои сода

Ба топонимҳои сода топонимҳое дохил мешаванд, ки онҳо аз як асоси сода ташкил ёфтаанд: Ҳинд, Балх Эрон, Мадина, Қоф, Хито, Фурс, Юнон, Аҷам, Рум, Рус, Ирам, Бухоро Кобул, Миср, Самар, Порич, Амрико, Фаранг.

Топонимияҳои зикршуда дар осори Аҳмади Дониш бо исмҳои «шаҳр», «вилоят», «билод», «аксо», «мамлакат», «мулк», «замин», «қаламрав» оварда шудаанд. Аз ҷумла: «Ва ҳол он ки дар мамолики Эрону Ислумбул ва Фарангистон ҳарсола зиёда аз понсад китоб дар қавоиди фунуну улум мудавван ва муаллаф мешавад, ки соҳибони он ҳанӯз зиндаанд»[4, с. 21].

Топонимҳои сода

№	Ном	Транскрипсия	Саҳифа	Осор	Номи ҷуғрофӣ	Чандомад	Забон
1	Аврӯпо	Avrupo	305	НВ	қитъа	1	юнонӣ
2	Адес	Ades	252	НВ	шаҳр	1	юнонӣ
3	Аҷам	Agam	145,152..	НВ	минтақа	3	арабӣ
4	Амрико	Amriko	283,284..	НВ	давлат	5	юнонӣ
5	Андалус	Andalus	18	МТ	шаҳр	1	арабӣ
6	Аҳвоз	Ahvoz	24,34	МТ	шаҳр	2	тоҷикӣ
7	Ардабил	Ardabil	13,39	МТ	шаҳр	2	тоҷикӣ
8	Арман// Армания	Arman//Armani	14,17..	МТ	давлат	3	арманӣ
9	Африқо	Afriko	15	МТ	давлат	1	арабӣ
10	Балх	Balkh	15,19..	МТ	шаҳр	4	тоҷикӣ

1.2. Номвожаҳои сохта

Ба гурӯҳи топонимҳои сохта топонимҳоеро метавон ворид намуд, ки аз реша ва воситаҳои сарфӣ (топоформантҳо) таркиб ёфтаанд. Топонимҳои сохтаи насри Аҳмади Дониш бо усули сарфии калимасозӣ истифода шудаанд. Топоформантҳои топонимсозии асар хеле кам ба назар мерасанд. Баъзеи онҳо тавассути исм, барҳи дигар ба воситаи сифат, сеюмӣ бо кумаки шумора ё феъл топонимро асос додаанд.

Дар сохту сози топонимҳои осори Аҳмади Дониш топоформантҳои -й, -истон, -вард, -мун, -он (ён), -я (ия, -иё) мақоми хоса касб намудаанд:

Топоформанти-**ия** хоси навъи исм мебошад ва дар таркиби калимаҳои исмӣ ба назар мерасад, дар осори Аҳмади Дониш дар шакли **-иё** низ омадааст: Армания, Румия, Кинагасия, Русия, Сория, Макариё, Итолиё.

Топоформанти–**истон** (пас аз садонок **-стон**). Ин топоформант бо исмҳои гуногун омехта, номҳои чуғрофиро созмон додаст: Ҳиндустон, Арабистон, Туркистон, Фарангистон, Арабистон, Сиистон, Сичистон, Зобулистон, Табаристон. Дар «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони мангит» номи Армания зикр гардидааст: «*Ин шаҳрест обод дар Ҷанубии Қафқоз ва шимоли Армания, ки собиқ маҳкуми Румб уда, алявм ба давлати Рус мулҳақ аст*»[2, с. 91].

Дар «Наводир-ул-вақоъ» номи Русия зикр гардидааст: «*Масалан, соли, ки султон Абдулмаҷиди қайсар дояи қитол бо Русия дошт, вузарои рус бо вукалои машваратхона тариқи қи-толро маслаҳат надида, муттафиқулкалима руқъаи сулҳ ва муо-ҳада ба подшоҳ навиштанд*» [4, с. 149].

Топоформанти – вар. Пешовар, Динавар.

Топоформанти–мун. Ба воситаи исму сифат топоним ба вучуд овардааст: Дилмун.

Топоформанти–он (ён). Топоформанти зикршуда дар сохтани шакли чамъи исм нақши фаъол дорад. Топонимҳое, ки тавассути он сохта шудаанд, дар маҷмӯъ исмҳо мебошанд, ки маҷмӯи чамъро ифода мекунанд.

Аммо дар номҳои чуғрофӣ на навъи чамъ, балки дар ташаккули номи минтақаҳо мусоидат мекунад: Турон, Хуросон, Гургон, Дайламон, Хатлон.

Топонимҳои Дамованд, Гелон ва Ялмун топонимҳои классикӣ буда, чузъҳои «**дамо**», «**гел**» ва «**ял**» чузъҳои асосӣ ба шумор мераванд: «дам» дар маҷмӯи «як замон» «лаҳза», чузъи «гел» маънои «рустой» дар таркиби Гелон; ва чузъи «ял» маънои жарфро фаҳмонида дар таркиби топоними Ялмон омадааст.

Топоформанти–ванд. Бо ин топоформант дар асар танҳо як топоним сохта шудааст: Дамованд (кӯҳ).

Топоформанти–й асосан дар таркиби мансубияти чуғрофӣ номҳои ашхос омадааст ва дар як муддат ифодакунандаи номҳои мавзъҳо мебошад: Шерозӣ, Дехлавӣ, Ҷомӣ.

Ҳамин тарик, топоформантҳо дар таркиби маводи топонимҳои осори Аҳмади Дониш ворид гардида, дар сохтани номҳои чуғрофӣ нақши муассир доранд ва ҳамаи ин номҳо то ханӯз мавриди истеъмол қарор гирифтаанд.

Топонимҳои сохта

№	Ном	Транскрипсия	Саҳифа	Осор	Номи чуғрофӣ	Чанд омад	Забон
1	Варгонзӣ	Varghonzi	90	РТ	шаҳр	1	тоҷикӣ
2	Ғиждувон	Ghijduvon	64	РТ	шаҳр	1	тоҷикӣ
3	Динавар	Dinavar	22	МТ	шаҳр	1	форсӣ
4	Зобулистон	Zobuliston	43	МТ	шаҳр	1	тоҷикӣ
5	Ингиризия	Ingiriziy	774	НВ	давлат	1	юнонӣ
6	Искандария	Iskandariy	12,33	МТ	шаҳр	9	юнонӣ
7	Исфаҳон	Isfahon	13,14...	МТ	шаҳр	3	тоҷикӣ
8	Итолиё	Itoly	286,305	НВ	давлат	2	юнонӣ
9	Кайвон	Kayvon	292,500...	НВ	ситора	3	тоҷикӣ
10	Кармина	Karmina	20,47...	РТ	шаҳр	4	тоҷикӣ

1.3. Номвожаҳои мураккаб

Калимаҳои мураккаб дар забон барои мухтасар ва рехта баён намудани фикр имконият фароҳам меоранд. Онҳо ҳатто ибораҳо ва ҷумлаҳоро низ метавонанд иваз созанд. Аз ин рӯ, вақте ки оид ба калимаҳои мураккаб сухан ба миён меояд, бояд муносибати онҳоро бо ибораҳо ба ҳисоб гирем:

1. Чузъҳои калимаҳои мураккаб зимни васлшавӣ бо ҳамдигар ба асос табдил ёфта, ҳамчун морфема мавқеъ пайдо мекунанд. Ҳиссаи калимаҳои мураккаб аломати грамматикӣ ҳиссаҳои нутқеро, ки аслан ба онҳо тааллуқ доранд, қабул намекунанд.

2. Калимаҳои мураккаб як зада доранд, вале дар таркиби ибора чанд калимае, ки бошад, ҳар кадоми он задаи худро дорад.

3. Ибораҳо муносибатҳои гуногуни грамматикиро ифода мекунанд, ки ин гуна хусусиятро дар калимаҳои мураккаб дучор омадан мумкин нест.

4. Сабаби ба калимаи мураккаб табдил ёфтан дар он аст, ки вай маҷмӯи предметӣ пайдо карда, хусусияти номинативӣ зоҳир менамояд.

Топонимҳои мураккаби асар аз лиҳози сохтусози худ калимаҳои мураккаби тобеъ буда, аз ибораҳои изофӣ ва ғайриизофӣ рӯидаанд. Онҳоро (монанди антропонимҳои мураккаб) метавон аз ҷиҳати муносибати ҷузъҳои ба ду гурӯҳи калон метавон ҷудо намуд:

а) топонимҳое, ки ҷузъи якумашон асосӣ буда, ҷузъи дуюм ба он тобеъ мебошад.

б) топонимҳое, ки ҷузъи дуюмашон асосӣ буда, ҷузъи якум тобеи он аст. Топонимҳои мураккаби гурӯҳи дуюм аз ибораҳои ғайриизофӣ таркиб ёфта, дар онҳо ҷузъи асосӣ дар мавқеи дуюм меистад. Сохту таркиби сарфии топонимҳои мураккаб гуногун мебошанд:

1. Исмусифат: *Фетербурх, Урунбурх, Фалгар, Тошканд, Нурато, Чупонато*;

2. Сифату исм: *Қошғар, Каттақўрғон*;

3. Исмусифат: *Қипчоқ*;

4. Шумораву исм: *Даҳбед, Чаҳорҷўй*.

Дар асар топонимҳои дигаре низ вучуд доранд, ки аз топонимҳои сода, сохта, мураккаб бо таркиби худ фарқ мекунанд. Ин навъ топонимҳо ба ду асос ва топоформонҳо тақсим мешавад. Яъне таввасути вандҳо аз ибора ва таркибҳои гуногун топоним сохта шудааст.

Топонимҳои мураккаб

№	Ном	Транскрипсия	Саҳифа	Осор	Номи ҷузғрофӣ	Чанд омад	Забон
1	<i>Арабистон</i>	<i>Arabia</i>	305,545...	НВ	<i>давлат</i>	4	<i>арабӣ/тоҷикӣ</i>
2	<i>Арастотолис</i>	<i>Arastotolis</i>	702	НВ	<i>шаҳр</i>	1	<i>يونانی</i>
3	<i>Ардабил</i>	<i>Ardabil</i>	13,39	МТ	<i>шаҳр</i>	2	<i>тоҷикӣ</i>
4	<i>Бағдод</i>	<i>Bagdod</i>	22,26	МТ	<i>шаҳр</i>	3	<i>тоҷикӣ</i>
5	<i>Бадахшон</i>	<i>Badakhshon</i>	36	МТ	<i>вилоят</i>	3	<i>тоҷикӣ</i>
6	<i>Байтулмуқаддас</i>	<i>Baytulmukaddas</i>	46	МТ	<i>шаҳр</i>	1	<i>арабӣ</i>
7	<i>Балъабак</i>	<i>Balabak</i>	29	МТ	<i>шаҳр</i>	1	<i>арабӣ</i>
8	<i>Бойсун</i>	<i>Bqkhtar</i>	786, 797	НВ	<i>шаҳр</i>	2	<i>тоҷикӣ</i>
9	<i>Давонас</i>	<i>Davonas</i>	144	НВ	<i>шаҳр</i>	1	<i>арабӣ</i>
10	<i>Даҳбед</i>	<i>Dahbed</i>	777	НВ	<i>деҳа</i>	1	<i>тоҷикӣ</i>

1.4. Номвожаҳои иборавӣ

Маълум аст, ки бахши «топонимия»-и (илми ономастика дар маънии аслиаш омӯзиши номи манотиқи ҷузғрофӣ нисбат ба дигар ҷузъҳои худӣ ҳамин бахш-гидронимия, спелеонимия, дримонимия ва ғайраҳо аз тарафи муҳаққиқини соҳаи забоншиносӣ дақиқтару равшантар таҳқиқ шудааст.

Гурӯҳи топоним-иборавӣ муҳаққиқони номшинос номвожаҳои ҷузғрофиеро мансуб мешуморанд, ки аз ду ва ё зиёда унсурҳои номсоз сохта шуда бошанд. Ин навъи топонимҳоро, ба таври дигар, топонимҳои таркибӣ ва бисёрҷузъа низ меноманд. Дар осори Аҳмади Дониш ба ин гурӯҳ топонимҳое ворид мешаванд, ки дар шакли ибора зоҳир гаштаанд:

А) аз исму исм: **икди Аврупо, Румият-ул Кубро, Шарқи Рум, Ироқи Ачам, Дашти Қибчоқ, Дашти Қазок**;

Б) аз исму сифат: **Арманияи Кубро, Арманияи Кўчак, Арманияи Суғро**;

В) аз сифату исм: **Янги Дунё**.

Аз «Наводир-ул-вақоъ»: «Мардумаш аз тамоми мардуми Янги Дунё ва Фетербурх зиёда аст» [4, с. 133].

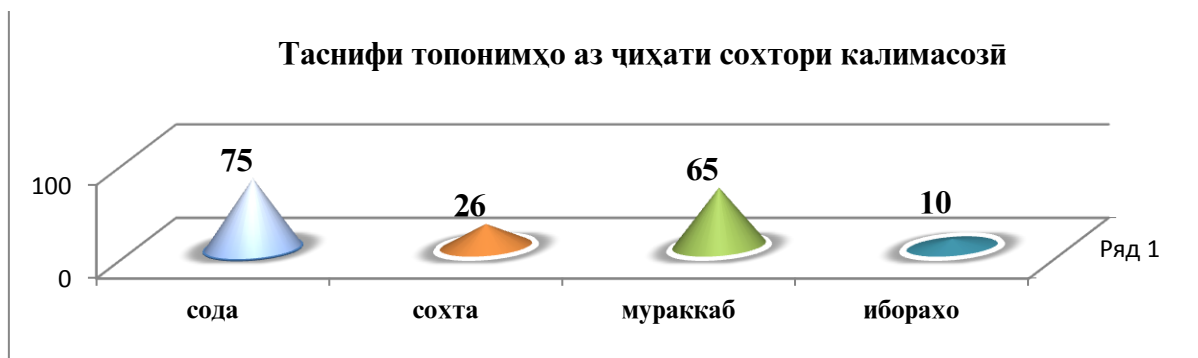
Топонимҳои иборавӣ

№	Ном	Транскрипсия	Саҳифа	Осар	Номи ҷузғрофӣ	Чанд омад	Забон
1	<i>Арки Бухоро</i>	<i>Arki Bukhoro</i>	15	НВ	<i>Шаҳр</i>	1	<i>тоҷикӣ</i>
2	<i>Арманияи Кубро</i>	<i>Armani y kubro</i>	100	МТ	<i>Давлат</i>	1	<i>арманӣ/арабӣ</i>
3	<i>Арманияи Кўчак</i>	<i>Armani y kuchak</i>	39,48	МТ	<i>Давлат</i>	2	<i>арманӣ/тоҷикӣ</i>
4	<i>Арманияи Суғро</i>	<i>Armani y cughro</i>	66	МТ	<i>Давлат</i>	1	<i>арманӣ/арабӣ</i>
5	<i>Бани Исроил</i>	<i>Bani Isroil</i>	83,88	НВ	<i>Шаҳр</i>	2	<i>арабӣ</i>
6	<i>Балшуй// Марскуй</i>	<i>Balshuy\\ Marskuy</i>	220,2	НВ	<i>Кўча</i>	2	<i>русӣ</i>
7	<i>Бухорои Шариф</i>	<i>Bukhoro i Sharif</i>	20,21...	НВ	<i>Шаҳр</i>	42	<i>тоҷикӣ/арабӣ</i>
8	<i>Дашти Қибчоқ</i>	<i>Dashti Qirchoq</i>	48	НВ	<i>Дашт</i>	1	<i>тоҷикӣ/туркӣ</i>

9	Янги Дунё	Yngi duny	303,305	НВ	давлат	3	узбекӣ
10	Ироқи Аҷам	Iroq Ajam	13,32...	МТ	Давлат	3	арабӣ

Дар диаграмма топонимияи осори Аҳмади Дониш аз ҷиҳати сохторикалимасозӣ нишон дода шудааст. Ҳини гурӯҳбандии сохтори топонимҳо маълум шуд, ки истифодаи 176 топоним, аз ҷумла топонимҳои сода 75, топонимҳои сохта 26, топонимҳои мураккаб 65 ва ибора-топонимҳо 10 ба назар расид.

Диаграмма

Топонимҳои асар аз ҷиҳати сохту таркиб сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мебошанд ва вобаста ба ҳамин ба чор гурӯҳ тақсим карда шуданд.

Таснифу таҳлили калимасозии маводи ономастикии осори Аҳмади Дониш ва баромади этимологии онҳо бори нахуст мавриди баррасӣ қарор гирифта шуда бошад ҳам, аммо наметавон гуфт, ки тамоми паҳлуҳои он ба пуррагӣ таҳқиқ гардидаанд.

Маълум гардид, ки дар таркиби луғавии осори Аҳмади Дониш-«Наводир-ул-вақоеъ», «Манозир-ул-кавокиб», «Рисолаи таърихӣ» ва «Меъёр-ут-тадайюн», «Ар-рисола фи аъмол-ул-кура» шумораи топонимҳо 176 ададро ташкил менамоянд. Таркиби топонимҳои осори Аҳмади Дониш баробари таркиби асосии хоси забони тоҷикӣ аз иқтибосоти арабӣ, туркӣ, русӣ, аврупоӣ, юнонӣ ва дигар забонҳо ба шумор меравад.

Топонимика-як бахши номшиносӣ, ки номҳои ҷуғрофӣ (топонимҳо), амал, маъно ва пайдоиши онҳо, сохтор, минтақаи паҳншавӣ, рушд ва бо мурури замон тағйирёбии онҳоро меомӯзад, дар муддати дуру дароз инкишоф ёфтааст. Топонимҳо дар бораи маскани аҳолии қадим, дар бораи ҳаёти маданияту маънавии халқҳо, хусусиятҳои ҳаёти онҳо, муносибатҳои халқҳои ҳамсоя, ҷаҳонбинии ниёгонамон маълумоти бойтарин доранд, яъне топонимҳо таърихи халқ буда, ба воситаи забон ифода ёфтаанд. Ба топонимҳо номҳои объектҳои дохил мешаванд, ки аз ҳамдигар на танҳо бо хусусиятҳои геофизикӣ, балки аз ҷиҳати ҳаҷм фарқ доранд ва дар осори бадеӣ вобаста ба ҷаҳонбинии нависанда баён меёбанд.

Адабиёт

1. Аҳмад Махдум. *Меъёр -ут-тадайюн /Аҳмад Махдуми Дониш*. – Душанбе: Эрграф, 2010. - 307 с.
2. Додыхудоев, Р. Х. *Лингвистический анализ микро топонимии Памира (на материале шугнано-язгулямской группы языков): дис. докт. фил. наук./ Р. Х. Додыхудоев*. – Душанбе: 1979.-337 с.
3. Дониш, А. М. *Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони мангития*. / Аҳмад М. Д. – Сталинобод, 1960.
4. Дониш, А. *Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1*. / А. Дониш. – Душанбе: Дониш, 2017. -461с
5. Исмоилов, Ш. *Назаре ба вожаҳои ҷуғрофӣ / Ш. Исмоилов*. – Душанбе: 1993. - 65 с.
6. Қўзиева, Н.М. *Таҳлили муқоисавии навъҳои грамматикӣ исм дар забонҳои арабӣ ва тоҷик* Автореферат номзади илмҳои филологӣ Н. М. Қўзиева. – Хучанд, 2019. - 56 с.
7. Рустамов, Ш. *Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов*. – Душанбе, 1972. - 76 с.
8. Шоев, Р. *Ономастика «Самаки айёр» / Р. Шоев*. – Душанбе: 2012. - 193 с.

ПАЖЌҲИШИ СОХТОРИИ НОМҲОИ ҶУҒРОФИИ ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ

Ономастика (юн. *ονομα* - “ном”) илм роҷеъ ба омӯзиши номҳо буда, вобаста ба самти таҳқиқ ба ҷузъҳои антропонимика - омӯзиши номҳои одамон, топонимика илм оид ба омӯзиши номҳои ҷуғрофӣ, оронимика ва спелеонимика - омӯзиши номи кӯҳ, теппа, дашт, гидронимия - омӯзиши дарё, баҳр ва ғайраҳо ҷудо гардидаанд. Агар ба сатҳи омӯзиши паҳлуҳои тамоми масоили ономастика аз дидатаҳқиқотӣ назар созем, мебинем, ки ҳама мавзӯҳои он дар як сатҳ омӯхта нашудаанд. Масалан,

бахши «топонимия»-и (калимаи юнонии topos «макон», «минтақа» ва опум-а «ном», яъне номи макону минтақа) дар маънии аслиаш омӯзиши номи манотиқи чуғрофӣ нисбат ба дигар чузҳои худӣ ҳамин бахш - гидронимия, спелеонимия, дримонимия ва ғайраҳо аз тарафи муҳаққиқини соҳаи забоншиносӣ дақиқтару равшантар таҳқиқ шудааст. Ва ё «антропонимика» (лафзи юнонии anthzopos - «инсон» ва опума «ном», яъне номи инсонҳо) аз лиҳози ҳолати фарогирии илмиаш дар айни замон қолибтарин қисмати илми ономастика маҳсуб мешавад. Ҳарчанд ки тадқиқотҳои алоҳида дар бахши ономастикаи асарҳои классикони форсу тоҷик ба анҷом расида бошад ҳам, аммо роҷеъ ба топонимикаи “Наводирулвақоеъ”-и Аҳмади Дониш тадқиқоти алоҳида ба анҷом нарасидааст. Муаллифи мақолаи мазкур бори авал кӯшидааст, ки роҷеъ ба “Наводирулвақоеъ”-и Аҳмади Дониш тадқиқотҳои ономастикӣ ба анҷом расонад. Маводи ономастикӣи асарҳои Аҳмади Дониш дар маҷмӯъ номҳои қаҳрамони таърихӣ, ривоятӣ, паёмбарон, олимону адибони қарни гузашта ва ҳамзамонон номҳои шаҳру манотиқи васеи ҷаҳонро дар бар мегирад. Осори Аҳмади Дониш дар маҷмӯъ насри маорифпарварии адабиёти охири асри XIX-ро дар бар гирифта, дар ташаккули насри навини тоҷик заминаи устуворе гузоштааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки роҷеъ ба номҳои чуғрофӣ дар осори Аҳмади Дониш маълумот диҳад. Аз диди муаллиф номҳои чуғрофӣ дар осори Дониш минтақаҳои мухталифи ҷаҳонро фаро мегиранд.

Калидвожаҳо: топонимика, сарчашма, лугат, антропонимҳо, номҳои арабӣ, таркиби луғавӣ, номҳои чуғрофӣ.

СТРУКТУРНЫЙ ИССЛЕДОВАНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АХМАДА ДОНИША

Ономастика (греч. *онома* - «имя») - наука об изучении имен в зависимости от направления антропонимии - изучение человеческих имен, топонимия, наука об изучении географических названий, оронимия и спелеонимия - изучение Выделяются названия гор, холмов, степей, гидронимия - изучение рек, морей и т. д. Если мы посмотрим на уровень изучения всех аспектов ономастики с исследовательской точки зрения, мы увидим, что не все ее темы изучаются на одном уровне. Например, раздел «топонимия» (греч. слова *topos* «место», «регион» и *орум* - «имя», т.е. название места и региона) в первоначальном смысле представляет собой изучение названий географических территорий в соотношении другие компоненты того же раздела - гидронимия, спелеонимия, дримонимия и т. д. были изучены лингвистами более точно и четко. Или «антропонимия» (греческое слово *anthzopos* - «человек» и *орума* «имя», то есть имя человека) в настоящее время является наиболее интересной частью науки об ономастике с точки зрения степени ее научного охвата. Хотя некоторые исследования проводились в области ономастики персидских и таджикских классиков, отдельного исследования топонимии «Наводирулвақоеъ» Аҳмади Дониша не проводилось. Автор статьи впервые попытался провести ономастическое исследование «Наводирулвақоеъ» Аҳмади Дониша. Ономастический материал произведений Аҳмади Дониша в целом включает имена исторических и легендарных героев, пророков, ученых и писателей прошлого века, а также названия городов и регионов мира. В целом произведения Аҳмади Дониша включают просветительскую прозу конца XIX века и заложили прочный фундамент для формирования новой таджикской прозы. В этой статье автор попытался представить информацию о географических названиях в произведениях Аҳмади Дониша. С точки зрения автора, географические названия в произведениях Дониша охватывают разные регионы мира.

Ключевые слова: топонимия, источник, словарь, антропонимы, арабские имена, лексическая структура, географические названия.

STRUCTURAL STUDY OF GEOGRAPHICAL NAMES OF AHMADI DONISH'S WORKS

The study of toponymy in Tajik linguistics dates back to the 60s of the twentieth century, during which time many works were completed on this issue. The name has a special meaning and was changed in the Persian-Tajik language under the influence of events of different times, under the influence of Islam. In the works of Ahmadi Donish, there are many names of people, states, nicknames of people, nicknames of animals, names of cities and villages, seas and rivers, heavenly bodies, natural disasters and so on. A comprehensive study of toponymy in the writings of Ahmadi Donish is the first study in the field of Tajik linguistics, which is useful for historiography, geography, ethnography, archeology, folklore and linguistics. Onomastics (Greek *Onom* - "name") - the science of the study of names depending on the direction of anthroponymy - the study of human names, toponymy, the science of the study of geographical names, oronymy and speleonymy - the study Highlighted the names of mountains, hills, steppes, hydronymy - the study of rivers, seas, etc. If we look at the level of study of all aspects of onomastics from a research point of view, we will see that not all of its topics are studied at the same level. For example, the section "toponymy" (Greek words *topos* "place", "region" and *opum* - "name", i.e. the name of a place and region) in the original sense is a study of the names of geographical territories in relation to other components of the same section - hydronymy, speleonymy, drimonymy, etc. have been studied by linguists more accurately and clearly. Or "anthroponymy" (the Greek word *anthzopos* - "person" and *opuma* "name", that is, the name of a person) is

currently the most interesting part of the science of onomastics in terms of the degree of its scientific coverage. Although some studies were carried out in the field of onomastics of the Persian and Tajik classics, a separate study of the toponymy "Navodirulvakoe" by Ahmadi Donish was not carried out. The author of the article first attempted to conduct an onomastic study "Navodirulvakoe" by Ahmadi Donish. The onomastic material of the works of Ahmad Donish as a whole includes the names of historical and legendary heroes, prophets, scientists and writers of the last century, as well as the names of cities and regions of the world. In general, the works of Ahmadi Donish include educational prose of the late 19th century and laid a solid foundation for the formation of new Tajik prose. In this article, the author tried to present information about place names in the works of Ahmadi Donish. From the author's point of view, place names in Donish's works cover different regions of the world.

Keywords: toponymy, source, dictionary, anthroponyms, Arabic names, lexical structure, geographical names.

Дар бораи муаллиф

*Шамсудинова Маҳтовбӣ Абдуалимовна
Номзади илмҳои филологӣ, омӯзгори кафедраи
забони тоҷикии умумидонишироҳӣ
Донишироҳӣ давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: mahtovbishamsiddinzoda@gmail.com*

About the author

*Shamsuddinova Makhtobi Abdualimovna
Candidate of Philological Sciences, teacher at the
university department of the Tajik language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: mahtovbishamsiddinzoda@gmail.com*

Об авторе

*Шамсудинова Махтоби Абдуалимовна
Кандидат филологических наук, преподаватель
общеуниверситетской кафедры таджикского
языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: mahtovbishamsiddinzoda@gmail.com*

ТАСНИФОТИ ИСТИЛОҲОТ ДАР НОМАҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ

Мавлонзода Ш. М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳарчанд дар забоншиносии тоҷик то истиқлоли миллиро ба даст овардан роҷеъ ба қисматҳои забоншиносӣ пажӯҳишҳои назаррас шуда бошанд ҳам, истиқлоли милли ба мо имкон дод, ки паҳлуҳои то ҳол таҳқиқнашудаи забонамонро мавриди пажӯҳиш қарор диҳем. Аз таърих ба мо маълум аст, ки нисбат ба дигар қисматҳои забоншиносӣ истилоҳу истилоҳнигорӣ мавриди таваҷҷуҳи олимону адибони классикамон қарор гирифтааст, зеро адибону олимони мо вобаста ба соҳаҳо таълифоти илмии зиёд кардаанд, ки дар онҳо истилоҳоти ҷашмас ба назар мерасанд.

Масалан, дар асри X асаре бо номи “Ҷомеъ-ул-улум” аз тарафи Имом Фаҳриддини Розӣ таҳия шудааст. Асари мазкур оид ба таърихи илму фарҳанги асри миёнаи тоҷик маълумоти боарзиш додааст. “Ҷомеъ-ул-улум” асари энциклопедӣ буда, дар он таснифи шаст илм бо шарҳи мухтасар оварда шудааст. Муаллиф тавзеҳи улумро аз илми калом оғоз намуда, онро бо илми одоби мулк ва илми шатранҷ ба итмом расонидааст [12, с. 172-173].

Хушбахтона, дар забоншиносии тоҷик истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм аз ҷониби муҳаққиқон соҳа ба соҳа мавриди пажӯҳиши лингвистӣ қарор гирифта истодааст. Ба монанди истилоҳоти соҳаи варзиш, тиб, муносибатҳои дипломатӣ, осорхонашиносӣ, техникӣ, истилоҳоти сиёсӣ иҷтимоӣ, мусиқӣ ва монанди инҳо.

Баррасию пажӯҳиши таснифоти истилоҳот дар номаи устод Айнӣ барои он ҷолиби диққат аст, ки дар дилхоҳ забон афқору андешаи нави илмӣ нахуст ба шакли истилоҳ ифода меёбад, ки тадриҷан боиси ташаккули забони илм мегардад.

Мақсад аз таълифи мақола ин муайян кардани шеваи корбурди истилоҳот ва баъзе вижагиҳои луғавии онҳо дар номаҳои устод Айнӣ.

Забоншинос Мирзо Ҳасани Султон роҷеъ ба истилоҳ чунин ибрази андеша кардааст: “... истилоҳ ойинаест, ки натиҷаи тафаккури гӯянда ва ё муаллифро, ки як фарди ҷомеа аст, инъикос мекунад. Илова бар ин, маҷмуи истилоҳот барои пайдоиши донишҳои нави умумибашарӣ замина муҳайё мегардонад, забон ва тафаккурро барои пазирии мафҳуми нав омода месозад ва дараҷаи рушди забонро ба сатҳи баландтар мебардорад [4, с. 4].

Устод Айнӣ дар забони адабии тоҷикӣ, аз рӯзҳои аввали рӯ ба инкишоф ниҳодани он сар карда, доир ба тартибу танзими истилоҳоти илмӣ вазифа гузоштааст ва иҷрои ин кори масъулиятноки мураккабро вазифаи аҳли илм ва ҳамаи муаллифу муҳаррирон доништааст.

Мактубҳои устод Айнӣ таърихи ташаккули забони миллии тоҷикӣ ҳамаи марҳалаҳо ва шароитҳои махсуси ташаккули ва инкишофи миллати тоҷикро дар худ инъикос намудааст.

Дар мактубҳои устод Садриддин Айнӣ истилоҳоти соҳаҳои гуногун истифода шудааст. Таҳқиқи пурраи лингвистии истилоҳоте, ки дар номаҳо истифода шудааст, ғайриимкон буда, истилоҳоти ҳар як соҳа пажӯҳиши алоҳидаро талаб мекунад, бинобар ин, мо дар мақола танҳо истилоҳҳои истифодакардаи устод Айнӣро вобаста ба соҳа гурӯҳбандӣ намуда, баъзе вижагиҳои лингвистии онҳоро баррасӣ кардем.

Истилоҳоти тибӣ

Забоншинос Мирзо Ҳасани Султон дар китоби “Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ (дар заминаи осори илмии асрҳои 1X-X1)” дар бораи ташаккули истилоҳот маълумот дода, истилоҳоти тибиро дар муқоиса бо истилоҳоти соҳаҳои дигар дар ташаккули истилоҳоти забони тоҷикӣ муассиртар доништааст.

Мо низ гуфтаҳои муҳаққиқ Мирзо Ҳасани Султонро ҷонибдорӣ менамоем, чунки дар ҳақиқат, истилоҳоти тиб ҳам дар таърихи забон ва ҳам дар забони адабии муосири тоҷикӣ аз ҷиҳати дараҷаи истеъмоли нисбат ба дигар гурӯҳҳои истилоҳоти илмӣ бештар истифода мешавад.

Дар номаҳои устод Айнӣ низ истилоҳоти тибӣ зиёд истифода шудааст. Бештари номаҳои устод Айнӣ бо шарҳи вазъи саломатиаш оғоз мешавад. Ҳамчунин дар номаҳо роҳу усули табобат ва аз кадом навъи доруҳо истифода кардан оварда шудааст.

Ба монанди: **бемор** [8, с. 80], **касалии меъдагии одатӣ** [8, с. 154], **бемории дарунӣ** [8, с. 18], **бемори бистарӣ** [8, с. 565], **дору** [8, с. 91], **даво** [8, 327], **грипп, зуком** [8, с. 139],

доктор [8, с. 539], духтурхо, [8, с. 525], табиб [8,326], доктур [8, с. 80], врач (с.367), ҳаким [8, с. 538], муоина, таҷовуз (аслажнениа), тарбандӣ (компресс) [8, с. 356], поликлиника [8, с. 298], болнитсаи тифҳо [8, с. 326], беморхона [8, с. 538], ангинаи музмин [8, с. 359], амалиёти чарроҳӣ [8, с. 359], оператсия [8, с.548], муолиҷа, табобат [8, с.359], [8, с. 402], парашуки (порошок) сулфизор [8, с. 443], панткорин [8, с. 453].

Восполени [8, с. 80], **крупузнуӣ (крупозни)** восполини лухки [8, с.94], **(воспаленнии лёгкий)** [8, с. 367].

Устод Айни дар баъзе аз мактубҳояшон истилоҳи тиббиро дар шакли иқтибосиашон ва баъзеи онро тарҷума, ё синонимҳои онҳоро овардаанд, ба монанди тарбандӣ (компресс), таҷовуз (аслажнениа).

Ин тарзи баён дар классиконамон низ роиҷ будааст. Чунонки дар китоби «Забони миллат–ҳастии миллат»-и Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон оварда шудааст: «Ҳидоят-ул-мутааллимин фӣ тиб(б)» аз қадимтарин навиштаҳои тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) дар илми тиб ба ин забон аст. Муаллифи китоб Абубакри Рабъ ибни Аҳмади Аҳавайни аз аҳли Бухоро буда, ин асарро ба манзури ёдгорӣ ба фарзанд ва манфиат ба мардум тақрибан дар байни солҳои 980-983 таълиф кардааст. Забони таълифи асар хеле содаву раван буда, аз устодии муаллиф дар баёни матолиби илми тиб ба забони тоҷикӣ шаҳодат медиҳад. Муаллифи китоб дар бисёр маврид номи дору, беморӣ ё узверо ҳам ба арабӣ, ҳам ба тоҷикӣ (форсӣ) ва гоҳе ба юнони ё забони дигар меоварад, ки ҳамин шеваи ифодаро баъдтар Ибни Сино ва Абурайҳони Беруни дар таълифоти худ мавриди истифода қарор додаанд» [14, с. 255].

Аз мисолҳои зикргардида маълум мешавад, ки устод Айни дар номаҳо истилоҳи **доктор** ва муродифҳои он **духтур**, **табиб**, **ҳаким** ва истилоҳи русии **врачро** истифода кардааст. Ба назари мо сабаби истифодаи синонимҳои истилоҳи **доктор** ин ба муҳотаб ва худдорӣ аз такрор мебошад. Устод Айни дар номаҳо истилоҳи **докторро** дар ду шакл **доктур** ва **доктор** истифода кардааст. Истилоҳи **духтур** дар нутқи гуфтугӯӣ истифода мешавад. **Табиб ва ҳаким** иқтибос иқтибос аз забони арабист. Дар номаҳо бештар истилоҳоти **духтур** ва **врач** истифода шудааст. Шояд ин таъсири нутқи гуфтугӯӣ бошад. Аммо истилоҳи **пизишк**, ки аслан тоҷикӣ дар номаҳо, ки мо мавриди таҳлили қарор додем, ба назар нарасид.

Истилоҳоти соҳаи маориф

Дар номаҳои устод Айни истилоҳоти соҳаи маориф низ хеле зиёданд. Сабаби истифодаи истилоҳоти маориф дар номаҳо дар он аст, ки устод Айни фаъолияти омӯзгорӣ низ кардааст. Ҳамчунин бо омӯзгорону хонадағони мактаби миёна ва донишгоҳҳо муқотиба кардааст.

Истилоҳҳои маориф низ вобаста ба соҳаҳои яъне, истилоҳоти соҳаи маорифи томактабӣ, истилоҳоти муассисаи таҳсилоти миёна ва муассисаи таҳсилоти олии ҷудо мешаванд. Дар мактубҳои устод Айни бештар истилоҳоти муассисаи таҳсилоти миёна ва олии истифода шудааст. Чунончи: **мактаби ҷадид** [8, с. 37], **Институти тадқиқотии педогогии Маскав**, **мактаби ибтидоӣ** [8, с. 45], **муаллимӣ** [8, с. 48], **машғулияти хонадағон**, **мӯшишгоҳ** [8, с.461], **муаллимони адабиёт**, **талаба**, **дарс** [8, с. 566], **бачағони синфҳои 4-5**, **шогирдони синфҳои 6-7**, **синфҳои болои мактабҳои миёна ва олии** [8, с. 379], **студентҳо** [8, с. 493], **толибагон** [8, с. 535], **практика**, **факулта**, **аспирант** [8, с. 374]. **аспиронтура** [8, с. 359], **имтиҳон** [8, с.189], **истипендия** [8, с. 299], **шӯбаи адабиёти дорулфунуни Ўзбекистон**, **кори дипломӣ** [8, с. 357], **кофедра (кафедра–М.Ш.)**, **пруфесур (профессор–М.Ш.)**, рафиқ Ниёзмӯхаммадуф бо тарбия ва ёрии ӯ номи **дуктуриро** (дарҷаи доктори илм–М.Ш.) [8, с.466], **ректуре (ректори) Университети давлатии Истолинобод** [8, с.483], ...**диссертатсияи худро дар Ленинград – дар Институти шарқшиносии академияи фанҳои иттифок Ҳимоя** қарда, номи **кандидотиро (номзади илм)** [8, с. 476], **бахои хуб**, **миёна** [8, с. 189], **боғчаи бачағонаи русӣ** [8, с. 137].

Устод Айни дар номаҳо баъзе истилоҳоти русию байналмилалии соҳаи маорифро дар шакли ихтисора низ истифода кардааст. Ин роҳи калимасозӣ ба воситаи забони русӣ ба забони мо ворид шуд. **ВУЗ** (Высшее учебное заведение. Муассисаи таҳсилоти олии–МШ.) [8, с. 321], **медтехникум (техникуми тиббӣ М.Ш.)** [8, с. 326], **Восфак** – Восточный факултет – факултаи Шарқ [8, с. 347], **СОГУ-Среднеазиатский Государственный Университет** – Донишгоҳи давлатии Осиеи Миёна [8, с.359], **пединститут** (Донишкадаи омӯзгорӣ– М.Ш.) [8, с.453], **литфак** (литературний факултет. Факултети адабиёт– М.Ш.).

Истилоҳоти забоншиносӣ

Устод Айни дар мактубҳояш истилоҳоти бахшҳои гуногуни забоншиносиро истифода кардааст. Аз номаҳои устод Айни маълум мешавад, ки устод дар мавриди мавқеи калима дар матн, дуруст истифода бурдани калимаю истилоҳоти иқтибосӣ дар забон ва беғалат истифода қардани калимаю ҷумла бо адибон даст ба гиребон мешавад. Азбаски устод Айни

бештар ба адибон ва муҳаққиқони соҳаи суҳаншиносӣ мактуб навиштааст, дар номаҳо истилоҳоти забоншиносӣ хеле зиёд истифода шудааст.

Дар асоси мисолҳо истилоҳҳои забоншиносиро ба бахшҳои фонетика, лексикология, морфология, синтаксис, аломати китобат ва истилоҳоти умумии забоншиносӣ гурӯҳбандӣ намудем.

Истилоҳоти марбути фонетика: алифбо [8, с. 137], ҳарф [8, с. 142], талаффуз [8, с.258], ҳичо, оҳанг [8, с. 272].

Истилоҳоти марбути лексикология: истилоҳ [8, с. 23], термин [8, с. 225]. Дар номаҳои устод Айнӣ ҳам калимаи истилоҳ ва ҳам термин истифода шудааст. Бояд гуфт, ки калимаи термин нисбат ба истилоҳ бештар дида шуд. Аз ҷиҳати баромадашон **истилоҳ** калимаи арабӣ ва **термин** калимаи лотинӣ мебошад. **Калимаҳо** [8, с. 72], **суҳан** [8, с. 258]. Ба воситаи вожаҳои **калима ва суҳан** истилоҳҳои **калимаҳои тоҷикӣ, калимаҳои арабӣ, калимаҳои адабӣ, калимаҳои халқӣ** сохта шудаанд, ки ин истилоҳҳо дар номаҳои устод Айнӣ истифода шудаанд: **суҳанҳои арабӣ; суҳанҳои халқӣ**; [8, с. 288], **калимаҳои тоҷикӣ, калимаҳои арабӣ ва ўзбекӣ** [8, с. 225], **калимаи машҳур (фаъл –Ш. М.) аз фонди асосӣ** [8, с. 320], **лаҳҷа** [8, с. 341]. Ман то он вақт ба гумони ин ки калимаи «арбада» (ба маънии ҷанҷол ва хархаша) **калимаи мурдааст**, кор намефармудам. Он рӯз дидам, ки он калима дар дараи Харангон дар байни тоҷикони бесавод ҳанӯз **зинда** будааст [8, с. 391].

Устод Айнӣ дар номаҳо калимаҳои «**зинда ва мурда**»-ро ҳамчун истилоҳ истифода кардааст. Истилоҳи мурдаро ба маънои калимаҳое, ки дар забони муосир истифода намешаванд. Яъне ба ҷойи калимаи **архаизм** истифода кардааст.

Истилоҳоти марбути сарф ва наҳв: дарсҳои **сарфу наҳв** [8, с.399]. Дар номаҳои устод Айнӣ истилоҳи сарф дар алоҳидагӣ истифода нашуда, ҳамавақт дар шакли **сарфу наҳв** истифода шудааст. Сабаб он аст, ки дар он давра сарфу наҳв ҳамчун фанни таълимӣ яқчо тадрис дода мешуд.

Реша [8, с. 354]. **муштақот, исми сифатии мусбат, исми сифатии манфӣ** [8, с.354-355]. **Факки изофа** [8, с. 411], **часпаки «а» ё «ак»** [8, с. 355]. Ба назари мо, **часпак** ҳамчун истилоҳ дар забоншиносии тоҷик дар асри XX мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Истилоҳи часпак дар китоби «Қоидаҳои забони тоҷи (Сарф ва наҳв)»-и Абдурауфи Фитрат чунин шарҳ дода шудааст: «... часпак як ҷузъ аз калима аст, ки ба реша дохил шуда, маънии калимаро дигар мекунад ва ё ки муносибати як калимаро ба калимаи дигар таъйин менамояд» [1, с.58]. Ҳоло дар забон ҷойи истилоҳи часпакро истилоҳи (пешванд, пасванд, миёвванд ва бандак) гирифтааст. **Мозии нақлии дур ба мозии шухудӣ**, [8, с.194]. **масдар**[8, с. 258], **ҷумла** [8, с. 39], **текст** [8, с.377].

Истилоҳоти умумии забоншиносӣ: забони кӯчагӣ барои тоҷикон забони адабӣ аз нав сохта шавад...» [8, с. 425], забони зинда (забони муосир **М.Ш.**) забони халқ [8, с. 100]. забони адабии имрӯзаи тоҷик [8, с.100], **нуксонҳои забонӣ** [8, с.43].

Истилоҳоти марбути аломатҳои китобат: қавсайн (скобка) [8, с. 392]. **нуқта ва савол** [8, с. 410].

Таҳқиқу таҳлили истилоҳҳо нишон дод, ки дар номаҳо истилоҳоти марбути лексикология бештар истифода шудааст.

Истилоҳи адабиётшиносӣ

Дар мактубҳои устод Айнӣ истилоҳоти адабиётшиносӣ монанди истилоҳоти забоншиносӣ зиёд истифода шудааст. Баъзе аз мактубҳо пурра ба илми адабиётшиносӣ бахшида шудааст.

Дар номаҳои устод Айнӣ баъзе истилоҳоти русиву байналмилалӣ мувофиқи қоидаҳои савтиёти шифоҳии ҳамон давра истифода шудааст: **румони (роман –М.Ш.)** [8, с. 44], **фулкулурро (фолклор –М.Ш.)** [8, с. 229].

Як номаи устод Айнӣ пурра ба соҳаи назмшиносӣ бахшида шудааст, ки дар он истилоҳоти зерини назмшиносӣ истифода шудааст: **вазни арӯзи тоҷикӣ, адади ҳуруф, ҳичоҳои дарозу кӯтоҳ, вазни ҳазач, раҷаз ҳар мисраъ бо чор бор «мустафъилан» тамом мешавад, тақтеъ** [8, с.405], **мафоилун мафоилун фаълотун, дар арӯз «мучтаси мусаммани маҳбун»** [8, с. 366].

Истилоҳоти баҳши назм: **рубой** [8, с.99], **ғазал, вазн, қофия** [8, с. 147], **шоҳғазал** [8, с. 155], **вазн ва шакли шеъри тоҷикӣ, шеъри халқӣ** [8, с.181], **назм** [8, с.194], **муҳаммас** [8, с.224], **рубоиҳои халқӣ, лирика** [8, с.269], **қасида** [8, с.281], **шеъри лирикӣ** [8, с.284], **байт** [8, с.48].

Истилоҳоти баҳши наср: **очерк** [8, с.45], **повест** [8, с.47], **ҳикоя** [8, с.95], **нависанда, ҳикояҳои таърихӣ** [8, с.96], **ҳикоят** [8, с.88], **ривоят** [8, с.322], **матал (афсона–М.Ш.)** [8, с.340], **насрнавис** [8, с.361], **очеркнависӣ, ҳикоянависӣ, ромманнависӣ** [8, с.362], **ҳикоябандӣ** [8, с.385], «**Ёддоштҳо**» (мемуар) [8, с.464], **қисса** [8, с.477].

Истилоҳоти умумии адабиётшиносӣ: адабиёти кухна (таърихи адабиёт– М.Ш.) [8, с. 47], **қахрамонҳои мусбат, манфӣ** [8, с. 96], **адабиёти саветӣ** [8, с. 99], **адабиёти имрӯза, адабиёти клосик** [8, с. 100], **кори адабӣ** [8, с. 109], **жанр** [8, с. 361], **танқид** [8, с. 362], **тахаллус** [8, с. 373].

Таҳлил ва баррасии мисолҳо нишон дод, ки дар номаҳои устод Айнӣ бештар истилоҳоти бахши назм қорбааст шудааст. Аз ҷиҳати баромад бошад, бештари истилоҳоти адабиётшиносӣ аз забони арабианд.

Истилоҳоти соҳаи иқтисод

Яке аз хусусиятҳои мактубҳои дар он аст, ки вобаста ба мавзӯ истилоҳҳои истифода мешавад. Дар як мактуб пурра истилоҳи як соҳа аст. Дар номаҳои устод Айнӣ низ ин хусусият дида шуд. Масалан, устод Айнӣ доир ба гирифтани **андоз** дар давраи амириро ба Лоҳутӣ тавассути мактуб чунин навиштааст: **Налуг (налог –М.Ш.) ва андози амириро** ба як рӯйхат навиштан хеле душвор аст, ба дараҷае, ки идораи амири бегартиб буд, **налуги амири** ҳам ҳамон қадаре бегартиб буд. **налуггиранда**, **майдасавдогар**, **аминона**, **савдогар**, омилони закот аз **пули ӯ дуним фоиз**, ... **муомила** такрор меёфт, **мол**, **фурӯш** ба номи **тағҷой (ичораи бозор)** [8, с. 86], **пул** [8, с. 87].

Истилоҳоти иқтисодӣ дар дигар номаҳои С. Айнӣ низ вобаста ба мавқеашон истифода шудаанд: **бозор** [8, с. 239], **магазинамон**, **бухгалтер**, **кассаамон** [8, с.365], **сарбухгалтер**, **хатти расид**, **кӯфияи дуговор** (нусхаи шартнома–М.Ш.) [8, с. 71], **бухгалтерия** [8, с. 294], **қарз**, **маблағ**, **бақия** [8, с. 94], **магазин** [8, с. 140], **заказ** [8, с.290], **харочот** [8, с. 79], **харидор** [8, с.390], **дӯкон** [8, с. 482], **тиҷорат** [8, с. 336], **пули нақд** [8, с.88], **музд** [8, с. 28], **муоҳада**, **бемузд** [8, с. 26], **аванс** [8, с. 329], **экономист** [8, с. 48].

Таҳлили мисолҳо нишон дод, ки дар номаҳои истилоҳоти иқтисодии тоҷикӣ ва русию байналмилалӣ бештар истифода шудааст.

Истилоҳоти соҳаи сиёсӣ

Дар номаҳои устод Айнӣ истилоҳоти сиёсии зерин истифода шудааст: Ба **қотиби** ба **роҳи пропаганда ва агитатсияи СК партияи Тоҷикистон** рафиқ Пӯлотов [8, с. 347]. Зинда бод **сиёсати миллии ленинӣ-сталинӣ партия**, ки **миллатҳоро** зинда кард! [8, с. 70]. **Сиёсати партия** [8, с. 115]. Муътасам **гуреза** шуд, **Исо гуреза** ва хонанишин шуд, аммо Сарир ва Сират аз тарси оқибат **пассив** шуда монданд [8, с. 394]. Ин кори **дипломатҳои буржуазӣ** аст [8, с. 439]. «Эй ситамдидагон, эй **асирон** – Вақти **озодии** мо расид»-ро то охир гуфтам [8, с. 406], ...**кумитаи фирқаи** вилояти Самарқанд [8, с. 38].

Истилоҳоти соҳаи таъриху осорхонашиносӣ

Баъзе аз мактубҳои устод Айнӣ дар бораи таърихи давлатдорӣ ва осорхонашиносӣ маълумот медиҳад, бинобар ин дар номаҳои истилоҳоти таърих ва осорхонашиносӣ низ истифода шудааст: **таърихчӣ** [8, с.266]. Рол ва аҳамияти тоҷикон дар вақти **давлати қарохониҳо, хоразмшоҳиҳо, дар вақти муғулҳо, дар вақти темуриҳо** ва дар вақти **ӯзбекҳо** [8, с. 337]. Баъд аз истилоҳи **аскарони императорӣ Туркистон** ва **Бухороро** ин зиддият боз ҳам **мураккабтар** шуда **ривоч** мегирад. Дар охири тарини **ин давра ҳаракати маданӣ**, адабиёт ва санъат нисбат ба **асри XVIII** хеле пеш меравад [8, с. 336]. Муносибати **Сомониҳо** бо туркҳо ва **сарнагун** шудани **давлати Сомониён** аз тарафи туркҳо. Муносибати **Сосониён** ба **Осиёи Миёна** ва таъсири **маданияти онҳо** ба **ин сарзамин** [8, с. 337]. Дар бораи **Хоразмшоҳиён** аз «Берунӣ» **материал** ёфтанд... [8, с. 338], **ислоҳоти амир** [8, с. 542], **экспедитсия** [8, с. 263], **музеи таърихӣ** давлатии **Ўзбекистон**, **минатура [миниатюра]** [8, с. 273], **санъати наққошӣ, кандакорӣ, заргарӣ** ва **бинокорӣ, зардӯзӣ** ва **умуман гулдӯзӣ, мероси маданӣ** ва **таърихӣ** [8, с. 537].

Истилоҳоти соҳаи маъмурию идорӣ

Истилоҳоти соҳаи маъмурию идорӣ яке аз истилоҳҳои қадимаи забонамон ба шумор меравад. Ин гурӯҳи истилоҳҳо дар ҳар як соҳаҳои роҳбарикунанда дидан мумкин аст. Истилоҳи маъмурию идориро вобаста ба давраҳои таърихӣ гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст. Дар китоби «Вожаҳои забони форсии миёна»-и забоншинос Саймиддинов Д. истилоҳҳои маъмурию идориро чунин гурӯҳбандӣ кардааст: **Унвонҳо** ва **рутбаҳои дарборӣ**; **вазирон** ва **маъмурини олирутбаи давлатӣ**; **шоҳзодагон** ва **бузургону озодагон** дарбор; **рахнамоён** ва **мушовирони дарбор**, **унвонҳо** ва **мартабаҳои динӣ** ва **ғайра** [9, с. 206 - 238].

Дар номаҳои устод Айнӣ низ истилоҳоти соҳаи маъмурию идорӣ вобаста ба мавқеаш истифода шудааст. Чунончи: Шоир дар ин байт маҷлиси **подшоҳро** ба машаққат, зиндонашро ба дӯзах ва мирғзаберо, ки **вазирро** аз маҷлиси **подшоҳ** гирифта ба зиндон бурдааст, ба забонии дӯзах монанд кардааст [8, с. 254]. **Қозӣ, амлокдор, амир** [8, с. 393], **мудир** [8, с. 71], **раис** [8, с. 350], **сардор** [8, с. 34], **роҳбар** [8, с. 82] ва ғайра.

Истилоҳоти соҳаи ҳунар

Ба ин гурӯҳ мо истилоҳҳои соҳаи санъат ва киноро ворид кардем. Дар номаҳои устод Айнӣ ин гурӯҳи истилоҳҳо хеле зиёд истифода шудааст.

Ҳоло бо сабаби кӯчида омадани **Детфилми Москва, ин студия** дубора зинда шуд...., **киностудия** [8, с. 331]. Дар Соктаре ҳам ҳавлии моро дар **кино** мегиранд [8, с. 452], **консултант** [8, с. 328]. Ман бо **Тоҷикгоскино** дар бораи ба **синорие** (сенария-М.Ш.) гардонидани «Дохунда» договор доштам **Тоҷиккино** [8, с. 70], ...байни онҳо **синористҳо** ва **киноматографистҳо** расондан лозим аст... [8, с.334], **нота, нотанависӣ, шашмақом** [8, с. 380], **композитор** [8, с. 504], **оҳанг** [8, с. 405].

Истилоҳоти обуҳавошиносӣ

Ба андешаи мо, истилоҳоти обуҳавошиносӣ ба ғайр аз асарҳои соҳавӣ бештар дар номаҳои шахсӣ истифода мешаванд. Дар мактубҳои устод Айнӣ низ истилоҳоти обуҳавошиносӣ истифода шудааст. Сабаби дигаре, ки дар номаҳо истилоҳоти обуҳавошиносӣ бештар дида мешавад, ин вазъи саломатии устод Айнӣ мебошад. Дар баъзе номаҳо сабаби бемор шуданаширо дар вазъи обу ҳаво дониста, дар бораи обу ҳаво маълумот додааст.

Инчунин мактуби кушодае, ки санаи 07.02.1952 ба забоншинос Тоҷиев Д. навиштааст, роҷеъ ба тарҷумай истилоҳоти «**климат**» чунин гуфтааст: «Бинобар ин, ба фаҳми ман, ингуна калимаи машҳуро аз фонди асосии луғатии забони тоҷик бароварда ҳаво додан мумкин нест; дар маънии калимаи «**климат**» шумо дар қатори «**обуҳаво**» «**бодуҳаво**»-ро зиёда кардед ва ҳол он ки, бодуҳаво дар забони тоҷикӣ ҳавои беморидорро нишон медиҳад. Вақте ки дар як забон як калима ба як маънӣ хос шавад, ба маънии дигар бе ҳеҷ асос кӯчондан мумкин нест. Ҳарчанд дар матбуоти ҳозираи тоҷик ин калимаро ба маънои «**климат**» кор фармоянд ҳам, ин барои забоншинос асос шуда наметавонад» [8, с. 519].

Номае, ки санаи 07.03.1949 ба фарзандаш Камол навиштааст, вобаста ба истилоҳоти обуҳавошиносӣ маълумот дода, қайд мекунад, ки «Агар ман мутахассиси илми обу ҳаво мебудам, бар болои ҳамин масъала ва бар болои масъалаи «**шом сӯзад, субҳ хандад, субҳ сӯзад, шом гирияд**», ки натиҷаи ҳазоронсолаи одамони бесавад аст, кор мекардам» [8, с. 423].

Дар мактубҳои истилоҳоти зерин обуҳавошиносиро истифода кардааст: **айёми ачуз, иқлими мо дах-дувоздаҳ бор ҳаво дигаргун** мешавад – якбора **офтоби сӯзон** мебарояд, ки дар хона бо костюм нишаста намешавад, аз паси вай **абри сиёҳ** омада, **ҳаво дим пайдо мекунад** ва нафас кашидан душвор мегардад, баъд аз он, **борони сел** сар мешавад ва баъд аз 15 дақиқа **шамолӣ тунд** бархоста, якбора **дарачаи ҳароратро аз сифр мефурорад** ва баъд аз ним соат **боз офтоб ва боз гармӣ**... [8, с. 422-423].

Ба ғайр аз номае, ки ба фарзандаш Камол навишта шудааст, истилоҳоти обуҳавошиносӣ дар дигар мактубҳои устод Айнӣ дида шуд. Ба монандӣ, **обу ҳаво** [8, с. 430], **борони сел** [8, с. 382], **боди саҳту борони сард** [8, с.85], **бориши барфу борон** [8, с. 263].

Мисолҳои таҳлилнамуда нишон дод, ки нисбат ба дигар соҳаҳо дар соҳаи обуҳавошиносӣ истилоҳоти иқтибосӣ камтар истифода шудааст.

Хулоса, таҳлилу баррасии мактубҳои нишон дод, ки устод Айнӣ дар истифодаи истилоҳот аз захираи ниҳоят фаровони таркиби луғавии забони пурбаракати классикию муосир истифода кардааст, ки ин муносиб ҳам дар грамматика ва ҳам дар луғатшиносӣ яке аз манбаъҳои тақомулоти забони адабии тоҷикӣ ба шумор меравад. Бештари истилоҳоти истифодакардаи устод Айнӣ дар соҳаи зикршуда то ҳол дар истифодаанд.

Адабиёт

1. Абдурауфи Фитрати Бухорӣ. Қоидаҳои забони тоҷик (Сарф ва наҳв). (Бо сарсухан, таҳия, тавзеҳоти Абдулҳай Маҳмадаминов) / Б. Ф. Абдурауф. – Душанбе: Сино, 2009. – 88 с.
2. Мавлонзода Ш. Нақши истилоҳоти тиббӣ дар номаҳои устод Айнӣ / Ш. Мавлонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – №10. – С.49-57.
3. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ / М.Х. Султон. – Душанбе. – 196 с.
4. Мирзо Ҳасани Султон. – Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ (дар заминаи осори илмии асрҳои IX-XI) / М.Х. Султон. – Душанбе, 2008. – 334 с.
5. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо / С. Назарзода. – Душанбе, 2013. – 273 с.
6. Рауфов Ҳ. С. Айнӣ ва инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик / Ҳ. Рауфов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 46 с.
7. Садриддин Айнӣ. Мунтахаби асарҳои илмӣ. Ҷилди дуюм / С. Айнӣ. – Душанбе, 2008. – 38 с.
8. Садриддин Айнӣ. Мактубҳо / С. Айнӣ. – Душанбе. – 2023. – 664 с.
9. СаймиДДинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. СаймиДДинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Дар ду ҷилд. – Ҷ.1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Дар ду ҷилд. – Ҷ. 2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
12. Хоҷаев Д. Афкори забонишиносии тоҷик дар асрҳои X – XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2013. – 344 с.
13. Ҳалимов С. Осор. Ҷилди якум / С. Ҳалимов. – Душанбе, 2022. – 232 с.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1. – Душанбе, 2018. – 516 с.

ТАСНИФОТИ ИСТИЛОҲОТ ДАР НОМАҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ

Муаллиф дар мақола истилохотеро, ки дар номаҳои устод Айнӣ истифода шудаанд, аз рӯи соҳаҳо гурӯҳбандӣ карда, баъзе вижагиҳои луғавии истилоҳҳои соҳаи забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, тиб, иқтисодӣ, таърих, сиёсӣ, идорӣ, ҳунар ва ғайраро нишон додааст. Истилоҳу истилоҳшиносӣ яке аз мавзӯҳои муҳими илми забоншиносӣ ба шумор меравад. Донишмандони гузаштаи мо тавассути осори мондагоришон дар рушд ва инкишофи забони тоҷикӣ нақши босазо гузоштаанд, ин чойи шакку шубҳа нест. Аз таърих ба мо маълум аст, ки нисбат ба дигар қисматҳои забоншиносӣ истилоҳу истилоҳшиносӣ мавриди таваҷҷуҳи олимону адибони классикамон қарор гирифтааст, зеро адибону олимони мо вобаста ба соҳаҳо таълифоти илмӣ зиёд кардаанд, ки дар онҳо истилоҳоти вобаста ба соҳаи илмӣ ба қор рафтаанд. Баррасию пажӯҳиши мавзӯи мазкур барои он ҷолиби диққат аст, ки дар ҳамаи забонҳо афқору андешаи нави илмӣ нахуст ба шакли истилоҳ ифода меёбад, ки тадриҷан боиси ташаккули забони илм мегардад.

Калидвожаҳо: истилоҳ, калима, вижагӣ, маъно, забон, гурӯҳбандӣ, таснифот, нома, мактуб, баҳш, адабиёт.

КЛАССИФИКАЦИЯ ТЕРМИНОВ В ПИСЬМАХ САДРИДДИНА АЙНИ

В статье автор сгруппировал термины, используемые в письмах С. Айна, по отраслям и выделил некоторые лексические особенности терминов в области лингвистика, литературоведение, медицины, экономики, истории, политики, управления, искусства и др. Терминология является одной из важных тем лингвистической науки. Наши учёные прошлого своим неустанным трудом сыграли значительную роль в становлении и развитии таджикского языка. Известно, что по сравнению с другими разделами лингвистики терминология и терминография находятся в центре внимания наших ученых и писателей-классиков, потому что наша писатели и ученые опубликовали много научных работ по отраслям, в которых используются многие термины, относящиеся к конкретной области науки. Рассмотрение и исследование данной темы интересно тем, что в любом языке новые научные идеи сначала выражаются в терминах, которые постепенно приводят к формированию языка науки.

Ключевые слова: термин, слова, специфика, значение, язык, классификация, сгруппировать, письмо, раздел, литература.

CLASSIFICATION OF TERMS IN THE LETTERS OF SADRIDDIN AYNI

In the article, the author grouped the terms used in S. Ayni's letters by industry and highlighted some lexical features of terms in the fields of rhetoric, medicine, economics, history, politics, management, art, etc. Terminology is one of the important topics of linguistic science. Our past scientists, with their tireless work, played a significant role in the formation and development of the Tajik language. It is known to us from history that, comparing to other branches of linguistics, terminology and terminography has been the subject of attention our scholars and classical writers, because our writers and scholars have published many scientific works in the fields in which many terms related to a particular field of science are used. Considering and studying of this topic is interesting because in any language new scientific ideas are first expressed in terms that gradually lead to the formation of the language of science.

Keywords: term, word, specificity, meaning, language, classification, group, letter, section, literature.

Дар бораи муаллиф

*Мавлонзода Шухрат Мавлон
Номзади илми филология, докторанти
кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: shuhrat_b@mail.ru*

About the author

*Mavlonzoda Shuhrat Mavlon
Candidate of philological sciences, doctorant in the
department of modern Tajik literary language
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave. 17
E-mail: shuhrat_b@mail.ru*

Об авторе

*Мавлонзода Шухрат Мавлон
Кандидат филологических наук, докторант
кафедры современного таджикского
литературного языка
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
E-mail: shuhrat_b@mail.ru*

ДАРАЧАҲОИ СИФАТ БЕРУН АЗ МУҚОИСА ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА МУРОДИФОТИ ОН ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Маликов А. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ, ки ҳарду шомили забонҳои ҳиндуаврупой мебошанд, шаклҳои грамматикӣ дараҷаҳои қиёсии сифат, бо вучуди бисёрсоҳа будани худ, тобишҳои гуногуни семантикӣ ва хусусиятҳои миқдоран зиёд ва ё кам шудани аломатҳои предметҳои мавҷударо ҳаматарафа дар бар гирифта наметавонанд. Забонҳои мавриди таҳқиқ тавассути гуногуниҳои грамматикӣ ва лексикӣ хеш каму зиёдшавии аломатҳои предметҳоро дар муқоиса ва ҳамчунин бидуни муқоиса низ ифода карда метавонанд.

Пайдоиши гурӯҳи калони каму зиёдшавии аломати предметҳо тавассути сифатҳои таъкидӣ ва синонимҳои дараҷаи олии сифат (дар забони тоҷикӣ), синонимҳои дараҷаи олии сифат (дар забони фаронсавӣ) ифода мегарданд, ки ин ҷо бинобар сабаби мавҷуд набудани шакли таъкидии сифат дар забони фаронсавӣ ин шаклро истисно ҳисобидем.

Нишонаи тавоноии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ тавассути шаклҳои гуногуни грамматикӣ, лексикӣ ва ифодаи хусусияти миқдоран каму зиёд шудани аломати предметҳо муайян карда шудааст.

Доир ба сифат ва хусусиятҳои умумии он забоншиносони шинохта дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ дар тадқиқотҳои гуногуни грамматикӣ худ маълумотҳои муфассал додаанд. Аммо дар шакли муқоисавӣ байни сифатҳои забони тоҷикию фаронсавӣ то имрӯз касе қореро ба анҷом нарасонидааст [8, с. 99].

Масъалаи ифода гардидани дараҷаи сифат берун аз муқоиса, на танҳо дар шакли муқоисавӣ байни забонҳои тоҷикию фаронсавӣ, балки дар худ грамматикаи забонҳои номбурда, ҳоло пурра тадқиқи худро пайдо накардааст. Оид ба масъалаи номбурда дар қисмати забони тоҷикӣ В.С.Расторгуева, Ш.Ниёзӣ дуруст шарҳ дода, онҳоро ба қатори дараҷаҳои, ки каму бешии сифати предметҳоро берун аз муқоиса ифода менамоянд, дохил мекунанд [9, с. 65]. Масалан, дар бораи тарзҳои ифода гардидани дараҷаи олии сифат дар забони тоҷикӣ чунин қайд шудааст: «Дараҷаи олии сифат бо илова кардани калимаҳои **ҷудо, ҷудо ҳам, гоят, хеле, ниҳоят, беҳад, аз ҳад зиёд** ва дигарон низ ифода карда мешавад» [12, с. 87].

Агар инро дар муқоиса бо забони фаронсавӣ гирем, дар ин забон калимаҳои низ ҳастанд, ки ҳангоми истифода онҳо дар якҷоягӣ бо шакли одии сифат наметавонанд дараҷаҳои сифатро берун аз муқоиса ифода намоянд, ки баъзе аз он калимаҳо инҳоянд: **très, trop, assez, beaucoup plus** ва ғайра. Муаллифони грамматикаҳои забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ба қатори дараҷаи қиёсӣ дохил шудан ё нашудани дараҷаҳои олии ба воситаи зарфҳо ва сифати аслии ифодашударо нишон надода, таърифи онро медиҳанд.

Албатта, дар забонҳои мавриди таҳқиқ сифатҳои аслии дар натиҷаи қабул намудани зарфҳои миқдорӣ зиёд ва ё кам шудани аломати предметҳоро ифода карда наметавонанд, вале мо ҳеч гоҳ онҳоро дараҷаҳои қиёсии сифат номида наметавонем, зеро шартҳои асосии дараҷаҳои қиёсӣ дар натиҷаи муқоиса кардани бартарии аломати як предмет аз предмети дигар буда, дар ташкили ибораҳои болоӣ муқоисаи як предмет аз предметҳои дигар дида намешавад. Чунин сифатҳо танҳо наметавонанд миқдоран зиёд шудани аломати предметҳоро ифода кунанд. Ҳамин тавр, мо наметавонем онҳоро дар ҳарду забони муқоисашаванда **синонимҳои дараҷаҳои сифат** ном барем, зеро ки онҳо аз ҷиҳати маъно миқдоран кам ё зиёд шуда, дараҷаи баланди аломатро ифода мекунанд.

Дар муқоиса ба гуфтаҳои боло ҳаминро қайд карданӣ, ки дар забони фаронсавӣ ин гуна ибораҳо мисли забони тоҷикӣ аз ҷиҳати миқдор зиёду кам шудани аломатро мефаҳмонанд. Дар ин гуна ибораҳо дар ҳарду забон - ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони фаронсавӣ, мавқеи муқоиса мавҷуд набуда, балки аз калимаҳои ифодакунандаи каму зиёдӣ онҳоро фарқ мекунем.

Агар дар забони тоҷикӣ роҳҳои дараҷаи олии аломати олии предметро дар натиҷаи муқоиса фаҳмонанд, сифатҳои таъкидӣ, бо зарфҳо ва сифатҳои аслии таркибёфта фақат аломати олии предметро ифода менамоянд. Дар забони фаронсавӣ ба истисноии забони

гуфтугӯӣ сифатҳои таъкидӣ вучуд надоранд, яъне муодили сифатҳои таъкидии забони тоҷикӣ дар фаронсаӣ сифатҳои мебошанд, ки тавассути зарфҳои микдорӣ ифода гардидаанд, ки метавонанд аломати олии предметро бидуни муқоиса ифода кунанд.

Дар забонҳои тоҷикию фаронсаӣ каму зиёд шудани аломати предмет берун аз муқоиса якҷанд намуд мебошанд. Яке аз онҳо бо роҳи бо сифатҳои аслии омадани зарфҳои «*xеле*». Синонимҳои семантикии дараҷаи олии сифат-ибораҳои озод буда, дар натиҷаи ба ҳам омадани зарфҳои микдору андоза ва калимаҳои қувватдиҳанда бо сифатҳои аслии, сохта мешаванд.

Синонимҳои семантикии дараҷаи олии сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсаӣ тавассути калимаҳои қувватдиҳанда гуногун мебошанд. Яке аз инҳо дар забони тоҷикӣ зарфи «*хеле*» ва дар забони фаронсаӣ зарфи «*très*» буда, онҳо ба сифатҳои аслии забонҳои номбурда якҷо омада, маъноҳои аслии аломатҳои онҳоро микдоран меафзояд. Дар забони ҳозираи адабии тоҷик ва забони муосири фаронсаӣ ба ҳам омадани зарфи «*хеле-très*» бо сифат серистеъмол мешавад. Масалан, дар вақти муқоиса ифодаи «*биноу калон-un grand immeuble*» ва «*биноу хеле калон-un très grand immeuble*» маълум мешавад, ки дар калимаҳои «*хеле калон-très grand*» аломат микдоран аз калимаи «*калон-grand*» афзунтар аст.

Мисолҳо: *Мари дар назарам хеле зебо менамуд, вале афсус, ки инро ба ӯ гуфта наметавонистам* [3, с.98]. - *Je l'ai trouvée très belle, mais je n'ai pas su le lui dire* [14, с. 106].

Ғор ғақат як даромадгоҳ дошт, ки он ҳам хеле танг буд-сар дарояд, китф берун мемонад [10, с. 36]. - *Il n'y avait qu'une entrée, très étroite, où l'on pouvait glisser la tête, mais pas les épaules* [16, с. 36].

Пештар ман гумон доштам, ки дар рӯи замин шоир хеле кам аст [10, с. 135]. - *Je croyais autrefois qu'il n'y avait que très peu de poètes sur cette terre* [16, с.118].

Дар ҷумлаҳои болоӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони фаронсаӣ ба ҳам омадани зарфи «*хеле*» бо сифатҳои гуногун ба монанди «*зебо – belle, танг – étroite, кам – peu*» истифода шудаанд, ки инҳо дар забонҳои мавриди таҳқиқ ҳамчун синонимҳои маънавии дараҷаи олии сифат ба шумор мераванд.

Мисоли дигар: *Аз ҳамон рӯз сар карда падари ман, ба назарам хеле одами калон намуд...* [1, с.10]. - *Depuis ce jour, mon père me parut très, très grand...* [13, с. 10].

Дар мисолҳои мазкур истифодаи зарфи «*хеле - très*» дар якҷоягӣ бо шакли одии сифати «*калон - grand*» омада, дараҷаи олии аломатро дар бар мегирад. Яъне мисол аз повести «Мақтаби кӯҳна»-и Садриддин Айнӣ гирифта шуда, муаллиф падарашро бузургтарин одами деҳа ҳисобидааст, ки тарҷумон низ дар вақти тарҷумаи асар ба сифат ва дар якҷо омадани сифат бо зарф диққати махсус додааст.

Ҳамчунин дар боло оид ба набудани сифатҳои таъкидӣ дар забони фаронсаӣ қайд намуда будем, аммо дар ҷумлаи мазкур дида мешавад, ки зарфи «*très*» пайи ҳам омадааст. Пас маълум мешавад, ки дар забони фаронсаӣ зарфҳои метавонанд барои ифода кардани синонимҳои дараҷаи олии пайи ҳам оянд.

Калимаҳои «*бисёр, зиёд - beaucoup*», «*беандоза, бениҳоят, аз ҳад зиёд-trop*», «*ба қадри кифоя, - assez*», ки микдору дараҷаи ифода мекунанд, дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсаӣ ба сифатҳои аслии ҳамроҳ омада, микдоран зиёд шудани онҳоро ифода менамоянд: *Шоҳаи дарахти зардолу бисёр саҳт ва хордор мешавад, либосҳои касро пора-пора карда, баданро хуншор мекунад* [5, с.63]. - *Les abricotiers ont des branches bien piquantes et dures qui déchirent les vêtements et le corps* [17, с.79].

Гарчанде ки тарҷумаи зарфи микдории «*бисёр*» дар забони фаронсаӣ «*beaucoup*» аст, аммо дар баъзе ҳолатҳо зарфи тарзи амали «*bien*», ки тарҷумааш ба забони тоҷикӣ «*хуб*» мешавад, метавонад ба ҷойи «*beaucoup*» истифода бурда шавад. Аммо дар забони тоҷикӣ ин зарфи тарзи амал буда, наметавонад ҳамчун зарфи микдор истифода шавад.

Ҳамчунин зарфҳои «*бисёр*» аз «*хеле*» ҳангоми бо сифати дараҷаи одӣ омадан ва мафҳуми аломати предметро ифода намудан, аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, вақти «*дарахти хеле зебо-un très bel arbre*» ва «*бисёр зебо-beaucoup plus bel*» гуфтан, дуҷумла аз якум микдоран бартарӣ дорад. Яъне дар дуҷумла предмет ба аломат зиёдтар доро аст. Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсаӣ, хоҳ забони китобатӣ ва хоҳ гуфтугӯӣ ин намудҳои ифода серистеъмол мебошанд: *Пештар ман гумон доштам, ки дар рӯи замин шоир хеле кам аст* [10, с. 135]. - *Je croyais autrefois qu'il n'y avait que très peu de poètes sur cette terre* [16, с. 118].

Истифодаи дараҷаи сифат берун аз муқоиса бо зарфи **ниҳоят**:

Зарфҳои «*ниҳоят*» ва «*бағоят*» - ро дар забони фаронсаӣ тавассути зарфи «*assez*» тарҷума намудан мумкин аст. Зарфҳои «*ниҳоят*», «*бағоят*» ва «*assez*» аз ҷиҳати маъно,

гуфтан мумкин аст, қариб ба ҳамдигар наздиканд, аммо нисбат ба зарфҳои «*хеле - très*» ва «*бисёр - beaucoup*» онҳо дар предмет микдоран зиёдтар будани аломатро ифода менамоянд, ки мо онҳоро дар мисолҳо дар шакли муқоисавӣ дида мебароем:

Бо сифати «*сахт - très*» ба ҳам омадани сифати асли:

Чунки ман бо меҳнати тамомак як оши бисёр нағз пухта, дар натиҷа аз хӯрдани он тамомак маҳрум монда ва сахт гӯрусна ҳам будам [2, с. 44]. - *Ce dépit était tel qu'il n'avait pu être compris que de celui qui, avant lui-même très faim, aurait réussi enfin à préparer un pilaf avec beaucoup de soin et d'attention et qui, au moment où il s'apprêtait à le déguster, s'apercevait qu'il était floué* [13, с. 85].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсаӣ сифатҳои «*сахт- très*» бо сифати асли ҳамчун синоними дараҷаи олии камистеъмоланд. Онҳо бо сифат ба ҳам омада, аломати онро микдоран меафзояд. Онро бо зарфи «*бисёр-beaucoup*» ҳаммазмун гуфтан мумкин аст. Дар мисолҳои овардашуда зарфҳои ба маънои маҷозӣ далолат мекунанд.

Бо калимаҳои аз ҳад зиёд:

-Мошин аз ҳад зиёд нағз буд, агар андак бадтар мебуд, ҳеҷ воқеа рӯй намедод [10, с.160]. - *C'était une très bonne voiture. Si elle avait été un tout petit peu plus mauvaise, rien ne lui serait arrivé* [16, с.138].

Калимаҳои «аз ҳад зиёд», ки дар забони фаронсаӣ тавассути калима ва зарфҳои гуногун сурат мегирад, аз ҷиҳати маъно аз ҳамаи ибораҳои дар пеш омада микдоран дар предмет зиёд будани аломатро ифода менамояд.

Агар мо қисмати аввали ҷумлаи фаронсавиро дида бароем, барои калимаҳои «аз ҳад зиёд»-и забони тоҷикӣ дар фаронсаӣ калимаҳои «*une très bonne*» истифода шудааст, ки агар инро тарҷумаи тахтуллафз кардан хоҳем чунин маънои «хеле хуб»-ро дорад.

Мисоли дигар: *У чизи аз ҳад ғализ ва аз ҳад тунук, аз ҳад сард ва аз ҳад гарм, аз ҳад қимат ва аз ҳад арзон, аз ҳад қафомонда ва аз ҳад пешқадамро наменвисандид* [10, с.158]. - *Il n'aimait pas ce qui était trop épais ou trop liquide, trop froid ou trop chaud, trop cher ou trop bon marché, trop retardataire ou trop à l'avant-garde* [16, с. 136].

Аз мисолҳои дар боло овардашуда маълум мегардад, ки дар забони фаронсаӣ аксар вақт зарфҳо ба ҷойи ҳамдигар истифода мегарданд, зеро тарҷумон тавонистааст зарфҳоро новобаста аз маъноҳояшон дар нишон додани аломати бартариӣ предмет истифода барад.

Дар забонҳои мавриди таҳқиқ ифода гардидани дараҷаи сифат берун аз муқоиса бо калимаи **тамомак** (дар забони тоҷикӣ) ва тарҷумаҳои гуногуни он (дар забони фаронсаӣ) мавҷуд аст: *Хонандаи азизи ман, намедонам, ту чандсолаӣ. шояд тамомак ҷавон бошӣ* [10, с.101]. - *Cher LECTEUR, J'IGNORE TON âge, tu es peut-être encore très jeune* [16, с.91].

Дар мисолҳои мазкур дар қисмати забони фаронсаӣ калимаҳои «*très jeune*» истифода шуда, маънои тахтуллафзаш «*хеле ҷавон*» буда, калимаҳои мазкурро тарҷумон барои тарҷумаи тоҷикии «**тамомак ҷавон**» истифода намудааст.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсаӣ баъзан вақт ҷузъҳои ибора аз ҳам дур рафта, байнашон калимаҳои дигар меоянд: *Вай аз он даме, ки Асо дида буд, хеле лоғар ва хеле пажмурда гашиа, чашимонаш гиряолуд ва қавоқҳояш дам кардагӣ буданд* [5, с.189]. - *Elle avait très maigri, elle avait le teint très jaune, ses yeux étaient rouges, ses paupières enflées...* [17, с.229].

Дар мисолҳои овардашуда гарчанде ки дар қисмати тоҷикии он зарфи «хеле» бо сифати асли оварда шуда бошад, аммо дар тарҷумаи забони фаронсавиаш ин тавассути зарфу сифат нею, балки зарфи «*très*» бо ҳамроҳии сифати феълӣ оварда шудааст. Аммо сухан дар бораи дур рафтани ҷузъҳои ибора аз ҳамдигар рафта, ин дар ҳарду забон мутобиқ мебошад. Зеро дар мисолҳои ҳарду забон ҳам ҷузъҳои ибора аз ҳамдигар ҷудо ва баъзан дур мондаанд.

Хусусияти дигари ин гуна ибораҳо дар он аст, ки ҳангоми чида шуда омадани ду ё якчанд сифат зарф баробари онҳо такрор нашуда, балки пеш аз сифати аввал меояд, ки он ба аъзоҳои дигари чида баробар тааллуқ дорад. Барои ин қисмат мо метавонем мисоли алоҳида наоварда, мисоли дар боло овардашуда худ гувоҳи ин буда метавонад, зеро зарфи «*хеле-très*» пеш аз ҳар як ҳиссаи дигари нутқ такрор шуда омадааст.

Синонимҳои семантикии дараҷаи муқоисавии сифат дар забони тоҷикӣ ва муодили он дар забони фаронсаӣ

Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсаӣ ибораҳои ба воситаи зарфҳо ва сифати асли сохташуда монанди «*хеле зебо-très beau (belle)*», «*бениҳоят зирак-assez malin (maline)*» ва ғайраҳоро аз ҷиҳати маъно ба сифати дараҷаи олии баробар ҳисоб мекунанд.

Дар забони тоҷикӣ «**боз ҳам калон**», «**торафт хомӯш**», «**андак мағрурона**», «**каме тунд**», барин ибораҳо, ки бо ёрии зарфҳою сифатҳои асли таркиб ёфтаанд, агар аз ҷиҳати

маъно каму зиёдии аломати предметро фаҳмонанд ҳам, ба дараҷаи олий баробар шуда наметавонанд.

Ин гуна каму зиёд шудани аломати сифати асли аз рӯи маъно ба дараҷаи муқоисавии сифат баробар буда, муодилҳои онҳоро дар забони фаронсаӣ хангоми таҳлили ҷумлаҳо дида мебароем.

Дар забонҳои мавриди зикр оид ба масъалаи мазкур, яъне хусусияти сифатҳо дар китобҳои дарсӣ маълумоте ба назар намерасад.

Дар забони тоҷикӣ Тоҷиев Д.Т. оид ба мавзӯи муайянкунандаҳои асли ба ин масъала таҳқиқот гузаронида, дар хусуси ба ҳам омадани калимаҳои қувватдиҳанда бо сифати асли маълумоти кофӣ дода, чунин қайд мекунад: «Дараҷаи муқоисавии мураккаб низ мавҷуд аст, ки дар натиҷаи ба дараҷаи оддии сифат илова намудани калимаҳои «**боз ҳам**» ташкил меёбад» [11, с. 70].

Забоншиноси дигар Шукурова К., ки оид ба тамоми паҳлуҳои сифатҳои асли дар забони ҳозираи адабии тоҷик қори таҳқиқотӣ гузаронидааст дар бораи гуфтаҳои Тоҷиев Д.Т. чунин фикру ақида дорад: «Мувофиқи фикри муаллиф (Тоҷиев Д.Т.) яке аз намудҳои паҳн гардидани каму зиёдшавии аломати предмет дар натиҷаи ба ҳам омадани калимаҳои қувватдиҳанда бо сифати аслист [12, с.85].

Ҳамчунин Шукурова К. дар ин гурӯҳ ибораҳо ифода наёфтани протесси муқоисаро тасдиқ карда, бо сифатҳои асли омадани калимаҳои қувватдиҳандае, ки аломати предметро миқдоран афзун кардаанд, нишон дода, ин гуна намудҳоро синонимҳои семантикии дараҷаи муқоисавӣ меномад ва онҳоро ба ду навъ ҷудо мекунад: Яке аз навъҳои ин гуна ибораҳо ба ҳам омадани калимаҳои қувватдиҳандаи «**боз ҳам**» бо сифати асли мебошад, ки ин хоси забони фаронсаӣ набуда, дар ин забон мо наметавонем калимаҳои «**боз ҳам**»-ро пайи ҳам гузорем. Яъне ба ҷойи калимаҳои қувватдиҳандаи «**боз ҳам**» мо метавонем танҳо калимаи «**encore**» - ро гузорем, маънояш дар забони тоҷикӣ «**боз**» мебошад: *Чашмонаш, ки аслан ба косахонаашон фуру рафта буданд, боз ҳам чуқуртар фуру рафта, симояш бештар ба мурдаи қоқ монандӣ дошт, ки риш дошта бошад* [5, с.234].-**Il avait énormément changé. Sa barbe et ses moustaches grises qu'il n'avait pas taillées depuis longtemps se mêlaient et lui couvraient tout le bas du visage, ses yeux étaient encore enfoncés** [17, с. 281].

Дар ин таркиб калимаҳои қувватдиҳанда бо сифати асли тобиши миқдоран афзудани аломатро илова менамояд. Дар мисолҳои дида баромадамон дар натиҷаи ба ҳам омадани калимаҳои «**боз ҳам чуқуртар - encore enfoncés**» аломати предмет миқдоран афзудааст. Ҳамчунин қайд кардан лозим аст, ки ба ҷойи калимаҳои «**боз ҳам**»-и забони тоҷикӣ дар фаронсаӣ зарфи «**encore**» истифода шудааст.

Навбӣ дуҷум ин синонимҳои дараҷаи муқоисавии сифат буда, бо ҳам омадани калимаи қувватдиҳандаи «**торафт**»-ро бо сифати асли дар бар мегирад. Дар забони тоҷикӣ калимаи «**торафт**» бо сифати асли якҷо омада ба вай тобиши пай дар пай афзудани миқдори аломатро илова мекунад: *Инак, аз ҳамон рӯзҳо сар карда, муносибат ва дӯстии онҳо торафт зичтар ва мустаҳкамтар мегардад. Азирафшон, ки дар аввал бо тақозои ҷирси ҷавонӣ, дар бораи Шамсия шояд дар дилаш андешае ҳам карда бошад, лекин пас аз нагзтар фаҳмидани савияи дониш, гувфтор ва рафтори ӯ, тамом тағйир ёфт, ба ӯ наздиктар, ба ӯ самимитар гашт* [5, с.229]. - **Leur amitié commença ainsi. Au début Achraf-djon était passionnément épris d'elle et tout le monde le remarquait. Mais lorsqu'il la connut mieux, lorsqu'il vit combien elle était avide de tout connaître, lorsqu'il se rendit compte de sa modestie, de sa retenue, de sa timidité, il fut pris pour elle d'un sentiment beaucoup plus sérieux et plus profond** [17, с. 274].

Аз мисолҳои болоӣ бармеояд, ки барои калимаи «торафт»-и забони тоҷикӣ дар забони фаронсаӣ калимаи ҳаммаъноии «**de plus en plus**» нею, балки зарфи миқдории «**beaucoup**»-ро, ки тарҷумани «**бисёр**»-ро медиҳад истифода намудаанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсаӣ дар материалҳои дидабаромадамон мисолҳоеро пайдо намудем, ки калимаҳои *андак-тоинс, каме-реу*, ба сифатҳои асли ҳамроҳ шуда, миқдори аломати предметҳоро меафзоянд ва ё суғуст мекунанд: *Фирӯза аз ҷо бархоста берун баромад. Рӯи ҳавлӣ аз нури моҳ, ки хеле шом хӯрда баромада буд, каме равшан гашта, аз гирду атроф ҷеғ задани хурӯсҳо ба гӯш мерасид. Ҳавои гарм ҳам андаке салқин шуда, шабоддаи форам аз паси қалъа вазид, бӯи саҳрои сералафро меовард* [5, с. 82]. - *Firouza sortit de la pièce. La lune au déclin éclairait à peine la cour. De tous côtés, on entendait les coqs chanter, il faisait moins chaud, un vent léger arrivait de derrière les murs de la forteresse apportant avec lui le parfum des herbes* [17, с.100].

Чигунае ки дар боло қайд намуда будем, аз мисолҳои додашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони фаронсаӣ баъзан байни калимаҳои

ифодакунандаи камӣ ва зиёди сифатҳо мутобиқати чиддӣ ба назар мерасад. Мо метавонем далели ин гуфтаҳоро аз калимаҳои «*андаке салқин* ва *moins chaud*» дида бароем.

Хулоса, дараҷаҳои сифат берун аз муқоиса дар забони тоҷикӣ ва муодили он дар забони фаронсавӣ, синонимҳои семантикии дараҷаи олии сифат дар забони тоҷикӣ ва муодили он дар забони фаронсавӣ ва синонимҳои семантикии дараҷаи муқоисавии сифат дар забони тоҷикӣ ва муодили он дар забони фаронсавӣ-ро дар мақолаи хеш мавриди баррасӣ қарор дода, оид ба мавзӯҳои пешбинишуда ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони фаронсавӣ ба таври кофӣ бо истифода аз адабиёти лозимаи ҳарду забон мухтасаран маълумот додем.

Албатта дуруст аст, ки дар забонҳои мавриди таҳқиқ сифатҳои асли дар натиҷаи қабул намудани зарфҳои микдорӣ зиёд ва ё кам шудани аломати предметҳоро ифода менамоянд, вале мо ҳеҷ гоҳ онҳоро ба гурӯҳи дараҷаҳои қиёсии сифат ворид карда наметавонем, чунки шартӣ асосии дараҷаҳои қиёсӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони фаронсавӣ дар натиҷаи муқоиса зоҳир гаштани бартарии аломати як предмет аз предметҳои дигар мебошад.

Бинобар ин забоншиносон аз ҷиҳати маъно микдоран кам ё зиёд шуда, дараҷаи баланди аломатро фаҳмондани онҳоро синонимҳои дараҷаҳои сифат ва ифодаи каму зиёдии аломат номидаанд.

Адабиёт

1. Айни С. Мактаби кӯҳна. Повест / С. Айни. – Душанбе: Истиқбол, 2010. – 56 с.
2. Айни С. Одина / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 163 с.
3. Албер Камю. Бегона. – Душанбе: Деваитич, 2007. – 150 с.
4. Басманова А.Г., Турчина Б.И. Именные части речи во французском языке. Москва: Просвещение, 1991. – 160 с.
5. Икромӣ Ҷ. Духтари Оташ / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 557 с.
6. Костецкая Е. О. и Кардашевский В. И. Практическая грамматика французского языка для неязыковых вузов / Е. О. Костецкая, В. И. Кардашевский. Изд. 7-е, перераб. Учеб. Пособие. М.: Высш.школа, 1973. – 278 с.
7. Маликов А., Ашуров Н. Сифатҳои асли дар забонҳои тоҷикӣ ва франсавӣ / А.Маликов, Н.Ашуров. – «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» - маҷаллаи илмӣи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, №2 (51), баҳши илмҳои педагогӣ ва филологӣ, моҳи апрели 2013. – с. 196 – 200
8. Маликов А., Ашуров Н., Ҳалимова Р. Хусусиятҳои умумӣ ва фарқияти сифатҳои асли дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ / А.Маликов, Н.Ашуров, Ҳалимова Р. – Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ, №4 (65), 2015. – с.99 – 103.
9. Ниёзмұхаммадов Б., Ниёзи Ш., Бузургзода Л. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Фонетика ва морфология. Барои синфҳои 5-6-уми мактабҳои ҳафтсола ва миёна. Қисми I.–Сталинобод: Наҷриёти давлатии адабиёти таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1959. – 108 с.
10. Расул Ғамзатов. Доғистони ман. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 300 с.
11. Таджиев Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке [Текст] / М-во высш. образования СССР. Таджик. гос. ун-т. - Сталинабад : [б. и.], 1955. - 72 с.
12. Шукурова К. Сифатҳои асли дар забони ҳозираи адаби тоҷик (диссертатсия барои гирифтани унвони номзади илмҳои филологӣ) / К. Шукурова. - Душанбе – 1970. – 158 с.
13. Aïni S. La mort de l'Usurier. Nouvelles Traduites du tadjik et du russe par S. Borodine et V. Voinot. Les éditeurs français réunis 24, rue Racine. – Paris (VIe) 1957. – 70 p.
14. Albert Camus. L'Étranger. – France: Gallimard, 1942. – 145 с.
15. Chevalier Jean – Claude, Claire Blanche – Benveniste. Grammaire du français contemporain. – Paris: Larousse, 1964. – 495 p.
16. Gamzatov R. Mon Daghestan / R. Gamzatov.– Moscou: Edition du Progrès, 1971. – 253 p.
17. Ikrami Dj. La Fille du Feu/ Dj. Ikrami.– Moscou: Édition progrès, 1966. – 608 с.

ДАРАҶАҲОИ СИФАТ БЕРУН АЗ МУҚОИСА ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МУРОДИФОТИ ОН ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ, дорои хусусиятҳои семантикӣ-маъноӣ, сарфӣ ва наҳвӣ мебошад. Сифат бо исм алоқи зич дошта, исм агар предмет, ашё ва ё шахсро ифода кунад, сифат ифодакунандаи ҷигунагии онҳо ба шумор меравад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ сифат дар ҷумла пеш аз ҳама ба вазифаи муайянкунанда меояд. Вазифаи дуюмдараҷаи синтаксисии сифат дар ҷумла хабар мебошад. Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба дараҷаҳои сифат берун аз муқоиса дар забони тоҷикӣ ва муодили он дар забони фаронсавӣ қайдҳои ҷолиби диққат намуда, роҳҳои ифода гаштани онҳоро нишон додааст. Ҳамчунин дар асоси осори бадеӣ муаллиф тавонистааст мувофиқат ва гуногуниҳои дараҷаҳои сифатҳоро берун аз муқоиса бо мисолҳои муътамад мавриди баррасӣ қарор диҳад. Дар асоси фикри андешаҳои забоншиносон ба монанди Тоҷиев Д. ва Шукурова К. муаллиф истифодаи калима ва ибораҳоро барои ифода намудани синонимҳои дараҷаҳои сифат берун аз муқоиса номбар карда, фарқияти онҳоро байни забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ нишон додааст. Дар рафти таҳқиқот муаллифи мақола аз маводи осори бадеии асл ва тарҷумаи фаронсавии онҳо ба монанди «Духтари оташ»-и Ҷалол Икромӣ, «Марги судхур»,

«Одина», «Мактаби кӯҳна»-и Садриддин Айни, «Доғистони ман»-и Расул Гамзатов ва дигарон ба таври фаровон истифода бурдааст.

Калидвожаҳо: сифат, дараҷа, муқоисавӣ, мутобиқат, калима, ибора, зарфи микдорӣ.

СТЕПЕНИ ПРИЛАГАТЕЛНЫХ ВНЕ СРАВНЕНИЯ НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО СИНОНИМЫ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Прилагательное в таджикском и французском языках является самостоятельной частью речи, имеет семантико-смысловые, морфологические и синтаксические особенности. Прилагательное тесно связано с существительным, если существительное обозначает предмет, вещь или лицо, то прилагательное выражает их свойства. В таджикском и французском языках прилагательное прежде всего выполняет функцию определения. Второстепенная синтаксическая функция прилагательного состоит в том, что в предложении оно может являться сказуемым. В данной статье автор сделал примечательные замечания по степеням качества, выходящим за рамки сравнения на таджикском языке и его эквивалентов на французском языке, и указал способы их выражения. Также на основе произведений искусства автор смог рассмотреть актуальность и разнообразие степеней качеств, выходящих за рамки сравнения с достоверными примерами. На основании мнения таких лингвистов, как Таджиев Д. и Шукурова К. автор перечислил использование слов и фраз для обозначения синонимов степеней качества вне сравнения, указав их различия между таджикским и французским языками. В ходе исследования автор статьи использовал материалы произведений искусства оригинала и их французский перевод, такие как «Дочь огня» Джалол Икромии, «Смерть ростовщика», «Одина», «Старая школа» Садриддина Айни, «Мой Дагестан» Расула Гамзатова и других.

Ключевые слова: прилагательное, степень, сравнение, соответствие, слово, фраза, количественное наречие.

DEGREES OF ADJECTIVES BEYOND COMPARISON IN THE TAJIK LANGUAGE AND ITS SYNONYMS IN THE FRENCH LANGUAGE

The adjective in Tajik and French is an independent part of speech, has semantic, morphological and syntactic features. The adjective is closely related to the noun, if the noun denotes an object, thing, or person, then the adjective expresses their properties. In Tajik and French, the adjective primarily performs the function of definition. A minor syntactic function of an adjective is that it can be predicative in a sentence. In this article, the author made notable remarks on the degrees of quality that go beyond the comparison in Tajik and its equivalents in French, and indicated ways to express them. Also, based on the works of art, the author was able to consider the relevance and variety of degrees of qualities that go beyond comparison with reliable examples. Based on the opinions of linguists such as Tajiev D. and Shukurova K., the author listed the use of words and phrases to designate synonyms of degrees of quality beyond comparison, indicating their differences between Tajik and French. During the research, the author of the article used the materials of the original works of art and their French translation, such as "Daughter of Fire" by Jalol Ikromi, "Death of a Pawnbroker", "Odina", "Old School" by Sadriddin Aini, "My Dagestan" by Rasul Gamzatov and others.

Keywords: adjective, degree, comparison, correspondence, word, phrase, quantitative adverb.

Дар бораи муаллиф

*Маликов Абдулвоҳид Расулҷонович
Номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони
кафедраи забони франсавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: kafedra.usnt@mail.ru*

About the authors

*Malikov Abdulvohid Rasuljonovich
Candidate of Philology, Senior teacher at the
Department of French language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: kafedra.usnt@mail.ru*

Об авторе

*Маликов Абдулвоҳид Расулҷонович
Кандидат филологических наук, старший
преподаватель кафедры французского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: kafedra.usnt@mail.ru*

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ КАЛИМАСОЗИИ СИФАТҲОИ МУРАККАБ ДАР ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ

Табаров Х. Н.

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Дар забони тоҷикӣ сифат аз бузургтарин бахшҳои каломи бадеъ ё ҳиссаҳои нутқ ба шумор меравад ва дар баёни аломату хусусияти исм аҳамияти муҳим дорад. Пеш аз ҳама, бояд зикр намуд, ки сифат чигунагии ашъро мефаҳмонад ва барои пуртаъсир ва барҷаста нишон додани аломати ашъ ва ба тарзи табиӣ тасвир намудани ҳодисаю воқеа хизмат мекунад. Чигунагии ашъро фаҳмондани сифат ба сохт ва андозаву ҳаҷми он вобаста аст. Чун ашъ дорои хосияти гуногун аст, аз ин ҷиҳат василаи муҳимми тасвир қарор мегирад ва баёни равшану сарех бидуни онҳо муассир воқеъ намегардад. Устод Б. Камолиддинов ба ҳамин ҷиҳати сифатҳо эътибор дода, «бо обуранги эмотсионалии худ чун воситаи таъсирбахши забон ва санъати сухан» [3, с. 68] арзишманд будани онҳоро таъйид намудааст. Дар мавқеи дигар низ ин аҳамияти сифат бо ин нукта таъкид шудааст: «Тавсиф барои пуртаъсир ва барҷаста нишон додани аломати ашъ ва ба тарзи табиӣ тасвир намудани ҳодисаю воқеа хизмат мекунад» [3, с. 68].

Хушбахтона, адибону донишмандони равшанзамиру ватандӯст барои ҳифзи забони адабии меъёри тоҷикӣ саъю талоши зиёде кардаанд. Яке аз зумраи ин гуна адибу донишманди тавонои нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ маҳсуб меёбад, ки дар сохтмони наввожаҳо (сифатҳои мураккаб) истеъдоди баланди шоирона нишон додааст.

Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарами Бухороӣ яке аз таъкиранигори ҳамасри Ҳоҷӣ Ҳусайн дар бораи мақому манзалат ва арзиши осори эшон менигорад: «Ҳоҷӣ таҳаллуси сухансанҷу волофитрат, нуктарасу нозуктабиат, дарёмиру сонёзамир, сахронаварду сонётироз, қаламзану бадеъпардоз, нигорандаи мабонӣ, нигористони маонӣ Мулло Муҳаммад Ҳусайни Хатлонӣ...» [14, с. 101-102].

Дар воқеъ Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ аз шоирони бисёр рангинхаёл ва маънирас буда, ба кавли профессор А. Маҳмадов, «...кам шоире аз ҳамасрони Ҳоҷӣ Ҳусайн мисли ӯ шуълае дар пайкари маънии дӯстдории ватану ватанхоҳӣ задааст. Ашъори саршор аз завқи ваҳдати вучуд, меҳру муҳаббат ва «хубулватан миналимон»-аш дар замири хонандаи имрӯз низ ҳисси озодандеширо бедор месозад» [5, с. 126].

Таҳқиқи мо оид ба яке аз бахшҳои сарфии забони тоҷикӣ - доир ба хусусиятҳои калимасозии сифат дар осори шоири нозукбаён Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ бахшида шудааст.

Сифат бо ҳамин вазифаояш дар шеъри Ҳоҷӣ Ҳусайн низ, ба монанди адибони дигари пешинаи мо, фаровон истифода шуда ва омилҳои рангинии тарзи ифодаву фасоҳати сабки баён гардидааст. Чун ба ганҷинаи ин қисмати вожаҳои бакорбурдаи ин мутафаккир назар меандозем, пеши чашми мо миқдори зиёде калимаҳои мураккаб чилвагар мешаванд, ки дар баёни матлаби эшон хизмат кардаанд. Дар он миён сифатҳои мураккаби навъи тобеъ ҷойгоҳи вижа доранд. Бо дарназардошти мавқеи вожаҳои мураккаб, ба хусус сифатҳои мураккаби навъи тобеъ, дар забони осори адабиву илмии мо устод С. Ҳалимов зимни таҳқиқи масоили таърихи забони тоҷикӣ ин гуна калимасозиро пурмаҳсул арзёбӣ намудаву гуфтааст: «Сифатҳои мураккаби типӣ тобеъ хеле сермаҳсул аст. Ҳамин типӣ калимасозии сифат дар осори минбаъдаи мо хеле инкишоф меёбад» [12, с. 45]. Воқеияти ин мулоҳизаҳои луғатшиносии варзидаро дар забони фасеҳбаёни Ҳоҷӣ Ҳусайн дидан мумкин аст. Устод М. Н. Қосимова дар мавриди таркиби сифатҳои мураккаби дар осори адибони классикӣ, амсоли Мантиқии Розӣ, Ғазвонии Луқарӣ, Дақиқӣ, Лабибӣ, Абӯшақури Балхӣ ва «Таърихи Табарӣ» [4, с. 165] истифодашуда сухан ронда, аз исму сифат, феълӣ сифати феълӣ ва зарф фароҳам омадани онҳоро қайд кардаанд.

Аз пажӯҳиши таркиби луғати забони назми шоир ба ин натиҷа расидем, ки эшон дар заминаи сохтмони сифатҳои мураккаб, аз як сӯ ба забони адабиёти собиқадори мо така карда бошад, аз ҷониби дигар, бо риоят ба меъёри забони адабии замони худ як даста вожаҳоеро эҷод намудааст, ки аввалан, ҳамчун боигарии захираи луғавии забонамон боқӣ мондаанд, аз

чониби дигар, далели завку саликаи баланд ва эҷодкорию шоир дар луғатдонӣ ва вожаасозӣ мебошад.

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» чунин сифатҳои мураккаб аз рӯи алокаи ҷузъҳо ба ду гурӯҳ тақсим шудаанд: а) ҷузъи аввали калима ба ҷузъи дуюм тобеъ аст; б) ҷузъи дуюм ба ҷузъи якум тобеъ аст [1, с. 145].

Ба сабаби танаввуи сифатҳо дар осори шоир тасмим гирифтём дар ин мақолаи таҳқиқотии хеш танҳо сифатҳои мураккаbero рӯи чоп оварем, ки махсусан, махсули эҷодкардаи хоси забони Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ буда, дар осори дигар шоирону адибон ва фарҳангномаҳо пайдо нагардиданд. Пеш аз ҳама, доир ба сифатҳои мураккаб бо тартиби дастури таълимии Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик таъя намуда, аз ҷиҳати сохтори қолабӣ вожаҳоро ҳамчун далел аз “Куллият”-и Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ. (Виросторон ва сомондиҳандаи матн К. Чиллазоди Техрайӣ, А. Абдурахимӣ. – Душанбе: Ирфон, 1998. - 1054 с.) чунин гуруҳбандӣ намудем:

1). Бо ҷузъҳои **исм + исм** миқдори вожаҳое, ки дар онҳо ҷузъи аввал асосӣ ва ҷузъи дуюм ба он тобеъ мебошад. Калимаҳои зер намунаи қолаби мазкур мебошанд:

шабнампора - **شبنم پاره**:

*Намо заҳмат, ки марҳамгораам ман,
Бигӯ доғат, ки шабнампораам ман (саҳ. 471).*

ҳайратпадидор - **حیرت پدیدار**:

*Ту, эй мардум, бидидӣ бар чӣ рухсор,
Ки ҳастӣ тираву ҳайратпадидор (саҳ. 462).*

соҳибтасарруф - **صاحب تصرف**:

*Тааддиро ҳама – соҳибтасарруф,
Пайи озор чун ихвони Юсуф (саҳ. 448).*

Шумораи бисёри сифатҳои мураккаб бо ҷузъҳои мазкур бо қолаби баракс, яъне ҷузъи аввал тобеи ҷузъи охир, истемол ёфтаанд. Дар байни ҷузъҳои ин гурӯҳ сифатҳо хусусияти муқоиса эҳсос мешавад:

ажадаҳорӯ - **اژدهارو**:

*Чафо чун шиҳнағони оташинхӯ,
Чу хирмансӯз барқу аждаҳорӯ (саҳ. 448).*

махмалхоб - **خواب مخمل**:

*Айши ин маҳфил ҳама тимор медонем мо,
Шаҳси маҳмалхобро бемор медонем мо (саҳ. 45).*

тарсосифат - **1 ترسا صفت**:

*Ҳастам зи фиёли худ ҳаросон,
Тарсосифатам, зи хеш тарсон (саҳ. 188).*

Ба ин монанд Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар калимасозии мураккаб аз як реша, аз қабилӣ решаи тоҷикии **оина** ва калимаҳои тоҷикиву арабӣ калимҳои мураккабе бунёд сохтааст, ки мислаш дар дигар осори шоирон пайдо нагардид. Масалан, вожаҳои **оинапайкар** - **Анине пикр**, **оинарӯён** - **رويانينها**, **оинасифат** - **Анине صفت**, **оинасурат** - **Анине صورت**, **оинатамошо** - **Анине تماشا**, **оинатахмир** - **Анине تخمير**, **оинатимсол** - **Анине تمثالانينه**. Як намуна:

оинатимсол

*Ки ҳайратмаширабам, оинатимсол,
Забони ҷуръатам дар арзи худ лол (саҳ. 465).*

Ва ё дар байти

*Ба ҳикмат Ибни Синоро гаронсанг,
Арастуфитрату идрокаржанг (саҳ. 491).*

вожаҳои **арастуфитрат** - **رستوا فطرت** ва **идрокаржанг** - **ادراك ارژنگ** мансуб ба ин қолаб мебошанд.

Ҳамин тариқ гунаи вожаҳо, аз ҷумлаи вожаҳои **ҳиноранг** - **رنگ حنا**, **вахшатнамуд** - **حسرت مثال**, **ҳасратмисол** - **فردوسزيب**, **фирдавсзеб** - **روش فمرى**, **қумриравиш** - **و حشتمود**, **гулистонқадр** - **گلستانقدر**, бо вожаҳои **оташ** ва **гардун** дар калимаҳои мураккаби **оташинранг** - **نشين آتش**, **оташнишин** - **آتشنسب**, **оташнасаб** - **آتش نظير**, **оташназир** - **آتشين رنگ**, **гардунранг** - **گردونمدار**, **гардунмадор** - **گردونافتدار**, **гардуниқадр** - **گردونامان**, **гардундоман** - **گردونرنگ**, **гардунфар** - **فر گردون**, **хизрилибос** - **خضرلباس** ва монанди инҳо вожаҳои зиёдеро пайдо намудем, ки ҷойи онҳо дар фарҳангномаҳо холист, чунончи:

Бинмуда лутфи оми ту Хизри баҳорро

Хизрилибосу гунчаро хушбӯ шамоли ту (сах. 10).

*Тарҳ кард ин бинои гардунранг,
Ки аз ӯ рашк дар Ирам уфтод (сах. 338).*

*Ба ин сӯзе, ки дорад нолаи оташназири ман,
Шарар резад ба боми осмон барқи сафири ман (сах. 275).*

Чуз инҳо, дар «Куллиёт»-и шоир калимаҳои мураккаби бисёре ба кор рафтаанд, ки аз нигоҳи ифодаи маъно онҳоро ба сифатҳои баёнгари хусусияти гуногун тааллуқ донистем, ба мисли: **гириякирдор, гириятахир, чонталош, равшанидӯст, овозатараф, муқаддастинатар, қудусифитрат, афсунтароз, шучоатсиришт, сахромарг, фараҳбол, ишқорзӯ, ҳасратнумӯ, ҳикматкор, фаноовоза, хичолатмоя, ҳавасовора, зулмандеша, марҳаматоин** ва ғ бо вожаи арабии **ибрат** сифатҳои мураккаби **ибратогоз, ибратнаво, ибратнигаҳ, ибратогоз, ибратоханг, ибратпарвар, ибратсаро, ибратхез, ибратэҷод** сохта шудаанд, ки вожаҳои нав буда, аз истеъдоди баланди шоирии Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ дарак медиҳад. Чанд намуна:

*Чун падар бовиқору ботамкин
Марҳабохӯву марҳаматоин (сах. 374).*

*Дабири достони ибратогоз
Сариш хома зад бар гӯши овоз (сах. 481).*

2) микдори сифатҳои мураккаб бо чузъҳои **исм + сифат**, ки бо роҳи факки изофат алоқа пайдо кардаанд, нисбатан кам буда, дар онҳо чузъи аввал асосӣ буда, чузъи дуюм ба он тобеъ аст ва дар маҷмӯъ чигунагӣ ва вазъро мефаҳмонанд:

асарбегона (будан) - اثر بيگانه

*Асарбегона бошад нолаи ман,
Шарар маҳтоби дашти ҳолаи ман (сах. 496).*

панчабекор - پنجبیکار

*Аз он найрангсози бе дафу тор
Зи хушкӣ гаит мутриб панчабекор (сах. 443).*

инсофмоил - انصاف مايل

*Агар табъат будӣ инсофмоил,
Адо кардӣ ҳақаш, эй носазодил (сах. 473).*

айшмоил - عيش مايل

*Шаҳи доросиришти айшмоил,
Муҳити гавҳаре будаи ҳамоил (сах. 443).*

3) бо чузъҳои **исм + феъл** сифатҳои мураккабе сохта мешаванд, ки ҳолат, фаъолият ва хусусияти гуногуни одамнро бозгӯ менамоянд.

а) **исм + асоси феъли замони гузашта**. Бо ин қолаб танҳо ду далел, бо исмҳои **шайтон, маънӣ** ва масдари **парастидан** ба даст омад:

*Некро бад мешуморад мардуми беимтиёз,
Аблаҳи шайтонпараст аз марди доно мерамад (сах. 132).*

*Ду олам аз сувайдои хиёлам маҳв мегардад,
Агар ҳар гаҳ ба ёди он сурати маънипараст ояд (сах. 134).*

б) **исм + асоси феъли замони ҳозира**. Сифатҳои мураккаб бо ин қолаб ниҳоят бисёр ба назар мерасанд: **памбагир** (ва **нургир**, сах. 318; **намгир**, сах. 164; **одатгир**, сах. 382; **замонгир**, сах. 417; **шитобгир**, сах. 170). Намунаҳо:

*Парафшони ҳавои маҳфилаи хуш,
Суроҳӣ памбагир аз равзани гӯш (сах. 433).*

хобпеч - خواب پيچ

*Дар тангнои олами авҳом чун шарар
Дар интизори чашмаке гаитем хобпеч (сах. 97).*

андӯҳнамо - اندوهنما

Ин даит, ки тӯфони балояш пайдост,

Ё раб, чӣ бало гӯшаи андӯҳнамоист? (саҳ. 345).

номасупор

Ин сухан бар амир шуд душвор,
Ҳабс кард он сафири номасупор (саҳ. 372).

шакарбез - شکر بيز (ва **балобез**, саҳ. 458)

Биё, соқӣ, мае деҳ атромез,
Забонам кун шакар, лабро шакарбез (саҳ. 383).

ҳавохез - هوا خيز (ва **ваҳшатхез**, саҳ. 149; **офатхез**, саҳ. 177; **ибратхез**, саҳ. 345; **сафохез**, саҳ. 424; **фараҳхез**, саҳ. 437; **чафохез**, саҳ. 440)

Ҳавохезанд ё гарди замингир
Ба аҷзе як қалам доранд тахмир (саҳ. 45).

4) бо чузъҳои **исм** + **сифати феълӣ** низ ҳолат ва хусусиятро мефаҳмонанд:

суратшикаста - صورتشکسته

Ҳаюлое манам суратшикаста,
Зи рангам бӯйи истеъдод ҷаста (саҳ. 472).

ҳаворафта - هوا رفته

Эй хоки ҳаворафта, ба афтодани мо бин,
Чун сурма ба миҷғони ҳавое нарасидем (саҳ. 241).

хунбаста - بسته خون

Ҳар гунча, ки ҳаст дар баҳораи,
Хунбаста дилест, менадонӣ? (саҳ. 331).

аррадида

Зи ҳасрат панҷа бар дандон кашида
Чу чӯби решаҳои аррадида (саҳ. 488).

5) бо чузъҳои **исм**(-и амал) + **зарф** ҳолати ашёро мефаҳмонад:

даъватқарин - دعوت قرين

Дар он муддат, ки фарши он замин шуд,
Барои муддао даъватқарин шуд (саҳ. 463).

6) сифатҳои мураккаб бо чузъҳои **сифат** + **исм** аломати зоҳирӣ ва ботинии мавсуфро мефаҳмонанд:

тозахирман

Сабо з-он навбаҳори тозахирман
Фаромӯше чу ранг аз рӯйи гулшан (саҳ. 438).

сабзбахт

Тифоқи сабзбахти осмонфар
Ба ранги сабза зад з-он сарзамин сар (саҳ. 468).

тозабоғ

Куббаи ислормо дури ятими шабчароғ,
Навбаҳори сабзу хуррам, навниҳоли тозабоғ (саҳ. 321).

нозуковоз

Сарири бобҳои нозуковоз
Ба таъсири тамом аз пардаи соз (саҳ. 436).

гармфитрат

Рухсори гармфитрати аҳли карам мудом
Аз инфилоли зиллати шахси гадост сурх (саҳ. 102).

навмақтаб

Кӯдаки навмақтабат чун пирсолони ҳифоз,
Олими ҳарфи шарият, минбари динро виоз (саҳ. 320).

кӯҳнакасал

Модар аз рӯзи азал зода туро кӯҳнакасал
Ғайри маъҷуни аҷал нест туро дармоне (саҳ. 328).

7) бо чузъҳои **сифат** + **асоси феъли замони ҳозира** хусусият ва ҳолати ашёро мефаҳмонанд:

тирагирӯз - تیرگی روز

Ба ҳасрат он ду шамъи тирагирӯз (-?).

Ба ҳам месӯхтанд, то гаит шаб рӯз (саҳ. 450).

тезшитоб - تيزشتاب

*Аз қомати хамгашта дигар ҳеч мапурсед,
Наъле ба раҳ аз қофилаи тезшитоб (саҳ. 73).*

софдор - صاف دار

*Рофеи сарсому саҳр, нофеи авромu саръ,
Муслиҳи савдову сафро, хунu балғам софдор (саҳ. 336).*

8) бо чузъҳои **шумора** + **исм** чигунагиву хусусияти ашёро мефаҳмонанд:

ҳафтовоз (ва даҳгонапарвоз)

*Ба сози пардаҳои ҳафтовоз
Ба боли товуси даҳгонапарвоз (саҳ. 414).*

чаҳордаҳшаб

*Қурси қамари чаҳордаҳшаб
Бишкoфт сиёсати нигоҳат (саҳ. 356).*

9) бо чузъҳои **фeyл** (асоси замони гузашта) + **сифат** ҳолати ашёро мефаҳмонанд:

шикастомода

*Шикастомодааст, к-ӯ димоғи саркашӣ дорад,
Саломат бар кадуӣ нест шуд, бар боди силсилаш (саҳ. 190).*

10) бо чузъҳои **сифати фeyлӣ** + **исм** ҳолат ва хусусияти ашёро мефаҳмонанд:

бастаникoб - بسته نقاب

*То моҳи ту карда ба замин нурфишонӣ,
Дар пардаи гардун руҳи хур бастаникoб аст (саҳ. 73).*

сутудаавсоф - ستوده اوصاف

*Олигуҳару сутудаавсоф
Маъдини сахову канзи алтоф (саҳ. 363).*

пажмурдаътибор - پژمردها اعتبار

*3-ин боғи пурнадомати пажмурдаътибор
Гул кардааст гунҷаи дил ихтисори ранг (саҳ. 223).*

11) бо чузъҳои **сифати фeyлӣ** + **фeyл** (асоси фeyли замони ҳозира)_ҳолати ашёро мефаҳмонанд:

пухтанамо - پختناما

*Атвори замона бенизом аст,
ӯ пухтанамову мағзхом аст (саҳ. 161).*

12) бо чузъҳои **фeyли ҳол** + **сифат** низ ҳолати ашёро мефаҳмонанд:

фармударом - فرموده رام

*Ки моён бандаи фармударомем,
Дар ин даргоҳ умре шуд гуломем (саҳ. 491).*

13) бо чузъҳои **зарф** + **исм** хусусияти ашёро мефаҳмонанд:

болотаъсир

*Ҳазар зи оҳи заифони дилишакста кунед,
Шарора кам набувад зи оташи болотаъсир (саҳ. 164).*

14) бо чузъҳои **зарф** + **фeyл** (асоси фeyли замони ҳозира) салиқа ва ҳолати ашёро мефаҳмонанд:

сознавис - سازنويس

*Эй хомаи ту ҳикмати эъҷознавис,
Ҷуз ту набувад ҳеч касе сознавис (саҳ. 350).*

оромгурез - آرامگريز

*Бедаи чунун бар сари ӯ соярез,
Роми раму ваҳиши оромгурез (саҳ. 430).*

оҳистанамо - آهسته نما

*Чун мужда саводи интизор аст,
Оҳистанамои беқарор аст (саҳ. 160).*

Ҳамин тарик, аз намунаҳои зикршуда аён мегардад, ки сифатҳои мураккаб дар шеъри Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ бисёр ва гуногунранг мебошанд. Чун ба ганҷинаи ин қисмати вожаҳои бакорбурдаи ин мутафаккир назар меандозем, пеши чашми мо миқдори зиёди калимаҳои мураккаб чилвагар мешаванд, ки дар баёни матлаби эшон хидмат кардаанд. Дар он миён сифатҳои мураккаби навъи тобеъ ҷойгоҳи вижа доранд. Истифодаи сифатҳо дар шеъри Ҳоҷӣ Ҳусайн омилҳои рангинии тарзи ифодаву фасоҳати сабки баён гардидааст.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. - Душанбе, 1985. – 356 с.
2. Ғиёс-ул-лугот. Таълифоти Муҳаммад Ғиёсуддин. Ҷилдҳои 1 ва 2. - Душанбе: Адиб, 1987. - 398 с.
3. Камолитдинов Б. Услубиносӣ. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 116 с.
4. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IХ-Х). Қисми 1. - Душанбе, 2003. - 490 с.
5. Маҳмадов А. Ҳоҷӣ Муҳаммадхусайни Хатлонӣ дар масири андешаҳои динию фарҳангӣ // Садои Шарқ. – 2008. - № 9.
6. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ. Дар шаши муҷаллад. - Техрон: Амири Кабир, 1375.
7. Ниёзӣ, Шавкат. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. - Сталинобод: Нашириёти АУ Тоҷикистон, 1954. - 48с.
8. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. -М.: Изд-во Московского университета, 1973. -198с.
9. Саймидинов Д. Вожакиносии забони форсии миёна. -Душанбе: Пайванд, 2001. -310с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. - Москва: Советская энциклопедия, 1969. – Иборат аз 2 ҷилд - 951 с.
11. Хоҷаев Д. Гуфтори нақӯ кӯҳан нагардад. – Душанбе, 2011.- 229 с.
12. Ҳалимов Саид. Таърихи забони адабии тоҷикӣ (аз асрҳои IХ-Х то ибтидои асри XX). Ҷ. 2. - Душанбе, 2022. - 546 с.
13. Ҳалимов С. Ҳ., Шуқурова К. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ). - Душанбе, 1988. - 100 с.
14. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам. Таъриқи-уш-шуаро. Дастнависи муаллиф таҳти рақами 2252. Китобхонаи дастхатҳои шарқии АФ Ўзбекистон, с. 101-102.
15. Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. Куллиёт. Виристори ва сомондиҳандаи матн К. Чиллазоди Техрайӣ, А. Абдурахимӣ. –Душанбе: Ирфон, 1998. - 1054 с.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ КАЛИМАСОЗИИ СИФАТҲОИ МУРАККАБ ДАР ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ

Дар мақола сухан дар бораи хусусиятҳои сифат ва роҳу воситаҳои калимасозии он дар осори шоир ва донишманди мумтози нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ меравад. Аз пажӯҳиши таркиби луғати забони назми шоир маълум гардид, ки ӯ дар заминаи сохтмони сифатҳои мураккаб, аз як сӯ ба забони адабиёти собикадори мо таъяқ карда бошад, аз ҷониби дигар, бо риоят ба меъёри забони адабии замони худ як даста вожаҳоеро эҷод намудааст, ки аввалан, ҳамчун боигарии захираи луғавии забонамон боқӣ мондаанд, аз ҷониби дигар, далели завқу саликаи баланд ва эҷодкории шоир дар луғатдонӣ ва вожаасозӣ мебошад. Истифодаи сифатҳои мураккаб дар осори шоир бисёр ва гуногунранг мебошанд. Дар мақола танҳо сифатҳои мураккабе мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор дода шудаанд, ки маҳсули эҷоди хоси ҳуди Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ буда, дар осори дигар шоирону адибон ва фарҳангномаҳо пайдо нагардидаанд. Чунин навъи сифатҳо аз ҷиҳати сохтори қолабӣ ба 14 навъ гурӯҳбандӣ карда шуданд.

Калидвожаҳо: сифат, сифатҳои мураккаб, Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ, калима, наввожаҳо, адабиёти тоҷик, забони тоҷикӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХОДЖИ ХУСАЙНИ КАНГУРТИ

В статье рассматриваются особенности прилагательных и способы их словообразования в произведениях выдающегося поэта и мыслителя второй половины XIX - начала XX века Ходжи Хусайни Кангурти. Анализ лексического состава языка его поэзии выявил, что в области образования сложных прилагательных он, с одной стороны, опирался на традиции классической литературы, а с другой стороны, с учетом норм литературного языка своего времени, создал ряд новых слов. Эти слова, во-первых, обогатили лексический фонд таджикского языка, а во-вторых, служат свидетельством творческого потенциала поэта в области лексикологии и словообразования. Использование сложных прилагательных в произведениях Ходжи Хусайни Кангурти отличается многообразием и многогранностью. В данной статье изучены только те сложные прилагательные, которые являются его собственным творческим продуктом и не встречаются в произведениях других поэтов, писателей и словарях. Эти типы прилагательных по структуре делятся на 14 групп.

Ключевые слова: прилагательное, сложные прилагательные, Ходжи Хусайни Кангурти, слово, новообразования, таджикская литература, таджикский язык.

SOME FEATURES OF COMPOUND ADJECTIVE FORMATION IN HOJI HUSAIN KANGURTI 'S WORKS

This article explores the characteristics of adjectives and their word formation methods in the works of the prominent poet and thinker of the second half of the 19th and early 20th centuries, Hoji Husain Kangurti. An analysis of the lexical composition of his poetic language revealed that in the field of compound adjective formation, he, on the one hand, relied on the traditions of classical literature, and on the other hand, taking into account the norms of the literary language of his time, created a number of new words. These words, firstly, enriched the lexical fund of the Tajik language, and secondly, serve as evidence of the poet's creative potential in the field of lexicology and word formation. The use of compound adjectives in Hoji Husain Kangurti's works is distinguished by its diversity and versatility. This article examines only those compound adjectives that are his own creative product and are not found in the works of other poets, writers, and dictionaries. These types of adjectives are structurally divided into 14 groups.

Keywords: adjective, compound adjectives, Hoji Husain Kangurti, word, neologisms, Tajik literature, Tajik language.

Дар бораи муаллиф

*Табаров Хайрулло Назарович
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru*

About the author

*Tabarov Khayrullo Nazarovich
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Tajik Language Department
Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
M. Tursunzade st., 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru*

Об авторе

*Табаров Хайрулло Назарович
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры таджикского языка
Российско-Таджикский (славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. М. Турсунзаде, 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru*

ПАДИДАҲОИ ПОЛИСЕМИЯ ВА ОМОНИМИЯ ДАР НИЗОМИ ИСТИЛОҲОТИ БОФАНДАГИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳасанова С. Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Дар таркиби луғавии ҳар як забон падидаҳои забоние мавҷуданд, ки бо баъзе хусусиятҳои тафовутдоранд. Яке аз он падидаҳои забонӣ полисемия ё сермаъношавӣ буда, ба яке аз маънаҳои мубрами луғатшиносӣ мансуб аст. Истилоҳи полисемия аз забони юнонӣ гирифта шуда, аз ду ҷузъ, яъне, “поли- (бисёр) ва сема – маъно иборат буда, маънии “сермаъноӣ” – ро ифода мекунад, яъне аз ду ва ё зиёда маъно и борат будани калима, ки байни худ аз нигоҳи маъноӣ решашинохти алоқаманданд, бозгӯ мекунад.

Низоми истилоҳоти бофандагии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ, лабрез аз луғоти истилоҳоте мебошанд, ки хусусияти сермаъноӣ доранд. Дар низоми истилоҳоти бофандагии забони тоҷикӣ мо бо воҳидҳои луғавие рӯ ба рӯ шудем, ки дар онҳо аломати сермаъноӣ дида мешавад, ба монанди:

абрешиш//абрешум: «1. тори бисёрнозуку маҳкам ва дурахшон ба ранги сафед ёширӣ, ки кирми пилла ба даври худ метанад. 2. гуле ба сурати риштаҳои борик овехта баранги зард ё сурх, ки дар тобистон мерӯяд. 3. матои абрешимӣ, ҳарир, шохӣ: **калобаи абрешим**. 4. *кит.* тори соз, тори асбобҳои мусиқӣ; ♦ **абрешим барин мулоим шудан** азҳашм фурумадан; ба ифоқа омадан» [5, с. 31].

Муодили англисии вожаи *абрешим* воҳиди луғавии *silk* буда, танҳо бо як маъно истеъмол мешавад, яъне “a fine, strong, soft lustrous fibre produced by silkworms in making cocoons and collected to make thread and fabric [7] (наҳи борик, мустаҳкам, нарм ва тобнок, ки аз кирмакии пилла тайёр гардида ба рои истеҳсоли ришта ва матоъ истифода мешавад)”.

Аз шарҳу тавзеҳи истилоҳи абрешим маълум гардид, ки ин воҳиди луғавӣ дар забони тоҷикӣ ду маънӣ дошта, дар забони англисӣ мо танҳо бо як маъноӣ он рӯ ба рӯ шудем ва вижагии мазкур тафовути ба сермаъноӣ дучор гардидани истилоҳи мавриди назарро бозгӯ мекунад.

Бофандагӣ «тайёр кардани матоъ аз ресмон, чулоҳӣ, насочӣ: **дастгоҳи бофандагӣ, корхонаи бофандагӣ, саноати бофандагӣ**. 2. касб ва шӯғли бофанда: **касби бофандагӣ**» [5, с. 236]. Муодили истилоҳи *бофандагӣ* дар забони англисӣ вожаи *weaving* буда, дар сарчашмаҳои луғатнигорӣ ба чунин маъноҳои омадааст: “manufacturing, production of fabrics; branch of the textile industry associated with the production of fabrics [10] (истеҳсоли матоъҳо; соҳаи саноати бофандагӣ, ки бо истеҳсоли матоъ алоқаманд аст”.

Аз тавсифи истилоҳи *бофандагӣ* аён гардид, ки вожаи мазкур дар забонҳои таҳқиқшаванда бо маъноҳои якранг истифода шуда, дар ифодаи маънии онҳо хусусияти умумӣ дида мешавад.

Матоъ: «1. порча, газвор, кумош: **матои абрешимӣ, матоъи наҳӣ, матои пашмӣ, матои сурх, як либосворӣ матоъ, матоъ бофтан**. 2. мол, коло, ашӯи мавриди харидуфурӯш: **молу матоъи арзон**». [5, с. 772]. Дар забони англисӣ истилоҳи матоъ дар ҷаҳор шакл корбурд мегардад: *cloth, fabric, material; textile*. Аз ҷаҳор гунаи овардашуда, дутои он, яъне вожаҳои *fabric* ва *textile* хосси соҳаи бофандагӣ буда, дутои дигараш – *cloth* ва *material* ҳамчун вожаи умумистеъмол корбурд мегарданд.

Абрбанд: «1. навъе аз газвор, ки бофтаи он дар охири қарни 19, бавижа дар Хучанд ривоч ёфтааст. 2. он ки матои абрбанд мебофад: «дар Хучанд гузар-гузар карбосбофон, шустагарон, абрбандҳо... буданд» [2, с. 198]. Муодили вожаи *абрбанд* дар забони англисӣ истилоҳ-ибораи *weaver of variegated cotton fabric* буда, аз нигоҳи маъноӣ дар ҳар ду забон ҳам мушобеҳи ҳамдигаранд.

Дар низоми истилоҳоти бофандагии забони англисӣ низ, вожаҳои мавҷуданд, ки ба худ хусусияти сермаъноӣ гирифтанд, ба монанди: **fabric (матоъ):** «1). Cloth produced by weaving or knitting textile fibres» [7] (Матое, ки аз наҳҳои бофандагӣ ва дӯзандагӣ истеҳсол карда мешавад); 2). The walls floors and roof of a building [7] (Девор, фарш ва боми бино); **fibre (наҳ):** «1). Throat or filament from which vegetable tissue mineral substance or textile is found» [7]

(Ришта ё нахе, ки аз он бофтаи растанӣ, моддаи минералӣ ё матоъ ба вучуд меояд. 2). Dietary material containing substances such as cellulose lignin and pectin that are resistant to the action of digestive enzymes [7] (Маводи ғизоӣ, ки дорои моддаҳои монанди селлюлоза лигнин ва пектин мебошанд, ки ба таъсири ферментҳои ҳозима тобоваранд). **Cotton** (пахта): «1) a soft white fibrous substance which surrounds the seeds of the cotton plant and is made into textile fibre and thread for sewing» [7] (Моддаи нахдори сафеди мулоим, ки тухми растании пахтаро ихота карда, аз он нахи насочӣ ва риштаи дӯзандагӣ тайёр карда мешавад. 2) The tropical and subtropical plant which is commercially grown to make cotton fabric and thread [7] (Растании тропикӣ ва субтропикӣ, ки бари матоъ ва риштаи пахтагин парвариш мешавад).

Муодили вожаи *fabric* дар забони тоҷикӣ воҳиди луғавии *матоъ* буда, аз маъниҳои он мо дар боло зикр намудем ва дар ҳар ду забон ҳам, вожаҳои ёдоваршуда сермаъно буда, бо маъноии истилоҳии худ, яъне “газворе, ки аз бофтан ва ресидан ришта ва нах ҳосил мешавад” дар соҳаи бофандагӣ истеъмом мегардад.

Yarn (ришта, нах): «1. spun thread used for knitting, weaving, or sewing» [7] (риштаи ресандагӣ, ки барои ресандагӣ, бофандагӣ ё дӯзандагӣ истифода мешавад); «2) a long or rambling story, especially one that is implausible» [7] (як ҳикояи дароз ё тӯлонӣ, ки алалхусус, нақл кардани он ғайриимкон аст).

Муодили вожаи *yarn* дар забони тоҷикӣ истилоҳҳои *нах*, *ресмон* ва *ришта* буда, вожаи *нах* се маъно (1. тори нозуки норесида; ресмон, ришта: **нахи пахта**, **нахи сунъӣ**. 2. *кит.* қолин, гилем; хусусан қолину гилеми нозуку нақшини абрешимӣ. 3. *кҳн.*, *мач.* сафи лашкар; **нах кашидан** саф кашидан; **нах**), вожаи *ришта* ду маъно (ресида, тобидашуда; ресмон, нах; пайдо шудани чизи кирм монанди сафеди сард дар зери пӯсти бадан дар натиҷаи нӯшидани обҳои истодаи гандида ва табохшуда) ва вожаи *ресмон* як маъно (риштаи тобидашуда аз пашм, пахта *ва ғ.*) дорад.

Аз шарҳу тавзеҳи маъниҳои истилоҳи *yarn* ва муодилҳои тоҷикии он - *нах*, *ресмон* ва *ришта* маълум гардид, ки маънои якуми англисӣ (spun thread used for knitting, weaving, or sewing) ва маънои якуми истилоҳи нах (тори нозуки норесида; ресмон, ришта) ҳосси соҳаи бофандагӣ буда, ба сифати истилоҳи корбурд мегарданд. Истилоҳҳои ресмон ва ришта бошанд ҳамчун калимаи умумистеъмом ба шумор мераванд.

Spinner (ресанда): «1) a person occupied in making thread by spinning» [7] (шахсе, ки тавассути ресидан ба истеҳсоли ришта машғул аст); «2) a bowler who is expert in spinning the ball (узви тими крикет, ки дар чархзанондану тоб додани туб мутахассис аст); «3) a lure designed to revolve when pulled through the water» [7] (шасте, ки барои гардиш ҳангоми кашидани об пешбинӣ шудааст); «4) a metal fairing that is attached to and revolves with the propeller boss of an aircraft in order to streamline it» [7] (пардаи металлӣ, ки ба сарвари винти ҳавопаймо часпонида мешавад ва бо он давр мезанад, то он ба тартиб дароварда шавад).

Муодили истилоҳи *spinner* дар забони тоҷикӣ исми шахси *ресанда* буда, танҳо аз як маъно, яъне, “он ки ресмон метобад, нахрес” иборат аст. тафовут байни маъниҳои гунаи англисии *spinner* ва тоҷикии *ресанда* он аст, агар дар истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ танҳо як маъно дошта боша, сониян, муодили англисии он дорои чаҳор маъно аст. Аз он чаҳор маъно, ки истилоҳи англисии *spinner* дорад, танҳо маънои якумаш, яъне “a person occupied in making thread by spinning (шахсе, ки тавассути ресидан ба истеҳсоли ришта машғул аст)” ҳосси соҳаи бофандагӣ буда, маъниҳои боқимонда дар дигар соҳаҳо истеъмом мешаванд.

Bobbin (ғалтак): «1) a cylinder or cone holding thread, yarn, or wire, used especially in weaving and machine sewing» [7] (цилиндр ё конус, ки дар он ришта, ресмон ё сим нигоҳ дошта шуда, дар мошинҳои бофандагӣ ва дӯзандагӣ истифода мешавад); «2) a small bar attached to a string used for raising a door latch» [7] (сутуни хурде, ки ба ресмон пайваст аст, ки барои баланд кардани қулфи дар истифода мешавад).

Муодили истилоҳи *bobbin* дар забони тоҷикӣ воҳиди луғавии *ғалтак* буда, дар вожаномаҳо ба чунин маънӣ омадааст: «1. чархе, ки ба пой занбарғалтак, сепояи тифлон *ва ғ.* мешинонанд, ғилдирак. 2. лӯлаи аз ягон маводи саҳт сохтаи ду тарафаш девордор ва ё зағӯтачае, ки ба он ресмони дарздӯзӣ, тори нейлон ва симҳои гуногунро мепечонанд; зағӯтаи қалони чӯбин барои печондани сими барқ *ва ғ.* 3. *tex.* оҳани устувошакли вазнин барои ҳамвор ва шибба кардани роҳҳо» [5, с. 371]; «1. бастаи ришаҳои печида ба рӯи чӯбаи миёнтиҳӣ, ки дар дӯзандагӣ ба кор меравад; дар робита ба ранги ришта: *ғалтаки сафед*, *ғалтаки сиёҳ*, *ғалтаки сабз* ва ғ. гӯянд. 2. бастаи симҳои печида. 3. (*роҳс.*) устувонае вазнин, ки барои кӯбидани хок ва сангу ҳам вор кардани мумфарши роҳ ба кор меравад; мошинолотӣ

роҳсозӣ. 4. чӯби даҳани чоҳ, ки ресмони обкаширо ба он печанд ва ё раҳо кунанд» [3, с. 218-219].

Аз тавзеҳи истилоҳи *bobbin* дар ҳар ду забон маълум гардид, ки гунаи англисӣ истилоҳи мазкур аз ду маъно ва гунаи тоҷикӣ он аз се маъно иборат аст. Аз ду маънои гунаи англисӣ, маънои якумаш хосси соҳаи бофандагӣ буда, маънои дуюми хоси истилоҳоти бинокорист. Аз се маъно, ки дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ҷой дорад, маънои дуюми он хосси истилоҳоти бофандагӣ буда, маъноҳои якуму сеюм хоси соҳаи техникӣ аст ва аз ҷаҳор маъние, ки дар “Фарҳанги Доро” омадааст, маънои якумаш зосии соҳаи бофандагӣ буда, маъноҳои боқимондаи истилоҳоти мазкур ба соҳаҳои гуногун мансуб аст.

Ҳамин тавр, аз шарҳи маъноҳои истилоҳи *bobbin* ва муодили тоҷикӣ он вожаи *галтак* метавон ба хулосае омад, ки воҳидҳои номбаршуда сермаъно буда, дар симои худ ин падидаи забониро таҷассум мекунанд.

Истилоҳи *finish* дорои як шакли луғавӣ буда, ифодакунандаи якчанд маъно аст: «1. A substance or mixture substances added to textile materials to impact desired properties» [7] (Модда ё омехтаи моддаҳои, ки ба маводи бофандагӣ илова карда мешаванд, то ба хосиятҳои дилхоҳ таъсир расонанд); «2. A process physical or chemical applied to textile materials to produce a desired effect» [7] (Раванди физикӣ ё химиявӣ, ки барои коркарди маводи бофандагӣ истифода мешавад, то ки натиҷаи дилхоҳ ба даст ояд); «3. A property such as smoothness drape luster water repellency flame retardancy or creasy resistance which is produced by 1 and/or 2 above» [7] (Хосият аз қабилӣ ҳамворӣ, парда, дурахш, тобоварии шуъла мучовимат ба буриш аз ҷониби 1 ва ё 2 дар боло тавлид шудааст). «4. The state of textile material as it leaves a process» [7] (Ҳолати маводи бофандагӣ ҳангоми тарк кардани он). Муодили тоҷикӣ истилоҳи *finish* воҳиди луғавӣ *аппретура* (*ороиши пардозии матоъ*) буда, танҳо дар соҳаи бофандагӣ бо чунин шакл истифода мегардад. Вожаи *аппретура*, асосан, тоҷикӣ набуда, дар таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ ҳамчун воҷо маъмул аст. Истилоҳи *аппретура* ба воситаи забони русӣ аз калимаи забони фаронсавӣ *apprêter* бо маънои “*коркард кардани матоъ*” ба забони тоҷикӣ ворид шуда, имрӯзҳо камистеъмом аст.

Дар таркиби низоми истилоҳоти бофандагии забони англисӣ истилоҳҳои мавҷуданд, ки ба ҳамдигар ҳамреша буда, бо илова гардидани ин ё он унсуре калимасоз, онҳо ба падидаи сермаъноӣ дучор гардиданд, яъне сермаъношавии истилоҳро ба миён овард, ба монанди исми амали *finishing*: all the processes through which fabric is passed after after bleaching dying or printing in preparation for the market or use (Ҳама равандҳои, ки тавассути онҳо матоъ пас аз сафедкунӣ, тарҳкунӣ ё ҷоп ҳангоми омодагӣ барои бозор ё истифода мегузаранд); collectively to all processing operations above including bleaching, dying, printing, etc (дастачамъона иҷро намудани ҳама амалиётҳои коркарди дар боло зикршуда, аз ҷумла сафедкунӣ, тарҳрезӣ ва ғ.).

Омонимҳо онҳо воҳидҳои луғавӣанд, ки аз нигоҳи талаффуз ба вожаи дигар шабоҳат дошта, аз ҷиҳати маъно аз вай фарқ мекунанд. Истилоҳи омоним аз калимаи юнонии **homos** – баробар, яхела ва **onima** – ном пайдо шудааст. Масъалаи таҳқиқи омонимҳо дар забоншиносии тоҷик ва англис кайҳо боз мавриди пажӯҳиши англисшиносони тоҷику рус қарор гирифта буд. Дар забони тоҷикӣ, ба таҳқиқи омонимҳо забоншинос Ш. Кабилов рӯ овардааст. Аз нигоҳи муқоиса бошад омонимҳои забонҳои тоҷикиву англисӣ дар рисолаҳои номзадии Ч. Давлатова ва Г. Сидикова мавриди таҳлили амиқи илмӣ қарор гирифтаанд.

Роҳҳои пайдо шудани омонимҳоро дар забон муаллифони китоби “Забони адаби ҳозираи тоҷик” ин тавр ишора мекунанд: «1) Калимаи асли бо калимаи иқтибосӣ омоним мешавад. Масалан: ток (токи ангур, токи электрик); 2) Тағироти овозӣ дар таркиби калима: масалан (бар- бари хона, китобро ба хона бар); 3) Тасодуфан ба айни ба таркиби овозӣ пайдо шуда омадани калимаҳои гуногунмаъно, ки аксаран яке аз онҳо аз забони шевгӣ ба таркиби луғавӣ дохил мешавад. Масалан, дарак. а) ба маънии хабар, овоза; б) ба маънии кураи металгудозӣ» [2, с. 24].

Дар раванди таҳқиқ мо бо он истилоҳоти бофандагӣ рӯ ба рӯ шудем, ки дар забонҳои муқоисашаванда ба худ хосияти омонимӣ гирифтаанд, ба монанди:

АБР I.: «бухори об, ки аз замин бо таъсири ҳарорат ба ҳаво пароканда шуда, аз он барфу борон ҳосил мешавад; **абри (нав)бахор** аб-ри бороновари баҳорӣ; абре, ки дар баҳорборон меоварад; **абри найсон** абри баҳорӣ; **абри сафед** абри камбориш; *муқоб.* **абри сиёҳ**; **абри сиёҳ (тира)** абри ғафси боранда; **абри хокистарранг** абри тираранг. **АБР II.**: алочае, ки нақшҳояш монанди абр баҳорб парча-парча аст. **АБР III.**: *кут. тег*» [5, с. 31]. Муодили вожа-омоними *абр* дар забони англисӣ калимаи *cloud* буда, дар “Фарҳанги Оксфордӣ забони англисӣ” чунин тавзеҳ ёфтааст: “a visible mass of condensed watery vapour

floating in the atmosphere, typically high above the general level of the ground (анбӯхи намоёни буғи оби конденсатшуда дар атмосфера шино мекунад, ки маъмулан аз сатҳи умумии замин баланд аст).

Яке аз хусусиёти фарқкунандаи вожа-омоними *абр* дар ду забон он аст, ки агар дар забони тоҷикӣ ин вожа ба падидаи омонимия дучор шуда бошад, пас, дар забони англисӣ он ба худ бештари хусуияти сермаъноӣ пайдо кардааст, ба монанди: an indistinct or billowing mass, especially of smoke or dust: *a cloud of dust* (анбӯхи норавшан ё пурбор, махсусан дуд ё чанг: *анбӯхи чанг*); a large number of insects or birds moving together: *clouds of orange butterflies* (анбӯхи зиёди ҳашарот ё паррандагон, ки якҷоя ҳаракат мекунанд: *анбӯхи шабнаракҳои норанҷӣ*); a frowning or depressed look: *a cloud passed over Jessica's face* (нигоҳи турш ё афсурдахотир, маънос, зик: *чехраи Чессика тира шуд*).

Аз шарҳу тавзеҳи вожаи *абр* ва муодили англисии он – калимаи *cloud* маълум гардид, ки дар ҳамгуншавии онҳо тафовут низ ҷой доштааст.

БОФТА I: «сифати феълӣ замони гузашта аз **бофтан**; бофтагӣ: **мӯи бофта, сабади бофта**. 2. матоъ, газвор. 3. *мач.* фикр карда бароварда, хаёли, ғайривоқеъ. 4. *мач.* сохта, дурӯғ, беасос: **гапи бофта**. **БОФТА II:** **бофтаҳо** *биол.* Низоми алоқаманди ҳучайраҳои хайвонот ва растаниҳо» [5, с. 31]. Дар забони англисӣ муодили вожа-омоними *бофта*, воҳиди луғавии *weaved* буда, он, асосан, сифати феълӣ замони гузашта аст, ва дар забони англисӣ ҳамчун Past Participle маъмул мебошад. Яке аз хусусиёти фарқкунандаи вожа-омоними *бофта* аз муодили англисиаш – *weaved* он аст, ки дар забони тоҷикӣ он ҳам дар соҳаи бофандагӣ ва ҳам дар соҳаи биология истеъмоли гардида, ҳамчун омоними байнисоҳавӣ буда, дар забони англисӣ танҳо як ҷузъи ҷумла, яъне хабари он махсус меёбад.

ҒОЗ I *ниг.* **қоз:** «**ғози ёбӣ, ғози хонагӣ; ғоз барин гардан дароз кардан** а) гарданро ниҳоят дароз кардан; б) *мач.* саҳт ба худ болидан. **ҒОЗ II** **غزل** наҳи борики баъзе растаниҳо, ки аз он ресмон мересанд ва чизҳои дигар низ мебофанд; **ғози пахта** наҳи атрофи ҳар як пунбадона; **ғоз-ғоз кардан** тит ва тор-тор карда тайёр кардан (-и пахтаву пашм барои риштан); **ғоз-ғоз шудан** пора-пора шудан, батамом даридан (-и либос); **ғоз додани чизе** кашол шудан, дароз шудани чизе; канда нашуда рехтан (-и *мас.*, киём); **гапро ғоз додан** гапро кашол додан, сергапӣ кардан; **титу ғоз кардан, титу ғози чизеро баровардан** *ниг. тит*» [1, с. 383]. Муодили вожа-омоними *ғоз* дар забони англисӣ калимаи *fibre* буда, маънии “a thread or filament from which a vegetable tissue, mineral substance, or textile is formed (ришта ё наҳе, ки аз он бофтаи растани, моддаи минералӣ ё нассочӣ ба вучуд меояд)”-ро ифода мекунад. Агар дар забони тоҷикӣ вожаи *ғоз* ҳамчун вожа-омоним, ки номи паранда ва дар соҳаи бофандагӣ – *наҳи тунуки* растаниро ифода карда, ҳамчун омоними байнисоҳавӣ истеъмоли гардад, пас, дар забони англисӣ, баръакс, он хусусиёти сермаъноиро ба худ мегирад, ба монанди: a natural or synthetic filament that may be spun into yarn, such as cotton or nylon (наҳи табиӣ ё синтетикӣ, ки метавонад ба ришта табдил ёбад, ба монанди пахта ё нейлон); dietary material containing substances such as cellulose, lignin, and pectin, that are resistant to the action of digestive enzymes (маводи ғизоӣ, ки дорои моддаҳои ба монанди селлюлоза, лигнин ва пектин мебошанд, ки ба таъсири ферментҳои ҳозима тобоваранд); a threadlike structure, such as a muscle cell, a nerve fibre, or a collagen fibre (таркиби риштамонанд, ба монанди ҳучайраи мушакҳо, бофтаи асаб ё бофтаи коллагенӣ).

СУФ I: порчаи наҳии сафед барои либосвории так ва ғ.; **суфи хом** суфи дастифоф. **СУФ II:** дуохонии азоимшон [6, с. 276]. Дар забони англисӣ муодили вожаи суф истилоҳи *chintz* буда, танҳо бо маънии “multicoloured cotton fabric with a glazed finish, used for curtains and upholstery (матои пахтагини гуногунранг, ки барои парда ва руйкаш истифода мешавад) корбурд мегардад.

Ҳамин тавр, аз таҳлилу баррасии чаҳор вожа-омоними тоҷикӣ (*абр, бофта, ғоз, суф*) маълум гардид, ки онҳо дар навиштор ва гуфтор ба худ хусусиёти ҳамгуншавӣ гирифта, ҳамчун омоними байнифаниву байнисоҳавӣ истеъмоли мешаван. Аммо муодили англисии вожа-омонимҳои ишорашуда бештар хусусиёти сермаъношавиро гирифта, бо ин аломаташон аз гунаҳои тоҷикиашон то андозае тафовутдоранд, яъне сермаъношавӣ назар ба ҳамгуншавӣ ба онҳо хос аст ва ин алоқаи наздик доштани падидаҳои сермаъношавиву ҳамгуншавии истилоҳотро бозгӯ мекунад.

Дар низоми истилоҳоти бофандагии забони англисӣ низ, миқдори муайяни вожагоне мавҷуданд, ки ба падидаи ҳамгуншавӣ *рӯ* ба *рӯ* шуданд, ба монанди:

Spinning I (ресинш): «the action or process of spinning the conversion of the of fibres into yarn» [7] (амал ё раванди ресандагӣ, яъне табдил ёфтани наҳ ба ришта); **Spinning II:** «an

intense form of aerobic exercises performed on stationary exercise bikes and led by an instructor who sets the constantly varying pace» [7] (як шакли сермахсули машқҳои аэробикӣ, ки дар велосипедҳои статсионарӣ иҷро шуда, аз ҷониби инструктор, ки суръати доимии тағйирёбандаро муқаррар мекунад, гузаронида мешавад). Муодили истилоҳи *spinning* дар забони тоҷикӣ вожаҳои *ресши*, *ресидан* (*и*) буда, дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” танҳо бо як маъно (риштан, тобидан, пахта ё пашмо тобида ресмон кардан) омадааст. Аз тавсифи вожа-омоними *spinning* маълум гардид, ки истилоҳи мазкур дар забони англисӣ ҳамчун омоними байнисоҳавӣ дар ду соҳа: бофандагӣ ва варзиш ва дар забони тоҷикӣ танҳо дар соҳаи бофандагӣ истеъмоли мешавад ва маҳз ҳамин хусусияти маъноиву корбурди вожа-омоним будани воҳидии луғавии мазкурро муаррифӣ мекунад.

Comber I: «a long curling sea wave» [7] (мавҷи дарози чингиламонанди баҳр); «2) a person or machine that prepares cotton or wool for manufacture by separating and straightening the fibres» [7] (шаҳс ё мошине, ки пахта ё пашмо бо роҳи ҷудо ва рост кардани нахҳо барои истеҳсол омода мекунад). **Comber II:** «a small fish that gapes when dead, occurring in shallow waters from the western English Channel to the Mediterranean» [7] (моҳии хурде, ки ҳангоми мурдан даҳонаш кушода мешавад ва дар обҳои на онқадар аз канали ғарбии Ла-Манш то баҳри Миёназамин мавҷуд аст). Муодили истилоҳи *comber* дар забони тоҷикӣ вожаҳои *наддоф* ва истилоҳ-ибораи *мошини наддофӣ* буда, якумин бо маънои “тит ва ғоз-ғозкунандаи пашм, пахта ва ғ. (барои нарм шудани он), ҳаллоҷ, пайанда” ва дуюмин, бо маънои “мошине, ки пашму пахтаро тит мекунад” истифода мешавад. Агар дар забони англисӣ истилоҳи *comber* ҳамчун вожа-омоними байни соҳавӣ корбурд гардад, пас, дар забони тоҷикӣ муродиф он танҳо ба соҳаи бофандагӣ хос аст.

Filament 1: «(1) a slender thread like object or fibre especially one found in animal or plant structures» [7] (риштаи бориқ ба монанди ашё ё нах, ки махсусан дар таркиби ҳайвонот ё наботот мавҷуд аст). **Filament** дар соҳаи ботаника: «the slender part of stamen that supports the anther» [7] (қисми бориқи гардбарга, ки тақягоҳи гарддон аст). **Filament** дар соҳаи *ситорашиносӣ*: a narrow streamer from the sun's chromosphere or in its corona (ҷараёни танг аз хромосфераи офтоб ё дар тоҷи он). **Filament 2:** «a conduction wire or thread with a high melting point forming part of electric bulb or thermionic valve or heated made incandescent by an electric current» [7] (сим ё риштаи гузаронанда бо нуқтаи обшавии баланд, ки қисми лампаи барқӣ ё клапани термиониро ташкил медиҳад ё аз ҷараёни барқи тафсондашуда иборат аст). Муодили истилоҳи *filament* дар забони тоҷикӣ воҳидҳои луғавии *ришта*, *ресмон*, *нах*, *тор* (дар соҳаи бофандагӣ), *симча*, *тор* (дар соҳаи барқ) ба шумор меравад. Аз шарҳу тавзеҳи истилоҳи *filament* маълум гардид, ки дар ҳар ду забон ҳам истилоҳи мазкур омоними байнисоҳавӣ будааст.

Sewer I (лӯлаи обгузар): «an underground conduit for carrying off drainage water and waste matter» [7] (лӯлаи зеризаминӣ, ки барои кашидани оби захбур ва партовҳо истифода мешавад). **Sewer II** (дӯзанда, дарзӣ): «a person that sews» [7] (шаҳсе, ки медӯзад). Муодили истилоҳи *sewer* дар забони тоҷикӣ истилоҳ-ибораи лӯла обгузар ва вожаи дӯзанда буда, дар ҳар ду забон ҳам истилоҳи мазкур омоними байнисоҳавӣ аст, яъне бо маънои якум истилоҳи *sewer* дар соҳаи обёрӣ ва бо маънои дуюм истилоҳи *sewer* дар соҳаи бофандагӣ истеъмоли мешавад.

Як нуктаро бояд тазакурр дод, ки яке аз сарчашмаҳои ташаккули омонимҳо дар забон ин ба таҳавули шаклӣ ва савттиву овой мубаддал гардидани вожагони умумистеъмоли ба шумор меравад, яъне онҳо дар раванди рушди таърихӣ забон онҳо ба таҳавули шаклӣ ва савтӣ дучор шуданд. Масалан, исми *work* (*фаъолият*, *кор*) ва феъли *to work* (*кор кардан*, *фаъолият кардан*) дар забони англисии давраи қадим шаклҳои гуногуни зеринро соҳиб буданд: *weorc* ва *wyrcaþ*. Решаи асосии ҳарду вожа исми *кор* аст.

Сарчашмаҳои дигари ташаккули омонимҳо ин иқтибосшавӣ аст, яъне вомвожаҳо ба таҳавули савтӣ *рӯ* ба *рӯ* шуда ба қойидаҳои овозии забони асл мутобик гардида, фарқ намудани онҳо аз калимаҳои асосии таркиби луғавии забонӣ душворӣ пеш овард.

Ихтисора низ дар барорбари иқтибосшавӣ яке аз омилҳои зиёдшавии омонимҳо ба шумор меравад, масалан, вожаи *fan* (*мухлис*, *ҳаводор*) шакли ихтисораи воҳиди луғавии *fanatic* буда, ҳамчун исми маънӣ дар соҳаи варзиш ва ғ. маънои “a person who has a strong interest in or admiration for a particular sport, art form, or famous person (шаҳсе, ки ба ягон намуди варзиш, санъат ё шахси машҳур таваччуҳи зиёд дорад ё мафтунӣ он аст”-ро ифода мекунад. Омоними он – вомвожаи латинӣ исми моддӣ *fan* (*ҳавотозакунак*) буда, дар соҳаи бофандагӣ ба маънои “an apparatus with rotating blades that creates a current of air for cooling or

ventilation (дастгоҳи дорои чархҳои гардишкунанда, ки чараёни ҳаворо барои хунуккунӣ ё вентилиятсия ба вучуд меорад) корбурд мегардад. Аз ҷиҳати мутобиқати навиштор, гуфтор ва маъноӣ луғавӣ ва шакл омонимҳо ба омофонҳо, омографҳо ва омонимҳои мутлақ дастабандӣ мешаванд.

Омофонҳо он воҳидҳои луғавие мебошанд, ки талаффузи якранги савтӣ овоиро соҳиб буда, аз нигоҳи маъно ва навишт тафовут доранд. Масалан, вожаи *rease* (сулҳ) ҳамчун калимаи умумистеъмом маъноӣ “оромӣ, осудагӣ, хомӯшӣ, осоиш” ва ҳамчун истилоҳи бофандагӣ маъноӣ “матӯ”-ро ифода мекунад.

Омографҳо – он воҳидҳои луғавие мебошанд, ки аз нигоҳи навиштор якранг буда, аз нигоҳи хониш тафовут доранд. Ин анвои омонимҳоро омонимҳои нопурра низ меноманд: *to weave* (бофтан) – *weave* (коркард, нақшу ниғор, тарзи ба ҳамдигар печидани тору пуди матӯ).

Омонимҳои пурра – он омонимҳое мебошанд, ки шакли умумии навишт ва овӣ доранд. Тафовут танҳо дар маъно ва мансубият ба ҳиссаи нутқ дида мешавад: **исм:** *rope* (арғамчини гафс, таноб, банд, расанд), **фел:** *to rope* (бо ресмон, банд, арғамчин, таноб пайваст кардан); **фел:** *to spin* (ресидан, риштан, тофтан, печонидан); **исм:** – *spin* (ресиш, печиш).

Бояд ишора намуд, ки дар таркиби луғавии забони англисӣ пароним-вожаҳо мавҷуданд, ки аз нигоҳи маъно якранг буда, дар талаффузи онҳо як андозае тафовут ба назар мерасад: *fiber* [faɪbe:] - *fibre* [faɪbe:] (ғоз, нах); *gaberdine* [ˌɡæbəˈdiːn, ˈɡæbədiːn] – *gabardine* [ˈɡæbəˈdiːn, ˈɡæbəˈdiːn] (габардин, матои гафси паишмини раҳдор).

Ҳамин тавр аз таҳлилу баррасии истилоҳомонимҳо маълум гардид, ки ин падидаи забонӣ дар низомии истилоҳоти бофандагӣ низ ҷой доштааст.

Адабиёт

1. Гафуров, Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Б. Гафуров. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: Маориф, Қ.1. 1973. – 452 с.
3. Наҷот, Д. Фарҳанги Доро. Луғатномаи барҷидаи тафсири ва решашинохтӣ (дар ду ҷилд). Ҷилди 1. А-М. / Д. Наҷот. – Душанбе, 2021. – 658 с.
4. Наҷот, Д. Фарҳанги Доро. Луғатномаи барҷидаи тафсири ва решашинохтӣ (дар ду ҷилд). Ҷилди 2. Н-Я. / Д. Наҷот. – Душанбе, 2021. – 696 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. О-Я. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
7. *Oxford Dictionary of English, 3rd Edition [Electronic resource]*. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – *Oxford Dictionary (En-En)* (для АБВУ Lingvo x5)
8. *Collins English Dictionary. 8th Edition [Electronic resource]*. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2006. – *Collins (En-En)* (к версии АБВУ Lingvo x5)
9. *New Oxford American Dictionary, 3rd Edition [Electronic resource]*. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2010. – *Oxford American Dictionary (En-En)* (для АБВУ Lingvo x5).
10. *Concise Oxford American Thesaurus [Electronic resource]*. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2006. – *Oxford American Thesaurus (En-En)* (к версии АБВУ Lingvo x5)
11. *ExplanatoryBTS (Ru-Ru), АБВУ Lingvo x5: electronic resource [Electronic resource]*

ПАДИДАҲОИ ПОЛИСЕМИЯ ВА ОМОНИМИЯ ДАР НИЗОМИ ИСТИЛОҲОТИ БОФАНДАГИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур сухан аз боби дар низомии истилоҳоти бофандагӣ мавҷуд будани қабатҳои луғавии сермаъноиву ҳамгунӣ меравад. Масъалаи сермаъно гардидану ҳамгун шудани истилоҳ кайҳо боз тавассути забоншинсону истилоҳшинсонро ҷалб карда бошад ҳам, то ба имрӯз эшон ба ягон ҳулосаи дақиқе наомаданд. Дар раванди таҳқиқи истилоҳоти бофандагии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълум гардид, ин падидаҳо, яъне полисемияву омонимия ба истилоҳ низ хос будааст ва ин вижагии луғавӣ танҳо дар доираи истилоҳоти як соҳа мушоҳида мешавад. Бештари мутахассисони соҳа баҳри бартараф намудани мушкилот дар дарку фаҳмиши истилоҳ аз гуна ва ё аз муродифи он истифода мебаранд, ки ин шеваи корбурд ба фаъолияти касбии эшон мусоидат менамояд. Аз тарафи дигар, байни ин ду қабати луғавӣ, яъне полисемияву омонимия иртиботи наздики маъноиву шакли мавҷуд буда, дар тафовути он то андозае душворӣ пеш меояд, аммо хусусияти хоси маъноӣ онҳоро аз ҳам ҷудо мекунад.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, полисемия, омонимия, калима, истилоҳ, истилоҳоти бофандагӣ, низомии истилоҳоти бофандагӣ, муқоиса, тафовут, монандӣ, умумият.

ЯВЛЕНИЯ ПОЛИСЕМИИ И ОМОНИМИИ В СИСТЕМЕ ТЕКСТИЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье речь идет о существовании полисемии и омонимии в текстильной терминологической системе. Проблема полисемии и омонимии термина уже давно привлекает лингвистов и термиологов, они так и не пришли к какому-либо однозначному выводу. В процессе исследования текстильной терминологии таджикского и английского языков выяснилось, что данные явления, т.е. полисемия и омонимия, характерны для термина, и данная лексическая особенность наблюдается только в пределах терминологии одной области. Большинство специалистов в данной области используют это слово или его синоним для преодоления проблем с пониманием термина, что помогает их профессиональной деятельности. С другой стороны, между этими двумя лексическими пластами, т.е. полисемией и омонимией, существует тесная связь значения и формы, и различить их несколько трудно, но их разделяет определенная семантическая особенность.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, английский язык, полисемия, омонимия, слово, термин, текстильные термины, система текстильных терминов, сравнение, различие, сходство, общность.

PHENOMENA OF POLYSEMY AND HOMONYMY IN THE SYSTEM OF TEXTILE TERMINOLOGY OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with existence of polysemy and homonymy in the textile terminological system. The problem of polysemy and homonymy of the term has long attracted linguists and terminologists; they have not come to any unambiguous conclusion. In the process of studying the textile terminology of the Tajik and English languages, it turned out that these phenomena, i.e. polysemy and homonymy are characteristic of the term, and this lexical feature is observed only within the terminology of one area. Most specialists in the field use this word or its synonym to overcome problems in understanding the term, which helps their professional work. On the other hand, between these two lexical layers, i.e. polysemy and homonymy, there is a close connection between meaning and form, and it is somewhat difficult to distinguish them, but they are separated by a certain semantic feature.

Keywords: language, Tajik language, English, polysemy, homonymy, word, term, textile terms, system of textile terms, comparison, difference, similarity, commonality.

Дар бораи муаллиф

*Ҳасанова Саодат Раҷабалиевна
Доктор PhD-и кафедраи забониносии ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: saodat2024@mail.ru*

About the authors

*Hasanova Saodat Rajabaliyeva
Doctor PhD in the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: saodat2024@mail.ru*

Об авторе

*Хасанова Саодат Раҷабалиевна
Доктор PhD кафедры языкознания и
сопоставительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: saodat2024@mail.ru*

НАҚШИ КАЛИМАҲОИ ҲАМНИСБАТ ДАР ТАШАККУЛИ ЧУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Орзуева П. Ҷ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Масъалаи омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили чумлаҳои пайрави ҳол яке аз мавзӯҳои ҳамаҷумла, ки аз замонҳои қадим то ба имрӯз таваҷҷуҳи нахвшиносонро ба худ ҷалб намудааст. Дар заминаи омӯзиши осори илмӣ роҷеъ ба ин мавзӯ маълум мешавад, ки ибтидои баррасии масъалаҳои мухталифи наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз аз давраи асрҳои миёна шурӯъ гардида, то ба замонҳои мо идома дорад. Аз солҳои панҷоҳуми садаи гузашта масъалаи таҳқиқи чумлаҳои мураккаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ диққати махсуси забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст. Пажӯҳиши чумлаҳои мураккабро ҳамчун воҳиди махсуси наҳв дар забонҳои муқоисашаванда метавон яке аз масъалаҳои то ба ҳол пурра таҳқиқнаёфта арзёбӣ намуд.

Дар забоншиносии тоҷик ба таҳқиқи чумлаҳои мураккаб бори нахуст забоншиносон Б. Ниёзмӯхаммадов [1948; 1960; 1962], Ш. Ниёзӣ [1948], Н. Маъсумӣ [1949; 1959], Д. Тоҷиев [1971; 1981], Ш. Рустамов [1964; 1983], К. Қаландаров [2004] ва дигарон рӯ овардаанд.

Нақши забоншинос Д. Тоҷиев дар ташаққули такомули чумлаи пайрави ҳол дар забоншиносии тоҷик хеле назаррас буда, мавсуф дар таҳқиқоти худ ҳангоми муайян намудани вазифа ва хусусиятҳои чумлаҳои пайрави ҳоли забони тоҷикӣ бо дарназардошти сохтор ва маъно бори нахуст дар забоншиносии тоҷик калима ва таркибҳои ҳамнисбатро ҳамчун воситаи муҳими алоқаи чумлаҳои мураккаби тобеъ ошкор сохт [8, с. 42].

Таҳқиқи чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз ҷониби Ш. Рустамов анҷом дода шуда, мавсуф дар рисолаи хеш хусусиятҳои сохториву маъноии чумлаи пайрави сабабро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додааст. Забоншинос Ш. Рустамов дар таҳқиқоти хеш бештар ба алоқаи маъноӣ ва вобастагии чумлаи пайрав ба сарчумла таваҷҷуҳи хоса намуда, қайд мекунад, ки «ҷасти сарчумла ва чумлаи пайрав ба туфайли якдигар ба амал меояд ва онҳо ду ҳиссаи як чумла буда, бе якдигар дар ифодаи мазмун очизанд» [5, с. 23].

Чумлаҳои пайрави сабаб (adverbial clause of cause) дар дохили чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мувофиқи вазифа ва хусусиятҳои синтаксисиашон ҷойи муайян ва махсуси худро доро буда, доираи истеъмоли ин намуд чумлаҳои пайрав дар синтаксиси забонҳои муқоисашаванда хеле васеъ мебошад.

Воситаҳои синтаксисии алоқаи чумлаҳои пайрави сабаб бо сарчумла дар забонҳои муқоисашаванда пайвандҳои тобеъкунанда, калимаҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ-хабарии сарчумла ва чумлаи пайрави сабаб, ва интонатсияи (оҳанги гуфтор) хоси тобеъ мебошанд.

Яке аз воситаҳои синтаксисие, ки дар ташаққули чумлаҳои пайрави сабаб пас аз пайвандҳои тобеъкунанда нақши муҳим мебозад, ин калимаҳои ҳамнисбат мебошанд.

Калимаҳои ҳамнисбат ё худ муодили он дар забони англисӣ **relative words** дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз воситаҳои маъмули алоқаи байни чумлаҳои пайрави ҳол ба ҳисоб мераванд. Онҳо барои яклухту муттаҳидгардони чумлаҳо низ аҳамияти муҳим доранд. Вазифаи грамматикӣ чунин воситаи алоқаи байни чумлаҳои пайрави ҳол ҳанӯз ҳаллу фасли амиқи хешро пайдо накардааст. Аз ин рӯ, тасмим гирифтани бар замми маълумотҳои мавҷудбуда баъзе мулоҳизаҳои хешро баён намоем ва гурӯҳбандии маъноии грамматикӣ онҳоро муайян созем, зеро ки калимаҳои ҳамнисбат монанди пайвандҳои ҳамчун воситаи созмондиҳандаи чумлаҳои пайрави ҳол ва яке аз воситаҳои асосии алоқаи байни чумлаҳои алоҳидаи он ба шумор мераванд.

Онҳо тақрибан на аз як ду калима, балки аз ду ва зиёда аз он калимаҳои ҷудогона иборат мебошанд. Чунончи *барои ин, дар бораи ин, аз ин сабаб, бо вучуди ин, дар ин бора, дар ин ҳусус, ба ин шарт; thus, therefore, hence, hereby, so, however* ва монанди инҳо: «Аммо агар пул набошад, ба қадри даркорӣ аз инҳо харида бурда дар хона хӯрдан ҳам мумкин буд, *барои ин* ба сайргоҳ омадан, ҳатто сайр ташкил кардан ҳам лозим набуд» [1, с. 38]; «*Бо вучуди ин*, дар ёдам мондани он воқеаҳо шояд барои аз ҳад зиёд аламовар будани он ҳодиса,

бисёр завқбахш будани нағмасарой ва гуворо будани интикомгирӣ бошад, ки ҳамаи инҳо дар як чо аввалин бор ба сари ман чамъ шуда буданд [1, с. 21]. – «My only helper was my father, **who** answered my question completely and clealy» [12 с. 34]. - «But if there was money, it could be bought from them and eaten at home, **so** there was no need to come or even organize a trip however, the recollection of those events may be due to the fact that the incident was extremely painful, very pleasant, and the vengeance was so pleasant that it all came together in my head for the first time» [12, с. 53]. Чӣ тавре ки аз чумлаҳои фавқ аён гардид, чойгоҳи калимаҳои ҳамнисбат дар забонҳои тоҷикиву англисӣ якранг аст. Аз тарафи дигар вазифаи онҳо ба ҳамдигар пайваст намудани чумлаҳо ба ҳисоб рафта, ба чумлаҳои пайрав як тобиши маъноии нав зам менамояд.

Калимаҳои ҳамнисбат (relative words) ба вазифаҳои синтаксисии аъзоҳои сарчумла омада бошанд ҳам, маънои умумӣ ва ноқис доранд. Маънои мушаххаси **калимаҳои ҳамнисбат (relative words)** дар чумлаи пайрав равшан мегардад. Чумлаҳои пайрав бевосита ба калимаҳои ҳамнисбат алоқаманд мешаванд ва баъдан ба воситаи онҳо сарчумларо эзоҳ медиҳанд. Маъно ва вазифаҳои синтаксисии калимаҳои ҳамнисбат бо вазифаҳои синтаксисии чумлаи пайрави тобеи онҳо яканд. Баъзан воситаҳои алоқа (калимаҳои ҳамнисбат ва пайвандак) аз рӯи маъно ва вазифа баробар намеоянд. Дар он сурат чумлаи пайрав ду маъноро ифода мекунад: «**Бинобар он**, дар он чо чуфт даровардан мумкин набуд, **чунки** ниҳолҳо зада мешуданд» [1, с. 183]. – **Therefore**, it was not possible to mate there, **because** the plants were being beaten» [12, с. 123]. - «Касони пурқобилият, ки ҳанӯз хониши худро тамом накардаанд, **бо вучуди ин**, ба талабаҳои наварсон дарс медиҳанд» [1, с. 237]. – «Talented people who have not yet completed their studies, **however**, teach new learners [12, с. 153].

Лозим ба ёдоварист, ки назар ба калимаи ифодаи нисбӣ, ки калима бо усули калка, яъне тарҷумаи тахтуллафзӣ аз забони русӣ тарҷума шудааст, истифодаи калимаҳои ҳамнисбат қобили қабул буда, вазифаи онро дар таркиби сарчумла мушаххастар менамояд. Воқеан, дар таркиби чумлаҳои пайрави сабаб таркибҳои ҳамнисбат вазифаҳои зеринро ба сомон мерасонанд, онҳо ба чумла алоқаманд будани фикрро нишон дода, бо ин восита алоқаи маъноиву грамматикӣ байни чумлаҳоро ба вучуд меоранд. Аз ин лиҳоз, калимаҳои ҳамнисбатро яке аз воситаҳои созмондиҳандаи сохтори чумлаҳои пайрави сабаб метавон арзёбӣ намуд. Рисолати онҳо дар чумлаҳои пайрави сабаб ба мисли пайвандакҳо мебошад, гарчанде дар китобҳои дарсиву дастурҳои таълимӣ онҳоро ҳанӯз ба эътибор нагирифтаанд.

Калимаҳои ҳамнисбат (relative words) танҳо мавқеи синтаксисиро ишғол мекунанд ва бе чумлаи пайрави зарурӣ эзоҳдиҳанда ифода намешаванд. Бинобар ин калимаҳои ҳамнисбат сохт, маъно ва вазифаҳои чумлаҳои пайрави ба худашон тобеъро таъин мекунанд. Калимаҳои ҳамнисбат гӯе калиде мебошанд, ки аксар аз он типҳои чумлаҳои пайрав муайян мегарданд. Калимаҳои ҳамнисбат (relative words) фарқи сарчумла (main clause) ва чумлаҳои пайравро (subordinate clause) низ равшан нишон медиҳанд ва барои шинохтани типҳои алоҳидаи чумлаҳои пайрав кӯмак мерасонанд [8, с. 24].

Бесабаб нест, ки забоншиноси рус А. Б. Шапиро ҳатто пешниҳод карда буд, ки дар забони русӣ ба асоси таснифоти чумлаҳои пайрав калимаҳои ҳамнисбат гузошта шаванд [9, с. 35].

Калимаҳои ҳамнисбат одатан задаи мантиқӣ мегиранд, тобеияти чумлаҳои пайравро ба сарчумла бо ин хусусияти худ зичтар ва пурқувваттар мегардонанд ва дар айни замон гӯе огоҳ мекунанд, ки бо чумлаҳои пайрав ҳатман эзоҳ хоҳанд ёфт: 1. «**Ҳар рӯз рӯзи нав аст, барои ҳамин** вақте, ки **ӯ** кореро мехост анҷом бидиҳад, ба гузашта нигоҳ намекард» [11, с. 85]. «Each time was a new time **and** he never thought about the past when he was doing it» [10, с. 84]. 2. «**Табибон сабаби марги хонум Меллардро аз шоди дилкаф шудан гуфтанд**» [2, с. 43]. - «When the doctors came they said she had died **of** heart disease - of the joy that kills» [2, с. 42].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои ҳамнисбат барои омӯхтани чумлаҳои мураккаби тобеъ аҳамияти муҳим доранд. Мавқеъ ва доираи истеъмоли калимаҳои ҳамнисбат васеъ буда, дар ифодаи алоқаи қариб ҳамаи намудҳои чумлаҳои пайрав қор фармуда мешаванд. Танҳо чумлаҳои пайрави натиҷа (adverbial clause of result) ва хилофӣ (adverbial clause of consession) калимаҳои ҳамнисбат надоранд.

Калимаҳои ҳамнисбате, ки муносибатҳои сабаб ва натиҷаи байни чумлаҳои таркиби пайрави ҳолро нишон медиҳанд: **аз ин сабаб, аз ҳамин сабаб, бинобар ин, барои ҳамин,**

бинобар он, аз ин боис, аз ин рӯ, аз ин ҷиҳат; thus, therefore, hence, so, hereby ва ғайра мебошанд: 1. «**Бинобар ин, ин деҳа аз ҳад зиёд қашшоқ буда, аксари хонаҳои поҳсагӣ буд**» [1, с.10]. – «*This village was **thus** extremely poor. Most of the houses were of mud brick*» [12, с. 21]. 2. «*Инро ҳам аз **барои ҳамин** талаб мекунам, ки баъд аз гурехта рафтанимон, то ягон кор ёфтан, ба мо пул даркор мешавад*» [1, с. 55]. 3. «***Ман ҷиҳати он, ки шабона гурехта ба назди Элен рафтам, танбеҳ нагирифтам, - атрофиён баҳри ин фурсат надоштанд***» [10, с. 78].

Фактҳои забонҳои муқоисашаванда нишон медиҳанд, ки калимаҳои аз ҷиҳати морфологӣ гуногун ҳамнисбат шуда, дар дохили сарчумла ба вазифаи сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрав меоянд. Чӣ тавре ки дар китобҳои дарсӣ қайд карда шудааст, «*Чумлаи пайрави сабаб сабаби он чизеро, ки дар сарчумла гуфта шудааст нишон медиҳад*» [4, с. 124]. Ин вазифаи умумиест, ки ба ҳамаи чумлаҳои пайрави сабаб танҳо аз ин нуқтаи назар нигоҳ карда онҳоро аз ҳамдигар фарқ накардан дар доираи китобҳои дарсӣ, ки онҳо қоидаҳои асосӣ ва хеле умумиро дар бар мегиранд, маҳдуд шуданро ифода мекунад.

Забоншиноси рус Ю. А. Рубинчик моҳияти калимаҳои нисбиро чунин шарҳ медиҳад: «*Калимаҳои нисбӣ аъзоёни сарчумла буда, хусусияти ишора доранд, ки мазмуни асосии онҳо ба воситаи чумлаи пайрав кушода мешавад. Калимаҳои нисбӣ дар сарчумла ба кадом вазифае, ки оянд, чумлаҳои пайрав низ ба ҳамон вазифа меоянд. Калимаҳои нисбӣ дар таркиби сарчумлае меоянд, ки ба он бо чумлаи пайрав ба воситаи пайвандаки «**ки**» тобеъ шуда бошад, чунки пайвандаки «**ки**» муштарақвазифа буда, бо ёрии он ба кадом гурӯҳ мансуб будани чумлаи пайравро муайян намудан мумкин нест, ин вазифаро калимаҳои нисбӣ иҷро менамоянд. Агар пайвандакҳои тобеъкунандаи хоси сабабӣ оянд, ба истемולי калимаҳои нисбӣ ҳеҷ гуна ҳолат намоёнад» [6, с. 35-44].*

Забоншинос Ш. Рустамов калимаҳои ҳамнисбатро аз зумраи воситаҳои асосии алоқаи чумлаи пайрави сабаб мешуморад ва онҳоро «*калимаҳои нисбӣ*» меномад ва онҳоро чунин тавзеҳ медиҳад: «*Чумлаҳои пайрави сабабе, ки бар эзоҳи сарчумла омадаанд, бо он ба воситаҳои гуногуни синтаксисӣ алоқа пайдо мекунанд, ки намоёнтарин ва серистемолтарини онҳо пайвандакҳо ва интонатсия мебошанд. Чумлаҳои мураккаби тобеъ, ки сарчумла ва чумлаи пайрави сабаби эзоҳии он ба воситаи пайвандакҳо ба ҳам алоқаманд шудаанд, аз ҷиҳати иҷрои вазифа як хел нестанд. Иҷрои вазифаи чунин чумлаҳои пайрав вобаста ба калимаҳои нисбӣ, пайвандакҳо ва ҷойгиршавии аъзоёни сарчумла ва чумлаи пайрав ҳар хел аст» [5, с. 11]. Масалан: «*Дар асл пирамард худро он қадар хуб ҳис намекард, зеро дарди фишори ресмон дар сари китфонаш қариб ба як дарди кӯҳна, як дарди собит мубаддал мешуд ва ӯро ноором мекард*» [11, с. 97]. – «*He did not truly good **because** the pain from the cord across his back had almost passed pain and gone into a dullness that he mistrusted*» [11, с. 96]. «*Ин маълумоти муҳтасар **барои ҳамин** ҳам лозим аст, ки бисёр ҳамзамонони ҷавони мо дар бораи мадрасаҳо, умуман дар бораи мадрасаҳои Бухоро, хусусан кам медонанд*» [1, с.221]. «*инчунин **аз ин ҷиҳат** ҳам хурсанд шудам, ки дар бораи имконияти шоир шудан бе «валӣ» будан дар дили ман ҳеҷ шубҳае намонда буд, чунки «валӣ» набудани падари худро медонистам*» [1, с. 123].*

Забоншиноси рус В. Л. Каушанская дар китоби худ «*A grammar of the English language*» ибораҳои «*on the ground that*» ва «*for the reason that*» -ро, ки муодили тоҷикии онҳо «*аз ҷиҳати он ки*», «*аз ҳамин сабаб*» мебошанд, ба қатори пайвандакҳои сабабӣ номбар намудааст [3, с. 347]. Ба ин фикр чандон розӣ шудан мумкин нест. Ин ибораҳоро бештар ба калимаҳои ҳамнисбат мувофиқ доништан дурусттар мебошад.

Чумлаҳои пайрави дигаре низ ҳастанд, ки бар эзоҳи калимаҳои нисбӣ меоянд, ки онҳо дар сарчумла чун ҳоли сабаб воқеъ мегарданд: «*Шояд хонум Рид **бо сабаби** аз ин духтаракӣ манфури номанзурхалосӣ ёфтан беҳад шодмон бошад*» [10, с. 24]. «*Missis was, she **dared** say, glad enough to get rid of such a tiresome ill conditioned child*» [13, с. 38]. «*Вай эҳтимол **аз он сабаб** гирифта бошад, ки натавонист бо хонум Рид ба сайругаиш равад*» [10, с. 20]. «*I **dared** say she is crying **because** she could not go out with missis in the carriage...» [13, с. 36]. «***Бо ин сабаб** ман тақозо менамоям, ки барои нумӯи он дар вучуди тифлон диққати хоса зоҳир гардад*» [10, с. 32].- «*I **therefore** direct that especial care shall be bestowed on its cultivation among them* [13, с. 49]. «*Ҷ тухми сафеди онҳоро мехӯрд, **барои он ки** қувват гирад*» [11, с. 45]. Дар ин чумла, «*ӯ тухми сафеди худро мехӯрд*», сарчумла буда, «*барои он ки қувват гирад*», чумлаи пайрави сабаб мебошад, ки тавассути калимаи ба пайвандаки сабабӣ ҳамнисбати*

барои он ки ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ бошад, калимаи ҳамнисбати «*барои он ки*» бо пешоянди «*to*» ифода ёфтааст: «*He ate the white eggs to give himself strength*» [11, с. 44]. «*Ў дигар бозӣ карда наметавонист, барои ҳамин дар курсии калоне нишаста, бозии кӯдаконро тамошо мекард*» [2, с. 61]. «*He could not play about any more, so he sat in a huge armchair, and wathed the children at their games...*» [2, с. 60.]. «*Аз ҳамин сабаб ман пай бурдам, ки ӯ наметавонад кушода шудани дарро бубинад ва оҳиставу оромона дарро такякунон тела дода боз кардам*» [2, с. 69]. «*So I knew that he could not see opening the door, and I kept pushing it on steadily, steadily*» [2, с. 70]. «Аз ин рӯ, бояд шумо итоат бикунед ва ба онҳо хушомад бигӯед» [10, с. 11]. «*Бо ин сабаб ман ҳар рӯз чандин бор ба пеши вай, ки ӯро амакбобо мегуфтем, мерафтам*» [1, с. 55]. - «*Accordingly I would go to see «Atak Bobo» as we called him, several times a day*» [12, с. 75]. Дар чумлаи якум калимаи ҳамнисбати «*бо сабаби*» ҷойи пайвандаки сабабиро гирифтааст ва чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ намудааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ бошад, баръакс калимаи ҳамнисбат истифода нашудааст. Маълум мешавад, ки на ҳама вақт ҳангоми тарҷумаи чумлаҳо аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ҷойгиршавии аъзоҳои чумла мувофиқат мекунад. Дар чумлаи дуҷум бошад, калимаи ҳамнисбати «*аз он сабаб*» истифода шудааст, ки дар муодили ондар чумлаи забони англисӣ пайвандаки «*because*» ба шумор меравад. Дар чумлаи сеҷум бошад, дар чумлаи забони тоҷикӣ ба ҷойи пайвандаки сабаби калимаи ҳамнисбати ба он мувофиқ «*бо ин сабаб*» истифода шудааст, ки чумлаи пайрави сабабро ба сарчумла тобеъ намудааст. Дар муодили чумлаи мазкур ба забони англисӣ бошад ба ҷойи калимаи ҳамнисбати «*бо ин сабаб*» калимаи ҳамнисбати забони англисӣ «*therefore*» истифода шудааст ва ба ҷойи пайвандаки «*ки*» пайвандаки «*that*» истифода шудааст. Яъне, ҳамзамон дар чумлаи пайрави мазкур ҳам калимаи ҳамнисбат ва ҳампайвандаки истифода шудааст. Дар чумлаи чорум низ ба ҷойи пайвандаки сабаби калимаи ҳамнисбати «*бо ин сабаб*» истифода шуда чумлаи пайравро хеле хуб ба сарчумла тобеъ намудааст. Дар чумлаи мазкур калимаи ҳамнисбат дар аввали чумлаи пайрав пеш аз сарчумла ҷой гирифтааст. Дар тарҷумаи чумла ба забони англисӣ бошад, калимаи ҳамнисбати забони англисӣ «*accordingly*» дар аввали чумлаи пайрави сабаб омада, онро ба сарчумла тобеъ намудааст.

Дар мисолҳои фавқ дар забони тоҷикӣ чумлаи пайрави сабаб бар эзоҳи ҳолҳои сабаби *аз ҳамин сабаб, бо ин сабаб, аз он сабаб, бо сабаби, барои ҳамин, барои он ки, аз ин рӯ,* омадааст ва муодили онҳо дар забони англисӣ *on the ground that, for the reason that, accordingly, therefore, so* калимаҳои нисбӣ, ишорӣ мебошанд.

Дараҷаи тобеияти сарчумла (main clause) ва чумлаи пайрави сабаб (adverbial clause of cause), ки бар эзоҳи калимаҳои нисбӣ (relative words) омадааст, аз дигар намудҳои чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб ба кулӣ фарқ мекунад. Ин гуна чумлаҳои пайрави сабабро забоншинос Ш. Рустамов чунин тавзеҳ медиҳад: «Дар ин ҳел чумлаҳои мураккаби тобеъ на танҳо чумлаи пайрав, балки сарчумла низ як андоза мустақилияти худро аз даст медиҳад, калимаҳои нисбӣ, ки дар дохили он воқеъ гардидаанд, барои барҳам додани мустақилияти нисбии сарчумла сабаб мешаванд» [5, с. 12].

Чумлаи пайрави сабаб ҳар як вазифаро вобаста ба фикри дар сарчумла гуфташуда, вобаста ба шароит ва вазъияти ба амал омадани сарчумла, ки он албатта ба таркиб ва сохти он низ дахл дорад, иҷро менамояд. Аз ин ҷост, ки чумлаҳои пайрав аз рӯи вазифа ва мавқеи истеъмолиашон як ҳел нестанд, онҳо вазифаҳои мухталифи эзоҳиро иҷро менамоянд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳлили баррасии калимаҳои ҳамнисбат (relative words) муайян гардид, ки нақши ин воситаи грамматикӣ, ки дар таркиби сарчумла омада, ба кадом навъи чумлаи пайрав шомил будани чумлаи мураккабро муайян месозад, дар синтаксиси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хело муҳим мебошанд.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо. Ҷилди якум / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. - 352 с.
2. Исмаилов, И. Дувоздаҳ ҳикоя (аз силсилаи «Бехтарин ҳикояҳои хурди Амрикоӣ», бо матни англисӣ ва тарҷумаи тоҷикӣ) / И. Исмаилов, Н. Туйғунов. - Душанбе, 2021. - 140 с.
3. Каушанская, В. Л. Грамматика английского языка / В. Л. Каушанская. – М., 2008. – 381 с.
4. Ниёзмӯҳаммадов, Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик / Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Сталинобод, 1960. - 110 с.
5. Рустамов, Ш. Чумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 120 с.

6. Рубинчик, А. Сложные предложения с придаточными определительными в современном персидском языке / А. Рубинчик. – М.: ИВЛ, 1959. - 365 с.
7. Тоҷиев, Д. Т. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик / Д. Т. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1971. - 50 с.
8. Тоҷиев Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайванд / Д. Т. Тоҷиев // Мактаби Советӣ. – 1971. - №10. - С. 14-22.
9. Шапиро, А. Б. О принципах классификации подчинённых предложений / А. Б. Шапиро // Русский язык в школе. – 1937. - № 2. - С. 12-17.
10. Шарлотта, Бронте Чен Эйр / Б. Шарлотта. – Душанбе: Истиқбол, 2010. -412 с.
11. Эрнест Хемингвей. Пирамард ва баҳр / Х. Эрнест. – Душанбе: Наириёти “Бухоро”, 2014. – 168 с.
12. Aini, S. The sands of Oxus / S. Aini. - Dushanbe, 1990. - 352 с.
13. Charlotte, Bronte Jane Eyre / V. Charlotte. – Moscow, 1952. - 568 с.

НАҚШИ КАЛИМАҲОИ ҲАМНИСБАТ ДАР ТАШАККУЛИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола муаллиф доир ба нақши калимаҳои ҳамнисбат дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълумот медиҳад ва хусусиятҳои фарқунандаи ин воситаҳои грамматикиро дар ҳар ду забони муқоисашаванда шарҳу эзоҳ медиҳад. Калимаҳои ҳамнисбат (relative words) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз зумраи воситаҳои муҳимми алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба ҳисоб мераванд ва дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави сабаб нақши муҳим доранд. Калимаҳои ҳамнисбат ба вазифаҳои синтаксисии аъзоҳои сарҷумла омада бошанд ҳам, маънои умумӣ ва ноқис доранд. Маънои мушаххаси калимаҳои ҳамнисбат (relative words) дар ҷумлаи дигар—дар ҷумлаи пайрав равшан мегардад. Ҷумлаҳои пайрав бевосита ба калимаҳои ҳамнисбат алоқаманд мешаванд ва баъдан ба воситаи онҳо сарҷумларо эзоҳ медиҳанд. Маъно ва вазифаҳои синтаксисии калимаҳои ҳамнисбат бо вазифаҳои синтаксисии ҷумлаи пайрави тобеи онҳо яканд. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои ҳамнисбат барои омӯختани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аҳамияти муҳим доранд. Мавқеъ ва доираи истеъмоли калимаҳои ҳамнисбат васеъ буда, дар ифодаи алоқаи қариб ҳамаи намудҳои ҷумлаҳои пайрав қор фармуда мешаванд. Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳлили баррасии калимаҳои ҳамнисбат (relative words) муайян гардид, ки нақши ин воситаи грамматикӣ, ки дар таркиби сарҷумла омада, ба қадом навъи ҷумлаи пайрав шомил будани ҷумлаи мураккабро муайян месозад, дар синтаксисии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хело муҳим мебошанд.

Калидвожаҳо: калимаҳои ҳамнисбат, интонация, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ҷумлаҳои пайрави сабаб, сарҷумла.

РОЛЬ РОДСТВЕННЫХ СЛОВ В ОБРАЗОВАНИИ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПРИЧИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье автор предоставляет информацию о роли относительных слов в придаточных предложениях причины в таджикском и английском языках и объясняет отличительные особенности этих грамматических средств в обоих сравниваемых языках. Родственные слова в таджикском и английском языках являются одними из важных средств передачи сложных придаточных предложений. Даже если слова связаны с синтаксическими функциями членов предложения, они имеют общее и неполное значение. Конкретное значение относительных слов становится ясным в придаточных предложениях. Придаточные предложения непосредственно связаны с родственными словами и затем через них объясняют главное предложение. Значение и синтаксические функции родственных слов такие же, как и синтаксические функции их придаточных предложений. В таджикском и в английском языках относительные слова важны для изучения сложноподчиненных предложений. Положение и диапазон употребления родственных слов широки, и они используются в коммуникативном выражении практически всех типов придаточных предложений. Таким образом, в результате анализа и рассмотрения родственных слов установлено, что очень важна роль этого грамматического средства, которое появляется в составе главного предложения и определяет, к какому типу придаточного предложения относится сложное предложение. в синтаксисе таджикского и английского языков.

Ключевые слова: относительные слова, интонация, сложно-подчиненные предложения, придаточные предложения причины, главное предложение.

THE ROLE OF RELATIVE WORDS IN ADVERBIAL CLAUSE OF CAUSE (REASON) IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In the article, the author provides information about the role of relative words in adverbial clause of cause (reason) in Tajik and English languages and explains the distinctive features of these grammatical means in both languages being compared. Relative words in Tajik and English languages are one of the important means of conveying complex subordinate clauses. Even if words are related to the syntactic functions of sentence members, they have a general and incomplete meaning. The specific meaning of relative words becomes clear in another sentence—the subordinate sentence. Subordinate clauses are directly

related to related words and then explain the sentence through them. The meaning and syntactic functions of related words are the same as the syntactic functions of their subordinate clauses. In Tajik and English languages relative words are important for learning complex subordinate clauses. The position and range of use of relative words are wide, and they are used in the communicative expression of almost all types of subordinate sentences. Thus, as a result of the analysis and consideration of related words, it has been established that the role of this grammatical device, which appears as part of a sentence and determines what type of the subordinate clause is the complex sentence belongs to, is very important. in the syntax of Tajik and English languages.

Keywords: relative words, intonation, complex sentences, adverbial clauses of cause, main clause.

Дар бораи муаллиф

*Орзуева Парвина Ҷамолидиновна
Унвонҷӯи кафедраи забониносии ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: orzuevaparvina@bk.ru*

About the author

*Orzueva Parvina Jamolidinovna
Applicant of the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: orzuevaparvina@bk.ru*

Об авторе

*Орзуева Парвина Джамолидиновна
Соискатель кафедры языковедения и
сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: orzuevaparvina@bk.ru*

ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА МАФҲУМИ ДАРЗА, ҒАРАМУ ТҶДАИ АЛАФ ВА ЗИРОАТҲОИ ҒАЛЛАДОНаИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Умаралиева Т. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Кишоварзӣ яке аз манбаҳои асосӣ ва муҳимму рӯзмарраи аҳли башар ба ҳисоб рафта, дар заминаи он вожаву истилоҳоте ба вучуд омадааст, ки ба маишату фарҳанги ҳар як халқу миллат робитаи қавӣ доранд. Аз ин ҷиҳат, вожаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ як қисмати бузурги таркиби луғавии ҳар як забон, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисиро фаро мегирад, ки аз бахшҳои гуногун иборат буда, ҳар як бахш пажӯҳиши махсусро талаб мекунад. Чунки чараёни қору фаъолияти инсон дар кишоварзӣ собиқаи тулонии таърихӣ дошта, ризқу рӯзии аҳли башар аз он вобаста мебошад.

Дар силсилаи вожаву истилоҳоти кишоварзӣ, ки ба мафҳуми ғарам, тӯдаи зироат, алаф, дарза ва монанди инҳо нақши махсус доранд. Калимаву истилоҳоти ифодакунандаи мафҳуми ғарам дар забони тоҷикӣ аз рӯи мундариҷа ва ҳудуди интишор яксон нестанд. Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи онҳо як сохтори муайян ба вучуд омадааст, яъне равиши аз ҷузъ ба кул ба мушоҳида мерасад. Масалан, **қабза, воп, дарза, ғанак, ғарам** ва ғайра.

Дар забони тоҷикӣ барои як банди баста ё нобаста дар мавриди пояҳои зироатҳои ғалладона, алаф вожаҳои қабза (як қабза алаф), дарза, бандча роиҷ мебошанд.

Қабза. Вожаи қабза аз ҷиҳати баромад мутааллиқ ба забони арабӣ буда, дар забони тоҷикӣ дорои маъноҳои гуногун аст ва яке аз калимаҳои сермаъно ба ҳисоб меравад. Вожаи мавриди андеша дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба чунин маъноҳо тавзеҳ ёфта, аз сарчашмаҳои осори адибони адабиёти классикӣ шохидҳои фаровон низ оварда шудааст: қабза а. 1. даст, панҷа; чизе, ки дар мушт ғунҷад, чизе, ки ба мушт ҷо шавад:

Қабзаи хок қуҷо домани моро гирад,

Гирдбодем, ки дар рақс бувад решаи мо. (Соиб)

2. ченакест, ки баробари як каф (мушт) меояд. 3. даста, мас. Қабзаи шамшер, қабзаи ханҷар [6, с. 660].

Ин навъи қабати луғавӣ дар таркиби луғати забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷойгоҳи махсусро дорад, зеро бо тавачҷуҳ ба минтақаи мусоид мардум аз замони хеле қадим ба соҳаи кишоварзӣ, махсусан ҷамъоварии навъҳои гуногуни алаф, зироатҳои ғалладона шуғл доштанд, бинобар ин, барои ба вучуд омадани калимаҳои зиёде мусоидат намудааст. Аз ин ҷиҳат, ҷамъоварии маводи марбут ба вожаву истилоҳоти ба мафҳуми ғараму дарза, тӯдаи алаф алоқаманд, таҳлилу таҳқиқ, дастабандии онҳо яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, ки вожаи **қабза** низ истисно нест. Чунин масъалаи муҳим, ки як бахши соҳаи кишоварзӣ мебошад, моро водор сохт, то ба пажӯҳиши хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ, сохторӣ, инчунин роҳу воситаҳои ташакул ва таҳаввули ин навъи калимаҳои забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ даст занем.

Чуноне ба аҳли илм, хосатан мутахассисони таърихи забон маълум аст, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупой дохил мешаванд ва аз ҷиҳати маъноӣ (семантикӣ) робитаи генетикӣ доранд, ки ҳангоми муқоисаи мафҳумҳои сермаъно ва воҳидҳои забонӣ алоқамандии мушаххаси махсуси худро зоҳир наменамоянд. Муҳимияти илмии калимаҳои мавриди таҳқиқ барои муайян ва муқаррар сохтани вижагиҳои ташаққули меъёрҳои забоншиносии муосир равона гардидааст.

Вожаи дигари марбут ба ин бахш лексемаи **дарза** мебошад, ки таърихи хеле қадима дошта, дар забонҳои давраҳои қадимаву миёнаи эронӣ, инчунин ҳиндии бостон бо тафовутҳои овозӣ (фонетикӣ) маъмул будааст.

Дарза луғати махсуси кишоварзӣ буда, дар яке аз забонҳои форсии миёна-портӣ ба сурати **darz** ба маънои “гирех задан, бор бастан” ва сақой хутанӣ дар шакли **drays** ба маънои “маҳкам нигоҳ доштан, бастан, гирех задан” мустаъмал будааст.

Решаи авестоии ин вожа **darəz** мебошад, ки маънои “маҳкам қардан, бастан”-ро ифода мекунад ва гунаи дигараш **darəza** аст, ки маънои “баста”-ро дорад. Асоси ҳиндии бостони ин калима **darh** ба мафҳуми “бастан” ба қор мерафтааст.

Дар забони форсии фарорӯдӣ вожаи мазкур маънои “як даста аз чав ё гандуми даравкарда, чанд қабзаи даравидаи гандум, ки рӯи ҳам гузошта шудааст” доштааст. Аз забонҳои давраи бостон ва миёна ба бархе аз забонҳои давраи нави эронӣ ба гунаҳои зайл таҳаввул ёфтааст: пашту **ležal** “бастан, бор бастан”, ормури **dūzzyek**, парочӣ **derz**, вахонӣ **durz**, **dežd** андоза аз решаи **darz** [3, с. 151].

*Кокултро қабза кардам боз бо дасти хаёл,
Дастии ман бар дарзаи гандум расид.*

[Доро, ҳамон ҷо]

Ин вожаи қадимаи бунёди эронидошта дар забони тоҷикӣ ба шакли **дарза** даромада, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин ташреҳ ёфтааст: **дарза** даста, қабза; як банди чизи даравидашуда (аз қабилӣ гандум, алаф, хошок ва ғайра) [8, с. 331].

Решаи асосӣ **дарз** буда, дорои маъноҳои: 1. Ҷоки дӯхташудаи либос, ҷои ба ҳам дӯхташудаи қисмҳои либос. 2. ҷой пайванди ду чиз. 3. ҷок; шикоф, роғ, сӯрох [ҳамон ҷо] мебошад, ки дар натиҷаи пайваст шудани пасванди калимасозии **-а** вожаи кишоварзии **дарза** ба вучуд омадааст.

Ҳамин тавр, баррасии хусусиятҳои луғавӣ-маъноӣ, роҳҳои ташаккулу таҳаввул вожаҳои марбут ба ин бахш ва муқоисаи онҳо бо забонҳои давраи бостону миёнаи эронӣ, инчунин бо забони англисӣ ҳадафи асосии таҳқиқ ба ҳисоб меравад.

Дарза дар забони англисӣ дар шакли **sheaf** истифода мешавад, ки маънои як банди гиёҳу растаниҳои даравидашуда, аз ҷумла зироатҳои ғалладона, бавижа гандуму чав, алафро дошта, муодили он **банча** мебошад. Дар забони англисӣ ин калима ба гунаи **sheaf** маъмул аст, ки дар забонҳои муқоисашаванда аз ҷиҳати сохт содаанд. Вожаи **дарза** бо феъли **бастан** феъли таркибии номӣ месозад: **дарза бастан**-сноп-to bind a sheaf: **Гандумро дарав мекунанд, баъд дарза баст.** - They will reap the wheat, then make sheaves.

Чуноне маълум аст, мардуми тоҷик асосан пояҳои зироатҳои ғалладона, махсусан гандуму чав ва алафро ба шакли **дарза** мебанданд. Дар баъзе маҳалҳои тоҷикнишин бошад, алафи даравидаро дарза намебанданд. Дар минтақаҳои Зиддии ноҳияи Варзоб, Яғноби ноҳияи Айнӣ ҳангоми даравидани алаф чанд қабза алафро бо як низоми муайян рӯи ҳам мегузоранд, ки онро **воп** гӯянд, ки бо забони англисӣ метавон ин калимаро ба таври зайл тавзеҳ дод: **a small pilt of grass**- небольшая горсть травы: **Як даравгоҳамон имсол яксаду панҷоҳ дарза алаф кард.** - In this year one of our fields made (= yielded) a hundred and fifty pilts of grass - В этом году на одном из наших полей было собрано (= дано) сто пятьдесят колосьев травы [9, с. 386].

Бинобар ин, **банча** муодили калимаи **дарза** буда, дар забони англисӣ ба сурати **bundle (bunch)** мустаъмал аст: **як банча алаф** a bundle of grass: **Ҳар рӯз чанд банча алаф дарав мекунед?** - How many bundles of grass do you mow every day? **Ҳар рӯз панҷоҳ-шаст банча алаф дарав мекунем.** - Every day we mow fifteen to sixteen bundles of grass.

Дар бархе аз ғӯйишҳои забони тоҷикӣ ба маънои **дарза** вожаи **банча** низ ба қор меравад. Ба андешаи мо аз шакли **банча**, яъне аз асоси замони ҳозираи феъли банд “бастан” ва пасванди калимасозии **-ча** сохта шудааст. Чун талаффузи се ҳамсадои пайи ҳам омада дар забони тоҷикӣ душвор аст, аз ин рӯ, ҳамсадои “д”, ки байни овози чарангдор ва нӯғизабонии “Н” ва овози бечаранги нӯғизабонии “Ч” қарор гирифтааст, ихтисор шуда, ба сурати **банча** берун омадааст.

Доираи густариши **воп** нисбат ба вожаи **дарза** тангтар буда, танҳо дар бархе аз минтақаҳои кӯхистонии кишварамон маъмуланд, ки номашонро зикр кардем.

Алафи бо як низоми муайян чинда мондаи алафро бо забони тоҷикӣ **ғарами алаф** гӯянд, ки бо забони англисӣ метавон онро тавзеҳ дод: **a rick of hay** - **стог сена.**

Ғанак-stack-стог. Ғарам ё бастаҳои (дарзаҳои) бо як низоми муайян чинда шудани (гузошта шудани) зироатҳои ғалладона, махсусан появу сари дондори гандуму чав дар забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он ба гунаи **ғанак** истифода мешавад, вале дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” [8, с. 951] ба қайд гирифта нашудааст, вале дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” сабт гардида, ба вожаи лаҳҷавӣ будани он ишора шудааст ва онро мураттибон чунин тавзеҳ додаанд: **ғанак лаҳҷ.** ғарами гандум ё чави даравида; **ғанак задан** бандҳои (дарзаҳои) ғалларо ғарам карда чидан [9, с. 374], ки каме ноқис буда, такмил меҷӯяд, чунки ғарам аз ғанак фарқ дорад. Бо вучуди ин, доираи густариши вожаи ғанак дар забони тоҷикӣ хеле васеъ мебошад, ки ин аз пажӯҳишҳои донишмандони соҳа маълум мегардад. Аз пажӯҳишҳои эроншиносӣ, бавижа лаҳҷашиносӣ муайян мешавад, ки вожаи **ғанак** таваҷҷуҳи бархе аз муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардааст ва дар мавриди он андешаҳои худро баён намудаанд. Роҷеъ ба ин масъала донишманди шинохтаи рус А.Л.Хромов [10, с. 17] мавҷуд будани ин

калимаро дар шеваҳои ноҳияҳои Айнӣ ва Масчоҳ таъкид намудааст. Инчунин донишманди тоҷик Ҳамроқулов дар ғӯйишҳои тоҷикони ноҳияи Бойсуни Ҷумҳурии Узбекистон ва шеваҳои чанубии забони тоҷикӣ ба қайд гирифта, тавзеҳ додааст [11, с. 254].

Вожаи **ғанак** дар лаҳҷаи тоҷикони Бойсун ба сурати “**курғанак**” низ истифода мешудааст, ки аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, аз ду ҷузъ: **кур** ва **ғанак** қорбаст гардидааст ва аз рӯи мансубияти ҳиссаинутқӣ ҷузъи аввал ба сифат ва ҷузъи дуюм ба исм робита доранд. Муҳаққиқи ин лаҳҷа вожаи “**курғанак**”-ро чунин шарҳу эзоҳ додааст: “Банди ғалла, ки сари дондорашро дарун карда мечинанд” [11, с. 254].

Аз тавзеҳи муҳаққиқ маълум мешавад, ки байни шаклҳои ин калима, аз ҷиҳати чинда монданашон тафовут доштаанд. Агар ғанак дарзаҳои сари дондораш ба тарафи боло чиндашударо ифода намояд, **курғанак** баръакс сари дондораш ба тарафи заминро дорад, ки барои ҳамин онро чунин ном ниҳодаанд, яъне сарақҳои дондор пинҳонанд.

Муҳаққиқони рус солҳои 20- уми асри ХХ ҳангоми ҷамъоварии маводи этнографӣ аз мавзеи Яғноб ба калимаи **ғанак** мароқ зоҳир намуда, чунин навиҳои ғарами зироатҳои ғалладонаро (ба як низоми муайян чинда мондани ин навиҳои зироатро) чунин тавзеҳ додаанд: когна, скирд; укладка снопов в скирд комлями вверх для просушки [1, с. 256].

Истифодаи вожаи **ғанак**-ро дар лаҳҷаи тоҷикони Бухоро низ пажӯҳишгарони ин ғӯйиш ба қайд гирифтаанд. Аз тавзеҳи онҳо маълум мешавад, ки дар лаҳҷаи тоҷикони Бухоро **ғанак** на дар мавриди зироатҳои гандуму ҷав, балки барои тӯдаи навдаҳои хушкшудаи тут ба қор мерафтааст. Чунинчун, муҳаққиқони лаҳҷаи ин калимаро чунин шарҳ додаанд: “Тӯдаи навдаҳои хушкшудаи тут, ки баргҳояшро кирмак хурдааст” [4, с. 252].

Дар забони англисӣ вожаи **ғанак** дар шаклҳои rick, (hay)stack ба қор меравад, ки ҳарду шакл ҳам аз рӯи сохт сода мебошанд: **ғанак қардан** to make a haystack.

Вожаҳои кишоварзӣ ҳам мисли бахшҳои дигари таркиби луғавии забон вобаста ба рушду таракқиёти ҷомеа дар ҳар давра замони таърихӣ ба вучуд меоянд ва таҷрибаи беш аз ҳазорсолаи ҳаёти фарҳангии ҳар халқу миллат, аз ҷумла суннат, расму русум, анъана дар онҳо таҷассум меёбанд. Аз ин ҷиҳат, луғоти соҳаи кишоварзӣ яке аз бахшҳои асосӣ ва муҳимми забоншиносӣ маҳсуб ёфта, баёнгари давраҳои дуру дарози таърихӣ ва ташаккули таҳаввули забон ба шумор мераванд.

Бинобар вижагиҳои маводи мавриди таҳқиқ дар муқоиса бо забони англисӣ дар таҳлили таҳқиқи ин масъала аз усули пажӯҳиши синхронӣ (ҳамзамонӣ) ва ҷо-ҷо аз усули диахронӣ, инчунин усули таърихӣ – муқоисавӣ истифода шудааст. Чунин услуби пажӯҳиш барои таҳаввули таърихии луғат (лексика) ва ҷиғунагии ташаккули маъно дар давраҳои таърихии забони тоҷикӣ яке аз роҳҳои асосӣ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Андреев, М.С. Ягнобские тексты с приложением ягнобско-русского словаря, составленного М.С. Андреевым, В.А. Лившицем и А.К. Писарчик. - Л.: Академии наук СССР, 1957. – 392 с.
2. Вавилов, Н.И. Проблема происхождения мирового земледелия в свете современных исследований / Н.И. Вавилов. – М., Л.: Изд-во Гостехиздат, 1982. – 438 с.
3. Доро, Н. Фарҳанги Доро / Н. Доро. - Душанбе: Пайванд, 2012. - 599 с.
4. Маҳмудов Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухор. / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. - Душанбе: Дониш: 1989. – 280 с.
5. Рахимов, М.Р. Земледелие таджиков бассейна р.Хингоу в дореволюционный период (историко-этнографический очерк) //Труды института истории, археологии и этнографии АН Тадж.ССР. Т.13 – Сталинобод, 1957.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1.– М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951с.
7. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.-Душанбе: ҚММ “Ксероксленд”, 2008 - 944с.
8. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Навири дувум. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 813 с.
9. Хромов, А.А. Говоры таджиков матчинского района / А.А. Хромов // Тр. АН Тадж. ССР, 1962.– Т.107.-216 с.
10. Маҳмудов, М. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухор / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. - Душанбе: Дониш: 1989.–280 с.
11. Ҳамроқулов, Х. Шеваҳои тоҷикони райони Бойсун / Х. Ҳамроқулов.-Душанбе: Дониш, 1961.–274 с.

ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА МАҶҶУМИ ДАРЗА, ҒАРАМУ ТҶДАИ АЛАФ ВА ЗИРОАТҶОИ ҒАЛЛАДОНАИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Таҳлил ва баррасии вожаву истилоҳот, маҳсусан луғоти алоҳидаи таҳассусии забони тоҷикӣ ва муқоисаи онҳо бо забонҳои дигар яке аз масъалаҳои ҳеле муҳим мебошад. Дар робита ба ҳамин масъала дар ин мақола ҷанд вожаи марбут ба соҳаи кишоварзии забони тоҷикӣ, аз ҷумла дарза, ғарами алаф ва зироатҳои ғалладонагӣ, ки таърихи ҳеле қухан доранд ва имрӯз бархе аз онҳо аз ривоч афтада истодаанд, дар муқоиса бо забони англисӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Ин бахши луғоти соҳаи кишоварзӣ дар асоси маводи фарҳангҳои забони тоҷикӣ ва пурсишҳои майдонӣ

чамъоварӣ гардида, аз ҷиҳати хусусиятҳои сохториву маъноӣ ба риштаи пажӯҳиш даромадааст. Таҳлил ва муқоисаи ҷунин навъи калимаву таркибҳои таҳассусӣ, бавижа истилоҳоти кишоварзӣ барои омӯзиши расму русум, оини, умуман суннатҳои гузашта ва имрӯзаи мардуми эронитабор дорони арзиши махсус мебошад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки вожаву таркибҳои дар ин мақола баррасишуда арзиши бузургӣ илмӣ дошта, баёнгарии давраҳои гуногуни таърихӣ ва ташаккули таҳаввули забони тоҷикӣ махсуб мебанд.

Калидвожаҳо: истилоҳоти кишоварзӣ, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, калима ва таркибҳои таҳассусӣ, расму русум, зироатҳои ғалладона, қабза, воп, дарза, ғанак, ғарам.

СЛОВА, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ПОНЯТИЯМ СНОП, СТОГ, ТРАВЯНЫЕ И ЗЕРНОВЫЕ КУЛЬТУРЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ В СРАВНЕНИИ С АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ

Анализ и обзор лексики и терминов, особенно специального специализированного словаря таджикского языка и их сравнение с другими языками является одним из важнейших вопросов. В связи с данным вопросом в данной статье исследуются в таджикском языке некоторые слова, относящиеся к сфере сельского хозяйства, в том числе снопы, травы и зерновые культуры, которые имеют очень древнюю историю и сегодня некоторые из них выходят из употребления. Сравнение с английским языком. Данная часть словаря области сельского хозяйства была собрана на основе культурологических материалов таджикского языка и полевых исследований и по своим структурно-семантическим особенностям вошла в область исследования, анализа и сравнения таких специализированных слов и соединений, особенно сельскохозяйственные термины, для изучения обычаев, ритуалов, традиций прошлого и сегодня людей иранского происхождения имеют особую ценность. Поэтому можно сказать, что слова и композиции, рассмотренные в данной статье, имеют большую научную ценность и считаются представителями разных исторических периодов, формирования и эволюции таджикского языка.

Ключевые слова: сельскохозяйственная лексика и термины таджикского и английского языков, зерновые культуры, пучок, небольшая горсть, снопы, стог, стог.

WORDS RELATED TO THE CONCEPTS OF SHEAF, RICK, GRASS AND GRAIN CROPS IN THE TAJIK LANGUAGE IN COMPARISON WITH ENGLISH

Analysis and review of vocabulary and terms, especially the special specialized dictionary of the Tajik language and their comparison with other languages is one of the most important issues. In connection with this issue, this article examines some words in the Tajik language related to agriculture, including sheaf, herbs and grains, which have a very ancient history and today some of them are falling out of use. Comparison with English. This part of the dictionary of the field of agriculture was collected on the basis of cultural materials of the Tajik language and field research and, due to its structural and semantic features, entered the field of research, analysis and comparison of such specialized words and compounds, especially agricultural terms, for the study of customs, rituals, traditions of the past and today people of Iranian origin are of particular value. Therefore, we can say that the words and compositions discussed in this article have great scientific value and are considered representatives of different historical periods, the formation and evolution of the Tajik language.

Keywords: agricultural vocabulary and terms of the Tajik and English languages, grain crops, pilt, small pilt, sheaf, stack, rick.

Дар бораи муаллиф

*Умаралиева Таҳмина Мирзоалиевна
Унвонҷӯйи кафедраи забониносии ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: tahmina8282@inbox.ru*

About the author

*Umaralievna Tahmina Mirzoalievna
Applicant of the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: tahmina8282@inbox.ru*

Об авторе

*Умаралиева Таҳмина Мирзоалиевна
Соискатель кафедры лингвистики и
сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: tahmina8282@inbox.ru*

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Сохибова А. Н.

*Международный университет туризма и
предпринимательства Таджикистана*

По мере развития общества в мире появилась потребность и возможность для путешествий в разные уголки мира. Сопутствующим условием для путешественников является возможность по приобретению различных товаров для собственных нужд и продажи. Для того, чтобы путешествия были интересны, начали появляться предприниматели и группы, которые обслуживали бы путешественников, то есть, начали появляться новые рабочие места в сфере услуг, так как каждому путешественнику потребовались определённые условия для пребывания. Со временем эти люди начали называться особым термином «Турист». Соответственно, для удовлетворения потребностей туристов появляются учреждения и структуры, которые начали оказывать услуги, отвечающие определённым требованиям. В результате развития услуг для туризма возникла необходимость развития терминов туристских услуг. Быстрыми темпами развивается и наука о туризме, в системе образования выделены новые специальности туристского профиля. Поэтому в последнее время учёные-лингвисты начали исследования, относящиеся к терминологии туризма.

В данной статье выделяются лексико-семантические группы и микрополя, которые, в свою очередь, делятся на лексико-семантические подгруппы и т. д. Данные микрополя изучаются во многих исследованиях. Функционально-семантическое микрополе, по определению видного лингвиста А.В. Бондарко, представляет собой минимальный элемент поля функционально-семантической категории, обладающий самостоятельностью в плане выражения и в плане содержания [1, с. 100].

Выдающийся языковед Г.С. Щур, в своих исследованиях отмечает, что в языковой системе выделяют разнообразные виды и типы семантических полей. Совокупность всех семантических полей организует лексическую систему того или иного языка [8, с. 65].

В исследованиях российского лингвиста Л.Н. Чурилина по применению полевого метода устанавливается, что полевой метод включает анализ, «который можно назвать моделированием структуры поля», или «полевым структурированием» [7, с. 32].

Из данных исследований ученых можно сделать такой вывод, что каждая сфера имеет своё микрополе, которые разделяются на разные подгруппы. И при исследовании данных групп используется метод полевого структурирования.

На основе собранного лингвистического материала выделяются следующие лексико-тематические группы туристской терминологии лексики в сравниваемых языках.

Лексико-тематические группы:

-лексико-тематическая группа в таджикском языке микрополе «Туристическая статистика» например: воридот, содирот, мавсим, тарофа и т.д.;

-лексико-тематическая группа в русском языке микрополе «Туристическая статистика» например: импорт, экспорт, сезон, тариф и т.д.;

-лексико-тематическая группа в английском языке микрополе «Туристическая статистика» например: import, export, season, tariff и т.д.;

- лексико-тематическая группа в таджикском языке микрополе «Культурно исторический» например: Чилучорчашма, Хулбук, Қалъаи Ҳисор и др.;

- лексико-тематическая группа в русском языке микрополе «Культурно исторический» например: Хулбук, Гиссарская крепость, Чилучорчашма и т.д.;

- лексико-тематическая группа в английском языке микрополе «Культурно исторический» например: Hulbuk, Hissar fortress, Chiluchorchashma и т.д.;

-лексико-тематическая группа в таджикском языке микрополе «Туризм менеджмента» например: мизочон, харидорон и др.;

-лексико-тематическая группа в русском языке микрополе «Туризм менеджмента» например: клиенты, покупатели и т.д.;

-лексико-тематическая группа в английском языке микрополе «Туризм менеджмента» например: customers, buyers и т.д.;

-лексико-тематическая группа в таджикском языке микрополе «Информационный туризм» например: шабака, таблиғот и т.д.;

-лексико-тематическая группа в русском языке микрополе «Информационный туризм» например: сеть, реклама и т.д.;

-лексико-тематическая группа в английском языке микрополе «Информационный туризм» например: network, advertising и т.д.;

- лексико-тематическая группа в таджикском языке микрополе «Индустрия гостеприимство питания» например: мехмонхона, хучра, осоишгоҳ и т.д.;

- лексико-тематическая группа в русском языке микрополе «Индустрия гостеприимство питания» например: гостиница, номер, курорт и т.д.;

- лексико-тематическая группа в английском языке микрополе «Индустрия гостеприимство питания» например: hotel, room, resort и т.д..

В третьих, исторически сложилось так, что одной из важнейших потребностей туриста, которую нужно удовлетворить во время его туристской поездки — это ночлег. Поэтому на третьем по численности месте стоит микрополе «индустрия гостеприимства и питания», которое включает в себя следующие тематические блоки:

- блок «Средства размещения» в таджикском языке, например: апарта-отелхо, идоракунии сифати хизматрасониho, минтакаи тамос и др.;

- блок «Средства размещения» в русском языке например: управление качеством услуг, контактная зона и др.;

- блок «Средства размещения» в английском языке например: apart-hotels, management of the quality of services, contact zone др.;

- блок “Гостиничные процедуры” в таджикском языке, например: банкет, зиёфат, муоличаи бахри, муоличаи иклими и др.;

- блок “Гостиничные процедуры” в русском языке, например: банкет, таласотерапия, акклиматизация и др.;

- блок “Гостиничные процедуры” в английском языке, например: bonguet, thalassotherapy, acclimitization и др.

- блок “Гостиничные услуги” в таджикском языке, например: сюит, таомнома, фарханги хизматрасони, фонди хучрағи и др.;

- блок “Гостиничные услуги” в русском языке, например: сюит, меню, культура обслуживания, сотовый фонд и др.;

- блок “Гостиничные услуги” в английском языке, например: suit, menu, service culture, cellular fund и др.;

- блок “Типы размещения” в таджикском языке, например: дараҷаи люкс, дараҷаи якум, дараҷаи туристи и др.;

- блок “Типы размещения” в русском языке, например: уровень люкс, первый уровень, туристический уровень и др.;

- блок “Типы размещения” в английском языке, например: luxury level, first degree, tourist level и др..

6) Лексико-тематическая группа в английском языке микрополе «Досуговая деятельность» например: animation, occupation, treatment и др..

А) Лексико-тематическая группа в русском языке микрополе «Досуговая деятельность» например: досуги, парк, лыжи и др.

Б) Лексико-тематическая группа в таджикском языке микрополе «Досуговая деятельность» например: истирохат, боғ, лижаронӣ и др..

7) Лексико-тематическая группа в таджикском языке микрополе «Организация туризма» например: тур, сифат, шифохона, фаёолияти и др..

А) Лексико-тематическая группа в русском языке микрополе «Организация туризма» например: туризм, маршрут, круиз, бронирование, билет, бюро и др..

Б) Лексико-тематическая группа в английском языке микрополе «Организация туризма» например: travel, trip, holiday, visa, и др..

Организация туризма не может существовать без организаций, которые занимаются составлением туров и проведением экскурсий. Микрополе «Организаций туризма» можно разделить на несколько блоков:

А) блок “Документация туризма” в таджикском языке, например: бастаи сайёҳӣ,

варақаҳои сайёҳӣ, ваучерӣ сайёҳӣ, литсензия, рӯзномаи сайёҳӣ, роҳхати сайёҳӣ и др.;

- блок “Документация туризма” в русском языке, например: туристический пакет, туристические брошюры, туристическая путевка, лицензия, дневник путешествия, путеводитель и др.;

- блок “Документация туризма” в английском языке, например: travel package, travel brochures, travel voucher, litsenzia, travel diary, travel guide и др.;

- Б) блок “Участники туризма” в таджикском языке, например: фаъолияти сайёҳӣ, фаъолияти турсераторӣ, фаъолияти турагентӣ, хизматрасониҳои гид и др.;

- блок “Участники туризма” в русском языке, например: турагентская деятельность, услуги гида, и др.

- блок “Участники туризма” в английском языке, например: travel agency activity, guide services и др.;

в) блок “Виды туризма” в таджикском языке, например: чуғрофияи сайёҳӣ, музей дар ҳавои кушода, сайёҳати автомобилӣ, сайёҳати варзишӣ, сайёҳати динӣ-зиёратӣ, сайёҳат бо дучарха и др.;

- блок “Виды туризма” в русском языке, например: география туризма, музей под открытым небом, автомобильный туризм, спортивный туризм-, религиозно-паломнический туризм, велосипедный тур и др.;

- блок “Виды туризма” в английском языке, например: tourism geography, open air museum, automobile tourism, sports tourism, религиозно-паломнический туризм, bicycle tour

- и др.;

- Г) блок “Реклама туристического продукта” в таджикском языке например: таблиғот, таблиғоти беруна, таблиғоти дохила, таблиғоти иҷтимоӣ и др.;

- блок “Реклама туристического продукта” в русском языке, например: реклама, внешняя реклама, внутренняя реклама, социальные медиа и др.;

- блок “Реклама туристического продукта” в английском языке, например: advertising, external advertising, internal advertising, social media и др.;

8) блок лексико-тематическая группа в таджикском языке микрополе «Индустрия перевозки» например: чартер, спелеотуризм, караванинг и др.;

А) блок лексико-тематическая группа в русском языке микрополе «Индустрия перевозки» например: рейс, полет, вагон, чартер др.;

Б) блок лексико-тематическая группа в английском языке микрополе «Индустрия перевозки» например: baggage, train, ticket, class, flighter, passing и др..

Одной из важнейших частей сферы туризма является индустрия транспорта. Основной потребностью туриста является транспорт. По этой причине на втором этапе по потребности стоит «индустрия транспорта», которую мы в свою очередь можем разделить еще на несколько блоков:

А) блок “Авиaperезовки” в таджикском языке например: нақлиёт, чартер и др.;

- блок “Авиaperезовки” в русском например: транспорт, чартер и др.;

- блок “Авиaperезовки” в английском языке например: transport, charter и др.;

Б) блок “Железнодорожные перевозки” в таджикском языке: например: истгоҳӣ мувафакқатӣ-временная станция-temporary station и др.;

- блок “Железнодорожные перевозки” в русском языке например: истгоҳӣ мувафакқатӣ-временная станция-temporary station и др.;

- блок “Железнодорожные перевозки” в английском языке например: истгоҳӣ мувафакқатӣ-временная станция-temporary station и др.;

В) блок “Водный транспорт” в таджикском языке например: ботел, сайёҳати обӣ, флотел, круиз и др.;

- блок “Водный транспорт” в русском языке например: ботель, водный туризм, флотель, круиз и др.;

- блок “Водный транспорт” в английском языке например: bottle, water tourism, flotel, cruise и др.;

Г) блок “Автомобильный транспорт” в таджикском языке например: спелеотуризм, кемпинг, сайёҳати автомобилӣ и др.;

- блок “Автомобильный транспорт” в русском языке например: спелеотуризм, кемпинг, автотуризм и др.;

- блок “Автомобильный транспорт” в английском языке например: speleotourism, camping, road trip и др.

Таким образом, выше рассмотрены лексико-семантические и лексико-тематические организации туристской терминологии в сравниваемых языках. В первую очередь, следует отметить строгую иерархическую организацию всей терминологии данной отрасли науки, что находит отражение в системной организации терминологических единиц рассматриваемой терминологии. В системе всей терминологии этой области выявляются тесные смысловые отношения. Наличие отчетливых семантических групп разного уровня свидетельствует о том, что они представляют собой единицы единого семантического поля. Следует отметить, что структура терминологического поля сравниваемых языков охватывает разные объемы и материалы. В сравнительном плане понятийное поле туристической терминологии больше всего охвачено английским языком. В таджикском языке это направление только начинает осваиваться исследователями и практиками, поэтому в целом представляет собой кальку или аттракционно-смысловой способ обучения, вводящий общеупотребительные слова в систему туристской терминологии. Возможно, не все термины, задействованы в анализе данной работы и еще не полностью апробированы в практике туристской деятельности. Предстоит еще много работать по стандартизации многих туристических терминов на таджикском языке.

Литература

1. Бондарко, А.В. Проблемы функциональной грамматики. Отношение к говорящему в семантике грамматических категорий / А.В. Бондарко. – Москва, 2021. - 336 с.
2. Журнал Отдых в России, выпуск №2. 2022. - 112 с.
3. Кодиров, Ф.С. Саёхатиносии / Ф.С. Кодиров. – Душанбе: Истеъдод, 2010. - 200.
4. Курбонова, М. Калимаву ибораҳои серистеъмоли англисӣ- тоҷикӣ-русӣ // М. Курбонова, Г.М. Курбонова, И.Б. Эмомов. – Душанбе, 2015. – 50 с.
5. Harris, R. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality Terms / R. Harris, J. Howard. – Sydney, 2001. – 221 с.
6. Хайбатов, Н. Муховараи Англисӣ – тоҷикӣ – русӣ / Н. Хайбатов, М. Курбонова. – Душанбе, 2024. – 48 с.
7. Чурилина, Л. Н. Лексическая структура художественного текста (коммуникативный и антропоцентрический аспекты) / Л. Н. Чурилина. – Магнитогорск, 2000. – 244 с.
8. Щур, Г.С. Теория поля в лингвистике / Г.С. Щур. – Москва: ЛКИ, 2007. – 400 с.

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье были исследованы лексико-тематические группы и микрополя туристических терминов в трех языках, а именно в таджикском, русском и английском языках. В ходе исследования было выявлено, что большинство терминов относятся к восьми большим тематическим группам: туристическая статистика, культурно-исторический, туризм менеджмента, информационный туризм, индустрия гостеприимства питания, досуговая деятельность, индустрия перевозки, организация туризма. Данные тематические группы, в свою очередь, разделяются на более мельчайшие группы, такие как: автомобильный транспорт, водный транспорт, индустрия перевозки, реклама туристического продукта, виды туризма, участники туризма, документация туризма, типы размещения и т.д. В составе туристской терминологии они выделяются по этапам ее формирования, классифицируются, подразделяются на определенные лексико-тематические и иные смысловые объединения. В этой работе выделяют лексико-семантические группы или микрополя, которые в свою очередь делятся на лексико-семантические подгруппы и т. д., их анализ используется во многих исследованиях. При изучении лексики хорошо зарекомендовал себя успешно применяемый метод исчисления лексико-семантических групп, получивший широкое распространение в языкознании. Являясь единицей семантического уровня, изучаемый словарный пласт характерен для языка изучаемого материала.

Ключевые слова: английский язык, русский язык, таджикский язык, тематические группы, реклама туристического продукта, виды туризма, участники туризма, документация туризма, турист.

ТАСНИФОТИ МАВЗУИИ ИСТИЛОХОТИ САЙЁҲӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақола гурӯҳҳои лексикӣ-мавзӯӣ ва гурӯҳҳои ҳурди истилоҳоти сайёҳӣ бо се забон, аз ҷумла тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ баррасӣ шудааст. Таҷқиқот нишон дод, ки аксари истилоҳот ба ҳашт гурӯҳи калон вобаста ба мавзӯ тааллуқ доранд: омори сайёҳӣ, фарҳангӣ-таърихӣ, сайёҳии идорақунӣ, сайёҳии иттилоотӣ, саноати хӯрокворӣ ва меҳмондорӣ, фароғат, соҳаи нақлиёт, ташкили сайёҳӣ. Ин гурӯҳҳои мавзӯӣ, дар навбати худ, ба гурӯҳҳои ҳурдтар ҷудо мешаванд, аз қабили: нақлиёти автомобилӣ, нақлиёти обӣ, саноати нақлиётӣ, таблиғоти маҳсулоти сайёҳӣ, намудҳои сайёҳӣ, иштирокчиёни сайёҳӣ, ҳуччатҳои сайёҳӣ, намудҳои ҷойгирӣ ва ғайра. Дар таркиби истилоҳоти туристӣ онҳо аз рӯи марҳилаҳои ташаккули онҳо ҷудо шуда, гурӯҳбандӣ шуда, ба

ассотсиатсияҳои муайяни лексикӣ, мавзуи ва дигар семантикӣ тақсим мешаванд. Дар ин мақола гуруҳҳо ё гуруҳҳои хурдтари лексикӣ - семантикӣ муайян карда шудаанд, ки онҳо дар навбати худ ба зергуруҳҳои лексикӣ - семантикӣ ва ғайра тақсим мешаванд, таҳлили онҳо дар бисёр тадқиқотҳои истифода бурда шудааст. Дар вақти гузаронидани дарсҳои лексионӣ истифода бурдани гуруҳҳои лексика-семантикӣ, ки дар забоншиносӣ васеъ паҳн шудааст хеле муфид мебошад. Қабати луғавии омӯхташаванда воҳиди сатҳи маъноӣ буда, ҳосил забони маводи таҳқиқшаванда мебошад.

Калидвожаҳо: забони русӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, гурӯҳҳои тематикӣ, таблиғоти маҳсулоти сайёҳӣ, намудҳои сайёҳӣ, иштирокчиёни сайёҳӣ, ҳуҷҷатҳои сайёҳӣ, намудҳои ҷойгирӣ.

THEMATIC CLASSIFICATION OF TOURISM TERMS IN TAJIK RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

This article investigates the lexical-thematic groups and microfields of tourism terms in three languages: Tajik, Russian, and English. The research revealed that most terms fall into eight major thematic groups: tourism statistics, cultural-historical, tourism management, informational tourism, hospitality industry, leisure activities, transportation industry, and tourism organization. These thematic groups further divide into smaller categories, including automotive transport, water transport, transportation industry, advertising of tourism products, types of tourism, tourism participants, tourism documentation, types of accommodation, and more. As part of tourism terminology, they are singled out according to the stages of its formation, classified, subdivided into certain lexico-thematic and other semantic associations. In this work, lexico-semantic groups or microfields are distinguished, which in turn are divided into lexico-semantic subgroups, etc., and their analysis is used in many studies. The method of calculus of lexical-semantic groups, which is widely used in linguistics, has been successfully applied in the study of lexicon. Being a unit of the semantic level, the studied vocabulary stratum is characteristic of the language of the material under study.

Keywords: Russian language, tajik language, English language, thematic groups, advertising of tourism products, types of tourism, tourism participants, tourism documentation, types of accommodation.

Об авторе

*Сохибова Азиза Нуруллоевна
Ассистент кафедры иностранных языков
Международный университет туризма и
предпринимательства Таджикистана
734055, Республики Таджикистан г. Душанбе
проспект Борбад, 85/5
E-mail: sohibova96@mail.ru*

About the author

*Sohibova Aziza Nurulloevna
Assistant of the Department foreign Languages
International university of tourism
Entrepreneurship of Tajikistan
734055, Repablik of Tajikistan, Dushanbe,
Borbad even, 85/5
E-mail: sohibova96@mail.ru*

Дар бораи муаллиф

*Сохибова Азиза Нуруллоевна
Ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва
соҳибқорӣ Тоҷикистон
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе
хиёбони Борбад, 85/5
E-mail: sohibova96@mail.ru*

МАЪНОҶОИ ДИГАРИ ПАСВАНДИ «-ЧА» ДАР ФОРСИИ КОБУЛӢ

Ишироқӣ С. М., Аминӣ Д. Ф.

Донишгоҳи Кобул, Ҷумҳурии Исломи Афғонистон

Муқаддима. Дар забони форсӣ барои нишон додани кучакии чизе ё исме чанд пасванд дорем, ки дар миёни онҳо пасванди “ча” аз ҳама ғаъолтар ва машҳуртар аст. Аз рӯи пажӯҳишҳои донишмандон чунин дониста мешавад, ки ин «ча» монанди бисёре аз пешвандҳо ва пасвандҳо ва вожаҳои забони форсӣ, реша дар забони паҳлавӣ дорад ва сохти он пас аз пайдоиши забони форсӣ, дар дарозии садаҳои мутаомидӣ бо андаке таҳаввул рӯ ба рӯ шудааст.

Ин «ча» дар забони паҳлавӣ *čak /ežak* (чак, эжак) будааст, ки мафҳуми тасғир ва гоҳе ихтисосро низ мерасонидааст, дар охири исм мулҳақ мешавад: сангчак (санги кучак), хукчак (бачаи хук), гиёҳҷак (гиёҳи хурд), каниҷак (духтари кучак) [4, с. 144]. Зоҳиран, дар «пулчак» (пули кучак)-и форсии кобулӣ низ ҳамин сохти кӯҳани «ча») дида мешавад.

Иброҳим Мирзои Нозир ҳам *čak* – ро аз пасвандҳои забони паҳлавӣ донистааст. Вай дар нахуст калимаи *kanik* – ро ба маънои каниз ва духтар, сипас калимаи *kaničak* – ро ба маънои канизак ва духтарак овардааст. Аз ин дониста мешавад, ки асли калима *kan* ва *čak* пасванди он аст [3, с. 28].

Ба ҳар ҳол ин мусаллам аст, ки дар забони паҳлавӣ *čak /ežak* пасванд, он ҳам пасванди тасғир будааст. Ин пасванд пас аз афтодани сомита охири он, яъне (к), дар забони форсии дарӣ ба гунаи «ча» ва «бача» ба кор рафтааст:

Дил бипардоз замоне ву манеҳ пушт бад-ӯ,

Ки надидор шуда девча андар намадо (Луғати фурс).

«Изорбанд устувор кард ва пойчаҳои изорро бибаст» (Таърихи Байҳақӣ) [4, с. 144].

Пасванди (ча) ва гунаҳои дигари он дар забони форсии дарӣ баҳсе кӯтоҳ дорад, ки ишоравор ба он мепардозем.

Хатиб Раҳбар «ча»-ро дар забони форсӣ пасванди тасғир донистааст: ча, бача, боғча, тоқча, мурча, дариҷа [9, с. 61-62].

Фаршедвард «чи» (гунаи дигари «ча») ва «бача»-ро аз назари дастурнависон пасванди ғайриғаъол, исмсоз ва тасғир, яъне кучаксозе донистааст. «Ча» дар калимаҳои хоҷа, дебоча ва «бача» дар калимаи «дариҷа» ба кор рафтааст [7, с. 339-341].

Чак: пасванди ғайриғаъол ва исмсоз, ки сурати паҳлавии он «ча» ва «бачак» аст: канизак (каниҷак), санҷак (санги гавҳар), хукҷак.

Ча: бача, ча, база, за, жа: дар паҳлавӣ «бачак» аст, пасванди ғаъол ва исмсози кучаксозест, чун дебоча, кафча, боғча, мурча, дарёча, бозича, камонча, дасторча, тоқча, олуча, кӯча, дафтарча.

Ча: пасванди тасғир аст, ба охири исм меояд ва исми мусағғар месозад: тоқча, китобча, боғча, олуча, кӯча [1, с. 283].

«Фарҳанги сухан» гоме пештар гузошта ва барои «ча» ду маънӣ додааст:

- чӯзӣ пасини баъзе аз калимаҳои мураккаб ба маънои «кучак»: бозорча, сандуқча, китобча.

- чӯзӣ пасини баъзе аз калимаҳои мураккаб, ки бар нисбат ва ташбеҳ далолат мекунад: нисбат: бозича; ташбеҳ: моҳича, мехча.

Бо таваҷҷӯҳ ба баҳсҳои боло, пасванди (ча) танҳо пасванди тасғир ва кучаксозе нест ва мафҳуми нисбат ва ташбеҳро низ мерасонад.

Баёни масъала. Дар чараёни ёддошт гирифтани вожаҳои мураввич дар форсии кобулӣ чихати таҳияи як фарҳанги чомеъ барои он мутаваҷҷеҳ шудам, ки дар бархе вожаҳо пасванди (ча), хилофи он чи дастурнависони забони муосири форсӣ навиштаанд, на ба кӯчакии исмҳои марбути он далолат дорад, на нисбат ва ташбеҳро нишон медиҳад, балки сифати ғоибӣ ё исми макон ё исми масдар ҳастанд. Қобили ёди даҳонист, ки шумори ингуна вожаҳо маҳдуд аст ва дар он маъно ё маъноҳои мураввич дар форсии кобулӣ дар ҳеҷ фарҳанги ҷопшуда дар Эрон наёмадааст.

Пешинаи таҳқиқ. Дар муқаддимаи ин мақола шарҳ додаем, ки ҳамаи манобеъ танҳо ба афзудани яке ду мафҳуми мутафовити пасванди (ча) дар пайвастан ба исмҳои ишора кардаанд,

мафохими дигари ин пасванд барои нахустин бор аст, ки дар ин навишта омадааст.

Ахдоф. Ҳадафи аслии ин навишта нишон додани густурдагии маъноии пасванди (ча) дар забони форсӣ аст.

Зарурат. Забони форсӣ бо пешинаи таърихии бисёр куҳан ва чуғрофиёи густардааш ганҷинаи вожагонии бисёр азиме дорад, ки то акнун ҳамаи онҳо дар фарҳанги бузург гирдоварӣ нашудааст. Дар гӯшаҳои мухталифи бару буми ин забон ва дар миёни корбарони он вожаҳои ба кор меравад, ки ба таври ҳатм барои ҳамаи гӯяндагони ин забон ошно ва шинохта нест. Ин навишта кӯшиши бисёр кучак барои нишон додани шумор ва маъноӣ теъдоде аз вожаҳои бумии ин забон, он ҳам дар пайванд бо пасванди (ча) аст.

Баҳс. Вожаҳоеро, ки дар зер овардаем, дар фарҳангҳои маъруфи куҳан ва муосири форсии наъмада, яъне ё дар Эрон маъмул нест, ё дар форсии кобулӣ дар маъноӣ комилан мутафовит ба кор меравад, ҳамчунон дар шуморе аз вожаҳо нақши ин пасванд ҳамон кучаксозӣ ё тасғир аст, аммо дар шуморе дигар аз пайвастанӣ он ба вожаҳо маъноҳои ҷадиде сохта шудааст.

1. Амбуча: киса ё харитаи кучак: «Одамбодеро як амбуча зар надех, як амбуча бод бидех» (зарбулмасал), яъне: ба одами эҳсосотӣ як киса зар бидех, як каме таҳриқаш бикун.

2. Бодомча: навъе аз бодом, ки қисмати нӯки он хамидагӣ ва инҳинойии мушобеҳи чангак дорад.

Бодомча дар ду ҷо ба кор меравад:

А) Дар гарданбанди нуқрайӣ, ки худ муташаккил аз бодомчаҳои кучак ва зариф аст ва бар рӯйи наворе камбар (камарз) бо ҳам пайваст мешавад. Ба ин гарданбанд «гарданбанди бодомчайӣ» низ мегӯянд: Ду - се бодомчаи ин гарданбанд шикастааст ва бояд ба заргар бибарем, то онро тармим кунанд.

Б) Дар як навъи дастмоли нахе сурхранг, маъруф ба (дастмоли нухгалла), тасвири бодомчаро мекашиданд, барои ширинхӯрӣ ба дувоздах дона дастмоли нухгалла, ки тасвири бодомчаро дар худ дорад, ниёз дорем.

3. Бомча: (бамча): даста: як бомча (бамчамӯй), як бомча гул, як бомча хӯшаҳои гандум.

4. Барча: Дар Муъин ва Деххудо ба маъноӣ найзаи кучак омада, аммо дар форсии кобулӣ яъне теғи дупахлу, ки бар нуки милаи мусалсали Калашникуф насб мешавад.

5. Паронча: (парон + ча).

А) Париданӣ: чӯҷаи кафтар, ки нав париди тавонад: Чуҷаҳои ин ҷура кафтар тоза паронча шудааст, мутаваҷҷеҳашон ҳастам, ки онҳоро пишак (гурба) нахурад.

Б) Тезу чолок, бочуръат ва диловар: Духтари дувуми коко (аму) Қайюм беҳӣ паронча шудааст, ду сол пеш чуръати рафтан ба мактабро надошт, ҳоло номи Худо маҳофили шеърӣ ва адабиरो дар мактаб гардонандагӣ мекунад.

6. Пӯстинча (пӯстин + ча): нимтанаи таҳияшуда аз пӯсти гӯсфанд ё рӯбох: Ҳар се пӯстинчаҳое, ки бо абрешими сапед гулдӯзӣ шуда буданд, ба тан доштанд [5, с. 115].

7. Табарча: табари кучак бо дастаи кӯтоҳ: Қассоби кӯҷаи мо ба нишонаи ифтихор табарчаашро бар сари шонааш овезон карда буд ва гоҳе ба самти чапаш мидид, гоҳе ба самти росташ!

8. Хунча (хун + ча): «Хунча» ё «қоб» синийиро, мегӯянд, ки онро гул мезананд ва дар он либосу сомони ороиш ва кафшу дастгул ва чизҳое аз ин қабил мегуздоранд. Хунчаро маъмулан дар маросими ширинхӯрӣ ва наврӯзиву баротӣ ва идиву зимистонӣ ва ба хонаи намзад (духтар) мебаранд.

Овардани шабеҳи ҳамин васоилро аз тарафи хонаи духтар ба писар «ҷавоби қоб» ё «ҷавоби хунча» мегӯянд.

9. Дегча: назре, ки занҳо дар моҳи сафар аз бининҷу ширу шаккар мепазанд. Ин назро бо маросими хос таҳия мекунанд ва ба дӯстону ҳамсоягон мидиҳанд: Хонаи ҳамсояи мо тамоми занону духтарони хонаводаи моро дар назди дегча хоста буданд (даъват карда буданд).

Дегчапазонӣ: биринҷеро, ки духтарони хурдсол, миёни 8-12-сола, дар фасли тобистон мепухтанд. Яке аз духтарон биринҷ, дигаре равған, дигаре чӯбу хезум, дигаре намаку пиёз, дигаре дегу васоили лозими пухтупаз ва ... меоварданд: Дирӯз духтарони хурдсоли кӯҷаи мо дегчапазонӣ доштанд.

10. Зоча (зача): зане, ки тоза кӯдак ба дунё оварда бошад ва маъмулан пас аз зодан муддати даҳ рӯз истироҳат мекунад: Дар он рӯз, ки мо ба хонаи бародарам рафта будем, занаш зоча (зача) буд ва тоза панҷ рӯз мешуд, ки соҳиби духтаре шуда буд.

11. Забонча:

А) Баъзе аз мошини нохунак (дастгираи паллаи панчара) ва қуфли мағзӣ дар паллаи дар, ки ҳангоми давр додани даста ба модгии дари чорчӯбаи дохил ё аз он хорич мешавад, ки дар пайи он метавон палларо боз ё маҳкам кард: Забончаи нохунак шикаста аст ва паллаи дар маҳкам намешавад.

Б) Забони кӯчаке, ки аз сақфи даҳани одамӣ овезон аст, малоз, махраҷ вочҳои (қоф) ва (қоф) дар забонча аст.

12. Занча (зан + ча): сифати нисбатӣ бо ташбеҳӣ, марде, ки хислатҳои занона дошта бошад, нимамард, нимазан. Дар «Деххудо» (занча) ва (занчак) ба маънои зани русапӣ аст, ки рабте ба маънои марсум дар Кобул надорад: Ҳамсоия дар ба девори мо бисёр занча аст, вақте бо ӯ биншинӣ ва суҳбат кунӣ, ҳаракатҳои аз худ буруз медиҳад, ки ба мардҳо намонанд! Барои чунин қасон «занчу» ҳам гуфта мешавад.

13. Қафасча (қафас + ча): барои ниғадории парандагоне чун қабку будана ва дигар парандагони хушхони хонагӣ маъмулан вожаи «қафас»-ро ба қор мебаранд. Ин қафас дар муқоиса бо қафасе, ки барои мурғ ба қор мебаранд, бисёр кӯчак аст. Барои ниғадории «мурғ» бидуни дар назардошти таносуби бузургӣ ва кӯчакӣ қафасча мегӯянд: Як қафас, бештар аз ду қанрӣ (қанорӣ) гунҷоиш надорад. Дар зимистон мурғҳоро дар қафасча хунук мегирад.

14. Қалъача (қалъа + ча): дар ҳаволии чанубу шарқии шаҳри Кобул минтақае ба номи «Қалоча» ва ба гунаи дақиқтар «Қалочаи бинии ҳисор» ёд мешавад. Далели ин ки чаро минтақаро ба ин ном ёд кардаанд, барои мо ошкор нест ва ин ки аз лиҳози вожагонӣ чӣ тафовуте миёни «қалъа» ва «қалъача» вучуд дошта, возеҳ нест ва дар фарҳангҳо аз ин манзар ба он ишора нашудааст. Танҳо Деххудо чанд деҳро дар Эрони муосир ба ҳамин ном сабт кардааст. Дар Қалъачаи Кобул то ҳанӯз ҳам осор ва бақои қалъаҳои қухна ва қадимӣ дар миёни хонаҳо ва апартаментҳои қадим монда аст, қалъаҳои, ки моликашон дар бист соли пасин то ҳудуде онҳоро тармим кардаанд ва оростаанд.

Сурати гуфторӣ қалъача ба ду гуна дар миёни мардум мураввич аст: «қалоча» ва «қалача».

Қало: дар зоҳир «қало» кӯтоҳшуда ва гуфторӣ «қалоъ» аст, дар форсии мо «қилоъ»-и арабиро «қалоъ» талаффуз мекунанд. Чун форсизабонон шуморе аз вожаҳои чамъи арабиро муфрад пиндошта, онҳоро дубора бо нишонаҳои забони форсӣ чамъ кардаанд, дар таркиб ва талаффузи «қалоча» низ ин эҳтимол вучуд дорад, ки «қалоъ» -ро бо ҳазфи «ъайн» «қало» сохта бошанд.

Қалача: дар ин маврид пораи аввали ин қалима «қала» гунаи гуфторӣ ва омиёнаи «қалъа»-и арабист, ки пасванди «ча» дар поёни он афзуда шудааст.

15. Камонча (камонак): василаи чӯбе ё филизе сохта шуда, аз ду камонак ба гунаи ду нимдоира, яке истода ва дигаре афтода, ки дар қисмати қутр бо ҳам муттасил мешаванд. Болиши кӯдакро дар даруни он мегузоранд ва бар рӯи камонча ҷое ҳамвор мекунанд, то аз шарри магас ва ҳашарот дар амон бимонанд: Модар барои наҷоти кӯдаки навзодаш аз шарри пашшаву магас камончае аз бозор харида буд.

16. Мурғонча (мурғон + ча): хонаи кӯчак, ҳудуди як метр дар як метр, ки барои мурғҳои хонагӣ месозанд ва мурғҳоро аз тарафи шаб дар сардии зимистон барои ҷилавгирӣ аз зиёни сардӣ меандозанд: Хохари кӯчакам ҳудуди 10-12 дона мокиёни тухмӣ дорад, дар қунҷи ҳавлияш як мурғонча сохта ва аз тарафи шаб онҳоро дар мурғонча меандозад. Қад-қад қадоси мурғҳо ва хурӯсаширо шунид, ки дар пушти дарвозаи мурғонча чамъ шуда буданд ва мунтазир буданд, дарвоза боз шавад, то онҳо ба берун биёянд [2, с. 26-27].

17. Молча (мол + ча): табодилаи чинс ба чинс ва дар сурати ниёз, яке аз ду тараф миқдоре пули нақд ба дигаре мепардозад: Як боғчагак худат дориву як мутар (мошин) куруло ма (ман) дорам. Биё, ки ҳамин дуторо молча кунем!

18. Мехча (мех + ча):

А). Радифе аз мехҳои кӯбидашуда бар девор. Чанд мехи бар тахтачӯби камбар (камарз) маҳкам шуда бар девор: Нигоҳхояш ба сӯи тоқчае афтод, ки дар он чарҳаи тор чатакаи рангаш қарор дошт ва аз он болотар ба рӯи мехчае, ки гуди паронҳо (бодбодакҳо)-и сепорча ва панҷпорчааш аз он овезон буданд [6, с. 45].

Б). Чизҳои аз чинси мех, чун: Зулфиву занҷири дарвоза, чапарост, қуфлак (қулфак), занҷир, дастгир, мехтавила ва дигар васоили оҳанӣ: Дар шаҳри Ғазнӣ то акнун ҳам бозор ё растаи мехчафурӯшӣ мавҷуд аст.

19. Найча (най + ча): най ё ноии кӯчак.

А). Лӯлаи нозуки плостикӣ (лостикӣ) дохили қалами худкор (худнавис), амсоли «байк», ки дар он моддаи равшанӣ ва рангин ҷой дорад: Қаламам кор намекунад, чун найчаи он қай кардааст.

Б). Болҳои ҷӯҷаи кафтар, ки тоза баромада бошад: Болҳои ҷӯҷаи кафтари сафеди мо тоза найча карда буд, ки пишак (гурба) онро хӯрд.

Ҷ). Найча ё найчае: навъе муҳраи устуводанашакли кӯчак ва зариф ба рангҳои мухталиф, ки дар муҳрадӯзии либосҳои занона, махсусан монту аз он кор мегиранд: Як килугром муҳраи найча ҳам дар феҳристат бинавис, ки аз бозор бояд биёварӣ.

20. Нимча (ним + ча): Дар «Фарҳанги форсӣ»-и Муин се маъно дорад: болопӯши кӯтоҳ, шамшер ва туфанги кӯтоҳ, ҳар чизи кӯтоҳ ва ноқис, аммо дар форсии кобулӣ бо маънои андак мутафовит корбурд дорад:

Нимча: нимқад, худуди 8-12 сола: Лахте баъд, Парвин холазодаи нимчаи Марям меояд [8, с. 214].

Нимчамулло: муллое, ки дарсаширо тамои накарда ё касе, ки дар бораи масоили динӣ огохиву маълумоти андак дорад: Бо нимчамуллоҳо баҳс накунед, чун онҳо ихотаи комил дар бораи мабоҳиси динӣ надоранд.

21. Яхча (ях + ча): асарпазируфта аз яхиву сардӣ. Бемории таъхиру сахте дар зоюмон, ношӣ аз будан ё рафтани модар дар ҷойи сард, хангоми хабар кардани дарди зоюмон: Ҷуро хунук гирифтааст, ҳатман яхча шуда, боварам намешавад, ки то чанд соати дигар тифлаш ба дунё биёяд.

Нагиҷа. Шохисаҳои асли ва кулли пасванди (чи) ҳамон тасғир, ташбеҳ ва нисбат аст, ки дар дастурҳои забон тавзеҳ дода шуда ва вожаҳои шохиди он дар фарҳангҳо омадааст, аммо дар шуморе аз вожаҳо, ки дар фарҳангҳо наёмада ё ба он маъно забт нашудааст, афзун бар мафохими ёдшуда борҳои маъноии мутафовит ба онҳо бахшидааст.

Адабиёт

1. Анварӣ, Ҳасан Дастури забони форсӣ. *Ҷопи бисту дуҷум / Ҳасан Анварӣ, Ҳасан Гевӣ Аҳмад.* - Техрон: Интишороти «Фотимӣ», 1383.
2. Муҳаммадӣ, Муҳаммадхусайн. *Поёни рӯз. Ҷопи ҷаҳорум.* - Кобул: Интишороти «Ток», 1398.
3. Нозир, Иброҳим Мирзо. *Худомӯзи забони наҳлавӣ / Нозир, Иброҳим Мирзо.* - Техрон: Интишороти «Ҳирманд», 1379.
4. Нотил, Хонларӣ, Парвиз. *Дастури таърихи забони форсӣ / Мирзо // Ба кӯшиши Иффат Мустаҷорниё. Идораи доруннаири Афғонистон.* - Бе ҷо, 1385.
5. Раҳнавард, Зарёб, Муҳаммад Аъзам. *Достонҳо (ҷилди нахуст). Ҷопи сеҷум / Раҳнавард Зарёб.* - Кобул: Наири Зарёб. - Техрон: Интишороти «Маҳтоб», 1396.
6. Усмон, Ақрам. *Мардора қавл ас.* - Кобул: Наири «Зарёб», 1396.
7. Фаршадвард, Хусрав. *Фарҳанги пешвандҳо ва пасвандҳои забони форсӣ.* - Техрон: Интишороти «Завор», 1386.
8. Фаҳрӣ, Хусайн Шавқарон дар соғини сурх. *Ҷопи дуҷум / Фаҳрӣ, Хусайн.* - Кобул: Интишороти «Амирӣ», 1391.
9. Хатиб, Раҳбар, Халил. *Дастури забони форсӣ / Хатиб Раҳбар, Халил.* - Техрон: Интишороти «Маҳтоб», 1381.

МАЪНОҲОИ ДИГАРИ ПАСВАНДИ «-ЧА» ДАР ФОРСИИ КОБУЛӢ

(-Ча) дар забони форсии муосир ва дар миёни тамоми дастурнависон бештар пасванди тасғир доништа шудааст, ки дар поёни исми меояд ва онро кучак месозад, аммо дар форсии кобулӣ ва бархе вилоятҳои кишвари мо, афзун бар ин маъно, дар таркиб бошуморе аз вожаҳо хусусиятҳои комилан мутафовит дорад ва бар маъноҳои дигар, чун сифати фӯйилӣ, исми макон, исми масдар далолат дорад. Дар ин навишта чанду чун ин масъаларо баррасӣ кардаем.

Калидвожаҳо: забони форсӣ, форсии кобулӣ, пасванди тасғир, пасванди (ча), исми.

ДРУГИЕ ЗНАЧЕНИЯ СУФФИКСА «-ЧА» В КАБУЛЬСКОМ ФАРСИ

Суффикс «-ча» в современном персидском языке у всех писателей считается наиболее распространенным суффиксом, который добавляется к концу существительного и используется для его уменьшения. Однако в кабульском фарси и некоторых провинциях нашей страны, помимо этого значения, в сочетании с рядом слов он имеет совершенно другие характеристики и передает другие смыслы, такие как субъективное прилагательное, название места и отглагольное существительное. В данной статье мы рассмотрим различные особенности этого вопроса.

Ключевые слова: персидский язык, кабульский фарси, уменьшительный суффикс, суффикс «-ча».

OTHER MEANINGS OF THE SUFFIX «- CHA» IN KABUL PERSIAN

“-Cha” in contemporary Persian and among all writers is considered to be the most common suffix that comes at the end of a noun and is used to make the noun comparatively smaller; but in Kabul Persian and some provinces of our country, in addition to this meaning, in combination with a number of words, it has completely different characteristics and refers to other meanings, such as the subjective adjective, name of place, and infinitive noun. In this article, we have examined different characteristics of this issue.

Keywords: Persian language, Kabuli Persian, diminutive suffix, suffix “-cha”.

Дар бораи муаллифон

*Ишироқӣ Сайидали Муҳаммад
Устоди шӯъбаи забон ва адабиёти
форсии дарӣ
Донишгоҳи Кобул, Ҷумҳурии Исломии
Афғонистон
E-mail: eshraqi@ku.edu.af*

*Аминӣ Дуктур Фазлаҳмад
Устоди шӯъбаи забон ва адабиёти
форсии дарӣ
Донишгоҳи Кобул, Ҷумҳурии Исломии
Афғонистон
E-mail: fazlamini@gmail.com*

Об авторях

*Эшрақи Сайидали Моҳаммад
Преподаватель департамент персидского
языка и литературы
Кабульский университет, Исламская
Республика Афганистан
E-mail: eshraqi@ku.edu.af*

*Амини Доктор Фазлаҳмад
Преподаватель департамент персидского
языка и литературы
Кабульский университет, Исламская
Республика Афганистан
E-mail: fazlamini@gmail.com*

About the authors

*Eshraqi Sayed Ali Mohammad
Lecturer at the Department of Persian Language
and Literature
Kabul University, Islamic Republic of Afghanistan
E-mail: eshraqi@ku.edu.af*

*Amini Doctor Fazlahmad
Lecturer at the Department of Persian Language
and Literature
Kabul University, Islamic Republic of Afghanistan
E-mail: fazlamini@gmail.com*

МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ НАЗВАНИЯ ПРОФЕССИИ В СФЕРЕ МЕДИЦИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мананова П. И.

*Таджикский государственный медицинский
университет имени Абуали ибни Сино*

Существуют разные подходы к определению «моделей, формирующих профессиональные личные имена в медицинской сфере». Энциклопедия определяет тематическую группу так: лексическая группа, обособленная в пределах семантической области или независимая от неё, которая связана между собой семантическим признаком, т.е. демонстрацией реалий. Лингвистический справочник терминов Т. В. Жеребило даёт толкование тематических групп: группа слов, необходимая для описания определённой темы, включающая слова с одной и той же частью речи и одним и тем же предметом и слова с другими частями речи [4, с. 400].

Основанием для объединения терминов в тематические группы является отношение предмета в термине. И. В. Кременецкая в работе «Тематические группы как парадигматические отношения слов» различает три основных признака объединения слов в тематические группы:

- а) отношения между предметами, объединяемыми словами;
- в) контекстуальные корреляции;
- б) отношения между словами типа «род-вид» и «часть-целое».

В своём научном исследовании О. С. Ахманова под предметной группой понимается «несколько слов, более или менее тесно совпадающих по своему основному семантическому содержанию, т.е. принадлежащих к одному семантическому полю».

Исследование научных и медицинских журналов показывает, что они изобилуют неологизмами, используемыми в современной медицинской литературе. Что касается общих научных и медицинских журналов Таджикистана, то они отличаются тем, что в основном занимаются описанием болезней, их симптомов и методов лечения. Необходимо отметить, что многие названия основаны на латинском и греческом языках. Что касается названий лекарственных препаратов, то все они основаны на латыни, а описания написаны на таджикском языке [1, с. 608].

Исследуя типы медицинских слов и фраз, описывающих болезнь человека, можно выделить следующие наиболее продуктивные синтаксические модели:

1) Пр.+С (сочетание прилагательного с существительным): **дил аз ду хучра иборат аст** - the heart consist of two separate chamber, **атриуми рост ва меъдачаи рост дар хучраи рост аст**, - the right atrium and the right ventricle are in the right chamber, **деворҳои атриуми чап ғафс аст** - the walls of the left atrium are thick, **меъдачаи чап деворҳои ғафс дорад** - the left ventricle has thick walls, **рағҳои васеъ шаванда** - the vessels dilated, **дили васеъ шуда**, **кашиш меёбад** - the heart dilated an contracts и т.д.

2) С + С (сочетание существительного с существительным): **рафъи хатарӣ хунравӣ** - to eliminate the danger of hemorrhage, **гирифтори ҳамлаҳои шадиди сулфа** - to suffer from bad attacks of cough, **ғайр аз ин хулосаҳои лабораторӣ** - besides these laboratory findings, **бандинаи захм** - to put a bandage on the wound, **нокомии дил** - a cardiac arrest, **истисно кардани захролудшавӣ аз ғизо** - to exclude food poisoning, **осеби бофтаи пайвандкунанда** - a complete damage to the connective tissue, **дар натиҷа нокомии дил** - to result in heart failure, **дар натиҷаи зуком** - to result from the grippe [6, с. 65];

3) С нариц. + С собств.

4) Положительной моделью метонимического перехода медицинских терминов в разговорном языке является переход, отождествляющий имя человека с названием предмета, места деятельности, участка или учреждения: **бемор аз дарди қафаси сина хангоми варами илтиҳоби шуш шикоят мекунад** - the patient complains of a chest pain in case of pneumonia, **дар ҳолати бронхит дар бемор сулфаи хушки кӯтоҳ ва дарднок пайдо мешавад** - the patient develops a short, painful dry cough in case of bronchitis, **аз сабаби зуком бемор харорати баланд ва дарди сар дорад** - the patient has a high temperature and a bad headache in

case of the gripe, **дар холати гастрит бемор дар меъда норохати ро хис мекунад** - the patient feels discomfort in the stomach in case of gastritis [6, с. 89].

Омонимы функционируют вместе с эллиптическими именами. Различие между их употреблением заключается в правильном синтаксическом оформлении первых и образовании так называемой синтаксической в произнесении эллиптическим именем, когда связь разрывается связью управления и согласования.

Как уже упоминалось выше, в тематических группах слова объединяются различными видами связи на основе общего рассуждения. Согласно лингвистическому словарю терминов О. С. Ахмановой, "словоформы группируются по тематике по принципу понятийных отношений и дифференцируются между собой по определённым лексическим свойствам. Вместе с тем, они могут сохранять другие общие смысловые значения. По мнению Ф. П. Сороколетова и А. А. Уфимцевой, между членами тематических групп семантической связи недостаточно. Делая акцент на этом аспекте, авторы рассматривают тематические группы, в которых «объединение происходит за счёт сходства или общности функции объекта или процесса, обозначаемого словами в одном или разных языках». Данный процесс происходит благодаря тому, что конверсии в структуре всей тематической группы, а то и смысловом факторе данной группы, не проявляются на лексических понятиях других членов [9, с. 132].

Группы по тематике проецируют определённый концептуальный раздел, тем самым, выделяют свою особенность. Термины внутри групп тематически взаимосвязаны между собой «единством и общностью их реалий, понятий и их названий». А. А. Реформатский автор отмечает, что «термин как подсистема делится на подсистемы по признакам темы», всего было изучено 1500 терминов, и на этой основе термины были сгруппированы и систематизированы.

Это позволяет представить сегменты медицинских знаний, относящихся к специализированной деятельности медицинских работников. Общее представление о роли словообразовательной модели в структурировании системы профессиональных наименований медицинских субъектов на протяжении всей истории таджикского и английского языков, необходимо рассматривать в качестве динамики методов конструирования этих термино-форм в медицине [8, с. 103-125].

Другими словами, наблюдаются ситуации внеязыковой реальности, формирующейся в мировосприятии человека, и как следствие, отражающихся в выборе средств и категории для вербализации.

Терминосистема лиц по профессии в области медицины при квалифицировании распределяется таким образом: суффиксальная модель, модель сложных инфлексивных форм и многокомпонентная модель. При этом акцентируем внимание, что в ракурсе количественного и качественного содержания данные модели в медицинской отрасли имеют различные характеристики, формирующиеся на протяжении всего исторического развития таджикского и английского языков. При данных обстоятельствах количественный состав рассматривается как наличие определённого числа компонентов в организации модели в медицинском словообразовании, а качественный состав определяет целостность модели и наличие различных ономастических категорий. Основные термины и понятия, используемые в таджикском, английском и русском языках например: **тандурустӣ** - health (здоровье), **нигохдории тандурустӣ** - medical care (медицинская помощь), **хизматрасонии тиббӣ** - medical service (медицинская услуга), **пешгири** - prevention (профилактика), **ташхис** - diagnosis (диагностика), **табобат** - treatment (лечение), **бемор** - patient (пациент), **фаъолияти тиббӣ** - medical activity (медицинская деятельность); **корманди тиб** - health care provider (медицинский работник); **корманди дорусозӣ** - pharmacist (фармацевтический работник), **табиби табобаткунанда** - treating physician (лечащий врач), **беморӣ** - disease (заболевание); **бемории асосӣ** - major disease (основное заболевание), **бемории ҳамроҳ** - concomitant disease (сопутствующее заболевание), **сифати нигохубин** - quality of care (качество медицинской помощи).

Наименования лиц по профессии в медицинской сфере в таджикском и английском языках изучаются как лексико-семантические особенности профессиональных моделей, т.е. в рамках морфологической структуры таджикских и английский автохтонных и пришедших из других языков морфем, устаревших понятия и профессиональной терминологии. Таким образом, таджикский арсенал различных специализированных терминов передаёт лексическую совокупность культурно-научного существования нации. Стремительный прогресс всех сфер научной, культурной, технической и медицинской отраслей

способствовал тому, что таджикский лексический запас приобрёл новые слова, термины и выражения и стал существенно богаче.

В современном таджикском языке различные словообразовательные суффиксы участвуют в образовании терминов медицинской профессии, образуя словоформы (модели). Не все суффиксы одинаково продуктивны. В таджикском языке наиболее продуктивными в названиях медицинских профессий является ряд моделей образования слов с помощью суффиксов. Модель R + -ог (весьма продуктивная модель при образовании существительных от основы глагола).

Суффикс (-ог) служит словообразовательной морфемой для заимствованных из разных языков слов. Например: *doctor* - **духтур**, *табиб* (**доктор**); *professor*-**профессор** (**профессор**), *indicator* - **нишондиҳанда**, *аломат* (**указатель**), *compressor*- **компрессор** (**компрессор**).

Словообразовательная модель R + -ist также продуктивна. Благодаря суффиксу -ist ряд существительных может преобразоваться в наименования лиц медицинской профессии. **К** *примеру*: *oncologist*- **духтури омосинос** (**онколог**), *ophthalmologist* - **духтури чаши** (**окулист**), *otolaryngologist*-**духтури касалиҳои гӯшу гулӯю бинӣ** (**отоларинголог**), *urologist* - **уролог**(**уролог**), *chemist*-**дорусоз**, **доруфуруш** (**аптекарь**).

Тематическая классификация названий профессий подтверждает, что среди актуальных самыми распространёнными можно считать группы, касающиеся экономики и медицины. Наиболее продуктивным аффиксом в английском языке в процессе образования медицинских названий лиц по профессии является:

Модель N + *ist* = N. Например: *dermatologist* - **низишки нӯст** (**дерматолог**): *cardiologist* - **духтури дилиинос** (**кардиолог**), *psychiatric* - **руҳиинос** (**психиатр**) *dentist* - **духтури дандон** (**дантист**), *gynecologist*- **гинеколог**, **духтури касалиҳои занона** (**гинеколог**), *neurologist*-**духтури бемориҳои асаб**, **невропатолог** и др.

Продуктивность присутствует и в Модели N + /яи = N. Например: *dietitian* - **духтури парҳезгар** (**диетолог**), *pediatrician* - **недиатр**, *obstetrician* - **акушер**, **момодоя** (**акушер**) др.

Вид образования терминов, отражающих названия лиц по профессии, включает две основы, в том числе имеющих значение рода: **aidwomen** **ходими зани хурди беморхона** (**санитарка**); **aidman** – **ходими марди хурди беморхона** (**санитар**); **midwife**-**доя** (**акушерка**). Вместе с тем важную функцию выполняют составные слова и производные, сформированные из интернациональных слов, наряду с композитами профессиональных имён и слов, которые их фактически определяют.

В таджикском языке словообразовательный процесс также обладает продуктивными методами образования имён существительных, обозначающих профессию. Этот процесс наблюдается среди заимствованных из других языков медицинских терминов, когда при отсутствии аналогичных эквивалентов терминов название профессии передаются интерпретированием. Подобные термины характеризуются нормативностью и как правило включают в свой состав несколько словообразовательных компонентов, в том числе изофаги - связки "й". Например: **духтури касалиҳои гӯшу гулӯю бинӣ** - *otolaryngologist* (**отоларинголог**). Терминативный способ также наблюдается в термин-образовательном процессе таджикского языка, в частности, в медицинской сфере. При данном способе словообразования один компонент подчинён другому, и предназначен для интерпретации и пояснения.

1) Модель N + N + N = N: **духтури дилиинос** - *cardiologist* (**кардиолог**), **дерматолог** - *dermatologist* (**духтури нустӯ зуҳравӣ**), **гинеколог**, **духтури касалиҳои занона**, *gynecologist* - (**гинеколог**), **гематолог** - *hematologist* (**хушиинос**), **микробиолог** - *microbiologist* (**микробиолог**), **неонатолог** - *neonatologist* (**неонатолог**), **нефролог** - *nephrologist* (**нефролог**).

Сложные (составные) термины определяются как понятия, имеющие конкретное смысловое содержание, значимые в каждой терминосистеме. Из часто встречающихся модификаций детерминированных сложных существительных отметим Модель N + N = N: **духтури дандон** - *dentist* (**дантист**), **нейроҷарроҳ** - *neurosurgeon* (**нейрохирург**), **духтури чаши** - *oculist* (**окулист**); **ҷарроҳи асаб** - *neurosurgeon* (**нейрохирург**).

В таджикском языке можно выделить морфему «**шинос**» среди наиболее продуктивных, задействованных в образовании медицинских профессий, отражающих характерную деятельность индивида, что в английском языке соответствует форманту «**logist**». Например: **духтури хушиинос** - *hematologist* (**врачгематолог**); **духтури омосиинос** - *oncologist* (**онколог**).

Ещё одним формантом, участвующим в образовании названий медицинских специалистов, ассоциирующимся с английским формантом «doctor», является «**пизишк**». Например: *пизишки занон - gynecologist (гинеколог); дандон пизишк - stomatologist (стоматолог) и др.* [А. М. Маслова, З. И. Вайнштейн, Л. С. Плибейская, 2011].

Словарный запас языка, в том числе терминология, главным образом складываются из основы уже имеющихся слов и специальной лексики. В структуру термино-системы входят все композиционно формирующие типы лексем (простые, производные и составные), присущие определённому национальному языку.

По мнению В. П. Даниленко, терминологию необходимо рассматривать в ракурсе словообразования. Автор рекомендует группировать терминологию по двум терминологическим видам:

а) в виде «внятного словообразования», т.е. термины, обозначающие наименования лиц по профессии в сфере медицины, используемые в общей речи, с чётко дифференцированными морфемами (элементами слова), но семантически эти слова относятся к узкоспециализированным областям;

б) в форме «неразборчивого» словообразования, т.е. образованного с помощью малоизвестным в общей речи морфем, или отсутствующих в системе словообразования национального языка [2, с. 40-51].

В процессе номенклатуры сложных слов действуют когнитивные механизмы медицинского знания и механизмы объективации. Объективация когнитивных механизмов медицинского знания и объективация структуры специального знания как когнитивная основа понимания специализированного пространства.

Процессы, связанные с интеграцией, формированием современных условий, а также расширение медицинских взаимосвязей и прогресс в сфере медицинской деятельности способствуют преобразованию лингвистических инноваций в языке медицины, что способствует обновлению статуса применения медицинской лексики в разноструктурных языках. В научной лексике термины, присущие данной отрасли, выполняют важную для этой дисциплины функцию. Следовательно, определённый интерес, с позиции лингвистики, представляет изучение медицинской терминологии в таджикском языке. Мировая глобализация последних десятилетий способствовала ускорению процесса развития и совершенствования национальной медицинской терминологии во многих языках мира для того, чтобы как можно более чётко выражать свои идеи в официальной деятельности.

Со временем в медицинской терминологии сформировался стандартный язык, максимально приближенный к общему языку. Названия наименования лиц в сфере медицине служат способом определения профессиональной деятельности человека в языке. Содержание и языковые (структурно-семантические и стилистические) концепции данной лексической группы в совокупности формируются в процессе культурно-исторического развития общества, неразрывно связаны с научно-техническим прогрессом, взаимодействиями межкультурной коммуникации и другими лингво-культурными условиями. Например, определение лиц по роду деятельности или профессии на разных исторических этапах, образование новых профессиональных понятий, заимствование отдельных морфем и полных лексических понятий из других языков с целью определения лиц, работающих в медицине, в зависимости от исторических изменений в обществе и т.д.

Список словообразовательных морфем в разных языках практически сформирован, но процесс языкового обновления новыми словами постоянен, в том числе обновляются в зависимости от потребностей развития общества и названия профессий. Согласно В. Ф. Новодрановой, система словообразования в языке «предназначена для неограниченного представления мира и обладает огромным потенциалом». Человек и общество развиваются, инновации входят в жизнедеятельность человечества стремительно, следовательно, мировосприятие и лексический багаж любого языка тоже развивается.

Исследуя группу, состоящую из названий лиц по профессии в медицине, в рамках таджикского и английского языков, установлено, что посредством словообразования происходит описание специалистов-медиков. В современных терминологических исследованиях изучению медицинской терминологии в мировой лингвистике уделяется большое внимание. События последнего времени показывают, что многогранность самой медицины, столкнувшись со сложностью лингвистики, создаёт здравые моменты при осуществлении медицинской деятельности [7, с. 344].

В процессе изучения медицинской терминологии, несмотря на многообразие научных исследований, тема сопоставления наименований профессий в таджикском и английском языках остаётся до конца не исследованной. В связи с чем дальнейшие исследования целостности переводов с латинского, английского, таджикского и русского языков будут способствовать созданию узконаправленной терминологической базы в нашей стране по этому вопросу. В данной работе классификация названий лиц медицинской профессии базируется на понятийной концепции, разработанной Е. С. Кубряковой, с учётом словообразовательных особенностей производной лексики.

По мнению автора, профессии «онтологические характеристики человека включают психофизиологические характеристики как разумного организма (состояние здоровья, возраст, внешние особенности и т.д.), интеллектуальные и эмоциональные характеристики (ум, способности, темперамент, духовные потребности и т.д.), культурно-общественный, обусловленные сферой социального бытия и практической деятельности (место жительства, национальность, род занятий, формы проведения досуга, принадлежность к социальным группам пристрастия, ассоциации, социальный статус и т.д.)» [5, с. 200].

В частности, рассматриваются основополагающие определения, отражающие межличностные взаимосвязи (положительные или отрицательные), выражающие менталитет носителей языка посредством различных языковых средств. Данная классификационная универсалия позволяет соблюдать особенности социального развития таджикской и английской нации.

Выводы. В вышеизложенном предпринята попытка охватить и уточнить лексические особенности английской и таджикской медицинской терминологии в общей системе. В связи с этим следует отметить, что даже самые «чистые» лингвистические исследования личных имен не могут выйти за рамки просто лингвистических возможностей. И хотя лингвисты всегда должны иметь в виду экстралингвистические ассоциации и собственные имена людей, их первоочередная задача неразрывно связана с речевой деятельностью.

Литература

1. Ахманова, О.С. *Словарь лингвистических терминов*, - изд. 2-е / О.С. Ахманова. - М.: Сов. энциклопедия, 1969. - 608 с.
2. Даниленко, В.П. *Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии: Сборник статей / отв. ред. В.П. Даниленко. - М.: Наука, 1971. - С. 7-67.*
3. Джамишев, П.П. *Семантика видов в русском, таджикском и английском языках / Джамишев. - Душанбе: Маориф, 1989. - 120 с.*
4. Жеребило, Т.В. *Словарь лингвистических терминов и понятий / Т.В. Жеребило. - Изд. 6-е, испр. и доп. - Назрань: Пилигрим, 2016. - 610 с.*
5. Кубрякова, Е.С. *Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. - М.: Наука, 1981. - 200 с.*
6. Новодранова В.Ф. *Формирование и развитие клинического мышления: концептуальная и языковая характеристика // Когнитивные исследования языка. Вып. XXI / гл. ред. серии Н.Н. Болдырев; / В.Ф. Новодранова. - М.: Ин-т языкознания РАН; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2015. - С. 97-101.*
7. Реформатский А. А. *Термин как член лексической системы языка / Проблемы структурной лингвистики / А. А. Реформатский. - М.: Наука, 1968. - С. 103-125.*
8. Уфимцева А.А. *Семантика слова // Аспекты семантических исследований / А.А. Уфимцева. - М.: Наука, 1980. - С. 5-80.*

МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ НАЗВАНИЯ ПРОФЕССИИ В СФЕРЕ МЕДИЦИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследуются модели образования названия профессии в сфере медицины в таджикском и английском языках. Автор определяет тематические группы как группу слов, которые объединены на основе экстралингвистической общности и обозначаемых ими предметов, и понятий. Автор отмечает, что тематические группы образуются на основе различных типов связи на основе общего рассуждения. В статье также рассматриваются типы медицинских слов и фраз, описывающих болезни человека. Выделены наиболее продуктивные синтаксические модели: 1) прилагательное + существительное, 2) существительное + существительное, 3) существительное + прилагательное + собственное существительное. Автор также рассматривает функционирование омонимов и эллиптических имен в медицинской сфере.

Ключевые слова: медицинская терминология, тематические группы, профессиональные личные имена, экстралингвистическая общность, синтаксические модели, омонимы, эллиптические имена.

ҚОЛИБҲОИ СОХТАНИ НОМҲОИ КАСБУ ҚОР ДАР СОҲАИ ТИБ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола қолибҳои сохтани номҳои касбу қори марбут ба соҳаи тиб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тақиқ гардидааст. Муаллифи мақола қолибҳои сохтани гуруҳи истилоҳот, ки дар асоси умумияти экстралингвистикӣ ва аз ҷониби онҳо ифода шудани предметҳо ва мафҳумҳо муттаҳид шудаанд, муайян мекунад. Инчунин дар мақола навъҳои вожагон ва ибораҳои тиббии тавсифкунандаи бемориҳои инсон баррасӣ карда шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқот қолибҳои синтаксисии сермаҳсули зерин ошкор карда шуданд: 1) исм+сифат; 2) исм+исм; 3) исм+сифат+исми хос. Ҳамчунин муаллифи мақола амалкарди омонимҳо ва номҳои эллиптикиро баррасӣ кардааст.

Калидвожаҳо: истилоҳоти тиббӣ, гурӯҳҳои мавзӯӣ, номҳои ифодакунандаи касбу қор, умумияти экстралингвистӣ, қолибҳои синтаксисӣ, омонимҳо, номҳои эллиптикӣ.

MODELS OF FORMING PROFESSIONAL NAMES IN THE FIELD OF MEDICINE IN TAJIK AND ENGLISH

This article investigates the models of forming professional names in the field of medicine in the Tajik and English languages. The author defines thematic groups as a group of words that are united on the basis of extralinguistic commonality and the objects and concepts they designate. The author notes that thematic groups are formed on the basis of different types of connections based on general reasoning. The article also considers the types of medical words and phrases describing human diseases. The most productive syntactic models are highlighted: 1) adjective + noun, 2) noun + noun, 3) noun + adjective + proper noun. The author also considers the functioning of homonyms and elliptical names in the medical field.

Keywords: medical terminology, thematic groups, professional personal names, extralinguistic commonality, syntactic models, homonyms, elliptical names.

Об авторе

*Мананова Парвина Исоевна
Преподаватель кафедры иностранных языков
Таджикский государственный медицинский
университет им. Абуали ибни Сино
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Сино, 29-31
E-mail: mananovaparvina@mail.ru*

About the author

*Mananova Parvina Isoevna
Teacher of the Department of Foreign Languages
Avicenna Tajik State Medical University
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Sino st., 29-31
E-mail: mananovaparvina@mail.ru*

Дар бораи муаллиф

*Мананова Парвина Исоевна
Омӯзгори кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон
ба номи Абуалӣ ибни Сино
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Сино, 29-31
E-mail: mananovaparvina@mail.ru*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ХИРУРГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Каюмова М. А.

*Таджикский государственный медицинский
университет имени Абуали ибни Сино*

Перед тем, как исследовать понятие "хирургическая терминология английского языка", необходимо изучить историю развития хирургии. Концепт "хирургия" греческого происхождения: от "cheir" (рука) и "ergon" (работа), что определяется как "работа руками". Несмотря на современный прогресс в области медицины и инновации хирургических методов и оборудования, значение концепта "хирургия" не утратило своей актуальности. Хирургия всегда была тесно связана с использованием рук хирурга, однако в XX веке произошла революция в этой области.

Появились малоинвазивные методы, такие как лапароскопия и эндоскопия, которые позволяют проводить операции с минимальным разрезом тканей. В некоторых случаях, например, при лазерной хирургии, рассечение тканей может вообще не требоваться. Совершенствование анестезиологических методов также играет важную роль в современной хирургии. Новые обезболивающие препараты позволяют проводить операции без боли и дискомфорта для пациента.

Таким образом, хирургия XXI века претерпела значительные изменения, но при этом сохранила свою суть - "работу руками". Развитие хирургии расширило спектр функций, методов и инструментов, включив в себя новые разделы, такие как эндохирургия, трансплантация органов, микрохирургия, роботизированная хирургия. В результате этого концептуальное содержание термина "хирургия" стало более емким и многогранным, отражая сложность и разнообразие этой области медицины, например: илтиҳоби луобпардаи халқ ва хирной – laryngotracheitis-ларинготрахеит, қабурға, мансуби қабурға – costalis – лот. costa – костальный, ҳис намудани дард дар тамоми бадан – panalhia – паналгия, қурбоққа, муродиф ҳомоси ғадуди зеризабон, омоси ретенционали дар шўъбаи пеши ғадуди зеризабон, гоҳо аз ғадудҳои хурди базокии умқи хуфраи даҳон ё ғадудҳои пеши забон – ranula - ранула. Вследствие информационно-понятийного центра, ка коснова, концепта "хирургия" - "оперативное вмешательство" - приобрёл новые хирургические особенности. В научной литературе, касающейся лексической терминологии по теме хирургии, нашли отражения некоторые из них: «нарушение целостности покровных тканей организма» [11, с. 28], «восстановление нарушенных болезнью функций органов», «исправление недостатков и дефектов органов человека».

Таким образом, XXI век внёс обновления в сущность лексической терминологии по хирургии, наблюдающиеся как в использовании хирургических методов, способствующих повреждению целостности кожных покровов и тканей организма, так и в осуществлении коррекции и реабилитации различных нарушений. Рассмотрение понятия "хирургия" даёт возможность констатировать, что данное определение демонстрирует историческую эволюцию знаний в области медицины, отражая значимость терминологического компонента, каким считается "инструментарий хирурга", ибо: во-первых, хирургия включает изучение «заболеваний и нарушений, при диагностике и лечении которых используются хирургические методы и приёмы, сопровождающиеся повреждением целостности покровных тканей организма» [10, с. 28], хирургическое оборудование и инструменты требуются для предотвращения любых нарушений, и в терминологии также должны отображаться их функции (игла для наложения шва); (шелк лигатурный); во-вторых, «хирургия – область медицины, изучающая болезни и травмы, а также как разрабатывающая и применяющая специальные методы лечения» [8, с. 1].

Необходимо особо выделить, что терминология хирургии включает в свой состав названия инструментов, используемых при разнообразных операционных вмешательствах. Словесная формулировка реализуется благодаря терминам, репрезентирующим научное понятие, в виде: реаниматор, экстрактор и инструменты, основной функцией которых является посредничество при внутри сосудистой ликвидации тромб образования; в-третьих, «хирургия – область медицины, которая занимается изучением и лечением обширной группы

заболеваний и в которой используется метод механического, а в настоящее время и физического воздействия на ткани в целях создания новых отношений в организме» [5, с. 15]. В связи с чем в анализируемую группу терминов должны быть включены концепты, раскрывающие понятийную составляющую инструментария хирургической области, используемого в процессе диагностики (кольпоскоп – для осмотра влагалища и шейки матки, проктоскоп – для осмотра прямой кишки), хирургический инструментарий, служащий и для диагностики и для лечения (резектоскоп - эндоскоп для иссечения тканей), а также хирургический инструментарий, выполняющий механическое воздействие и физиологическое влияние на органы и ткани (стимулятор сердца - аппарат, формирующий электро-импульсы для стабилизации сердечного ритма; аппарат для наложения желудочно-кишечного анастомоза - аппарат для соединения отделов желудочно-кишечного тракта). В силу того, что данное исследование касается анализа терминологии по хирургии таджикского и английского языков, включающей «хирургический инструментарий», следует рассмотреть смысловое содержание термина «хирургический инструментарий». Например: Корпуси устухон (ниппер) барои буридани устухон, газидани бурунҳои хурди устухон ҳангоми муолиҷаи ҷарроҳии захмҳо, коркарди партовҳои устухон ҳангоми буридани дасту пой ва сохтани сӯроҳҳои даромадгоҳ ҳангоми трефинатсияи деворҳои ковок пешбинӣ шудааст. The bone body (nipper) is intended for cutting bone, biting small bone tips during surgical treatment of wounds, handling bone waste during limb amputation, and making access holes during trephination of cavity walls. Намудҳои қайчи: а – қайчи аз рӯи меҳварқач (Рихтер); б – қайчи рост, буриш; в – қайчи рост, кунди кунд; г – қайчи қад-қадӣ ҳамвор қачқарда шудааст (Купер); г – тугмашакли рост; д – рост нишон дода шудааст; ж – рост, кунд; ч – қад-қадӣ ҳамвор қадқашада; ва, к – қад-қадиканор; л – ноф. Types of scissors: a - scissor curved along the axis (Richter); b - straight scissors, cut; c - straight, blunt scissors; d - scissors bent along a plane (Cooper); g-right button shape; d - shown right; j - straight, dull; h - stretched along the plain; and, k - along the edge; l - navel. В научной литературе, в словарях и энциклопедиях можно найти смысловое значение концептов «инструмент» и «инструментарий», в том числе в толковом словаре С.И. Ожегова, инструментарий значит как «совокупность инструментов (в 1 знач.), употр. в какой-нибудь специальной области. Другой словарь также инструментарий трактует как «совокупность инструментов, приспособлений и простейших устройств, предназначенных обеспечить выполнение основных видов работ в определенной области» Малая медицинская энциклопедия под понятием «хирургический инструментарий» подразумевает «инструменты, применяемые при хирургических манипуляциях в перевязочной и операционной, а также при диагностических обследованиях. Различают общехирургические и специальные инструменты». «Инструмент медицинский – техническое устройство, предназначенное для выполнения профилактических, диагностических, лечебных, исследовательских манипуляций и процедур, удерживаемое в руке и приводимое в действие мышечной силой человека или являющееся сменным рабочим органом медицинского аппарата (машины)» [9, с. 68]. «Хирургические инструменты – это орудия (instrumentum), находящиеся в руках врача и предназначенные для непосредственного воздействия на ткани больного с целью удаления патологического очага и восстановления функции органа» Например: Пинцет асбоби асосии ёрирасоне мебошанд, ки барои ҳама гуна амалиёт зарур аст. Дағҳои пинцетҳои ҷарроҳӣ бо дандонҳо мучаҳҳаз мебошанд. Онҳо бофтаҳои зиччиро-хуб ва бо эътимод нигоҳ медоранд – ба мисоли: фассия, апоневроз - пӯст. Аммо онҳо бофтаҳои нозуқро осеб мебинанд; пинцет чангча, ки дар нӯги даҳонҳо майдони доғдор доранд. Tweezers are the main auxiliary tool necessary for any operation and dressing. The jaws of surgical tweezers are equipped with teeth. They hold dense tissues well and reliably – fascia, aponeuroses, skin. But they damage delicate tissues: pincer claws with a spotted area on the tips of the jaws. Single sided, double – sided , three – sided and four – sided. Тезҳои скальпелӣ барои амалиёти офтальмӣ одатан аз лейкозафир ё сафолӣ, стелитҳо бо рӯйпӯши ғафси алмос сохта мешаванд. Scalpel blades for ophthalmic operation are usually made of leucosaphire or ceramic, satellites with a thick diamond coating.

Проанализировав определения понятий "инструментарий" и "инструмент", отражённые в научной литературе и словарях разных языков, в том числе таджикском и английском языках, можно заключить, что содержание данных концептов связано с профессиональной деятельностью человека, его знаниями и опытом. Например: Бештари ҳолати мунтазами саратон муолиҷаи наҷаванда мебошанд. Ҷарроҳ шахсест, ки ҷарроҳӣ мекунад. Ин бемори ҷарроҳона муолиҷаи қардаи мешавад. Агар биопсияи ҳуҷайраҳои саратон ошкор шавад дар

шуши бемор метавон беморро чарроҳӣ кард. «Most cases of cancer are considered incurable. A surgeon who operates on the heart. If biopsy have revealed cancer cells the lung the patient would have been operated on»

Установлен ряд когнитивных признаков термина «инструментарий»: «совокупность инструментов», «приспособления», «устройства», «хирургические манипуляции», «диагностические обследования». Когнитивные признаки, наблюдающиеся в содержании термина «инструмент», отмечаются в виде: «устройство, удерживаемое в руке», «удаление патологического очага», «восстановление функций органа», «манипуляции». Қармоқҳо (ретракторҳо) гулӯлаҳои сердор буда, қисми кории онҳо дар шакли чўбчаи қачшуда аз шумораи гуногуни дандонҳо иборат аст. Асбобҳои якпахлӯ, ду, се ва чор пӯл мебошанд. Hooks (retractors) are serrated collars, and their working part in the form of a curved rod consists of a different number of teeth. Учитывая установленные когнитивных особенности, при оценке смыслового содержания предоставлена следующая дефиниция концепта «хирургический инструментарий»: хирургический инструментарий – концепт или словосочетание-термин, определяющий общность инструментов, предопределённых для хирургических манипуляции диагностических целей.

Таким образом, в содержании термина выражено формирование самой хирургии как объективной области медицины, что, главным образом, оказывает влияние на устанавливание терминологической совокупности концепта «хирургический инструментарий». При анализе данного понятия были учтены только экстра, но и интерлингвистические факторы его создания.

Литература

1. Авербух, К.Я. Терминологическая вариативность: теоретические и прикладные аспекты / К.Я. Авербух // *Вопр. языкознания*. -1986. -№ 6. - С. 38–49.
2. Александровская, Л. В. Семантика термина как член общелитературной лексики, /Л. В. Александровская. - М., 1973. - 230 с.
3. Аль – Тамими Влияние влажности и солей на прочностные и деформационные свойства дисперсных грунтов /Саиф Сами Хусейн Аль. – Тамими. - БНТУ, 2010.
4. Березин, Ф. М. Общее языкознание, /Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. - М., 1979. - 416 с.
5. Береснев, С.Д. О терминологической фразеологии. С.Д. Береснев Труды кафедры иностранных языков Свердловского мединститута/ -вып. 29, 1960.
6. Даниленко, В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов -терминов: исследование по русской терминологии, /В. П. Даниленко. -М.: Наука, 1971.-154 с.
7. Деборин, А. М. Заметки о происхождении и эволюции научных понятий и терминов./А.М. Деборин // *Вопросы языкознания*. –М., 1957. –С. 46 – 53.
8. Денисов, П.Н. В кн.: Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. /П.Н. Денисов. - М. Наука, 1970. - 195.
9. Маслова, А.М. Английский язык для медицинских вузов: учебник.-5-е изд., испр / А.М. Маслова, З.И. Вайнштейн, Л.С. Плебейская.-М.: ГЭОТАР-Медиа, 2012.-336 с.
10. Петров, В. В. Семантика научных терминов / Петров, В.В. - Новосибирск: Наука, 1982.–125 с.
11. Семенов, Г.М. Современные хирургические инструменты /Г.М. Семенов. - Спб. – 2006. - 352 с.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ХИРУРГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматривается эволюция хирургической терминологии, отражающая изменившуюся практику вида хирургии. В ней исследуется концепция "хирургического вмешательства", которая расширилась, охватывая не только восстановление нарушенных функций органов, но и устранение патологий и восстановление анатомических отношений. Знание рассматриваемых терминов является необходимым для понимания правил хирургии и инструментов, используемых во время операции. В статье приводится смысловое содержание термина "хирургический инструмент", который включает в себя большое количество хирургических приспособлений, используемых для диагностики, лечения и восстановления функций органов. В заключение особо подчеркивается динамичность изменения хирургической терминологии, которая претерпевает изменения по мере развития практики хирургии.

Ключевые слова: слово, терминология, медицина, хирургия, языкознание, сравнительное исследование, лингвистический анализ, межкультурная коммуникация.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИНГВИСТИИИ ИСТИЛОҲОТИ ЧАРРОҲӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур таҳаввули истилоҳоти чарроҳӣ, ки амалияи тағйирёфтаи навъи чарроҳиро инъикос мекунад, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар он концепсияи “мудоҳилаи чарроҳӣ” таҳқиқ шудааст, ки он на танҳо барқарорсозии вазифаҳои вайроншудаи узвҳо, балки бартараф

сохтани нуқсонҳо ва бунёди муносибатҳои анатомиро дар бар гирифта, рушд кардааст. Донишмандони истилоҳоти мавриди назар дар фаҳмиши қоидаҳои ҷарроҳӣ ва асбобу анҷоми хангоми ҷарроҳӣ истифодашаванда ногузир мебошад. Дар мақола мундариҷаи маъноии истилоҳоти “асбобу анҷоми ҷарроҳӣ”, ки шумораи зиёди асбобҳои ҷарроҳиро дар бар мегирад, ки онҳо барои ташхис, табобат ва барқоркунии фаъолияти узвҳо истифода бурда мешаванд. Дар хулоса хусусиятҳои тағйирёбандагии истилоҳоти ҷарроҳӣ, ки онҳо дар баробари рушди амалияи ҷарроҳӣ ба таҳаввулот дучор мешаванд, махсусан таъкид карда шудааст.

Калидвожаҳо: калима, истилоҳот, тиб, ҷарроҳӣ, забоншиносӣ, таҳқиқи муқоисавӣ, таҳлили лингвистӣ, муоширати байнифарҳангӣ.

LINGUISTIC FEATURES OF SURGICAL TERMINOLOGY IN TAJIK AND ENGLISH

This article delves into the evolution of surgical terminology, reflecting the changing practices within the field of surgery. It explores the concept of "surgical intervention," which has expanded to encompass not only the restoration of impaired organ functions but also the elimination of pathologies and the reconstruction of anatomical relationships. Understanding the terminology discussed is crucial for comprehending surgical principles and the instruments employed during operations. The article provides an in-depth examination of the term "surgical instrument," which encompasses a vast array of surgical tools utilized for diagnosing, treating, and restoring organ functions. In conclusion, the article emphasizes the dynamic nature of surgical terminology, which undergoes constant transformation as surgical practices evolve.

Keywords: word, terminology, medicine, surgery, linguistics, comparative study, linguistic analysis, intercultural communication.

Об авторе

Қаюмова Майрамоӣ Абдурахимовна
Соискатель
Таджикский государственный медицинский
университет им. Абуали ибни Сино
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Сино, 29-31
E-mail: kmayramov@mail.ru

About the author

Qayumova Mayramov Abdurakhimovna
Applicant
Avicenna Tajik State Medical University
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Sino st., 29-31
E-mail: kmayramov@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Қаюмова Майрамоӣ Абдурахимовна
Унвонҷӯ
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон
ба номи Абуалӣ ибни Сино
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Сино, 29-31
E-mail: kmayramov@mail.ru

**БАЪЗЕ ПАҲЛУҶОИ ФАЪОЛИЯТИ ИЛМИИ
ПРОФЕССОР ҒАФФОР ҚЎРАЕВ**

Холназаров Р. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таърихи забоншиносии тоҷик яке аз мавзӯҳои мубрами таърихи илм ба шумор рафта, дар ин мабно пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули афкори забоншиносии тоҷикро аз оғоз то ба даврони муосир баррасӣ намуда, ҷараёнҳо ва самтҳои аслии инкишофи забоншиносии тоҷикро нишон додан имконпазир аст. Яке аз бахшҳои забоншиносии тоҷик, ки ба хусус дар асри XX ва оғози асри XXI ба таври сареъ ва густарда инкишоф ёфтааст, соҳаи лаҳҷашиносӣ ба шумор рафта, таърихи инкишофи он то кунун аз назари илм нисбат ба баъзе бахшҳои забоншиносӣ берун мондааст. Барои муайян намудани самтҳои асосии инкишофи таърихии таҳқиқоти шевашиносӣ, пеш аз ҳама омӯхтани фаъолияти илмии муҳаққиқони намоёни ин соҳа зарур мебошад, ки бар пояи он метавон таҳаввули ин соҳаи забоншиносиро муайян карда, ҷойгоҳи шахсиятҳои илмиро дар таърихи инкишофи он муқаррар намудан мумкин аст.

Ҳамзамон омӯзиш ва баррасии афкори забоншиносии тоҷик, хусусан даврони навини инкишофи он, яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосири тоҷик ба шумор меравад, зеро маҳз дар заминаи пажӯҳиши дақиқ ва густардаи масоили гуногуни таҳқиқи бахшҳои мушаххаси забоншиносӣ манзараи умумии таърихи афкори забоншиносии тоҷикро метавон бозсозӣ ва таҳқиқ намуд. Гузаштаи таърихӣ нишон медиҳад, ки дар инкишофи забоншиносии тоҷик нақши чехраҳои илмӣ, ки дар пажӯҳиши масоили бахшҳои алоҳидаи он ва, умуман рушди соҳа хидмати беназир кардаанд, бениҳоят таъсиргузор будааст. Яке аз ин чехраҳои намоёни забоншиносии муосир профессор устоди шодравон Ғаффор Қўраев мебошад, ки рушду тавсеаи лаҳҷашиносии тоҷик аз бисёр ҷиҳатҳо бо ному фаъолияти илмии ӯ пайванд мегардад. Бояд гуфт, ки ба зиндагӣ ва осори шодравон профессор Ғ. Қўраев агарчи чанд мақола ва маҷмуа, бахусус навиштаҳои профессор Раҳматуллозода С. баҳшида шуда бошад ҳам, вале аз рӯи ихлос ва садоқатмандӣ ба баъзе паҳлуҳои фаъолияти илмии устод ишораҳо хоҳем кард, зеро танҳо ба воситаи омӯхтани фаъолияти олимони соҳаи лаҳҷашиносӣ барқарор сохтани саҳифаҳои таърихи лаҳҷашиносии тоҷик имконпазир мебошад.

Устод Ғаффор Қўраев муҳаққиқ ва олиме буданд, ки илми андӯхтаашро қиёс мекарданд, бо олимони шинохтаи Русия, Гурҷистон, Озарбойҷон, Қазоқистон, Украина ва дигар кишварҳои, ки аз ҷиҳати илмӣ пешрафта буданд, ҳамкорӣ менамуданд. Лукмони ҳаким ба фарзандаш чунин панд мекунад, ки "Ба худ манигар!", яъне назар ба касоне намо, ки дар илм аз ту беҳтар бошанд, то бештар талош намой барои илмандӯзӣ. Ҳамин тавр, устод Ғ. Қўраев низ дар қулли он маҷолису конфронсҳо ва симпозиумҳои, ки баргузор мегардид, иштирок карда, маърузаҳои пешниҳод мекарданд, ки хеле пухтаву санҷидашуда буданд. Чуноне ки шоир фармудааст:

*Арақи саъй муҳол аст, ки гавҳар нашавад,
Мерасад зарра ба хуршедди баланд охири кор.*

Устод Ғаффор Қўраев соли 1955 Омӯзишгоҳи омӯзгории шаҳри Конибодом ва соли 1959 факултаи таъриху филологияи Институти педагогии шаҳри Душанбе ба номи Т.Г. Шевченкоро (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни) бо дипломи аъло хатм мекунад.

Байни солҳои 1959 ва 1961 дар ҳамин Донишгоҳ ҳамчун котиби масъули рӯзномаи "Педагоги ҷавон" (ҳоло "Омӯзгори ҷавон") ва муаллими кафедраи забони тоҷикӣ адои вазифа менамояд. Дар ҳамин вақт, яъне соли 1961 ба шӯъбаи лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёти ба номи устод Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ходими хурди илмӣ ба кор оғоз менамоянд. Ин ҳодиса тирамоҳи соли 1961 рух додааст. Устод Маҳмудов М. (руҳашон шод бод) номзади илми филология ва академики АИ педагогӣ ва иҷтимоии ФР бо ҳаммуаллифии узви вобастаи Академияи миллии илмҳои ҚТ устод С. Раҳматуллозода дар очерки ҳасбиҳолии худ бо номи "Ғаввоси баҳри илм", ки баҳшида ба 60-солагии устод Қўраев навиштаанд, доир ба омадани устод Қўраев ба Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ чунин нақл кардаанд, ки тирамоҳи соли 1961 ба муассисаи мазкур

ба сифати ходими хурди илмӣ қабул карда мешаванд, ҳол он ки ҳар шахсе, ки пас аз хатми мактаби олий ба ин боргоҳи илм ба кор ояд, аввал бояд зинаҳои лаборанти ва лаборантии калонро гузарад, баъд соҳиби унвони ходими хурди илмӣ мегардад, аммо устод Ҷӯраев истисно буданд, чунки он кас ин зинаҳоро дар даврони донишҷӯиашон дар шуъбаи навташкили лаҳҷашиносӣ соли 1959 тай карда буданд. Аз ҳамин сабаб мудирӣ он вақтаи шуъбаи лаҳҷашиносӣ профессор О. Ҷалолов он касро ба ҳайси ходими хурди илмӣ ба кор қабул мекунад. Бо ҳамкориҳои устод Маҳмудов ба таҳқиқи мавзӯи "Лексикология ва лексикографияи минтақавӣ" шуруъ мекунад. Дар натиҷаи кӯшишҳо фаъолияти пурсамари худ соли 1971 ба вазифаи нав, яъне ходими калони илмӣ гузаронида мешаванд.

Гуфтан мумкин аст, ки фаъолияти устод Ғаффор Ҷӯраевро аз оғоз то поёни зиндагиаш ба бахшҳои гуногун, аз ҷумла фаъолияти илмӣ, фаъолияти илмӣ-таълимӣ ва фаъолияти ҷамъиятӣ чудо кардан имконпазир аст.

Фаъолияти илмӣ. "Таърихи ташаккул ва рушди илми филологияи тоҷик, - менависад академик Фарҳод Раҳимӣ, - аз ҷумла бахши забоншиносӣ, бо номи бузургони гузаштаву имрӯза алоқаманд аст... Яке аз шогирдоне, ки дар мактаби забоншиносии муносири тоҷик парвариш ёфтааст, доктори илми филология, профессор, дорандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯалӣ ибни Сино, Корманди шоистаи Тоҷикистон Ғаффор Ҷӯраев мебошад. Профессор Ғ. Ҷӯраев бо фосолаи андаке, гуфтан мумкин аст, тамоми фаъолияти эҷодии худро ба илми академӣ бахшидааст" [1, с. 8].

Фаъолияти илмии профессор Ҷӯраев Ғ. ба мактаби забоншиносии профессор Расторгуева В.С., ки уфуқи навро дар фазои забоншиносии тоҷики аҳди шӯравӣ боз намуда буд, иртиботи қавӣ дорад. Аз ибтидои солҳои 50-уми асри гузашта В.С. Расторгуева ба таҳқиқи шеваҳои тоҷикӣ ҷиддан пардохта, дар баробари ин яке аз асосгузори шуъбаи лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ буд, ки дар он муҳаққакони ҷавони тоҷикӣ ба таҳқиқи пажӯҳиши шеваҳои тоҷикӣ оғознамуданд. Онҳо дар мактаби таҳқиқоти шевашиносии В.С. Расторгуева ба камол расида, сипас худ асарҳои гаронбаҳо дар ин соҳа таълиф намуданд, ки дар байни онҳо профессор Ғаффор Ҷӯраев яке аз маъруфттарин забоншиносони тоҷик гардид. Таҳқиқи фаъолияти илмии профессор Ғ. Ҷӯраев нишон медиҳад, ки самтҳо ва проблемаҳои муҳими шевашиносии тоҷики асри ХХ-ум ба таври амиқ гузарда баррасӣ гашта, фазо ва муҳити илмии ин даврон мушаххас карда шаванд.

Фаъолияти илмии профессор Ғаффор Ҷӯраевро вобаста ба самти таҳқиқоти ӯ метавон ба бахшҳои гуногун, аз ҷумла: а) омӯзиши масъалаҳои умумии шевашиносии тоҷик; б) лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон; в) пажӯҳиши сохтори луғавиву дастурии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ; г) тадвин ва таҳияи фарҳангҳои шевагии забони тоҷикӣ; д) таҳияи дастури гирдоварии шеваҳои тоҷикӣ ва таҳқиқи баррасии сотсиолингвистии забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чудо намуд, ки ҳар кадоме аз онҳо дар ҷараёни инкишофи илми забоншиносии тоҷик ва забони тоҷикӣ таъсиргузор буд. Аз ҷумла, замоне ки миқдори муайяни луғати лаҳҷаҳо дар шуъба ҷамоварӣ шуд, қарор шуд ки луғати воқеии лаҳҷавӣ тартиб дода шаванд, аммо дар сохтани ҷунин луғатҳо таҷрибаи кофӣ вуҷуд надошт, ба устод Ҷӯраев Ғ. вазифаи муайян кардани принципҳо ва ҳосиятҳои тартиб додани ҷунин луғатҳо аз ҷиҳати илмӣ супорида шуд. Устод Ҷӯраев бо мутолиаи асарҳои олимони рус ба хусус мақолаҳои кутуби профессор Ф.П. Филин принциби минбаъдаи луғоти минбаъдаро муайян намуданд. Маҳз бо пайгирии ҳамин принцип устод Ҷӯраев бо ҳамроҳии устод Маҳмудов намунаи "Луғати шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ" дар мисоли ҳарфи "д" соли 1971 да шакли китобчаи алоҳида пешниҳод гардид.

Гуфтан ба маврид аст, ки устод Ҷӯраев принциби системанок ва ҳосаро дар луғатҳои шеваи ҷанубӣ татбиқ кардан, имконнопазир мешуморид, чунки шеваи ҷанубӣ дорои ҳудуди васеъ ва лаҳҷаҳои фаровон аст, тадвини ҷунини луғат нури зиёди мутахассисон ва замони зиёдеро тақозо менамуд, аз ҳамин лиҳоз ба ҳулосае меоянд, ки луғат дорои принциби ҳоса ва унсурҳои системанок бошад. Яъне ҳарчанд луғат калимоти ҳосаи шеvaro дарбар мегирад, набояд аз калимаҳои умумихалқӣ ори бошад. Ҳарчанд дар аввал баъзе олимони ба ин равияи "мобайни"-е, ки устод пеш гирифта буданд, муҳолифат нишон медоданд, аммо таҷрибаҳои минбаъда дар қори луғатсозӣ худ исботгари дурустии роҳи пешгирифтаи устод буданд. Яъне бо вуҷуди луғоти шевагӣ асоси боигарии ҳар шеvaro калимаҳои умумихалқӣ ташкил медиҳанд.

Бояд гуфт, ки бо равиши мазкур луғати шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ дар 2 ҷилд мураттаб гардид, ҷилди аввали он бо ҳаммуаллифии М. Маҳмудов ва Ғ. Ҷӯраев бо номи "Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ" дар ҳаҷми 22,5 ҷузъи ҷопӣ соли 1997 ба таърифи расидааст. Дар

гузашта чунин луғот вучуд надоштанг ва ин оғози тачрибаи чадида дар луғатсозии форсу тоҷик ба ҳисоб меравад.

Фаъолияти илмӣ-таълимӣ. Устод Ғаффор Ҷӯраев аз оғози фаъолияти худ ба сифати устоди Институти давлатии педагогии Душанбе ба номи Т.Г. Шевченко (ҳоло ДДОТ ба номи С. Айни) дар таълими насли ҷавони филологҳои тоҷик саҳми арзандае гузошта, бо вучуди корҳои илмиву тадқиқотиашон аз таълиму тадрис дур набуданд. Эшон донишу тачрибаву илме, ки тӯли солиёни зиёд ба кулли машаққат ба даст оварда буданд, ба дигарон меомӯзонданд. Ба шогирдоне, ки дар донишгоҳҳо доштанд, ба аспиранту доктороне, ки ба ҳайси роҳбари илмӣ буданд, таълим додаанд. Олим касе нест, ки илм дораду халос, балки касест, ки илми андӯхтаашро ба дигарон низ меомӯзад. Муаллим бояд намунаи ибрат бошад барои шогирдонаш ва устод ин масъулиятро дарк карда буданд. Вақте ки мо доир ба хислатҳои омӯзгор фикр мекунем, худамон ба чунин хулоса меоем, ки омӯзгор бояд шахсе аст, ки содиқ, хушахлоқ, меҳнатдӯст, хоксор, вафодор, неқхоҳ, покнат, бошараф, додхоҳ, албатта боилм ва хеле хислатҳои хуби дигарро доро бошад, ин ҳамаро устод Ғаффор Ҷӯраев доро буд ва инро шогирдони он кас тасдиқ мекунанд.

Ҳамкорон ва шогирдонашон аз эшон ҳамчун марди хоксору неқхоҳ, меҳнатдӯст, покнат, фарёдрас, меҳрубон ба хотир меоранд. "Муаллим, - менависад дотсент Юлдош Сафаров, - ҳинни таълим ва таълиф аз суханони мубҳам дурӣ ҷуста, ҳар сатру саҳифаҳои хушро бо воҳидҳои назаррасу дилнишин баён менамоянд... Банди дар қатори бисёр ҳидоятгару омӯзгорони ҳозиру ғоиб Додочон Тоҷиев, Холиқ Мирзозода, Бобоҷон Ниёзмӯхаммадов, Носирҷон Маъсумӣ, Мукаррама Қосимова, Лившиц В. А., Воҳид Асрорӣ, Мӯхаммадҷон Шӯкуров, Ҷоннон Бобоқалонова, М. Лутфуллоев ва чанде дигар Абдуғаффор Ҷӯраевро муаллим меҳонам" [1, с. 87].

Фаъолияти ҷамъиятӣ. Маълум аст, ки инсон мавҷудест, ки бидуни ҷомеа рушд карда наметавонад. Барои ташаққули ҳамаҷаҳаи инсон ҷомеа нақши муҳиме дорад. Инсон, ки худ мавҷуди ҷамъиятӣ, барои ҳамин бевосита ё бавосита дар ҷомеа қору фаъолият мекунанд ва ба он таъсиргузор мебошад.

Профессор Ғаффор Ҷӯраев низ аз зумраи касоне буд, ки таъсири амиқе ба ҷомеаи халқи тоҷик расондааст. Эшон нисбат ба ҳунару ҳунармандӣ ва театр муҳаббати беандоза доштаанд. Ҳатто солҳои 1970-1980, яъне тули даҳ сол дар шӯъбаи актёрии Ҳунаристони ба номи Турсунзода ба омӯзондани нутқи саҳна ва забони тоҷикӣ машғул будаанд. Оид ба фанни тадрисии худ, яъне нутқи саҳна ва суханварӣ чанд мақолаи илмӣ, аз қабилӣ "Маданияти нутқи актёр", "Забон дар даҳон..." ва ғ. низ навиштаанд, то кӯмаке шавад барои донишҷӯёни ин ришта. Чи тавре ки дар боло зикр карда будем, эшон дар ҷодаи тарҷумонӣ низ қувваозмӣ кардаанд ва дар тарҷумаи чанде аз намоишномаҳо ба забони тоҷикӣ кӯшиш кардаанд. Эшон чанд ҳикояҳои песаҳоро тарҷума кардаанд аз қабилӣ: В. Гюго "Анчело", Лабиш "Пулдон", С. Михалков "Сомбреро", Л. Баранга "Назари ҷомеа"-ро тарҷума намудаанд, ки аз ин миён "Пулдон" дар Қурғонтеппа (ҳоло Бохтар) дар театри давлатӣ ба саҳна гузошта шуда буд.

Чи тавре ки ба мо маълум аст, забон ин унсӯри муҳими ҷомеа ба ҳисоб меравад. Устод Ғаффор Ҷӯраев барои амалӣ намудани Қонуни забон саҳми босазое доранд, чунки беш аз чаҳордаҳ сол дар Комиссияи татбиқи Қонуни забони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбар будаанд ва дар пешбарии сиёсати солими забон кӯмак расондааст. Бо сарварии ӯ якҷанд қарори Ҳукумат доир ба забон ва Барномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди забони давлатӣ ва забонҳои дигари дохили кишварамон таҳия шудаанд.

Таҳлил ва баррасии фаъолияти илмии профессор Ғаффор Ҷӯраев нишон медиҳад, ки ӯ дар фазои илмии забоншиносии тоҷики даҳсолаи охири қарни гузашта ва ду даҳсолаи аввали қарни XXI ҳамчун як чеҳраи бузурги илмӣ ва донишманди саршиноси тоҷик падидаи гашта, дар инкишофи илми лаҳҷашиносии тоҷик аз худ нақши мондагоре барҷо гузоштааст.

Адабиёт

1. Маҳмудов М. Сарбаланди баландиҳои илм. - Душанбе: ЭР- граф, 2017. - 204 с.
2. Маданияти нутқи актёр // Маҷмуаи «Маданияти сухан» (Матолити конференсияи маданияти сухан аз 24-25 ноябри соли 1988) / Мураттиб: Ғ. Ҷӯраев. Душанбе: Маориф, 1990, с. 264 - 274.
3. Забон дар даҳон... (Мулоҳизаҳо оид ба нутқи саҳна) // "Омӯзгор". - 1989. - 29 апрел.
4. Фарҳанги ғушҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (Мураттибон: Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б.). - Душанбе: Дониш, 2012. - 946 с.
5. Ҳасанов А. Лаҳҷашиносии таърихӣ. - Хучанд: Меъроҷ, 2014. - 176 с.
6. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 (муаллифон Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ғ.). - Душанбе: Дониш, 1981. - 331 с.

БАЪЗЕ ПАХЛУҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ИЛМИИ ПРОФЕССОР ҒАФФОР ҚҶРАЕВ

Дар ин мақола муаллиф масъалаи баъзе пахлуҳои фаъолияти илмии профессор Ғаффор Қўраевро мавриди баррасӣ қарор додааст. Яке аз бахшҳои забоншиносии тоҷик, ки ба таври сарех ва густарда инкишоф ёфтааст, соҳаи шевашиносӣ ба шумор меравад. Барои муайян намудани самтҳои асосии инкишофи таърихи таҳқиқоти шевашиносӣ, пеш аз ҳама, омӯхтани фаъолияти илмии муҳаққиқони намоёни ин соҳа зарур мебошад, ки бар пояи он метавон таҳаввули ин соҳаи забоншиносии тоҷикро муайян карда, ҷойгоҳи шахсиятҳои илмиро дар таърихи инкишофи он муқаррар намудан мумкин аст. Яке аз чунин чехраҳои нотакрори соҳаи шевашиносии тоҷик доктори илмҳои филологӣ, профессор Ғаффор Қўраев мебошад, ки омӯхтани фаъолият ва осорашон барои муайян намудани манзараи умумии таърихи шевашиносии тоҷик мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: шевашиносӣ, таърихи инкишофи шевашиносӣ, чехраҳои илмӣ, фаъолияти илмӣ, фаъолияти илмӣ-таълимӣ, фаъолияти ҷамъиятӣ, ҷараёни инкишофи илми забоншиносии тоҷик.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФЕССОРА ГАФФОРА ДЖУРАЕВА

В данной статье автор рассматривает проблемы некоторые аспекты научной деятельности профессора Гаффора Джураева. Надо отметить, что один из более широко изученный часть таджикской языкознания является диалектология. Чтобы правильно определить основную поправлению развития диалектологических исследований, прежде всего, необходимо знать и изучать научную деятельность видных исследователей данной отрасли, которые позволяют точно указать состояние развития таджикского языкознания и место научных деятелей в истории развития этой науки. Один и неповторимый исследователей в области таджикской диалектологии является профессор Гаффор Джураев, что изучение научного творчества и сущности его произведений способствует определению общей развития истории таджикской диалектологии.

Ключевые слова: диалектология, история развития диалектология, научный деятель, научный деятельность, общественный деятельность, процесс развития таджикской диалектологии.

SOME ASPECTS OF THE SCIENTIFIC ACTIVITY OF PROFESSOR GAFOR JURAEV

In this article the author researches the problems of some aspects of the scientific activity of professor gafor juraev. It should be noted that one of the more widely studied part of Tajik linguistics is dialectology. In order to correctly determine the main correction of the development of dialectological research, first of all, it is necessary to know and study the scientific activities of prominent researchers in this field, which allow you to accurately indicate the state of development of Tajik linguistics and the place of scientists in the history of the development of this science. One of the unique researchers in the field of Tajik dialectology is Professor Gafor Juraev, that the study of scientific creativity and the essence of his works contributes to the definition of the general development of the history of Tajik dialectology.

Keywords: dialectology, history of development of dialectology, scientist, scientific activity, social activity, the process of development of Tajik dialectology.

Дар бораи муаллиф

*Холназаров Рухулло Муҳамадович
Номзади илмҳои филологӣ, и.в. дотсенти
кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: kholnazarov.ruhullo@mail.ru*

About the author

*Kholnazarov Ruhullo Muhammadovich
Candidate of Philological Sciences,
Senior teacher of the Chair of Theory and Practice
of Linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: kholnazarov.ruhullo@mail.ru*

Об авторе

*Холназаров Рухулло Муҳамадович
Кандидат филологических наук, и.в. доцент
кафедры теории и практики языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: kholnazarov.ruhullo@mail.ru*

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ САРФИИ ШУМОРА ДАР «ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН»

Гулнораи Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Шумурдан ё ба ҳисоб гирифтани ашё ва мавҷудоти олами ҳастӣ дар ҳаёти инсоният мавқеи аввалиндарача дорад. Он барои дуруст муайян кардани тамоми паҳлӯҳои ҳаёти башарият нақши калон дорад. Аз ҷумла, дар давраҳои зиндагии аввалин инсонҳо, чорводорон барои дуруст муайян кардани миқдори чорвои худ аз роҳу воситаҳои ҳисобие истифода мебаранд, ки барои онҳо қобили қабул буд. Аз ҳамин лиҳоз, метавон мафҳуми шумораро яке аз ҳиссаи қадимтарини нутқ арзёбӣ кард.

Шумора ҳиссаи номии нутқ буда, миқдор ва тартиби предметро ифода менамояд ва ададхоро номбар мекунад [4, с. 116] ва муайянкунандаи назди исм шуда меояд. Шумора ба саволҳои чанд?, чандум? ҷавоб мешавад.

Шумораҳо аз устувортарин калимаҳои забон буда, дар забони адабии имрӯза қариб ҳама дар ҳамон шакл истеъмол мешаванд [6, с. 45-46]. Тамоми калимаҳои шумораро ифодакунанда мустақиланд, аммо мафҳум мебошанд ва фақат якҷо бо номи ашё маънии мушаххас доштаи худро равшан менамоянд.

Аз мутолиаи сарчашмаҳои доир ба шумора нашршуда, маълум мегардад, ки дар ташаккули ҳамаи рақамҳо танҳо 12-15 реша истифода гардидааст. Рақамҳои як ва сад дуруст арзёбӣ шуда, ададҳои 8 ва 9 қаноатбахш ва шумораи ду бошад тахминӣ этимологӣ шудааст ва сарчашмаи пайдоиши дигар рақамҳо норавшан боқӣ мондааст [12]. Доир ба таърихи пайдоиши рақамҳо дар Донишномаи Википедия ба забони русӣ нашршуда чунин оварда шудааст: “Эҳтимол системаи рақамҳо дар забони ҳиндуаврупоӣ таърихи тулонӣ дорад ва замони ташаккули онро муайян кардан имконнопазир аст [12].”

Барои муаллифони осори фалсафа ва дин ҷойгоҳ ва нақши шумора хеле бузург буда, аҳкоми диниро бар мабноси адад зикр менамоянд ва онро эътироф ҳам мекунанд. Яке аз чунин назарияпардозон ҳаким ва файласуфи бузурги асри XI Носири Хусрави Қубодиёнӣ мебошад. Мавсуф таъвилро бар пояи рақамҳо нозукбиниона дар асоси осори динӣ ба қор бурдааст. Ҳамчунин, боиси зикри хос аст, ки аз тарафи муҳаққиқони тоҷик речез ба ҳамин масъала таҳқиқоти мукамал ба назар намерасад, ба ҷуз аз баъзе мақолаҳо. Дар робита ба ин масъала забоншиноси тоҷик А. Мирбобоев дар мақолаи таҳқиқотии худ “Таъвил бар пояи рақам ва ҳарф дар “Вачҳи дин”-ро мавриди баррасӣ қарор додааст ва сабаби аз 51 гуфтор иборат будани бобҳои китобро, ки тақсимбандии рақамоти намозро ифода мекунад, иброз менамояд [1, с. 38]. Бо таърихи ба ин суҳанҳо, бояд қайд намуд, ки китоби “Зод-ул-мусофирин” аз 27 қавл (боб) иборат буда, ки шояд аз ҳамон шаби меъроҷи Паёмбари Исломи гирифта шудааст, зеро асари мазкур, пурра ба шарҳу тафсири оятҳои қуръонӣ бахшида шудааст. Бо зикри ин нукта доир ба масъалаи таъвил (герменевтика) чизи дигаре қайд карда наметовонем, зеро он мавзӯи баҳси мо нест.

Китоби “Зод-ул-мусофирин” низ дар баробари дигар осори Носири Хусрав дорои сабки нигоришии худ буда, шумораҳо дар аксар маврид барои мушаххас намудани аҳкоми мазҳаби исмоилия ба қор бурдааст.

Дар Донишномаи Википедияи русӣ шумораро ба ҷаҳор гурӯҳи луғавӣ-грамматикӣ ҷудо намудаанд: **миқдорӣ** (ду, панҷоҳ, бист, сесаду панҷоҳу як), **умумӣ** (харду, ду, панҷто), **тартибӣ** (якум, дуҷум, сеҷум, даҳум), ва **касрӣ** (панҷяк, сеяк) [12].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик шумораҳо ба ду гурӯҳ: миқдорӣ ва тартибӣ тақсим намудаанд. Чунин гурӯҳбандӣ аз замонҳои гузаштаи дури таърихӣ мавриди амал қарор дошт, ки шаклгирии онҳо бо чунин тарз ифода мегардид: 1-/aiva/ - як, 2-/dva/ - ду, 3-/tri/ - се, 4-/catur/ - ҷаҳор” [7, с. 59].

Бо таърихи ба гурӯҳбандии фавқ метавон шумораро дар “Зод-ул-мусофирин” ба чунин гурӯҳҳо тақсим намуд:

Шумораи миқдорӣ. Ба ин гурӯҳ шумораҳои дохил мешаванд, ки ба миқдори ашё ва мафҳумҳо далolat мекунад ва онҳоро дар навбати худ ба се гурӯҳ ҷудо кардаанд: асли, касрӣ, тахминӣ.

Шумораи асли: Ин намуди шумора «дар таърихи тараққиёти забони тоҷикӣ нисбат ба дигар воҳидҳои лексикӣ-морфологӣ хеле кам тағйир ёфтаанд» (5, с. 25). Он дар асар барои ифодаи матлабҳои гуногун, махсусан, барои дақиқ нишон додани ақидаи фалсафӣ ба кор бурда шудааст.

“Шумораи “як” дар асри X хеле сермаъно аст” [10, с. 46]. Он дар забон ба ғайр аз номуайяни ва ягонагиро ифода намудан ба маънои модалӣ низ ба мушоҳида мерасад, ки онро муҳаққиқ С. Ҳалимов аз “Шоҳнома” пайдо намудаанд ва қайд мекунад, ки чунин тарзи ифода дар “Шоҳнома” зиёд ба кор бурда шудааст [10, с. 46].

Як имрӯз ба коми дил май хӯрем...

...Бибояд як имрӯз кардан диранг.

(Фирдавси)

Шумораи **як** дар забони тоҷикӣ барои мафҳумҳои гуногун ба кор бурда мешавад. Он пеш аз ҳама ба миқдор далолат кардааст: *Ва чун гуфтор аз ҷинси ҳайвон, ки он бисёр анвоъ аст, бад-ин китобат бо як навъ аст, ки он мардум аст, воҷиб ояд, ки хонандаи ин китоб аз ин як навъ бар ин як шахс бошад...* [8, с. 202].

Дар асар ин шумора ба ғайр аз ягонагиро ифода кардан, номуайяни ва хусусияти ишоратиро низ соҳиб гаштааст. Барои мафҳуми ишоратиро соҳиб гаштан шумораи **як** бо ҷонишини таъинии **ҳар** ва таркиби **аз он** дар ҷумлаи зер вазифаи номуайяни ва ишоратиро иҷро кардааст: *Пас аз он, ки пеш аз он ҳар яке аз он андар ҷизе бувад ҷудогона* [8, с. 61]. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки калимаи **як** дар тамоми давраҳои инкишофи забони форсии дарӣ хеле серистеъмол буда, вазифаҳои гуногуни грамматикиро адо мекардааст.

Аз мутолиаи асар аён мегардад, ки Носири Хусрав ба дугона будани тамоми мавҷудот ва мафҳумҳо қоиладар аст ва бисёре аз мафҳумро ду гуна зикр намудааст: *ду ҳаракат, ду қисмат, ду замон, ду тан, ду гурӯҳ, ду хирадманд, ду ҳоссаат, ду нуқта, ду роҳ, ду олат, ду ҷисм, ду макон, ду ҷиз, ду маънӣ, ду миқдор, ду сурат, ду ҳомил, ду феъл, ду гавҳар, ду берун, ду муқаддима, ду қувват, ду рӯй, ду оя, ду маънӣ...* *Ва чун мар нуқтаҳоро бар асари якдигар тартиб кунем ва пайвандем, аз он хатте падида ояд ва ду сари хат он ду нуқта бошад ва гӯянд...* [8, с. 51]. *Ва гӯяд: асарпазир мар он таъсирро бад-ин ҳар ду рӯй ҳамеёбад...* [8, с. 224]. *Ҳар ду ҳам умеду бим интизорҳоанд сӯи ду маънии мутақод* [8, с. 402].

Барои ифодаи мафҳумҳои мучаррад ба таври фаровон истифода гардидааст: *Аммо ҷисми табиӣ он аст, ки мар ўро қуввати илоҳӣ ҷунбонанда ва қаҳркунанда аст... бар се ҷиҳат ё ба се ҳаракат...* [8, с. 56]. *Ва андар як нафс ба ҳадди қуввати нуфус ороста, аъне нафси нотиқа* [8, с. 314]. *Ва чун мардум бад-ин ҳар ду қувват, ки ёфтааст андар ҳарду асари илоҳӣ...* [8, с. 385].

Барои ифодаи тули замон низ аз шумораҳои истифода кардан имконпазир мегардад: *... ў то ҳазор сол ҳамебиҳоҳад будан, мавҷуд бошад ба ҳукми камоли илми Худой ва ба ҳукми камоли қудрати Худой раво бошад...* [8, с. 315]. *Ва умри Браҳмо сад сол аст...* [8, с. 460].

Ададҳои аз ёздаҳ то бист ба василаи ба даҳ илова намудани ададҳои аз як то даҳ таркиб ёфтаанд. Шумораи понздаҳ аз панҷу даҳ таркиб ёфтааст, “...дар калимаи шонздаҳ овози -н ба тариқи тақлид (аналогия) ба понздаҳ пайдо шудааст” [4, с. 116]. Ин шумораро Носири Хусрав низ шонздаҳ ба қалам додааст: *Ва баъзе зоид аст чун дувоздаҳ, ки ҷузвҳои чун нима ва се ва як ва чаҳоряк ва шашяк ва дувоздаҳяк аст, ки ҷумла шонздаҳ бошад беш аз ў* [8, с. 43].

Шумораҳои **чор** ва **чил** танҳо дар ҳамаи шакли классициашон **чаҳор** ва **чиҳил** истифода гардидаанд: *Ва аз ин чаҳор қисм ҷисми он чи саҳттар аст..., хок аст, ки бар марказ аст ва об аз ў кушодатар аст..., ки бартар аз ҳавост* [7, с. 70]. *Яъне агар Худои мардумро ибдоъ кародӣ... ба чиҳил сол мар ўро ҳаме таркиб кунанд ва ин як муқаддима аст* [7, с. 89].

Шумораи дусад ва панҷсад дар шакли классицики дувист ва понсад дар асари дигари Носири Хусрав “Сафарнома” ба назар расид, вале дар асари таҳқиқотии мо дар ягон шакл ба кор бурда нашудааст [9].

Дар Таърихи Табарӣ ин шумораҳо дар шакли дувист (... то омадани Нӯҳ ду ҳазору дувисту панҷоҳу шаш сол буд... [2, с. 22]), чаҳор ва чиҳил (... аз гоҳи Одам то рӯзгори Муҳаммад саллоҳу алайҳи ва салам, ки аз Макка бирафт, чаҳор ҳазору чиҳил солу се моҳ буд [2, с. 21-22]) истифода шудаанд.

Инчунин, шумораҳои асли дар шакли такрор омадаанд, ки он дар забон бо миқдори зиёди номуайян далолат мекунад. Бояд қайд намуд, ки шумораҳо дар шакли ҷамъ танҳо барои миқдори хеле зиёди номуайян истифода мегардад, ки он дар забони адабӣ, асосан дар

шумораҳои даҳ, сад, ҳазор ва миллион ба назар мерасад. “Агар шумораи миқдори пасванди чамбандии он-ро гирад, он гоҳ адарди номаълумро мефаҳмонад” [5, с. 195]. ...**ҳазорон-ҳазор сол мешавад маъхуз аз умри Браҳмо аст, яъне умри Браҳмо бисёр дароз аст, аммо мунтаҳо мешавад** [8, с. 460]. Шумораи ҳазор категорияи грамматикӣ исро молик гаштааст.

Дар ҷумлаи зер шумора дар аввали ҷумла бо исм омадааст, вале дар идомаи ҷумла исми он зикр нагардидааст, ки он дар забони адаби маъмул мебошад: *Ва ҳаракати мустақим ҷуз бар ин ду ҷиҳат нест ва иллати ин ду ҳаракат аз ин ду аст, ки гуфтем* [8, с. 88-89].

1. Шумораҳои тахминӣ. Ин намуди шумора дар асар, умуман дар забони адабии ҳозираи тоҷик барои нишон додани миқдори номуайяни ашё ба кор бурда мешавад: *Ва мар ҳар се-чаҳор ҳарфери аз он бештар ё камтар наме кардаанд...* [8, с. 35]. ... *аз сад ҳазор мизоч як-ду мизочро баробари якдигар наёбад* [8, с. 76]. Дар ҷумлаи дигар зарфи **бисёр** барои нишон додани теъдоди беохир бо шумораи ҳазор омадааст, ки шояд барои нависанда нишон додани дақиқияти мафҳум мушкул бошад: *Пас, он ҷавҳари ибтидоӣ, ки андар гандум аст ва латиф аст, андар ҷавҳари ҷисм бисёр ҳазор ҳамчу он гандум бикунад...* [8, с. 173].

Дар “Сафарнома” Носири Хусрав аз имконоти дигари аломати тахминӣ, ки барои ифодаи адади номуайян ба кор бурда мешавад, истифода бурдааст. Масалан ифодаи **анд**, ки дар забони адабии тоҷик фаровон истифода бурда мешавад ва он аз рӯи маъно бо калимаи чанд наздикӣ дошта, ки ададҳои аз як то нӯҳро дар бар мегирад ба назар мерасад: ... *ва ҳафтсаду анд чароғ андар вай меафрӯзанд дар шабҳои азиз* [9, с. 57 Сафарнома]. Бояд ёдовар шуд, ки ин тарзи ифода дар асари мавриди таҳқиқ ба назар нарасид.

Ифодаи мазкур дар китоби Таърихи Табарӣ низ дар ҳамон қолаб навишта шуда, шумораи пансад низ дар шакли пансад истифода гардидааст: ... *Аз гоҳи гардиши фалак то он вақт, ки эшон бувад, панҷ ҳазор солу пансаду анд сол гузашта буд* [2, с.25].

Юсупов Шохин дар диссертатсияи худ калимаҳои ифодакунандаи мафҳуми шуморишро аз рӯи вазифа ва мавқеи истифодабарии он ба ду гурӯҳ ҷудо намуда, ба гурӯҳи якум калимаҳои ифодакунандаи шумор ва ба гурӯҳи дувум ифодаи шумора бо ададро зикр намудааст [11, с. 47], ки он барои дурусттар ва сархатар шинохтани ададу миқдор хизмат мекунад. Калимаи **бисёр**, хеле, зиёд, андак ва ғайраҳо низ аз қабилҳои ҳамон гуна калимаҳои ҳастанд, ки теъдоди номуайяноро ифода мекунанд. Ин қабилҳои калимаҳоро дар забони адабии ҳозираи тоҷик, танҳо ҳамчун зарфҳои миқдору дараҷа эътироф менамоянд.

Калимаи **миқдор** бо вучуди мафҳуми ададро дар худ доштаниш бо пасванди чамбандии –ҳо якҷо омада, теъдоди зиёди номуайяноро далолат намудааст: *Ва агар мар касро гумон афтад... як фоил аст, мар маснуоти ҷузвиро гӯем суратҳои мухталиф ва миқдорҳои мутафовити фалак ва фалакиёт..., ки ҳар мусаввир ба ҳақиқат маснуъ аст ва маснуот ҷуз ин чизе нест* [8, с. 158-159].

Шумораи касрӣ. Ин намуди шумора дар илм ададе аз бутунро мефаҳмонад ва барои муайян намудани теъдоди мушаххас ба кор бурда мешавад. Дар асар ин қабилҳои шумораҳо бо чунин тарз метавон мушоҳида кард: **нима, чаҳорҷак, шашҷак, дувоздаҳҷак, сеяку шашҷак** ва ғайраҳо. ... *ва аз аъдод баъзе ноқис аст, чун чаҳор, ки ҷузвҳои нима ва чаҳорҷак аст ва он се бошад кам аз ӯ* [8, с. 43]. Муаллифи асар гоҳо ба таҳқиқи ададҳо мепардозад ва баъзе аз шумораҳо зоиҷ мекунанд: *Ва баъзе зоиҷ аст чун дувоздаҳ, ки ҷузвҳои чун нима ва се ва як ва чаҳорҷак ва шашҷак ва дувоздаҳҷак аст, ки ҷумлаи шонздаҳ бошад беш аз ӯ* [8, с. 43].

Бояд гуфт, ки дар асар ба сифати воҳиди шумориш ё нумератив вожаҳои **тан, бор, арш, сол, пора, андоза, масофа, мураббаъ** ва ба ҳамин монанд вожаҳо ба кор бурда шудааст: *Ва ин низ мунозиате бошад, ки он ҷо ҳосил шавад..., ки ба ду тан мар ӯро ҳамекашад* [8, с. 154]. ... *ва арш беш аз ҳазор бор аз чандин ҷаҳон аст...* [8, с. 194]. *Яъне чун ду шахс аз якдигар ба даҳ арш дур бошанд, дури ба миёни эшон дар арш бошад ва раво бошад...* [8, с. 107]. *Ва қавли гурӯҳе, ки гуфтаанд чун ҳамчунин ҷисме бошад, ба ҳама ҳудуди хеш он ҳамин бошад, на дуруст аст, аз баҳри он ки чун ду пора оҳан бошад, ки ҳар яке аз он ба гавҳар ва вазн ва масоҳат яксон бошад, ҳарчанд, ки ба ҳама ҳудуд чун якдигар бошанд, на ин он бошад ва на он ин бошад* [8, с. 394].

Шумораи тартибӣ. Ин намуди шумора барои бо тартиби муайян шумурдани ашёҳо ба кор бурда мешавад. Дар забони тоҷикӣ аломати тартибии он пасванди -ум, -юм мебошад. Дар китоби мавриди таҳқиқ шумораи тартибӣ бо чунин роҳ истифода гардидааст:

Калимаҳои ифодакунандаи шумораи тартибӣ ба ҷои якум аз калимаҳои **нахуст, аввал** ва ба ҷои **дувум миёнҷӣ** ва **дигаре** истифода гардидааст: *Пас, ҳаракати ҷисм ба зарурат муҳдас бошад, аз баҳри он ки ӯ пеш аз он ҳаракат андар макони нахустин буда бошад* [8, с. 140]. Дар ин ҷумлаҳо тартиби ифодаи шумораҳо ба тарзҳои гуногун сурат гирифтааст, ки

чунин тарзи нигориш дар эҷодиёти Носири Хусрав хеле маъмул буда, маъмулан ба ҷои шумораҳои тартибии якҷум, дуҷум ва гоҳо сеҷум, василаҳои дигари ифодагари онро ба кор бурдааст: *Ва чун ин ҳар ҷаҳор сурат к-аз ӯ яке оташи аст ва дигар ҳавой аст ва сеҷум обӣ аст ва ҷаҳорум хокӣ аст...* [8, с. 73]. *Ва Муҳаммад ибни Закариё панҷ қадим собит кардааст: яке-ҳаюло ва дигар-замон ва сеи дигар макон ва ҷаҳорум нафс ва панҷум Борӣ субҳонаҳу.* Дар ҷумлаи дигар сермаҳсулии муаллифро метавон ба гунаи дигар дид, ки хеле диққатҷалбкунанда аст: *Пас, ҳамчунон ки андар олами ҷисм нахуст набот аст ва он гаҳ ҳайвон аст ва он гаҳ мардум аст* [8, с. 436].

Дар асарҳои таҳқиқшаванда нумеративҳоро дар чунин шакл метавон мушоҳида кард:

- Нумеративи вазн. *Ва агар чун ташна бошад ва аҷзои табоеъ андар ӯ мутакофӣ бошад, панҷоҳ ман об бихӯрад* [8, с. 82].

- Нумеративи масоҳат. *Ва агар мо пояи булӯр ва пораи шабаҳро бисоем...*

- *ду ба як андоза шаванд, булӯр аз шабаҳ саҳттар ва равшантар ва гаронтар бошад* [8, с. 94]. *Ва агар андар шиша мар ҷисмро ки мар ӯро се бӯд аст, аз тулу арзу умқ, макон будӣ ва он макон низ дарозу фароҳу жарф будӣ* [8, с. 115].

Хулоса, ҳамаи он шаклҳо, ки барои ифодаи шумора дар асар ба кор рафтаанд, аз забони адабии ҳозираи тоҷик на он қадар тафовути ҷиддие доранд. Ва бархе аз мулоҳизаҳоро қайд кардан бомаврид аст:

• Носири Хусрав шумораҳоро дар аксар мавридҳои баёни матолиби динӣ ба кор бурдааст.

• Шумораи ҳазор якҷо бо зарфи миқдор омада, маънои зиёди номаълумро молиқ гаштааст.

• Гоҳо ба ҷои калимаҳои ифодакунандаи шумораи тартибии якҷум, дуҷум ва сеҷум аз калимаҳои **аввал**, **нахуст**, **миёни** ва **дигаре** истифода гардидааст.

• Шумораҳои **ҷор** ва **чил** танҳо дар ҳамаи шакли классикиашон **ҷаҳор** ва **ҷиҳил** истифода гардидаанд.

Адабиёт

1. Абӯалии, Балғамӣ Таърихи Табарӣ. *Аз силсилаи халқҳои эронӣ. Ҷ.1.* / Балғамӣ Абӯалии. - Душанбе: Ирфон, 1992. - 656 с.
2. Амонова, М. *Забон ва услуби “Сафарнома”-и Носири Хусрав.* - Душанбе: 2018. - 132 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. *Фонетика ва морфология. Ҷилди 1.* / М. Амонова. - Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.
4. Камолова, Г. *Хусусиятҳои морфологияи забони “Маҷмӯъ-ут-таворих”* / Г. Камолова. - Душанбе: Дониш, 1984. - 92 с.
5. Қосимова, М. Н. *Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) Ҷилди 1.* / М. Н. Қосимова. - Душанбе: Матбааи ДМТ, 2012. - 568 с.
6. Мирбобоев, А. *Таъвил бар пояи рақам ва ҳарф дар “Ваҷҳи дин”.* / А. Мирбобоев //Номаи Паҷӯшишгоҳ. - 2003, № 4. - Душанбе. - С.181.
7. Мухторов, З. *Таърихи забони тоҷикӣ / З. Мухторов.* - Душанбе: Хумо, 2003. - 152 с.
8. Носири, Х. *Зод-ул-мусофирин / Х. Носири.* - Душанбе: 2010. - 511 с.
9. Носири, Х. *Сафарнома / Х. Носири.* - Душанбе: Ирфон, 1970. - 118 с.
10. Ҳалимов, С. *Таърихи забони адабӣ. (асри X). (Дастури таълими)* / С. Ҳалимов. - Душанбе, 1979. - 95 с.
11. Юсупов Ш. *Хусусиятҳои морфологияи “Ҷомеъ-ут-таворих”* / Ш. Юсупов. - Душанбе, 2021.-146 с.
12. *Имя числительное [Электронный ресурс].* - URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Имя_числительное (Дата обращения: 12.09.2023).

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ САРФИИ ШУМОРА ДАР “ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН”

Дар гунаи таърихи худ инсонҳои аввалин баъди муайян кардани ашъҳои худ рақамҳоро истифода мебарданд. Онҳо аз роҳи воситаҳои гуногун истифода мебарданд, ки баъди онҳо қобили қабул буд. Дар айни замон тақрибан нишонаи графикаи рақамҳо дар тамоми забонҳо якхела аст. Дар баъзе аз мавридҳо онҳо ашъҳои ноаниқро низ ифода менамоянд, ки ин тарзи ҳисобро ададҳои тахминӣ соҳибанд. Вобаста ба ин дар эҷодиёти Носири Хусрав аз тамоми имкониятҳои грамматикӣ-услубӣ ва луғавӣ мавриди истифода қарор дода шудааст. Муаллифи асар баёни фикраш, ки дар асоси ақоиди динӣ гуфта шудааст, аз ҳадису гуфтаҳои қуръонӣ фаровон истифода мебарад, ки ин на танҳо аз бой будани таркиби луғавии забони форсӣ (тоҷикӣ) дарак медиҳд, балки аз вижаҳои маъноӣ-морфологӣ ва сохторӣ низ бархӯрдор аст. Дар робита ба ин масъала баяд гуфт, ки дар мақолаи мазкур рақамҳо ба таври фаровон истифода шудааст.

Калидвожаҳо: Носири Хусрав, «Зод-ул-мусофирин», шумора, тафсир, ададҳои тартибӣ, шумораҳои асосӣ, асл, тахминӣ, қаср, мавзӯ, луғавӣ-грамматикӣ, расм, шакл, реша.

НЕКОТОРЫЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ В «ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН»

Человечество на протяжении всей своей истории применял числительных для сочетания предметов. Кроме буквенного обозначения они пишутся специальными знаками – цифрами и почти во всех языках мира их графическое обозначение идентичны, числительные применяются для указания точности количества считааемых предметов. В одних случаях они обозначают приблизительное количество предметов, которое является одной из форм счета и называется приблизительными числительными. В произведении Насыра Хосрава в зависимости от контекста применены все грамматика – стилистические возможности и лексико – грамматические особенности. Автор произведения для более выразительного изображения своего мнения и постулатов, восходящих к хадисами кораническим высказываниям, применяет не только лексическое богатство персидского (таджикского) языка, но и его семантико – морфологические и структурные особенности. В этом плане в настоящей статье рассматриваются особенности употребления числительных в исследуемом произведении.

Ключевые слова: Насыр Хосрав, «Зод-ул-мусофирин», числительное, толкование, порядковые числительные, количественные числительные, исконные, приблизительные, дробные, предмет, лексико – грамматический, цифра, формирование, корень.

FEATURES OF THE USE OF NUMERALS IN “ZOD-UL-MUSOFIRIN”

Throughout its history, humanity has used numerals to combine objects. In addition to the letter designation, they are written with special characters - numbers, and in almost all languages of the world their graphic designation is identical; numerals are used to indicate the accuracy of the number of objects being counted. In some cases, they denote the approximate number of objects, which is a form of counting and is called approximate numerals. In the work of Nasir Khosrav, depending on the context, all grammar - stylistic possibilities and lexical - grammatical features are applied. The author of the work, for a more expressive depiction of his opinions and postulates, going back to the Hadith and Quranic sayings, uses not only the lexical richness of the Persian (Tajik) language, but also its semantic - morphological and structural features. In this regard, this article examines the features of the use of numerals in the work under study.

Keywords: Nasir Khosrav, “Zod-ul-musofirin”, numeral, only, ordinal numbers, cardinal numbers, original, approximate, fractional, subject, lexical - grammatical, figure, formation, root.

Дар бораи муаллиф

Гулнораи Наим

Ассистенти кафедраи назария ва амалияи забонишнӯӣ

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон

ба номи С. Айни

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 121

E-mail: gulnorainaim@gmail.com

About the author

Gulnorai Naim

Assistant of the Department of the practical and theory of linguistics

Tajik State Pedagogical University named

after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Ave., 121

E-mail: gulnorainaim@gmail.com

Об авторе

Гулнораи Наим

Ассистент кафедры теории и практики

языкознания

Таджикский государственный педагогический

университет имени С. Айни

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,

пр. Рудаки, 121

E-mail: gulnorainaim@gmail.com

ТДУ 398 (575.3)

**ВАСОИТИ ТАЪЛИМИИ ФАННИ “ФОЛКЛОРИ ТОЧИК” ДАР ЗАМОНИ
ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ (дар мисоли муассисаҳои таҳсилоти олии)**

Қосимӣ С. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Омӯзиши адабиёти гуфтории тоҷикон чун қисми ҷудонашавандаи раванди таҳсилоти олии касбии филология аҳамияти муҳими илмӣ, фарҳангӣ ва амалӣ дошта, барои аз худ намудани донишҳои илмии умуминазариявӣ оид ба адабиёти гуфторӣ ва муносибати он бо адабиёти навишторӣ ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи донишу ҷаҳонбинии фарҳангӣ, омода намудани кадрҳои баландхатисоси фолклоршинос, адабиётшинос, забоншинос, мардумшинос, лаҳҷашинос ва фарҳангшинос аҳамияти муҳим дорад.

Интишори васоити таълимии фанни “Фолклори тоҷик”-и замони Истиқлоли давлатӣ давоми мантақии амали мазкури замони Шуравӣ буда, ҳамдигарро пурраю мукамал мегардонанд.

Зери мафҳуми “васоити таълимӣ” мо:

А) барнома (программа)-и таълимӣ (баъзан баъзе барномаҳои таълимӣ бинобар муфассалтар будани маводи мавриди назар ҳамчун дастури таълимӣ ишора шудаанд, ки дар матни поёнӣ оварда ва ишора шудаанд);

Б) дастури таълимӣ-методӣ;

В) дастури таълимӣ;

Г) баёз (хрестоматия)-и таълимӣ;

Д) комплекси таълимӣ-методӣ (КТМ - ин навъи васоити таълимӣ ҳангоми амалӣ намудани низоми кредитии таълим рӯйи кор омадааст);

Е) китобҳои дарсии фанни “Фолклори тоҷик”-ро шомил намудем ва бо истифода аз фурсати муносиб муҳтасаран ин масоилро дар мисоли муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар бад-ин рақам ташреҳ мекунем:

Аввалин, дастури таълимии фанни мазкур дар замони Истиқлоли давлатӣ «Фолклори тоҷик» унвон дошта, соли 1993 аз ҷониби Соат Чалишев дар Донишгоҳи давлатии Қӯлоб нашр ва дастраси хонандагон гардидааст. Дастури мазкур 134 саҳифа буда, аз муқаддима ва мавзӯҳои “Фолклори маросими мавсимӣ”, “Маросими туй”, “Маросими мотам”, “Рубой”, “Суруд”, “Бадеҳа”, “Байт”, “Афсонаҳо”, “Латифаҳо”, “Нақлу ривоятҳо”, “Драмаи халқӣ”, “Чистонҳо”, “Зарбулмасал ва мақолҳо” таркиб ёфтааст.

Роҷеъ ба моҳияту мазмуни дастури зикргардида овардани андешаи ҳуди муаллифи он басанда аст, ки чунин қайд мекунад: “Аз вақти чопи китоби дарсӣ “Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик” (муаллифон В.Асрорӣ ва Р.Амонов, “Маориф”, 1980) зиёда аз даҳ сол гузашт. Дар ин муддат миқдори ками китоби мазкур ба дасти хонандагон мондааст ва онро дар фуруш пайдо кардан мумкин нест, ҳол он ки ҳар сол миқдори толибилмон ба факултатҳои филологияи тоҷик меафзояд. Асарҳои илмии тадқиқотӣ, ки роҷеъ ба фолклор дар солҳои мухталиф нашр шудаанд, хеле кам дастрасанд. Аз ин ҷост, ки фикри навиштани дастури таълимӣ оид ба фолклори тоҷик ба миён омад. Вале муаллиф муддаӣ нест, ки дастур ҷойгири китоби дарсии фавқуззикр аст. Матералҳои ин китоб дар машғулиятҳои назарияи амалӣ ба донишҷӯён кӯмак хоҳад расонд” [23, с. 3]. Баъдан, мавсуф илова менамояд, ки дар ин дастур нахустин бор роҷеъ ба нақлу ривоятҳо низ маълумот дода мешавад [23, с. 3]. Дар ҳақиқат навгонии ин дастур худ ҳамин маълумоти аввалини илмӣ доир ба жанрҳои наву номатбуи адабиёти гуфтории тоҷикон - нақлу ривоят буда, ҳамзамон мисолу намунаҳои дигари маҷмуаҳои фолклорӣ низ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Соли 1999 дастури таълимии дигар бо номи «Афсона ва жанрҳои дигари насри шиғоҳӣ» муаллиф Раҳмонӣ Равшан (-Душанбе: 1999, 104 саҳифа) дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба нашр расонида шуд, ки асосан дар хусуси баъзе жанрҳои насри гуфторӣ маълумот дода, аз пешгуфтор, 3 фасл, хулоса ва рӯйхати адабиёт таркиб ёфтааст. Муаллиф

дар 3 фасли асосӣ доир ба мавзуҳои “Истилоҳоти китобӣ ва мардумии насри шифоҳӣ” (фасли 1), “Афсона – жанри адабиёти шифоҳӣ” (фасли 2) ва “Жанрҳои дигари насри шифоҳӣ” (аз қабилӣ устура, ҳикояҳои асотирӣ, қисса, ривоят, нақл ё ҳикояҳои шифоҳӣ, латифа ва насри ривоятӣ, фасли 3) ҷусторҳои илмӣ ба анҷом расонидааст. Навгониҳои илмӣ муаллиф дар ин дастур асосан он аст, ки ӯ роҷеъ ба мафҳумҳои навишторӣ ва мардумии насри гуфторӣ дар муқоиса бори аввал маълумоти илмӣ монографӣ дода, баъзе жанрҳои вижаи насрии дигари адабиёти гуфториро, ба мисоли устура, ҳикояҳои асотирӣ, нақл ва ё ҳикояҳои шифоҳӣ ва насри ривоятӣ ба илми фолклоршиносии тоҷик ба таври расмӣ шомил намудааст.

Баъдан, соли 2000 «Барномаҳо барои донишгоҳҳои омӯзгорӣ аз рӯи усули таълими зинавӣ» (аз фанни «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик», мураттиб Қосимӣ Саъдӣ, 12 саҳифа) дар ДДОТ ба номи С.Айнӣ рӯйи қор омад.

Соли 2001 бори нахуст бо дарназардошти васоити таълимии фанни “Фолклори тоҷик” “Барномаи поэтикаи фолклори тоҷик” (Назарияи фолклоршиносӣ, барои магистрантони факултети филологияи ДДМТ, мураттиб: Раҳмонӣ Равшан, 12 саҳифа) нашр гардид, ки тибқи ишораи мураттиб барномаи мазкур таърифи бар маводи дарсии В.П.Аникин “Теория фольклора” (1996) мебошад.

Соли 2005 Асадулло Сӯфизода барномае тартиб дод, ки он зери унвони «Фолклори тоҷик» (барномаи назарӣ ва амалӣ) ҷоп шуд.

Инчунин, соли 2005 дастури таълимӣ-методӣ таҳти унвони “Қорҳои санҷишӣ аз фанҳои “Муқаддимаи адабиётшиносӣ ва “Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик” (Фолклори тоҷик, дастури таълимӣ-методӣ барои донишҷӯёни шуъбаи ғоибонаи факултетҳои филологияи тоҷики донишгоҳҳои омӯзгорӣ, қисми 1, -Душанбе: ДДОТ ба номи Қ.Ҷураев, мураттибон: Саидов С. ва Қосимӣ С., 56 саҳифа) нашр шуд, ки бахши дуюми он мавзуҳои қорҳои санҷиширо барои донишҷӯёни шуъбаи ғоибона аз фанни “Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик” дарбар гирифтааст.

Пас аз муддате пай дар пай ду дастури таълимӣ зери номҳои «Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик»-и Равшани Раҳмонӣ (-Душанбе: Сино, 2008, 112 саҳифа) дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва дастурномаи таълимии «Фолклори тоҷик» (Дилшод Раҳимов, соли 2009) дар Донишкадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода пешкаши донишҷӯён гашт, ки ба таъбире фазои холии таълими фанни мазкурро пурра намуданд.

Чуноне ки дар “Сарсухан”-и дастури мухтасари таълимии «Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик»-и Равшани Раҳмонӣ омадааст: “Аз сабаби камёб будани китобу дастурҳои пешин кафедра пешниҳод намуд, ки барои ба як муддате қонеъ намудани тақозои донишҷӯён мухтасари он китоб (дар назар дорад, китоби “Адабиёти омиёнаи мардуми эронитабор” (бо забони англисӣ) – пешниҳоди профессори Донишгоҳи Гуттенгени Олмон) – бо номи “Адабиёти омиёнаи тоҷик” (қисмати ба души Равшани Раҳмонӣ вогузошта) ба нашр бирасад”.

Гузашта аз ин, ногуфта намонад, ки китоби “Адабиёти омиёнаи мардуми эронитабор” то ба ҳол ба нашр нарасидааст ва дастури таълимии “Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ”, ки дар боло ишора кардем ва дастури мухтасари таълимии «Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик», ҳам аз дохили ҳамон бахши “Адабиёти омиёнаи тоҷик” будаанд. Дастури мазкур аз сарсухан, 6 бахш, ва мавзуоти “Шоирони маҳаллӣ ва фолклор”, “Олимон ва адибони фолклоршинос” ва “Луғати мухтасар” мураттаб гаштааст, ки дар он солҳо метавонист, бинобар камчин будани васоити таълимӣ то андозае дархури эҳтиёҷоти донишомӯзону мутахассисони соҳа бошад.

Дастурномаи таълимии «Фолклори тоҷик»-и Дилшод Раҳимов бошад, аз пешгуфтор, 6 боб, хулоса, шарҳи баъзе истилоҳоти фолклоршиносӣ ва феҳристи сарчашмаҳои илмию адабӣ иборат буда, фарогири 263 саҳифа аст. Чуноне ки профессор Равшани Раҳмонӣ дар оғози дастур дар бахши “Равишҳои нав дар фолклоршиносии тоҷик” менависад: “Ҷ (яъне, Дилшод Раҳимов) барои хонандагон маводи фаровонро дар контексти пажӯҳиши фолклоршиносии кишварҳои мутараққии ҷаҳон пешкаш намудааст. Умедворам, ки Дилшод Раҳимов тавассути ин дастури таълимӣ ва асарҳои дигараш барои ривочу равнақи илми фолклоршиносии тоҷик хизмати арзанда намуда, бахри тарбияи кадрҳои меҳнатдӯст, илмдӯст ва ватанпарвар ҳиссаи бештар гузошта, ҷароғи илми фолклоршиносии тоҷикро фурғзонтар менамояд” [10, с. 8]. Дар ҳақиқат ин навиштаҳои фолклоршинос Равшани Раҳмонӣ асоснок ва муътамаданд, ба он маънӣ ки дастурномаи мазкурро пас аз китоби дарсии Воҳид Асрорӣ ва Рачаб Амонов “Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик” (Душанбе:

Маориф, 1980) то ба солҳои охир аз чанд ҷиҳат мукамалтарин дастури таълимии фанни “Фолклори тоҷик” шумурдан раво аст, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

- тавзеҳи мукаммали мафҳумоти асосии фолклоршиносӣ;
- шарҳи мукаммали мактаб, равия ва усулҳои фолклоршиносӣ;
- додани маълумоти мукаммали илмӣ роҷеъ ба баъзе жанрҳои жанрҳои вижаи номаъмули фолклори тоҷик, аз қабилӣ устура, қисса, ривоят, нақл, валеризм, дуо, қасам ва ғайра;
- истифодаи фаровони сарчашма, манбаъ ва китобҳои наву хориҷӣ ва сайтҳои интернетии соҳавӣ.

Соли 2009 нахустин дастури таълимӣ барои донишҷӯён оид ба гирдоварии адабиёти гуфтории тоҷикон таҳти унвони «Роҳнамои гирдоварии фолклори тоҷик» (мураттиб Раҳмонӣ Равшан, - Душанбе: Эҷод, 32 саҳифа), нашри дуюм, сеюм ва чоруми он бо иловаҳои зерин унвони «Кори майдонӣ» (солҳои 2010, 2018 ва 2023) ҷоп шуд, ки доир ба ҷиҳати гунаҷамии маводи фолклорӣ ва усулу шеваҳои тартибу танзими онҳо маълумоти заруриро даркорӣ додааст. Дастури зикргардида пас аз “Дастурамал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ”-и соли 1960 мураттибнамудаи ходимони сектори фолклор роҳнамои хубест, барои гирдоварии маводи фолклорӣ ҳангоми корҳои майдонӣ.

Бори аввал таҳти унвони «Кори майдонӣ» (дастури роҳнамои гирдоварии эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик, мураттиб: Раҳмонӣ Равшан, - Душанбе: Шӯҷоиён, 2010, 38 саҳифа) ҷуноне ки дар боло ишора шуд, ҳамчун нашри дуюми «Роҳнамои гирдоварии фолклори тоҷик» бо таҳрири илова ва тағйирот интишор шуд, ки роҷеъ ба ҷамъоварии фарҳанги мардум маълумот меод.

Баъдан, соли 2010 ҳамчун хрестоматия ва намунаҳо аз матнҳои таҳти унвони «Баёзи эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик» (мураттиб Раҳмонӣ Равшан, - Душанбе: Адиб, 152 саҳифа) таҳия гардид.

Дар ин давра, соли 2014, инчунин, «Адабиёти гуфтории тоҷик» (Фолклори тоҷик, барномаи дарсҳои назарӣ ва амалӣ, мураттиб Раҳмонов Р., - Душанбе: ДМТ, 24 саҳифа) нашр гардид.

Соли 2014 барномаи таълимии “Поэтикаи адабиёти гуфтории тоҷик” (Поэтикаи фолклори тоҷик, мураттиб: Раҳмонӣ Равшан, - Душанбе: ДМТ, 28 саҳифа) барои донишҷӯёни соли аввали давраи магистрӣ ва соли дуюми ихтисоси “Фарҳанги ҷаҳонӣ ва ватанӣ. Фолклор” интишор ёфт, ки дар асоси он фанни “Поэтикаи адабиёти гуфторӣ” (Поэтикаи фолклор) тадрис дода мешавад.

Соли 2016 нахустин комплекси таълимӣ-методӣ бо номи “Фолклори тоҷик” (мураттиб: Мавлонова Мутрибахон, - Хучанд: Ношир, 156 саҳифа) интишор гардид, ки мураттиби мазкур асосан маводи комплекси мавриди назарро дар асоси дастури китобҳои дарсии пештара тибқи низомии кредитии таълим бо фарогирии 16 мавзӯ мураттаб намудааст.

Соли 2018 дастури таълимӣ-методии “Корҳои назоратӣ аз фанни “Адабиёти шифоии халқи тоҷик” (Фолклори тоҷик, барои донишҷӯёни таҳсилоти фосолавии факултетҳои филологияи донишгоҳҳои омӯзгорӣ, - Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 38 саҳифа, мураттиб: Қосимӣ С.) интишор шуд, ки дар асоси нақшаи таълимӣ як миқдори мавзӯҳои дарсҳои амалиро ҳамчун корҳои назоратӣ барои донишҷӯёни таҳсилоти фосолавӣ фаро гирифтааст.

Ҳамзамон, соли 2018 дастури таълимии дигар бо унвони “Кори майдонӣ: роҳнамо оид ба гирдоварии адабиёти гуфтории тоҷикон”-и Раҳмонӣ Равшан (нашри сеюм, - Душанбе: Офсет-Империя, 40 саҳифа) рӯйи кор омад.

Сипас, соли 2020 дастури таълимии Раҳмонӣ Равшан ва Қосимӣ Саъдӣ таҳти унвони «Адабиёти гуфтории тоҷикон» (бо ҳамин ном тибқи нақшаи таълимӣ дар ихтисосҳои марбутатаи факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С.Айнӣ тадрис дода мешавад) нашр гардид, ки аз 352 саҳифа иборат буда, ҳамзамон аз пешгуфтор, 5 боб, пасгуфтор ва китобнома фароҳам омадааст, ки арзиши илмӣ онро хонанда бояд бигӯяд, на бандад.

Соли 2021 китоби дарсии аввалини фолклорӣ дар замони Истиқлоли давлатӣ бо номи “Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ”-и Раҳмонӣ Равшан иборат аз 544 саҳифа бо фарогирии 96 дарс аз фанни мазкур рӯйи кор омад. Китоби дарсии зикргардида аз сарсухан, 18 боб ва китобнома фароҳам омадааст, ки яке аз мукамалтарин ва беҳтарин китоби дарсии фанни “Фолклори тоҷик” аст. Дар он бори аввал мавзӯҳои “Пайдоиши замин, инсон, нутқ ва хат”, “Роҳнамои гирдоварӣ ва воситаҳои таълимӣ”, “Фолклоршиносӣ дар садаи 20 ва оғози садаи 21”, “Фолклори тоҷикон дар сарчашмаҳо”, “Паремиология”,

“Маълумот дар бораи жанрҳои номашхури фолклорӣ – нӯшбод, достони насрӣ, лоф, чормисрай, ғазал, даргилик”, “Вижагӣ, гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши фолклори кӯдакон ва наврасон”, “Насри ривоятӣ”, “Шоирони мардумӣ ва фолклор”, “Адибони классик ва фолклор”, “Адибони муосир ва фолклор”, “Пажӯҳандагони фолклори тоҷикон” ва даҳҳо дигар мавзуоти марбути адабиёти гуфторӣ муфассалану илман шарҳу тавзеҳ ва баррасию ҳаллу фасл гаштаанд. Китоби дарсии мазкурро аз чанд ҷиҳат ҷамъбасти тамоми дастурҳои таълимию китобҳои дарсии пешинаи фанни “Фолклори тоҷик” шумурдан раво аст:

- аввалан, пешниҳоди мавзуоти наву рӯзмарра дар самти фолклоршиносии тоҷик;
- сониян, корбурди маводи зиёду пурмухтавои фолклорӣ;
- солисан, асосноккунии бамавриди андешаву мулоҳизаҳои муаллиф дар тақия ба сарчашма, манбаъ, фарҳангномаю луғатнома ва дигар китобҳои муосири ватанию хориҷӣ;
- робиян, пешниҳоди жанрҳои наву номашхури фолклорӣ ба илми мазкур;
- хомисан, шарҳу тавзеҳи илмию муътамади масоили мавриди назар;
- содисан, ишорату иқтибосоти бомавқеи осори илмии фолклоршиносони ватанию хориҷӣ;
- ахиран, истифодаи бешумори номгӯи адабиёти илмию соҳавии донишмандони машхури ватанию хориҷӣ ва сайтҳои интернетии фолклорӣ.

Маълуми ҳамаи мост, ки китобҳои дарсӣ тамоми маводи таълимиеро, ки дар барномаҳои нишон дода шудаанд, дарбар мегиранд. Китоби дарсӣ манбаи асосии маводи муътамад ва илмии барои омӯзгору донишомӯз маҳсуб ёфта, воситаи меҳварии ҳосил намудани илму дониш ба ҳисоб меравад.

Муаллифи китоби “Таълими адабиёти тоҷик” Аҳмадов Мирзоҳабиб доир ба моҳияти китоби дарсӣ чунин менигорад: “Таълифи китоби дарсӣ басо заҳматталаб буда, аз муаллиф тақозо дорад, ки на танҳо бо дониши фаннӣ мусаллаҳ бошад, инчунин як силсила талаботу қонуниятҳои соҳавӣ, улуми омӯзгориву раваншиносӣ ва низоми таърихиву фарҳангиро ҳамеша риоят намояд” [2, с. 92]. Забони китобҳои дарсӣ бояд содаю фаҳмо ва сабки баён бояд раван буда, ҳамзамон афқору андешаву мулоҳизаҳо равшан ва холис аз ҳар гуна мафкураҳои сиёсӣ баён карда шаванд. Муаллифонро лозим аст, ки аз мураккабаёнӣ ва корбурду истифодаи ҳар гуна вожаю ибораю таъбирҳои номафҳум ва сактадор худдорӣ намоянд. Дар омода намудани китобҳои дарсӣ усулу методҳои муосиру пешрафта ҷойгоҳи асосӣ дошта, принципҳои таърихиву илмӣ ва пайдарҳамиву дастрасӣ ва ҳамзамон низоми аз сода ба мураккаб ҳатман бояд риоя гарданд. Интиҳоби дурусти маводи таълимӣ зарурати аввалиндараҷа дошта, овардани хулосаву натиҷагирии муаллиф дар китоби дарсӣ низ аз талаботи бевоситаи он ҳастанд.

Ин гуфтаҳои болоӣ ба пуррагӣ аз моҳияту мухтавои китоби дарсии “Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ”-и Раҳмонӣ Равшан дарак медиҳанд.

Соли 2023 наشري чоруми дастури таълимии “Кори майдонӣ: раҳнамо оид ба гирдоварии фолклори тоҷикон” (муаллиф: Раҳмонӣ Равшан, - Душанбе: ДМТ, 55 саҳифа) рӯйи кор омад, ки ҳамчун ҷамъбасти дастурҳои зикршудаи ҳамноми болоӣ маҳсуб мешавад.

Ахиран, соли 2023 барномаҳои таълимию методии наву муфассали «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ»-и Равшани Раҳмонӣ, дар ДМТ, 134 саҳифа) ва “Адабиёти гуфтории тоҷикон”-и Равшани Раҳмонӣ Қосимӣ Саъдӣ (дар ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 80 саҳифа) таҳия шуданд, ки дар онҳо то ҳадди имкон аз дастовардҳои фолклоршиносии ҷаҳон истифода шудааст, то донишҷӯёну омӯзгорон ва мутахассисону ҳаводорони фарҳанги мардумӣ баҳраи бештар бардоранд. Ҳамзамон, аз барномаҳои мазкур метавонанд дар баробари донишҷӯёну омӯзгорон ва пажӯҳандагони фолклоршинос, инчунин, мардумшиносону адабиётшиносон, забоншиносону инсоншиносон ва ҷомеашиносон истифода намоянд.

Агар васоити таълимии фанни “Фолклори тоҷик”-ро дар замони Истиқлоли давлатӣ дар ҷадвал нишон диҳем, чунин шакл мегирад:

- А) барнома (програма)-и таълимӣ – 5-то;
- Б) дастури таълимӣ-методӣ – 4-то;
- В) дастури таълимӣ – 9-то;
- Г) баёз (хрестоматия)-и таълимӣ – 1-то;
- Д) комплекси таълимӣ-методӣ (КТМ) – 1-то;
- Е) китоби дарсӣ – 1-то.

Т/р	Номгӯи васоити таълимӣ	Унвон	Муаллиф (он)	Мураттиб (он)	Чойи нашр	Нашриёт	Соли нашр	Ҳаҷм	Эзоҳ
1	Барнома (программа)-и таълимӣ	«Барномаҳо барои донишгоҳҳои омӯзгорӣ аз рӯи усули таълими зинавӣ» (аз фанни «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик»)		Қосимӣ Саъдӣ	Душанбе	ДДОТ ба номи С.Айнӣ	2000	12	
2	Барнома (программа)-и таълимӣ	“Барномаи поэтикаи фолклори тоҷик” (Назарияи фолк-лоршиносӣ)		Раҳмонӣ Равшан	Душанбе		2001	12	Барои магистрони ДДОТ
3	Барнома (программа)-и таълимӣ	«Фолклори тоҷик» (барномаи назарӣ ва амалӣ)		Сӯфизода Асадулло	Душанбе		2005		
4	Барнома (программа)-и таълимӣ	«Адабиёти гуфтории тоҷик» (Фолклори тоҷик, барномаи дасҳои назарӣ ва амалӣ)		Раҳмонов Равшан	Душанбе		2014	24	
5	Барнома (программа)-и таълимӣ	“Поэтикаи адабиёти гуфтории тоҷик”		Раҳмонӣ Равшан	Душанбе	ДМО	2014	28	
6	Дастури таълимӣ-методӣ	«Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ» (дастури таълимӣ-методӣ)	Раҳмонӣ Равшан		Душанбе	ДМО	2023	134	
7	Дастури таълимӣ-методӣ	“Адабиёти гуфтории тоҷикон”	Раҳмонӣ Равшан, Қосимӣ Саъдӣ		Душанбе	ДДОТ ба номи С.Айнӣ	2023	80	
8	Дастури таълимӣ-методӣ	Корҳои санҷиш аз фанҳои “Муқаддимаи адабиётшиносӣ” ва “Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик” (Фолклори тоҷик, барои донишҷӯёни шӯбаи ғоибонаи факултети филологияи тоҷик-ки донишгоҳҳои омӯзгорӣ)		Саидов Саидрахмон ва Қосимӣ Саъдӣ	Душанбе	ДДОТ ба номи Қ.Қўраев	2005	56	қисми 1
9	Дастури таълимӣ-методӣ	Корҳои назоратӣ аз фанни “Адабиёти шифоҳии халқи тоҷик” (Фолклори тоҷик, барои донишҷӯёни таҳсилоти фосилавии факултети филологияи донишгоҳҳои омӯзгорӣ)		Қосимӣ Саъдӣ	Душанбе	ДДОТ ба номи С.Айнӣ		38	
10	Дастури таълимӣ	«Фолклори тоҷик»		Чалишев Соат	Кўлоб		1993	134	
11	Дастури таълимӣ	«Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ»	Раҳмонӣ Равшанӣ		Душанбе		1999	104	
12	Дастури таълимӣ	«Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик»	Раҳмонӣ Равшанӣ		Душанбе	Сино	2008	112	
13	Дастури таълимӣ	«Фолклори тоҷик»	Раҳимӣ Дилшод		Душанбе	Эҷод	2009	263	
14	Дастури таълимӣ	«Роҳномаи гирдовари»		Раҳмонӣ Равшан	Душанбе	Эҷод	2009	32	

		фолклори тоҷик»							
15	Дастури таълимӣ	«Кори майдонӣ» (дастури роҳнамои гирдовари эҷодиёти гутории мардуми тоҷик)		Раҳмонӣ Равшан	Душанбе	Шучоён	2010	38	нашри дуюм
16	Дастури таълимӣ	«Кори майдонӣ: раҳнамо оид ба гирдовари адабиёти гуфтории тоҷикон»	Раҳмонӣ Равшан		Душанбе	Офсет-Империя	2018	40	нашри сеюм
17	Дастури таълимӣ	«Адабиёти гуфтории тоҷикон»	Раҳмонӣ Равшан, Қосимӣ Саъдӣ		Душанбе	ДДОТ ба номи С.Айнӣ	2020	352	
18	Дастури таълимӣ	«Кори майдонӣ: раҳнамо оид ба гирдовари фолклори тоҷикон»	Раҳмонӣ Равшан		Душанбе	ДМТ	2023	55	нашри чорум
19	Баёз (хрестоматия)-и таълимӣ	«Баёзи эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик»		Раҳмонӣ Равшан	Душанбе	Адиб	2010	152	
20	Комплекси таълимӣ-методӣ КТМ)	«Фолклори тоҷик»		Мавлонова Мурибаҳон	Хучанд	Ношир	2016	156	
21	Китоби дарсӣ	«Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ»	Раҳмонӣ Равшан		Душанбе	ДМТ,	2021	544	

Дар интиҳо мехостам, якчанд мулоҳизаҳои худро доир ба дастурҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии «Фолклори тоҷик» дар замони Истиқлоли давлатӣ ва масоили таълимии онҳо ба тариқи зайл баён намоям:

1. Фолклоршиносро лозим аст, ки вобаста ба номҳои гуногуни ҷанми мазкур дар дастурҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ ба як ҳулосаи қатъӣ биёянд.

Чуноне ки маълум шуд, васоити таълимии мазкур бо унвонҳои гуногун интишор ёфтаанд, амсоли «Фолклори тоҷик» (Чалишев С. ва Раҳимӣ Д.), «Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик» (Раҳмонӣ Р.), «Адабиёти гуфтории тоҷикон» (Раҳмонӣ Р. ва Қосимӣ С.) ва «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ» (Раҳмонӣ Р.), ки ин аз як тараф хусусияти бадӣ надошта, шояд амали хуб бошад, чунки ин ҳолат дар фолклоршиносии ҷаҳон, аз ҷумла фолклоршиносии рус бараъло ба ҷашм мерасад. Ҳамзамон, илм дарёи беканор аст ва ҳар як шиновар – мутахассиси соҳа ба андозаи ақлу хирад ва донишу фаҳмиши худ аз ин дарёи илм дурру гавҳар бармедорад. Вале аз тарафи дигар ин гуногунуновонии васоити таълимӣ то андозае хонандаро ба сардаргумӣ ё андешабарангезии манфӣ мебарад.

Маълуми ҳамаи мост, ки вожаи «фолклор» аз лафзи англисӣ гирифта шуда, маънои «ҳикмати халқ», «хиради халқ» ва «дониши халқ»-ро дошта, дар илми ҷаҳонӣ ҳамчун истилоҳи байналмилалӣ қабул гардидааст, ки дар забон ва фарҳанги тоҷикон бо мафҳумҳои «адабиёти халқ», «адабиёти даҳанакӣ», «адабиёти шифохӣ», «адабиёти омма», «адабиёти омиёна», «адабиёти гуфторӣ», «эҷодиёти халқ», «эҷодиёти даҳанакӣ халқ», «эҷодиёти шифохӣ халқ», «эҷодиёти гуфтории мардум», «фаҳлавиёт», «фарҳанги мардум» ва ғайраро ҳаммаъно муродиф доништа, шинохта ва қабул гардидааст.

Нахустин пажӯҳандагони тоҷик, ки аз тариқи русҳо дар бораи фолклор истилоҳ пайдо карда буданд, ба ивази «фолклор» ба забони тоҷикӣ ба кор бурдани истилоҳи «адабиёти халқ» ва «адабиёти даҳанакӣ»-ро мувофиқ донистанд. Истилоҳи «адабиёти халқ» аз ҷониби Тӯрақул Зеҳнӣ ба кор рафт, ки ӯ соли 1927 намунаҳои матнҳои гуфториро зери унвони «Адабиёти халқ» дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ба нашр расонд. Сипас, аз солҳои 50-уми садаи ХХ то имрӯз пажӯҳандагон нисбат ба фолклор истилоҳоти болоиро корбурд кардаанд.

Чунин гуногунмафҳумӣ дар забону фарҳанги халқҳои дигар, аз ҷумла русҳо низ дида мешавад. Чунончи, донишманди рус Ю.М.Соколов дар навиштаҳояш истилоҳоти «устный» (гуфторӣ, шифохӣ), «словесный фольклор» (фолклори суханварӣ), «писменный фольклор» (фолклори хаттӣ)-ро ба кор бурдааст.

То ба имрӯз дар фолклоршиносии рус низ истилоҳи ягона вучуд надорад. Агарчи мафҳуми истилоҳи «фолклор» густурда аст, вале онҳо ин истилоҳро бештар ҳамчун «эҷодиёти гуфтории (шифохӣ) мардум» ба кор мебаранд. Дар китобҳои дарсӣ ва дастурҳои

таълими навтарини русҳо, аз ҷумла В.П.Аникин «Русское народное творчество» (2001), Э.Ф.Шафранская «Устная народная творчество» (2008), агарчи унвони китоб дигар аст, вале дар дохили китоб бештар истилоҳи фолклор ба маънои ҳамон адабиёти гуфторӣ (шифоҳӣ) мавриди истифода қарор гирифтааст.

То имрӯз бахшо дар атрофи истилоҳи «фолклор» ва муродифҳои он ва ҳамчунин ҳудуди илми фолклоршиносӣ идома дорад. Дар ҳар кишвари дунё дар асоси маводи мавҷуда ва дар қадом ҳолат мавриди истифода қарор гирифтани матни фолклорӣ истилоҳи “фолклор” ва муродифҳои он ба қор меравад. Пажухандагон дар аксари маврид маводи таҳқиқи илмҳои фолклоршиносӣ, этнография, этнология ва антропологияро ба ҳам омезиш медиҳанд. Аммо дар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ “фолклор” асосан ба мафҳуми «Адабиёти гуфторӣ (шифоҳӣ)» ба қор меравад.

Банда ҳамчун фолклоршинос доир ба қабули муродифи мафҳуми тоҷикии “фолклор” андешаҳои зерини фолклоршиносии варзидаи тоҷик Раҳмонӣ Равшанро дастгирӣ мекунам, ки мавсуф дар дастури таълими “Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик” овардааст: “Унвони китобро “Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик” номидем. Чаро вожаи “гуфтор”-ро ҳамчун истилоҳ пазируфтем? То ҳол истилоҳҳои “даҳанақӣ” ва “шифоҳӣ” ба қор мерафт, ки он ба назари мо гуфторро ба таври пурра ифода намекард. Маънии “даҳан” узви бадани инсон ва ҳайвон аст, ки албатта гуфтори инсон аз он ҷо берун меояд. Вожаи “шифоҳӣ” – “шефох”, “шефоҳӣ” ба гуфти Муин ба маънии “лабҳо”, “лабон”, “мансуб ба шефоҳӣ, лабӣ, забонӣ” аст. Истилоҳи “шифоҳӣ” ҳангоми ифодаи фикр аз ҷониби пажухандагон ба қор рафта, маънии “гуфтор”-ро гирифтааст. Акнун пас аз мушоҳидаҳо ба он натиҷа расидем, ки ба қор бурдани истилоҳи “гуфтор” муносибтар аст. Чунки мардум бахши азими он фарҳангеро, ки аз замони бостон то имрӯз аз насл ба насл баён мекунад, маҳз тавассути ҳамин гуфтор ифода менамоянд. Албатта барои рангинбаёнӣ аз истилоҳоти дигар ба хусус “фолклор” ва “шифоҳӣ” низ истифода хоҳем бурд” [12, с. 4].

Бо дарназардошти ин андеша ман иловатан пешниҳод менамоям, ки муродифи тоҷикии истилоҳоти “фолклоршинос” бо нишондоди як термин шартан “гуфторшинос” ва “фолклоршиносӣ” – “гуфторшиносӣ” қабул карда шаванд.

2. Ба ҷашм расидани таснифоту тақсимои гуногуну мухталифи расму оин ва маросиму ҷашнҳо - Чалишев С. – 3 гурӯҳ, Раҳмонӣ Р. (аввалан) – 2 гурӯҳ, Раҳимӣ Д. – 3 гурӯҳ (маросимҳо), 2 гурӯҳ (ҷашнҳо), Раҳмонӣ Р. (сониян) ва Қосимӣ С.– 4 гурӯҳ, Раҳмонӣ Р. (ахиран) – 3 гурӯҳ;

3. Ба ҷашм расидани таснифоту тақсимои гуногуну мухталифи навъу намудҳои жанрҳои вижаи адабиёти гуфторӣ - Чалишев С. – тасниф накардааст, Раҳмонӣ Р. (аввалан) – низ тасниф накардааст, Раҳимӣ Д. – 3 гурӯҳ, Раҳмонӣ Р. (сониян) ва Қосимӣ С.– 4 гурӯҳ, Раҳмонӣ Р. (ахиран) – 6 гурӯҳ;

4. Ба ҷашм расидани таснифоту тақсимои гуногуну мухталифи мазмун, мавзӯ, мундариҷа, тарзи баёну иҷро ва дигар масоили марбути жанрҳои вижаи адабиёти гуфторӣ. Барои мисол, жанри назми “сурод”-ро аз назар мегузаронем: Чалишев С. – 4 гурӯҳ, Раҳмонӣ Р. (аввалан) – 6 гурӯҳ, 3 гурӯҳ (шаклан), Раҳимӣ Д. – 2 гурӯҳ (тарзи баёну иҷро) ва 9 гурӯҳ (мавзӯ ва мундариҷа), Раҳмонӣ Р. (сониян) ва Қосимӣ С.– 5 гурӯҳ (мухтавиёт) ва 3 гурӯҳ (шаклан), Раҳмонӣ Р. (ахиран) – 10 гурӯҳ.

5. Ба масоили болоӣ монанд даҳҳо андешаю мулоҳизаҳои дигар низ дар васоити таълими “Фолклори тоҷик” мавҷуданд, ки дурустиву дақиқии илмиро мецоҳанд.

Хулоса, имрӯзҳо илм бо суръат пеш рафта, барнома (программа)-и таълимӣ, дастури таълимӣ, баёз (хрестоматия)-и таълимӣ ва китобҳои дарсӣ низ ба талаботи замони мувофиқ гардонида шуда, асарҳои нав ба нав дар оянда низ ба вучуд меоянд, ки ба ҳаллу баррасии дурусту илми андешаҳои боло хатман мутаваҷҷеҳ бояд шуд. Акнун фурсате расидааст, ки адабиёти гуфтории тоҷиконро аз тариқи воситаҳои техникӣ ба монанди интернет ба ҷаҳониён муаррифӣ намоем, чунки он хазинаи тиллоии маънавиёти тоҷикон аст.

Адабиёт

1. *Адабиёти гуфтории тоҷик (Фолклори тоҷик, барномаи дарсҳои назарӣ ва амалӣ, мурағатӣ Раҳмонов Р.)*. - Душанбе: ДМТ, 2014. - 24 с.
2. *Аҳмадов, М. Таълими адабиёти тоҷик. Китоби 1. / М. Аҳмадов. – Хучанд: Нури маърифат, 2018. - 253 с.*
3. *Баёзи эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик (хрестоматия ва намунаҳо аз матнҳо, мурағатӣ Раҳмонӣ Р.)*. - Душанбе: Адиб, 2010. - 152 с.
4. *Барномаҳои барои донишгоҳҳои омӯзгорӣ аз рӯи усули таълими зинавӣ» (аз фанни «Эҷодиёти даҳанақии халқи тоҷик», мурағатӣ Қосимӣ С.)*. - Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2000. - 12 с.

5. Барномаи поэтикаи фолклори тоҷик (назарияи фолклоршиносӣ, барои магистрантони факултети филологияи ДДМТ, мурағиб: Раҳмонӣ Р.). - Душанбе, 2001, 12 с.
6. Корҳои санҷишӣ аз фанҳои "Муқаддимаи адабиётшиносӣ" ва "Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик" (Фолклори тоҷик, дастури таълимӣ-методӣ барои донишҷӯёни шӯъбаи зобибонаи факултети филологияи тоҷики донишгоҳҳои омӯзгорӣ, қисми 1, мурағибон: Саидов С. ва Қосимӣ С.). - Душанбе: ДДОТ ба номи Қ. Ҷӯраев, 2005. - 56 с.
7. Кори майдонӣ (дастури роҳнамои гирдовари эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик, навири дуҷум, мурағиб: Раҳмонӣ Р.). - Душанбе: ШУҷоиён, 2010. - 38 с.
8. Корҳои назоратӣ аз фанҳои "Адабиёти шифоҳии халқи тоҷик" (Фолклори тоҷик, дастури таълимӣ-методӣ барои донишҷӯёни таҳсилоти фосилавии факултети филологияи донишгоҳҳои омӯзгорӣ, мурағиб: Қосимӣ С.). - Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2018. - 38 с.
9. Поэтикаи адабиёти гуфтории тоҷик" (Поэтикаи фолклори тоҷик, барномаи таълимӣ, мурағиб: Раҳмонӣ Р.). - Душанбе: ДМТ, 2014. - 28 с.
10. Раҳимов, Д. Фолклори тоҷик (дастури таълимӣ) / Д. Раҳимов. - Душанбе: Эҷод, 2009. - 264 с.
11. Раҳмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ (дастури таълимӣ) / Р. Раҳмонӣ. - Душанбе, 1999. - 104 с.
12. Раҳмонӣ Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик (дастури таълимӣ). - Душанбе: Сино, 2008. - 112 с.
13. Раҳмонӣ, Р. Кори майдонӣ: раҳнамо оид ба гирдовари фолклори тоҷикон (дастури таълимӣ, навири сеюм) / Р. Раҳмонӣ. - Душанбе: Офсет-Имплея, 2018. - 40 с.
14. Раҳмонӣ, Р. Шиноҳти адабиёти гуфторӣ нас аз Истиқлоли Тоҷикистон // Р. Раҳмонӣ.. - Душанбе: ДМТ, 2018. - 152 с.
15. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ (китоби дарсӣ) / Р. Раҳмонӣ.. - Душанбе: ДМТ, 2021. - 544 с.
16. Раҳмонӣ, Р. Кори майдонӣ: раҳнамо оид ба гирдовари фолклори тоҷикон (дастури таълимӣ, навири чорум) / Р. Раҳмонӣ. - Душанбе: ДМТ, 2023. - 55 с.
17. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ (дастури таълимӣ-методӣ) / Р. Раҳмонӣ. - Душанбе: ДМТ, 2023. - 134 с.
18. Раҳмонӣ, Р. Адабиёти гуфтории тоҷикон (дастури таълимӣ) / Р. Раҳмонӣ, С. Қосимӣ. - Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2020. - 352 с.
19. Раҳмонӣ, Р. Адабиёти гуфтории тоҷикон (Фолклори тоҷикон, дастури таълимӣ-методӣ) / Р. Раҳмонӣ, С. Қосимӣ. - Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2023. - 80 с.
20. Роҳнамои гирдовари фолклори тоҷик (дастури таълимӣ, мурағиб Раҳмонӣ Р.). - Душанбе: Эҷод, 2009. - 32 с.
21. Фолклори тоҷик (барномаи назарӣ ва амалӣ, мурағиб: Сӯфизода А.). - Душанбе, 2005.
22. Фолклори тоҷик (комплексӣ таълимӣ-методӣ, мурағиб: Мавлонова М.). - Хуҷанд: Ношир, 2016. - 156 с.
23. Чалишев, С. Фолклори тоҷик (дастури таълимӣ) / С. Чалишев. - Қӯлоб, 1993. - 134 с.

ВАСОИТИ ТАЪЛИМИИ ФАННИ "ФОЛКЛОРИ ТОҶИК" ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ (дар мисоли муассисаҳои таҳсилоти олии)

Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба хелҳои васоити таълимӣ замони Истиқлоли давлатӣ аз фанҳои "Фолклори тоҷик", аз қабилҳои барнома ва дастури таълимӣ, дастури таълимӣ-методӣ, баёз (хрестоматия)-и таълимӣ, комплекси таълимӣ-методӣ ва китобҳои дарсӣ маълумот додааст. Муайян карда шудааст, ки миқдори васоити таълимӣ фанҳои мазкур дар замони Истиқлол чунин аст: барнома (программа)-и таълимӣ – 5-то, дастури таълимӣ-методӣ – 4-то, дастури таълимӣ – 9-то, баёз (хрестоматия)-и таълимӣ – 1-то, комплекси таълимӣ-методӣ – 1-то ва китоби дарсӣ – 1-то. Муаллиф ҳамчунин яқинд мулоҳизаҳои худро доир ба дастурҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии "Фолклори тоҷик" ("Адабиёти гуфтории тоҷикон") дар замони Истиқлол ва масоили таълимӣ онҳо баён намуда, ба ҳуҷҷаҳои меояд, ки имрӯзҳо илм бо суръат пеш рафта, барнома (программа)-и таълимӣ, дастури таълимӣ, баёз (хрестоматия)-и таълимӣ ва китобҳои дарсӣ низ ба талаботи замони мувофиқ гардонидани шуда, асарҳои нав ба нав дар оянда низ ба вучуд меоянд, ки ба ҳалли баррасии дурусту илмӣ масоили фолклоршиносӣ мусоидат хоҳанд намуд.

Калидвожаҳо: адабиёти тоҷик, адабиёти гуфторӣ, фолклори тоҷик, васоити таълимӣ, барномаи таълимӣ, дастури таълимӣ, китоби дарсӣ, мактаби олии.

УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ ПО ПРЕДМЕТУ «ТАДЖИКСКИЙ ФОЛЬКЛОР» В ПЕРИОД НЕЗАВИМОСТИ (на примере высших учебных заведений)

В настоящей статье автор систематизирует и анализирует средства обучения по дисциплине "Таджикский фольклор" в период независимости Республики Таджикистан, используя в качестве примера материалы высших учебных заведений. Определено, что количество средств обучения по данной дисциплине в период независимости составляет: программы - 5 шт.; учебно-методические пособия - 4 шт.; учебное пособие - 9 шт.; учебные хрестоматии - 1 шт.; учебно-методические комплексы - 1 шт.; учебник - 1 шт. Автор также приводит ряд своих соображений по поводу учебных программ и учебников по "Фольклору таджиков" ("Устному народному творчеству таджиков") в период независимости и вопросам их обучения, и приходит к выводу, что сегодня наука развивается быстро, и учебные программы, учебные пособия, учебные хрестоматии и учебники также

адаптируются к современным требованиям, а новые работы будут появляться и в будущем, что будет способствовать правильному и научно обоснованному решению проблем фольклористики.

Ключевые слова: таджикская литература, устная литература, таджикский фольклор, учебное пособие, учебная программа, учебно-методическое пособие, учебник, высшая школа.

TEACHING AID ON “TAJIK FOLKLORE” IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE (using the example of higher educational institutions)

In this article, the author systematizes and analyzes teaching aids for the discipline "Tajik Folklore" during the independence period of the Republic of Tajikistan, using materials from higher educational institutions as an example. It was determined that the number of teaching aids for this discipline during the independence period is: programs - 5 pcs .; educational and methodological manuals - 4 pcs .; teaching aid - 9 pcs .; educational readers - 1 pc .; teaching and methodological complexes - 1 pc .; textbook - 1 pc. The author also gives a number of his considerations on the curricula and textbooks on "Tajik Folklore" ("Tajik Oral Folk Art") during the independence period and the issues of their teaching, and comes to the conclusion that today science is developing rapidly, and curricula, teaching aids, educational readers and textbooks are also adapted to modern requirements, and new works will continue to appear in the future, which will contribute to the correct and scientifically sound solution of folklore problems.

Keywords: Tajik literature, oral literature, Tajik folklore, teaching aids, study program (curriculum), textbook, study guide, higher school.

Дар бораи муаллиф

*Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир
Доктори илмҳои филологӣ, мудири кафедраи
методикаи таълими забон ва адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: hofiz200469@mail.ru*

Об авторе

*Косими Саади Абдулкадир
Доктор филологических наук, заведующий
кафедрой методики преподавания языка и
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: hofiz200469@mail.ru*

About the author

*Kosimi Saadi Abdulkodir
Doctor of Philological Sciences, Head of the
Department of Methods of Teaching Language
and Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
Ave., 121
E-mail: hofiz200469@mail.ru*

**“МАКТУБОТ”-И ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ
АДАБӢ ВА НАМУНАИ ЖАНРИ НОМАНИГОРӢ**

Қурбонзода Р. Қ., Нормасмедов И.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода*

Номаҳо, мактубот ва номанависӣ аз интиқоли хаттии андешаву афкори инсонҳои ҳама давру замонҳо ба ҳисоб меравад, ки ба ҷузъи фарҳангу адаби инсоният табдил ёфтааст. Номаву номанигорӣ дар забони форсӣ-тоҷикӣ таърихи куҳан дошта, оғози он ба замони пайдоиши хатту алифбо пайванд меҳурад. Дар даврони ҳукуматдории Сосониён (226-651) аввалин намунаҳои номанигорӣ ниёғони мо ба тартиб даромада, дафтари алоҳидаи девондорӣ ташкил гардида, тадриҷан як рӯкни муҳимми давлатдорӣ гардидааст. Аввалин номаҳои дастраси форсӣ-тоҷикӣ ба қалами донишмандони мутабаҳҳир Абуалӣ ибни Сино (980-1037) ва Абурайҳони Берунӣ (973-1048) тааллуқ доранд, ки ба унвони ҳамдигар ирсол доштаанд ва дар ин мактубҳо мушкиливу муаммоҳои илмиву фалсафӣ баррасӣ гардидаанд. Дар “Маҷмуа” ном дастнависи Донишгоҳи Қазон (Федератсияи Россия), рақами 1124-1136 (варақи 327 а – 334 а), ки тақрибан дар асри XIV китобат шудааст, як мактуби Абусаиди Абулхайр (968-1049) ба Абуалӣ ибни Сино ва ҷавоби он оварда шудааст, ки баҳси илмӣ ин шоири орифро бо донишманд фаро гирифтааст. Бар замми ин, дар сарчашмаҳо “номаи орифи барҷаста Абдуллоҳи Ансорӣ (1006-1088) ба Низомулмулки Тӯсӣ (соли вафоташ 1092) зикр гардидааст” [4, с. 300-309]. Тавассути ахбори сарчашмаҳои зиёд аз Абуҳомиди Ғаззоли, Абулмачди Саной, Рашидуддини Ватвот, Ҳоқонии Шарвонӣ, Ҷалолуддини Румӣ ва дигар шоирону адибони зиёди асримиёнагӣ номаҳои гаронбаҳое мерос мондаанд, ки ҳазинаи афкори эшон мебошад.

Доир ба назарияву амалия ва сабку усули номанигорӣ дар адабиёту фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ асарҳои мукаммале нигошта шуда, бобҳои алоҳидаи аксари осори таълимиву ахлоқӣ ба зикри ойини дабириву котибӣ ихтисос ёфтаанд. Чунончи, фасли сиву нухуми “Насихатнома”-и Унсурулмаолии Кайковус, “Андар ойини котибу шартӣ котибӣ” [6, с. 115-121], унвон дошта, мақолаи якуми “Ҷаҳор мақола”-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ “Дар моҳияти дабирӣ ва кайфияти дабири комил ва он чи тааллуқ дорад бар ин” [14, с. 39-41] баҳс мекунад ва “Рисолаҳо”-и яқум то панҷуми “Эҷозӣ Хусравӣ”-и Амир Хусрави Дехлавӣ ба таъйини “қонуну қоидаҳои иншонанависӣ ва намудҳои хатти арабии алифбои форсӣ тахсис дода шудааст” [18, с. 64-66].

Дар луғати “Фарҳанги забони тоҷикӣ” вожаи “мактуб”:

- 1) ба маъниҳои китобатшуда, навишташуда ва
- 2) ба маънии нома, хат ва рӯқъа омадааст [16, с.626] ва вожаи “нома”:
- 1) ба маъниҳои хат, мактуб, навишта, рӯқъа, тарассул,
- 2) фармон, амри хаттӣ, ҳукми хаттӣ,
- 3) асар, китоб ва
- 4) рӯйхат, феҳрист омадааст [16, с. 867].

Дар “Фарҳанги луғати форсии ҷомеъ” ки баргирифта аз “Фарҳанги форсии Муъин”-и Муҳаммади Муъин ва “Луғатнома”-и Алиакбари Деххудо аст, маънои вожаи “нома” ба маъниҳои: навишта, мактуб, китоб, саҳифа (Муъин), нома, номак, китоб, муросила (Деххудо) ва вожаи “мактуб” ба маъниҳои: навишташуда, нома, муросила, макотиб (Муъин), набишта, навишта, номаҳо, муросилот, хабар (Деххудо) омадаанд [15].

Дар китоби “Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ”-и Холиқ Мирзозода маънои истилоҳии вожаҳои “муншаот” ва “нома” оварда шудаанд. “Муншаот” аз вожаи арабист ва ба маънии иншо, навиштан, ҷамъаш навиштаҳо мебошад. Асаре, ки дар онҳо қоидаҳои навиштани мактуботи давлатӣ, шахсӣ бо намунаҳо оварда шудааст. Чунин асарҳоро иншоот низ мегӯянд ва ин жанр дар адабиёти классикӣ хеле инкишоф дошт. Истилоҳи муншаотро ба навиштаҳои дастнависи нависанда ҳам нисбат медиҳанд ва нависандаи муншаотро “муншӣ” меноманд” [8, с. 75-76].

Ва вожаи “нома” ба маъниҳои мактуб, хат омада, инчунин асарҳои бадеии ба назму наср ба тарзи мактуб навишташуда мебошад. Номаҳо ба тарзи алоҳида ва дар таркиби дostonҳо бештар дида мешавад” [8, с. 94].

Донишманди эронӣ Сирусӣ Шамисо, дар қатори анвои дигари адаби дар бораи тарассул андешаронӣ кардааст. Тавре ки маълум аст, тарассул ё мактуботро дар гузашта ба султониёт - мактубҳои, ки ба ҳокимон ва аз номи ҳокимон навишта мешуд ва ихвониёт, ки ба дӯстон, шогирдон ва пайвандон иншо мегардид, тақсим мекарданд. Аз намунаҳои тарассулҳои дарборӣ ё девонӣ ду маҷмуаи “Ат-тавассул ила-тарассул”-и Баҳоуддини Муншии Бағдодӣ ва “Утбат-ул-қатиба”-и Мунтаҷибуддини Бадеъ, аз муншиёни қарни шашуми ҳиҷрӣ (XII-и мелодӣ) аст, ки ба насри фанӣ навишта шудаанд. Ва аз намунаҳои ихвониёти манзум ҳам то рӯзгори мо намунаҳои зиёд расидаанд, ки номаи манзуми Рашидуддини Ватвот ба Ҳоконии Шарвонӣ аст. Инчунин, бархе ғазалҳои Мавлоно Ҷалолуддин Румӣ, ки барои дубора баргардонидани муршидаш Шамси Табрэзӣ навиштааст, вежагиҳои ихвониёти манзумро доранд ва чанд ғазали Ҳофизи Шерозӣ низ ҷанбаи номайӣ доранд ва метавон ҳадс зад, ки онҳоро хитоб ба ҳокиме ба вилояти дигаре фиристода бошад.

Яке аз анвои ихвониёт номаҳои, ки суфиён навиштаанд ва фарогири муҳтавои ирфонист, ба мисли номаҳои Айнулқуззоти Ҳамадонӣ ва дигарон. Тарассулот дар ҳар давра сабки ба худ хос доштааст ва тарассулоти асри XII ба услуби хос, ба насри фанӣ, мурсал ва сабки равону сода навишта мешуданд. Ҳарчанд бахши муҳимми осори ирфонии адабиёти форсӣ-тоҷикиро осори манзум бар худ ихтисос додааст, вале дар баробари ин асарҳои мансури адабиёти тасаввуф ҳам дорои аҳамияти вижа аст. Осори мансури суфиёна бо равиши хоси нигоришу баён, услуби хоса ва матолиби табақоти муайяни ҷомеа тавонист, ки шоҳаи муҳимми насри форсиро ба миён оварда, дар заминаи ин дастаҳои ҷудогонаи анвои вижаи асарҳои суфиёнаро дар қаламрави адаби форсӣ-тоҷикӣ ҳамчун сурати комили навҳои адаби рӯи қор оварад.

Бо вучуди аз байн рафтани хонадони Сомониён ва баъзе аз суннатҳои вижаи нигоришӣ дар наср осоре, чун “Таърихи Байҳақӣ”-и Байҳақӣ, “Таърихи Гардезӣ”-и Гардезӣ, “Таърихи Систон”, “Қобуснома”-и Кайковус, “Ат-тафҳим”-и Берунӣ, “Кашф-ул-маҳҷуб”-и Ҳуҷвирӣ ва ғайра падида омада, мучиби идомаи насри форсӣ-тоҷикӣ дар даврони минбаъда гардиданд. Инчунин, боиси қайд аст, ки яке аз ҳомилон ва идомадиҳандагони насри замони Сомониён муаллифони осори ирфонӣ мебошанд, ки ҳатто дар асрҳои XII-XIV дар осорашон шеваи гуфтор ва сабки баёни зебову пухтаи асри X-ро истифода намудаанд. Бештари осори мансури ирфонӣ, ҷунонки Маликушшуаро Баҳор низ қайд намудааст, “дар пайравии сабки насри аҳди Сомонӣ, яъне мурсал таълиф ёфтаанд” [3, с. 314].

Академик Носирҷон Салимӣ осори мансури суфияро аз рӯи сабку мундариҷа, равишҳои сабки таълиф ва муҳтаво ба ҷаҳор даста тақсим намудааст:

1. Китобҳои, ки ба масоили тариқат ва одоби он дар тасаввуф пардохтаанд, амсоли “Рисолаи Қушайрия”, “Кашф-ул-маҳҷуб” ва ғайра.

2. Тазқираҳо ва кутуби манокӣб, ба монанди “Тазқират-ул-авлиё”-и Аттор, “Рисолаи Сипаҳсолор”-и Фаридуни Сипаҳсолор, “Манокӣб-ул-орифин”-и Аҳмади Афлокӣ.

3. Мактубот - аз навъи дигари кутуби суфия аст, ки номаҳои аз орифон, ба мисли маҷмуаи “Макотиб”-и Ҳаким Саной, “Номаҳо”-и Айнулқуззоти Ҳамадонӣ, “Мактубот”-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва амсоли инҳо.

4. Навъи ҷаҳорум аз кутуби суфия “Маҷолис” аст, ки бо номҳои “Маҷолат”, “Маориф”, “Малфузот” низ маъруф аст, ки бар ин даста метавон “Маориф”-и Баҳоуддин Валад, “Маориф”-и Муҳаққиқи Тирмизӣ, “Маҷолат”-и Шамси Табрэзӣ, “Маҷолиси сабъа” ва “Фихрӣ мо фихрӣ”-и Ҷалолуддини Балхӣ ва ғайраро шомил намуд [13, с. 247], ки таснифоти хубу ҷолиб аст.

Масъалаҳои пажӯҳиши анвои насри форсӣ-тоҷикӣ ва вежагиҳои назариявӣ амалии он дар таҳқиқоти густурдаи донишманди эронӣ Мансур Растагори Фасой [17] ва донишманди тоҷик Худой Шарифов [19] муфассал баён гардида, дар китоби Худой Шарифов масъалаҳои назарияи наср дар қарнҳои 4-9-и ҳиҷрӣ (11-15-и мелодӣ) ва Мансур Растагори Фасой аз замони ташаккули наср то даврони муосир табақабандӣ ва таҳқиқ шудаанд, ки хидмати ин донишмандон дар пажӯҳиши насри форсӣ-тоҷикӣ, мабоҳиси куллии наср, наср дар маънӣ ва истилоҳ, табақабандии анвои наср ва ғайра шоистаи таҳсин аст.

Беш аз ҳазор сол аст, ки насри форсӣ-тоҷикӣ дар паҳнои зиндагии иҷтимоӣ ва фарҳангии мардум ҳузури густурда, ғаъол ва ҳамешагӣ дорад ва ба офариниши ҳазорон шоҳкорҳои хонданӣ ва мондагор тавфиқ ёфтааст. То имрӯз мо меросбарон аз анвои насри

адабӣ, илмӣ, таърихӣ, тафсири ва достонии бисёр баҳраманд мегардем ва маҷони тафаккури нависандагони хушзавқем. Насри форсӣ-тоҷикӣ дар имтидоди таърих гоҳе бо анвои мухталифаш рушд кардааст ва гоҳе дар ҳолати фуруд қарор доштааст, вале ҳамеша дар қатори осори манзум дар густариши завқи бадеии мардум саҳми бориз доштааст.

Дар радифи осори мансури барҷастаи фаннӣ, маснуъ, бадеӣ ва ахлоқӣ, ки дар давоми асрҳои 11-13 ва баъд, аз ҷумлаи “Калила ва Димна”-и Абулмаолии Насруллоҳи Муншӣ, “Тазкират-ул-авлиё”-и Шайх Аттот, “Тарҷумон-ул-балоға”-и Муҳаммади Родуёнӣ, “Таърихи Байҳақӣ”-и Абулфазли Байҳақӣ, “Ҳадоиқ-ус-сеҳр”-и Рашидуддини Ватвот, “Чаҳор мақола”-и Низомии Арӯзӣ ва ғайра таълиф ёфтаанд, осори мансур дар шакли нома ва ё мактубот низ иншо шудаанд, ки аз намунаи боризи насри форсӣ-тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд. Яке аз намунаҳои насри равону фасеҳ ва дорои аҳаммияти баланди илмиву адабӣ ин асари Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ “Мактубот”-и ӯ мебошад, ки дар радифи осори номанигорӣ форсӣ-тоҷикӣ мақоми шоиста дорад. “Мактубот”-и Мавлоно барои омӯзиши бисёр масъалаҳои илмӣ, адабӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии асри XIII и адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ҳамчун сарчашмаи илмӣ ва намунаи боризи жанри номанигорӣ дорои аҳаммияти хосса мебошад.

“Мактубот”-и Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ маҷмуи номаҳои ӯст, ки бо хоҳиши дӯстону пайвандонаш барои амирон, вазирон, ҳокимони замон, донишмандону орифон ва фарзандонаш иншо гардидаанд. Номаҳои Мавлоно Ҷалолуддин дорои арзишҳои баланди илмӣ ва адабӣ буда, ҳамчун сарчашмаи адабӣ ва намунаи ҷолиби номанигорӣ мебошанд. Ҷалолуддини Румӣ андаруни ин номаҳо миқдоре аз оёту ҳадис, ҳикоятҳои дилпазир, ашъори арабиву форсӣ, амсолу ҳикам, луғоту ибороти ҷолибро мавриди истифода қарор додааст, ки сабаб гардидаанд, ки ин номаҳо ба “манзалаи сарчашмаи муҳимми сухансанҷии форсӣ истиқбол карда шаванд” [9, с. 405]. Бахусус, пораҳои зиёди шеърӣ, ки дар номаҳои Мавлоно ба забонҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ оварда шудаанд, машҳуранд ва шоирону адибони баъдӣ дар мактубҳои худ аз онҳо истифода кардаанд. Дар номаҳои Мавлоно Ҷалолуддин ашъори зиёд истифода шуда, он ба намунаи насри содаву фасеҳ иншо гардидааст, ки ҳамчун ёдгори вижаи адабӣ ва номанигорӣ дар Осиеи Сағирӣ замони мусаннифи он мебошад.

Қисми асосии номаҳои Мавлоноро дар сарчашмаҳову тазкираҳо ва нигоштаҳои донишмандоне, ки роҷеъ ба рӯзгору осори ин шахсияти бузург таҳқиқот анҷом додаанд аз 144 адад иборат доништаанд. Абдулҳусайни Зарринқуб [5, с. 249] теъдоди номаҳоро 144 адад ва донишмандони тоҷик Абдулманнони Насриддин [9, с. 405] ва Сорбон Азизов [1, с. 5] 150 адад доништаанд. Вале таҳиягарони нашри тоҷикии “Мактубот”-и Мавлоно дар асоси нусхаҳои хаттии мавҷуд дар Туркия ва осори худи Мавлоно миқдори мактубҳоро 154 адад муайян кардаанд. Ин мактубҳои иловагӣ - 2 адад аз китобҳои “Манокӣб-ул-орифин”-и Аҳмади Афлукӣ, 1 адад аз “Русум-ур-расоил ва нучум-ул-фазоил”, маҳфуз дар китобхонаи Ҳочӣ Салимоғо дар Искандор, дар феҳристи Нуварбону (Туркия), ки рақами қайдаш 122 аст, пайдо гардидааст ва ҳафт адад мактуби манзум аз “Девони кабир”, ҷилдҳои 1, 2, нашри Душанбе (2007-2009) дарёфт шудаанд, ки дар маҷмуъ теъдоди номаҳои Мавлоно ба 154 мерасад.

“Мактубот”-и Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ аз ибтидои қарни XX бар аҳли таҳқиқ ва пажӯҳиш маълум буда, бори нахуст аз ҷониби муҳаққиқ Аҳмади Рамзӣ, дар соли 1336-и ҳиҷрӣ (1958-и мелодӣ) дар Анқара ба чоп расидааст ва баъд аз ин дар асоси ҳамин нашри Аҳмади Рамзӣ бо кӯшиши муҳаққиқони эронӣ Юсуф Ҷамшедпур ва Ҷулумхусайн Амир бо муқаддима ва тавзеҳот дар Эрон нашр шудааст [10]. Мунтахаби “Мактубот”-и Мавлоно дар Эрон ҳамроҳ бо “Маснавии маънавий”, дар солҳои 1315-1319 - ҳиҷрӣ (1936-1940-и м.) тавассути интишороти Ховар нашр гардидааст. Дар соли 1379-и ҳиҷрӣ (2000-и м.) “Мактубот”-и Мавлоно ҳамроҳ бо “Маҷолиси сабъа” бо муқаддимаи Ҷавод Салмосизода дар Техрон ба нашр расидааст [2]. Дар пешгуфторе, ки Валад Чалабӣ ба нашри Аҳмади Рамзӣ навиштааст, таъкид мекунад, ки: “ин нусхоро аз китобхонаи Нофизпошшо, ки мулҳақат ба кутубхонаи Сулаймонӣ дар Истанбул, муқайяд дар феҳристе бо нумраи 1055 [11] истинсоҳ кардем. Ва он ду нусхоро, ки дар китобхонаи “Университет” (донишгоҳ – Н.И.) мавҷуд аст, бо нумраи 2070/42 ва 1916/28 [12] дидем ва мутолиа кардем. Агарчи номи нависанда ва таърихи таҳрир дар нусхаи Нофизпошшо мазбӯт ва муҳаррир набуд, аз хат ва қоғазаш намоён аст, ки нусхаи қадим ва аз дигарон саҳеҳтар аст. Ва ҳар се нусха фарқи муҳим надорад, ҷуз он ки баъзе мактубҳо дар ин ду мавҷуд нест” [10, с. 5]. Ин ҷо равшан мегардад, ки нашри дар Анқара ва Техрон ба сомон расида дар асоси дастнависҳои дар Туркия маҳфуз буда ба анҷом расидааст.

Аз “Мактубот”-и Мавлоно Ҷалолуддин се нусхаи хаттӣ – нусхаи №1055 [11], маҳфуз дар китобхонаи Нофизпошшо, ки тобеи китобхонаи Сулаймонияи Истанбул аст ва нусхаҳои № № 2070/42 ва 1916/28 [12], ки дар китобхонаи Донишгоҳи Истанбул нигоҳдорӣ мешавад, пайдо гардидаанд, ки дар рафти таҳқиқоти худ мо ба нусхаҳо ва нашрҳои дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хатти кириллии тоҷикӣ анҷомёфта таъя мекунем. Зарур ба таъкид аст, ки дар ин се нусхаи хаттӣ “Мактубот”-и Мавлоно, “Маҷолиси сабъа”, “Фихӣ мо фихӣ”, “Маориф”-и Баҳоуддин Валад, “Маориф”-и Бурҳонуддини Муҳаққиқ ва “Мақолот”-и Шамси Табрзӣ дар як муҷаллад ҷойгир шудаанд.

Тавре қаблан ёдрас шудем, матни “Мактубот”и Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ соли 2017 бори аввал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар асоси наشري дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон аз тарафи муҳаққиқони эронӣ Юсуф Ҷамшедпур ва Ғуломҳусайн Аминӣ дар соли 1356-и ҳиҷрӣ (1978-и м.) анҷомёфта, бо кӯшиш ва ҳиммати устодону донишҷӯёни Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (ҳоло Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон) ба ҷоп расидааст. Вале афсус, ки ин матни ҷопшуда ғалатҳои зиёд дорад, ки ҳангоми баргардон руҳ задааст ва мо кӯшиш намудем, ки ин ғалатҳоро ҳангоми истифодамон то ҷои имкон ислоҳ кунем ва шакли дурусти мактубҳоро ба кор барем.

“Мактубот”-и Мавлоно Ҷалолуддини Румиро метавон аз чанд ҷиҳат ҳамчун сарчашмаи адабӣ ҳисобид:

1. Дар лобалои “Мактубот” чандин саҳифаҳои рӯзгори ҳуди Мавлоно ва Султон Валад баён гардидаанд, ки барои таҳқиқ ва пажӯҳиши масъалаҳои рӯзгори онҳо хеле муфиданд ва маводи арзишманд медиҳанд.

2. Дар таркиби мактубҳои Мавлоно миқдори зиёд аз ашъори ҳуди ӯ ва шоирони дигар, аз ҷумла, Ҳаким Саной, Фаридуддини Аттор, Ҳоконӣ, Абусаиди Абулхайр, Умари Хайём, Шайх Саъдӣ, ва аз “Валаднома”-и Султон Валад оварда шудаанд, ки дар равиши нигоштани мактубҳо вобаста ба ҷолибтар гардидани андешаҳои Мавлоно истифода шудаанд.

3. Дар “Мактубот” 115 байт шеър ба забони арабӣ ва 256 байт ба забони тоҷикӣ, дар қолаби байт, рубой, қитъа, ғазал ва маснавӣ оварда шудаанд, ки моҳияти баланди адабии асарро нишон медиҳанд.

4. Дар мактубҳо чанд адад ҳикоёти дилнишин ва панду мавъиза омадаанд, ки ба насри раван ва мусаччаъ иншо шудаанд.

5. Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ андаруни ин номаҳо миқдоре аз оёту ҳадис ва ашъори арабиро мавриди истифода қарор додааст, ки бар тақвияти андешаҳои адабии ӯ ба кор рафтаанд.

6. Мактубҳои Мавлоно аз хоҳишҳои шахсии орифон, шогирдон, ҳешовандон ва муридони ӯ ба амирону вазирон ва ҳокимони замонаш навишта шуда, доир ба вазъияти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии он замон маводу мадраки зарурӣ медиҳанд.

7. Дар мактубҳое, ки ба шахсиятҳои барҷастаи тариқати Мавлавия, аз ҷумла Салоҳиддини Зарқӯб, Ҳусомуддин Ҳасани Чалабӣ, Султон Валад, Чалабии Ориф, Шамсуддини Обид ва дигар ҳамсафону пайравони Мавлоно навишта шудаанд, матолиби арзишманди адабӣ ҷой доранд ва оид ба паҳлуҳои рӯзгор ва завқу маҳорати онҳо маводи хуб дода метавонанд.

8. Аз миқдори умумии мактубҳои Мавлоно 7 адад номаҳои манзум низ ҷой доранд, ки аз таркиби “Девони қабир” баргирифта ва асосан ба Шамси Табрзӣ нигаронида шудаанд, ки барои таҳқиқи масъалаҳои муносибати ин ду шахсияти бузурги илмӣ ва ирфонӣ маводи ҷолиби адабӣ медиҳанд.

9. Дар таркиби “Мактубот”-и Мавлоно, дар мактубҳои рақамҳои 3, 8, 43, 126 шарҳе аз мазомини ҳикоёти “Маснавии маънавӣ” истифода гардидаанд, ки хусусияти сарчашмаи адабиро доранд ва дар таҳқиқи робита ва интисоби андешаву афкори Мавлоно дар асарҳояш хеле муҳимманд.

Инчунин, “Мактубот”-и Мавлоно Ҷалолуддинро метавон аз намунаи бехтарини номанигории адабиёти классикии форсӣ-тоҷикии асри XIII донист ва эътироф кард, чунки ин асар дар имтидоди беш аз ҳаштсад сол дар тазкираву сарчашмаҳо ва осори таърихӣ ба унвони жанри густардаи номанигорӣ шинохта ва эътирф гардидааст ва донишмандони муосир низ бар ин андеша муттафиқанд. Аз ин асари Мавлоно то кунун нусхаҳои хаттии шинохташуда се адад мебошанд: нусхаҳои № 1055 ва № № 2070/42, 1916/28, ки дар китобхонаҳои Туркия маҳфузанд ва умед аст, ки нусхаҳои дигари хаттии ин асари муҳим дар оянда ба даст меоянд ва наشري илмӣ-интиқодии “Мактубот”-и Мавлоно таҳия ва тадвин

мегардад, ки ин амали хайр кори муҳимми донишмандон ва адабиётшиносони тоҷик мебошад.

“Мактубот”-и Мавлоно аз нигоҳи банду баст асари комил ва ҷавобгӯи ҳамаи меъёрҳо ва талаботи жанри номанигории классикии форсӣ-тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд номаҳои султониёт ва ихвониёти ҳам мансур ва ҳам манзум аз нигоҳи ҳаҷм хурданд ва аксари номаҳои Мавлоно аз як то ду саҳифаро дар бар мегирад, вале аз нигоҳи фарогирии матлабу хоҳишҳои нависанда ва ашхосе, ки аз забони онҳо ин номаҳо иншо шудаанд, шакли мукамал доранд. Оғозу анҷоми мактубҳои Мавлоно банду бастаи комил доранд ва ба суннати номанигории форсӣ-тоҷикӣ ба пуррагӣ қобгӯянд.

“Мактубот”-и Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ асарест, ки ҳамчун сарчашмаи адабӣ ва беҳтарин намунаи жанри номанигорӣ ба ҳисоб меравад, чунки дар таркиби ин номаҳо маводи овардашуда ҳамчун ҳуҷҷатҳои адабӣ ва таърихӣ муҳимманд, ки аз рӯзгори чандин шахсиятҳои илмӣ, адабӣ ва таърихӣ маводу санади арзишманде медиҳанд.

Қаблан ишора намудем, ки “Мактубот”-и Мавлоно бадоҳатан навишта мешуданд, ба унвони шахсони алоҳида ирсол мегаштанд ва дар шакли пароканда мавҷуд буда, онҳоро шогирдон, дӯстон ва хусусан фарзанди аршади ӯ Султон Валад ҳам оварда, дар шакли мусаввадаи алоҳида китобат ва чилд кардаанд, ки нусхаҳои он дар китобхонаҳои Туркия маҳфуз буда, бори аввал дар оғози асри XX дар шакли китоби алоҳида, дар соли 1336-и ҳиҷрии қамарӣ, 1958-и мелодӣ аз ҷониби Аҳмади Рамзӣ дар шаҳри Истанбул ба ҷоп расидааст.

Муҳаққиқони эронӣ Юсуф Ҷамшедпур ва Ғуломҳусайн Амин ҳамин нусхаро асоси кори худ қарор дода, ин асарро бо номи “Мактуботи Ҷалолуддин Муҳаммад машҳур ба Мавлавӣ”, бо муқаддима, ҳавошӣ ва таълиқот дар шаҳри Техрони Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар соли 1356-и ҳиҷрии шамсӣ (1978-и мелодӣ) мунташир сохтаанд. Баргардон ва таҳияи номаҳои Мавлоно аз ҳатти форсии арабӣ ба ҳатти кирилии тоҷикӣ дар асоси ҳамин наشري эронӣ анҷом пазируфтааст. Қисмати асосии китоби “Мактубот” фарогири 144 мактуб ё номаҳои Мавлоно мебошад ва ба ин шумора чанд мактубе дохил мешавад, ки шояд ба худи Мавлоно аз ҷониби касони дигар навишта шудаанд ва мулоҳизаҳои сабтшудаи муаллифро оид ба ин ё он мавзӯ дар бар мегиранд, ё дар чанд маврид такрори ҳамдигаранд. Ба теъдоди умумии “Мактубот”-и Мавлоно муҳаққиқони эронӣ Юсуф Ҷамшедпур ва Ғуломҳусайн Амин 3 мактубро илова кардаанд, ки ду адади онро аз тазкираи “Маноқиб-ул-орифин”, ки яке аз онҳо мактуби худи Мавлоно дар зикри Салоҳуддини Зарқӯб буда, дувумӣ мактуби падари Мавлоно – Баҳоуддини Валад (1149-1231) ба малик Ягонтегин – бобои Муҳаммади Хоразмшоҳ роҷеъ ба шафоати Қозии Румӣ аст, пайдо кардаанд. Номаи сеюмӣ бошад, аз китоби “Русум-ур расоил ва нучум-ул фазоил”, ки дар яке аз китобхонаҳои Туркия маҳфуз аст, гирифта шуда, “аз тарафи яке аз абадагонии Мавлоно – Бурҳонуддини Чалабӣ ба амирони маҳаллӣ ҷиҳати таъйини Ҳочӣ Иброҳим ибни Аҳӣ Аҳмад ба вазифаи шайхи хонақоҳе нигаронида шудааст” [10, с. 7].

Инчунин, масъулон ва таҳиякунандагони наشري тоҷикии “Мактубот” бар он номаҳои манзуми Мавлоноро, ки аз 7 адад нома ё ғазали номавор иборат аст, ки аз ин як ғазали сездарбаӣ, ки ҳафт байти аввал ва дувоздаҳуми сездарбаӣ он ба забони арабӣ буда, байтҳои боқимонда ҷаҳор байт – байтҳои ҳашт то ёздаҳ ба забони тоҷикиянд, илова кардаанд (яке аз ин ғазалҳо дар ду вариант аст), ки бидуни шубҳа ба унвони муршиди Мавлоно Шамси Малиқдоди Табрзӣ (1171-1245) навишта шудаанд ва муҳтавои ин ғазалҳо даъвати Шамси Табрзӣ ба Қуния аст. Ҳами ин ғазалҳо ё ғазалҳои номавор аз китоби “Девони кабир”-и Мавлоно иқтибос шудаанд. Нома будан ва ба талаботи номанигорӣ ҷавобгӯӣ будани ҷаҳор адад аз ин ғазалҳоро, ки дар китоби “Маноқиб-ул-орифин”-и Аҳмади Афлӯкӣ зикр гардидааст ва се адади боқимондашро низ “ба сифати нома донишмандони эронӣ Бадеъуззамони Фурӯзонфар, Юсуф Ҷамшедпур ва Ғуломҳусайн Амин эътироф кардаанд” [7, 25-26], ки мо низ ин андешаро ҷонибдорем.

Ҳамаи 144 мактуби Мавлоно, ки қисмати асосии “Мактубот”-ро ташкил мекунанд, бо ҷумлаи арабии “Аллоҳу муфаттиҳул абвоб”, яъне “Худованд кушояндаи дарҳост” сар шуда, баъзе мактубҳо бо як байти тоҷикӣ ё ҷаҳор мисраъ ба забони тоҷикӣ ва як байти арабӣ, инчунин бо як ё ду ҷумлаи арабӣ оғоз мешаванд. Аксари мактубҳо ба забони тоҷикӣ навишта шуда, дар хилоли онҳо ибораҳо, ҷумлаҳо, ашъори арабӣ, оёту ҳадисҳо истифода шудаанд ва мактубҳо бо калимаву ибораҳои “омин ё раббалоламин”, “иншоаллоҳи таоло” ва “вассалом” ба охир мерасанд. Ва баъзе мактубҳо чунин калимаву ибораҳоро дар охир надоранд. Ҷаҳор мактуби Мавлоно, рақамҳои 13, 14, 40 ва 64 пурра ба забони арабӣ навишта шудаанд.

Аксарияти номаҳои Мавлоно сабти таърихи нигориш надоранд ва бе қисмати имзоянд ва аз ҷумлаи имзоҳои Мавлоно ҷунинанд: “катабаху волидуху Балхӣ кавлуху, вассалом” ва “алмуфтахару би дуохӣ, Муҳаммад бин Муҳаммад бин Алхусайн Албалхӣ”. Ягона номаи Мавлоно, ки таърихи китобат дорад ва он нома аз китоби “Русум-ур расоил ва нучум-ул фазоил” аз китобхонаи Ҳочӣ Салимоғо дар Искандор, дар феҳристи Нуварбону (Туркия), ки қайди он бо рақами 122 аст, гирифта шудааст ва таърихи китобаташ 10 раҷабул асамми 796 аст.

Ҳоло барои намуна мактуби рақами 7-и китобро ба таври фишурда аз номи Мавлоно Ҷалолуддин ба завҷаи Султон Валад Фотимахотун, (келини Мавлоно), ки миёни эшон ранҷиши хотире ба вучуд омада буд ва Мавлоно ба дасти худ номае дар узрҳои ба Фотимахотун навиштааст, меорем: “Худойро, ҷалла ҷалолаҳу ба гувоҳӣ меоварам ва савганд меҳурам ба зоти қадими Ҳақ таоло, ки ҳар чи хотири он фарзанди муҳлис аз он хаста шавад, даҳ чандон ғами шумо ғами мост ва андешаи шумо андешаи мост ва ҳуқуқи эҳсонӣ худовандиҳои султонулмаҳои мушаррафи анворулҳақиқ Салоҳулҳақ ваддин, қаддасаллоҳу рӯҳаҳу бар гардани ин доъӣ вомест, ки ба ҳеҷ шукрею хидмате натавон гузоридан, шукри онро ҳам хазинаи Ҳақ таоло тавонад хоستان. Таваққуи ман аз он фарзанд он аст, ки аз ин падар ҳеҷ пӯшида надорад ва аз ҳар ки ранҷад, то миннат дорам ва ба қадри имкон бикӯшам, иншоаллоҳ, ҳеҷ тақсир накунам, агар фарзанди азиз Баҳоддин дар озори шумо кӯшад ва сумма ҳаққо, ки дил аз ӯ барканам ва саломӣ ӯро ҷавоб нагӯям ва ба ҷанозаи ман наёяд, нахоҳам ва ҳамчунин ғайри ӯ ҳар ки бошад. Аммо хоҳам, ки ҳеҷ ғам нахурӣ ва ғамгин набошӣ, ки Ҳақ таоло, ҷалла ҷалолаҳу дар ёрии шумост ва бандагони Худо дар ёрии шумоанд. Ҳар кӣ дар ҳаққи шумо нуқсон гӯяд, дарё ба даҳони сағ наёлояд ва тунги шакар ба заҳмати магас беқиммат нашавад. Ва яқин дорам, ки агар сад ҳазор савганд бихуранд, ки мо мазлумем, ман эшонро золим донам, ки дар ҳаққи шумо муҳиббу дуоғӯ набошанд, эшонро мазлум надонам, савганду узр қабул накунам, валлоҳу биллоҳи толло, ки ҳеҷ узрею ғадре ва савганду макре ва гириё аз бадгӯён қабул накунам... Аллоҳ, Аллоҳ, аз ин падар ҳеҷ пинҳон мадореду аҳволро як ба як ба ман бигӯед, то ба қадри имкон ба ёрии Худо муованат кунам. Шумо ҳайкали амони ҳаққед дар олам аз осори он султон, ки ба баракати шумо руҳи поки ӯ аз он олам сад ҳазор иноят кунад ба сабаби шумо. Бар аҳли замин ҳаргиз ҳолӣ мабод осори шумову насли шумо мунқатиъ мабод, то рӯзи қиёмат ва ғамгин мабод дили шумову фарзандони шумо. Омин, ё раббал оламин! Байт:

*Анвори Салоҳуддин барангехта бод,
Дар дидаву ҷони ошиқон рехта бод.
Ҳар ҷон, ки латиф гашту аз лутф гузаит,
Бо хоки Салоҳуддин барангехта бод [10, с. 30-31].*

Аз ин мактуб, ки ҳамчун мисол овардем, ба хубӣ ба назар мерасад, ки он ба забони равони тоҷикӣ навишта шуда, ба истиснои чанд вожаи арабӣ, дигар ҳама маънӣ ва ҳадафи муаллиф фаҳмо ва равшан аст.

Адабиёт

1. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Маҷолиси сабъа. Таҳия, тавзеҳ ва муқаддимаи Сорбон Азизов /Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. – Ҳуҷанд:Ношир, 2022. – 204 с.
2. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. “Мактубот” ва “Маҷолиси сабъа”. Бо муқаддимаи Ҷавод Салмосизода /Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. –Техрон: Иқбол, 1379. – 320 с.
3. Баҳор, Маликушиуаро. Сабкиносии ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ. аз хати арабӣ ба кириллӣ тоҷикӣ баргардонӣ Исрофилиё Ш. Р., Сарқоров Н /Маликушиуаро Баҳор. – Душанбе:Бухоро, 2012. – 570 с.
4. Бертелс, Евгений Эдуардович. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература /Евгений Эдуардович Бертелс. –Москва:Наука, 1965. – 524 с.
5. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / Абдулҳусайни Зарринқӯб. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 396 с.
6. Кайковус, Унсурӯлмаолӣ. Насиҳатнома /Унсурӯлмаолӣ Кайковус. – Душанбе:Ирфон, 1978. – 326 с.
7. Мавлавӣ, Ҷалолуддин Муҳаммад. Мактубот. Бо муқаддима, ҳавошӣ ва таълиқоти Юсуф Ҷамшиедпур ва Ғуломҳусайн Амин /Ҷалолуддин Муҳаммад Мавлавӣ. – Техрон, 1356 (1978 м.). – 228 с.
8. Мирзозода, Холиқ. Лугати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ /Холиқ Мирзозода. – Душанбе:Маориф, 1992. – 238 с.
9. Насриддин, Абдулманнон. Куллиёт дар ҳафт ҷилд. Ҷилди шашум /Абдулманнон Насриддин. – Ҳуҷанд:Ношир, 2013. – 764 с.
10. Румӣ, Ҷалолуддин. Мактуботи Ҷалолуддин. Бо пеиғуфтори Валад Ҷалабӣ. Таҳия ва танзими Аҳмади Раъзӣ /Ҷалолуддини Румӣ. – Анқара:Ҷопхонаи “Субот”, 1336 ҳ. (1958 м.). – 174 с.

11. Румӣ, Чалолуддин. Нусхаи дастхати № 1055, маҳфуз дар Китобхонаи Нофизношиои тобеи Китобхонаи Сулаймонияи Истамбул (Туркия).
12. Румӣ, Чалолуддин. Нусхаҳои №№ 2070/42 ва 1916/28, маҳфуз дар Китобхонаи Донишгоҳи Истамбул (Туркия).
13. Салимӣ, Носирҷон. Марҳилаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсӣ тоҷик (асрҳои IX-XIII). -Хучанд:Нури маърифат, 2002. -398 с.
14. Самарқандӣ, Низомии Арӯзӣ. Чаҳор мақола. Муруттиб, муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони ҷоп Х. Шарифов, У. Тоиров / Низомии Арӯзии Самарқандӣ. – Душанбе:Ирфон, 1986. – 164 с.
15. Фарҳанги луғати форсии ҷомеъ. Фароғири “Луғатномаи Деҳхудо”-и Алиакбари Деҳхудо ва “Фарҳанги форсӣ”-и Муҳаммади Муин ([http://www. tarbiya. net](http://www.tarbiya.net)), бидуни соли нашр.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 1. – Москва, 1969. – 951 с.
17. Фасой, Мансур Растагор. Анвои насри форсӣ / Мансур Растагори Фасой. – Техрон: Самт, 1380. – 636 с.
18. Хасанова, Зулфия. Эпистолярные традиции в таджикской литературе //Известия ООН АН Таджикской ССР /Зулфия Хасанова. –Душанбе, 1971. – №2 (64). – С. 64-66.
19. Шарифов, Худой. Назарияи наср /Худой Шарифов. –Душанбе:Пайванд, 2004. – 319 с.

“МАКТУБОТ”-И ЧАЛОЛУДДИНИ РУМӢ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ АДАБӢ ВА НАМУНАИ ЖАНРИ НОМАНИГОРӢ

Яке аз намунаҳои насри равону фасеҳ ва дорои аҳаммияти баланди илмиву адабӣ ин асари Мавлоно Чалолуддини Балхӣ “Мактубот”-и ӯ мебошад, ки дар радифи осори номанигорӣ форсӣ-тоҷикӣ мақоми шоиста дорад. “Мактубот”-и Мавлоно барои омӯзиши бисёр масъалаҳои илмӣ, адабӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии асри XIII и адабиёти форсӣ- тоҷикӣ ҳамчун сарчашмаи илмӣ ва намунаи боризи жанри номанигорӣ дорои аҳаммияти хосса мебошад. “Мактубот”-и Мавлоно Чалолуддини Румӣ маҷмуи номаҳои ӯст, ки бо хоҳиши дӯстону пайвандонаш барои амирон, вазирон, ҳокимони замон, донишмандону орифон ва фарзандонаш иншо гардидаанд. Номаҳои Мавлоно Чалолуддин дорои арзишҳои баланди илмӣ ва адабӣ буда, ҳамчун сарчашмаи адабӣ ва намунаи ҷолиби номанигорӣ мебошанд. Чалолуддини Румӣ андаруни ин номаҳо миқдоре аз оёту ҳадис, ҳикоятҳои дилпазир, ашъори арабиву форсӣ, амсолу ҳикам, луғоту ибороти ҷолибро мавриди истифода қарор додааст. Ба хусус, пораҳои зиёди шеърӣ, ки дар номаҳои Мавлоно ба забонҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ оварда шудаанд, машхуранд ва шоирону адیبони баъдӣ дар мактубҳои худ аз онҳо истифода кардаанд.

Калидвожаҳо: Мавлоно, нома, жанри номанигорӣ, иншо, Чалолуддини Балхӣ, намуна, шахсият, шорон, орифон, манзум, насри сода, сарчашма, амсолу ҳикам, арабӣ.

«МАКТУБОТ» («ПИСЬМА») ДЖАЛАЛУДДИНА БАЛХИ КАК ЛИТЕРАТУРНЫЙ ИСТОЧНИК И ОБРАЗЕЦ ЭПИСТОЛЯРНОГО ЖАНРА

Одним из примеров красноречивой прозы, имеющей высокое научное и литературное значение, является произведение Мавлана Джалалуддина Балхи «Мактубот» («Письма»), которое имеет достойное место среди персидско-таджикских произведений. «Мактубот» («Письма») Мавланы имеет особое значение для изучения многих научных, литературных, исторических, социальных и культурных вопросов персидско-таджикской литературы XIII века, и как научный источник и яркий пример эпистолярного жанра. «Мактубот» («Письма») Мавлана Джалалуддина Балхи представляют собой сборник его писем, написанных по пожеланиям его друзей и родственников эмиру, министрам, правителям того времени, ученым и мудрецам, а также его детям. Письма Мавланы Джалалуддина имеют высокую научную и литературную ценность и являются литературным источником и образцом эпистолярного жанра. В этих письмах Джалалуддин Балхи использовал ряд аятов и хадисов, приятные истории, арабскую и персидскую поэзию, пословицы и поговорки, интересную лексику и фразы. В частности, известны многие поэтические произведения, вошедшие в письма Мавлана на персидско-таджикском и арабском языках, а позднее поэты и писатели использовали их в своих письмах.

Ключевые слова: Мавлана, письмо, эпистолярный жанр, эссе, Джалалуддин Балхи, пример, личность, поэты, мудрецы, стихи, простонародная проза, источник, мудрость, арабский язык.

“МАКТООБАТ” OF JALALUDDIN RUMI AS A LITERARY SOURCE AND AN EXAMPLE OF THE EPISTOLARY GENRE

One of the examples of fluent and eloquent prose of high scientific and literary importance is the work of Maulana Jalaluddin Balkhi "Maktoobat", which has a worthy status among Persian-Tajik epistolary works. Maulana's "Maktoobat" is of particular importance for the study of many scientific, literary, historical, social and cultural issues of the XIIIth century of Persian-Tajik literature as a scientific source and a clear examples of early epistolary genre. "Maktoobat" of Maulana Jalaluddin Rumi are a selection of his letters addressed to emirs, ministers, historical kings, scholars, sages, and his offspring, with well-wishes from his friends and family. The letters of Maulana Jalaluddin have high scientific and literary values and are a literary source and an interesting example of epistolary genre. In these letters, Jalaluddin Rumi used a

number of verses and hadiths, pleasant stories, Arabic and Persian poems, proverbs and sayings, interesting vocabulary and phrases. In particular, many pieces of poetry, which are included in the letters of Maulana in Persian-Tajik and Arabic languages, are famous and later poets and writers used them in their letters.

Keywords: Maulana, letter, epistolary genre, essay, Jalaluddin Balkhi, example, personality, poets, sages, verse, simple prose, source, wisdom, Arabic.

Дар бораи муаллифон

Қурбанзода Рухиона Қурбон
Доктори илмҳои филология, профессори
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба
номи Садриддин Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Нормаҳмедов Ирфон
Унвонҷӯи кафедраи филологияи Шарқи миёна
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С.Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев 17/6

Об авторях

Қурбанзода Рухиона Қурбон
Доктор филологических наук, профессор
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Нормахмедов Ирфон
Старший преподаватель кафедры
ближневосточной филологии
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева 17/6

About the authors

Qurbanzoda Rukhshona Qurbon
Doctor of Philology, Professor of the Department
of Theory and History of Literatur
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Normahmedov Irfon
Teacher of the Department of Near Eastern
Philology
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulugzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Mohammadiyeva st., 17/6

БОЗТОБИ ЧЕХРАИ ЗАН-МОДАР ДАР «ШОҲНОМА»-И А. ФИРДАВСӢ**Қурбонзода М., Қурбонова З.***Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар адабиёти ҷаҳонӣ мафҳуми зан-модар ва васфу ситоиши он хеле густурдаву доманадор буда, он дар осори адибон хуб баррасӣ шудааст. Агар ба таърих назар андозем, мебинем, ки дар ҳама форматсияҳои гуногуни иқтисодии ҷомеа дар бораи сарнавишт ва баробархукукии занон бо мардон суҳан меравад. Ин хости ҷомеа дар адабиёти Шарқ низ ба назар мерасад. Ҳамагон медонанд, ки «Зан дар ҳаёти ҷомеаи инсонӣ чун чашмаи хушкнашавандаи ҳаёти музаффар шинохта мешавад. Мақом ва нақши зан-модар дар пайдоиш ва тарбияи фарзанд хеле бузург буда дар атрофи хулку атвори он баҳсҳо ва гуфтаниҳои зиёде ба вучуд омадааст. Зан-модар асоси зиндагӣ, тавлидкунандаи насли инсоният, ҷароғи равшани қошнои ҳар як фарди ҷомеа мебошад. Зан-модар чун қаҳрамонӣ сахнаи пайкору набардҳо баробар бо мардон ба осори адабии мардуми Машриқзамин ворид шуда, на танҳо дар сарнавишти ақвоми ориёӣ, ҳамчунин дар адабиёти мардумони бурунмарзӣ низ таъсири бузург расонидааст. Аз ин ру, қисми зиёди шоирону нависандагони олам персонажҳои адабиёти форсу тоҷикро чун намунаи ибрат пазируфтаанд.

Абулқосим Фирдавсӣ аз шоирони маъруфи адабиёти классикии форсу тоҷик буда чун ситораи дурахшони назми форсӣ дар шаби тор роҳи суҳанварони минбаъдаи на танҳо Шарқ балки тамоми Аврупоро бо нури шоҳасари худ «Шоҳнома» равшан кардааст. Аксари муҳаққикон «Шоҳнома»-и безаволи уро бехтарин ҳамосаи адабиёти ҷаҳонӣ номидаанд.

Дар бораи ҳаёту ғаболияту эҷодии Фирдавсии Тусӣ то имруз асарҳои илмӣ-тадқиқотии зиёде навишта шуда, муҳаққикон ба паҳлуҳои муҳими эҷодиёти ӯ дахл карда, бисёр масъалаҳои баҳсталабро ҳалу ҷасл намудаанд. Аз ҷумла дар асарҳои Кримский А., Бертелс Е.Э., Брагинский И.С., Гиунашвили Л., Османов М., Муҳаммад Исломии Нудушан, Забехуллоҳи Сафо, Ғуломризои Инсофпур, Мансура Иттиҳодия, Маҳмуди Каёнӯш, Манучехри Муртазой, Сайид Ҳамидиён, адабиётшиносони тоҷик Мирзозода Х, Бобокалонова Ҷ. дар баробари дигар масъалаҳо ҳамчунин оид ба зан ва мақому мартабаи он дар ҷомеа мулоҳизаҳои ҷолибе баён шудаанд. Ин донишмандон тавассути тадқиқот ва мақолаҳо, ки ба паҳлуҳои гуногуни масъалаҳои таърихӣ адабӣ бахшидаанд, симои зан-модарро дар ҳамосаи миллии эронӣ мавриди баҳс қарор додаанд.

Аҳли қалам ва донишмандони замон дар симои Фирдавсии Тусӣ солимфикреро мебинанд, ки дар эҷодиёти ӯ симои зан-модар ва баробархукукии ӯ бо мардон ҳам дар майдони корзор ва ҳам дар тарбияи фарзанд ҳаллу ҷасли худро ёфтааст, ки он аз тарафи донишмандон баррасӣ шудааст. Мавзуи озодӣ ва баробархукукии занону мардон дар интиҳоби ҳамсарон, ҳамқадамони ҳаёт аз нигоҳи ин суҳансарои маъруфи шарқ ба воситаи асари безаволаш «Шоҳнома» тарғибу ташвиқ шудааст. Дар ин асари безавол муаллиф нуқтаҳои омузандаи зиёдеро дар бораи баробархукукии зан-модар бо мардон дар интиҳоби шавҳар ва тарбияи фарзанд дарҷ кардааст, ки онро мо дар мисоли пайвандшавии Синдухт бо Меҳроб, Зол бо Рудоба, Рустам бо Таҳмина, Пирон бо Гулшаҳр, Бежан бо Манижа, Ковус бо Судоба, Гуштосп бо Катюян духтари қайсари Рум баръало мебинем. Намояндаи дигари ин адабиёт Низомии Ганҷавӣ, ки бо панҷгонасароии худ дар адабиёти ҷаҳонӣ ба «Ҳамса»-сарои замина гузошта бо образҳои занони озоди ғаболаш дар барпо кардани оила аз баробархукукии худ бо мардон дар мисоли Баҳроми Гур бо Сапенуд, Баҳроми Гур бо Фитна, Шопур бо духти Меҳрак, Хусрав бо Ширин, Искандар бо Равшанак ва ғайраҳо дарак додааст. Муаллифони ин шоҳасарҳо дар дostonҳои ишқӣ-романтикӣ кушиш ба харҷ додаанд, ки бо усулҳои гуногун масъалаи баробархукукии занонро дар интиҳоби шавҳар ва тарбияи насл озод ба намоиш гузоранд. Ин нигоҳу хости Фирдавсӣ ва Низомӣ минбаъд дар ҳама ҷомеаҳои иқтисодӣ дастгирии худро ёфтаанд.

Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома»-и безаволи худ занҳоро ба се гурӯҳ бо вазифаҳои муайян ба қалам додааст: зан ҳамчун тимсоли зебоӣ, маъшуқа, зан ҳамчун ҳамсар, ҷароғи хонадон, зани намунавии оила аз ҷиҳати зебоӣ, покӣ, тавлидкунандаи фарзанди барӯманд ва

садоқати бепоеён ба шавҳар ва ниҳоят, зан паҳлавони майдон, ки баробари мардон дар ҳарбу зарб барои ҳифзи ватан ва номуси миллат мубориза мебаранд.

Ҳаким Фирдавсии Тусӣ бо офаридани симои Синдухт ҳамсари шоҳи Кобул Меҳроб дар асари безаволаш «Шоҳнома» як катор масъалаҳои муҳими зиндагӣ, аз қабилӣ муҳаббат, оила, вафодорӣ ва ҷаҳду талош барои таъмини осоиши хонаводагиро ворид намуда, ба ин васила гуногунмавзуии асарро таъмин намудааст. Дар симои Синдухт Ҳаким Фирдавсӣ чехраи занҳоро ба қалам додааст, ки онҳо намунаи хонумҳои бохирад, дилсӯзи хонавода ва маслиҳатчиҳои шавҳарон мебошанд.

Аслан Синдухт ва духтараш Рудоба дар достони «Зол ва Рудоба»-и «Шоҳнома» сифатҳои олии занонаро дар худ таҷассум кардаанд. Ҳаким Фирдавсӣ дар достони «Зол ва Рудоба» тамоми бори масъулияти тинҷиву амонӣ ва осудагии на танҳо хонаводаи Меҳробшоҳ, балки тамоми мардуми шаҳри Кобулро ба зиммаи завҷаи меҳрубони Меҳроб Синдухт гузоштааст. Синдухт дар офариниши Фирдавсӣ аз зумраи модаронест, ки дар бартараф кардани мушкилоти хонаводагӣ ва душманиҳои қадимии қавмӣ, аз миён бардоштани хатари ҷанг саҳм гузошта, бо ақлу тадбир, чораандешию фидокорӣ бемислаш натанҳо хонаводаи худ, балки, мардуми бегуноҳи Кобулро аз хатари ҷанг мераҳонад. Дар тасвири Фирдавсии Тусӣ Синдухт чун зани оқила ва матинирода кореро ба анҷом мерасонад, ки аслан он ба души мардон гузошта шудааст. Дар симои Синдухт ҳамсар ва модаре ба қалам дода шудааст, ки барои бахти духтари худ, тинҷиву оромӣ ва осудагии оила мубориза мебарад. Тасвири ҳолати руҳӣ ва равонии Синдухт ҳамчун зани оқила тарзе ба қалам дода шудааст, ки қаҳру ғазаби Меҳроб бо зану духтараш бо сабаби беиҷозати падар ба марди бегона ва ғайри дину кишвар, писари Соми Наримон Золи Зар ишқ варзидани духтарашро мефаҳмад. Фирдавсӣ ин мочароро чунин ба қалам додааст:

*Чун ӯ дид духтар-шро дар ниҳон,
Кучо нашнавад панди кас дар ҷаҳон.
Биёмад зи тимору гирён бихуфт,
Ҳаме нӯст бар тан-и гуфти бихуфт [6, с. 275].*

Гарҷанде Синдухти оқилаву дурандеш аз интиҳоби духтараш Рудоба Золро розӣ бошад ҳам тарс аз шавҳару ишқварзии духтараш бо марди кишвари бегона ӯро ором намегузошт. Руз ба руз лоғар шудану дар фикр фуру рафтани Синдухтро Меҳроб пай бурда аз ӯ ҳолрусӣ мекунад. Синдухт асли воқеаро ба шавҳараш нақл мекунад. Меҳробшоҳ аввал дар қаҳр меояд меҳоҳад духтараш Рудобаро сарзаниш кунад.

*Чу бишнид Меҳроб, бар пой ҷаст
Ниҳод аз бари дастаи тег даст.
Танаиш гаиш ларзону рух лочвард,
Пур аз хун ҷигар, лаб пур аз боди сард [6, с. 273].*

Синдухти бохираду ботадбир ба духтараш маслиҳат медиҳад, ки назди падар ба зориву фурутани рафта, хашми ӯро шинонад. Меҳроб ҳанӯз хашмгин аст ва духтарашро меҳоҳад, бо суханони ношоиста ҷазо диҳад. Синдухт барои хушбахтии духтараш хешу табориро бо қавми бегона мепазирад ва Меҳробшоҳро низ рози кунонда бо ин восита анъанавӣ таассубӣ динӣ ва қабилавӣ аз бегонагон гирифтани арӯс ва домодро, ки гузаштагон манъ намуда буданд аз байн мебарад:

*Бад-ӯ гуфт Синдухт, к-эй сарфароз,
Ба гуфтори кажжӣ мабодат ниёз.
Газанди ту пайдо, газанди ман аст,
Дили дардманди ту банди ман аст.
Ҳар он гаҳ, ки бегона шуд хеши ту,
Бувад тира рӯи бадандеши ту [6, с. 277].*

Синдухти оқилаву доно хашм ва ҳароси шавҳарро бо хабари рози кунондани Соми Наримон дар кори пайванди Золу Рудоба фуру менишонад.

Агар ба илми адабиётшиносии имрӯзи тоҷик назар андозем ягона тадқиқоти монографияе, кидар бораи симои занон дар осори адибон равшани меандозад асари адабиётшиносии тоҷик профессор Бобокалонова Ҷ.К. «Нақши занон дар номаи шоҳон» мебошад. Муаллифи ин асар то андозае ба шоҳасари Ҳаким Фирдавсӣ таъя намуда ба масъалаи мақом ва ҳуқуқи зан дар «Шоҳнома» ва замони Фирдавсии Тусӣ назар андохта

онро ба таври муфассал шарҳ додааст. Муҳақиқ аслан ба симои зоҳирӣ ва ботинии занони шоҳасар аз даврони асотирӣ то ба давраи таърихӣ назар духта масъалаи дил бохтани занон ба мардуми бегонаро, ки дар он замон мамнуъ буд ба риштаи таҳлил кашида онро дар муқоиса бо адабиёти Ғарб дар мисоли сарнавишти ишқи «Зол ва Рудоба» аз достонҳои Шоҳнома»-и Фирдавсии Тусӣ ва мочароҳои ишқи «Ромео ва Ҷуллета»-и Шекспир ба таври муқоиса баррасӣ намудааст. Оқибати ишқи қаҳрамонҳои Шекспир ба фочиа анҷом меёбад, қаҳрамонҳои Фирдавсӣ бошанд ба мақсад расида оила бунёд намуда ба тарбияи фарзанди паҳлавонашон Рустам машғул мешаванд. Симои Рудоба дар тасвири Ҳақим Фирдавсӣ чун олиҳаи зебоӣ, маъшуқаи содиқ, модари ғамхор, тарбиятгари фарзанд чунин ба чашм мерасад:

*Ду рухсора чун лола андар чаман,
Сари ҷаъди зулфаш шикан бар шикан...
Фуру ҳишт гесӯ аз он кунгура,
Ба дил Зол гуфт, ин каманде сара... [6, с.275].*

Фирдавсии Тусӣ тавлид шудани Рустамро аз Рудоба чунин ба қалам додааст:

*Яке бачча буд чун гави шерфааш,
Ба боло баланду ба дидор каш...
Ба якрӯза гуфтӣ, ки яксола буд,
Яке тудай савсану лола буд [6, с. 363].*

Адабиётшинос Рашид Ёсимӣ дар баробари дигар муҳақиқони осори Абулқосим Фирдавсӣ ба образҳои офаридаи шоир назар карда ҳолати руҳӣ-равонии ҳар як зани тасвиркардаи Ҳақим Фирдавсиро дар зиндагӣ ва оиладории онҳо бо як маҳорати фавқулода ба риштаи таҳлил кашидааст. Рашид Ёсимӣ дар ин чода Фирдавсии Тусиро чун намоишноманависи маъруф ба қалам дода номи уро дар қатори намоишноманависони ҷаҳонӣ ба монанди Шекспир мегузорад.

Дар ин замина аз андешаҳои қолиби диққати Мансура Иттиҳодия дар бораи мақом, мавқеъ ва мартабаи зан дар «Шоҳнома» ёдовар шудан бамаврид аст. Номбурда хислату характер, хулқу атвор, олами зоҳирӣ ва симои ботинии қаҳрамонро равшан сохта, қайд мекунад, ки «дар «Шоҳнома» достонҳои орий аз симои зан хеле кам ба назар мерасанд. Дар он ҳама гуна зан, аз ҷумла фидокор, хиёнаткор, ошиқ, ҳамсар, духтар ва амсоли онҳо буда, дар достонҳо мавқеи асосӣ доранд. Аз ин лиҳоз «Шоҳнома» на танҳо ҳамосаи ҷанг, балки достони ишқ ҳам махсуб мегардад» [7, с. 37].

Доир ба масъалаи тасвири симои зан-модар дар «Шоҳнома» як қатор тадқиқоти олимони форсизабонро ёд кардан ба мақсад мувофиқ аст. Адабиётшиноси тоҷик Шофақирова Рушонгул дар ин мавзӯ кор карда дар рисолааш аз донишманди шинохта Сайид Амидиён ёд мекунад, ки ӯ дар баробари дигар масъалаҳо дар хусуси симои занони «Шоҳнома» сухан карда, дар мавриди нақши Манижа чунин нигоштааст: «Занон дар «Шоҳнома» мақоми муҳимро ҷои нестанд. Вучуди онҳо дар манзума бештар ё аз роҳи хушӣ ва ё аз роҳи кин аст... Дар достон омадани Бежан ба хаймаи Манижа чунин ба қалам дода шудааст:

*Сӯи хаймаи духти Афросиёб,
Пиёда ҳаме гом зад бо ишоб.
Ба парда даромад чу сарви баланд,
Миёнаш ба зарринкамар карда банд.
Манижа биёмад гирифташ ба бар,
Кушод аз миёнаш каёнӣ камар... [9, с. 308].*

Аммо як шахсияти бисер зебо шахсияти Манижа духтари Афросиёб аст. Вай барои хотири Бежан, ки бисёр зуд дилдодаи у шуда ва аз ин лиҳоз уро ба бадбахтӣ афкандааст, аз тамоми зебоии худ чашмпӯшӣ карда, барои Бежан хуроки зарурии зиндагониро ба гадоӣ ҷамъ мекунад» [6, с. 34]. Фирдавсии Тусӣ зебогии Манижаро чунин ба риштаи тасвир кашидааст:

*Манижа манам духти Афросиёб,
Бараҳна надида танам офтоб.
Кунун дида пурхуну дил пур зи дард,
Аз ин дард бад-он дарду рухсор зард... [7, с. 375].*

Гарчанде Бертелс Е.Э. дар асарҳои илмӣ-тадқиқотии худ оид ба ягон образи зан аз дostonҳои «Шoҳнома» суҳан накарда бошад ҳам ў як нуқтаро қайд кардааст, ки занони ин шoҳасар на ҳамчун ғулом балки бeҳтарин рафиқаҳо ва ҳамсару маслиҳатчи шавҳарону мардони паҳлавону шoҳони одил мебошанд.

Дар тасвири Фирдавсии Тусӣ занони «Шoҳнома» бонувону душизагоненанд, ки дар душвортарин лаҳзаҳои ҳаёт часорат ва мардонагӣ нишон дода дар бари бародару ошиқону шавҳарони худ меистанд. Нотарсиву далерии Гурдофарид то ҳадест, ки аз душмани кишвари худ Афросиёб натарсида барои қасди бародараш Ҳачирро ситонидан ба муқобили гурди далер Сухробӣ ял ба майдон мебарояд.

Муҳаққиқи рус Дяконов М. дар асари худ «Фирдавсӣ, ҳаёт ва эҷодиёт» доир ба масъалаи занон-модарон дар ин шoҳасар истода саҳми Фирдавсиро дар баланд бардоштани мақоми зан дар чома ва баробарҳуқуқии онҳоро бо мардон нишон дода дар баробари он занонро аз бeҳтарин қаҳрамонҳои асар нишон додааст. Ба қавли ин муҳаққиқ занон-модарон дар душвортарин лаҳзаҳои ҳаёт бо мардон ҳамфикранд. Онҳо ҳамчун модарони фарзандон, ҳамсарони бовафо бо маслиҳатҳои муфид ба шавҳарони худ дасти ёрӣ дароз мекунанд. Дар «Шoҳнома» мо онҳоро дар симои занон-модарони бовафо Қарира, Синдухт, Таҳмина, Катоюн, ки дар дostonҳои Подшоҳии Қайхусрав, Рустам ва Сухроб, Катоюн духтари Қайсари Рум оварда шудаанд хуб мебинем.

Қарира низ дар «Шoҳнома»-и безавол чун модари мушфиқ ва ғамгусори фарзанд тасвир шуда пуштибону ёвар ва маслиҳатчи фарзандаш буд. Қарира баъди дар роҳи мубориза ҳалок шудани фарзандаш Фуруд дар байни қувваҳои нобаробар оташ барафрухт тамоми ганҷҳоро дар оташ сӯхт ва худ ханҷар ба даст ба майдон баромада чандин душмани ғосибро аз пой афканда ба сари болини писар омада дили реш-решӣ худ ба ханҷар пора кард. Сӯғвории модари чигарпора Қарираро шоир чунин ба қалам додааст:

*Қарира яке оташе барафрухт,
Ҳама ганҷҳоро бар оташ бисӯхт.
Яке тег бигрифт аз он пас ба даст,
Дари хонаи тозиаспон бибаст...
Биёмад ба болини фаррух Фуруд,
Бари чомаи ў яке дашна буд.
Ду рухро ба рӯи писар барниҳод,
Шикам бардариду бараш чон дод [8, с. 456].*

Муҳаққиқи осори Фирдавсӣ адабиётшинос Османов М.Н. ба ҳунари образофарии Фирдавсии Тусӣ баҳои баланд дода қайд мекунад, ки Фирдавсӣ бештар симои занонро ба намоиш гузоштааст, ки онҳо ҳама занони хирадманду доно, боирода ва ба шавҳарони худ вафодоранд. Мо ин андешаҳои муҳаққиқро дар симои Қарира, Синдухт, Рудоба, Таҳмина, Гулшаҳр, Фарангис ва дигарон мебинем. Рудоба ҳангоми вохурӣ бо Зол аз ягон кас чашми харос надорад. Таҳмина замони ба ҷанги Рустам гусел кардани Сухроб бозубанди ўро барои шинохтани ҷаҳонпаҳлавон мидиҳад то падару писар якдигарро шиносанд. Ба қавли мардум «аз тақдир роҳи гурез нест» бо фитнаи душманон падару писар бо ҳам ба набард баромаданд.

Рустам ҳангоми набарди хунин бо фарзандаш Сухроб чигари гурди ҷавонро медарад ва ягона фарзанди Таҳмина кушта мешавад. Ин манзараро устод Лоик чунин тасвир кардааст:

*Таҳминаам, Таҳминаам,
Аз дарду ғам сад нимаам.
Дар ҳасрати Сухробӣ ял,
Дурҷи ғамон шуд синаам.*

Симои зан-модари дигар, ки дар «Шoҳнома»-и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ мақоми шоистаро соҳиб аст Катоюн зани шoҳ Гуштоспӣ шӯҳратпарасту чоҳталаб ва модари паҳлавон Исфандиёри руинтан буд. Фочиае, ки дар ин хонадон руҳ додааст доду фарёди модари муштипарро ба фалак расонида дар ғами фарзанди паҳлавонаш хун мегирад.

Гуштосп ба зорию таваллои ҳамсараш Катоюн гуш надода, бо сабаби чоҳталабӣ фарзанди паҳлавонаш - Исфандёрро ба ҷанги Рустами Дастон ба Систон мефиристад ва билoхира, вай бо дасти ҷаҳонпаҳлавон кушта мешавад, ки он дар тасвири Фирдавсии Тусӣ чунин садо мидиҳад:

*Бигуфт ину барзад яке тездам,
Ки «Бар ман зи Гуштосп омад ситам»...*

*Ки шуд кушта шоҳе чу Исфандиёр,
Бубинӣ аз ин нас бади рӯзгор...
Бисӯзанд аз меҳр ёлу сараш,
Катоюн ҳаме рехт хок аз бараиш... [9, с. 417].*

Аммо ин занони таҳаммулгаро кулфату бадбахтии худро аз сарнавишти талх дида, дар баробари хато ва гуноҳи ҳамсарон хомуши ихтиёр мекунад.

Дар мавриди таҳаммулпазирии Катоюн дар баробари ҳамсари сабуксару чоҳталабаш Гуштосп, ки сабабгори ба фоҷиаи бузург ва бадбахтии зиёд кашида шудани хонаводашон мегардад, Муҳаммадалӣ Исломии Нудушан чунин ибрози андеша намудааст: «Катоюнро дар ин дoston метавон нидои эҳсос хонд... Катоюн ба унвони модар ва ҳамсар дар миёни Исфандёру Гуштосп, ки бар сари тоҷу тахт кашмакеш доранд, вазъи ҳассосу андӯхборе дорад. Ӯ низ дар поёни умри худ дар радифи он даста аз занони номдори «Шоҳнома» қарор мегирад (монанди Чарира, Фарангис, Таҳмина), ки сарнавишти мусибатбори ҳешро бо матонат таҳаммул мекунад. Аз ҳамаи писаронаш беш аз ду тан боқӣ намемонад, ки аз ин ду тан низ Исфандёр ба он тарзи хос нобуд мешавад. Он гоҳ, ки ҳамаи наздикони Гуштосп уро аз марги писар сарзаниш мекунад, Катоюн танҳо касест, ки дам намезанад ва ӯ, ки модар аст ва аз ҳама доғдортар, сукуташ сангинӣ ва хузни ҳоссе меёбад» [10, с. 122]. Фигону нолаи Фарангис бошад ҳамчун ҳамсар, модари тифли навзод барои озодӣ ва исботи бегуноҳии шавҳараш Сиёвуш аст. Ӯ дар ин роҳ аз қаҳру ғазаби падараш Афросиёб ва амакаш Гарсеваз чашми тарс надорад.

Фирдавсии Тусӣ дар симои Фарангис, ки духтари шоҳи Турон Афросиёб мебошад симои ҳамсар, зан-модареро ба қалам додааст, ки ҳангоми бо тухмату нотавонбинӣ ба сари ҳамсараш Сиёвуш бадбахтӣ меоранд зидди ҳукми падар баромада далерона аз шавҳар дифоъ мекунад. Фарангис, ки хатари бадбахтиро эҳсос карда буд, барои дифои хонаводааш ба Сиёвуш таклифи тарк кардани Турон ва сӯйи Эрон рафтано пешниҳод мекунад. Аммо аз тақдири бад роҳи халосиро намеёбад. Новобаста аз аҷзу нотавонӣ назди падари золиму бераҳм Фарангис қабл аз амалӣ шудани дастури бераҳмонаи шоҳ дар мавриди кушта шудани ҳамсари бегуноҳаш Сиёвуш падарро аз фарҷоми фоҷиабор меогоҳонад ва нисбат ба падар дуои бадро раво мебинад. Муҳаккики тоҷик Нодира Ашурова дар мақолааш «Устувории замон дар пойдорӣ асолати хонаводагӣ» ин авзоро аз забони Ҳаким Фирдавсӣ чунин ба қалам додааст: «Суханони ин зан он қадар гиро ва шӯрангез аст, ки дили шоҳи худкомае чун Афросиёбро месӯзонад»:

*Фарангис бишинид, рухро бихаст,
Миёно ба зуннори хунин бибааст.
Ба пеши падар шуд пур аз тарсу бок.
Хурӯшон ба сар-бар ҳаме рехт хок.
Бад-ӯ гуфт, к-эй пурҳунар шаҳриёр.
Чаро кард хоҳӣ маро хоксор,
Сари тоҷдоре мабур бегуноҳ,
Ки напсандад ин довари хуру моҳ....
Ба суги Сиёвуш ҳаме чӯшад об,
Кунад чарх нафрин бар Афросиб.....
Чу гуфтори фарзанд бишинид шоҳ,
Чаҳон гаит дар пеши чаишаи сиёх.
Дили шоҳи Турон бар ӯ-бар бисӯхт,
Ҳаме хира чаиши хирадро бисӯхт... [8, с. 215].*

Фирдавсии Тусӣ дар чунин ҳолатҳо симои занонро дар «Шоҳнома»-и безаволаш офаридааст, ки тамоми буду шудашон баҳри осоиши хонадон, бавижа шавҳарон нигаронида шудааст. Адабиётшиноси Эрон Муҳаммад Исломии Нудушан ҳамин паҳлуҳои мусбати замон-модарони офаридаи ҳаким Фирдавсиро дар шоҳасари безавол ба назар гирифта дар асараш «Зиндагонӣ ва марги паҳлавонон дар «Шоҳнома» онҳоро ба риштаи таҳлил кашида ин шоҳасарро китоби набард миёни хубиву бадӣ шуморидааст. Муҳаккиқ сифатҳои хуби занони «Шоҳнома» Синдухт, Рудоба, Таҳмина, Чарира, Гулшаҳр ва Фарангисро номбар карда ба хулоса омадааст, ки занҳои «Шоҳнома» саодати худро бе саодати ҳамсаронашон тасаввур карда наметавонанд. Гулшаҳр- ҳамсари мушфику меҳрубони Пирони диловар, сарлашқари кишвари Турон ҳамчун зани боақлу хирадманд дар тасвири Ҳаким Фирдавсӣ

хеле диққатчалбқунанда мебошад. Ин олиҳаи зебои ҳамеша ёвару дастгири ҳамсари бовафои худ мебошад. Эҳтирому қадрдониаш ба он дараҷа болост, ки Фирдавсии Тусӣ уро аз забони Пирон «некзан» ном мебарад:

*Бад-ӯ гуфт Пирон, ки эй некзан
Шудастам сарафроз бар анчуман [8, с. 219].*

Гулшаҳр низ чун модари хушбахт ба мисли Синдухт аз хушбахтии духтараш Чарира меболад, ки ӯ ҳамсари Сиёвуш мешавад:

*Биёвард Гулшаҳр духтар-иро,
Ниҳод аз бари торақ афсар-иро...
Мар ӯро бипайваст бо шоҳи нав,
Нишонд аз бари гоҳ чун моҳи нав [8, с. 216].*

Гарчанде Пирони гурди сипаҳбад ҳамсари духтараш Сиёвушро ба духтари шоҳ Афросиёб Фарангис хонадор кардани мешавад ҳамсари ӯ роҳи хирадмандиро пеша намуда зид намебарояд ва бо шавҳараш ҳамраӣ аст. Гулшаҳр бо маслиҳати шавҳараш Пирон рӯзи арусии Фарангис бо тухфаҳои зиёде ҳамроҳи хоҳаронаш кушки Афросиёб ба табрики Фарангис меояд:

*Ба назди Фарангис бурданд чиз,
З абонҳо пур аз офарин буд низ.
Заминро бибӯсид Гулшаҳру гуфт,
Ки Хуршедро гаит ноҳид ҷуфт [8, с. 215].*

Ёвару хирадмандии Гулшаҳр чун зани порсо боз дар он аст, ки ҳангоми тавлиди фарзанд ва ба воя расонидани тифли Фарангис шоҳи ояндаи Эрон Кайхусрав кӯмаки худро дарег намедорад.

Хулоса, симои занон ва модароне, ки дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ дар мисоли Синдухт, Рудоба, Таҳмина, Катоюн, Чарира, Гулшаҳру Фарангис ва дигарон ба қалам дода шудаанд намунаи беҳтарин ҳамсар, модар буда, ҳамчун симои занони хирадманду чорасоз, ботадбиру дурандеш, маслиҳатчии ҳамсарон ва тарбиятгари фарзандони нақӯ дар адабиёти классикии форсу тоҷик назир надорад.

Адабиёт

1. Бертелс, Е.Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ / Е.Э. Бертелс. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 584 с.
2. Бобокалонова, Ҷ. Нақши занон дар номаи шоҳон / Ҷ. Бобокалонова. – Душанбе: Адиб, 1998.
3. Бобокалонова, Ҷ. Ду симои ҷовид / Ҷ. Бобокалонова // Занони Тоҷикистон №7 (467) июли соли 1979. – С.17-18.
4. Қурбонов, М. Концепсияи бадеии образи модар дар шеърӣ муосири тоҷик / М. Қурбонов. – Душанбе: Сомон-Граф, 2020.
5. Мирзоён, Зафар. Офаридгори сухан / Зафар Мирзоён. – Душанбе: ТоРус, 2018. – 272 с.
6. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: // Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. Ҷилди 1. – 480 с.
7. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: // Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. Ҷилди 2. – 480 с.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: // Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. - Ҷилди 3. – 480 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: // Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. - Ҷилди 10. – 416 с.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Мавқеи зан дар ҷомеа. – Душанбе: Шарқи озод, 1997.

БОЗТОБИ ЧЕҲРАИ ЗАН-МОДАР ДАР «ШОҲНОМА»-И А. ФИРДАВСӢ

Дар мақолаи мазкур доир ба бозтоби чеҳраи зан-модар дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ сухан рафта, аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки занон-ҳамсарони оқида ва дурандеш барои нигоҳ доштани осоишу оромии занон дар хонавода ҳар қадар талош карда бошанд ҳам, дар баробари хирсу хоҳталабии мардон хонадон коре карда наметавонанд. Муҳити носозгори дарбори шоҳон, ки мутаассифона, дар он меҳру муҳаббати хонаводагӣ дар ҷои дуҷум гузошта мешавад, ба сари занон-модарони хонаводаҳои шоҳӣ азобу қулфатҳои зиёд ба бор овардааст. Ин ҳақиқати талхи таърихи Фирдавсии бузург дар хонаводаи шоҳон замон Ковус, Гуштосп, Афросиёб ҳақиқатнигорона бозтоб намудааст.

Калидвожаҳо: бозтоб, чеҳра, зан, модар, «Шоҳнома», Абулқосим Фирдавсӣ, Ковус, Гуштосп, Афросиёб, хонавода, шоҳон, замон.

ОТРАЖЕНИЕ ОБРАЗА ЖЕНЩИНЫ-МАТЕРИ В "ШАХНАМЕ" А. ФИРДОУСИ

В данной статье говорится об отражении лица жены-матери в «Шахнаме» Фирдоуси, и из этих слов следует, что мудрые и дальновидные женщины-супруги, как бы они ни старались сохранить мир и спокойствие в семье, вместе с жадностью и жадностью мужчины дома ничего сделать не могут. Дисгармоничная обстановка королевского двора, где, к сожалению, семейная привязанность стоит на втором месте, причинила много страданий женщинам-матерям королевских семей. Эту горькую историческую правду правдиво отразил великий Фердавси в роду царей Ковуса, Гуштоспа, Афросиаба.

Ключевые слова: возвращение, лицо, женщина, мать, «Шохнома», Абулкасим Фирдавси, Ковус, Гуштосп, Афросиёб, семья, цари, время.

REFLECTION OF THE MOTHER-WOMAN IMAGE IN A. FERDOWSI'S SHAHNAMEH

This article talks about the reflection of the face of the wife-mother in Ferdowsi's «Shahnama», and it follows from these words that wise and far-sighted women-spouses, no matter how hard they try to maintain peace and tranquility in the family, along with greed and greed the men of the house cannot do anything. The disharmonious environment of the royal court, where, unfortunately, family affection is placed second, has caused a lot of suffering to the women-mothers of the royal families. This bitter historical truth was truthfully reflected by the great Ferdavsi in the family of the kings of Kovus, Gushtosp, Afrosiab.

Keywords: return, face, woman, mother, «Shahnoma», Abulqasim Firdavsi, Kovus, Gushtosp, Afrosiab, family, kings, time.

Дар бораи муаллифон

*Қурбонзода Маҷид
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи
назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: abdumajid.63@mail.ru*

*Қурбонова Зирагул
Муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии
умумидонишгоҳӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

Об авторах

*Қурбонзода Маҷид
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: abdumajid.63@mail.ru*

*Қурбонова Зирагул
Старший преподаватель общеуниверситетской
кафедры иностранных языков
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121*

About the authors

*Kurbonzoda Majid
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Department of Theory and History
of Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: abdumajid.63@mail.ru*

*Kurbonova Ziragul
Senior Lecturer at the University Department of
Foreign Languages
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

ПРОЗА СОРБОНА

Хошимова Х. А.

*Институт языка и литературы имени
А. Рудаки НАНТ*

Изучение поэтики прозы Сорбона, теоретических и практических ее аспектов в соотношении содержания и индивидуального стиля на фоне современной таджикской литературы позволило определить и понять специфику структуры прозы, художественную форму изображения и изложения, элемент целого, средства, приемы, личный и особенный словесный стиль писателя.

Еще во второй половине XX века академик М. Шакури в советский период заинтересовался вопросами прозы и разнообразием форм и стилей, рассмотрел некоторые особенности развития реалистической таджикской прозы на основе творчества С. Айни, Дж. Икрами, С. Улугзаде, П. Толиса, Ф. Мухаммадиева и других таджикских прозаиков «Эстетический взгляд народа и реалистическая проза» (1973), ранее имеющий название «Жанрово-стилевые искания современной советской прозы» (1971). В этой книге автор среди других литературоведов стал первым, кто поставил вопрос о необходимости изучения содержания, темы и стиля творчества литераторов с новой точки зрения в советский период [35, с. 64]. Во введении книги говорится, что в сороковые годы и во второй половине пятидесятых годов все писатели советского периода создавали произведения в разнообразных формах и стилях. Писатели имели индивидуальные стили и разные стилевые течения, и отличались друг от друга творческим методом, путями течений, тенденциями, эстетикой и поэтикой. Аналогичное разнообразие художественных средств в искусстве М. Шукуров признавал от жизни. С его точки зрения «при определении эстетического взгляда писателя играет важную роль не только особенность его таланта, но и, прежде всего, объективная реальная действительность...» [35, с. 5]. Исходя из исследования М. Шукурова, можно сказать, что школа С. Айни оказала сильное влияние на стиль Дж. Икрами, С. Улугзаде, П. Толиса и развитие реалистического изображения. Самая важная особенность в стиле Айни определена в «открытом и с политическим возбуждением проявления своего отношения к жизненным событиям, героям и их поведением, высказываниям». Эти особенности выражены аналогично формам таджикской классической литературы и фольклора» [35, с. 16].

Сорбон является из числа писателей-реалистов, поэтому темы его прозы имеют реальную основу, и выбор темы в его творчестве имеет исключительный характер. Большинство произведений Сорбона связано с его местом его рождения – деревней Амондара, его неповторимой природой, событиями и случаями, судьбами и жизнью личностей, которые имеют поучительный характер. Сорбон о своих сочинениях высказал следующую точку зрения: «Я пишу, чтобы люди, читая мои произведения, получали удовольствие, но они огорчаются. Иногда бывает, что само по себе или под влиянием жизни, или среды, или же судьбы моих героев мое перо тянется к трагедии. Практически все мои сочинения, начиная от рассказов, повестей и романов, трагичны. Я думаю, что сама жизнь такова: заходишь в дверь, а выходишь из дверцы. Комедия существует между двумя этими дверями и хочется облегчить трагическую участь, но к сожалению...Если бы жизнь была без смерти и счастливой, и человек бессмертным, может быть свои сочинения я написал бы по-другому. Написал таким образом, что человек бессмертен. Возможно мое счастье и несчастье заключаются в осознании этого» [32, с. 315].

Сорбон в современной таджикской литературе считается одним из самых продуктивных и талантливых писателей, творческая деятельность которого протекала в два разных периода социального строя: советском периоде и периоде независимости Республики Таджикистан. Следовательно, в творчестве писателя затрагиваются самые важные жизненные вопросы, особенно социально-нравственные проблемы современного общества, социальная сущность человека, жизненные обстоятельства, исторические видения прошлых событий в древней античной литературе и исторической действительности, в произведениях ведутся философские рассуждения. Творческая деятельность Сорбона – представителя поколения 60-х годов XX века разделена на три больших этапа. На основе традиций народной устной литературы, таджикской классической литературы, а также в

результате воздействия литературы других народов Сорбон в разных литературных жанрах достиг углубленное художественное мышление.

Проза Сорбона, особенно отдельные произведения писателя, рассмотрены критиками, литературоведами, литераторами и исследователями, в большинстве случаев изучены содержание, манера создания героев, видение с точки зрения автора, драматические жизненные обстоятельства, психологическое состояние человека, психологическое изображение, жизненные пейзажи, то есть вопросы, связанные с манерой художественного выражения действительности писателем. Однако композиционное выражение, элементы структуры прозы Сорбона, смысловая позиция с точки зрения автора на мир, именно изучение под углом авторского видения и сознания, художественная форма, средства, приемы, личный стиль писателя, художественная речь, а также отношение его к окружающей действительности до настоящего времени не подвергнуты обстоятельному исследованию.

По утверждению Г.Н. Поспелова: «Содержание произведения само по себе стиля не имеет и в стиль не входит. Но оно выражается в стилевых свойствах художественной формы и определяет их своими эпохально неповторимыми особенностями» [10, с.40]. Исходя из этого изучение поэтики стиля писателей, строение произведения, использование формы литературных изложений как в творчестве отдельных литераторов, так и в прозе определенного периода поколений может определить процесс развития литературы, направлений и стилей.

Изучение и анализ особенно этих отношений в рамках художественного текста, то есть в прозе Сорбона позволили понять художественное произведение и полностью принять ее содержание, так как «содержание» и выводы посредством отдельных средств в соотношении и формировании, выражающие единый смысл, создают художественное содержание, идеи, наконец, создают целостность художественного сознания.

Сорбон повествует не только на основе увиденного, своих наблюдений и познаний. Также он пишет на основе рассказа других и изучений литературных и исторических материалов, в том числе услышанных легенд, притч и поэм из уст своего отца и его друга Рустамхона, рассказов свидетелей, например, рассказы «Следы хромого мужчины», «Очередь на мельнице», «Лола», «Место убийств собак», небольшие повести «Караван», «Одинокий мужчина», «Одноухий», повести «Первый звонок», «Было, не было», роман «Зерафшан» («Нияз-шахтёр», «Шарифа» и «Туграл») и [18, с.8]. В прозе Сорбона прослеживаются человеческие усилия в жизни в двух явлениях, хорошее и плохое в отношении чувственных желаний. Особенно эти характерные черты наблюдаются в *метафорических* произведениях (рассказы «Оташбасар», «Летание куропатки из клетки», «Лев», роман «Росу»). В вышеупомянутых произведениях описываются бытовые мелочи деревенского населения в разных жизненных сценах, судьбах, традициях, составляющих основное содержание и линии сюжета. На втором этапе творчества писателя в линии сюжета его произведений описываются сложные и несчастные судьбы отдельных личностей, как Хамида, Хакима, Ашуры, Сабо, Кумри, Истад и т.п. На третьем этапе Сорбон в жанре романа изображает исторические события античности и исторические события известных личностей на основе фактов и исторических сведений.

Основная идея в прозе Сорбона наблюдается в процессе развития явлений, происшествий и исторических событий эпохи.

Следует отметить, что в прозе Сорбона реализм смешался с диалектом воображения, психологией, размышления и рассуждения. Писатель в выражении размышлений, воображение героев чистый реализм делает основным предметом. Повести «Раздумье» (1996), «Трагедия хищных и нехищных животных» (2008), «Санам» (2010) являются доказательством этим сказанием. В основном темы произведений писателя, начиная с первых рассказах до больших эпических произведений созданы на основе реализма, имеет реальную основу, содержание произведений выражены в названиях или же не посредственно в эпиграфе или символично. Писатель изображая народную боль, чаяние, судьбы, участи отдельных лиц, случайные события, исторические личности, основную мысль в произведениях выражает иногда при размышлениях и рассуждениях своих героев, временами как автор повествователь или философскими мыслями, что составляет художественное сознание литератора.

Таким образом, личная жизнь в изображении писателя объективное, высшая идеологическое сознание выражено в чистоте, благородстве, добросовестности и общих

интересах человечества. Основная тема прозы Сорбона выражена в отдельных жизненных вопросах, любви родителей, чистой юношеской любви, трагедиях, народных традициях, трудностей войны и послевоенные период, трудолюбие, решительные и благородные лица. Художественное сознание или замысел Сорбона в прозе выражена в его созданных образах, выборе тем, изображение известных личностей (как Нияз-шахтёр, поэт Туграл, Абдулхамид), участник событий или рассказанный (рассказы «Роль хромого мужчины», «Очередь на мельнице», «Лола», небольшие повести «Караван», «Одинокий мужчина», «Одноухий», повести «Первый звонок», «Было, не было», романы «Зарафшан», «Поэма о Божьем сыне», «Землепашец») и т.д.

В результате исследования прозы Сорбона пришли к выводу, что на третьем этапе творческой деятельности в его созданиях развивается аналитический аспект, размышления и философское рассуждение, идея выражено в сознании и размышлении героев, иногда позиция автора выражена в лирическом отступлении. Если в первом и во втором этапах идея писателя в большинстве случаев выражена в диалоге, монологе персонажей, на третьем этапе глубоко непосредственно выражается в сложной форме выражение иносказанием и символами, намёками при размышлениях, рассуждениях и лирическом монологе.

Сорбон поколение второй половины XX века независимо от царствующей идеологии времени с первых дней своего творчества по настоящее время на основе реализма на основе своего видения на мир изображает события, случаи, судьбы, внутреннее и внешнее душевное, психологическое состояние и переживание людей, благородных и честных личностей, социальную действительность и проблемы, драму, морально-эстетические вопросы используя разные формы и приемы, знает сам писатель, такими какими они есть в действительности. Созданные произведения Сорбона свидетельствуют о том, что в жизненных обстоятельствах он изображает объективные образы, осмысливает человеческие судьбы, ведет философские рассуждения, полемика в монологе ведущими являющиеся герои, диалогическая композиция также направлена на раскрытии личности героя. Последнее слово в прозе Сорбона в большинстве случаев выражается словами героя, объективным образом, более того авторское мышление и содержание произведения таится в самом сюжете и действие героев на основе которых прослеживается позиция автора (рассказы «Пепел любви», «Воздушный змей», «Следы на снегу», «Халифа», «Немой», «Дом невесты», «Колос судьбы», «Кувшин сыворотки», «Лола», «Дождь бедствий», «Два моста», «Кровавый топор», повести «Змеиная степь», «Запасное колесо», романы «Зарафшан» и т.д.).

В творчестве Сорбона, начиная с жанра рассказа от маленьких видов до больших эпических произведений жанра романа в течение 55 лет в период трех этапов творческой деятельности, наблюдается развитие писательского мастерства и достижение совершенства. На первом этапе творчества писатель описывает значительные жизненные мелочи, иносказание, на втором этапе больше всего обращает внимание на реальные и неповторимые личности и на третьем этапе в произведениях Сорбона наблюдаются аналитический аспект, размышления и философия жизни. Литературовед А. Сатторов, подчёркивая о постепенном приобретении Сорбона навыков и мастерства в прозе, отмечает следующее: «Сорбон на основе рассказов и преданий, кратких воспоминаний, отрывистых и неполных сведений и совершенно противоречивых источников исследований ученых создал свои сочинения» [18, с. 9]. Особенность мастерства Сорбона проявляется в изображении объективной реальной действительности, так как, по словам самого писателя, реально отображал в своих произведениях все то, что он видел и слышал. Можно утверждать, что Сорбон на самом деле был сыном своего времени, уделяя особое внимание важнейшим моментам жизни человека, его жизненным желанием, духу, настроению и внутреннему миру человека в различных ситуациях, стремясь к ясному изображению образа жизни. Вся проза Сорбона неоднобразная, «но большинство его произведений состоит из новых поисков, новшеств, особого взгляда, и созданы прекрасно».

Литературовед А. Набиев о сочинениях Сорбона выразил следующее мнение: «Его хорошие повести и рассказы в основном создавались с изображением и подчёркиванием мелочей жизни и психологии, описанием характеров («Первый звонок», «Камень-щит», «Джуги», «Было-не было», частично роман «Актёр»)» [12, с. 114]. По мнению А.Набиева, «Выбранный Сорбоном тот характер изображения, который он выбрал, не до конца осознал метод чистого реализма. Становится известно, что эстетическое самосознание также для создателей является очень важным условием. Здесь хочу подчеркнуть два его недостатка: во-первых, писатель ограничивается изображениями событий, мелочами жизненных случаев, и

во многих его произведениях, сочинённых в последние годы, особенно в его рассказах, не ясен художественный замысел. «Чёрный дядя», последний его рассказ, является таковым. Иногда автор при критике, высказывании недостатков и намёков переходит все границы, в результате герой кажется слишком придиричивым» [12, с.114].

Первый сборник писателя издается в 1969 году под названием «Не все еще сказано», позднее в книгах «Первый звонок» (1970), сборниках «Белый голубь» (1981), «От снега до снегопада» (1986) и «Крошки» (2008), рассказ «Колос судьбы» издается во втором романе «Зерафшана» (1996). Содержание, идейно-художественные особенности прозы Сорбона рассмотрены литературоведами, как М.Шукуров, Дж. Бакозаде, А.Сайфуллаев, А.Набиев, Х.Шарифов, М.Ходжаева и др.

Литературовед М.Шукуров в отношении темы, содержания и анализирующих вопросов писателя имеет следующую точку зрения: «В его рассказах (Сорбона – Х.Х.) жизненных трудностей много. В большинстве случаев его героев мы встречаем в сильных внутренних сражениях, в моментах столкновения с ударами жизни» [36, с.170]. Однако литературовед после анализа рассказа Сорбона приходит к выводу, что герои рассказа в жизни не являются борцами и активистами, не оказывают сопротивления жизненным трудностям. Несмотря на это, писатель ограничивается изображением жизненных трудностей, по мнению М. Шукурова, Сорбон «имеет особый взгляд на жизнь» с молодых лет, что является хорошим признаком. В отношении описаний Сорбона, с точки зрения литературоведа, в книге «Эстетический взгляд народа и реалистическая проза» (1973) является следующее: «Сорбон проявил особое тяготение к психологическому описанию. Кажется, что молодой писатель при предельно напряженном сердечном волнении героя чрезмерно перевертывает психологическое его состояние, и в данном случае основной целью становится психологическое страдание. Но сейчас ему удастся в большинстве случаев направить свой взор на душу человека в разные моменты его психологического состояния, изобразить подобные трудные жизненные пейзажи, которые являются разными, и отдельные его моменты не похожи друг на друга, и состоят из противоречивых элементов по отношению друг к другу» [36, с. 95]. Это точка зрения М. Шукурова более подробно изложена в статье «Сила человека или отчаяние и разочарование» («Садои Шарк», 1970, №4). Более подробно М. Шукуров рассматривает содержание, идею произведений и писательский талант Сорбона в повестях «Первый звонок» (1970), «Камень-шит» (1971), «Джуги» (1973), «Было, не было» (1974), «Шинель» (1976), «Сабо» (1981), в романе «Актёр» (1981). При беседе с Салими Зарафшонваром Сорбон на вопрос о том, откуда он находит темы и каким образом, писатель отвечает следующим образом: «Бытие и есть сама тема. Началом тем всех священных книг является бытие. В жизни все есть: от создания до смерти. В этой долгой дороге первое место занимает борьба. Борьба за существование и жизнь. Среди этого еще существует сущность того, что и человека, и зверей приводит к борьбе, толкает на хороший и плохой путь. Также смешивает черные и белые цвета, превращая их в пёстрый – в неприятный и почти бесполезный цвет. Алчность рождает войну, не алчность приводит к миру. Изначально и по сей день сущность и борьба – тема для писателя [32, с.433]. Полное собрание сочинений Сорбона, изданное в 2009 году, 65 рассказов писателя опубликованы в 11 томе. В этих рассказах писатель больше всего обращает внимание на бытовые обстоятельства, такие как жизненные проблемы, а также на ностальгию и сущность человека, которые каким-то образом отражали характер действительности или, таким образом, объективно изображался характер личностей и описывалось положение того времени. Одной из важных и характерных особенностей Сорбонских сочинений является то, что большинство событий и случаев, судьбы человека происходили в обычном селе или же его персонажами являлись жителями села. Возможно, будучи уроженцем села и имея огромную любовь к своему родному городу, Сорбон реальность действительности отобразил очень искренне и естественно, потому что в прозе писателя большинство образов, особенно пейзажи, природа, портрет, поведение селян, традиции, обряды в различных поверьях изображены с высоким и естественным энтузиазмом. В рассказах Сорбона часто характерен косвенный способ оценки описываемой действительности. С этой точки зрения Сорбон известен как реалистичный писатель, и высказывание «в искусстве необходима только правда» в прозе писателя вступает в закон. С другой стороны, в созданных рассказах Сорбон «как признается сам писатель, больше всего он обращает внимание на существенные жизненные мелочи, иносказания и их значения». События и случаи рассказов Сорбона были по существу разнообразными и происходили из истории собственной жизни и наблюдений писателя,

которые открывали важные моменты жизни человека через определенное писательское сознание.

Основным идейным содержанием сюжетов Сорбона являются человеческая натура, суть бытия, философия жизни и ее противоречия, привычное отношение человека в различных жизненных обстоятельствах, выраженное в самых сложных случаях, выраженных в размышлениях героев произведения и в ходе рассказа автора. Мы разделили рассказы писателя на следующие жанровые формы в зависимости от их содержания и авторского замысла: 1) психологические рассказы; 2) социальные рассказы; 3) лирические рассказы; 4) драматические рассказы; 5) исторические рассказы; 6) анималистические рассказы.

Рассказы «Воздушный змей», «Деревянный забор», «Любовь дитя», «Художник», «Племянник», «Очередь на мельнице», «Черная лампа», «Яркие ночные глаза», «Визит принят», «Иллюзия», «Человек», «Брат», «Пери» притчи «Оташбасар», «Полет куропатки из клетки», «Лев» и др., «Корова мира», «Майна», «Верный друг» и т.д. посвящены различным социальным темам, в которых писатель непосредственно начинает с повествования и события, характер персонажей открывает ходе событий, диалогов и монологов с использованием художественных средств.

В некоторых произведениях Сорбона при повествовании реальности и ее изображения диалог и монолог продолжительны и временами мысли повторяются, в результате значимые идейно-художественные вопросы остаются неясными. В творчестве писателя раннее некоторые рассказы и позднее в книге «Крошки» (2013) сочинение издается в жанре новеллы. Во введении автор отмечает, что содержание книги в основном состоит из заметок, записанных в период разных годов в качестве дневника. Большинство из этих заметок написано резко и кратко, развязка событий происходит внезапно, и это характерно для литературного типа новеллы. Иногда новеллу и историю считают одним видом литературного жанра, но это не так. Среди рассказов также представлены новеллы, охватывающие важные жизненные мелочи. Обычно в новелле отсутствует изображение и аналитический аспект, более того в сюжете новеллы показываются события и случаи. Исходя из этого, новеллы Сорбона по содержанию классифицировали на следующие виды: 1) новеллы-притчи; 2) новеллы-анекдоты; 3) сатирические новеллы; 4) новеллы о быте; 5) лирические новеллы; 6) исторические новеллы; 7) драматические новеллы.

В жанре новеллы писатель, по существу описывая повседневные жизненные случаи, происшествия и судьбы героев, объективно выражает смысл в самом тексте или эпилоге, используя пословицы и разные поговорки. Таким образом, в большинстве рассказах Сорбона описываются психологическое состояние героев, внутреннее впечатление, горечь и печаль, сложные психические настроения, разочарования и жизненные хлопоты в живом пейзаже реалистичным и объективным образом. В литературе советского периода, известное под названием литература социалистического реализма, «количественные и наружные особенности «повести» появились в качественных, психологических, аналитических и философских отношениях, в размышлениях, в глубоком изображении и выдающихся типах и типичных характерах героев». На основе точки зрения ученых в отношении формирования и развития литературных жанров, в том числе повести в творчестве прозаиков современной таджикской литературы, пришли к выводу, что основной характер развития и совершенствования жанра повести связан прежде всего с актуальными и острыми вопросами времени и, что также связано «с углубленным анализом самого процесса развития и разрешения существовавших противоречий».

Рассмотрение развития жанра повести в период значительных социально-политических перемен общества в современной таджикской прозе по сравнению с другими жанрами больше всего становится созвучным с жизненной действительностью в творчестве Сорбона и занимает второй этап творческой деятельности и совершенствования писателя. На этом этапе в произведениях писателя отдельные личности становятся главным ведущим образом композиции и авторского замысла.

Первая повесть Сорбона «Первый звонок» издается в 1970 году, после этого один за другим издаются другие повести писателя, как «Камень-щит» (1972), «Джуги» (1973), «Было, не было» (1975), «Шинель» (1978), «Сабо» (1980), «Кумри» (1986), «Змеиная степь» (1987), «Запасное колесо» (1987), небольшие повести «Оташбасар», «Белый голубь», «Новый дом», «Золотой мост», «Раздумье», «Одинокий мужчина» и т.д.

В первой повести писатель изображает судьбу простой деревенской женщины, события, происходящие в 30-50-х годы XX века. События в начале повествуются

ретроспективно, от первого лица главной героини Хамиды, в лирическом отступлении автор раскрывает характер, моральные качества и простоту души, и чистоту таджикской девушки и затем женщины и связывает в монтаже событий. Писатель, используя *прием ретроспекции и монтаж*, читателя знакомит с детством главной героини Хамиды, которая росла в трудные времена - начале XX века с матерью, потерявшей отца и брата. В воспоминаниях главной героини писатель описывает юные годы ее жизни, первую любовь и вынужденное замужество, семейную жизнь и все происходящие события. После переезда в город вторую половину ее жизни писатель изображает как участника событий от второго лица. Авторский замысел заключается в описании действительности судьбы простой и чистой души деревенской таджикской женщины, которая несмотря на свободу и права восточных женщин послереволюционных времен не боролась за свое счастье и права. Покорная судьбе она не винила никого в своих несчастьях, но сохранила свою чистоту души и простоту человеческой гуманности. Писатель в изображении характера и портрета главной героини в художественном произведении избегает вымысел и больше всего опирается на действительность, тем самым раскрывает истину человеческой судьбы.

Взгляды и наблюдения писателя в повести «Джуги» позволили выявить противоречия и сложности жизни и судьбы цыган в советский период с их обычаями со внутренними противоречиями, борьбу и усилия по преобразованию в их традициях и подсознаниях, происходящие изменения социального сознания, более четкое представление о жизненных явлениях, конфликтах их происхождений. Советские времена, наряду с другими народами, позволяли цыганам владеть правами человека, жильем, паспортом, получить образование и работу. Несмотря на то, что цыгане веками проживали среди таджикского народа, они детально не знали о жизни, традициях и обрядах, внутренних противоречиях, чувствах и эмоциях о размышлениях, а также образе их жизни. В этой повести писатель также использует ретроспективный прием в композиции произведения. В начале повести, как автор, писатель описывает главную героиню, затем дальнейшие события ведутся от второго лица, самой героини. В воспоминаниях о прошлом изображается судьба двух сестер, попавших поневоле в цыганский табор в разное время, но встретившихся в трудном положении, ставших женами одного цыгана. В повести писатель очень ярко изображает портрет цыган, как Чини, Хайдаркула и Умматкула. Особенно в образе Чини писатель очень ярко отобразил все качества цыганских женщин, а также в характере Хайдаркула писатель мастерски изображает чувства, эмоции, переживания, упрямство и его непокорность. Трудные и противоречивые отношения отца и сына (Хайдаркула и Умматкула) сказываются не только на их семейной жизни, но и на дальнейшее проживание всего цыганского табора. Старые и новые взгляды цыган противоречат друг другу, связанные с социально-политическими переменами общества и идеологией времени. Тема и содержание произведения в современной таджикской литературе является новой. Через сорок лет писатель вновь обращается к своим героям цыганам и изображает трудную судьбу матери и дочери в период гражданской войны в Таджикистане. События повествуются от второго лица, сам автор является слушателем происходящего. Это произведение является продолжением первой книги, так как в ней повествуется жизнь главных героев Чини и ее внуков, а также ведется рассказ о двух сестрах, жизни матери и дочери, которые в связи с событиями гражданской войны от голода и холода связывают свою жизнь с цыганами.

Мигрированные таджики и цыгане по паспорту в России считались одной нацией, несмотря на разное происхождение и традиции. Авторский замысел также заключается в том, чтобы показать независимо от обстоятельства и времени, что между таджиками и цыганами существует и останется различие во всем, так как эти два разных народа по происхождению, традициям и обычаями, независимо от смешивания при создании семей, не считаются одним народом. Сорбон, создавая вторую книгу под названием «Джуги периода независимости», издает обе книги, называя их жанром романа. Характерный признак в двух книгах посвящен образу жизни цыганского табора среди деревни таджикского народа, расположенной в долине Зарафшан, писатель повествует традиции и обряды, преобразование общественного сознания в период больших перемен строя общества советского периода и период приобретения независимости Таджикистана, возникновения гражданской войны в отдельных судьбах цыган и таджиков.

Особенность образа жизни цыган, проживающих своими прошлыми традициями и обычаями и отличающихся от других народов, в произведении изображается действительно. В образах Шахбону и Забур (повесть «Было, не было»), Чини, Хайдаркул, Умматкул (повесть

«Джуги»), Шайдо (повесть «Шинель отца»), Сабо (повесть «Сабо»), Садафмох, Кумри (повесть «Кумри») писатель повествует судьбы отдельных случайных лиц, их духовный мир, размышление и чаяние во внутреннем мире и психическое состояние в обычной повседневной жизни.

В целом, можно прийти к выводу, что в повестях Сорбона реализм смешан вместе с образом авторского воображения, психологизмом, размышлением и рассуждениями. Писатель в изображении размышлений и рассуждений, сознания героев опирается на метод реализма. Если в рассказах Сорбон ведет нейтральное повествование и временами обращается с вопросами к читателю или же эмоции и оценка писателя выражаются в отдельных словах от имени героя, участников случаев, то в жанре повести манера, способ построения сюжета, позиция автора изменяются. В ходе повествования в жанре повести Сорбон изначально широко использовал ретроспекцию, рассказ ведется от второго лица и от имени главного героя или героини, временами в сюжетном изложении писатель вмешивается как повествователь.

В «Полном собрании сочинений» (2009) 4 том Сорбона собрано 25 небольших повестей писателя, в том числе и небольшие повести, изданные в книге «Одинокий мужчина», содержание которых в основном охватывает жизненные обстоятельства и случайные истории. В связи с содержанием и идеей эти произведения мы разделили на следующие жанровые формы: 1) лирические («Скользкий камень», «Оташбасар», «Белый голубь», «Сафар глава семьи», «Бойня», «Караван», «Нур чабан»); 2) социальные («Новый дом», «Золотой мост», «Мунда», «Молочный»); 3) психологические («Одинокий мужчина», «Не все еще сказано», «Раздумье»); 4) исторические («Одноухий», «Сом», «Мельница без воды», «Баходур головорез», «Герой», Спитамен); 5) детективные («Колдун», «Председатель», «Рыбы едят крошки»); 6) сатирические («Царь зверей», «Большой казан», «Простодушный»).

В рамках небольших повестей Сорбон в соответствии с событиями жизненной действительности реалистично ярко изображает судьбы в положении духа, внешних жизненных мелочах и действиях характеров. По сравнению с рассказами писатель в небольших повестях больше достиг успеха при описании жизненных пейзажей, создании образов и примерных характеров определенных лиц, а также выражении внутренних размышлений и рассуждений обстоятельств. Так, например, психологическое состояние, интеллектуальные элементы и лирика наблюдаются в небольшой повести «Одинокий мужчина». Писатель обращает внимание прежде всего на преобразование и изменение внутреннего мира человека в разные периоды жизни и состояние усиленного духа. Подобные особенности наблюдаются в небольших повестях: «Одинокий мужчина», «Не все еще сказано» (1969) и «Раздумье» (1995).

В небольших повестях Сорбон изображает различные и важные темы человеческой жизни, охватывающие вторую половину творческой деятельности писателя. В них выражаются образ отдельных лиц и их внутренний мир при повествовании, описывается характер участников в диалоге и монологе, изображаются портрет и пейзажи. Сорбон в небольшом эпическом жанре, находящемся между жанрами рассказа и повести, обращает внимание на социально-нравственные вопросы, духовное положение и внутренний мир, развитие сознания, исторические события, трагедии таджикского народа, чаяния, традиции, обычаи и т.д.

На третьем этапе творческой деятельности Сорбон начинает создавать в большом эпическом жанре роман, и первый роман под названием «Актёр» издается в 1981 году, в современной таджикской литературе известен как психологическое произведение, но скорее всего это произведение является интеллектуальным. Затем в жанре романа писатель сочиняет такие романы, как «Зарафшон» (в трех томах 1988, 1997, 2007), «Поэма о Божьем сыне» (первая, вторая книга 2000, третья книга 2005 году), «Хозяин» (2006), «Росу» (2009), «Землепашец» (2014), «Шахрбону» (2017) - всего десять романов.

Исследование и анализ поэтики жанра романов писателя, средства художественных изображений, композиционные элементы и приемы художественного произведения, изображение лиц, их судьбы, события, пейзажи, эстетический взгляд, достигший совершенства, показывает уровень широкомасштабности и вместительное богатство романов писателя. На этом этапе творческой деятельности писателя происходит совершенство творчества, усиливается аналитический аспект и вступает в законную силу. Авторский замысел и позиция Сорбона в романах выражаются в философских рассуждениях, отдельных высказываниях, размышлениях, афоризмах и т.п.

Роман «Зарафшан», состоящий из трех книг «Нияз-шахтёр», «Шарифа» и «Туграл», создан на основе реальных событий, исследовательских источников ученых и услышанных историй, повествующих трагическую и противоречивую судьбу отдельных личностей, которые произошли при исторических переменах, столкновении противоборствующих сил. Вопрос художественного изображения действительности рассмотрен в романах «Зарафшан», «Землевладелец» в разделах третьей главы, в данном случае только отметим в отношении жанра романа.

Сорбон в 80-е годы XX века в эпическом жанре достиг творческого мастерства в изображении событий и анализа действительности в философских рассуждениях в своем стиле, опираясь на летописную литературу, эпически реалистично изображает социальные и исторические события.

Сорбон после гражданской войны обращается к истории, более глубоко изучает античную историю и создает трехтомный роман «Поэма о Божьем сыне» (2000, 2002, 2005). Обращение к истории писателя именно в период гражданской войны возникло при сочинении третьей книги романа «Зарафшан» - «Туграл». В результате писатель написал «Поэму о Божьем сыне». Действительно, линия сюжета романа очень широкомасштабная, события и эпизоды, имеющие далеко идущие последствия периодом правлением Ахеменидов и македонцев. Писатель в создании этого романа, как отмечает сам, в предисловии книги изучил многочисленные научные, исторические, литературные и религиозные источники, связанные с именем завоевателя короля Александра Македонского. В романе писатель начинает повествование с периодов детства, юношества и совершеннолетия, достижения престола как король, далее изображает его стремление к покорению мира при событиях, используя ретроспекцию. Писатель уверен, что пророчество и имя «Зулкарнайн» («двурогий») никак не связано с прозвищем Александра, эта версия в романе раскрывается на основе исторических фактов, эпических традиций, значительных особенностей периода правлений, как правление государством, среда двора, интриганство вокруг королей, корыстолюбие, измена и т.д. в художественном изображении. Можно утверждать, что в романе усилен аналитический аспект, так писатель в лирических отступлениях, как автор, изображает и рассуждает о внутреннем мире и размышлениях главного героя: Александра Македонского и персонажей романа. В диалоге и монологах раскрывает их характер при повествовании сражений, последовательность исторического развития событий. Некоторые художественные вопросы, связанные со стилем, изображением, идейно-художественным образом, композицией и значением романа «Поэма о Божьем сыне» Сорбона, рассмотрены в рамках статьи литературоведами и критиками, как А.Сатторов, А.Сайфуллаев, Х.Асоев, А.Набиев, М.Абдуллоев, З.Ульмасова и др.

Исследование романов Сорбона «Зарафшан», «Поэма о Божьем сыне», «Землевладелец», «Росу», «Землепашец», «Шахрбону» показало, что манера изображения и повествования писателя выражается в его способе связывать события, последовательность исторических событий, аналитический аспект, постановку вопросов, выбор тем свидетельствует о совершенстве писательского мастерства Сорбона.

Таким образом, особенность формы художественного изображения в прозе Сорбона на втором этапе его творческой деятельности заключается в использовании приема ретроспекции, монтажа для связывания линии сюжета и создания целостности композиции. Первая повесть «Первый звонок», изданный в 1971 году, другие повести, изданные вслед один за другим, «Камень-щит», «Джуги», «Запасное колесо» созданы именно с использованием данных приемов. На этом этапе писателя интересуют судьбы отдельных реальных обычных людей, например, главных героев, как Парвона (из небольшой повести «Раздумье»), Курбан (герой небольшой повести «Одинокий мужчина»), Хамида (героиня повести «Первый звонок»), Ашура и Хаким (повесть «Камень-щит»), Шахбону и Забур (из повести «Было-не было»), Чини, Хайдаркул, Уматкул (повесть «Джуги»), Шайдо (повесть «Шинель отца»), Сабо (повесть «Сабо»), Садафмох, Кумри (повесть «Кумри»), прототип известного актёра Махмудджана Вохида, Ромиз (первый роман «Актёр»), историческая личность античной литературы Александр (роман в трех томах «Поэма о Божьем сыне»), Туграл (роман «Туграл») и т.д. На третьем этапе доминантный характер в творчестве писателя наблюдается во внутреннем монологе, полемическом и философском размышлении и рассуждении действительности.

На втором этапе творческой деятельности Сорбон изображает судьбу и деятельность отдельных личностей, раскрывает глубину их души и внутренний мир, характер, отношение

в обществе, социально-нравственные проблемы современной действительности, жизненные проблемы на основе живого материала. В повестях «Первый звонок» (1970), «Камень-щит» (1971), «Джуги» (1973) Сорбон на основе реализма чисто объективно изображает трудную судьбу реальных личностей и социальную действительность, раскрывает характер и их внутренний мир.

Роман «Туграл» можно отнести к монологическому и диалогическому роману, построенный на основе внутреннего слова и философских размышлений главного героя. В романе используются композиционные приемы как портрет, пейзаж, внутренний монолог (лирический монолог, монолог рассуждений и монолог размышлений), прием ретроспекция (возврат в прошлое), лирическое отступление, авторское самопознание действительности, характеристика персонажей. Образ главного героя романа поэта Туграла изображается в период бурных исторических изменений, распространения волны Октябрьской революции России в Средней Азии, борьбы между противоборствующими силами, развития притворства и двуличности среди них. В структуре романа писатель в диалоге между поэтом Тугралом и русским полковником Шатенином Прохором Ивановичем раскрывает происходящие события, а в монологе размышлений и рассуждений поэта Туграла развертывается философское осмысление истории прошлого. Следует отметить, что в художественном изображении трагической судьбы поэта – революционера, борца за справедливость, покровителя простого народа Туграла, являющемся основной идеей произведения, писатель показывает реальные исторические события, в которых несправедливо погибает выдающийся таджикский поэт-интеллигент.

Основные языковые средства в прозе Сорбона выражены в разговорной речи, в том числе эмоциональной оценочной и экспрессивной, лексике и фразеологии, неполных предложениях, экспрессивной синтаксической структуре, свойственной диалекту, использовании поговорок, пословиц, преданий и сказаний и т.д. В целом, в прозе Сорбона употреблены лексика, диалект, пословицы и поговорки с новыми значениями. Более того, писатель при повествовании создал многочисленные слова и обороты речи, обогатившие словарь таджикского языка.

Литература

1. Арасту. Поэтика (*Андар ҳунари шеърӯ шоирӣ*) // *Тарҷума ва пешгуфтору тавзеҳи Истад Қосимзода / И. Қосимзода*. – Душанбе, 2007. – 170 с.
2. Бахтин, М. *Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет* / М. Бахтин. – М., Изд. Художественная литература, 1975. – 504 с.
3. Бахтин, М. *Проблемы поэтики Достоевского* / М. Бахтин. Изд. 4-е. – М.: Изд. Сов. Россия, 1979. – 320 с.
4. Бахтин, М. *Собрание сочинений в семи томах. Т.6. Проблемы поэтики Достоевского, 1963 работы 1960-х-1970-х гг.* / М.Бахтин. – М.: Русские словари языка славянской культуры, 2002. – 505 с.
5. Бахтин, М. *Эстетика словесного творчества.* / М. Бахтин. – М., 1979. – 424 с.
6. Қаюмова, Д. *Хусусиятҳои жанриро услуби ҳикоя ва повестҳои Сорбон* / Д. Қаюмова. – Хучанд: Хуросон, 2017. – 232 с.
7. Лотман, Ю. *Структура художественного текста. Анализ поэтического текста* / Ю.Лотман. – Спб.: Азбука-Аттикус, 2018. – 704с.
8. Набавӣ, А. *Ҷустурӯҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмуаи мақолаҳо* / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 с.
9. Набавӣ, А. *Достони наву ибратомӯзи Искандару доро// Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероииш Одил Нозир* / А. Набиев. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.124-135.
10. Поспелов, Г.Н. *Проблемы литературного стиля* / Г.Н. Поспелов. – Изд-во МГУ, 1970. – 330 с.
11. Сайфуллоев, А. *Проблемы стиля и жанра* / В его кн.: *В единстве и родстве* / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 1989. – С.236 - 308.
12. Салимӣ, Н., Камолоти суханвар *Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероииш Одил Нозир*// Н. Салимӣ, А. Набавӣ – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 330 с.
13. Сатторзода, А. *Баргузидаи навиштаҳо. Баҳиш 2./ А. Сатторзода*. – Душанбе: Дониш, 2021. – 592 с.
14. Скобелев, В.П. *Поэтика рассказа* / В.П. Скобелев. – Воронеж: Изд. Воронежского университета, 1982. – 156 с.
15. *Смена литературных стилей (на материале русской литературы XIX-XX веков)*. – М.: Изд. Наука, 1974. – 386 с.
16. Сорбон. *Барзгар. Зуза (ду роман)* / Сорбон. – Душанбе, Ирфон, 2017. – 288 с.
17. Сорбон. *Кабӯтари сафед: ҳикоя.* / Сорбон. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 240с.
18. Сорбон. *Куллиёт. Ҷилди I. Повест.* / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 488 с.
19. Сорбон. *Куллиёт. Ҷилди II. Повест.* / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 444 с.
20. Сорбон. *Куллиёт. Ҷилди III. Қиссаҳои хурд.* / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2010. – 408 с.

21. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди IV. Романи «Актёр». Лоиқнома. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 440 с.
22. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди IX. Романи «Достони писари Худо» / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 420 с.
23. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди V. Романи Зарафишон. «Низ- Конҷӣ». Китоби якум. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 288 с.
24. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди VI. Роман: Зарафишон, Шарифа. Китоби дувум. Туграл. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 432 с.
25. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди VII. Романи «Достони писари Худо» / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 400 с.
26. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди VIII. Романи «Достони писари Худо» / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 400 с.
27. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди XI. Ҳикоя. / Сорбон. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 448 с.
28. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди X. Роман. Кадевар, Росу. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 388 с.
29. Сорбон. Марғреза: дида ва шунда. / Сорбон. – Душанбе: Адиб, 2013. – 352 с.
30. Сорбон. Шаҳрбону / Сорбон. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 336 с.
31. Сорбон. Барзгар. Зуза / Сорбон. – Душанбе, Ирфон, 2017. – 288 с.
32. Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероии Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 488 с.
33. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шакурӣ. – Душанбе: Деваштоҷик, 2006. – 456 с.
34. Шарифзода, Х. Баррасии як романи Сорбон // Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероии Одили Нозир / Х. Шарифзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.136-158.
35. Шукуров, М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ / М. Шукуров. – Хучанд: Нури Хучанд, 2006. – 190 с.
36. Шукуров, М. Мактаби одамият / М. Шукуров // Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият. – Душанбе: Адиб, 1991. – 268 с.

ПРОЗЫ СОРБОНА

В период независимости Республики Таджикистан в таджикской литературе произошли значительные качественные перемены. Страшные и полные противоречий события конца XX века полностью изменили не только социальный строй, но и унесли господствующую идеологию советского строя со всеми ее достижениями и неудачами. В настоящее время наряду с социально-экономическими, политическими и идейными переменами в жизни общества современная таджикская литература освободилась от оков господствующей прежней социальной идеологии, и активное обращение к национальным ценностям и традициям классической литературы, восстановление литературных отношений с фарсиязычными народами и расширение связей с литературами различных континентов мира предоставила нашим литераторам новые творческие возможности. Новая таджикская литература XX века прошла значительные этапы возрождения, эволюции и развития, а также взлетов и падений. Глубокое исследование литературы и творческая деятельность отдельных писателей этого периода с новых позиций в настоящее время является важнейшей задачей таджикских исследователей и литературоведов. В статье рассматривается специфическая структура произведений Сорбона, поэтическая форма, специфика средств и приемов, характерные средства художественного выражения, авторское видение и манера изложения действительности в произведении, составляющие целостность образной системы. Сорбон является одним из плодотворных таджикских писателей второй половины XX и начала XXI вв., и творческая деятельность писателя начинается с 1966 года. Этот период в таджикской прозе известен как «период развития и преобразования психологического изображения», что непосредственно повлияло на творчество молодого поколения, в том числе и на творчество Сорбона. Изначально он пытается проникнуть во внутренний мир человека и в его судьбу в трудных, трагических ситуациях, изображает и описывает в жанровых разновидностях, и в период трех этапов своего творчества достигает совершенства. Несмотря на то, что этот процесс в современной таджикской литературе по сравнению с западной и восточной литературой возник намного позже, тем не менее в творчестве таджикских писателей он создал значимые и новые творческие изменения.

Ключевые слова: Сорбон, проза, литература, традиция, творчество, поэтика, соотношение.

НАСРИ СОРБОН

Дар насри муосири тоҷик дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои муҳимми сифатӣ ба амал омад. Воқеаҳои мудҳишу пурихтилофи охири қарни XX натавонанд соҳиби чамбъятиро дигаргун кард, балки идеологияи ҳукмрони даврро бо тамоми шебу фарозихояш аз байн бурд. Акнун дар баробари дигаргуниҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсиву маънавӣ дар фазои нав адабиёти муосири тоҷик аз ҷорӣ будани идеологияи чамбъяти қаблӣ озод шуд, зеро рӯ овардан ба арзишҳои миллӣ ва суннатҳои адабиёти гузашта, барқарор намудани муносибатҳои адабӣ бо ҳамзабону адабиёти ҷаҳон ба аҳли илму адаб имкониятҳои нави эҷодиро фароҳам овард. Ба ақидаи муаллиф адабиёти муосири тоҷикии садаи XX марҳилаҳои муҳимми ташаккулу инкишофро дар заминаи бурду боҳти замон аз сар гузаронд, ки таҷқиқу таҳлили амиқи он ва таҷдиди назар имрӯз вазифаи аввалиндараҷаи мунаққидон ва адабиётшиносон маҳсуб меёбад. Дар мақолаи мазкур тамим

гирифта шуд, ки поэтикаи насри Сорбон, ҷанбаҳои назарӣ ва амалии таносуби мухтаво ва сабки фардӣ дар насри муосири тоҷикӣ, ки фаъолияти эҷодии нависанда аз нимаи дувуми қарни XX давраи инкишофи равиши реалистӣ оғоз меёбад, баррасӣ гардад. Маълум аст, ки дар ин давра «марҳилаҳои инкишофу таҳаввули тасвири психологӣ» вусъат меёбад, ки ба эҷодиёти насли нави ҷавон, аз он ҷумла Сорбон низ бетаъсир намонад. Сорбон дар аввалин навиштаҳои ба олами ботинии инсон ва сарнавишти ӯ таваҷҷуҳ намуда, дар навҳои мухталифи адабӣ дар марҳилаҳои муайяни замон ба камолоти эҷодӣ мерасад. Ин раванд дар адабиёти муосири тоҷик назар ба адабиёти Ғарбу Шарк гарчанде ки дертар зуҳур ёфта бошад ҳам, бо вучуди он дар эҷодиёти нависандагон дигаргуниҳои муҳимму тозаии эҷодиро ба амал овард.

Калидвожаҳо: Сорбон, наср, адабиёт, суннат, муосир, эҷодиёт, поэтика, таносуб.

THE SORBON'S PROSE

During the period of independence of the Republic of Tajikistan, significant changes took place in Tajik literature. The terrible and contradictory events of the late 20th century completely changed not only the social system, but also carried away the dominant ideology of the Soviet system with all its achievements and failures. Currently, along with socio-economic, political and ideological changes in the life of society, modern Tajik literature has freed itself from the shackles of the former dominant social ideology, and an active appeal to national values and traditions of classical literature, the restoration of literary relations with the Farsi-speaking peoples and the expansion of ties with the literatures of various continents of the world provided our writers with new creative opportunities. The new Tajik literature of the 20th century went through significant stages of revival, evolution and development, as well as ups and downs. A deep study of literature and the creative activity of individual writers of this period from new positions is currently the most important task of Tajik researches and literary critics. The article discusses the specific structure of Sorbon's works, the poetic form, the specific means and techniques, the characteristic means of artistic expression, the author's vision and manner of presenting reality in the work, which make up the integrity of the figurative system.

Keywords: Sorbon, prose, literature, tradition, creation, poetics, comparison.

Об авторе

Хошимова Хуршеда Абдуманоновна
Кандидат филологических наук, ведущий
научный сотрудник отдела современной
литературы
Институт языка и литературы имени
А.Рудаки НАНТ
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 21
E-mail: hurshedah@mail.ru

About the author

Khoshimova Khursheda Abдуманonovna
Candidate of philology, leading researcher
of contemporary literature
Institute of Language and Literature named after
A. Rudaki NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
Ave., 21
E-mail: hurshedah@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Хошимова Хуршеда Абдуманоновна
Номзади илми филология, ходими пешбари
илмии шуъбаи адабиёти муосир
Институти забон ва адабиёти ба номи
А.Рӯдакии АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х.
Рӯдакӣ, 21
E-mail: hurshedah@mail.ru

ВОЖАИ «ДИЛ» ДАР СУВАРИ ХАЁЛИ СОИБИ ТАБРЕЗӢ

Ӯрунова М. Р.

*Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров*

Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ дар китоби “Растохези калимот” бо иқтибос аз Виктор Шкловский чунин нигоштааст: “Кухантарин офариниши инсон дар ҳавзаи шеър офариниши вожаҳо будааст, аммо акнун калимот мурдаанд ва забон ба монанди ғӯристонест. Ҳар калима, дар асос, худ ба худ як “маҷоз” аст. Вақте калимотро мо имрӯз дар забони рӯзмарра ба кор мебарем, калимот барои мо “ошно”-анд ва фурми дарунии онҳо (ҷониби тасвирии вожа мавриди назари ўст) ва фурми берунии онҳо (ҷониби мусиқоии калимаро дар назар дорад) ба гунае ҳастанд, ки “эҳсос” намешаванд... Вақте мегӯем хуршеди “тобон” ё офтоби “равшан” ин “васф”-ҳо рӯзгоре зиндаву ғайбу будааст, вале имрӯз фақат калимаест, ки “мешиносем”, вале эҳсос намекунем. Бояд ба ёрии ҳунари шеър дубора ин калимоти мурда зиндагӣ аз сар гиранд” [3, с. 85-86].

Воқеан, як рукни муҳими баррасиву таҳлили поэтикаи ашъори суҳанварон таҳқиқи ҷойгоҳи вожаҳои хос дар мазмунсозиву маъниофарӣ маҳсуб меёбад ва имрӯз дар ин замина як қатор корҳо ба анҷом расида бошанд ҳам [1; 2; 5; 6; 7; 8; 14; 15], вале таҳқиқи ин масъала то ҳол дар адабиётшиносии тоҷик дорои холигоҳи зиёдест. Зеро баррасиву таҳқиқи паҳлуҳои мухталифи коргоҳи эҷодии суҳанварони мо заҳмати зиёдеро тақозо дорад, аз он ки аксари онон дорои сабки фардии хеш буда, дар корбурди вожаҳо ибтикороти хосеро ба намоиш гузоштаанд. Яке аз чунин суҳанварони чирадаст дар истифодаи калимоти хос Соиби Табрезӣ мебошад, ки ба ибораи Сирусӣ Шамисо намояндаи шеваи аввали сабки ҳиндӣ [17] буда, дар ғазалиёташ алфози маъмулии шеъри форсӣ-тоҷикӣ, мисли “ҷон”, “хун”, “ишқ”, “дил”, “май”, “доғ”, “ришта”, “дарё”, “гавҳар”, “қатра”, “садаф”, “нафас”, “оташ”, “нукта”, “паргор”, “гӯй”, “чавгон”, “тифл”, “девона”, “занҷир” ва ғайраро ба касрат истифода намуда, тариқи нигоҳи хос ба чунин калимот дар шеър сабабгори таҳаввулотии маъноии онҳо гардидааст. Ба андешаи адабиётшинос М.Нуруллоева “калимот ва ибороти дар коргоҳи офариниши Соиб беш аз сайри таърихиву забонӣ як сайри зебои шоирона доранд” [8, с. 21]. Вожаи “дил”, ки аз маҳбубтарин алфози шеъри дунявӣ ирфонӣ ба шумор меояд, дар ғазалиёти Мавлоно Соиби Табрезӣ басомади зиёд дошта, дар баёни андешаҳои мухталифтарҳи суҳанвар хидмат ба ҷо овардааст. Ин калима дар шеъри классикии форсӣ-тоҷикӣ собиқаи дерин дошта, ҳанӯз дар ашъори Одамушшуаро Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣву ҳамасрони ӯ аз ҷумлаи алфози пурқорбурди шеъри дунявӣ маҳсуб меёфт ва минбаъд дар сайри тақомули маъноии худ ба вожаи меҳварии шеъри ирфонӣ табдил ёфт. Чунон ки Рӯдакӣ гуфта:

*Дар дили мо шохи меҳрубонӣ бинишост,
Дил на ба бозӣ зи меҳри хоста барканд [6, с. 203].*

Камоли Хуҷандӣ фармуда:

*Он ки дар дил ҳаваси рӯзи висол аст ўро,
Хоби хуш дар сар агар ҳаст, хаёл аст ўро.
Дил зи чашмаи чӣ шуд, ар қард суоли назаре,
Чун назарҳост дар он, ҷои суол аст ўро?!
Ҳоли лабҳои ба хуни дили соҳибназарон
Ташна аз чист, чу дар пеш зулол аст ўро?...
Дили бемори ман аз долу алиф холӣ нест,
То қади чун алифу зулфи чу дол аст ўро [4, с. 23].*

Соиби Табрезӣ дар ғазалиёташ аз вожаи “дил” самаранок истифода карда, маъноҳои ҷолибу андешапарварро ба ҳам овардааст. Чунончи, дар байти зерин суҳанвар вожаи “дил”-ро дар баёни ҳолати рӯҳонии қаҳрамони лирикӣ – “ошиқ” басо моҳирона корбаст намудааст:

*Дил зи бими ғамза аз зулфаш намеояд бурун,
Беитар дар пардаи шаб меҳазад нахчири мо [13, с. 49].*

Дар ин байт вожаи “дил” шахсониди шуда, шеърӣ ба байтро таъмин сохтааст, яъне шоир гуфтанист, ки дил аз тарси ғамза маҳбуба аз зулфи ӯ берун омадан намехоҳад, аз ин

рӯ, ин “нахчир” – истиораи “дил” бештар дар пардаи шаб хазидан пеша менамояд – баёни хуби шоирона.

Баррасии ғазалиёти Соиби Табрезӣ ошкор месозад, ки ӯ вожаи мазбурро ҳам ба маъноии асли ва ҳам ба маъноии мармуз истифода намуда, дар заминаи ин калима як қатор ибораву ифода ва таркибҳои хушоянди шоирона низ тархрезӣ кардааст. Вожаи мазбур агар ҷое дили пуртапишу ғамноку бемору пиёдаву пурхуну ранчидаи шахси ошиқро ифода намояд, ҷои дигар сардиву гармӣ, сахтиву нармӣ, огоҳиву ноогоҳии дили маҳбуба ва ҷое дили бузургу равшану огоҳи инсонии комилро ифода намудааст. Чунончи, дар абёти зерин ба сифатҳои дили ошиқ ишораҳои сарех рафтааст:

*Ба водие, ки сабил аст хуни нофаи мушк,
Ба ашки гарму дили хунчакон кӣ пардозад? [13, с. 400].*

Ин байт мазмуни ирфонӣ дошта, суханвар аз ҳолати рӯҳонии ошиқ ҳадс мезанад ва мегӯяд, ки дар он водие, ки “хуни нофаи мушк” ройгон аст, яъне ҷое, ки ниёзмандони кӯи Маъшук фаровон ба назар мерасанд, ба ашки гарму дили хунчакони қаҳрамони лирикийи шоир – ошиқи содиқ, ки басо дар назди ӯ нотавону ҳақир аст, касе дар фикри ин фидоии роҳи ишқ намеафтад.

Ҷои дигар суханвар гуфтааст:

*Дил метапад, магар хабари ёр мерасад,
Ҷон дар тараддуд аст, ки дилдор мерасад [13, с. 428].*

Ин байт низ мазмуни ирфонӣ дошта, аз расидани хабари ёр ба тапиш омадани дили ошиқро ифода кардааст ва мутаносибан ба вожаи “дил” лафзи “ҷон”, ки дар ашъори суханварон, аз ҷумла Соиб, ҳамчун образҳои ҷуфт истифода мешаванд, хело хунармандона, бо истифода аз санъати ташхис, корбасти гардидааст.

Дар байти зерин суханвар боз ба ҳолати рӯҳонии яке аз қаҳрамонони марказии ғазал – ошиқ ишора намуда, бо истифода аз вожаи “дил” маънии зеҳнрасеро пайрезӣ кардааст. Дар мисраи сеюми ин порчаи ғазал “дил” ҳамчун ҷузъи ифодаи мардумӣ омадааст, яъне “дил об шудан”. Чунончи:

*Дардро сӯхтагони ту ба дармон надиханд,
Ҷигари ташина ба сарчашмаи ҳайвон надиханд.
То дар ин боғ чу шабнам нашавад об дилат,
Раҳ ба сарчашмаи хуршеди дурахшон надиханд [13, с. 497].*

Суханвар дар ин порча дар роҳи ишқ устувор будани ошиқро бо либоси бадеият баён намуда, гуфтанист, ки “сӯхтагони ту” – ошиқони кӯи Ёр ҳеч гоҳ дарди ишқро ба дармон ва ҷигари сӯхтаро ба оби ҳаёт иваз нахоҳанд кард, аз он ки дар ин боғ – истиораи ҷаҳон, то замоне ки шабеҳи шабнам дилат об намегардад, яъне риёзат намекашӣ - аз худ дарнамегузарӣ, ҳаргиз роҳ ба сарчашмаи хуршеди дурахшон нахоҳӣ ёфт. Чунки шабнам, маҳз ба василаи худро бохтан (бухоршавӣ-М.У.), аз таъсири нури хуршед, ба вай расидааст.

Бо истифода аз ифодаи мардумии “дил об шудан” ва ибораи шоиронаи “дили оина” Соиб байти ҷолиберо тарҳандозӣ намудааст:

*Об шуд дил з-интизору чеҳраи матлаб надид,
Дар дили оинаи мо ҳасрати тимсол намонд [13, с. 509].*

Яъне дили қаҳрамони лирикий – ошиқ дар роҳи расидан ба матлаб об шуд, аз ин рӯ, дар дили оинамонандаш, яъне покаш ба сабаби об шудан – нопадид гаштан, ҳасрати тимсол – чеҳраи Маҳбуб намонд, чунки дил, ки об шуд, нопадид гашт, ҳама ормонҳои низ баргараф гардид, яъне нестӣ пазируфт.

Соиби Табрезӣ дар абёти ғазалҳои ирфониву ахлоқӣ ва иҷтимоии хеш дар як байт борҳо вожаи “дил” ва тавсифоти он: “дили равшан”, “дили нозук”, “дили пурхун”, “дили садпора” ва ғайраро корбасти намуда, маъноҳои тозаву бикр офаридааст. Чунончи, дар байти зерини ирфонӣ шоир қаҳрамони лирикийи худро ситоиш аз он менамояд, ки ӯ фаҳр аз “рӯсиёҳӣ” дорад, аз он ки дар шеъри ирфонӣ ошиқ ҳамеша зоҳири худро дар маломат мегузорад ба вачҳи ошиқпешагии худ ва нофармонияш ба аҳкоми шариат, вале дар ниҳод инсонии солиму комил аст, аз он ки ҳақшинос аст:

*Дар дилу дар синаи ман рӯсиёҳӣ кимиёст
В-арна дорад синаи ман аз дили равшан чароғ [13, с. 562].*

Соиби Табрезӣ ҳарчанд дар зиндагӣ инсонии комгору комёр буд, вале боз ҳам дар ашъораш аз толеву тақдир забони шиква боз кардааст. Қалби нозуки ин суханвари

озодманишу хирадпешаро захми забони ҳасудону нотавонбинони замонаш захмӣ кардаву аз ин ҷаҳони фонӣ дилсардаш сохта буданд. Бино бар ин, суханвар дар яке аз ғазалҳои иҷтимоии хеш шиква аз толеъ ва nobасомониҳои ҳаёт карда, якчанд маротиба вожаи “дил”-ро дар таркиби ибороти шоиронаи худсохташ мутаносибан бо ифодаҳои мардумии бо лафзи дил ба ҳам омада басо ҳунармандона истифода намуда, маънииҳои зехнрасеро офаридааст. Чунончи:

*Шиква аз қачрави толеи ворун чӣ кунам?
Аждаҳо мешавад ин мор ба афсун, чӣ кунам?
Дилам аз захми забон коғазӣ сӯзанзада шуд,
Ҳамчу Исо нақашам рахт ба гардун, чӣ кунам?...
Дардҳо кам шавад аз гуфтани дарде, ки марост,
Аз тӯҳӣ кардани дил мешавад афзун, чӣ кунам?...
Созгорони ҷаҳонро дил аз ӯ пурхун аст,
Ман ба ин толеи носоз ба гардун чӣ кунам?
Буд то аз дили садпора асар кардам сабр,
Рафт якборагӣ аз даст дил, акнун чӣ кунам?...
Натавон сохт тӯҳӣ дил чу дар ин олами хок,
Даст, Соиб, наниҳам бар дили пурхун, чӣ кунам? [13, с. 585].*

Ин абёт баргирифта аз як ғазали дувоздаҳбайтаи суханвар, ки дар панҷ байти он бо вожаи “дил” метавон бархӯрд кард. Дар матлаи ғазал суханвар ҳарчанд аз лафзи “дил” истифода накардааст, вале барои равшан гардидани матлаб сабти он зарур доништа шуд, яъне ғазали шиквой будани он аз ҳамин байти матлаъ равшан ба назар мерасад. Дар байти сонӣ шоир барои нишон додани дили аз захми забони мардум озордидааш ташбеҳи хуберо дарёфт карда, онро ба коғазӣ сӯзанзада монанд менамояд ва дар мисраи дуюм талмеҳ мезанад ба қиссаи Исо пайғамбар, ки маҳз дар пероҳанаш ҷойгир гардани сӯзан, ки рамзи тааллуқоти дунёист, натавонист ба гардун бирасад. Мисли варақи сӯзанзада барин шудани дили қаҳрамони лирикийи шоир боис гардидааст, ки ӯ дигар майли осмон наметавонад бикунад. Дар идомаи сухан суханвар бо истифода аз ифодаи мардумии “дил ҳолӣ кардан”, ки сабаби рафъи ғаму андӯх аз дил мешавад, мазмуни ҷолиберо баён месозад. Суханвар таъкид менамояд, ки мардум бо гуфтани дарди дили хеш дар худ сабукиро ҳис менамоянд, вале дили ман ба ҷои ҳолӣ шудан аз нав бо дард пур мешавад ва боиси дар шигифт мондани “ман”-и шоир мегардад. Дар байти минбаъда суханвар ба онҳое рашқи сафед дорад, ки бо ҷаҳону қорҳои вай созиш намудаанд аз он манфиате ҳосил кардаанд, вале ин суханвари равшанзамир наметавонад бо ин ҷаҳони носозгор созиш бикунад. Дар идомаи фикр суханвар аз забони қаҳрамони лирикӣ мегӯяд, ки бо гиристан дидаву дил метавонад, ки ҳолӣ, яъне сабук шавад, вале забони шикваву дили “пурхун”- ғамдидаро, наметавон илоҷ кард. Суханвар боз ҳам фикрашро тақвият бахшида мефармояд, ки кӯшидам, ки то даме ки аз ин дили садпора нишоне ҳаст, сабр пеша намоям, вале ҳайҳот, ки дил баякборагӣ аз даст додам ва акнун илоҷи қор натавон пайдо кард. Дар мақтаи ғазал хулоса менамояд, ки дар ин “олами хок” – истиораи дунё, дил тӯҳӣ сохтан номумкин аст, аз ин рӯ, дасти худро бар рӯи дили пурхун мениҳам ва ҳама чизро таҳаммул менамоям, зеро дигар илоҷе надорам.

Соиби Табрэӣ дар ғазалҳои хеш калимаву ибораҳои зебои худсохте дорад, ки ба василаи вожаи “дил” ба ҳам омадаанд. Чунончи, дар байти зерин мураккабвожаи “оҳаниндил” дар ифодаи мазмуни ахлоқӣ басо мувофиқ афтадааст, яъне суханвар таъкид бар он менамояд, ки бо ҳама озодагии қаҳрамони лирикӣ – “ман”-и ӯ аз вай касе озурда нест, чунки гарчанде оҳанинчон – саҳтчон бошад ҳам, вале оҳаниндил – саҳтдил нест:

*Бо ҳама озодагӣ аз ман касе озурда нест,
Оҳанинҷонам, валекин оҳаниндил нестам [13, с. 621].*

Акси ин мазмун дар байти зерин бо ифодаи “дил аз санг гардидан” басо зехнрас афтадааст, яъне шоир гуфтанист, ки мешавад, яқин аст, ки мисоли гавҳар дилам аз санг шавад, вале афсӯс, ки ман аз миҷғони абри навбахор дур мондаам, яъне аз катраи абри найсон насиб набурдаам.

Ё худ дар байти дигар ибораи “нофи дил” истифода шудааст, ки маҳсули ҳаёли рангини Соиб буда, сабабгори ба вучуд омадани маънии тоза гардидааст:

*Рӯй аз гӯбори ҳодиса аз ҳам намекашем,
Мо нофи дил ба ҳалқаи мотам буридаем [13, с. 592].*

Ин байт низ мазмуни иҷтимоӣ дошта, таҳаммулпазирии “ман”-и шоирро ифода менамояд, яъне қаҳрамони лирикии шоир шахси матину устуворест, ки аз ҳодисоту воқеоти ночӯри зиндагӣ “рӯй дарҳам намекашад” – норизоӣ изҳор намекунад, аз он ки вай “нофи дил”-ро ба “ҳалқаи мотам” (бозёфтҳои тозаӣ шоирона-М.Ҷ.) буридааст, яъне аз тақдир будани ҳамаи нобасомониҳои ҳаёти хешро дарк намудааст. Соиб барои ифодаи ин андеша тавонистааст ҳамин гуна як тасвири нотакрори бадеиро, ки дар меҳвари он вожаи “дил” қарор дорад, биофарад.

Дар байти зерин суҳанвар иборои “қаъбаи дил”-ро дар ифодаи маънии ирфонӣ бо маҳорати хоса қорбасти намудааст, яъне “ман”-и шоир шабу рӯз пайваста рӯи худро сӯи қиблаи дил вогузор қардаст ва ба дигар қору амволи қаҳон қоре надорад ва барои исботи ин хислати ҳақиқати хеш тамсил мезанад ба офтоб ва таҳқир месозад онро, ки ҳар лаҳза вориди даре мешавад.

Ё худ дар байти поёнӣ иборои бадеии “нозболиши дил” мавриди истифода қарор гирифтааст, ки воқеан, бофтаву сохтаи таҳайюлотӣ бадеии ин суҳанвари номист. Шоир мегӯяд, ки як туркзодае – истиораи маҳбуба, ки миҷгон ба нозболиши дилам таъя дода буд, маро ба ҳоку хун қашид, яъне маро ба кӯи ишқ андохт, аз он ки дили ман нози ӯро бардошт.

Дар ҳоку хун қашид маро туркзодае,

Миҷгон ба нозболиши дил таъядодае [13, с. 656].

Иборои “киштии дил” байти дигари Соибӣ Табрэзиро қилову дурахши тоза бахшидааст. Суҳанвар мегӯяд, ки агар киштии дил аз оҳ бодбон медошт, тавассути он метавонистам аз ин муҳит – дунёи нобасомон, қанора бигирам:

Зи оҳ киштии дил бодбон агар медошт,

Аз ин муҳит умеди қанор доштаме [13, с. 678].

Суҳанвар дар ғазалиёташ “дил”-ро, шабеҳи соири суҳанварон, бисёр васф намудааст, шабеҳи “дили гарм”, “дили огоҳ”, “дили озод”, “дили равшан” ва ғайра. Дар қисме аз абёти шоир бо тавсифоти манфии он низ метавон бархӯрд қард, мисли “дили рамида”, “дили умедвор”, “дили хунҷакон”, “дили озурда”, “дили сарғашта” ва мисли инҳо. Ибтикороти Соибӣ Табрэзӣ дар қорбасти вожаи “дил” дар он зоҳир мешавад, ки дар қоргоҳи эҷодии ӯ якҷанд тавсифоти худсохти суҳанвар дар мазмунсозиву маъниофарӣ мақом гузидаанд, ки воқеан ҳам хуштарҳ афтадаанд. Чунончи:

Занги қудурат аз дили гурбатпарастӣ ман,

Бе сайқали қилои ватан во намешавад [13, с. 416].

Соибӣ Табрэзӣ дар ин байти иҷтимоӣ хеш ибораҳои тозаӣ “занги қудурат”, “дили гурбатпараст”-ро истифода намуда, шеърӣ байтро таъмин сохтааст, яъне ба андешаи шоир дили қаҳрамони лирикӣ – “ман”-и ӯ чунон моил ба мусофират аст, ки ҳатто ин фикр боиси дар дил пайдо шудани “занги қудурат” – ифодаи хуби бадеӣ, қардидааст ва ин занги қудуратро метавон танҳо ба василаи “сайқали қилои ватан” тоза намуд. Таркиби “занги қудурат бе сайқали қилои ватан во нашудан” низ аз бозёфтҳои хуби шоиронаанд.

Дар байти дигар Соибӣ Табрэзӣ иборои зебои “дили пошикаста”-ро истифода намуда, маънии қолиберо ба ҳам овардааст. Чунончи:

Чӣ хуш аст қолаи ман ба наво расида бошад,

Дили пошикастаи ман ба даво расида бошад [13, с. 450].

Маъниҳои маҷозии қалимаи “пошикаста” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” очиз, нотавон, заиф, беқудрат аст [16,78]. Аз ин қо иборои “дили пошикаста”-и Соиб далолат ба маъниҳои “дили очиз”-у “дили нотавон” менамояд, вале Соиб барои таъмини бадеияти бикри байт “дили пошикаста”-ро қорғирӣ намудааст.

Соиб қанд ғазали худро, шабеҳи байти болоӣ, бо вожаи “дил” ҳусни оғоз бахшида ва ё “дил”-ро муҳотаб қарор дода, ба ин восита гоҳе афкори ишқиву ирфонӣ хешро тарҳрезӣ намояд, гоҳе аз ахлоқу ҳикам сӯҳбат ба миён овардааст. Чунончи, дар ғазале бо матлаи

Дилро зи қайди қисм раҳо мекунем мо,

Ин доноро зи қоҳ қудо мекунем мо [13, с. 103].

маънии хуби ирфониро ба ҳам овардааст, зеро дар тасаввуф то даме ки қон дар қифаси тан қарор дорад, мақсад ба ҳусул нахоҳад омад.

Ё худ дар матлаи зерин

Эй дил, аз пасту қаланди рӯзгор андеша қун,

Дар барӯмандӣ зи қаҳти баргу бор андеша қун [13, с. 637].

муҳимтарин нуктаҳои афкори ахлоқии суҳанвар тарҳрезӣ гардидаанд, ки бо мурочиат ба дил оғоз меёбад.

Вожаи “дил” на танҳо ба матлаи ғазалҳои мухталифмазмуни шоир, ҳамчунин мақтаи ғазалҳои шро, ки дар баёни афкори андешаҳои гуногунтарҳи суҳанвар тарҳандозӣ гардидаанд, низ ҳусн бахшидаанд. Масалан, дар мақтаи яке аз ғазалҳои ҳикамиаш Мавлоно Соиби Табрзӣ чунин мефармояд:

*Аввал дилу забони худ аз тавба пок кун,
Соиб, агар насихати аҳбоб мекунӣ [13, с. 674].*

Ҷои дигар мефармояд:

*То магар, Соиб, чароғи куштаат равшан шавад,
Ҳар дили гарме, ки ёбӣ, гирди ӯ парвона бош [13, с. 549].*

Ҳамчунин гӯяд:

*То баровард сар аз ҳалқаи ҳастӣ Соиб,
Дили мо шонакаши зулфи парешоне буд [13, с. 453].*

Дар бисёр абёте, ки дар онҳо вобастаҳои адабӣ истифода гардидаанд, низ метавон бо вожаи “дил” бархӯрд кард, шабеҳи як дил, сад дил, ҳазор дил. Чунончи, дар байти зерини ишқӣ шоир васфи ҳолу хати маҳбуба карда, мегӯяд, ки аз ошиқон дилу ҷон талаб кун, зеро ки бо ҳусну малоҳат лоиқи сад дилу сад ҷон ҳастӣ:

*Дилу ҷон хоҳ зи ушиқ, ки бо он хату хол,
Лоиқи сад дилу шоистаи сад ҷон шудаӣ [13, с. 659].*

Дар сурудаҳои Соиби Табрзӣ бисёр ифодаҳои мардумӣ, ки ба воситаи вожаи “дил” сохта шудаанд, мисли “дил гарм шудан”, “дил мондан”, “дил хӯрдан”, “дил танг шудан”, “дил андохтан”, “дил ҳолӣ кардан”, “дил об шудан”, “дил торик шудан”, “дил ором гирифтани” ва ғайра басомади зиёд доранд, ки дар мисолҳои болоӣ низ ба онҳо ишораҳои сарех рафт. Масалан, дар байти зерин суҳанвар дар баёни андешаи ошиқонаи орифона ифодаи “дил танг шудан”-ро мавриди истифода қарор додааст:

*Дигар аз баҳри чӣ рӯз аст ҳаводори ту,
Дили ман танг шуд, эй чоки гиребон, мададе! [13, с. 680].*

Ҷои дигар ибораи “дил хӯрдан” басо моҳирона дар ифодаи маънии иҷтимоӣ мавриди қорбасти қарор гирифтааст. Чунончи, суҳанвар мегӯяд, ки мӯрча барои дарёфти донае дилашро меҳӯрад, яъне риёзат мекашад, вале бин, ки Офаридгор рӯзии барқи чаҳонсӯро дар хирман додааст:

*Мӯр дар ҳасрати як дона дили хеш хӯрад,
Рӯзии барқи чаҳонсӯз ба хирман бошад [13, с. 354].*

Соиби Табрзӣ чунон бохтаи вожаи “дил” аст, ки ҳар як байти баъзе ғазалҳои шро бо ин вожаи зебо мурассаъ сохтааст. Чунончи, дар ғазали зерин ин манзараро метавон басо равшан муоина кард:

*Гиря абрест, ки аз домани дил мехезад,
Оҳ гардест, ки аз рафтани дил мехезад.
Дами ҷонбахш ба ҳар тирадаруне надиханд,
Ин насимест, ки аз гулшани дил мехезад.
Дар ҳарими дил агар моҳрухе меҳмонест,
Ин чӣ нур аст, ки аз равзани дил мехезад.
Ҳар ҳиҷобе, ки ба илми назар аз пеш нахост,
Ба ду паймона маи равшани дил мехезад.
Чаши бад дур аз он силсилаи зулфи дароз,
Ки зи ҳар ҳалқаи ӯ шеваи дил мехезад.
Манъи Соиб натавон кард зи фарёду фиғон,
К-ин навоест, ки аз рафтани дил мехезад [13, с. 452].*

Ин ғазалро метавон ҳамчун як дилномаи кӯчаки Соиби Табрзӣ муаррифӣ кард, ки дар меҳвари ҳар байташ вожаи “дил” қарор дораду бори маънӣ мекашад. Ҳатто дар байти сеюм дар як байт ду бор калимаи “дил” қорбасти гардида, мазмуни баланди ошиқонаи орифонаро ба ҳам овардааст, яъне ба андешаи шоир агар дар хилватхонаи дил моҳрухе меҳмон бошад, аҷаб нуре аз равзани он берун мезанад, яъне дил назаргоҳи Ҳақ аст ва диле, ки манзари Ӯст, воқеан ҳам равшану беолоиш хоҳад буд.

Ҳамин тариқа, дар коргоҳи эҷодии Мавлоно Соиби Табрзӣ дар радифи дигар алфози серистеъмол, вожаи “дил” макоми махсусро касб намуда, дар пайрезии маониву мазомини хуби шоирона сахм гирифтааст. Байтҳое, ки тавассути корбурди лафзи “дил” дар ғазалиёти суханвар ба чилва меоянд, басо пурбору боназокат буда, аз истеъдоди фитриву ҳунарии соҳиби худ шаҳодат медиҳанд. Ҳарчанд дар қисме чунин абёт маъниҳо муқарраран оварда мешаванд, вале ҳамоно тозагии баёну тақрир ба назар мерасанд.

Адабиёт

1. Абдулганӣ. Аҳвол ва осори Мирзо Абдулқодири Бедил (Тарҷумаи Мирмуҳаммад Осафи Ансорӣ) / Абдулганӣ.- Кобул: Пуҳанҷии адабиёт ва улуми башарӣ, 1351. - 446 с.
2. Девони Соиби Табрзӣ. Бо эҳтимоми Ҷаҳонгири Мансур. Иборат аз ду ҷилд. - Техрон: Муассисаи интишороти Нигоҳ, 1384.-1896 с.
3. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафёи Растохези калимот (Дарсгуфторҳое дар бораи назарияи адабии сурагариёни рус). Муқаддима, тасҳеҳ, шарҳу тавзеҳот ва замимаи Шодимуҳаммад Суфизода / Шафёи Муҳаммадризо Кадканӣ. – Душанбе: ҶДММ “Наири файз”, 2023. – 399 с.
4. Камоли, Ҳуҷандӣ. Девон / таҳия ва тасҳеҳи матн аз Абдуҷаббори Суруш ва Саидумрон Саидов / Ҳуҷандӣ Камоли. – Ҳуҷанд: Ношир, 2011. - 611 с.
5. Насриддинов, Абдуманнон. Сеҳри мубин./ Абдуманнон Насриддинов. - Ҳуҷанд, 1996.- 196 с.
6. Насриддин, Абдуманнон. Рӯдакӣ (нусхашиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда)/ Абдуманнони Насриддин. – Ҳуҷанд, 1999. – 392 с.
7. Нуров, Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил. / Н.Нуров.–Ҳуҷан: Ношир, 2020.–443 с.
8. Нуруллоева, М. Соиби Табрзӣ (нажӯҳише дар ҳунари шоирӣ) / М.Нуруллоева. Ҳуҷанд:Нури маърифат, 2005. - 78 с.
9. Пригарина, Н.И. Индийский стил и ее место в таджикско-персидской литературы / Н.И.Пригарина. -М., 1991.- 212 с.
10. Саъдиев, Садрӣ Адабиёти тоҷик дар асри ХУП./Садрӣ Саъдиев. - Душанбе: Дониш, 985. - 284 с.
11. Соиб ва сабки ҳиндӣ дар густураи таҳқиқоти адабӣ. Бо кӯшиши ва эҳтимоми Муҳаммад Расули Дарёгаит.- Техрон,1371. – 456 с.
12. Соиби, Табрзӣ. Куллиёт. Бо муқаддима ва шарҳи ҳоли шоир аз Муҳаммад Аббосӣ / Табрзӣ Соиби. - Техрон: Исфанд,137.- 1834 с.
13. Соиб Мунтахабот / Табрзӣ Соиби. – Душане: Ирфон, 1980. – 703 с.
14. Тоҷибоев, Шарифҷон. Сифатҳои шоиронаи «чаим» дар ашъори Камоли Ҳуҷандӣ /Армуғони «Ганҷи сухан».Ҷилди 5 /Шарифҷон Тоҷибоев. - Ҳуҷанд: Ношир, 2013. - С. 92 - 104
15. Ҷурунова, Мавҷуда. «Ашк» дар оинаи хаёли Камоли Ҳуҷандӣ. Фаслномаи илмӣ-адабии «Камоли Ҳуҷандӣ». - № 1(1) 2015. - С.45 - 56
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди дуюм. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – С.78.
17. Шамисо, Сирус. Сабкишиносии шеър / Сируси Шамисо. - Техрон, 1346. - 420 с.

ВОЖАИ «ДИЛ» ДАР СУВАРИ ХАЁЛИ СОИБИ ТАБРЕЗӢ

Соиби Табрзӣ дар ғазалиёташ бисёр вожаҳои меҳвариеро корбаст намудааст, ки дар ифодаи афқору андешаҳои гуногунтарҳи ӯ нақш бозидаанд. Дар мақола аз хусуси ҷойгоҳи вожаи “дил” дар коргоҳи эҷодии ин суханвари номӣ маълумот дода шудааст. Аз баррасиву таҳқиқи ғазалиёти суханвар муаллифи мақола ба чунин натиҷа расидааст, ки ғазалиёти Соиби Табрзӣ саршор аз вожагони хос буда, хонандаи хешро аз имконоти беканори мазмунсозиву маъниофарии чунин калимот огоҳ мегардонад. Абёте, ки тавассути корбурди лафзи “дил” дар ғазалиёти суханвар ба чилва меоянд, басо пурбору боназокат буда, аз истеъдоди баланди ҳунарии соҳиби худ дарак медиҳанд. Ҳарчанд дар қисме чунин абёт маъниҳо муқарраран оварда мешаванд, вале ҳамоно тозагии баён равшан ба назар мерасанд.

Калидвожаҳо: Соиби Табрзӣ, коргоҳи эҷодӣ, вожаҳои хос, дил, тасвири хаёл, мазмунсозиву маъниофарӣ, ҳунари суханварӣ.

СЛОВО "СЕРДЦЕ" В ОБРАЗАХ ВООБРАЖЕНИЯ САЙИБА ТАБРЕЗИ

В своих газелях Сайиб Табрзӣ широко использует ключевые слова, которые играют важную роль в выражении его различных мыслей и идей. В этой статье автор исследует роль слова "дил" (сердце) в творчестве этого известного поэта. Изучив и проанализировав газели поэта, автор статьи приходит к выводу, что газели Сайиба Табрзӣ богаты специфическими словами, которые открывают перед читателем безграничные возможности для создания смысла и интерпретации. Образы, создаваемые поэтом с помощью слова "дил", отличаются особой тонкостью и изяществом, свидетельствуя о его высоком мастерстве. Хотя в некоторых газелях поэт повторяет одни и те же смыслы, его изложение всегда остается свежим и оригинальным.

Ключевые слова: Сайиб Табрзӣ, творчество, специфические слова, сердце, образы воображения, смыслотворчество, мастерство поэта.

THE WORD "DIL" IN THE CREATIVE WORKS OF SA'IB TABRIZI

In his ghazals, Sa'ib Tabrizi extensively employs key words that play a pivotal role in expressing his diverse thoughts and ideas. This article delves into the role of the word "dil" (heart) in the works of this renowned poet. By meticulously examining and analyzing the poet's ghazals, the author concludes that Sa'ib Tabriz's ghazals are rich in specific words that unveil before the reader boundless possibilities for meaning creation and interpretation. The imagery evoked by the poet through the word "dil" exudes exceptional delicacy and elegance, attesting to his supreme poetic mastery. Even though the poet revisits certain themes in some ghazals, his presentation invariably remains fresh and original.

Keywords: Sa'ib Tabriz, creativity, specific words, heart, imaginative images, meaning-making, poetic mastery.

Дар бораи муаллиф

*Урунова Мавҷуда Рустамовна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи
адабиёти классики тоҷик
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик
Бобочон Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
гузаргоҳи Мавлонбеков 1
E-mail: umavchuda@mail.ru*

Об авторе

*Урунова Мавдҷуда Рустамовна
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры классической таджикской
литературы
Худжандский государственный университет
имени академика Бободжон Гафурова
735700, Республики Таджикистан, г. Худжанд,
проезд Мавлонбеков 1
E-mail: umavchuda@mail.ru*

About the author

*Urunova Mavjuda Rustamovna
Candidate of philological sciences, associate
professor of the department of classical
Tajik literature
Khujand State University named after academician
Bobojon Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 1
Mavlonbekov
E-mail: umavchuda@mail.ru*

ТАЪСИРПАЗИРӢ АЗ НАВРӢЗ ВА БАӖОР ДАР АШӢОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Шодиева С. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар байни шуарои чӣ классик ва чӣ муосир маҳол аст, шоиреро тавон ёфт, ки ба васфи Наврӯзи оламафрӯз ва баҳори нозанин, ки мавсими бедории табиат ва хангоми тачдиди аҳду нишоту шодмонӣ ва айшу тараб аст, шеъре насароида ё байте нагуфта бошад. Лоиқ, ки худ шоире ошиқи зиндагӣ, ошиқи табиат, ошиқи ҳама гуна намуди зебо буд, дар ин бобат доди суханро додааст.

Наврӯз, ки қадимтарин чашн ва волотарин мерос аз ниёғони мост, хучастатарин, фархундатарин, фаррухтарин ва зеботарин чашни мост, чунки беҳтарин, бузургтарин ва хуррамтарин фасли солро меорад. Лоиқ баҳорро ҳамчун олиҳаи зебо, ки сар то по гулпӯшу гулрез шодбош мегӯяд ва аз омадани ӯ хурраму шод аст:

*Эй ҷамоли баҳру бар, шод омадӣ,
Эй баҳори сабзу тар, шод омадӣ.
Тозакориҳотро қурбон шавам,
Мисли ҳар соҳибҳунар, шод омадӣ.
Дар дилам кардӣ, назар бо чашими гул,
Гулҷамолу гулназар, шод омадӣ.
Аз қадамҳоят дилам гул мекунад,
Эй арӯси раҳгузар, шод омадӣ.
Дар лаби ҳар гунча овардӣ паём,
Аз саховат, аз самар, шод омадӣ.
Дар рағи ҳар майсаат маҷрои ризқ,
Баҳри абнои башар, шод омадӣ.
Дар канорат мебарад, инсон ба сар,
Як дами бедарди сар, шод омадӣ,
Эй бие, гул гуфтаву гул бишнавам,
Гул ба доман, гул ба сар, шод омадӣ [10, с. 380].*

Ғазали фавқ гӯё пояндозест аз шодӣ, завқ, сурур, нишот ба пешвози баҳор густурда шуда, ғазалест чун баҳор сар то по гулпӯш ва гулрез.

Дар байни мардум чунин расм аст, ки барои меҳмони азиз пояндоз мепартоянд. Пояндози аз ҳама беҳтару гарантар барои арус аст. Лоиқ ба баҳор «аруси роҳгузар» гӯён мурочиат менамояд, гӯё дар ғазале суннати тоҷиконаи меҳмоннавозиро ба ҷо меорад ва чунон ки мардум меҳмони азиз (ҳама меҳмон азизи аст)-ро «хуш омадед» мегӯянд ва истиқбол мегиранд.

Шоир ба баҳор симои инсонӣ додааст ва ба тасаввуроти мардумӣ, ки аз устураҳои бостонӣ сарчашма гирифтааст, таъсир бардоштааст. Агар устураи Машӣ ва Машиёна (Меҳрӣ ва Меҳриёна)-ро ба хотир орем, ки аз ду буттаи реббос (ревоҷ) рӯидааст, пай мебарем, ки Лоиқ ба ҳамин устура така намудааст, инсон аз гиёҳ пайдо шудааст. Баҳор низ инсон аст ва барои инсон ризку рӯзию нишоту тараб меорад.

Дар баҳрияҳои Лоиқ мо таъсирпардозихоро аз суннату оинҳои мардумӣ ба хубӣ пай мебарем ва ҷойгоҳи бовару русуми халқиро эҳсос менамоем.

Як нуқтаро бояд хотирнишон намуд, ки «хуш омадӣ» як навъ оини мардумӣ аст, ки реша дар боварҳои бостонӣ дорад. Агар ба ҷо овардану маросими қабул хусусияти этнографӣ (мардумшиносӣ) дошта бошад, маънии «шобош» (шод бош, хуш омадӣ) хусусияти фолклориро дорост, ки мо ин масъала ва шарҳи дигар оинҳои халқиро дар асарҳои фолклоршинос Равшани Раҳмонӣ дида метавонем [8, с. 253-259].

Матнҳои «шобош» дар ҳар маҳал ҳар гунаанд ва ба андешаи ин ҷониб кам ҷамъоварӣ шудаанд. Ғазали Лоиқро метавон як навъи «шобош» шумурд, ки реша аз фарҳанги мардумӣ дорад.

Оини дигари маъруфи мардумӣ «муждакорон» аст, ки бо номи «муждагонӣ» маъмул аст. Дар маҳалҳои гуногун бо номҳои «ҳайда» (ҳадя), тухфа, савғотӣ, севанчӣ, (себинчӣ) маъруф аст (ҳайдама бте, севинчӣ те. Ҳайдаме бте, отат туро дадай ба шу...):

*Лола-раққосаи машъалдоре,
Бойчечак шафақи субҳона.
Сабзаҳо - кокули навбофтае,
Мезанад бод ба нармӣ шона...*

*Бишкуфад чун гули бодом, нахуст,
Ҳамчу пайғомбари оғози баҳор.
Бод ҳар сӯ давад, мастомаст,
Талабад аз ҷама, «Тӯёна биёр!» [10, с. 60].*

«Тӯёна биёр!» гуфтани бод, гулгардонии бачагону навҷавононро, ки яке аз оинҳои оғози маросими ҷашни Наврӯзу баҳор аст, дар назар дорад. Бачагон дастаи гули сияҳгӯшро хона ба хона, деҳа ба деҳа гашта, мардумро муборакбод мегӯянд ва гуле мебахшанд. Мардум ба муборакбодии пайғоми баҳорӣ расида, ба онҳо тухфаҳо мебахшанд, яъне ҳайда (ҳадя) ё севанчӣ мебахшанд.

Дар омади гап, бояд хотиррасон намоем, ки «севинчӣ» вожаи узбекӣ буда, «севинч» маънои шодмонӣ, хуррамиро дорад ва дар баъзе маҳалҳои тоҷикнишин низ маъмул аст. Ҳадяи шоири дилбохта шеъри нобу волаи баҳорӣ аст:

*Баҳор омаду ман сабзҷонӣ мехоҳам,
Чу сабза сабзии бахти ҷаҳонӣ мехоҳам.
Ба пой ёр бе монанди арғувони баҳор,
Зи пой то ба сараш гулфишонӣ мехоҳам...*

*...Мехостам дидан туро,
Мастона бӯсидан туро.
Дар саҳнаи Наврӯзи дил,
Дил дода, санҷидан туро.*

*Мехостам гул чиданат,
Аз шеъри ман завқиданат.
Бо чашмаҳо ҷӯшиданат,
Бо сабзаҳо рақсиданат... [10, с. 389].*

Дар баҳрияҳои Лоик мо таъсири назми халкиро мушоҳида менамоем. Шеъри зерин дар пайравии шеъри халқӣ навишта шудааст ва саршори шавку сурур шодии кӯдакона аст:

*Наврӯз лола орад,
Май дар пиёла орад.
Пайгоми навбаҳорон,
Бар кӯҳу ёла орад.*

*Нарӯзи набаҳорон, бар дӯстон муборак!
Ҷашни гулу муҳаббат дар бӯстон муборак!*

*Наврӯз навҷавон аст,
Наврӯз ҷовидон аст.
Аз рӯзгори ширин,
Зеботарин нишон аст.*

*Наврӯзи набаҳорон, бар дӯстон муборак!
Ҷашни гулу муҳаббат дар бӯстон муборак! [10, с. 304].*

Лоик дар сурудани шеъри халқ аз таронаи халқии:

*Наврӯзу набаҳорон бар гулруҳон муборак!
Фарёди андалебон бар кӯдакон муборак!-ро дар назар доштааст.*

«Дуо» вожаи арабӣ аст ва дар забони тоҷикӣ онро «ниёиш» гӯянд. Маънои дархост аз Худо, хоҳиш ва ниёишро дорад [9, с. 400].

Муаллифони дастури таълимии “Адабиёти гуфтории тоҷикон” дуоро яке аз жанрҳои фолклорӣ шуморида, дар замонҳои бостон вучуд доштагӣ онро таъкид намудаанд [7, с.110-115]. Мардумон ба дуо ҳамчун сухани муқаддас бовар доранд. Мо ҳамамон дуо мекунем, дуо

медиҳем ва дуо мекунем. Байни мардум суханҳое ба монанди «дуои хайри падару модарро гир», «пир ба вай дуо додагӣ», «дуои Хоҷаи Хизрро гирифтааст», «як дуои хайр кун» ва амсоли инҳо маъмул аст.

Лоиқ низ ба ин суханҳо пайрав аст. Бесабаб нест, ки як китоби худро «Дасти дуои модар» ном гузоштааст. Ба гуфти мардум дуои хайри модарро гирифтааст ва ба ин пояи бузургӣ расидааст:

*Баҳор омаду домани теппаҳо сабз аст,
Тарона сабз, сухан сабз, муддао сабз аст.
Фақат на чеҳари саҳрову синаи талҳо,
Нигоҳу чаиму дилу ҷони одамон сабз аст.
Ба рӯи сабза нишинам, ба ёди чеҳари сабз,
Ки ишқи ӯ ба дилам то дами бақо сабз аст...
Равам ба пои дарахте, ки зарқи гул бошад,
Бигурсам аз лаби баргаи, ки то кучо сабз аст...
Бигирам аз лаби гунча дуои сарсабзӣ,
Зи бас алайҳи хазон решаи дуо сабз аст [10, с. 389].*

Сабз (ранги сабз) рамзи баҳор, рамзи зиндагӣ, рамзи ҷавонӣ, рамзи хайру баракату боварӣ аст ва дуои сабз хостани шоир на барои худ, балки барои ҳама аст. Шоир худ ба расми мардум низ дуои сабз медиҳад:

*Ту гули шукуфтарӯй, ҳама беҳазон бимонӣ,
Ту баҳорӣ гулфишонӣ, ҳама гулфишон бимонӣ,
Ҳама дам кунам дуоят, ки чунин ҷавон бимонӣ.*

*Ту маро шинохтӣ боз, ту маро гудохтӣ боз,
Ба сипоси он муҳаббат, ту маро навохтӣ боз,
Ҳама дам кунам дуоят, ки чунин ҷавон бимонӣ [10, с. 234].*

Савганд низ яке аз таронаҳои машҳури фолклор аст. Суханест, ки инсон ҳақ будан ё ҳақ набудани худро собит месозад, иқрор ё эътирофест, ки шахс аз рӯи шараф ва номуси худ мекунад ва номуси худ мекунад ва худро ё бузургеро шохид гирад [1, с. 12209]. Шоири ошиқ – Лоиқ маҳз дар баҳори рӯишҳову пӯишҳо ошиқ шудааст:

*Дил ҷудо, дида ҷудо, ақл ҷудо ошиқаме,
Ба Худо ошиқаме, ба Худо ошиқаме!
Номи ӯ номаи бахт,
Номи ӯ номаи ишқ.
Эй хушо, дар дили ман,
Шӯру ҳангомаи ишқ!
Дил ҷудо, дида ҷудо, ақл ҷудо ошиқаме,
Ба Худо ошиқаме, ба Худо ошиқаме! [10, с. 145].*

Машварат (маслиҳат) низ ба андешаи фолклоршиносони тоҷик – Р.Раҳмонӣ ва С.Қосимӣ як навъи жанри фолклорӣ буда, собиқаи таърихӣ дорад [7, с. 142-143]. Машварат (маслиҳат) оин, одат ва ё расмест, ки калонсолон ҳангоми баргузориҳои ягон чашну маърака чамъ шуда, ба фарзандон, хешовандон ва хурдсолон маслиҳатҳо медиҳанд. Байни халқ маросиме бо номи «Маслиҳатбошӣ» низ маъмул аст, ки ҳамон машварат (маслиҳат) аст.

Лоиқ низ аз ҳамин оин, одат ё русуми халқӣ дар ашъори худ истифода бурдааст. Машварат панд ё андарз нест, ба мақол ё зарбулмасал монандӣ дошта бошад ҳам, салоҳияташ дигар аст. Лоиқ ба мисли пирони солдидаву ҷаҳоншинохта маслиҳат медиҳад:

*Дӯстон, то умр бошад, ҳар баҳор ошиқ шавед!
Бо нигоре дар ҷаҳони пурнигор ошиқ шавед!
Пилтаҳои кокули ёре агар бар бод рафт,
Бо ҷамолақҳои мӯи обшор ошиқ шавед!
Гар саре доред сабзу лоиқи дори баланд,
Бо баёзи гардани занҷирадор ошиқ шавед!
Гар диле доред лабрези ҷунуну иштиёқ,
Бо гули рухсорай доимбаҳор ошиқ шавед...!
Мисли гул як бор дар субҳи ҷавонӣ бишукӯед,
Мисли ман ҳар дам ба ҳусни рӯзгор ошиқ шавед! [10, с. 304]*

Ҳама кас ошиқи баҳор аст. Лоиқ баҳору ишқу зиндагиро ситоиш менамояд ва машварат медиҳад, чунки инҳо намои офариниш дошта, асоси ҳастиянд.

Дар шеъри дигар низ, ки хусусияти машваратиро дорост, Лоиқ фарохтар ва жарфотар моҳияти масъаларо тасвир мекунад ва андеша меронад:

*Дар гирди хони Наврӯз хешу табору ёрон,
Дуранд ё ки наздик, бояст ҷамъ оянд.
Бошад, ки сер бинанд, соли дароз ҷамро,
Бо ҷамдигар бисозанд, бо ҷамдигар бипоянд.*

*Дар рӯи хони Наврӯз бояд, ки боз бошад,
Ҷам шохаи гули тар, ҷам неши сабзи гандум.
Бошад, ки бахти одам, бошад чу гул шукуфон,
Бошад, ки сер бошанд, аз нон тамоми мардум.*

*Дар рӯи хони Наврӯз рамзи тамоми дунё,
Ё ҷафтсин бибояд, ё ҷафт навдаи он.
То боғи ҷафт иқлим рӯи хазон набинад,
То боғи умр бошад, то ҷовидон гулафшон.*

*Дар базми иди Наврӯз аз ҷафт навъи бода,
Ман ҷоми хештанро нур мекунам, ҷарифон.
Менӯшамаш ба шодӣ бо кулли мардуми даҳр,
Рӯзи ғаме набинад, то ҷафт пушти инсон [10, с. 133].*

Оростани суфра (дастрахон)-и наврӯзӣ оин ё анъанаи қадимаи тоҷикон аст, ки чӣ гуна бояд ороста шавад. Ин чиз маълум ва маъруф аст - суманак, ҷафт син, ҷафт шин, ҷафт мим, ҷафт чин ва амсоли инҳо рамзи баҳору бороварию фаровонист.

Рақами “7” (ҷафт) пеши мардум азиз ва муқаддас аст. Ҷарчанд бозмондае аз тасаввуроти бостонист, ҳоло ҳам мавриди таваҷҷуҳи одамон аст. Агар ҷафт сину ҷафт шинҳо хусусияти нимодӣ дошта бошанд, лекин ҷафт пушт ҳисобӣ аст. Одамон ҳоло ҳам ба ҷафт пушт боварӣ доранд.

Ноғуфта намонад, ки байтҳои дуҷуми ҳар банди шеъри зикргардидаро метавон «нӯшбод» гуфт. Нӯшбод низ оин ё суннатест, ки ҳамчун гунаи адабиёти гуфторӣ собиқаи таърихӣ дорад. Сухани махсусест, ки дар маърақаҳо, чашнҳои арусию домодӣ, зодрӯз, гаштак, хатнасур ҳарифона барои шод гардонидани ҳозирин гуфта мешвад. Дар адабиёти навишторӣ истилоҳи «дӯстгонӣ» мавҷуд аст, вале ин истилоҳ дар байни мардум чандон машҳур нест. Дӯстгонӣ пешкаш намудани шароб буда, нӯшбод суханест, ки онро дар анҷумани майкашон ва дар маросимҳои мардумӣ, ки бешароб аст, садо медиҳад. Нӯшбод ҳам бо наср ва ҳам бо назм ва ҳам омехта гуфта мешавад, ки ин ба донишу заковату ҷаҳонбинии гӯянда вобаста аст.

Лоиқ ба ҳамин суннату оини мардумӣ пайравӣ намудааст. Нӯшбоди баҳорӣ у шояд беҳтарин нӯшбодест, ки кайҳо мардумӣ шудааст:

*Эй гунҷаи хандида, Наврӯз муборак бод!
Эй чаишаи ҷӯшида, Наврӯз муборак бод!
Эй камдили тарсида, аз шиқ фуру бигзар,
Эй оишқи шӯрида, Наврӯз муборак бод!
Эй шохаи хушида, имсол ту наркуфтӣ,
Эй пунбаи болида, Наврӯз муборак бод!
Эй ёри аламдида, имсол кучо рафтӣ?
Эй ёри писандида, Наврӯз муборак бод!
Эй ҳусни барозида, Наврӯз муборак бод!
Эй ҷону дилу дида, Наврӯз муборак бод! [10, с. 391].*

Ин муборакбодии наврӯзиро метавон суруди мутантани чашни Наврӯз номид, ки ҳар сол дар рӯзи нави соли нав маъное наву мақоме нав пайдо мекунад.

Хулоса, шоир Лоиқ Шералӣ дар ашъораш аз тасаввуроти мардумӣ, оину суннатҳои халқӣ ва жанрҳои адабиёти гуфторӣ фаровон истифода бурдааст, ки мо танҳо чашмандозе ба онҳо кардем. Мавзуи мавриди назар масоилест, ки бояд дар оянда аз ҷониби мутахассисон ва фолклоршиносон мавриди омӯзишу пажӯҳиши амиқ қарор бигирад, чунки ҷойгоҳи расму оину ақидаву ҷаҳонбинии мардум дар ашъори баҳорию наврӯзии Лоиқи бузургвор дар пояи баланд буда, мақом ва манзалати хосро соҳибанд.

Адабиёт

1. Деҳхудо. Лугатномаи Деҳхудо. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1373.
2. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (ҷ.3. Наврӯз ва дигар ҷашнҳо). – Душанбе: ҶДММ “ЭР-граф”, 2018.
3. Қосимӣ С.А. Наврӯзнамаи Саъдӣ / С.А. Қосимӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020.
4. Пешивои миллат - Пешивои Наврӯз. Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-ҷумҳуриявӣ бахшида ба ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ (мураттибон: Қосимӣ С.А., Мерганзода М.). – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2024.
5. Раҳимов Д. Заминаҳои асотири Наврӯз. Китоби “Дастовези наврӯзӣ” (мураттиб: Қосимӣ С.). - Душанбе: ДДОТ ба С.Айнӣ, 2018.
6. Раҳмонӣ Р. Наврӯзи ориёи тоҷикон // Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: ДМТ, 2013.
7. Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С. Адабиёти гуфторӣ тоҷикон / Р. Раҳмонӣ, С. Қосимӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020.
8. Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: Дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: ДМТ, 2021.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (ҷилди 1). – Москва: Советская энциклопедия, 1969.
10. Шералӣ Лоик Қулӣёт. Ҷилди 1. Ашъор / Лоик Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008.

ТАЪСИРПАЗИРӢ АЗ НАВРӢЗ ВА БАҲОР ДАР АШӢОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Муаллифи мақола аввалан, дар хусуси он маълумот медиҳад, ки дар байни шуарои ҷӣ классик ва ҷӣ муосир маҳол аст, шоиреро тавон ёфт, ки ба васфи Наврӯзи оламафрӯз ва баҳори нозанин шеъре насароида ё байте нагуфта бошад. Баъдан, вобаста ба ашъори наврӯзия ва баҳорияҳои Лоик, ки худ шоире ошиқи зиндагӣ ва ошиқи табиат буд, маълумот додааст. Шоир аз ҷумла, баҳорро ҳамчун олиҳаи зебо, ки сар то по гулпӯшу гулрез шодбош мегӯяд ва аз омадани ӯ хурраму шод аст. Инчунин, муаллиф дар ашъори Лоик таъсирпардозихоро аз суннату оинҳои мардумӣ ба хубӣ пай бурда, ҷойгоҳи бовару русуми халқиро эҳсос намуда, бо овардани порчаҳои шеърӣ андешаҳои худро собит кардааст. Ҳамзамон, муаллиф таъсирпазирӣ расму оинҳои дигари наврӯзӣ, аз қабилӣ «муждакорон» («муждагонӣ»), «ҳайдадиҳӣ» ё «ҳадядиҳӣ»), орогани суфра (дастрахон) ва мавқеи жанрҳои адабиёти гуфторӣ - «дуо», «савганд», «машварат» («маслиҳат») ва «нӯшбод»-ро дар ашъори Лоик Шералӣ бо намунаҳо нишон дода, ба чунин хулоса омадааст, ки мавзӯи мавриди назар масоилест, ки бояд дар оянда аз ҷониби мутахассисон ва фолклоршиносон мавриди омӯзишу пажӯҳиши амиқ қарор бигирад, чунки ҷойгоҳи расму оини ақидаву ҷаҳонбинии мардум дар ашъори баҳорияи наврӯзии Лоикӣ бузургвор дар пояи баланд буда, мақом ва манзалати хосро соҳибанд.

Калидвожаҳо: шоир, шеър, Наврӯз, баҳор, баҳорияҳо, суннат, оин, русум, ҷашн, «муждагонӣ», «ҳадядиҳӣ», жанр, адабиёти гуфторӣ, «дуо», «савганд», «машварат», «нӯшбод», фолклоршиносон.

ВЛИЯНИЕ НОВРУЗА И ВЕСНЫ В СТИХАХ ЛОИКА ШЕРАЛИ

Прежде всего, автор статьи дает информацию о том, что ему удалось найти поэта, который спел стихотворение или стих в честь Навруза и славной весны. Затем он рассказал о стихах Лоика «Новрузия» и «Бахария», поэта, влюбленного в жизнь и природу. Поэт, в частности, приветствует весну как прекрасную богиню, с головы до пят покрытую цветами и гордую и радую ее приходу. Также автор заметил в стихах Лоика влияние народных традиций и обычаев, почувствовал место народных верований и обычаев, обосновал свои идеи, приводя поэтические фрагменты. В то же время автор показывает влияние других ритуалов Навруза, таких как «муждакорон» («благое известие», «езда» или «пожертвование»), украшение стола (столов) и положение жанров устной литературы - «молитва», «клятва», «консультация». («совет») и «ношбод» в стихотворениях Лоика Шерали на примерах он пришел к выводу, что рассматриваемый предмет должен глубоко изучаться и исследоваться специалистами и фольклористами. в будущем, потому что место написания народных обрядов, идей и мировоззрения в стихотворениях «Весна» и «Новруз» великого Лоика находится на высоком уровне, и они имеют особый статус и положение.

Ключевые слова: поэт, поэзия, Навруз, весна, традиция, обычай, праздник, «евангелизация», «дарение», жанр, устная литература, «молитва», «клятва», «консультация», «ношбод», фольклористы.

THE INFLUENCE OF NOVRUZ AND SPRING IN THE POEMS OF LOIC SHERALI

First of all, the author of the article gives information that he was able to find a poet who sang a poem or verse in honour of Navruz and the glorious spring. He then talks about Loik's poems 'Novruzia' and 'Bahariya', a poet in love with life and nature. The poet, in particular, hails spring as a beautiful goddess, covered from head to toe with flowers and proud and happy about its arrival. The author has also noticed the influence of folk traditions and customs in Loik's poems, felt the place of folk beliefs and customs, and substantiated his ideas by citing poetic fragments. At the same time, the author shows the influence of other Navruz rituals such as "mujdakoron" ("good news", "ride" or "donation"), decoration of the table(s) and the position of oral literature genres - "prayer", "oath", "consultation" ("advice") and "noshbod" in the poems of Loik Sherali on examples he came to the conclusion that the subject under consideration should be deeply

studied and researched by specialists and folklorists. in the future, because the place of writing folk rituals, ideas and worldview in the poems "Spring" and "Novruz" of the great Loik is at a high level and they have a special status and position.

Keywords: poet, poetry, Navruz, spring, tradition, custom, holiday, "evangelisation", "gift", genre, oral literature, "prayer", "oath", "consultation", "noshbod", folklorists .

Дар бораи муаллиф

*Шодиева Ситора Раҳматбеговна
Унвонҷӯйи кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: shodievasitora500@gmail.com*

About the author

*Shodieva Sitora Rakhmatbegovna
Applicant departments of theory and history
literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
Ave., 121
E-mail: shodievasitora500@gmail.com*

Об авторе

*Шодиева Ситора Раҳматбеговна
Соискатель кафедры теории и истории
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: shodievasitora500@gmail.com*

МАҚОМИ ЭҶОДИИ НИЗОМ ҚОСИМ ДАР ЧОМЕА ВА БАҶОИ МУҶАҚҚИҚОНУ ҲАМКАСБОН БА АШЪОРИ Ё

*Абдураҳимов Б. А, Маҳкамов Д. С.
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Адабиёти тоҷик, махсусан шоҳаи назми он, дар даҳ соли охири даврони шӯравӣ ва солҳои аввали замони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардиши куллиро паси сар карда, аз рӯи аҳамият ва бардошти хоси худ ба адабиёти ду даҳсолаи аввали асри гузашта қобили муқоиса аст. Назми тоҷик дар ин давра ба тағйироти кулӣ мувоҷеҳ гашт. Ин даврае буд, ки агар носирони тоҷик ба ҳар навъ хомӯшӣ ихтиёр карда бошанд, шоирон беихтиёр ба гирдоби тағйироти ҷиддӣ ва дигаргуниҳои бузурги сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ афтада, бетараф истода натавонистанд, бо шеър андешаву афкори хешро изҳор доштанд ва дар қори ба вучуд овардани афкори умумии ҷомеа саҳм гузоштанд. Зеро «шеъри тоҷик аз солҳои 1985-86 сар карда раванди худро тағйир дод ва дар он тамоюлҳои нав падида омаданд. Ин падидаҳо ба сиёсати «бозсозӣ» метавон иртибот дод». [3, с. 612]. Яъне, бедории шеъри тоҷик маҳз аз ҳамон давра шурӯъ шуда буд. Қавли муҳаққиқ Х. Асосода дар ин бора дуруст бошад ҳам, ногуфта намонад, ки заминаи ин дигаргуниҳои инқилобӣ андаке пештар – солҳои шастуми асри бист шурӯъ шуда буд, ки аз интиҳоби мавзӯю сохтори нави шеър дар ашъори шоироне чун Муъмин Қаноат, Бозор Собир ва Лоик маншаъ мегирифт. Ин аст, ки давраи ниҳии адабиёти навини тоҷик – “солҳои 1960-1980-ро давраи таҳаррукоти ҷадид, зуҳури андешаҳои тоза ва марҳалаи бозгашт ба асолати хеш” [2, с. 73] номида мумкин аст. Ҳамин тавр, “ба назари аксари муҳаққиқони адабиёт, Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоик, Ғоиб Сафарзода, Ҳабибулло Файзулло, Гулрухсор, Гулназар, Зиё Абдулло, Низом Қосим, Камол Насрулло аввалин шоироне буданд, ки дар пайкари рокиди шеъри тоҷик тағйир ва таҳаввули тоза эҷод карданд” [2, с. 75]. Ба марҳалаи мазкури адабиёт, алалхусус, шеъри тоҷик М. Шакурӣ баҳои дуруст дода, онро *шеъри таҳқиқӣ* номидааст: “умуман, аз даҳаи шасти садаи бист то ба имрӯз шеъри тоҷикии Фарорӯд шеъри таҳқиқӣ аст ва таҳқиқи бадеии он бештар таҳлилий ва гоҳе тасвирӣ аст” [18, с. 105-118]. Дар мавриди шеъри таҳқиқӣ ё таҳлилий ин муаллиф ва муҳаққиқони дигар шарҳу баёни иловагӣ ё бештар ироа накарда бошанд ҳам, мусаллам он аст, ки маҳз дар ин давра шоирон бо ашъори худ ба таҳлили вазъи иҷтимоӣ даст заданд ва то андозае дар дигаргуниҳои фаҳмиши аҳли ҷомеа дар давраи Истиқлоли кишвар саҳм гузоштанд.

Давраи ниҳии марҳалаи мазкур: охири солҳои ҳаштодум – аввали навадум, яъне, давраи ошқорбаёнӣ ва ҷанги шаҳрвандию барқарории истиқлолияти миллиро метавон чун як зермарҳалаи алоҳидаи муҳим, давраи гузариш аз як сохтори ҷамъиятӣ ба сохтори дигар номид. Махсусияти ин давра аз он иборат аст, ки вобаста ба бесарусомониҳои солҳои аввали Истиқлол, ҷанги шаҳрвандӣ «чун анъана «ҳарфи дард» дар шеър бештар зоҳир мегардад ва баёнгари фоҷиаи миллии ҳам ҳаст» [3, с. 617]. Дар бораи шеъри зермарҳалаи мазкур (солҳои 1985-1995), махсусиятҳо ва заминаҳои пайдоиши он дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқоти комил мавҷуд нест. Ба андешаи мо, ҷӣ тавре дар оғоз зикр шуд, яке аз вижагиҳои барҷастаи ин давра ба ашъори оғози асри бистум ва арафа ва солҳои аввали инқилоби октябри солҳои 1917-1918 ҳам аз рӯи сохт ва ҳам мазмун монанд будани он аст. Дар ин бора шоир Низом Қосим низ дар як мақолааш ёдовар шуда, ки шеъри тоҷикии форсӣ “дар асл дигаргуна будааст ва дар як қарни охир боз тағйири шаклу қолаб кард” [17, с. 75]. Яъне, ҳамин тағйирот дар шеъри тоҷикӣ барвақттар – оғози асри бистум шурӯъ шудааст.

Вобаста ба ин, суоле ба миён меояд, ки чаро маҳз дар ҷунин марҳалаҳои гардиши кулӣ ва ҳалқунандаи таърих, марҳалаҳои тақдирсози ҳалқу миллат ва давлат шеър мавқеи намоён пайдо карда, садои шоир баланд гардида, ба дигаргуниҳои ҷамъиятӣ ва сиёсӣ таъсир мегузорад? Яъне, чаро дигаргуниҳои ҷамъиятӣ ба намудҳои дигари ҳунар не, маҳз ба шеър таъсир мерасонанд? Дар ин маврид нигоштаи муҳаққиқи Ғарб Ҷ. Сампрон қобили зикр аст: Зеро “аз миёни ҳамаи фаъолиятҳои адабӣ шеър дигаргуниҳои иҷтимоиро зудтар дармеёбад ва ҳатто, гоҳе пешопеши онҳо гом бармедорад” [4, с. 113]. Ба андешаи мо, дар даврони инқилобӣ ва ҳодисаҳои муҳими таърихӣ шеър аҳамияти сиёсӣ пайдо мекунад. Зеро шеър худ як инқилоб аст, инқилоби маънӣ ва мазмуни зиндагӣ дар ҷомеа. Масъалаи мазкур – то ҷӣ андоза шоирон дар ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ, сиёсии солҳои ҳаштодум ва аввали Истиқлоли давлатӣ саҳм гузоштанд, мавзӯи алоҳидаи баҳс буда метавонад. Аз ин ҷиҳат

омӯзиш ва баррасии шеъри тоҷик дар охири даврони шӯравӣ ва замони Истиқлоли давлатии кишвар дар мисоли ашъори намояндагони маъруфи имрӯзаи адабиёти тоҷик аз ҷиҳати бадеият, сиёсат, иҷтимоӣ аҳамияти муҳим дорад. Мутаассифона, дар ин бобат дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқоти муфассал анҷом дода нашудааст.

Ҳамин тавр, чун дар ду даҳсолаи аввали асри бистум дар охири солҳои ҳаштодуми қарни гузашта шеъри тоҷикӣ сохтор ва мазмунҳои нав пайдо кард. Қавли муҳаққиқон дуруст аст, ки чунин ашъорро таҳқиқӣ, созанда, сафарбаркунанда, тарғиботӣ, даъваткунанда, “шеъри шиор” метавон номид. Маҳз дар ин давра дар ашъори шоирони насли дувум ва ҷавони тоҷик шеъри нав, шиоргуна, даъватӣ, шеъри сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба вучуд омад. Дар байни муаллифони онҳо шоири ҷавон ва умедбахш Низом Қосим низ буд, ки бо сабку услуби хоси худ ба майдон бо қадамҳои устувор ворид гардида, мавқеи худро пайдо кард ва то андозае дар сохтор ва мазмунӣ як қатор намунаҳои назми анъанавии классикӣ чун ғазал, рубоӣ ва дубайтӣ навигариҳои қобили зикр дохил карда, дар шаклҳои нави назми тоҷик низ қуввасанҷиҳо намуд. Низом Қосимро дар мавриди шеъри навоварона ҳарчанд метавон идомабахши таҷрибаи устодон Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ ва пеш аз ҳама, Муъмини Қаноат, Бозор Собир ва Лоик Шерали номид ва худ ҳам хешро шогирди онҳо меҳисобад, дар шеър ба тағйироти мазмунӣ ва шакливу ҳунарие даст зад, ки маҳз маҳсули ҳунари худӣ ӯст.

Низом Қосим (тахаллус – Пури Ҷаҳонгир) 16 сентябри соли 1958 дар шаҳри Қурғонтеппа (имрӯза Бохтар) таваллуд ёфтааст. Соли 1974 мактаби миёнаи №9 шаҳри Норақ, соли 1979 факултаи филологияи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро бо ихтисоси филолог-журналист хатм намуда, қадамҳои нахустинаш дар эҷодкорӣ ба журналистика оид буда, солҳои зиёд дар идораи рӯзномаву маҷаллаҳо фаъолият карда, баробари ин, дар шеър низ қуввасанҷӣ намудааст. Муддате ба қори роҳбарӣ низ пайваста, соли 2006 аз рӯзҳои нахустини таъсиси Муассисаи давлатии «Телевизиони кӯдакону наврасон «Баҳористон» директори он таъйин шуда, муддати чор сол фаъолияти ин муассисаи нави фарҳангиро ба роҳ монд. Дар бораи ин давраи фаъолият, нозуқиҳои ин қор ва бардошташ аз қор бо кӯдакону наврасон шоир дар як мусоҳибааш муфассал сухан гуфтааст. Бо назардошти фаъолияти хубаш дар қорҳои роҳбарӣ ва давлатӣ Низом Қосим соли 2010 вакили Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, узви Кумитаи илм, маориф, фарҳанг ва сиёсати ҷавонон интихоб шуда, бори дувум низ аз 1 марти соли 2015 ин вазифаро ба уҳда гирифт. Ба дӯши ӯ вазифаҳои зиёд ва масъули ҷамъиятӣ гузошта мешаванд.

Низом Қосим аз соли 1987 узви Иттифоқи нависандагони СССР, аз соли 1992 узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, аз 30 июни соли 2015 раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон мебошад. Ӯ дар як вақт узви Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии ҚТ, Кумитаи Ҷоизаи давлатии ҚТ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Шурои марказии Ҳаракати ҷамъиятии ваҳдати миллий ва эҳёи Тоҷикистон, Раёсати ИН Тоҷикистон аст.

Бо вучуди фаъолияти зиёди ҷамъиятию давлатӣ Низом Қосим ҳамчун шоири сермаҳсул шинохта шуда, то ба имрӯз 21 маҷмуаи ашъор, мақолаву очеркҳо, асарҳои саҳнавӣ ва тарҷумаҳои ба чоп расидаанд. Асарҳои батабърасидаи ӯ ба таври хронологӣ ба тартиби зер мебошанд: “Хӯшаи шеър” (соли 1984), “Хуни ситора” (соли 1988), “Паровар” (соли 1990), “Шеъри захмӣ” (номаншур), “Қаламҳои” (1998), “Барги саломӣ сабз” (2002), “Тафсири панҷ оҳ” (2008), “Маҳвора дар гаҳвора” (2008), «Кӯҳи садо» (ба хатти форсӣ, 2010), “Дили дарё” (2013), “Шеър дар дил, шеър дар халқ, шоири халқ” (2013), “Бо сӯзҳо то созҳо” (2014), “Хомасӯзан” (2014), “Аз ассалом то вассалом” (2014), “Чорсӯ”, рубоӣ ва дубайтӣ (2014), “Биё, дилро ба барги гул бипечонем” (2018), “Меҳру сеҳри шеър”, маҷмуаи мақолаҳо (2018), “Рамзи Ватан” (2019), “Насими сабзи меҳр” (2019), “Оташи тасвир” (2020), “Чӯча, чӯча ва Хӯча” (2021), “Аз ҳақиқат, аз маҳорат, аз часорат”, маҷмуаи мақолаҳо (2022)”.

Яке аз қисматҳои муҳими фаъолияти эҷодии Низом Қосим навиштани драмаҳои манзум, баллада ва либретто мебошад. «Тилгиром», «Амир ва асир» «Борони ашк» («Куруш ва Куруз»), «Абадзинда», «Ганҷи дил», «Борбад» аз ҷумлаи онҳоянд. Дар заминаи либреттоҳои Низом Қосим «Рустам ва Сухроб» «Борбад», «Кони пурганҷ» оҳангсозон дар Театри давлатии академии опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ ду опера ва як оперетта таҳия карда, ба намоиш гузоштаанд. Намунаҳои ашъор, драма ва мақолаҳои ба забонҳои халқҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил тарҷума ва чоп шудаанд.

Баробари ин, Низом Қосим аз навиштани мақола ва тақризҳо даст накашида, ду маҷмуаи мақолаҳои илмиву оммавӣ ба чоп расонидааст. Мақолаи илмию оммавӣ ва тақризу китобиёти ӯ бо тарҳи аёни масъалаҳои мавриди таҳқиқ, таҳлилу баррасии амиқ ва натиҷагариҳои дақиқашон ҷолибанд. Шоир ба тарҷумаи бадеӣ низ шавқу рағбати зиёд дошта, асарҳои М. Валек «Маҳруми ишқ» (ҳамроҳи Бозор Собир; 1986), Ҷ. Мистрал

«Анвори тирамоҳ» (хамроҳи Гулрухсор; 1988), Ч. Айтматов «Пораабри сафеди Чингизхон» (2004), Ю. Марсинкявичус «Девор» (2005), С. Жусуев «Қанот ва Заррина» (Бишкек, 2004), Ли Чжаосин «Саду шаш барг» (хамроҳи Гулназар ва Сайидалӣ Маъмур; 2006), А. Вампилов «Хонае дилкушо, тирезаҳояш во сӯи сахро» (пйеса; дар маҷмуаи «Шикори мурғобӣ»; 2008), Ж. Қулмамбетов «Чингиз ва Бибисоро» (драма; дар маҷмуаи «Ман қотилам»; 2012), «Чор кулла» (драмаҳои манзуми Софокл, Готси, Шекспир, Брехт; 2012), силсилаи шеърҳои А. С. Пушкин, Н. Ҳикмат, Р. Ҳамзатов, П. Городетский, Е. Евтушенко, Е. Далмаатовский, Р. Казакова, Г. Эмин, С. Капутикян, П. Ботсу, Э. Воҳидов, А. Орифов, М. Залите, Л. Бриедис, С. Сулова, А. Маҳкам, М. Аҳмедов, Е. Шуваева-Петросян, М. Гонашвили, И. Переверзин, китоби дoston ва шеърҳои О. Сулаймонов «Эй замин, таъзим кун бар одамин!» ва дигаронро ба тоҷикӣ гардондааст. Песаҳои Софокл «Электра», Готси «Малика Тӯрондухт», Жан-Пол Сартр «Сафеду сиёҳ», Азиз Несин «Бикуш маро, чоҷакам!», А. Вампилов «Хонае дилкушо, тирезаҳояш во сӯи сахро», А. Дударев «Говгум» дар тарҷумаи мавсуф дар театрҳои ҷумҳурии рӯи сахна омадаанд.

Низом Қосим дар ҷашнвораҳои байналмилалӣ шеър дар Алмаато ва Ереван ширкат варзида, барандаи ҷоизаи Ҷашнвораҳои байналмилалӣ шеъри форсӣ дар Исфаҳон, Машҳад ва Техрон, барандаи мукофоти озмуни «Шеъри Душанбе-90» мебошад.

Чун Абулқосим Лоҳутӣ ва Аминҷон Шукӯҳӣ Низом Қосим яке аз шоирони ангуштшуморест, ки ба сурудаҳояш аз ҳама бештар оҳанг баста, аз тарафи ҳофизон суруда шудаанд. Беш аз сад таронаи ватандӯстона ва лирикийи Низом Қосим дар иҷрои ҳофизони шинохтаи ҷумҳурии дар радиову телевизион ва маърақаҳои бузурги фарҳангӣ садо медиҳанд. Шоир, ҳамчунин, мураттиби бисёр маҷмуаҳои ашъори классикони адабиёти тоҷик ва имрӯзаи форсиабон мебошад.

Низом Қосим аз даврони мактабхонӣ ва донишҷӯӣ ба шеърнависӣ тавачҷуҳ доштааст. Ҷӣ тавре гуфтаанд: “Сухан аз забони Луқмон хуш аст”, дар ин бора шеъри калонҳаҷми ӯ “Ҳикояти шеър” гувоҳи аниқ мебошад. Аз он бармеояд, ки ӯ бори аввал – чил сол пеш (яъне, соли 1975) ҳангоми донишҷӯӣ барои шеърҳояшро нишон додан ба Лоик Шералӣ бурда, дар Иттифоқӣ нависандагони Тоҷикистон бо Ҳабибулло Файзуллои “бетоқат”, сипас, Лоик Шералии саҳтгир, ки аз даҳ шеъраш танҳо ду ададашро интихоб намуд, шинос шуда, аз онҳо фотиҳаи нек гирифтааст. [16, с. 192-200].

Дар давраи ҳодисаҳои мудҳиши солҳои аввали Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон Низом Қосим бетараф истода натавониста, қалам дар даст баҳри инъикоси воқеоти давр ва ғалабаи адолат мубориза бурд. Хушбахтона, сулҳи деринтизор расид, Низом Қосим бо ҷашми сар дид, ки ин мушқилот бо саъю кӯшишҳои кӣ ҳалли худро меёбанд. Дар натиҷа ашъори ватандӯстонаи Низом Қосим қаҳрамони ҳақиқии худро ёфт, ки он кас Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буда, дар ин марҳала масъулияти давлатдориро ба зимма гирифтанд ва киштии ғарқшудаистодаи давлати ҷавонро начот бахшиданд. Ҳамин тавр, эҷодиёти шоири ботаҷриба, ки пастию баландихоро бо ҷашми хеш мидид, ҳадафи аслии ҳешро пайдо карданд, ки аз тараннуми ватандӯстӣ иборат буд.

Бо назардошти давраҳои гуногуни таърихийи зикргардида фаъолияти эҷодии Низом Қосимро ба се марҳала тақсим кардан мумкин аст: 1) Давраи бозсозӣ ва ошкорбаёнӣ (солҳои 1984-1990-ум); 2) Давраи ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳу ваҳдати миллӣ (солҳои 1991-2000-ум); 3) Давраи ободонии кишвар (аз соли 2001 то имрӯз).

Барои ҳар ин се марҳала маҷмуаҳои гуногуни ашъори шоирро мисол овардан мумкин аст. Дар давраи аввал маҷмуаи нахустини ӯ бо номи “Хӯшаи шеър” (соли 1984) ҷоп шуд. Сипас, дар ин марҳала маҷмуаҳои зерин ба таъб расиданд: “Хуни ситора” (соли 1988), “Паровар”, (соли 1990). Маҷмуаи номаншури “Шеъри захмӣ” аввалин осори давраи дувуми эҷодиёти шоирро дар бар мегирад. Дар ин марҳала, ҳамчунин, маҷмуаҳои “Қаламҳой” (1998), “Барги саломӣ сабз” (2002) ба таъб расиданд. Ба марҳалаи сеюми эҷодиёти Низом Қосим маҷмуаҳои “Тафсири панҷ оҳ” (2008), “Маҳвора дар гаҳвора” (2008), «Кӯҳи садо» (ба хатти форсӣ, 2010), “Дили дарё” (2013), “Шеър дар дил, шеър дар халқ, шоири халқ” (2013), “Бо сӯзҳо то созҳо” (2014), “Хомасӯзан” (2014), “Аз ассалом то вассалом” (2014), “Чорсӯ”, рубоӣ ва дубайтӣ (2014), “Биё, дилро ба барги гул бипечонем” (2018), “Меҳру сеҳри шеър”, маҷмуаи мақолаҳо (2018), “Рамзи Ватан” (2019), “Насими сабзи меҳр” (2019), “Оташи тасвир” (2020), “Чӯча, чӯча ва Хӯча” (2021), “Аз ҳақиқат, аз маҳорат, аз ҷасорат”, маҷмуаи мақолаҳо (2022)”-ро дохил намудан мумкин аст. Маҷмуаи калонтарини Низом Қосим «Аз ассалом то вассалом» соли 2014 ба таъб расида, қисман ашъори маҷмуаҳои собикро низ дар бар мегирад.

Ашъори Низом Қосимро аз ҷиҳати мавзӯ ба қисматҳои зер метавон ҷудо намуд: 1) тараннуми Ватан ва ватандӯстӣ; 2) тасвири симои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва

шахсиятҳои баргузидаи халқи тоҷик дар шеър; 3) тасвири ҳаёти сиёсӣ ва мушкилоти ҷомеа; 4) ашъори лирикӣ. Дар байни мавзӯҳои зикршуда мавзӯи тараннуми Ватан ва ватандӯстӣ, тасвири ҳаёти сиёсӣ ва мушкилоти ҷомеа ҷойи аввалро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, Низом Қосимро сарояндаи ашъори ватандӯстӣ метавон номид. Ҷамҷунин, лирика ва тасвири табиат низ дар шеърҳои шоир мақоми намоён доранд.

Аз ҷиҳати сохт бошад, осори назмӣ шоир анъанавӣ (ғазал, таркиббанд, рубой ва дубайтӣ), шеъри озод, манзума ва драмаю намоишномаҳои манзум мебошанд.

Дар мавриди муҳимияти кори эҷод аксар донишмандони тоҷик бар онанд, ки дар шеър муҳим аз ҳама истеъдод ва ҳунари шоир аст. Аммо баъзе муаллифон мақоми шоирро дар мавқеи шахрвандии ӯ медонанд. Аз ҷумла, устод Лоҳутӣ аз таҷрибаи хеш чунин нигоштааст: “Ман шоири шеърпеша нестам. Ман фақат вақте менависам, ки ягон воқеа ё мавзӯ маро то амиқтарин гӯшаи қалбам мутаассир гардонад ва ботинан маро талқин намояд” [10, с. 114]. Яъне, зимни ин суханҳо Лоҳутӣ мавқеи шахрвандии шоирро дар ҷойи аввал гузоштааст. Дар осори Низом Қосим ҳам истеъдоду ҳунар ва ҳам мавқеи шахрвандии шоир мақоми болоро ишғол кардааст.

Вобаста ба масъалаи мазкур муҳаққиқи нуктасанҷ ва шоири бориқҳаёл Рустам Ваҳҳобзода дар асари таҳқиқотии муҳим “Таносуби дониш ва ҳунар дар шеър” [7] тезиси нав баён карда, ки дар он масъалаи донишро низ дар шеър муҳим арзёбӣ намудааст. Низом Қосим дар сарсуханаш ба ин китоб бо овардани иқтибос аз Шамси Қайси Розӣ ба муҳимияти дониш ва дараҷаи маълумоти шоир дар бораи фанни шеър ишора бинмуда: “Шамси Қайси Розӣ қариб ҳаштсад сол қабл дар асари бунёдии адабиётшиносӣ мунаққидиаш «Ал-муъҷам...»... он ҳама чизеро, ки барои иншои шеъри нобу зуҳури шоири асил заруранд, шарҳ дода буд. Аз ҷумла, шоир «пеш аз он ки дар назм сар мекунад ба даъвои шоирӣ миён мебардад, аввалан муҳтасаре илми арӯзу қофияро бихонад, то ки аз баҳрҳои асливу ихтироъшуда воқиф шавад, вазнҳои хушро аз нохуш фарқ кунад...» [19, с. 10]. Овардани ин ҳарфҷоро барои он муҳим медонем, ки ҳоло байни шоирони ҷавон мулоҳизае ироа мешавад, ки ҳатто, донишмандони арӯзро шарт намедонанд, ба онҳо фақат истеъдод ва илҳом лозим будааст. Рустам Ваҳҳобзода дар идомаи ин баҳс иброз дошта: “Як иштибоҳ ин аст, ки гуфта шавад: “Шеър бо дониш ҳеҷ иртиботе надорад” ва иштибоҳи дигари на камтар аз он ин аст, ки касе бигӯяд: “Шеър ҳам айни илму дониш аст” ва ҳеҷ тафовутеро дар миёни ин ду нашиносад” [7, с. 15]. Муҳаққиқ ба хулоса омада, ки дониш доштан, омӯхтан, онро тақдир додан барои шоир шарт аст: “ҳатмӣ нест, ки як донишманд шоир бошад, аммо ҳатмист, ки як шоир ба ҳадди лозим дониш андӯхта бошад” [7, с. 30]. Дар ҳақиқат, шоире, ки дониш ва ҷаҳонбинии васеъ дорад, дар сурудани шеър ба комёбӣ ноил мегардад. Илова ба ин, шоир дар бораи воқеоти иҷтимоӣ таърихӣ, ки дар ҷараёни он ширкат меварзад, маълумоти зарурӣ бояд дошта бошад. Фарқи шоир аз олим дар он аст, ки вай фикрашро ба таври дигар ифода мекунад. Муҳим он нест, ки ӯ иштибоҳ мекунад муҳим он аст, ки чӣ тавр баён кардааст. Яъне: “вақте аз неку бади шеър ва ё насре сухан ба миён меояд, мурод он нест, ки он шеър ё наср аз лиҳози ахлоқ ва дин ва иҷтимоӣ хуб аст ё бад, балки мақсуд ин аст, ки он асар то чӣ андоза шӯр ва ҳаяҷони ҳунарии нависанда ё шоирро илқо мекунад ва ба иборати дигар, мурод аз неку бади шеър ва наср он аст, ки он шеър ва наср оё зебо ва матбуъ ва муассир аст...” [6, с. 37]. Ҷамҷунин тавр, мақоми шоирро, яқум – ҳунари шоирӣ ва дувум – мавқеи шахрвандии ӯ муайян хоҳад кард ва милоки асосии баҳо ҳунари шоир бояд бошад. Дар ин бобат ашъори Низом Қосим намунаи хуб буда метавонад, ки донишу ҷаҳонбинӣ ва мавқеи шахрвандиаш барои эҷоди шеъри бехтарин, дилрас ва таъсирбахш кумак расонидааст. Худи ӯ низ баробари мақолаҳои дар ҷанба аз шеърҳои мулоҳизаҳои дар бораи ҳунари шоирӣ, вазифаи шоир, шеъри бадӣ хуб, бурду бохти шоир баён кардааст.

Марҳалаи аввали фаъолияти эҷодии Низом Қосим ба давраи ошкорбаёнӣ, худшиносӣ ва бедорӣ миллӣ рост омад. Ӯ, барҳақ, дастпарвари мактаби адабии шоирони бедордору навоар ва баркамол чун Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ ва Бозор Собир буд. Устоди дӯстдоштааш Бозор Собир дар сарсухани яке аз маҷмуаҳои аввалини Низом Қосим содагӣ қаламнахӯрдагии ашъори мавсуффо ба таври шоирона ифода кардааст: “Шеъри ӯ шаклан ва мазмунан ҳанӯз хеле сода аст. Маълум аст, ки ӯ ҳанӯз кебида-кебида ба қалам даст мебарад ва калимот дар забонаш озоду мавзун ғел намехӯранд. Ва ҷамҷунон, луғоти омӯхтаву ташбеҳоти забонхӯрдаи осонро истифода мекунад. Вале ин майдакорӣ хурдашиносӣ кӯшиши илҳомист” [5, с. 3]. Ин ҷо шоири баркамол ба эҷоди аввалини Низом Қосим ҷамҷун шоири ҷавони ояндадор баҳои хубу умедбахш додааст.

Мақолаи нисбатан калонҳаҷм дар мавриди ашъори Низом Қосим нақди адабии Ю.Ақбарзода ба маҷмуаи нисбатан комили Низом Қосим “Аз ассалом то вассалом” мебошад, муҳаққиқ ба асар баҳои баланд дода, зикр карда, ки «шоир, аз наврасии самимона то ба

солории имрӯзӣ, аз шеър то шеър пайваста боварбахш, дар партави дурахшони муҳаббат, аз сари нанг, аз сари вичдон қомат меафрозад» [15, с. 1]. Хуллас, агар маҷмуаҳои ашъори шоирро ба таври хронологӣ таҳлил намоем, зина ба зина тақомул ёфтани ҳунари шоирии мавсуф пеши назар меояд. Ин аст, ки ҳуди шоир дар шеъри “Салом”, ки номи маҷмуаи зикршуда аз мазмуну мундариҷаи он бармеояд, фаъолияти эҷодии хешро то андозае ҷамъбаст намуда, худро бо мардум яққову тавҳам доништа, маҳз ба онҳо мурочиат карда: “Басо устод дидам, бехтаринаш лек мардум буд”; “Шумо ҳастед манзурам, шумо ҳастед рози ман”... ва хулоса бинмуда:

Шуморо буд меҳри дил дар аввал ассаломӣ ман,

Ҳамон бошад дар ин охир шуморо вассаломӣ ман [14, с. 6].

Ноғуфта намонад, ин шеър то андозае оҳанги ҳузнангез дорад, ки яке аз махсусиятҳои осори шоир аст ва мавзӯи алоҳидаи таҳқиқ буда метавонад.

Сарсухани Камол Насрулло ба маҷмуаҳои Низом Қосим “Аз ассалом то вассалом” бо номи «Шоирӣ ишқи Ватан ё фарёди набзи вичдон» ва “Хомасӯзан” бо номи “Шоирӣ ишқи Ватан” бо камолӣ ихлос навишта шудааст. Ба қавли муаллиф: “шеъри ӯ (Низом Қосим) маҳдудияти мавзӯӣ надорад, шеъри ӯ метавонад тасвирий бошад, ҳикоятӣ бошад, ҳасбиҳолӣ бошад, таълимӣ, дидактикӣ, андарз бошад, метавонад шеъре бошад, ки чун шиорҳо метавон онро дар сақфи ин ё он мавзӯе овехт, метавонад шеъре бошад аз дардҳои ҷонгудоз, аз меҳри инсонӣ ва аз сӯзу гудози ишқ. Яъне, ин шеър ба ғайр аз эҳсосот ба хонанда маълумоти фаровон медиҳад, масъалаҳо мегузорад, хонандаро раҳнамоӣ мекунад» [12, с. 219]. Таъкид шуда, ки ҳадафи шоир дарёфти маънии зиндагӣ ва дувум – ситоиши Ватан аст [13, с. 20].

Шоир ва адабиётшиноси Эрон Алиасғари Шеърдӯст низ ба эҷодиёти Низом Қосим баҳои баланд додааст. Ӯ дар сарсухани маҷмуаи «Кӯҳи садо»-и шоир истеъдоди баланди Низом Қосимро дар ҷойи аввал гузашта: «Низом Қосим... тавонист ба мадади истеъдоди дурахшони худ ғӯӣ сабақтро аз ҳамсабақони худ бирабояд ва аз ҷунон шуҳрате бархурдор гашт, ки овозаи ӯ марзҳои кишвари худро низ дарнавардиду бисёре аз осори ӯ мавриди тавачҷуҳӣ ақвому милали ҷамоҳири собиқӣ шӯравӣ, Эрон, Афғонистон ва форсизабонони ҷаҳон гардид» [20, с. 476].

Мухлисони шеъру адаб, ҳамкасбон низ ба ашъори Низом Қосим баҳои хуб додаанд. Аз ҷумла, Шералӣ Мӯсо дар мақолааш бахшида ба китоби «Барги саломӣ сабз»-и Низом Қосим, ки ба дарёфти Ҷоизаи Рӯдакӣ пешниҳод шуда буд, дар бораи ҳунари шоирии Низом оварда: «гуфтори шоиронаи худро табиӣ тасвир намуда, забони маъмулиро бо санъатҳои бадеӣ хеле моҳирона ороштааст. Бино бар ин, осораи басо содаву самимӣ, пурмазмуну воқеист» [11].

Муаллифони зиёд ба шахсияти Низом Қосим рӯӣ овардаанд, ки бесабаб нест. Камол Насрулло дар бораи инсонияти шоир гуфта: “Бардошти ман аз шахсият ва ашъори ӯ чунин аст, ки ӯ мисли аксари мо дар як хонаводаи солими тоҷикӣ, ки дар он одобу суннати миллӣ хуб риоя шудааст, дар мактабу хонаводае, ки ӯро дар рӯҳияи адабу маърифати тоҷикӣ парвардааст, ба камол расидааст. Ин тарбият ва таълими солим аз зиндагии хонаводагӣ ва муҳити кӯдакӣ нақши худро дар шеъри ӯ гузоштаанд» [12, с. 3]. Ба хислатҳои фурӯтанӣ ва хоксории Низом Қосим муаллифони дигар низ тавачҷуҳ кардаанд. Аз ҷумла, Алиасғари Шеърдӯст баробари ҳамкасбони дигараш хислатҳои хуби инсонии Низомро мавриди ситоиш қарор додааст: «Сарфи назар аз ҳунари волои ин шоир, чизе, ки вайро беш аз як ҳунарманд машҳур намуда, хасоили инсонӣ, аз ҷумла, фурӯтанӣ, шикастанафсӣ, утуфат, навъдӯстӣ, кушодарӯӣ, муҳаббат, самимият ва қадрдонӣ, бавижа нисбат ба касонест, ки ба афқору замиранон эҳтиром мегузорад» [20, с. 478]. Публицист Шералӣ Мӯсо низ ба шахсияти шоир баҳо дода, ӯро «инсонӣ шарифу шинохтаву маҳбуб» [11] номидааст. Салими Зарафшонфар касбияти баланд ва инсонияти хуби Низом Қосимро чунин ёдовар шуда: «Қобили қайд аст, ки Низом Қосим... бо рафтору кирдори худ намунаи ибрат шуда, шоиронро ки ростиву ҳақталошӣ, дардошноиву меҳрубонӣ ва сидқу мардонагӣ танҳо дар шеършон дида мешавад, мазаммат кардааст» [8]. Дар ҳақиқат, Низом Қосим, ҷӣ тавре зикр гардид, дар ҷанде аз шеърҳои ба вазифа ва уҳдадорӣҳои шоир тавачҷуҳ намуда, хислату рафтори ҳамкасбонро мавриди баррасӣ қарор додааст. Бо вучуди ин, Низом Қосим ба таври умум, ба ҳамкасбони аз худ бузург ва насли худ назари нек ва хайрхоҳона дорад. Дар бораи касе сухани бад нагуфтааст. Агар ба ҳамкасбони навҷавонаш маслиҳате дода бошад, бо камолӣ одобу хайрхоҳӣ аст, аз ин рӯ, дар ин бобат намунаи ибрат барои ҳамкасбони имрӯзааш буда метавонад.

Заҳматҳои эҷодкорон ҳамеша мавриди тавачҷуҳ ва қадрдонии аҳли ҷомеа қарор мегиранд. Устод Лоҳутӣ дар вақташ аз таҷрибаи хеш навишта буд: “Набояд барои шуҳрат навишт, агар асар хуб бошад, шуҳрат худаш ба назди кас меояд. Агар кас аз пайи шуҳрат давад, вай гурезон мешавад” [10, с. 153-154]. Фаъолияти адабии ҷамъияти Низом Қосим бо медалҳои «Ҳидмати шоиста» (2001) ва «20-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2011) қадршиносӣ шудааст.

Хидматҳои Низом Қосим дар инъикоси ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии даврони муҳимми ҳаёти халқи тоҷик аз тарафи давлат ва халқ эътироф ва қадردонӣ шудаанд. Салими Зарафшонфар дар мақолааш оид ба китоби «Қаламҳой»-и Низом Қосим, ки ба Ҷоизаи Рӯдакӣ пешниҳод шуда буд, навиштааст: «Сухансароёни асил на барои дастбурди мукофоте хома ба даст мегиранд. Асари асил худ мукофотест оӣ ва бадалнопазир» [8]. Агар сухан дар бораи арҷгузори захираҳои ин шоир равад, дар ин бора дар оғози таҳқиқот сухан рафта буд. Ҳамкасбон бар онанд, ки Низом Қосим ҳеҷ гоҳ аз пайи мукофоти ҷоиза нашудааст. Аз ҷумла, ба қавли Шералӣ Мӯсо, «алҳақ, Низом Қосим ҳеҷ гоҳ баҳри ҷову ҷоҳ ва ном талош наварзидааст. Дорой ғурурест, ки аз ҳунару нангу ор реша мегирад» [11].

Худи Низом Қосим дар мавриди мукофот ва ҷоизаҳо назари хос дошта, мулоҳизаҳои ӯро, ҳатто, метавон ба баҳс кашид. Зеро бар он аст, ки садҳо мукофот ташкил кунед, боз ба дасти «беҳунарон» меафтад. Ҳатто, чунин як андешаи аҷибу нав баён карда, ки мукофот байни мардумон «ҷудоиандоз» аст. Низом Қосим дар ин маврид шоирону адибонро номбар бинмуда, ки ба мукофоти ҷоиза сарфароз нашуданд, аммо ҳунарашон боқист. Дар ин бобат дар мақолаи махсус аз осори худи шоир сухан ба миён хоҳем гузошт.

Андешаҳои муҳаққиқони каломи бадеъ, ҳамкасбони Низом Қосимро чамбаст намуда, ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар натиҷаи мутолиаи ашъори ӯ «симой як инсонӣ мутмаин ба худ, як инсонӣ ҳадафмандро мебинед. Инсонӣ, ки бо ноадолатӣ, бо беинсофӣ, тамаллук, дурӯғ, фиребу найранг, сохтакориҳо созиш надорад, балки бо онҳо ҷанг эълон кардааст. Аз ҷашми ӯ, аз сухани ӯ нури бовар, нури назари ҷӯи адолат мекурад» [1, с. 10]. Мақоми шоире чун Низом Қосимро дар адабиёти имрӯзаи тоҷик маҳз ҳамин махсусияти ашъори ӯ – тараннуми Ватан ва ватандӯстӣ, ғалабаи ростӣ, ҳақиқат ва адолат муайян кардааст.

Адабиёт

1. Акбарзода, Ю. Ҳосили умр ё гановати шеър / Ю. Акбарзода. – Душанбе: Адиб, 2009. – 223 с.
2. Акбарзода, Ю. Рисолати шоир ва шеър / Ю. Акбарзода. – Душанбе: Адиб, 2009. – 376 с.
3. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав) / Х. Асозода. – Душанбе, 2004. – 672 с.
4. Асозода, Х. Адабиёти садаи бисти форсии тоҷикӣ / Х. Асозода. – Душанбе: Сино, 1996. – 161 с.
5. Бозор, Собир. Сарсухан / Низом Қосим. Ҳунаи шеър / Собир Бозор. – Душанбе: Адиб, 1984. – 189 с.
6. Ваҳҳобзода, Р. Шеър ва дониш / Р. Ваҳҳобзода. – Душанбе: Адиб, 2017. – 188 с.
7. Ваҳҳобзода, Р. Таносуби дониш ва ҳунар дар шеър (рисолаи илмӣ-омӯзишӣ) / Р. Ваҳҳобзода. – Душанбе: Адиб, 2019. – 200 с.
8. Зарафшонфар, С. Дилҳо зи шеъраш равшан / С. Зарафшонфар // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2000. – 16 феврал. - №19 (1254)
9. Лоҳутӣ, А. Оид ба озодии эҷодиёт / А. Лоҳутӣ // Куллиёт иборат аз 7 ҷилд. Ҷилди 7. - Душанбе: Дониш, 2019. – 512 с.
10. Лоҳутӣ, А. Дар бораи таҷрибаи эҷодии хеш / А. Лоҳутӣ // Куллиёт иборат аз 7 ҷилд. Ҷилди 7. – Душанбе: Дониш, 2019. – 512 с.
11. Мӯсо, Шералӣ. Барги саломӣ сабз / Ш. Мӯсо // Садои мардум. – 2006. 13 май. - №56.
12. Насрулло, К. Шоирӣ ишқи Ватан ё фарёди набзи вичдон / Низом Қосим. Аз ассалом то вассалом (Сарсухан). – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 864 с.
13. Насрулло, К. Шоирӣ ишқи Ватан / Низом Қосим. Хомасӯзан. – Душанбе: Адиб, 2014. – 232 с.
14. Низом, Қосим. Хомасӯзан / Низом Қосим. – Душанбе: Адиб, 2014. – 232 с.
15. Низом, Қосим. Аз ассалом то вассалом / Н. Қосим. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 864 с.
16. Низом, Қосим. Биё, дилро ба барги гул бипечонем / Низом Қосим. – Душанбе: Адиб, 2018. – 484 с.
17. Низом, Қосим. Мазраъаи мо сафҳаи ашъори мост... // Аз ҳақиқат, аз маҳорат, аз ҷасорат. – Душанбе: Дониш, 2022. – 208 с.
18. Шакурӣ, Бухорӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.
19. Шамси, Қайси Розӣ. Ал-муъҷам фӣ маъойири ашъор-ил-аҷам / Қ.Р.Шамс. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
20. Шеърдӯст, А. Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон / А.Шеърдӯст. – Техрон: Катиба, 1390. – 759 с.

МАҚОМИ ЭҶОДИИ НИЗОМ ҚОСИМ ДАР ҶОМЕА ВА БАҲОИ МУҲАҚҚИҚОНУ ҲАМКАСБОН БА АШЪОРИ Ӯ

Мақолаи мазкур даромади сухан аз таҳқиқотест дар бораи фаъолияти гуногунҷабҳа ва мақоми эҷодии Низом Қосим дар ҷомеаи имрӯза ва баҳои муҳаққиқон ва ҳамкасбон ба ашъори ӯ. Шоирӣ халқии Тоҷикистон Низом Қосим фаъолияти бисёр густардаи адабӣ ва ҷамъиятӣ дошта, пеш аз ҳама, дар сурудани ашъори дарҳури замони дасти тавоно дорад. Эҷодиёти ӯ, асосан, ба давраи хеле муҳим ва ҳассоси таърихӣ – охири даврони шӯравӣ ва аввали Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон рост омадааст. Яке аз махсусиятҳои ин давра аз он иборат аст, ки шеърӣ тоҷикӣ шаклу мазмуни нав пайдо кард ва дар ин дигаргунӣ саҳми Низом Қосим ҳам ҷой дорад. Дар мақолаи мазкур шурӯи фаъолияти эҷодии Низом Қосим, ташаккули шаклу мазмуни ашъори ӯ, давраҳои фаъолияти эҷодии мавсуф мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: шеърӣ таҳқиқӣ, шеърӣ иҷтимоӣ, шеърӣ шиор, ҳарфи дард, ватандӯстӣ, Истиқлолият, шеър ва дониш.

ТВОРЧЕСКИЙ АВТОРИТЕТ НИЗОМА КОСИМА В ОБЩЕСТВЕ И ОЦЕНКА ЕГО ПОЭЗИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЯМИ И КОЛЛЕГАМИ

Данная статья является результатом исследования многогранной деятельности и творческого статуса Низома Косима в современном обществе, а также оценка его стихов исследователями и коллегами. Народный поэт Таджикистана Низом Косим вёл обширную литературную и общественную деятельность и обладал большим мастерством стихосложения того периода. Его творчество в основном соответствует очень важному и чувствительному историческому периоду – концу советской эпохи и началу государственной независимости Республики Таджикистан. Одной из особенностей этого периода является то, что таджикская поэзия обрела новую форму и содержание, и этим изменениям в том числе способствовал Низом Косим. В данной статье рассматривается начало творческой деятельности Низома Косима, становление формы и содержания его стихов, периоды его творческой деятельности.

Ключевые слова: исследовательская поэзия, социальная поэзия, стихотворение-лозунг, слово боли, патриотизм, независимость, поэзия и знание.

CREATIVE AUTHORITY OF NIZOM QOSIM IN SOCIETY AND ASSESSMENT OF ITS POETRY BY RESEARCHERS AND COLLEAGUES

This article is result of a research of many-sided activity and the creative status of Nizom Qosim in modern society and also assessment of its verses researchers and colleagues. The national poet of Tajikistan Nizom Qosim conducted extensive literary and public work and had big skill of versification of that period. His creativity generally corresponds to very important and sensitive historical period – the end of the Soviet era and the beginning of the state independence of the Republic of Tajikistan. One of features of this period is that the Tajik poetry took new form and content, and these changes including were promoted by Nizom Qosim. In this article the beginning of creative activity of Nizom Qosim, formation of form and content of its verses, the periods of its creative activity is considered.

Keywords: research poetry, social poetry, poem slogan, word of pain, patriotism, independence, poetry and knowledge.

Дар бораи муаллифон

*Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович
Дотсенти кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6
E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

*Маҳкамов Дорочон Сухробҷонович
Докторант (PhD)-и кафедраи назария ва
таърихи адабиёт
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6
E-mail: doro.suhrobi@mail.ru*

Об авторах

*Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович
Доцент кафедры теории и истории
литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков имени Сотима Улугзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
улица Мухаммадиева, 17/6
E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

*Махкамов Дороджон Сухробҷонович
Докторант (PhD) кафедры теории и истории
литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков имени Сотима Улугзода
734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе,
улица Мухаммадиева, 17/6
E-mail: doro.suhrobi@mail.ru*

About authors

*Abdurahimov Bakhtiyor Abdurahimovich
Associate professor of the Theory and History of
Literature department
Tajik International University of Foreign
Languages named after Sotim Ulughzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6
Muhammadiyev Str.
E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

*Mahkamov Dorojon Suhrobjonovich
Doctoral student (PhD) of the Theory and History
of Literature department
Tajik International University of Foreign
Languages named after Sotim Ulughzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6
Muhammadiyev Str.
E-mail: doro.suhrobi@mail.ru*

НИГОҶЕ БА ТАШАККУЛИ СУХАНИ МУАЛЛИФ ВА РУЧУЪҶОИ ПУБЛИТСИСТӢ ДАР ОСОРИ АЙНӢ

Пиров М. М.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Маҳорати воқеанигорӣ ва услуби публитсисти дар эҷодиёти устод Айнӣ на якбора, балки дар давраи дурудароз ба вучуд омадааст. Маълум, ки шуғли асосии эҷодии устод қариб то чилсолағӣ, асосан, эҷоди шеър ва таҳияи китобҳои дарсӣ буд. Мавзуи ашъори ӯ аз тасвири ҳасби ҳол, панду насиҳат, тавачҷуҳ ба таҳсилу мактаб, муҳаббати инсонӣ иборат буда, дар онҳо воқеаҳои чомеа, махсусан, сиёсию таърихӣ қариб инъикос наёфтаанд. Бо вучуди ин, ашъори устод Айнӣ аз тасвири воқеаҳои таърихӣ дур набуд. Асосан, баъди инкилобҳои февралӣ ва октябрии соли 1917 мавзую мазмуни воқеанигории асарҳои устод Айнӣ шакли нав ва такмилёфта пайдо кард. Дар чунин шароит бори аввал заминаҳои услуби воқеанигорӣ ва публитсисти мавсуф арзи ҳастӣ карданд. Ҳамин тавр, ба миён омадани шароит ва имкониятҳои замони заминаи пайдоиши услуби сухани муаллиф ва ручуъҳои публитсистию таърихӣ дар осори мавсуф гаштанд. Нишонаҳои он, пеш аз ҳама, дар осори публитсисти мавсуф мушоҳида мешаванд.

Бо тақозои замон устод Айнӣ баъди Инкилоби октябр ба фаъолияти журналистӣ шурӯъ карда, дар саҳифаҳои маҷаллаи «Шуълаи инкилоб» (солҳои 1919-1921) ба теъдоди зиёд мақолаҳои публитсисти ба таъб расонд, ки ба мавзӯҳои муҳимми рӯз – мактаб, матбуот, нашриёт, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисод, байналмилалӣ, тарбия ва ғайра бахшида шудаанд. Шумораи онҳоро дар рӯзномаю маҷаллаҳои он давра муҳаққиқон хеле зиёд нишон додаанд, ки мавзуи баҳси мо нест. Барои мо муҳим он аст, ки ҳамаи ин асарҳо аҳамияти таблиғотию ташвиқотӣ ва фаҳмондадиҳӣ доранд. Бинобар ин, моро лозим меояд, ки маҳз аз ин нуқтаи назар ва дар заминаи он публитсистикаи бадеии Айниро мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Гуфта метавонем, ки услуби воқеанигорӣ ва публитсисти дар осори устод Айнӣ дар сухани муаллиф ва ручуъҳои лирикӣ бештар ба назар расида, онҳо барои ифодаи ҳадафи нависанда нақши калон бозиданд. Воқеан, тамоми мақолаҳои публитсисти устод дар он давра «моҳиятан ба худшиносии миллӣ ва бедории заҳматкашон нигаронида шудаанд» [10, с. 17]. Дар навбати худ бо гузашти айём мавзую мундариҷаи мақолаҳо низ дар рӯзномаҳои тоҷикӣ хусусияти дигар пайдо карданд. Масалан, агар дар «Шуълаи инкилоб» мавзуи муборизаи сиёсӣ дар ҷойи аввал бошад, дар «Овози тоҷик» масъалаи тарбияи инсонӣ таҳсилкарда, мутамаддин мавқеи бештар пайдо мекунад. Дар бисёр мақолаҳои «Овози тоҷик» ҷойи муборизаи сиёсиро масъалаҳои тарбия ва маориф гирифтанд. Баъзан оҳанги публитсисти бо сиёсат омехтааст: «Дар ин мақола мо дар бораи ташкилоти тоҷикон ва маорифи тоҷикон фикр медавонем, мурод аз ин тоҷикон ҳамон тоҷиконеанд, ки дар дохили Ўзбекистон мондаанд, зеро кори тоҷикони Тоҷикистонро худи Ҳукумати Тоҷикистон дуруст хоҳад кард ва ҳочат ба фикрдавонии амсоли мо нест» [5]. Гуфтанист, ки дар ин ҷо истилоҳи «тоҷик» ба назар мерасад, ки минбаъд дар эҷодиёти устод Айнӣ ва адабиёти сиёсию бадеии он давра ба таври фаровон ба кор рафт. Ба қавли муҳаққиқон, «аз повести «Одина» сар карда, то мақолаҳои охирон, ки дар саҳифаҳои рӯзнома чоп мешуданд, калимаи «тоҷик» ҳатман таъкид меёфт» [11, с. 21]. Ҳамин тавр, «публитсистикаи ин давраи устод Айнӣ ҳам аз ҷиҳати услуб ва приёми адабӣ, биниши эстетикӣ ба ҳаёт ва замон таҳаввули бузургро аз сар гузаронд» [13, с. 31]. Ба андешаи мо, услуби нави мазкур, ки аз мақолаҳои публитсисти матбуот шурӯъ шуда буданд, дар асарҳои бадеии минбаъдаи устод идома ёфтанд ва дар онҳо шакли нави ручуи лирикии таърихию публитсисти ба миён омад, ки намунаи онҳоро дар асарҳои дигари калони муаллиф метавон дид.

Аз муҳаққиқони тоҷик ба публитсистикаи устод Айнӣ, замина ва махсусиятҳои он аввалин бор ба таври ҷиддӣ марҳум Абдуқодир Маниёзов рӯй овард. «Публитсистикаи ва назми устод С. Айнӣ» ном рисолаи ӯ таҳқиқоти бунёдиест, ки то ба имрӯз аҳамияти илмӣ худро гум накардааст. Ин муҳаққиқ дар ашъори пешинаи устод низ унсурҳои публитсисти ро мушоҳида бинмудааст. Чунончӣ, ба қавли ӯ, дар шеъри ҳасбиҳолӣ ва лирикаи ишқӣи ӯ «Ғули сурх» (1895), ғазалҳои «Шаби дӯшина...», «Беҳучраву бекӯяму бечомаву дастор» андешаҳои иҷтимоӣ инъикос ёфтанд. Аз ин пеш баъди шиносӣ бо осори сарвари маорифпарварони

точик Аҳмади Дониш дар фаҳмиши устод Айни нахуст ақидаҳои маорифпарварӣ, баъдан, пас аз шиносӣ бо афкори ҷадидон муддати даҳ сол ғояҳои навоари иҷтимоӣ раванг ёфтанд. Дар ашъори ин давра ва минбаъдаи устод низ услуби рӯҷӯи лирикиро мушоҳида кардан мумкин аст. Яке аз онҳо шеъри «Яъс» аст, ки ба забони ўзбекӣ мебошад. Дар он шоир: «нахуст ватани худ Бухороро бо меҳру муҳаббат ёд намуда, дар бораи ба вайрона мубаддал гардидани он ва аз тарафи ҷаллодони амир ба таври ваҳшиёна кушта шудани мардуми бегуноҳ бо сўзу алам суҳан меронад... Пас аз овардани чунин манзараи ғамангези Бухорои амирӣ якбора оҳанг ва мазмуни шеър тағйир ёфта, қатъитар мегардад ва ба таври рӯҷӯи лирикӣ давом мекунад. Ба ивази каломӣ пурсўзу гудоз суҳанони ғазаболуд ва оташбори шоир, ки амир ва амратро маҳкум менамояд, шурӯъ мешавад» [15, с. 73]. Дар шеъри тоҷикӣ «Марсия» низ чунин ҳолат ва рӯҳия мушоҳида мегардад. «Дар он танҳо рӯҳияи хузновар ва ҳиссиёти пурғаму андӯх, чунон ки одатан дар марсияҳо дида мешавад, акс наёфта, балки ҳашму ғазаб ва эътирози қавии шоир нисбат ба сабабгори фочиа ва мусибат, ки амир ва соҳти амирист, бо як оҳанги ҷасурона ифода ёфтааст» [15, с. 55]. Қуллаи баландтарини ашъори инқилобии устод Айни «Марши хуррият» мебошад. Ба қавли Пешвои миллати тоҷикон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, «Марши хуррият»-и устод Айни тафаккури халқи ҷафокашида ва аз равандҳои муҳимми ҳаёти сиёсӣ дар канормондаи моро бедор карда, дар замони инқилоб ба ташаккули худшиносии миллӣ асос гузошт» [22, с. 277-278]. Дар ҳақиқат, ашъори зиддиистibdодии устод Айни, ки дар арафа ва рӯзҳои инқилоби Бухоро суруда шуданд, баробари маршу сурудҳои инқилобии ӯ мардумро як навъ ба озодӣ даъват мекарданд, онҳо аз аҳамияти баланди тарғиботию ташвиқоти бархурдоранд. Аксар чунин ашъори инқилобии Айни давоми солҳои 1919-1921 дар маҷаллаи «Шўълаи инқилоб» (1919-1921), рўзномаи «Меҳнаткашлар товуши» (1919-1922) chop шуданд.

Сабабҳои ба публитсистикаи рӯй овардани устод Айни ва баъзе нависандагони дигарро А. Маниёзов ба талаботи замон вобаста донистааст: «публитсистикаи ҳамчун як жанри фаврӣ (оперативӣ)... аҳамияти калон касб намуд. Ин аст, ки бештарини нависандагони советӣ эҷодиёти худро пас аз револүтсия бо ҳамин жанр сар карданд» [15, с. 71]. Чунин ҳолат – аз публитсистикаи ва журналистика шурӯъ ёфтани эҷодиёти адибони тоҷик муҳаққиқонро ба андеша водор мекунад. Осори бисёр бузургони тоҷик устодон С. Айни, А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, Ҷ. Иқромӣ, Б. Ғафуров ва ғайра аз оғоз бо публитсистикаи пайвандии наздик дошт. Сабаби ин ҳолатро А. Маниёзов аз се омил вобаста медонад: 1) даҳолати фаёлонаи Айни ба ҳаёт: «тамоми асарҳои илмӣ, адабӣ ва педагогии С. Айни, ки дар айёми револүтсия таълиф ёфтаанд, дорои аҳамияти публитсистиқӣ буданд, яъне, ба ибораи дигар, дар ин давра публитсистикаи яке аз хусусиятҳои асосии эҷодиёти нависанда мегардад» [15, с. 72]; 2) таъсири намоёндагони мактаби маорифпарварӣ, пеш аз ҳама, Аҳмади Дониш – «Адибони маорифпарвари охириҳои асри 19 дар баробари тарғиби илму маърифат ва танқиди нуқсонҳои таълиму тадрис ба дигар масъалаҳои муҳимми иҷтимоию сиёсӣ ҳам дахл намуда, қабелтарин ҷиҳатҳои тартиботи ҳукмронии замони худро фош ва мазаммат мекарданд» [15, с. 54]; 3) матбуоти даврӣ. Дар ҳақиқат, бисёр адибони тоҷик, аз ҷумла, устод С. Айни ва шахсиятҳои номдори дар боло зикршуда, ҳатто, агар дар матбуоти нахустини пешқадами тоҷикӣ ширкати фаёлона надошта бошанд, аз мутолиаи матбуот бо намунаи мақолаҳои публитсистиқӣ шинос шуда, барои фаёолияти ояндаи эҷодии худ раҳнамо пайдо карданд.

Ин аст, ки омӯзиши публитсистикаи Айни «барои донишмандони таърихи пайдоиш ва инкишофи жанри публитсистикаи адабиётмон ва ҳам барои тадқиқ намудани такомули услуби худӣ нависанда аҳамияти ниҳоятдараҷа калон дорад» [15, с. 77]. Барои ин «публитсистикаи адабиётмон» мегӯем, ки осори мазкури устод ба иловаи хусусияти журналистии худ аз манбаи адабиёти бадеӣ зиёд об хӯрдааст ва ҷӣ тавре ки поён хоҳем дид, ба эҷоди асарҳои бадеии нависанда замина гузоштааст. Хуллас, устод Айни ҳам донандаи илму маърифат ва ҳам сиёсатмадори воло буд.

Ба қавли бисёр муҳаққиқон, мақолаҳои публитсистиқӣ устод Айни ба ду мавзӯ: ифодакунандаи масъалаҳои дохилии мамлакат ва масъалаҳои байналхалқӣ чудо мешавад. Дар мақолаҳои намуди аввал устод Айни халқро барои мудофияи ватан, муҳофизати дастовардҳои инқилоб, даъват ба хизмати аскарӣ, дастгирии мактабу маориф, матбуот даъват кардааст. Албатта, дар чунин мақолаҳо нависанда гоҳо ба ибрози норасоӣҳо низ даст задааст: «Лекин он «бародарон»-е, ки аз номи ранҷбарон ва аз номи фирқаи иштирокиюн бар сари қор омада буданд, аксаран ба програмаи иштирокиюн амал намекарданд. Бинобар ин, мусодираҳои бемавқеъ, ҳаҷазҳои бемаврид ва амсолаш бисёр воқеъ шуд» [21, с. 1]. Дар ин порча устод Айни аз изҳори баъзе камбудҳои дар қори мақомоти давлатӣ рӯ напӯшида, онро

фош намуда, роҳи ислохро нишон додааст. Дар натиҷа маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» бисёр вақт бо нотарсона ва берӯё риё нишон додан ва зери танқиди саҳт гирифтани камбудихои кори ҳукуматдорон ва коммунистони солҳои аввали инқилоб аз матбуоти дигар фарқ мекунад. Даъват ба мубориза ва инқилоби ошкоро, баъдтар дастгирӣ ва ҳамроҳ шудани мардуми маҳаллӣ ба сафи аскарони шӯравӣ ва ниҳоят, бо силоҳ мубориза бурдан бар зидди босмачиён низ дар мақолаҳои ондавраи устод ба назар мерасанд, ки аз инкишофи афкори сиёсии Айнӣ дарак медиҳанд: «Моро лозим аст, ки дар маъракаи босмачиён аз ҳуди аҳоли қувваи фирқавӣ (партизанӣ) омода карда, ба эшон муқобилаи билмисл намоем» [3, с. 1-2]. Яъне, устод Айнӣ аз инъикоси масъалаи муборизаи рӯиристи мусаллаҳона бар зидди душманони халқу давлат рӯ натофтааст ва бо ин ба сиёсат ва воқеаҳои иҷтимоӣ шарик буданашро нишон додааст.

Мавзуи дигари муҳимми публицистикаи ондавраи устод Айнӣ маориф ва маданият мебошад. Аз ҷумла, мақолаи «Танвири афкор» ба зарурати таҳсили ҷавонон бахшида шудааст. Дар он ҷун дар мақолаҳои дигар ҷумла ва порчаҳои дорои муроҷиат ва даъват зиёд ба назар мерасанд: «Бародарон! . . . Ба қадри иқтидоратон аз чаридае, ки ба забони худатон нашр мешавад, истифода намоед... Ҳеч гоҳ аз хондан зарар намебинед!» [4, с. 3]. Мақолаи «Акнун навбати қалам аст» низ дар мавзуи мазкур буда, хотиррасон шуда, ки «қалам» иборат аз хондан, навиштан, хондан, мусоҳибаҳои адабӣ кардан, ба ҳар гуна адабиёт ривож додан, рӯзномаҳои муваққата ва рисолаҳои ғавқулода таъмин ва нашр кардан аст» [7, с. 1]. Дар ин мақолаҳо устод Айнӣ ба далелҳои воқеӣ такя намудааст, аз ин рӯ, хусусияти муҳимми публицистикаи солҳои бистуми устод воқеӣ будани онҳост.

Дар қисмати дуҷуми мақолаҳои публицистӣ, ки ба ҳаёти байналхалқӣ бахшида шудаанд, устод Айнӣ ба вазъи байналхалқӣ дар тамоми мамлакатҳои Шарқ, қисман ба Ғарб низ назар дӯхта, ҳангоми таҳлили онҳо масъалаҳои мазкури мавриди назарро бо воқеияти давлати шӯравӣ муқоиса кардааст. Нависанда «махсусан, ба вазъияти Шарқ тавачҷуҳи зиёд намудааст..., сабабҳои асосии аз тарафи мустамликадорони мағрибӣ истило шудани мамлакатҳои Осиёро баён намуда, макру фиреб ва ҳиллаву найрангҳои империалистонро... фош мекунад» [15, с. 111]. Аз муҳтавои ҷунин мақолаҳо бармеояд, ки ҷаҳонбинии устод Айнӣ баъди мутолиаи матбуоти хориҷа ва шӯравӣ, шиносӣ ва ҳамкорӣ ба инқилобиёни ҳақиқӣ хеле васеъ шуда, дар бораи воқеоти байналмилалӣ андешаҳои муҳиму қобили қабул баён карда, ҳулосаҳои зарурӣ бароварда метавонад: «Нависанда акнун Шарқро ба беморе ва мустамликадоронро ба ворисони беинсофу чашмгурӯсна шабоҳат додааст» [15, с. 113]. Дар мақолаи «Масъалаи Шарқ» ва чанд мақолаи дигар устод бо истифодаи хабарҳои матбуот ва агентҳои телеграфӣ аз ҳаракатҳои миллию озодихоҳии давлатҳои Туркия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон, Чин, Арабистон тарафдорӣ намудааст. «Ин бор, – ҳулоса кардааст нависанда, – инқилобҳои Шарқ натиҷаҳои комиле хоҳад дод. Ин бор ҷаҳонгирон ва сарватдорони Фаранг ба диёри ҷаннатосори машрикзамин абадӣ видоъ хоҳанд кард» [6, с. 2]. Ҷунин намуди тасвири публицистии ҳаёт дар осори устод Айнӣ дар он солҳо бори аввал мушоҳида мешавад. Аз иқтибоси мазкур дида мешавад, ки маҳз устод Айнӣ аст, ки бори аввал дар адабиёти тоҷик масъалаи дӯстӣ ва бародархондагии халқҳои Шарқро ба миён гузоштааст.

Дар очеркҳои нисбатан калон, аз ҷумла, «Таърихи муҳтасари ҳаракати инқилобӣ дар Бухоро», ки низ дар он солҳо дар матбуот ба нашр расидааст, устод Айнӣ масъалаҳои мавриди назарро на танҳо ба таври нақл, балки бо услуби публицистӣ тасвир намуда. Ҷамҷун шоҳиди воқеаҳо зикр мекунад, ки мулло ва уламо бо истифодаи имтиёзҳои дошташон, ҳатто, ҳуҷраҳои вақфӣ мадрасаҳоро хусусӣ гардонида, онро ҳамҷун объекти тичорат истифода мебаранд, ҳол он ки аз рӯи қоидаи шариат ҷунин амал мумкин набуд. Ин аст, ки «як нуктаи муҳимме, ки ба тамоми асарҳои таърихии С. Айнӣ дахл дорад ва онҳоро аз асарҳои таърихии пештара фарқ мекунонад, ба таври объективӣ тасвир шудани ҳақиқатҳои таърихӣ мебошад» [15, с. 130]. Айнӣ он чизеро, ки дидааст ва он чизеро, ки дар адабиёти илмӣ ва таърихӣ хондааст, бо зикри далелҳо тасвир намудааст; аз ин рӯ, ҷанбаи воқеии сухани муаллиф ва порчаҳои публицистӣ дар осори индавраинаи устод хеле баланд мебошад. Дар ин асарҳо мавқеи ҷамъиятӣ ва сиёсии нависанда равшан ба назар мерасад. Ҷамин тавр, хусусияти ҷолиби тавачҷуҳи публицистикаи устод Айнӣ ҳақиқатнигорист. «Беистисно, тамоми мақолаҳои С. Айнӣ дар асоси фактҳои воқеӣ навишта шудаанд» [15, с. 135]. Дар ин бобат, таъкиди муҳаққиқ Мурод Муродӣ низ саривақтист: «тамоми осори бадеиву публицистӣ ва ҳатто, илмӣ устод С. Айниро воқеиёти реалии замон ва ҳақиқати ҳол ташкил медиҳад, зеро манбаи асосии эҷоди устод ҳаёт аст» [16, с. 86]. Бартариҳои дигари

мақолаҳои мазкур аз он иборат аст, ки аксарияташон бо забони сода, ба хонандаи ҳама давру замон фаҳмо навишта шуда, дар онҳо тамоми нафосати забони тоҷикии адабӣ ва шифоҳӣ нигоҳ дошта шуда, аз мақолу зарбулмасалҳо ва санъатҳои бадеии гуногун чун рӯчуъ ва нидо фаровон истифода гаштаанд, ки намунашонро мо зиёд дидем.

Барҳақ, бисёр муҳаққиқон Садриддин Айниро «асосгузори публитсистикаи шӯравии тоҷик» медонанд [13, с. 15]. Дар ин бора муҳаққиқ И. Усмонов навиштааст: «Устод Айни ҳамчун асосгузори публитсистикаи тоҷик медонист ва бо боварӣ таъкид менамуд, ки ташкилшавии матбуоти оммавӣ боиси пешрафти ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоию маданияи халқ мегардад» [19, с. 3]. Муҳаққиқ М. Муродӣ дар мавриди фаъолияти публитсистии устод Айни таҳқиқоти бештар гузаронида, дуруст зикр карда, ки «Садриддин Айни дар тамаддуни муосири тоҷик ҳамчун нависанда, олим ва публитсист маълуму машҳур аст» [16, с. 42].

Дар осори публитсистии устод Айни сухани муаллиф ва рӯчуи лирикӣ шакл ва сохтори махсусро дорад. Яке аз махсусиятҳои онҳо ба таври ҷудо аз матн омадани онҳост. Барои мисол баъди то андозае пурра қисса кардани таърихи амирони манғитияи Бухоро бо сарлавҳаи «Эътизор – пӯзиш» тарзи кори худро дар болои асар изҳор карда, масъалаи бисёр муҳимро ёдовар шуда, ки ба хонанда таъсири масарратбахш мерасонад: «Бисёртарини муаррихони Машриқзамин, хусусан, ононе, ки ба дарбори подшоҳон тарбият ёфтаанд, асоси таърихнависиро ба қасида ва мадеҳанигорӣ гузоштаанд, дар назди мурдаву зинда тамаллуқ ва риёкориро пеша карданд. Ночор ахлоф аз дардҳои кӯҳна ғофил монданд ва ибрата гирифта натавонистанд. Бино бар ин, мо аҳли Машриқ, хусусан, туркистониён, батнан баъди батнин дар чоҳи мазаллат фуру рафтем ва меравем» [2, с. 323]. Чунин шакли рӯчуи лирикӣ, ки сухани муаллиф мебошанд, дар асарҳои гуногуни устод Айни ва асарҳои бадеии нависандагони дигар ҳам зиёд дида мешаванд.

Дар очеркҳои публитсистии индавраинаи устод Айни чун дар мисоли боло ба таври ҷудо аз матн омадани чунин сухани муаллиф зиёд дида мешавад. Фарқияти онҳо аз он иборат аст, ки аксаран дар шакли кӯтоҳ – иборат аз як ҷумла ё луқма дар дохили қавс омадаанд. Вазифаи онҳо назари нависандаро ба ҳодиса ва нақли тасвиршуда ифода кардан мебошад. Чунончӣ, дар се очерки калонҳаҷми «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» (1918), «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» (1922) ва «Таърихи инқилоби Бухоро» (1921, ба забони ўзбекӣ), ки қариб дар як вақт (солҳои 1918-1922) навишта шудаанд, дар дохили матн ҷумлаҳои алоҳидае мушоҳида мешаванд, ки ақидаи муаллифро бо мақол, танз ё ифодае баён кардаанд. Масалан, баъди тасвири аз сиёсат беҳабар будани амир Музаффар дар дохили қавс овардааст: «(Ачаб ҳамоқате! Аз як тараф элчиро ҳабс карда, аз тарафи дигар дари сулхро кӯфтани чӣ маънӣ дорад?!» [2, с. 244]. Махсусияти чунин ҷумлаҳо аз он иборат аст, ки аз рафти тасвир ё нақл ҷудо мебошанд ва аз ҷониби муаллиф ба таври илова дохил карда шудаанд ва сухани бевоситаи муаллифанд. Амир барои амали нодурусти молиявии худро рӯйпӯш кардан бо қарз чиз меҳариду сипас, онро бо моли ҳазина баробар мекард. Ин фиребро устод Айни дар даруни қавс чунин баҳо додааст: «(Оҳ аз ин талбисоти шайтония!)» [2, с. 294]. Дар ин ҷумлаҳои кӯтоҳ назар ва муносибати нависанда ба қору рафтори ашхоси тасвиршуда баён ёфта, ки яке аз намудҳои рӯчуҳои публитсистӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунин, дар баъзе аз матолиби публитсистӣ, аз ҷумла, мақолаҳо устод Айни барои таваҷҷуҳи хонандаро бедор кардан ва мақсади ба мавзӯ рӯй оварданаширо маълум намудан «матлаъро бо зикри омилҳои барангезандаи фикр (интерпретатсионӣ) шурӯъ намуда, бо ин роҳ хонандаро ба асли матлаб шинос мекунад: «Назар ба аҳборе, ки мо дар рӯзномаҳо мутолиа кардем...», «Рафиқи мо рӯзномаи «Иштирокиюн» ба унвони фавқ сармақолаи муҳим навиштааст... ва ғайра» [18, с. 63]. Чунин ҷумлаву порчаҳои хурд низ як усули публитсистӣ дар асари бадеӣ мебошанд.

Ҳарчанд чун аксари адабиётшиносони имрӯза мо дар осори устод Айни такомули афкори сиёсӣ ва иҷтимоиро мушоҳида мекунем, муҳаққиқи намоёни осори мавсуф М. Шакурӣ дар симои Айни инқилобгарони сиёсиро дидан намехоҳад ва ба он чизе, ки дар воқеият ҳаст, яъне, маорифпарвар ва равшангари бузург будани устод Айни қаноат кардааст ва худ инро ҳодисаи бузурги таърихӣ медонад. Хулосаи асосии ӯ дар ин бора чунин аст, ки «то охир ҳадафҳои маорифпарварии ӯ (С. Айни) ба ҳадафҳои сиёсӣ табдил наёфт» [19, с. 30]. Дар ҳақиқат, устод Айни нахустин публитсистии тоҷик, маорифпарвари намоён буд, мақолаҳои сиёсӣ ва публитсистии ӯ аз тамоми осори публитсистии муаллифони дигари тоҷик бештар аст, аммо ӯ ҳеч гоҳ сиёсатмадор набуд, нашуд ва ба ягон ҳизбу созмон номнавис нагардид. Ин яке аз махсусиятҳои асосии шахсияти ӯ ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд

дар кори сиёсӣ бевосита ширкат наварзид, замоне, ки дар давлати мустақили Бухоро ӯро мансабе пешниҳод карданд, қабул нанамуд, бо силоҳи худ – қалам ва дониши фароҳаш дар пешорӯи миллату давлат хизматеро анҷом дод, ки ягон сиёсатмадори касбии он замон ба ҷо наовардааст. Ин аст, ки мо мақолаҳои сершумори мавсуфро публитсистикаи сиёсӣ номидем. Дар бораи сабаби бевосита ба сиёсат напайвастанӣ Айни боз ҳам М. Шакурӣ дуруст зикр карда, ки: «равшангари асил то имкон ҳаст, берун аз сиёсат меистад» [20, с. 31]. Аз ҷониби худ баъди баррасии мисолҳои боло хулоса мекунем, ки ба ҳар ҳол, устод Айни аз сиёсат берун набуд ва вале фаъолияти босамар кард.

Яке аз бартариҳои осори дорои публитсистикаи устод Айни аз он иборат аст, ки ҳамоно баъди ҳодисаҳои муҳимми сиёсӣ, вақти зиёд нагузашта навишта шудаанд. Ҳол он ки пажӯҳишгарон бар онанд, ки барои навиштани чунин осор вақти муайян лозим аст, то тайёрӣ дида шавад ва шароит ба миён ояд. Аз ҷумла, муҳаққиқони эронӣ зикр кардаанд: «Дар Ғарб расм бар ин аст, ки дасти кам беш аз гузашти даҳ сол аз вуқӯи ҳаводиси муҳимме ҳамчун ҷанги ҷаҳонии аввал ва дувум, инқилоби санъатӣ, зуҳури куминизм ва... осори адабӣ матраҳ ва қобили қабули халқ мешавад ва биттабъ, пас аз он аст, ки таҳлилгарон ва пажӯҳишгарони адабиёт часорат пайдо меёбанд раванди тавлиди осори адабиро ба нақд биспоранд» [14, с. 3]. Бузургӣ ва часорати устод Айни аз он иборат аст, ки ӯ ҳамоно баъди як-ду рӯзи ба амал омадани инқилобҳо ва воқеаҳои дигари муҳимми таърихӣ дар бораи онҳо асарҳои мондагӯр эҷод кард.

Устод Айни ҳанӯз то барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ чунин байтҳоро вобаста ба кушта шудани додараш Сирочиддин дар террори моҳи марти соли 1918 суруда буд, ки бешак, аз сиёсат дур набудани ӯро нишон медиҳад:

Хоҳам он хонаи бедоду ситам вайрон бод!

Хоҳам он маҳкамаи ҷавр мазористон бод!

Хоҳам он муфтиву он қозиву он шоху вазир

Сарнагун гапта ба хуни худашон галтон бод!

Ҳамин тавр, аз солҳои 1917-1918 давраи нави ҷаҳонбинии сиёсӣ ва маърифатпарварии устод Айни шурӯъ шуд. Баъд аз воқеоти куштори моҳи марти соли 1918 устод Айни дар шеърӯ мақолаҳои то андозае маорифпарвари сиёсӣ шуд. Ҳамчунин, ӯ дар мақолаи «Қарори таърихии як иҷтимоӣ фавқулода», ки мазмуни эълонии сиёсии навиштаи худаш мебошад, мардуми Бухороро ба инқилоби сиёсӣ даъват кард: «Касоне, ки аз наздик ба ҷузъиёти умури идораи ҳукумати Бухоро бо диққат назар андохтаанд..., билкуллия аз ин ҳукумат даст шуста, аз ислоҳ ёфтаниш маънос мешаванд» [21, с. 3-4]. Яъне, акнун устод С. Айни роҳи ягонаи раҳо шудан аз сохти амириро инқилоб шуморидааст: «Муаллиф қатлу куштор ва ваҳшигарихоеро, ки дар солҳои реаксияи ҳукумати амири дар Бухоро рӯй додаанд, хотиррасон намуда, мегӯяд, ки фақат ба воситаи револютсия ин ҳама бедод, зулм ва истибдодро хотима додан ва ба озодӣ ноӣ гардидан мумкин аст» [15, с. 91]. Устод Айни шахсан дар тайёр кардани варақаҳои расмӣ сиёсӣ ширкат варзида буд, ки онҳо дар арафаи «инқилоб ё фитнаи Бухоро» дар ҳудуди шаҳри Бухоро ва атрофи он паҳн карда мешуданд. Мавсуф дар баъзе мақолаҳои мазмуни чунин шиору варақаҳоро низ истифода намудааст. Аз ҷумла, дар яке аз онҳо омада: «Бародарон! Ин роҳи Инқилоб, ки раҳсипор гардидаед, муборакатон бод! Дар кори худ собитқадам буда, ба муборизаи қатъӣ иқдом фармоед!» [21, с. 4-6]. Яъне, устод Айни ҳам ба таври назариявӣ ва ҳам амалӣ дар инқилоб ширкат дошт. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки «як хусусияти тозаи маорифпарварии ӯ ин буд, ки ҳамеша каму беш ранги сиёсӣ дошт» [20, с. 37]. Дар натиҷаи чунин фаъолияти босамари сиёсӣ ва иҷтимоӣ устод Айни дар назди халқу давлат вазифаҳоеро иҷро кард, ки дар таърихи халқи тоҷик метавон онҳоро бо хатти заррин навишт. Пеш аз ҳама, «собит кардани мавҷудияти тоҷикон амалан бар зиммаи устод Айни монд» [20, с. 41]. Устод дар ин муборизаи сиёсӣ бо силоҳи равшангарӣ ширкат варзид ва муборизаро роҳбарӣ кард. Ҳуллаас, бо силоҳи равшангарӣ кореро анҷом дод, ки аз дасти ҳар гуна сиёсатмадор намебарояд. Силоҳи мазкури устод дар ин муборизаи шадид публитсистика буд. Метавон аксари мақолаҳои дар ин замон навиштаи устодро сиёсӣ номид. Баробари сиёсиву иҷтимоӣ будан мақолаҳои мазкур оҳанги илмӣ низ доранд ва қисме аз онҳоро метавон публитсистикаи илмӣ номид. Устод Айни фаҳмиш ва ҷаҳонбинии васеъ ва амиқ дошт, ҳодисаву корҳои надидаву нашунидаашро низ метавонист аз дуриҳо дарк кунад ё пешгӯӣ намояд. Яке аз сифатҳои публитсистикаи олии ҳамин аст. Чунончӣ, аз шунидани афкори Ленин андешаеро пеш гузошт, ки дар Шарқ якбора ба муборизаи сиёсӣ гузаштан дуруст нест, ба ҳаракатҳои миллӣ бояд тавачҷӯх намуд. Яъне, ӯ афкори хешро бо гуфтори пешвоён ва идеологияи замон мувофиқат кунонида, дар роҳи пешрафти ҷомеа саҳм

мегузошт. Ин аст, ки «дар чаҳонбинии Айнӣ шакли миллии иҷтимоӣ бар шакли синфии он пирӯзӣ ёфт, шуури милли аз шуури табақотӣ пурзӯртар омад» [20, с. 52].

Хидмати дувами устод Айнӣ дар роҳи худшиносӣ ва пирӯзии сиёсии миллати тоҷик дар солҳои бистуми қарни бист эҷоди «Намунаи адабиёти тоҷик» (соли 1926) аст. Ба қавли Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: «Намунаи адабиёти тоҷик» мисоли барҷастаи таъсир расондани адабиёт ба равандроҳои сиёсӣ ва иҷтимоии замони мебошад» [22, с. 284]. Албатта, аксари адабиётшиносон аҳамияти илмию адабию фарҳангии ин асари бузургро таъкид намудаанд. Аммо дурусттар он аст, ки пеш аз ҳама, аз «ҷанбаи иҷтимоӣ сиёсии он ҳарф ба миён гузorem. Яъне, «Намунаи адабиёти тоҷик» барои миллати тоҷик дар навбати аввал аҳамияти сиёсӣ иҷтимоӣ дорад. Дар ин маврид дар асарҳои таҳқиқотии М. Шакурӣ маълумоту таъкидоти зиёд ба чашм мерасанд. Қайд карда, ки «аз «Намунаи адабиёти тоҷик» сар карда адабиётпаҷуҳии навини тоҷикӣ раҳнамуни ҳувиятҷӯӣ ва василае барои ҳувиятшиносии миллии гардид» [20, с. 117]. Чунон ба назар мерасид, ки ҳадаф аз навиштани ин китоб аз тарафи устод Айнӣ иҷрои кори илмӣ буд, аммо ҷӣ тавре ки дида шуда, дар ин маврид ҳам мақсуди илмӣ тобеи вазифаи иҷтимоӣ гардид. «Намунаи адабиёти тоҷик» қореро анҷом дод, ки як гурӯҳи калони сиёсатмадорон аз уҳдаи иҷрои он намебароманд.

Бояд гуфт, ки танҳо аз охири солҳои сиёсии асри гузашта сар карда, дар адабиёти бадеӣ ва адабиётшиносии шӯравӣ тавачҷуҳ ба ҷанбаи синфии асарҳо қоҳиш ёфт. Дар ин давра устод Айнӣ асаре бо номи «Алишерӣ Навоӣ» (1941) эҷод кард, ки аз шодмонии устод аз вазъи баамаломатаи сиёсӣ иҷтимоӣ дарак медиҳад. Дар он бори аввал ба намоёндогони илму фарҳанге муроҷиат шуд, ки намоёндаи синфи ҳукмрон, вазири подшоҳ маҳсуб меёфт. Дар яке аз порчаҳои публицистии мақола қайд карда, ки Ҷомӣ «ҳатто, дар қорҳои сиёсӣ ҳам яке аз соҳибмашваратони содиқи Навоӣ ва ёридиҳандаи ӯ буд... Фикрҳоеро, ки дар бораи озоиши халқ ва ободии мамлакат дошт, ба воситаи Навоӣ ба вучуд меоваронид...» [9, с. 300-301]. Аз ин пас, ширкати устод Айнӣ дар фаъолиятҳои амалии сиёсии ҷомеа қам гардида, осори мавсуф бештар ҳусусияти илмию таҳқиқотӣ пайдо кард.

Осори публицистии устод Айнӣ дар ташаккули услуби публицистии асари бадеии ӯ қалон аст. Онҳо заминаи асарҳои бадеии қалонҳаҷми ояндаро гузоштанд. Яъне, «фаъолияти публицистӣ агар, аз як тараф, ба васеъ шудани арсаи ҳақиқатнигорӣ мусоидат карда бошад, аз тарафи дигар, барои ташаккули насри бадеии ӯ замина ҳозир намуд» [15, с. 150]. Ниҳоят, публицистикаи устод Айнӣ аҳамияти таърихӣ ҳам дорад, ки ин мавзӯи дигар аст. Ба ҳар ҳол, метавон гуфт, ки он оинаи тамомиёри таърихи халқи тоҷик дар ду даҳсолаи аввали асри бистум буда метавонад.

То ин вақт намунаи порча ва рӯҷуҳои публицистиро мо аз осори бевоситаи публицистии устод Айнӣ мавриди баррасӣ қарор додем. Минбаъд таҷрибаи мазкур дар осори бадеии устод низ фаровон ба қор рафт. Яке аз чунин асарҳои аввалини насри бадеӣ, ки нависанда онро «ҳикоя» номидааст, «Анҷоми қори як шайхӣ ҳилағар» ном дошта, дар асоси воқеаи ҳаётӣ эҷод шудааст. Онро метавон аввалин фелетон, ё асари бадеии устод ном бурд. Дар он образи шайхӣ ҳилағар тасвир ёфта, ки барои аз даст надодани амвол қоғазӣ рӯйхатро фуру бурда, шикамашро бо қорд бурида худро нобуд кард. Тақдири ӯ ба Қорӣ Ишқамба аз асари баъдинаи устод «Марги судхӯр», ки аз шунидани хабари мусодираи сарваташ дилқаф шуда мурда буд, монанд аст. Ҳамин тавр, устод Айнӣ минбаъд «баробари мақолаҳои зиёди публицистӣ... асарҳои нисбатан қалонҳаҷмиро доир ба масъалаҳои муҳими замони таълиф кард» [15, с. 86]. Бояд гуфт, ки ин асарҳои қалонҳаҷми байни хонандагон ҳамчун асарҳои бадеӣ шинохта шудаанд. Намунаи барҷастаашон повести «Ҷаллодони Бухоро» (худӣ устод онро «повест» номидааст, яъне, асари бадеӣ) буда, яке аз асарҳои бадеии аввалини насри бадеии замони шӯравии тоҷик маҳсуб меёбад. Худӣ устод дар ин бора гуфтааст: «Ман навиштани ин повестро соли 1920, пештар аз револуцияи Бухоро сар карда, дар моҳи сентябри ҳамон сол ба поён расонда, дар ҳамон вақтҳо ба Нашриёти давлатии Республикаи Советии Халқии Бухоро супурда бошам ҳам, чоп нашуд» [1, с. 7]. Ин порча, ки ҳамчун эпилот дар асари мазкур омадааст, намунаи рӯҷуи лирикӣ буда, ҳусусияти публицистӣ дорад. Аз он бармеояд, ки устод асари мазкурро дар муддати хеле кӯтоҳ, аз замони баргузории воқеа вақти зиёд (андаке зиёд аз ду сол) нагузашта, ҷавобгӯи талаботи замони навишта тамом кардааст. Яъне, устод Айнӣ аз назари масъулиятшиносӣ, дарки воқеоти сиёсии замони зарурати мавзӯи мазкурро ҳис карда, он ҳодисаи мудҳиши моҳи март соли 1918-ро ба тарзи бадеӣ баён карда, ҳулосаро ба зиммаи хонанда гузоштааст. Ҳусусияти публицистӣ доштани асари мазкурро аз рӯҷуҳои таърихӣ публицистии зиёди он ва забони асар метавон дарк кард. Дар ин бора М. Муродӣ дар мақолаи маҳсус ҷанбаи иҷтимоӣ

ва публитсистиин асарро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ӯ таъкид карда: «Маҳз воқеаҳои мудҳиши қатли ом, ки моҳи март соли 1918, пас аз фурӯ нишондани шӯриш дар арки амир рух додаанд, сабаби навишта шудани асар гардидааст» [16, с. 88]. Чанбаи таърихӣ ва воқеӣ доштани асарро худи устод Айнӣ дар поварақи нашри аввал низ таъкид бинмуда: он «ҳақиқатест, ки аз фочеаҳои Бухорои соли 1918 навишта шудааст»; ё бори дигар нафари аниқ ва масъулро шоҳид меорад: «Ба рост будани ин ҳикоят ҳозира саркотиби Комитети иҷроияи марказии Бухоро Аҳмадҷон-маҳдум шоҳид аст»; ниҳоят, аз ҷониби як нафар чаллод меорад: «Ман шуг намегӯям, чизҳоеро гуфта медиҳам, ки ҳамаи онҳоро бо чашми худ дидаам» [1, с. 60]. Бояд зикр кард, ки дар шакли поварақ, шарҳу тавзеҳот истифода шудани сухани муаллиф, ки дар бисёр асарҳо ҷой доранд, аз намудҳои гуногуни рӯҷуҳои лирикӣ (асосан, публитсистию таърихӣ) мебошанд. Ӯнун намуди сухани муаллифро, ки асосан ба чанбаи таърихию воқеӣ доштани асар ишора мекунад, М. Муродӣ аз шаш ҷиҳат маънидод кардааст: 1) замон ва макони зуҳури воқеаҳо бофта нестанд, асоси воқеӣ доранд; 2) макони воқеаҳо бо номи аслиашон истифода шудаанд; 3) аксари қаҳрамонҳо ва персонажҳо ашхоси воқеанд; 4) шарҳу тавзеҳи масъалаю воқеаҳо бозгӯи фаҳмиши иҷтимоии замонанд; 5) истифодаи шеваи таҳқиқ; 6) дар асари бадеии мазкур ҳарчанд ҳунари офарандагӣ истифода шудааст, «воқеаҳои мушаххаси иҷтимоӣ» дар ҷойи аввал меистанд. Бинобар ин, муҳаққиқ ба хулоса омада, ки: «Чаллодони Бухоро» бо вучуди аз аносири ҳунари бадеӣ бархурдор будан, асари публитсистиӣ аст» [16, с. 89-91]. Асари мазкурро худи муаллиф «повест» (қисса) номидааст. Бадеият ва ҳунари офарандагӣ нависанда, ороиш бо рӯҷуҳои лирикию порчаҳои публитсистиӣ ба он то андозае хусусияти публитсистиӣ бахшидааст.

Асари бадеӣ будани «Чаллодони Бухоро»-ро банду баст ва забону услуб низ исбот мекунад. Ба ғайр аз фаслҳои аввал – «Ҷадид кист?», «Усули нави одамқушӣ», «Регхона», «Дар шаби 9-уми март. Арки амир», ки бо сабки публитсистиӣ замон ва макони воқеаҳои дахлдорро шарҳу тавзеҳ ва тасвир кардаанд, дар фаслҳои боқимонда бадеият ҷойи асосиро ишғол мекунад. Ин фаслҳо бо усули ҳикоят андар ҳикоят эҷод шуда, ба қиссаҳои шифоҳии «Чор дарвеш», «Ҳазору як шаб» монанданд. Баъзе сарлавҳаҳо низ ҳадафи публитсистиин асарро ифода кардаанд: «Ҷадид кист?», «Усули нави одамқушӣ», «Регхона», «Дар шаби 9-уми март. Арки амир». Ӯнунҷӣ, дар боби «Ҷадид кист?» дар рӯҷуи лирикии публитсистиин зерин факту рақамҳои замонию маконӣ ва шарҳу эзоҳоти аниқ таърихӣ сабт гардидааст: «Дар моҳи март соли 1918 дар арки Бухоро барои чаллодон машғулият зиёд шуда буд... Азбаски аз 2-юми март то 5-уми март дар беруни шаҳр бо қувваҳои шӯришгар ҷанг давом дошт, амалдорони амир ва муллоён барои ба арк бурдани дастгиршудагон фурсат наёфта, бештарини онҳоро дар ҷойи дастгиршудагон зада мекуштанд...» [1, с. 10]. Ҳамҷунин, муаллиф саволи «Ҷадид кист?»-ро ба миён гузошта, ба он бо забони худи ҳукуматдорон ҷавоб («таърифи пурра») додааст: «Ҳар касе, ки гиребони куртааш тукмадор бошад, ҷадид аст; ҳар касе, ки дар тани худ камзӯл дошта бошад, ҷадид аст; ҳар касе, ки камзӯли сиёҳ дошта бошад, бадтарини ҷадидон аст...» [1, с. 10] ва ғайра. Ё ки дар фасли «Усули нави одамқушӣ» бо ин сабку услуб омадааст: «Ҳар рӯз қариб сад нафар чаллод аз пагоҳӣ то бегоҳӣ ба одамқушӣ машғул бошанд ҳам, барои бандиёни нави, ки беҳадду ҳисоб оварда мешуданд, ҷой холӣ карда наметавонистанд». [1, с. 11]. Фасли «Регхона» хонандаро бо воқеияти зиндони амир шинос намудааст, ба ин монанд тавсирро дар фасли «Зовуди пахта»-и повести «Одина» низ метавон дид. Фаслҳои номбаршудаи асарҳо рӯҷуи публитсистиӣ буда, бо оҳанги бадеию публитсистиӣ эҷод шудаанд. Муаллиф ба объекти тасвир баҳои аниқ додааст: «Амири Бухоро Саид амир Олимхон як ҳайвони дарандаи бевичдон ва беҳис буд, ки аз ин сифат ҳам, ки онро ҳатто табақаи ҷинояткори инсон доро буд, маҳрум монда буд» [1, с. 17]. Бинобар ин, «Чаллодони Бухоро»-ро яке аз намунаҳои аввалини асарҳои бадеии публитсистиӣ метавон номид.

Ҳамин тавр, осори бадеии устод Айнӣ дар асоси воқеоти ҳақиқии давр иншо шуда, дар онҳо порчаҳо (рӯҷуҳо)-и публитсистию таърихӣ зиёд мушоҳида мешаванд. Бинобар ин, байни осори сирф публитсистиӣ ва адабии устод дар мавриди тасвири публитсистиин ҳаёт садди намоён гузоштан имкон надорад. Хуллас, воқеоти таърихӣ охири асри нуздаҳ ва ҷорӣ яқини асри бистум дар асарҳои давраи аввали эҷодиёти устод Айнӣ хуб инъикос ёфтаанд. Ӯнун асарҳо, ҳоҳ таърихӣ бошанд, ҳоҳ саргузаштӣ аз маҷрои публитсистика об ҳурдаанд. Аз ин рӯ, нишонаҳои рӯҷу ва сухани муаллиф дар тамоми асарҳои давраи мазкури устод равшан ба назар мерасанд. Ҳатто, «Ёддоштҳо» ҳарчанд асари тарҷумаҳоливу саргузаштӣ аст, дар он мубориза ба муқобили сохти амриӣ, воқеаҳои саргузаштӣ ва рӯйдодҳои инқилобии дар байни инқилоби феврал ва октябри соли 1917 дар Самарқанд ба

вукӯъ омада инъикос шуда, «аз чихати ин хусусият он асари публитсистиро ба хотир меорад» [16, с. 80].

Ниҳоят, заминаҳои пайдоиш ва ташаккули услуби публитсистиро дар эҷодиёти бадеии устод Айни метавон аз инҳо иборат донист: 1) Ашъори ҳасбиҳолӣ ва ифодакунандаи воқеоти иҷтимоии пеш аз инқилобҳои февралӣ ва октябрии соли 1917; 2) Ашъори инқилобӣ ва ширкат дар таълифи варақаҳои тарғиботӣ дар арафа ва солҳои аввали бистуми асри бист; 3) Мақола ва очеркҳои публитсистӣ дар рӯзнома ва маҷаллаҳои солҳои аввали бистум; 4) Аввалин асарҳои насри бадеӣ: «Анҷоми кори як шайхи ҳиллагар», «Ҷаллодони Бухоро», «Одина». Ин асарҳо заминаи пайдоиши услуби публитсистӣ ва ручуъҳои намуди публитсистӣ ва таърихӣ дар осори бадеии устод Айни буда, дар фаъолияти минбаъдаи эҷодии ӯ нақши бузург бозиданд.

Адабиёт

1. Айни, С. Ҷаллодони Бухоро // Осори баргузида дар ду ҷилд. Акнун навбати қалам аст, ҷ. 2. / С. Айни. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 478 с.
2. Айни, С. Таърихи амирони мангитияи Бухоро Куллиёт, ҷ. 7 / С. Айни. - Душанбе: Дониш, 2021. - 694 с.
3. Айни, С. Бо босмачиёни Фарғона чӣ гуна мубориза бояд кард? / С. Айни // «Шӯълаи инқилоб», 1921, 1 сентябр, №84, с. 1-2.
4. Айни, С. Танвири афкор / С. Айни // Шӯълаи инқилоб, 1919, 7 декабр, №23, с. 3.
5. Айни, С. Кори ташиқлот ва маорифи Тоҷикистон / С. Айни // Овози тоҷик. - 1925. - 13 март.
6. Айни С. Инқилобҳои гузашта дар Шарқ ва аҳволи ҳозира / С. Айни // Шӯълаи инқилоб. - 1920, 12 июл, №42.
7. Айни, С. Акнун навбати қалам аст / С. Айни // Шӯълаи инқилоб. - 1920, 26 июл, №44, с. 1.
8. Айни, С. Масъалаи Шарқ / С. Айни // Шӯълаи инқилоб. - 1920, 5 январ, №27, с. 2-4.
9. Айни, С. Алишери Навоӣ / С. Айни. - // Куллиёт, ҷ. 11. - Душанбе: Ирфон, 1964. - 436 с.
10. Азимов, А. Публитсистикаи устод Айни дар рӯзномаи «Овози тоҷик» / А. Азимов // А. Азимов, М. Муродӣ М. - Назаре ба публитсистикаи устод Айни. Душанбе: 2018, - 112 с.
11. Азимов А. Матбуот аз нигоҳи устод Айни / А. Азимов // А. Азимов, М. Муродӣ. - Назаре ба публитсистикаи устод Айни. Душанбе: 2018, - 112 с.
12. Азимов, А. Назаре ба сарғаҳи публитсистикаи устод / А. Азимов // А. Азимов, М. Муродӣ. - Назаре ба публитсистикаи устод Айни. Душанбе: 2018, - 112 с.
13. Азимов А. Публитсистика ва воқеият / А. Азимов / Публитсистика ва воқеият. - Душанбе: - Шарқи озод, 2020. - 210 с.
14. Имронӣ, Ҳумайро Ранҷбар, Комрон Порсинажод. Адабиёти дostonӣ дар Эрон. Бо таъкид бар сайри таҳаввулоту сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ / Ҳумайро Ранҷбар Имронӣ, Комрон Порсинажод. Чопи нахуст. - Теҳрон. - 1397. - 175 с.
15. Маниёзов, А. Публитсистика ва назми устод С. Айни / А. Маниёзов. - Сталинобод: Наир. давл. тоҷик, 1958, - 321 с.
16. Муродӣ, М. Ҷаллодони Бухоро – асари публитсистӣ / М. Муродӣ // А. Азимов, М. Муродӣ. - Назаре ба публитсистикаи устод Айни. - Душанбе: 2018, - 112 с.
17. Муродӣ, М. Як назари иҷмолӣ ба публитсистикаи Садриддин Айни / М. Муродӣ // А. Азимов, М. Муродӣ. - Назаре ба публитсистикаи устод Айни. Душанбе: 2018, - 112 с.
18. Муродӣ, М. Тафсиلى фикр дар публитсистикаи С. Айни / М. Муродӣ // А. Азимов, М. Муродӣ. - Назаре ба публитсистикаи устод Айни. Душанбе: 2018, 112 с.
19. Усмонов, И. Асосгузори публитсистикаи тоҷик / И. Усмонов // Ҳақиқати Ўзбекистон, 1977. - 12 май.
20. Шакурӣ, М. Равшангари бузург / М. Шакурӣ. - Душанбе: Адиб, 2006. - 340 с.
21. Шӯълаи инқилоб. Маҷалла / Китобхонаи миллии Тоҷикистон. - 1919-1920.
22. Эмомалӣ, Раҳмон. Чехраҳои мондагор / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: ЭР-граф, 2015. - 336 с.

НИГОҲЕ БА ТАШАККУЛИ СУХАНИ МУАЛЛИФ ВА РУЧУЪҲОИ ПУБЛИТСИСТӢ ДАР ОСОРИ АЙНИ

Маҳорати воқеанигорӣ ва услуби публитсистии устод Айни нахуст дар сухани муаллиф ва ручуъҳои публитсистии таърихӣ асарҳои насрии ӯ ба мушоҳида мерасанд. Маълум аст, ки шугли асосии мавсуф дар давраи аввали эҷодӣ, асосан, аз эҷоди шеър ва таҳияи китобҳои дарсӣ иборат буд; ба воқеаҳои ҷомеа, махсусан, сиёсӣ таърихӣ тавачҷух камтар ба назар мерасид. Бо вучуди ин, баъди инқилобҳои февралӣ ва октябрии соли 1917 мавзую мазмуни воқеанигории асарҳои устод Айни шакли нав ва такмилёфта пайдо кард; бори аввал дар асарҳои мавсуф заминаҳои услуби воқеанигорӣ ва публитсистӣ арзи ҳастӣ карданд. Ба мушоҳидаи муҳаққиқон ва муаллифи мақола аксари адибони тоҷик дар солҳои бистуми асри гузашта фаъолияти худро аз публитсистика ва журналистика шурӯъ карда буданд, ки ин талаботи замони буд. Мавзую мундариҷаи асосии ручуъҳои публитсистии устод Айни дар осори индавраинаи ӯ нахуст, муборизаи сиёсӣ, даъват ба худшиносӣ, дувум, маориф ва маданият мебошад. Дар очеркҳои публитсистии индавраинаи устод Айни чун дар мисоли боло ба таври ҷудо аз матн омадани чунин сухани муаллиф зиёд дида мешавад. Фарқияти онҳо аз он иборат аст, ки аксаран дар шакли кӯтоҳ – иборат аз як ҷумла ё лукма дар дохили қавс омадаанд. Вазиҳои онҳо назари нависандаро ба ҳодиса ва нақли тасвиршуда ифода кардан мебошад. Минбаъд дар

очеркҳои калонтари публитсисти устод Айни сухани муаллиф ва порчаҳои публитсисти дар дохили матн ба шакли кӯтоҳ – иборат аз як ё ду ҷумла дар дохили қавс омадаанд, ки вазифаи ифодаи назари нависанда ба ҳодиса ва нақли тасвиршуда мебошад. Ҳарчанд устод Айни, ба қавли аксар муҳаққиқон, дар кори сиёсӣ бевосита ширкат наварзид, аз сиёсат берун набуд; инро мазмуну мундариҷаи порчаҳои публитсисти ва сухани муаллиф, ки дар осораш зиёд ба назар мерасанд, собит месозанд. Маълум аст, ки барои навиштани асари инъикоскунандаи воқеоти муҳими таърихӣ вақти муайян лозим аст. Маҳз бузургӣ ва часорати устод Айни буд, ки баъди ба амал омадани инқилобҳо ва воқеаҳои дигари муҳими таърихӣ фавран дар бораи онҳо асарҳои мондагор эҷод кард. Ҳамин тавр, порчаҳои сухани муаллиф ва ручӯҳои публитсисти мақола ва очеркҳои устод Айни дар ташаққули услуби публитсисти ӯ нақши калон бозида, заминаи асарҳои бадеии калонҳаҷми ояндаро гузоштанд.

Калидвожаҳо: сухани муаллиф, ручуи публитсисти, воқеанигорӣ, бадеият, воқеаҳои сиёсӣ, образи бадеӣ ва таърихӣ.

ВЗГЛЯД НА СТРУКТУРУ РЕЧИ АВТОРА И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЕ ОТСТУПЛЕНИЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЙНИ

Искусство реализма и публицистический стиль мастера Айни можно увидеть, прежде всего, в речи автора и публицистических и исторических отступлениях его прозаических произведений. Известно, что основное занятие поэта в первый творческий период состояло главным образом из поэтического творчества и составление учебников; меньше внимания уделялось общественным событиям, особенно политическим и историческим событиям. Тем не менее, после февральской и октябрьской революций 1917 тема и содержание реализма в произведениях мастера Айни обрели новую, улучшенную форму; впервые в творчестве мастера появились основы реализма и публицистического стиля. По мнению исследователей и автора статьи, большинство таджикских писателей в двадцатые годы прошлого века начинали свою карьеру в публицистике и журналистике, что было требованием времени. Основной темой и содержанием публицистических отступлений Мастера Айни в произведениях того периода, являются, во-первых, политическая борьба, призыв к самопознанию, во-вторых, образование и культура. В публицистических очерках Мастера Айни в тот период, как и в приведенном выше примере, подобные слова автора фигурируют отдельно от текста. Их отличие состоит в том, что они часто имеют краткую форму – состоящую из одного предложения или кусочка, заключенного в круглые скобки. Их задача – выразить точку зрения писателя на описываемое событие и рассказ. Далее, в более крупных публицистических очерках Мастера Айни речь автора и публицистические фрагменты включаются в текст, в краткой форме – состоящей из одного-двух предложений в скобках, что является функцией выражения взгляда писателя на событие и суть описаний история. Хотя Устад Айни, по мнению большинства исследователей, не принимал непосредственного участия в политической работе, он не был вне политики; об этом свидетельствует содержание публицистических материалов и слова автора, которых много в его произведениях. Понятно, что для написания произведения, отражающего важные исторические события, требуется определенное время. Величие и смелость мастера Айни заключались в том, что после революций и других важных исторических событий он сразу же создавал о них кропотливые произведения. Таким образом, фрагменты речи автора и публицистические отступления статей и очерков Мастера Айни сыграли большую роль в формировании его публицистического стиля и заложили основу для будущих больших художественных произведений.

Ключевые слова: речь автора, публицистическое отступление, реализм, художественная литература, политические события, художественно-исторический образ.

A LOOK AT THE FORMATION OF THE AUTHOR'S SPEECH AND PUBLICISTIC REIMBURESEMENT IN CURRENT WORKS

The Great Aini's realism skills and journalistic style first of all can be seen in the author's words and journalistic and historical references of his prose works. It is known that the main occupation of the poet in the first creative period consisted mainly of creating poetry and preparing textbooks; less attention was paid to social, especially political and historical events. Nevertheless, after the February and October revolutions of 1917, the subject and the realistic content of Aini's works found a new and improved form; for the first time, the foundations of realism and journalistic style appeared in the his works. According to the researchers and the author of the article, most of the Tajik writers in the twenties of the last century started their careers in publicism and journalism, which was the demand of the time. The main subject and content of the journalistic trends of the teacher- Aini in his periodical works are firstly, political struggle, call to self-knowledge, secondly, education and culture. In the periodical journalistic essays of the teacher- Aini, as in the above example, such words of the author appear separately from the text. Their difference lies in the fact that they often come in a short form - consisting of one sentence or a morsel enclosed in parentheses. Their task is to express the writer's point of view on the described event and story. Further, in the larger teacher Aini's works, journalistic essays of the author's speech and journalistic pieces are included in the text in a short form - consisting of one or two sentences in parentheses, which is the function of expressing the writer's view of the event and the story described. Although teacher Aini, according to most researchers, did

not directly participate in political work, he was not out of politics; this is proven by the content of the journalistic pieces and the author's words, which appear a lot in his works. It is clear that it takes a certain amount of time to write a work reflecting important historical events. It was teacher Aini's greatness and courage that after revolutions and other important historical events, he immediately created painstaking works about them. Thus, the fragments of the author's speech and the journalistic aspects of the article and essays of Master Aini played a major role in the formation of his journalistic style and laid the foundation for future large-scale artistic works.

Keywords: author's speech, journalistic trend, realism, fiction, political events, artistic and historical image.

Дар бораи муаллиф

*Пиров Мунаввар Мираҳмадович
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи
назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
E-mail: munavar.98@mail.ru*

About the author

*Pirov Munavar Mirahmadovich
Doctoral student (PhD) of the Department of
Theory and History of Literature
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
E-mail: munavar.98@mail.ru*

Об авторе

*Пиров Мунаввар Мираҳмадович
Докторант по специальности (PhD) кафедры
теории и истории литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
E-mail: munavar.98@mail.ru*

ВИЖАГИҲОИ ШЕЪРИ МАДҲӢ-СИТОИШИИ ЗАМОНИ САЛҶУҚИЁН

Ҳайдаров Ф. Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳтавиёти шеъри форсӣ аз оғоз, яъне аз рӯзгоре, ки намунаҳоеро аз он дар даст дорем, бо ситоиш омехта аст, ситоиши манзараҳои табиат ё ситоиши шахс ва ё ҳарду. Сипас бо батадрич ташаккул ёфтани доманаи адабиёт ва бо анвои гуногун суруда шудани шеър, навъи хосе аз он, яъне мадеҳа ба васфи ашхос махсус гардид. Дар истилоҳи аҳли адаб мадх, яъне васф ва сугудани шоир мамдуҳашро ба сифоту фазоиلى писандида мебошад ва дар саросари таърихи тамаддуни башарӣ аз рӯзгорони пешин то имрӯз маддоҳони бешумореро метавон пайдо кард, ки барои арбоби қудрат ашъори бешуморе суруда ва бар ивази он манфиате дидаанд. Қолаби роиҷ барои мадх аз қадим қасида будааст ва маъмулан, вақте аз мавзуи мадх сухан меравад, пеш аз ҳама жанри қасида пеши назар меояд.

Дар хусуси мадеҳа ва сайри таҳаввулу ташаққули он адабиётшиноси Эрон Нодири Вазинпур тадқиқоти мукаммале анҷом додааст. Дар тадқиқоти худ муаллиф мавзуи мадҳро аз оғоз то рӯзгори имрӯз дар мисоли адабиёти араб, Аврупӯ, рус, Осиёи Сағир ва амсоли он мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Мавсуф дар ин робита ишора менамояд, ки барои мадх ғолибан аз «қасида» истифода мешуд, чунки ин навъи шеър бо шаклу ифода омода ва бо фаҳомату зебоии алфоз ва равиши хосе, ки дар хондани он маъмул аст, барои баёни маноқиб ва зикри мавриди фазилат ва бартарии мамдуҳ аз ҳар навъи дигар муносибтар аст. Шоирон мекушиданд, ки дар қасида суханро дар сатҳи олӣ ва аглаб дур аз дарки оммаи мардум қарор диҳанд ва онро фақат дархӯри мутолиа ва қазовати хос ва аҳли илму адаб созанд [6, с. 310].

Тавре ишора шуд, аксари муҳаққиқони шеъри форсӣ мавзуи нахустини шеъриро, ки ба забони форсӣ суруда шудааст, мадх ё худ ситоиш мешуморанд. Иллати амр он аст, ки шеъри форси дарӣ ба дарборҳо ихтисос дошт ва шоирон аз дастгоҳҳои давлатӣ ва аз умраву ричол ротибаву вазифа мегирифтанд, то онро сано гӯянд зикри маҳомидашонро бар рӯи рӯзгор муҳаллад созанд [20, с. 353] ва яке аз қадимитарин маъхазе, ки ба ин нукта ишора мекунад, китоби «Таърихи Систон» аст, ки дар ин маврид дар бахши «Рафтани Яъқуб ба Ҳирот ва гирифтани Ҳирӣ» иттилоъ медиҳад. Бо назардошти нақли китоби «Таърихи Систон» нахустин шеър ба забони форсӣ аз ҷониби Муҳаммад Васиф Сиистонӣ дар мадҳи Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ гуфта шуда ва матлаи он инт аст:

Эй амире, ки амирони ҷаҳон хосаву ом

Бандаву чоқару мавлову сакбанду зулом [22, с. 208-210].

Мадҳу ва ситоиши салотину бузургон ва арбоби замон, ки зоҳиран аз ин замон оғоз шуда буд, андак-андак яке аз мавзуҳои аслии ва муҳиму густурдаи каломии манзумии форсӣ гардид ва дар бархе замонҳо ба ниҳояти авҷи худ расид. Гоҳ дар тӯли таърих аз равнақи он коста шуд, аммо ин бало ҳеҷ гоҳ аз гиребони шеърӯ адаби форсӣ даст барнаддошт ва қарнҳо идома ёфт ва ҳатто то рӯзгори мо расид [6, с. 34].

Дар авоили амр, яъне дар қарни ҷаҳоруму қарни панҷум мадх ҳамроҳ бо муболиғаҳои бисёр шадид набуд, зеро мамдуҳон ғолибан аз хонандонҳои бузургу мардумии олам ё подшоҳоне адилу некӯсиришт будаанд. Барои мадҳи ин гуна мардум шоир мазомини мутанаввею мухталифи табиӣ дорад [20, с. 354].

Дар ин робита Саид Ҷаъфар Саидӣ дар мақолаи «Татаввури мадеҳасарой дар адабиёти форсӣ то қарни шашум» таъкид менамояд, ки дар мадоеҳи давраи Сомонӣ ҳисоли мамдуҳ бе тақаллуф ва ё бо андак муболиғот бо таъбире содда баён мешуд ва бо овардани байти аввали қасидаи Муҳаммад бини Вассиф илова менамояд, ки ситоянда ончиро медида, ба назм овардааст [26, с. 273-274].

Бо рӯи қор омадани Сомониён авзои шеър ва баҳусус мадеҳасарой ба худ ранги тозае гирифт. Рӯдакӣ ва шоирони дигари асри X, ки амирони Сомониро мадҳу ситоиш мекарданд, илова бар он ки ин қорро барои худ вазифаи шоирӣ медонистанд, аз эҳсосоти воқеӣ бархурдор буданд, зеро амирон ва мамдуҳони эшон аз миёни мардуми маҳаллӣ ва бумӣ бархоста буданд. Сомониён бо ифодаи ғуруру виқори қавми ғолиб бар бегонагон кӯшиши зиёд ба харҷ медоданд, то забони порсии дарӣ ва давлати мустақили тоҷикон рушд ёбад.

Муҳаммад Чаъфари Маҳчуб дар ин маврид риояи эътидол ва воқеъгириро аз нуқоти мусбати шеъри ин давра ҳисобида, дар тавзеҳи он мегӯяд: «Шоир ва маддох дар сутудани мамдуҳи хеш ба роҳи муболиға намерафта ва мекӯшидааст, то сифоти некуии вайро ба шунавандагон арза дорад» [11, с. 83]. Дар ин роҳ ҳар кас ба газофағӯй мепардохта, дигарон даҳон ба эътироз мекушуданд.

Дарвоқеъ, агар яке аз намояндагони машҳури асри X устод Рӯдакиро мисол биорем, муҳимтарин хусусияти эҷоди ӯ дар боби сурудани ашъори мадҳӣ, «дурусту рост» мадҳ шудани мамдуҳ аст. Инак, Рӯдакӣ мегӯяд:

*Ман он-ч мадҳи ту гӯям, дуруст бошаду рост
Маро ба кор наояд сирешиму кайло.*

Дастури эҷодии «дурусту рост», ки Рӯдакӣ дар гуфтани ашъори мадҳӣ таъкид кардааст, пеш аз ҳама ба нияти пок ва ихлоси шоири ватандӯст нисбат ба амирони Сомонӣ алоқа дорад [2, с. 164].

Бо омадани туркони ғазнавӣ дар Хуросон сиёсатҳои марбут ба фарҳанг ва таърихи Эрон, ки дар давраҳои қабл бо қамоли майл мавриди истиқбол қарор мегирифт, камранг шуд.

Забехулло Сафо муътақид аст, ки дар авоили ин аҳд, яъне нимаи дуввуми қарни панҷум ва оғози қарни шашум, ҳанӯз шеъри порсӣ таҳти таъсири сабки давраи аввали Ғазнавӣ қарор дошт ва ҳатто гоҳ шоироне мекӯшиданд, ки сабки Сомониро эҳё кунанд. Аз қасоне, ки дунболаи сабки Сомониро дар ин аҳд гирифтанд, яке Носир ибни Хусрави Қубодиёнӣ буд, ки қасоиду ашъори ӯ ба тамоми маънӣ сухани шоирони авохири қарни чаҳорумро ба ёд меоварад. Дигар Қатрони Табрэзӣ аст, ки бо татаббӯи девонҳои устодони аҳди Сомонӣ дар тақлиду таъқиби сабки онон маҳорат ҳосил карда буд. Шоироне аз қабили Ломей низ ба тақиби сабки шуарои давраи аввали Ғазнавӣ назар доштанд. Масалан, Қатрон бо он ки забони аҳди Сомониро тақлид мекунад, бо ворид кардани саноеъ дар шеър мактаби хоссеро мекушояд ва Носири Хусрав, ки тафаввуҳ ба каломии кухнаи аҳди Сомонӣ аз ихтисосоти ӯст, бо омехтани фалсафа дар сухани худ ва пеш гирифтани баҳсҳо ва афкори тоза – муваҷҷиди сабки хос ва тариқаи чадиде дар шеър мегардад. Дар авоили қарни шашум низ ҳанӯз татаббӯи девони авоили қарни панҷум мутадовил буд, лекин ин амр аз овардани тариқаҳои чадид пешгирӣ намекард, масалан, Саной ва Муиззӣ, ки девонҳои Фарруҳӣ ва Унсуро Рӯдакӣ мекарданд, ҳар як шеваи хос доранд, ки бо шеваи амо тафовут дорад [20, с. 50].

Дар асл, шеъри мадҳӣ дар асри Ғазнавӣ бо қасоиди Фарруҳӣ ва Унсурӣ ба камол расида буд ва шоирони асри Салҷуқӣ ночор мекӯшиданд дар васфи мамдуҳ, муаррифии шоиста ва бартар шиносонидани ӯ аз пешиниён мазмунҳои биофаранд, ки шоирони пешин нагуфта бошанд. Ҳамаи ин омилҳо вочиб гардид, ки дар нимаи аввали қарни шашум таҳаввуле амиқ дар мадҳасарой ба вуҷуд омад ва шеъри мадҳӣ ба як бор аз мафҳуми хоси худ хориҷ шавад ва ба ғояте аз игроқ ва балки газофағӯй бирасад. Дар ин робита Муътаман ишора менамояд, ки «аз нимаи дуҷуми қарни панҷум, ки тақрибан шурӯи давраи Салҷуқӣ аст, ба тадриҷ тағйирот ва таҳаввулотии зиёде ораси шеър гардид ва сабку услуби қасидапардозӣ ва тарзи баёни мақсуд сурати дигаре ба худ гирифт. Гуяндагони ин аср аз содагӣ ва сароҳати аввалия, ки аз ихтисосоти умдаи асри Сомонӣ ва Ғазнавист, удул карданд ва ба воситаи таъсири муҳит ва сайри тақомуле табиӣ ва нуфузи фикрию маънавии адабиёти араб ва духули улум ва маориф дар адабиёт ва авомили дигардучори тақаллуф ва лафозе шуданд, агарчи қасидаасарой дар ин давра ба авҷи камол расид ва қасидаасароёнӣ бузурге монанди: Анварӣ ва Масъуди Саъд ва Амир Муиззӣ ва Ҳоконӣ ва Ҷамолиддини Исфаконӣ ва Заҳири Форобӣ ва Мачируддин Байлақонӣ ва Рашидаддин Ватвот ва Саной Ва Амъақ ва Муҳторӣ ва Абдулвосеи Ҷабалӣ ва Адиб Собир ва Азрақӣ ва бисёре дигарон, ки аз зумраи бузургтарин қасидаасароёнӣ Эрон ба шумор мераванд, зухур карданд, вале тавачҷуҳ ба иборатпардозӣ ва лафозӣ ва шеваи ашъори ҳачвия ва шиквоия ва фаҳрия ва ғалабаи таассуботи динӣ ва заволи руҳи миллият ва эрондӯстӣ ва истимдод аз мавҷӯти илмӣ ва фалсафӣ чихати нишон додани маротиби фазлу дониш ва зуҳури таъкид ва печидагӣ дар калом ва удул аз содагӣ ва равонии табиӣ ва ҳамчунин фасоди ахлоқӣ ва такадӣ ва гадопешагии баъзе аз шоирон ва масоили дигар то ҳади зиёде мучиби қоҳиш аз арзиш маънавии адабиёти ин аср гаштааст» [15, с. 138-139].

Ба қавли Нуъмонӣ «Шуарои дарбори Маҳмуд гузашта аз таъриху ахлоқ, фанни шеърӯ адабро тараққӣ дода, домани онро ба андозае вусъату баст доданд, ки ҳар навъи мазмун ё мавзуеро кодир буданд ба назм кашидаву манзум баён кунанд. Вақоенигорӣ, афсонасозӣ, ибрази тамоюлоту эҳсосот, тавсифи табиат, тасвири манозирӣ қудрат ва, билохира, бар ҳама ақсоми сухан мусаллат буданд [16, с. 65-66]. Худи мавқеияти шоирони даргоҳ онро муваззаф месохт,

ки пеш аз ҳама барои базмҳои бузурги дарбор шеърҳои пуршукӯҳ бигӯянд. Аммо устодони даргоҳи ғазнавиён метавон гуфт, ки ҳамаи имконоти ситоиш аз накукорихоии валинеъматиро ба кор бурда ва ба поён расонида буданд. Тарҳи матлаби ошиқона (насиб)-ро Рӯдакии бузург дарафканда буд. Унсурӣ шиква карда буд, ки мешавад гуфт пас аз Рӯдакӣ, падида овардани ғазал номумкин аст. Матлаб бо нигораи гетӣ ҳам мояи душворихоӣ мешуд. Медонем, ки ин нигораҳо ба он фаслҳои сол вобастагӣ доранд, ки бузургтарин ҷашнҳо, ҷашни сада дар ҳамон рӯзгори султон Маҳмуд мамнуъ шуда буд ва метавон гуфт меҳргон ҳам дар рӯзгори салҷуқиён дар маҳфили дарборӣ аҳамияташро яқсара аз даст дода буд. Танҳо ҳамон як наврӯз монда буду бас. Талош барои нигориши идҳои ноби исломӣ дар насибҳо, ба сабаби вижагии гоҳномаи навини камарӣ комёбӣ надошт [4, с. 506].

Шоирон аз вазъи бамиёномада роҳи баромад мечустанд ва бо баҳрагирӣ аз нармии сохтори қасида ва набудани иртиботи дақиқи мантиқӣ миёни байтҳои ҷудогонаи он, ба даровардани нуқтаҳои нав ва бикр ба он оғоз карданд, ки ҳанӯз андешаҳо ва симоҳо қолабӣ нашуда буданд. Бештарин бахши девони яке аз бузургтарин устодони қасидаи салҷуқиён, Амирушшуаро Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдулмалики Муиззӣ, бад-ин гуна навишта шудааст.

Гумон намеравад битавон тардид дошт бар ин ки ин шоири барҷаставу хорикулода, барои устодони қасидаҳои ғазавиёни намуна будааст. Барои мисол ба оғози ҷунин қасидаи баҳорӣи ӯ менигарем:

*Мушқу шингарф аст гӯи рехта бар кӯҳсор,
Нилу зангор аст гӯи рехта бар ҷуйбор.
Табли аттор аст гӯи дар миёни гулситон,
Тахти баззоз гӯи дар миёни лолазор,
Аз замин гӯи бароварданд ганҷи шойгон,
Бар чаман гӯи пароканданд дурри шохвор.*

Ошқор аст, ки ин даромад аз баҳорӣи пуровозаи Фарруҳӣ таъсир гирифта, ки бо ин суханон оғоз мегардад: «Чун паранди нилгун бар рӯй пӯшид марғзор» ва дар он нигораи доғ кардани асбон дар баҳорон омадааст. Аммо бо сатҳитарин ҳамсанҷӣ басанда аст, ки дарёбем сабки Муиззӣ аз сабки салафаш (манзур Фарруҳӣ аст. - Ҳ.Ф.) то чӣ андоза тафовут дорад [4, с. 506-507].

Идомаи ин раванд эҳсоси дар умқи ашъори дарборӣ пайдо шудани услуби нави адабии суханварӣ мегардад. Дар эҷодиёти шоирон аломатҳои дур шудан аз соддагии пештара ва майл ба мураккабии суханварӣ мушоҳида мешавад. Ин услуб бар мафҳуми эстетикӣ, ки дар ибораи арабӣ ифода шудааст, асос ёфтааст: «Бехтарин шеър дурӯғтарин шеър аст ва беҳтарин сухан он аст, ки муболиға мекунад». Ин услуби ороишӣ гоҳе ба дараҷаи найрангҳои формалистӣ расида, тасвирҳои мушаххасеро, ки дар робитаи мустақими мантиқӣ сохта шудаанд, бо абстрактӣ ва гоҳе ғайримантиқӣ иваз намуда, забонро печидатар мегардонад ва коркарди техникаи ҳар як байтро ба ҳадди аксар мерасонд. Ин мафҳуми «тахрифи бадеии воқеият» мукамалтарин ифодаи худро дар жанри қасидаи мадҳӣ пайдо кардааст. Шоирони маҳфили салҷуқӣ дар пайи хати печидаи сабқ қасидаро ба як навъ муаммо табдил додаанд, ки танҳо барои камшумор донандагони рамзшиносии шоирӣ фаҳм аст. Аз ин ҷост дабдабанокӣ, гул-гулшукуфонӣ, ниҳоят мураккабии тасвир ва душворфаҳмии забони назми дарборӣи асрҳо XII-XIII [5, с. 38-39].

Нуктаи қобили тавачҷуҳ он аст, ки рушди адабиёти касбии дарборӣ дар ин давра, пеш аз ҳама, аз рушду нумӯъ ва тавсеаи забони форсӣ-тоҷикӣ вобаста буд, зеро забони расмӣ ва корғузории дарборӣ салҷуқиён форсӣ-тоҷикӣ буд. Дар баробари ин, пеш аз ҳама вазирон, ки забони шеър барояшон забони модарӣ буд, дар нақши ҳомиёни шоирон буданд. Агар дар миёни вазирон мардоне бисёр фарҳефта чун Низомулмулк ҳам будаанд, аммо борҳо шуда буд, ки ин мақом ба ононе супурда шавад, ки тавониста буданд аз эътимоди султонҳо бархурдор шаванд, аммо аз ҳар донише маҳрум ва бебаҳра буданд. Дар ин робита муҳаққиқи эронӣ Наҷод Дабири ишора менамояд, ки «Салочика забони форсиро забони расмӣ ва дарборӣ қарор доданд ва вазирони ин давра, хусусан Имомулмулки Кандарӣ ва ҳоҷа Низомулмулк фазлдӯст ва фарҳангпарвар ва шоирпарвар будаанд ва аз хидмату иноят нисбати фузало ва удабо дарёғ намекарданд ва ҳамвора хидмати шоёни тавачҷуҳе ба тараккии улуму адабиёт кардаанд» [8, с. 663].

Амирони салҷуқӣ зарур мешумориданд, ки дар дастгоҳи идориашон мардони донишманд ва шоирону нависандагони хушсалиқа бошанд. Онҳо ҷунин корро яке аз шартҳои муҳими давлатдорӣ медонистанд ва дар ҷалба нигоҳдорӣи аҳли илму адаб дар дарборҳояшон ба ҳам мусобиқаҳо мекарданд. Ҳамин гуна иқдомот худ василаи ташвиқи

адибон ва зуҳури шоирону нависандагони бисёр дар аҳди Салҷуқиён гардида буд. Дар ин давра ба мушоҳида мерасад, ки забони форсии тоҷикӣ пурра ба расмӣ даромад ва бештар доман густурд [7, с. 571].

Омили дигари рушди шеъри дарборӣ он буд, ки амирони салҷуқӣ вучуди шоирон ва ашъори онҳоро василаи тарғиби сиёсати давлатдориашон меҳисобиданд. Яке аз ҳамзамон ва шогирдони Амир Муиззӣ Низомии Арӯзии Самарқандӣ зарурати шоиронро дар дарборҳо хеле хуб дарк намуда дар китоби «Чаҳор мақола»-аш (соли таълиф-1155м.) навиштааст: «Подшоҳро аз шоири нек чора нест, ки бақои исми ӯро тартиб кунад ва зикри ӯро дар давовин ва дафотир сабт гардонад, зеро ки чун подшоҳ ба амре ки ногузир аст маъзул шавад, аз лашкару ганҷу хазинаи ӯ осор намонад ва номи ӯ ба сабаби шеъри шоирон ҷовид бимонад» [19, с. 44]. Ҳамаи ин боис мегардад, ки дар ҳуди қаламрави васеи Хуросон миқдори шоирон хеле зиёд шавад. Гузашта аз ин, рафтуомади шоирон аз ноҳияҳои дигари форсизабонон ба Хуросон ва аз Хуросон ба ҷойҳои дигар афзун шуд [21, с. 14-15]. Сабаби аз як дарбор ба дарбори дигар рафтани шоирони мадҳасаро дар он аст, ки онҳо мехостанд дар ҷойҳои дигар бар ивази қасоиди мадҳии худ силиҳои дилхоҳ ба даст оранд, зеро теъдодашон хеле бисёр буд.

Муҳаммад Авфии Бухороӣ дар «Лубобулаллоб» дар бораи як саду шаш шоири аҳди Салҷуқиён маълумот дарҷ намудааст. Ӯ шуарои қаламрави паҳновари Салҷуқиёнро ба чор ҳавза тақсим намудааст: 1) ҳавзаи адабии Хуросон, 2) ҳавзаи адабии Ироку Моварои Қафқоз, 3) ҳавзаи адабии Мовароуннаҳр, 4) ҳавзаи адабии Ғазнин ва ғарби Ҳиндустон. Авфӣ то давраи ба фаъолияти адабӣ шурӯъ намудани Амир Муиззӣ миқдори шоирони дар Хуросон бударо бисту ду адад муайян кардааст. Мутаносибан дар Мовароуннаҳр – хафт, дар Ироқ – даҳ, дар Ғазна – сездар шоирро баршумурдааст. Баъд аз марги Муиззӣ миқдори шоирон дар Хуросон – бисту се, дар Мовароуннаҳр шонздаҳ, дар Ироқ – шаш ва дар Ғазнин – нӯҳ адад будаанд [1, с. 68 - 174]. Бо назардошти иттилои Авфӣ маълум мегардад, ки дар замони Салҷуқиён аксари шоирон дар ҳавзаи адабии Хуросон ҷамъ омадаанд. Дар ҳуди Хуросон якҷанд доираҳои адабӣ фаъолият доштанд. Чунончи, марокизи адабии Нишопур, Ҳирот, Марв, Балх ва ғайра.

Ҳамин тавр, ба миён омадани маҳофили адабии дарборӣ ба яке аз унсурҳои асосии давлатдорӣ табдил ёфта буд. Амирони салҷуқӣ нақши шоиронро дар рӯзгори сиёсӣ иҷтимоии дарбори Ғазнавиён дар ёд доштанд, аз ин хотир ба ривочи анъанайи мазкур мусоидат мекарданд, зеро ниёз ба таърифу тавсиф ва мадҳи шоирон буданд. Аз як тараф мехостанд бад-ин васила номашон дар таърих боқӣ бимонад ва аз ҷониби дигар, бо мавҷудияти мадҳияҳо қаноатмандии равонӣ ҳосил мекарданд [10, с. 26].

Подшоҳон ва умарои Салҷуқӣ низ ҳамчун Ғазнавиён шуарои дарбориро барои мадҳу ситоиши худ ва мондагории номашон ба хидмат гирифтаанд. Ба қавли Қанбарӣ «рӯзгори Салҷуқиён асри ривочи шигифтовари шеъри ситоиш аст. Шеъри ситоиш ҳеҷ гоҳ равнақи давраи салотини Салҷуқиро таҷриба накардааст» [14, с. 26].

Профессори олмонӣ Ҳерман Этте низ дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон» бо ишора ба густариши шеъри мадҳӣ дар рӯзгори Салҷуқиён чунин баён мекунад: «равнақи бозори мадҳасароӣ дар садаи дувоздахуми милодӣ ва авҷи он дар замони Санҷар ва дарборҳои кӯчаки амирон, ки ба иллати рақобатҳои мутақобил ба ночор алоқаманд ба таблиғот будаанд, нишонаи назари мусоид нисбат ба шоирон аст» [27, с. 27].

Бешубҳа, на ҳама шоирон дар бозори шеър муваффақ буданд. Шикваҳои шоирони ин аҳд аз қасоиди бозори шеър аз он далолат мекунад, ки дар сахнаи шоирӣ рақобат хеле сахт буд, зеро сафи шоирон зиёд буд ва албатта, на ҳама муваффақ мешуданд. Шоирон мехостанд дар назди мамдуҳони худ, мисли шоирони аҳди Ғазнавӣ қадру манзалат дошта бошанд, аммо ҳокимони салҷуқӣ онҳоро дар сатҳи дилхоҳ қадр карда наметавонишанд. Аз ин рӯ, шоирон дар пешрафти кори худ ба надимони хушзавқу шеърдӯсти шоҳони салҷуқӣ, ки аз ҷумлаи эронитаборон буданд, метавонишанд умед банданд. Нақли Амир Муиззӣ (ваф.1127), ки аз тарафи муаллифи «Чаҳор мақола» оварда шудааст, метавонад далели ин гуфтаҳо бошад.

Ба қавли Саид Чаъфар Шаҳидӣ гоҳе ҳам чунин иттифоқ меафтад, ки мамдуҳе қудрати дарки қасоиди мадҳии шоирро надост ва агар шоир аз бахшиши вай бархӯрдор мешуд, ба хотири қудрати табъ ва мартабаи фазлу шеъри некуи ӯ набуд, балки иллати дигаре сабаби расидани ӯ ба силлати мамдуҳ мешуд. Низомии Арӯзӣ аз гуфтаи Муиззӣ чунин менависад: «Пас ҷомағӣ ва аҷрои падар ба ман таҳвил афтад ва шоири Маликшоҳ шудам. Ва соле дар хидмати подшоҳ рӯзгор гузоштам, ки ҷуз вақте аз дур ӯро натавонишам دیدан. Ва аз аҷрову ҷомағӣ як ману як динор наёфтам. Ва харчи ман зиёдат шуд ва вом ба гардани ман даромад

ва кор дар сари ман печид. Ва хоҷаи бузург Низомиддин раҳматуллоҳ дар ҳаққи шеър эътиқоде надоштӣ, аз он ки дар маърифати ӯ даст надошт. Ва аз аимма ва мутасаввифа ба ҳеч кас наменардохт» [19, с. 91].

Табиист, ки вақте дастгоҳи муназзаме набошад, то чунин тоифаро ҳимоят кунад ва истеъдоди ононро парвариш диҳад то ибтиқору завқи онон дар роҳи саҳеҳу маъқул ба роҳ афтад, он кас, ки умреро дар сурудани шеър ба кор бурда ва нолни худро аз сраи мамдуҳ хӯрдааст, чун мамдуҳе сазовор ва бахшандаро наёбад, рӯй ба ситоиши он кас меоварад, ки ӯро дармебубахшад ва чомае бипӯшонад ва аз ин таърих аст, ки расми мадеҳатсарой ва худуди саногустарӣ дигаргун мешавад ва нисбат байни мадҳу мамдуҳ ба ҳам меҳӯрад [26, с. 289].

Аксарияти шоирони маддоҳи қасидасаро аз чихати моддӣ ва маънавӣ азият медиданд, чаро ки бо кори шоирӣ маишати худро таъмин карда наметавонистанд. Аз маводи мавҷуд дар сарчашмаҳо маълум мегардад, ки барои рушду тараккии эҷодиёти шоири дарбор ташвиқи амирон бо додани атоҳову силлаҳои муносиб омили асосӣ будааст. Масалан, Амир Муиззӣ дар сурудани қасида таъби латифу забони фасеҳро кофӣ намешуморад, балки мамдуҳи молбахшро низ хеле зарур меҳисобад:

*На бас бувад, ки дар газал ёру дар мадеҳ,
Таъбе бувад латифу забоне бувад фасеҳ.
Маъшуқи созгор бибояд гаҳи газал,
Мамдуҳи молбахш бибояд гаҳи мадеҳ [13, с. 711].*

Аммо амирони салҷуқӣ дар бахшидани силлаҳо ба мисли Сомониёну Ғазнавиён ҳиммати баланд надоштанд ва ба шоирони маддоҳ кам эътибор медоданд. Гоҳо безътиноии мамдуҳон сабаби тангии маишати шоирон ва тарки дарбор аз ҷониби эшон мегардид. Чунин ҳолати ногуворро дар рӯзгори шоирони маддоҳи ин давр, амсоли Асирии Аҳсикатӣ, Заҳири Форёбӣ, Анварию Абевардӣ, Саной ва бисёр дигарон мушоҳида карда метавонем. Аксар шоирон баробари ба сари қудрат омадани дигарон мамдуҳони худро дигар мекарданд. Масалан, замоне султон Санҷар ба муқобили Баҳромшоҳи Ғазнавӣ ҷониби Ғазнин лашкар кашида, Ғазнинро гирифт (соли 1135), маддоҳони Баҳромшоҳ аз қабили Ҳасани Ғазнавӣ (ваф.1169) ва Абдулвосеи Ҷабалӣ (ваф.1160) ва дигарон ба ҷониби Санҷар гузашта, ба мадҳу ситоиши ӯ шурӯъ карданд.

Шоири муваффақтарин дар адабиёти дарбори Салҷуқиён ҳамон Абӯабдуллоҳи Муҳаммад ибни Абдумалик Муиззӣ Нишопурӣ буд. Бино ба ишораҳои шоир дар ашъораш ва маъхазҳои адабию таърихӣ вай маликушшууроӣ дарбори султон Маликшоҳ ва баъдтар султон Санҷари Салҷуқӣ буд. Қадру эътибори ӯ махсусан дар назди султон Санҷар ба дараҷае будааст, ки султони мазкур гоҳи маҷлиси базм ӯро дар бари худ менишондаву «падар» меҳондааст. Дар ин бора худ шоир мегӯяд:

*То қиёмат фаҳри ман бошад, ки андар базми хеш,
Дар бари тахтам нишонӣю падар хонӣ маро [13, 458].*

Бино ба иттилоӣ соҳибони тазкираҳо Амир Муиззӣ ифтихор мекарда, ки бозори шеъраш ҳамеша гарм буда, ягон байти дар тӯли ҳаёти худ сурудааш ноҳарида намондааст [19, с. 64; 4, с. 514]. Аммо чунин ифтихор ба ягон шоири дигари ин аҳд муяссар набуд.

Аз вижагиҳои дигари назми дарбории ин давра бадеҳатан шеър гуфтани шоирон мебошад ва ривочи бадеҳагӯӣ ба имтиҳони шоирон дар ҳунари шоирӣ иртибот дошт. Ин раванд дар ҳаёти адабии дарбор яке аз зухуроти муҳим ба шумор рафта, маъмулан ба касе, ки даъвои шоирӣ мекард, мавзӯе матраҳ мекарданд, то ӯ дар он бора бадеҳатан чанд байт гӯяд ва қудрати таъби худро нишон диҳад. Ин мавзӯ аз тарафи Низомии Арӯзӣ чунин таъкид шудааст: «Дар хидмати подшоҳ ҳеч бехтар аз бадеҳа гуфтан нест, ки аз бадеҳа гуфтан таъби подшоҳ хуррам шавад ва маҷлисо ба рафрӯзад ва шоир ба мақсад расад» [19, с. 48]. Аз аввалин чунин имтиҳони бадеҳагӯӣ бо Амир Муиззӣ рух дода буд, ки ӯ мебоист дар мавриди сифати моҳи нав дар арафаи рамазон, ки Маликшоҳ дида буд ва дар сари дастархони шоҳона доир ба валинеъматии султони мазкур дар бадеҳа шеър мегуфт ва ӯ сарбаландона аз ин имтиҳон гузушта буд [19, с. 67-38].

Яке аз мушаххасоти ба назар намоёни назми ин давраи шоирони Хуросон пайравии баъзе шоирон аз мазмунҳои шеъри давраи ҷоҳилияи араб аст. Аз ҷумла, пайгирӣ аз мазомини васфи бодияҳо ва зиндагонии саҳрогардон дар ашъори Абдулмалики Бурҳонӣ, Амир Муиззӣ, Ломей ва дигарон дида мешавад.

Дар баробари ин, барои ба мартабаҳои баланд расидан шоирони дарборӣ бояд ба шарту дархост ва қоидаҳои расмӣ дарбор мувофиқат мекарданд. Шоир наметавонад ба истодагарӣ

ва ғурур аз мамдуҳ талаби эҳтиёҷ кунад. Шамси Қайс дар ин бора менависад: «Ва аммо адаб дар суолу истеътоф (меҳрубонӣ) он аст, ки аз мамдӯҳ ба илҳоқ (илтимос ва илтиҷо) ва ибром (исрор, истодагарӣ) чизе талабад ва ҳештанро ба фунуни адаб ва анвои ҳунар биситояд ва истехқоқи (лаёқату қобилият) хеш ба анвои авотиф (меҳрубониҳо) ва аснофи (хелҳои) аворифро (туҳфаҳоро) бознамояд, он гоҳ таксир дар риояти ҳақ ва адои ғазли ба мамдӯҳ нисбат кунад... [18, с. 63].

Батадрич дар давраҳои салҷуқиён мадеҳа нисбат ба даврони сомониён ва ғазнавиён аз нигоҳи муболиғапардозӣ боз ҳам рангинтар мегардад. Ситоишномаҳои шоирон дар кадом шакли шеър, ки набошад, аз матлабҳои пур аз муболиға дар васфи мамдуҳоне буд, ки ағлаб бӯе аз илму адаб набурда ва танҳо ба ёрии хараҷу марачи ҳоким бар ин сарзамин ба фармонравой расида буданд. Аммо ин ситоишҳо, баҳусус ситоиши устодони сухани форсӣ, дар асри шашум дар баробари ғавоиди адабӣ дорои нуктаҳои судманди таърихӣ, ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ, динӣ ва ғайра мебошанд.

Дар баробари ин, шоири дарборӣ муваззаф буд, ки дар вақтҳои муайян дар васфи султон ва вобастагони вай ашъори зебо, устувор ва писандида бисарояд. Ин қасоид аз ҷониби ҳуди шоирон ё ровиён дар ҳузури подшоҳ, вазирону меҳтарон хонда мешуд ва дар сурати ҷалби ризоияти султон подоши муносиб ва дархӯр, ки истилоҳан “силла” ном дошт, ба шоирон ато мешуд. «Бархе ашъори суҳанварони дарбор дар маҷлисҳои расмӣ аз қабилӣ идҳо, шабҳои бошукӯҳ, маросимҳои динӣ ва рӯзҳои мотам, ҳамчунин ба муносибати таваллуд ё марги аъзои хонадони султон, омадани сафирони дигар кишварҳо, истилоъҳо ва ғайра навишта ва суруда мешуд. Аммо ашъори завқӣ, васфӣ, ошиқона ва тарабангезу амсоли онҳо маъмулан бо ҳузури ҳуди шоирон, аксаран дар маҳофили айш ё нӯши салотин иншод мегардид ва гоҳ мумкин буд бо навои мусиқӣ ҳамроҳ шавад то бар шӯру лутфи маҷлис биафзояд» [6, с. 40].

Аксари шоирони мулозими дарборҳо илова бар шахси султон, ки мамдуҳи асли ва ҳақиқӣ буд, афроди хонадон, вобастагон ва атрофиёни ӯро мадҳ мекарданд ё дар таъзияти онон марсияҳо месуруданд ва душманонашонро ба сахтӣ ҳаҷв мекарданд. Дар мавриди матолиб, рӯйдодҳо ва ашҳоси бешумори дигар, ки вобаста ба подшоҳ ва дастгоҳи салтанати ӯ буда, аз ҷониби шоирон ашъори зиёде навишта шудааст, аз қабилӣ истилоъҳо ва лашкаркашиҳо, набардҳо ва қатли омҳо, кушторҳо, забт ва хароб кардани шахрҳо ва деҳот, дастгир ва мучозоти душманон, ҳокимон ва марзбонони кишварҳои дигар ва ғайра. Ба таври мисол теъдоди мамдуҳони Амир Муиззӣ аз миёни ҳудуди зиёда аз 110 нафар буда, даҳ тан аз эшон подшоҳон ва амирон ва ҳокимони бузурги салҷуқӣ, ғазнавӣ ва дигарон ва мамдуҳони дигари ӯ шоҳзодагон, амирони маҳаллӣ, вазирон ва афроди хонадони онон, ҳамчунин раисони девони расоил, бузургони аъёни вазирони Туркистон, Балх, Рай, Кирмон, Форс, Исфаҳон, Табас ва ғайра буданд ва на танҳо қасоид, балки таркиббанду тарҷеъбандҳо, мусаммат, ҳатто бештари қитъаот, ғазалиёт ва рубоиёти Муиззӣ ба мадҳи қасон ихтисос дорад.

Агар дар замони ғазнавиён ҳақиқати ҳастӣ ва меъёри ҳамаи ашъо мамдуҳ қарор гирифта бошад, дар ин давра ситоишҳои дучор меоянд, ки мамдуҳ дар баробари Худованд қарор мегирад ва ба қавли Нодири Вазинпур «Шоирони қарнҳои панҷуму шашум салотинро баробари Худо ва расули акрам [с] қарор медоданд, аз ҳамаи коинот бартар медонистанд ва ҷунонки гузашт... итлоат аз ононро ҳамчун намоз мешумурданд. Ин гуна суҳанон золимонро гирифтори ҷунуни худхоҳӣ мекунад ва раиятро мутанаффир месозад. Аз ин қарор мадоеҳи муболиғаомези суҳанварон василае буд барои фиреб ва бадномии мамдуҳ он ва безътиқодии мардумон ва дар ниҳоят ҷуз таҳқири ҳуди шоирон ҳосиле надошт» [6, с. 180].

Баррасии девонҳои шоирони форсии асри XII нишон медиҳад, ки дар ин замон шумораи қасидаҳои сирф мадҳӣ, ки бидуни муқаддимаҳои мукамал, ки «маҳдуд» (маҳдуд) ном доранд, тадричан зиёд мешаванд [3, 186]. Бо вучуди ин, аксари қасоиди шоирони замон қасидаҳои комил буд ва яке аз қисматҳои қасидаи мадҳӣ, ки аз ҷиҳатҳои мусбати ситоишномаҳо маҳсуб меёбанд, тағаззул мебошад. Агар мадҳи мамдуҳро, ки бештар сухани муболиғаомез аст, сарфи назар намоем, матлаи қасидаҳои мадҳӣ тасвирҳои зебо аз ишқу майгусорӣ, луғзу чистон, манзараҳои гуногуни табиат ва ё дигар мавзуот доранд, ки дорои хеле арзишҳои баланди бадеӣ мебошанд.

Истифода аз тағаззул бад ин манзур сурат мегирифт, ки шеъри мадҳӣ монанди ғазал латофат ёбад ва мамдуҳ ба шунидани он иштиёқи бештаре пайдо кунад [11, 148]. Аз ин рӯ, ба қавли Хумой «Фарӯҳӣ ва Заҳири Форобӣ ва Муиззӣ лутфи таъбро дар тағаззулҳои ширин ва дилкаш нишон медоданд» [23, с. 210] ва беҳуда Н.Вазинпур тағаззулоти аксари ин қасоидро дар авҷи ҷамол ва арзиши ҳунарий қарор намедид [6, с. 219].

Падидаи дигаре, ки дар асри XII хеле ривоч ёфт, ин худситой ва муфохираҳои шоирона мебошад. Ривочи ин мавзӯ ҳам ба таъсири адабиёти араб алоқамандӣ дорад. Падидаи мазкур дар адабиёти давраҳои Сомонӣ ва Ғазнавӣ ҳам мушоҳида мешуд, аммо дар асри минбаъда ҷанбаи муболиғавӣ касб кардааст. Чун давраҳои пешин шоирони ин марҳала ҳам аз рӯи завқ ва писанди эҷодӣ, ҳарчанд дар зимни фахр аз шоирони саромад ёдовар шудаанд, аммо аксари вақт нисбат ба адибони гузашта ба назари нек ва эътиқоди комил муносибат намудаанд [25, с. 10].

Муҳаққиқи эронӣ Нодири Вазинпур, ки роҷеъ ба мадеҳа ва сайри таҳаввулу ташакули он тадқиқоти қобили мулоҳиза анҷом додааст, ишора менамояд, ки «Тамоми ниёзҳои аҳли адаб, бадбахтона, танҳо дар даргоҳи салотин бароварда мешуд ва ин бузургон барои начоти худ аз тангноҳо ва эҳсоси ҳақоратӣ, ки сабаби бечизӣ ва гумноӣ гулуяшонро мефишурд, ночор аз мулозимати даргоҳи шохон ва мадҳи онон буданд то бо така бар арбоби қудрат ба молу чоҳ бирасанд ва манзалату маконат ёбанд. Рӯзгоре гирифтори андуҳи нони рӯзона буданд, аммо акнун ҳамнишини шаҳриёрон, бузургон, вазирону амсоли инон шудаанд, ки танҳо дасти иддае бисёр қалиле метавонист ба онон бирасад» [6, с. 510].

Мавсуф дар ин робита якҷанд омилеро, аз қабиле ниёзи моддӣ, ниёзи маънавӣ, ниёз ба ҳомӣ, ҳусни ҷоҳталабии шоирон, кӯшиш барои бақои осор, номбар мекунад, ки шоиронро водори муроҷиат ба дарборҳо месозад ва илова менамояд, ки шоирон муҳимтарин василаи таблиғот ва ҳамдаме айёми ғаму шодии подшохон буданд ва бархе аз онҳо бештар авқоти худро дар дарборҳо сипарӣ месохтанд ва бо шохону амирон мусоҳиб буданд. Инон бавижа дар базмоҳо ва гоҳ дар маросими хонадони салтанатӣ ҳозир мешуданд ва надими шох, шохзодагон ва афроди дарборӣ буданд.

Дар ин робита, Амир Муиззиро метавон мисол овард, ки пайваста мулозими дарбори Султон Маликшоҳ ва Санҷар бини Маликшоҳи Салҷуқӣ буд. Мавсуф танҳо ба султон Маликшоҳ 112 қасида бахшидааст, ки аз ин миён дар 85 қасида Маликшоҳ мустақиман тавсиф шуда, дар 1 қасида, дар баробари сӯгворӣ аз марғи ӯ ва Низомулмулк, ҳамзамон аз хислатҳои неки ӯ ёдоварӣ менамояд. Дар 26 қасидаи дигар дар иртибот бо воқеаҳои таърихӣ, аз ҷумлаи футуҳоти султон дар Самарқанд, Туркистон, Бағдод, Рум, Шом, Рай, Нишопур, Мовароуннаҳр, ҳамзамон ба меҳмонӣ рафтани шох назди хоҷа Низомулмулк, Шарафулмулк, Имодуддавла Совтекин, дар таҳнияти иди Фитр, мунозираи килку тег, таҳнияти Наврӯз, таҳнияти иди Меҳргон, таҳнияти иди Азҳо ва таҳнияти валодати фарзанди султон шоир бо тамому маҳорати худ Маликшоҳро ситоиш мекунад.

Ба султон Санҷар 87 қасида, 2 тағаззул, 1 таркиббанд ва 1 тарҷеъбанд сурудааст. Аз ин шумора Муиззӣ дар 56 қасида ва 2 тағаззул ба тавсифи мустақими султон Санҷар пардохта, дар 29 қасидаи дигар дар иртибот ба воқеаҳои дигар ӯро мадҳ кардааст. Аз ҷумла, таҳнияти беҳбудӣ ёфтани Санҷар 2 қасида, таҳнияти иди Азҳо ва мадҳи султон 2 қасида, дар фатҳи Ғазнин ва мадҳи султон 4 қасида, дар мадҳи малик Санҷар ва Хоҷа Фаҳрулмулк 3 қасида, дар таҳнияти муроҷиати султон Санҷар аз Бағдод ба Нишопур 1 қасида, дар таҳнияти муроҷиати Санҷар аз ҷанг 1 қасида, дар мадҳи султон Санҷар ва ҷанги Сова 1 қасида, дар васфи асп ва мадҳи малик Санҷар 2 қасида, дар васфи боғ ва мадҳи султон 1 қасида ва таҳнияти валодати фарзанди султон 1 қасида суруда, бо тамоми ҳастӣ султон Санҷарро ситоиш мекунад. Ба қавли Абдулҳусайн Зарринқуб дар байни қасоиди ӯ мадоеҳи Маликшоҳ ва Санҷар ҷунун аст, ки гӯӣ шоир худро дар ин ситоишҳо харҷ мекунад, ихлосу хидмати фавқуллода нишон медиҳад ва рост ё дурӯғ дар шодии онҳо худро шод ва дар нохурсандии онҳо худро нохурсанд фаро менамояд [9, с. 156].

Аз махсусиятҳои дигари адабиёти дарбории ин давра дар он аст, ки дар байни офаридаҳои адабии шоирони маддоҳ анвои дигари шеърӣ аз қабиле ғазал, китъа, рубой, маснавӣ ва ғайра низ қобили мулоҳиза ба ҷашм мерасад. Махсусан ғазал дар эҷодиёти Амир Муиззӣ, Анварӣ, Адиб Собир, Заҳири Форёбӣ ва дигарон мавқеи муҳим дошт ва ин ҷиҳати масъала аз тарафи муҳаққиқон А.Мирзоев (12), С.Шамисо (24), М.Л.Рейснер (17) ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Адабиёт

1. *Авфӣ, Муҳаммад. Лубобуллоб / Муҳаммад Авфӣ: бо таҳрири Эдуард Ҷ. Браун. Бо муқаддимаи Муҳаммад Қазвинӣ ва таҳриҳоти ҷадид ва таълиқоти Саид Нафисӣ, Техрон интишороти Хурмус, ҷони аввал, 1389 ҳ. – 1082 с.*
2. *Амиркулов, Субҳон. Концепсияи мадҳи Рӯдакӣ. Садои Шарқ, 1977, №9, С. 132-137.*
3. *Ардашникова Н., Рейснер М. История литературы Ирана в Средние века (IX-XVII вв.) / Н.Ардашникова, М.Рейснер: - М.: ИСАА МГУ, ИД «Ключ-С», 2010. - 500 с.*

4. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертельс: Избранные труды. Т.1. – М.: ИВЛ, 1960. – 561 с.
5. Брагинский И.С. Из истории персидской и таджикской литератур. Избранные работы. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1972. – 524 с.
6. Вазинтур, Ваҳид. Мадҳ доғи нанг бар симои адабӣ/ Нодир Вазинтур: Техрон: Интишороти Муин, 1374. – 575 с.
7. Ғафуров Б. Г. Тоҷикон. - Китоби якум: Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна.– Д.: Ирфон, 1998. – 701 саҳ.
8. Дабирӣ, Наҷод Бадеуллоҳ. Салочиқа ва густириши адаби форсӣ/ Бадеуллоҳ Наҷод Дабирӣ: Маҷаллаи Ваҳид, шумораи 6, давраи 10, с. 659-667.
9. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Бо қорвони ҳулла / Абдулҳусайн Зарринқуб: маҷмуаи нақди адабӣ. – Техрон: Интишороти илмӣ, ҷони шонздаҳум, 1389. - 475 саҳ.
10. Крымский А.Е. История Персии ее литературы и дервишской теософии.-Т. 1, № 2.-- М.: Типография А.Я. Нироенберга, 1914.–569 с.
11. Маҳҷуб, Муҳаммад Ҷаъфар. Сабки хуросонӣ дар шеъри форсӣ. Баррасии мухтасоти сабкии шеъри форсӣ аз оғози зухур то поёни қарни панҷуми хичрӣ/Муҳаммад Ҷаъфар Маҳҷуб: - Техрон: Интишороти Донишроӣи оӣ, 1350. - 802 саҳ.
12. Мирзоев, А. Рқдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV [Матн] / Абдулганӣ Мирзоев. – Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1957. – 77 с.
13. Муиззӣ, Амир. Девони комил / Амир Муиззӣ: муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳирӣ. Техрон. – 1362 ҳ.қ.– 791 с.
14. Муиззӣ, Амир. Девон / Амир Муиззӣ: Бар асоси нусхаи мусаҳеҳ устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммад Ризо Қанбарӣ. - Техрон., Интишороти Завол. – 1393 ҳ.қ.– 1132 с.
15. Муътаман, Зайнуллобиддин. Таҳавули шеъри форсӣ, с. 138 ва 139 Интишороти хофиз ва музаффарӣ, 1339. 416 с.
16. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-у-л-аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Шиблӣ Нуъмонӣ: Ҷилди аввал ва дуюм.-Душанбе: ДДОТ, 2015.-500 саҳ.
17. Рейснер, М.Л. Эволюция классической газели на фарси (X-XIV века) / М.Л. Рейснер: - Москва: Наука, 1989. - 224 с.
18. Розӣ, Шамси Қайс. ал-Муъҷам фӣ маойир-ил-ашъор-ил-Аҷам / Шамсиддин Муҳаммад Қайси Розӣ; Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозирқунандаи ҷон Урбулло Тоиров.–Душанбе, Адиб, 1991, 464 с.
19. Самарқандӣ, Низомии Арӯзӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арӯзии Самарқандӣ: мусаҳҳеҳ аллома Муҳаммад Қазвинӣ, Муҳаммад Муин, бо эҳтимоми Азизулло Ализода, Интишороти Фирдавс, ҷони аввал, 1388. - 224 с.
20. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави форсӣ / Забехуллоҳи Сафо: – Техрон, Интишороти Фирдавс, 1369. - 1150 саҳ.
21. Саъдиев С. Сӯзанӣ ва муҳити адабии Самарқанди асри XII / С. Саъдиев: - Душанбе: Дониш, 1974.- 163 с.
22. Таърихи Систон / Ба тасҳеҳи Муҳаммадтақии Баҳор (Малик-уш-шуаро). - Техрон, 1381. – 436 с.
23. Ҳумой, Чалолиддин. Маҳрам-ул-асрор – Маҷмуи мақолот/ Чалолиддин Ҳумой: Бо эҳтимоми Носириддин Шоҳхусайнӣ. - Техрон: Интишороти Марворид, 1379. - 260 с.
24. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ (Аз оғоз то имрӯз) [Матн] / Сирус Шамисо. – Техрон: Ромин, 1376. – 313 с.
25. Шарипов Б.Б. Афкори адабӣ ва танқидии Хоқонӣ /рисола барои дарёфти унвони илмӣи н.и.ф., Душанбе, 1995.
26. Шаҳидӣ, Саид Ҷаъфар. Татаввури мадеҳасароӣ дар адабиёти форсӣ то қарни шашум. Мундариҷ дар номаи менуӣ-маҷмуаи сиву ҳафт гуфтор дар адаб ва фарҳанги эронӣ – зери назари Ҳабиб Яғмоӣ, Эраҷи афшор бо ҳамкориҳои Муҳаммад Равшан, с. 269, Интишороти Ҷовидон, ҷони аввал, 1350.
27. Этте, Ҳерман. Таърихи адабиёти форсӣ/Ҳерман Этте: Бо тарҷума ва ҳавошиши Ризозода Шафақ. – Техрон: Интишороти Бунгоҳ, 1337. - 386 с.

ВИЖАГИҲОИ ШЕЪРИ МАДҲӢ-СИТОИШИИ ЗАМОНИ САЛЧУҚИЁН

Дар мақола вижагиҳои шеъри мадҳӣ-ситоишии замони Салчуқиён баррасӣ гардида, муаллиф бо пешниҳод кардани далоили зиёд кӯшиш ба ҳарч додааст, ки ба таври дақиқ махсусиятҳои хоси шеъри мадҳӣ-ситоишии замони Салчуқиёнро муайян намояд. Барои арзёбии масъалаи мазкур муҳаққиқ ба арзёбии маълумоти муаллифони сарчашмаҳои адабиву таърихӣ ва ёддошти муҳаққиқони муосир дар ҳамин масъала пардохтааст. Муаллифи мақола аз ҷумла таъкид менамояд, ки шоирони дигари асри X, ки амирони Сомониро мадҳу ситоиш мекарданд, илова бар он ки ин корро барои худ вазифаи шоирӣ медонистанд, аз эҳсосоти воқеӣ бархурдор буданд, зеро амирон ва мамдуҳони эшон аз миёни мардуми маҳаллӣ ва бумӣ бархоста буданд. Аз нимаи дуҷуми қарни панҷум, ки тақрибан шуруи давраи Салчуқиён аст, ба тадриҷ тағйирот ва таҳаввулотии зиёде вориди шеър гардид ва сабку услуби қасидапардозӣ ва тарзи баёни мақсади шоир дигар шуд. Нуктаи қобили тавачҷуҳ он аст, ки рушди адабиёти қасбӣ дарборӣ дар ин давра, пеш аз ҳама, аз рушду нумӯш ва тавсеаи забони форсӣ-тоҷикӣ вобаста буд, зеро забони расмӣ ва коргузориҳои дарборӣ салчуқиён форсӣ-тоҷикӣ буд. Дар баробари ин, пеш аз ҳама вазирон, ки забони шеър барояшон забони модарӣ буд, дар нақши ҳомиёни шоирон буданд. Муаллифи мақола зимни баррасии мавзӯ бо баъзе донишмандон баҳс карда, саранҷом ба натиҷаҳои назаррасии илмӣ тавфиқ ёфтааст.

Калидвожаҳо: Муиззӣ, шеъри мадҳӣ-ситоишӣ, Салчуқиён, қасида, ситоиш.

ОСОБЕННОСТИ ХВАЛЕБНОЙ ПОЭЗИИ СЕЛЬДЖУКСКОГО ПЕРИОДА

В статье рассматриваются особенности хвалебной поэмы сельджукского периода, а автор, приводя множество аргументов, попытался точно определить специфические особенности хвалебной поэмы данного периода. Для оценки данного вопроса исследователь обратил внимание на данные авторов литературных и исторических источников и заметки современных исследователей. Среди прочего автор статьи подчеркивает, что и другие поэты X века, восхвалявшие саманских эмиров, помимо того, что считали произведение поэтической своей задачей, они наслаждались настоящими чувствами, поскольку их эмиры и правители выросли из числа местного и коренного народа. Со второй половины V века, что примерно является началом сельджукского периода, в поэзию постепенно вносились множественные изменения и разработки, менялся стиль и способ выражения цели поэта. Стоит отметить, что развитие профессиональной придворной поэзии в этот период зависело, прежде всего, от развития, типа и расширения персидско-таджикского языка, поскольку официальным языком сельджукского двора был персидско-таджикский. При этом в роли покровителей поэтов выступали прежде всего министры, для которых язык поэзии был родным. Автор статьи обсудил эту тему с некоторыми учеными и, наконец, согласился со значительными научными результатами.

Ключевые слова: Муиззи, хвалебная поэзия, сельджуки, касыда, хвала.

PECULIARITIES OF HYMN-PRAGMATIC POETRY OF THE SELJUK PERIOD

The article scrutinizes the characteristics of hymn-praise poetry during the Seljuk period, wherein the author endeavors to meticulously delineate its specific attributes through a plethora of arguments. To facilitate this assessment, the researcher meticulously examined data from literary and historical sources, as well as insights from contemporary scholars on the subject. Notably, the article underscores that poets of the 10th century, while undertaking the poetic task of extolling the Samani emirs, genuinely experienced profound sentiments, given that these emirs and leaders hailed from the local populace. Throughout the latter half of the fifth century, corresponding roughly to the onset of the Seljuk era, numerous transformations and advancements were gradually introduced into poetry, affecting both the style of odes and the poet's purposeful expression. It is noteworthy that the advancement of courtly literature during this period was intrinsically linked to the evolution, diversity, and prevalence of the Persian-Tajik language, which served as the official language of the Seljuk court. Moreover, patrons of poets primarily comprised ministers, for whom poetry was a native tongue. The author engaged in discussions with several scholars regarding this topic, ultimately concurring with their significant scientific findings.

Keywords: Muizzi, hymn-praise poem, Seljuks, eulogy, praise.

Дар бораи муаллиф

*Ҳайдаров Фахриддин Наботович
Номзади илмҳои филология, дотсенти
кафедраи таърихи адабиёти тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х.Рӯдакӣ, 17*

Об авторе

*Ҳайдаров Фахриддин Наботович
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры истории таджикской литературы
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки 17*

About the author

*Haydarov Fakhriddin Nabotovich
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Department of Tajik Literature
History
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
ave. 17*

МУҲИТИ АДАБӢ ВА ВИЖАГИҲОИ ОН ДАР АСРИ РӢЗГОРИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Шоев А.А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Адабиёти форсии тоҷикӣ каламрави пахновареро соҳиб мебошад. Он дар ақсо нуқоти олам, бавижа кишварҳои шарқӣ доман густурда, рушд кардааст. Дар асри XVII новобаста аз вазъи печидаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ шаҳрҳои бузурги Мовароуннаҳр, Хуросон, Эрон, Ҳиндустон, Кавказ ва Туркия марказҳои рушду такомули шеърҳои адаби тоҷикӣ будаанд. Агарчи ҳокимияти сиёсӣ дар ин манотиқ дар ихтиёри сулолаҳои туркӣ-муғулӣ қарор доштааст, вале шеърҳои шоирӣ ва адабиёт аз миён нарафтааст ва он ҳамвора масири комилшавии худро идома бахшидааст. Ин равандро, пеш аз ҳама муассирӣ, ҷозибият, нафосати каломии ҳунарии тоҷикӣ таъмин карда, тамоми кишварҳои ҷомеа, аз он ҷумла ҳокимон ва нафарони ғайритоҷикро ба тарафи худ кашида, таъбаҳои мавзун намуда, ба гуфтани каломии ҳунарий бо ин забон ва таълифи асару девонҳои худ доштааст. Бинобар ин, ҳамаи ҳокимони замон таъбаҳои мавзун доштаанд ва ба гуфтани шеърҳои тоҷикӣ ба қадри ҳолу тавони худ иқдом кардаанд. Аз сулолаи Шайбонӣҳо Убайдуллоҳон ба таҳаллуси “Убайдӣ” бо ду забон: тоҷикӣ ва ўзбекӣ шеър гуфта, соҳибдеворон низ шудааст, аз сулолаи Сафавӣҳо Исмоил бо таҳаллуси “Хитой”, писарони ӯ Таҳмосиб бо таҳаллуси “Одил”, Сом бо таҳаллуси “Сомӣ”, Баҳрому Алқос Мирзо ва дигар нафарони фармонравои ин сулола ба забони туркию форсии тоҷикӣ шеър эҷод кардаанд, аз сулолаи туркони усмонӣ Салими Усмонӣ бо таҳаллуси “Салиму Салимӣ” ва писари вай Сулаймонхони Қонунӣ бо таҳаллуси “Муҳибӣ” шеър сурудаанд. Бо вучуди ин ки ҳуқуқи мазҳабӣ забони форсии тоҷикиро балад будаанду таъбаҳои мавзун доштаанду бо ин забон шеърҳои асарҳои ҷудогона таълиф карда, ба ёдгор гузоштаанд, вале ҳеҷ кадоми онҳо чун соҳибони аслии забон, адибону олимони давр ва чун хонадони бофазлу бофарҳанги Темуриёни Ҳинд дар такомул, побарҷой ва нумои илму адаби форсии тоҷикӣ ҳиссагузор набудаанд. Ба таъкиди О. Саидҷаъфаров: “Шоҳону шоҳзодагонии темурӣ нисбат ба забони форсӣ муҳаббати беандоза доштанд ва форсиро дар қиёс бо туркию ҳиндӣ афзалтару беҳтар медонистанд” [6, с. 30]. Аз тарафи дигар ин хонадони бофазл аз таассубу фарҳангсезӣ ва миллатгаройӣ дур будаанд. Ба арзишҳои маданий, ақидатӣ, маънавий ҳар қавму миллат эҳтиром доштаанд. Ҳар касу ҳар ҷизро дар мақоми худ мешинохтаанд ва арҷ мегузоштаанд. Забони форсии тоҷикӣ, ки яке аз забонҳои шевотарини дунёсту дар кишвари Ҳиндустон мутақаллимани зиёд дошт ва бо забонҳои маҳаллӣ, махсусан, забони ҳиндӣ пайванди оилавӣ дорад, барои Темуриёни Ҳинд беш аз дигар забонҳо мақбул афтод ва онро забони расмӣи давлати худ интихоб намудаанд ва аз шоирону адибони ин забон истиқбол карда, рушди бемайлонии адабу фарҳанги тоҷикиро дар замони худ таъмин сохтаанд. Ба ин далел, аз ҳамаи ҳуқуқи замон, ки дар Мовароуннаҳру Хуросону Эрон Осӣи Сағир ҳукумат доштанд, шоҳони темурии Ҳинд дар тарвиҷи шеърҳои шоирӣ, густариши забону фарҳанги тоҷикӣ пешдастӣ доштаанд. Бобур Мирзо ба масруфоти сиёсии худ нигоҳ накарда, дар вақтҳои ба худ мувофиқ ба шеърҳои шоирӣ пардохта ва ба таълифи асарҳои оид ба арӯзу қофия иқдом намудааст. Писари ӯ Ҳумоюн Мирзо, ки бо таҳаллуси “Ҳумоюн” шеър сурудааст, низ соҳибдеворон гаштааст. Ҷалолуддин Акбар ҳам ба шеърҳои шоирӣ тавачҷуҳи хос дошта, аз тарқи ошноӣ ба ашъори шоирони барҷаста, мисли Мавлавӣ ва Ҳофиз [7, с. 299] соҳибии таъбаҳои мавзун гашта, шеърҳои пухтаю суфтае ба забони тоҷикӣ сурудааст. Баъд аз Акбар, Нуриддин Ҷаҳонгир ва ҳамсараш Нурҷаҳонбегим, ки ҳар ду таъбаҳои мавзун доштаанд, ба қадри адаби машғул шудаанд. Натиҷаи ин фаъолиятҳо таълифи ёддоштҳои Ҷаҳонгир аст, ки “Тузуқи ҷаҳонгӣ” унвон дорад ва забонаш форсии тоҷикист. Ҷамчунин аз ин хонадон, Шоҳҷаҳон, Дорошукӯҳ, Аврангзеб, Зебуннисо ва дигарон ба адабиёт ва шеърҳои шоирӣ сару қор доштанд. Аз ин миён Дорошукӯҳ олим, шоир ва нависандаи моҳир, Зебуннисои “Махфӣ”-таҳаллуси шоири соҳибдеворон махсус меёбад. Бо тавачҷуҳ ба ин ки кишри болоии ҷомеа ба адабиёт рӯ оварда, онро яке аз унсурҳои муайянкунандаи шахсияти худ дониста, мановои вофирашро дарк намудаанд, кишварҳои поёнии ҷомеа аз ин илҳом гирифта, бештар ба қадри эҷодӣ тамоюл пайдо кардаанд ва ба ин боис дар давраи мавриди назар ҳама ба

суханварию суханофаринӣ машғул гардида, бо ин рушди бесобиқаи адабиётро таъмин кардаанд.

Дар ин давра адабиёт чун даврони пешин дар ду муҳити иҷтимоӣ: муҳити дарборӣ ва берун аз дарбор инкишоф ёфтааст. Муҳити адабии дарбор маъмулан, зери сарпарастӣ ва дастгирии ин ё он шоҳ сурат мегирифт. Биноан, шоироне, ки дар дарбор фаъолият доштанд, аз ҳисоби хазинаи шоҳӣ нафақаи муайянеро ба даст меоварданд ва ба сабаби он ниёзҳои зиндагии худро таъмин карда, кори адабиётро ба пеш мебарданд. Шоироне, ки берун аз дарбор фаъолият мекарданд, аксарашон соҳиби касбу шугли алоҳидае буданд ва аз натиҷаи он вазъи иҷтимоии худро таъмин менамуданд. Кори адабӣ барои ин қабил шоирон на манбаи даромад, балки маҳаки тафарруҷ, хушхолӣ ва нишемангоҳи осоиш будааст. Азбаски дар муҳити адабии дарбор ба эҷодкорон маош таъйин карда мешуд ва эшон тамоми завқ, истеъдоду қувваи эҷодии худро сарфи эҷоди каломӣ хунари менамуданд, Забехулло Сафо ин қабил суханваронро “муҳимтарин гурӯҳ аз шоирони ин аҳд” [7, с. 339] муаррифӣ кардааст. Дар ҳоле ки шоирони берун аз дарбор ҳам бо фаъолияти гуногуни худ аз таъбу завқи равони хеш ва ҳаёли баландпарвозашон намунаҳои хуби каломӣ хунариро манзур карда, ғановати адабиёти аҳди хешро афзун сохтаанд. Гузашта аз ин, ҳамаи эҷодкорон имкон надоштанд, ки ба ин ё он дарбор раҳ ёбанд ва ҳамаи ҳуқуқҳои замони адабпарвар набуданд, ки аҳли эҷодро ба тарбият ва таъмини нафақаи рӯзгор фаро хонанд. Дар пайравӣ ба шоҳони адолатпеша ва адабпарвари пешин ҳукуматдорони ин давра, мисли Шайбониён, Сафавиён, Туркҳои усмонӣ ва Темуриёни Ҳинд дар дарборҳои худ шоирони муайянеро гирд оварда буданд. Аз ҷумла, дар дабири Шайбониҳо: Фақирӣ, Афзалӣ, Ҳисомӣ, Сабрӣ, Бадри, Иброҳими Чангӣ, Мутрибӣ, Нисорӣ, Мушфиқӣ [8, с. 25, 98] барин шоирон фаъолият доштаанд, дар дарбори Сафавиҳо: Мирзо Шараф Чаҳони Қазвинӣ, Қосимии Гунободӣ, Замирии Исфажонӣ, Хоча Ҳусайни Саной, Соиби Табрэзӣ, Ақдасӣ, Шифойӣ, Мир Ҳайдарӣ Муаммойӣ, Фасеҳӣ, Ҳаким Рукноӣ Масеҳ, Анисӣ ва дигарон бо шугли хосси худ ва кори адабӣ масруф будаанд; дар дарбори Туркҳои усмонӣ: Фузулӣ, Асирӣ, Мавлоно Биҳиштиӣ Машқуқӣ, Ҷамолӣ ибни Ҳасани Шуштарӣ барин шоирон ба кори эҷодӣ машғул будаанд.

Ҷамҷунон ки ишора шуд, Темуринёни Ҳинд бештар аз ҳамаи ҳокимони замони адабпарвартар буданд, дар дарбори онҳо шоирони зиёде аз Осиёи Марказӣ, махсусан, аз Эрон ҷалб гардидаанд ва баҳри эшон инъому ҳадоёи вижаи шоҳона, маош, шароити мусоиди эҷодӣ фароҳам оварда шудааст. Дар замони ҳукумати шоҳ Акбар мансаби “Маликушшуарой”, “Маҷлиси уламо” ва маркази “Дор-ут-тарҷума” таъсис ёфтааст, ки таҳаввулотӣ азиме дар доираи адабии дарбор маҳсуб меёфт. Нахустин шоире, ки ба мақоми маликушшуарой дар дарбори Темуриёни Ҳинд шарафёб гаштааст, Ғаззолии Машҳадӣ мебошад. Мансаби мазкур дар доираҳои дарбории Шайбониён ва баъдан, Сафавиён низ нуфуз кардааст. Дар дарбори Шайбониҳо, Абдурахмони Мушфиқӣ аз ҷониби Абдуллоҳони Шайбонӣ ба унвони маликушшуарой сарфароз карда шудааст. Дар дарбори Сафавиҳо бошад, Соиби Табрэзӣ ба унвони маликушшуарой муносиб доништа шудааст, ки ҳамаи ин иқдомот зери таъсири хонадони адабпарвари Темуриёни Ҳинд сурат гирифтааст. Ба ин маънӣ, ки шоирони мазкур пас аз сафари Ҳинд ба гирифтани унвони мавриди назар мушарраф гаштаанд. Доираи адабии дарбори Темуриёни Ҳинд шоиронро мисли Маликушшуаро Файзӣ, Хоча Ҳусайн Санойӣ Машҳадӣ, Ғаззолии Машҳадӣ, Урфий Шерозӣ, Назирии Нишопурӣ, Суфий Мозандаронӣ, Ҷаъфарбеки Қазвинӣ, Сабухии Кобулӣ, Анисии Шомлу, Абутолиб Калими Кошонӣ, Ҳаким Рукноӣ Кошонӣ, Ғании Кашмирӣ, Носиралии Сарҳиндӣ, Абдулқодири Бедил, Зебуннисо ва дигарон тарбияту сарпарастӣ кард, ки осор ва нубуғи адабии онҳо ба ҳамаи доираҳои адабӣ, алалхусус равишҳои суханофаринии пасин таъсири амиқи хешро гузоштанд. Азбаски сулолаҳои Шайбониҳо, Сафавиҳо ва Туркони усмонӣ саргарми кишваркушоӣ, кашмакашиҳои сиёсӣ, низоъу тазодҳои ақидатӣ ва таассуби миллию маҳалӣ будаанд, махсусан, сулолаи Сафавиҳо ба ин ҳол бештар майл доштаанду ба аҳли адаб камтар тавачҷуҳ зоҳир кардаанд, адабиёт дар қаламрави зери тасаллути онҳо асосан, берун аз дарбор идома пайдо кардааст. Дар ин ҷо ҳамаи соҳибони таъби мавзун баробари пешаи шоирӣ, касбу коре доштаанд, ки аз рӯи он нафақаи зиндагиро ҳосил менамуданд. Ҳатто баъзеи онҳо ба дарбор роҳ ёфта бошанд ҳам, касе аз аҳли дарбор ба таъби мавзунашон кор надошт. Зеро суҳан дар ин ҷо қадршиносӣ намегардид. Аз ҷумлаи онҳо Замирии Исфажонӣ маъруф “Хусрави Сонӣ”-ст, ки шоири баркамоле будааст, аммо дар дарбор на шоирӣ, балки касби касифӣ раммолии ӯ ба қор омадааст [7, с. 323]. Мирзо Содикӣ Дастғайб, ки аз мавзунон будааст, бинобар ҳусни хатти зебоаш ба дарбори шоҳ Сафӣ роҳ ёфта, ба шаҳодати Насрободӣ “муддате дар китобхона чихати сарқори подшоҳ китобат

мекард. Аз улувви ҳиммат сар ба ин маънӣ фуру наёварда, тарк карда, ба Шероз рафт” [4, с. 272-273]. Агар муносибат хайрхона ва қардшиносона сурат мегирифт, Мирзо Содик қори дарборро ба худ муносиб медонист ва онро пушти по намезад. Ҳамчунин, Содикӣ Беки Афшор-китобдори дарбори шоҳ Аббос буда ва хушнависӣ мекардааст [7, с. 234]. Бо дар назардошти ин ҳолат ва касод шудани бозори сухан дар Эрони Сафавӣ, Эдвард Браун “зухур накардани шоири бузургеро” дар ин давра махсус таъкид доштааст [1, с.36]. Албатта, ин натиҷагирӣ ба давраи аввали ҳукумати Сафавиён дар Эрон қобили қабул аст. Аммо аз давраи ба сари қудрат омадани шоҳ Аббоси аввал ва сонӣ ин ҳолат андаке рӯ ба беҳӣ меорад ва онҳо дар тақлид ва таъсирпазирӣ аз Темуриёни Ҳинд дар дарбори худ шоирони башуморро гирдоварӣ кардаанд, ки Соиб аз зумраи онҳо буда, дар охир аз ҳуққом ранчише дида, дарборро тарк намудааст. Дар ҳар сурат, доираи адабии берун аз дарбор дар замони ҳуққомронии Сафавиҳо бинобар безътиборӣ ва қадрношиносии онон хеле ғаёб буд. Аз тарафи дигар, он ба таври худ пеш мерафт ва рушд менамуд. Як бартарии доираи адабии берун аз дарбор дар ин мушаххас мегардад, ки намояндагони он озод буданд ва то андозае дар каломии ҳунарии хеш афкори худро мустақилона, мувофиқи таъбу салоҳидашон иброз медоштанд. Адибони ин दौरаи адабӣ пойбанди амру фармони хоссе аз ҳуққом набудаанд. Муҳимтарин омиле, ки ҳамаи доираҳои адабиро чи дар дарбор ва чи берун аз он ба ҳам мушобеху мутафиқ менамуд, ин эҷоди каломии ҳунарий ва гуфтани шеърӣ сара будааст. Шеър, ки барои ҳуди шуаро ба таъбу завқи мардуми гуногунтабақайи ҷомеа созгор бошад.

Муҳити адабии давраи мавриди назарро берун аз дарбор қаҳвахонаҳо, масҷид, мактабхонаҳо, хонақоҳҳо, меҳмонхонаҳо, дуконҳо ва хонаҳои аҳли адаб зебу оро медодаанд. Маҳз дар ин маконҳо аҳли илму адаб, соҳибони таъби мавзун, завқмандони шеърӣ шоирӣ, дӯстдорони адабиёт чамъ омада, ба мушоираҳо, қиссапардозӣҳо, суҳбатҳои адабӣ, шоҳномаҳои машғул гардида, ниёзҳои маънавии худро бароварда месохтаанду тафарручу осоиши хешро таъмин мекардаанд. Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ маълумоти фаровон ва арзишмандеро роҷеъ ба маконҳои адабии мавриди назар дар “Тазкират-уш-шуаро”-аш манзур кардааст, ки қобили мулоҳиза аст. Мавзӯф қаҳвахонаҳои замони Сафавиро аз ҷумлаи маконҳои омӯзиш, тарбият ва камолоту рушди шахсият муаррифӣ намуда, худро тарбиятдидаи ин макон доништааст. Чунончи ӯ гуфтааст: “Аз ғалатниҳодони қачандеша канора ҷуста, дар ҳалқайи дурусткешони ростийн даромадам ва дар қаҳвахона раҳли иқомат андохтам [4, с. 460]. Маълум мегардад, ки адиб то ин дам дар ҷойҳои фаҳшу ифлос иқомат ва бо нафарони бадрафтор ҳамдам будааст. Вай роҳи наҷоти хешро маҳз дар қаҳвахона дида, аз омадану ин ҷо макони истиқомат ихтиёр карданаш изҳори хушӣ намуда, қаҳвахона ва ҳамдамони навашро васф ва мақоми маънавию машғулияти ҳар яке чамъи ёронашро баршумурдааст: “Таборақаллоҳ аз он маҷмаъ, чамъе боқири улуми назарӣ ва яқинӣ ва гурӯҳе ҳовӣ ва тарҷумони усулу фуруъӣ динӣ, аз таҷалии таъбашон сохти қаҳвахона водии Мӯсо ва маънӣ дар хотирнишон муқоранаи Хуршед ва Масиҳо. Баъзе ба назми ашъор, гӯши ҷонро ба гӯшвори лаолии обдор музайян месохтанд. Ва қавме ба тартиби муаммо, зулфи хубнро дар печу тоб меандохтанд” [4, с. 460]. Тавачҷуҳи соҳибсуханро суҳбату мафоҳили ҳамаи ин гурӯҳҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ ба сӯйи худ кашида, дар зерӣ таъсири онҳо аз роҳҳои бад иҷтиноб варзида, донишҳои маъмули замонро аз бар карда, дар миёни эшон мақоми мувофиқеро соҳиб гаштааст. Адиб нахустин қадамҳои собити худро дар ҳалқайи маънишиносон дар баёни маъноии шеър ин тавр ёд кардааст: “Тоҳе ба нудрат дар баёни маонии ашъор мегунҷидам ва таҳсине вомекашидам” [4, с. 461]. Дар идома вай аз устуворшавии мақоми худ хабар дода, эътироф шудани донишу фаҳмишу камолоташро аз ҷониби ёрони бофазли қаҳвахонагӣ чунин иброз доштааст: “Рафта-рафта чунон шудам, ки дар мувозанайи маонии абёти санҷида ва таҳлили муаммиёти печида, даҳлам бачо ва диққатам расо буд. Тасаввурамро дар маротиби назму наср тасдиқ мекарданд” [4, с. 461]. Ба ин тариқ Насрободӣ, дар қаҳвахона на танҳо фазлу камол ёфта, дар назму наср гумони расо пайдо кардааст, вай инчунин аз ин ҷо сухансанҷию суханшиносӣ омӯхта, ба навиштани каломии ҳунарий муваффақ шуда, заминаҳои муайяни адабиро барои дар оянда таълиф намудани “Тазкират-уш-шуаро”, ки беш аз ҳазор адиби соҳибмақоми даврони сафавиро дар бар дорад, гузоштааст. Бинобар ин, Насрободӣ ба қаҳвахона дилбастагии зиёд дошта, то дергоҳ аз ин ҷо дур шуда натавонистааст. Ҳатто пас аз сафари муайяни худ низ ба қаҳвахона бозгашта, ба хизмату эътиромоти ғойаӣ дӯстону ҳамқаламонаш шуғл варзидааст. Дар қаҳвахона Насрободӣ суҳбату баҳсу муоширати латифу намакини аҳли адабро истимое кардааст, ки дар онҳо шуаро аз чараёни ғаёбияти эҷодии худ, даҳлу харҷи он, шабзандадорӣ, машаққати суҳанофаринӣ, арҷгузорӣ ба каломии ҳамдигар сухан ба миён овардаанд. Аз ҷумлаи ин

сухбатҳои баҳсноку суханшиносона, ки Насрободӣ нақл кардааст, мусоҳибаи Мулло Гиromӣ ва Мулло Ҳотам мебошад: “Мулло Гиromӣ. Рӯзе дар қаҳвахона омада, мегӯяд, ки имшаб даҳ динору ним ба як шамъ додаам ва ду ғазал гуфтаам. Мулло Ҳотам мегӯяд, ки маълум нест, ғазалҳо ба як динор биарзанд. “Хамса”-е ҳам гуфта, чун захме дар бинӣ дошт ва пайваста пунба бар он часпонида буд, Мулло Ҳотам мегӯяд, ки “Хамса”-ро чун бад гуфтаи Шайх Низомӣ тир дар бинии ту карда” [4, с. 295].

Аз ин фикра бармеояд, ки мавзунони қаҳвахона маҳсули эҷодии худро назди ҳампешгонашон қироат мекардаанд ва ба мазмуну мундариҷаи он баҳогузорӣ менамудаанд. Ба ин равиш онҳо аз тамоми эҷодиёти ҳамдигар воқиф мешудаанд. Чунонки Ҳотам шӯхмез аз ҷавоб гуфтани ҳамсухбаташ ба “Хамса”-и Низомӣ ишорат карда, захми бинии Гиromиро ҳазомез “аз тири Низомӣ” доништааст. Мавзунон ба ҷуз хондани шеърҳои худ ва баҳогузорӣ ба онҳо, дар қаҳвахона ба “шоҳномаҳои” низ иштиғол меварзидаанд. Насрободӣ, ба қаҳвахона омадани Муъмини Кошониро ёд карда, соҳиби таъби мавзун будани ўро таъкид намуда, дар пайравии “Шоҳнома” шеър гуфтани матни “Шоҳнома”-ро ба сомеъин расондани нақли ҷолибе манзур сохтааст, чунончи: “Мулло Муъмин Машҳур ба Якасабор, гӯё аслаш аз Кошон аст... ба қаҳвахона меомад ва “Шоҳнома” мехонд, камоли салоҳ ва қайд дошт. Он чи аз шоҳномаҳои ба ҳам мерасонд, баъд аз вазъи ихроҷот, боқиро ба дарвешон медод ва чун татаббуи “Шоҳнома” бисёр карда буд [4, с. 145].

Аз рӯи ин гуфта аён мегардад, ки “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар асри XVII низ маҳфилрои мавзун будааст. Мардум дар ин айёми турктозӣ маънавиёти худро тавассути гӯш кардани матни “Шоҳнома” бой менамуданд ва аз он таассуроти нек бардошта, ба ровиёни он, чун Муъмини Кошонӣ ин ҷо зикр шуд, ҳадаҳо медодаанд. Биноан, таъсири сохторӣ ва муҳтавии “Шоҳнома” ба афкори миллии мардуми ориёнаҷод, ба шоирону мавзунон ва ҳатто туркон ҳам таъсири муайяне гузоштааст, ки ба вучуд омадани силсилаасарҳои ҳамасӣ дар асри XVII ва баъд аз ин гувоҳӣ медиҳад. Агар мафоҳили бошукӯҳи адабӣ дар Ҳинду Фароруд ва Хуросону қаламравҳои дигари шеъри форсии тоҷикӣ асосан, дар дарбори шоҳони вақт баргузор мегардид, ин гуна мафоҳил дар Эрон бештар дар қаҳвахона доир мешудааст. Таъсири қаҳвахонаҳо дар ин ҷо ба ҳаддест, ки дар мафоҳили он на танҳо аҳли завқ, муҳлисони адабиёт ва шоирону нависандагон гирд меомадаанд, инчунин гоҳ-гоҳе шоҳони сафавӣ низ ба қаҳвахона омада, дар суҳбати мавзунон ҳамроҳ мешудаанд. Аз ҷумла яке аз ташрифоти шоҳ Аббосро ба қаҳвахона Насрободӣ дар зайли Мулло Шукӯҳӣ чунин нақл кардааст: “Масмуъ шуд, ки рӯзе ба иттифоқи Мир Огаҳӣ дар дар қаҳвахонаи Араб, ки писарони зулфдор он ҷо мебуданд, нишаста буда, ки шоҳ Аббос мозӣ ба қаҳвахона меояд. Аз Мулло Шукӯҳӣ мепурсад, ки чӣ корай? Мегӯяд, ки шоирам. Шеър аз ў талабид. Ин байтро хонд: -Мо бедилон ба боғи ҷаҳон ҳамчу барги гул, Паҳлуи якдигар ҳама дар хун нишастаем. Шоҳ таҳсин мефармоянд ва мегӯянд, ки ошиқро ба барги гул ташбеҳ кардан андаке номулоим аст [4, с. 239].

Ташрифоти шоҳ аз як тараф бо халқ будани ўро нишон диҳад, ба моҳияти каломи ҳунарий таваҷҷуҳ кардани суҳанфаҳмию суҳансанҷии вайро бармало менамояд. Аммо аҷиб он ки ин гуна маҳофили шуқуҳманд, ки бо иштироки шоҳ сурат гирифта, на дар дарбор, балки берун аз дарбор иттифоқ афтадааст. Ҳамин гуна нақро Муҳаммад Қудратуллоҳи Гупомӯй дар зайли Нуриддин Муҳаммад Ҷаҳогирподшоҳ овардааст. Чунончи: “Гӯянд, рӯзе шоире қасидае дар мадҳи он шоҳи зулиқтидор гуфта, гузаронид. Ба мучарраде, ки мисраи аввалӣ: -Эй тоҷи давлат бар сарат, аз ибтидо то интиҳо, ба назари иқдаш гузашт, фармуд, ки чизе аз арӯз хондаӣ?! Шоир узри адами иттилоаш ба арӯз расонид ва чун бед бар худ ларзид. Бар забони гавҳарфишон ронд, ки агар маҳорате аз арӯз медоштӣ, гарданат мезадам. Баъд аз он ўро наздик талабида, тақтеъи ин мисраъ бад-ин тавр мешавад: Эй тоҷи дав/мустафъилун/лат бар сарат/мустафъилун/ аз ибтидо/мустафъилун/ то интиҳо/мустафъилун. Ва ин саҳт айб аст. Пас шоир, модоме ки аз уюби шеърӣ огаҳӣ надошта бошад, чуръати шеър гуфтан накунад [2, с. 204].

Вазни мисраи тақтеъшуда раҷазии мусаммани солим аст ва ҷор бор омадани афоили мустафъилун бар ин далел аст. Айби он дар маънист, ки дар тақтеъи рӯкни дуҷум таркиби “лат бар сарат”-ро дар худ ғунҷонидааст ва сабаби қаҳри шоҳ гаштааст. Аз ин нақл чанд нуктаи ҷолиб берун меояд, нахуст ин ки маҳфилҳои шоҳони ҳиндӣ дар дарбор барпо мегардида, дуҷум, тарбияти шоирон аз ҷониби шоҳ, сеҷум, ба таҳаммул фуру бурдани қаҳру ғазаб, суҳансанҷию арӯздонии шоҳ, фаҳмидани ҳолати шоир ва маълум кардани маърифати арӯзии вай, хоксорию инсондӯстии шоҳ ва ғайра. Монандии амиқе, ки дар фикраҳои мазкур симои адабӣ, ҷеҳраи суҳаншиносию ноқидии шоҳони сафавӣ, маҳсусан, Аббос ва Ҷаҳонгирро таъмин сохтааст, маърифати адабии онҳост. Макони дигари баргузорию мафоҳили мавзунон масҷиду мадрасаҳо, меҳмонхонаю мактабхона ва ҳатто дуқонҳо будааст. Аҳли фазлу суҳан фориг аз ибодат, дарсу омӯзиш,

тичорату корҳои ба ин монанд ба суҳбатҳои адаби, шеърҳои, эҷоди каломи хунарӣ, чамъоварии маълумот дар бораи ҳамдигар, таҳияи осори адаби ва ғайра машғул будаанд. Чунончи Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ дар шарҳи зайли худ хабар додааст: “Пас аз муовадати он сафари хайрасар, чанд соли дигар ба қаҳвахона ба хидмати дӯстони собику лоҳиқ ишратгузин буд, то рӯзгори чафокор ҳасад бурда, чамъе аз ёрони ҷонӣ видои зиндагонӣ карда... Чун ҷойи дӯстонро ҳолӣ наметавонист дид, тарки он ҷо карда, пӯсти тахти тарку тачридро ба масҷиди Лунбон, ки аз мутаназзиҳони ҷаҳон аст, андохт [4, с.463]. Ягона омиле, ки адибро ба тарки қаҳвахона водор кардааст, ғавти дӯстони ҳамдаму қарини қаҳвахонагиаш будаанд. Фаъолияти баъдии Насрободӣ дар дар масҷиди мазкур идома ёфтааст ва дар ин ҷо вай бо мавзунони замони худ, дӯстону ҳаводонрони шеър, адибони дуру наздики замони хеш вохурда, суҳбатҳо доир намуда, ба навиштани каломи хунарии хеш ва “Тазкират-уш-шуаро”-аш шарафёб шудааст. Дар ин ҷо адиб аз ташрифоти Сақимо, [4, с.385], Мулло Муҳаммадалӣ [4, с. 389], Мир Исмоил [4, с. 396], Мулло Алиризо [4, с. 427], Мирзо Муқими Бухорӣ [4, с. 434], Мавлоно Бадеи Самарқандӣ [4, с. 443] ва дигарон ба некӣ ёд кардааст. Аз ҷумла, дар зайли Сақимо ва Мавлоно Бадеи Самарқандӣ чунин фармудааст: “Сақимо Ободай, мин аъмоли Форс. Марди солеҳи дарвешест дар камоли номуродӣ либоси дарвешона пӯшида, як сол қабл аз ин ба масҷиди Лунбон омада, аз суҳбати ӯ маҳзуз шудем” [4, с. 385], “Мавлоно Бадеи Самарқандии Малехтахаллус. Валади Мулло Муҳаммадшариф... Мулло Бадеъ халафи ӯ... толибилми дурустсаликаест ва дар хидмати бандагони олиҷоҳ Абдулазиззон эътибор ва рабте дорад; чунончи ба иттифоқи умдатулоқил Хоча Ниёзи элҷӣ ба Исфаҳон омада, муқаррар ба Масҷиди Лунбон омада, бо эшон суҳбат рӯй дод” [4, с. 443]. Маълум мегардад, ки миёни аҳли фазлу камол таассубу хурофот ва қатъи равобити адаби ҳукмфармо набудааст. Баҳои воқеъ ва мунсифонаи Насрободӣ ба Малехо ва муқаррар омадани ӯ ба масҷиди Лунбону доир гаштани мусоҳиботи адаби далели раднопазири ин муддаъост. Насрободӣ аз омадурафти дӯстони суҳанвари худ ва мулоқот бо онҳо хушнудии ҳамешагӣ доштааст. Вай ба ин васила аз авзои адаби иттилоъ меёфта, аз қору эҷоди ҳампешагонаш огоҳ мегардида ва ғубори танҳоиро аз дили хеш бурун меандохтааст. Ба ин минвол, агар шахсияти адабии Насрободӣ барин суҳанварон дар қаҳвахона ташаккул ёфта бошад, рушду камолот ва маҳсули он ба маркази дигари иҷтимоию фарҳангию маънавий масҷид, бавижа масҷиди Лунбони Исфаҳон рост омадааст. Биноан, масҷиди он замон баробари ҷои тоату ибодан будани худ маркази адаби ҳам маҳсуб меёфтаанд. Дар Мовароуннаҳр ин гуна маҳфилҳои адаби ва мусоҳиботи мавзунон дар ҳучраҳои ин ё он мадраса барпо мегаштааст. Чунончи Малехои Самарқандӣ дар зайли Назрии Бадахшонӣ хабар додааст: “...Дар мадрасаи Абусаидзон ҳучрае дошт, ҳамон ҷо мутаваққин гардида, ...хони ифода бар аҳли истифода густаронида... Бағоят хушихтилот ва ширинзабон буд...” [9, с. 305]. Хабарҳои шуҳудиро ба қор бурдани муаллиф аз он дарак медиҳад, ки ӯ бо аксари адибони мавриди назараш бевосита мулоқот доштааст. Ҳатто дар хилоли фикраи боло аз Назрӣ дарс гирифтаниро ҳам таъкид кардааст. Дар зайли Фигорӣ Самарқандӣ низ ҳамин равиши баён истифода шуда, аз соҳибҳучрагии Фигорӣ ёд шудааст: “...Дар мадрасаи олияи Сарои Маликзонум...ҳучрае дошт. Он ҷо мутаваққин мебуд. Муддате бо волидайнӣ фақир мусоҳибат дошт ва гоҳе ба ҷониби фақирхонаҳо ташриф меовард...” [9, с. 334]. Ин ҷо Малехо ба ҷуз ҳучраи мадраса, фақирхонаро низ ба қор бурдааст, ки манзураш хонаи ҳудаш мебошад. Зеро падари Малехо ҳам шоир будааст. Ба ин боис ба хонаи онҳо аҳли суҳан ташрифот доштаанд. Малехо аз суҳбату вохуриҳое ҳам дар Самарқанд доштааст, ки мусоҳибонаш аз ҷойҳои дигар будаанд. Аз ҷумла, ӯ аз вохурии хеш бо Назрии Машҳадӣ чунин хабар додааст: “Назирии Машҳадӣ аз шуарои машҳур аст...дар Самарқанди фирдавсмонанд бо ӯ мулоқот кардам...” [9, с. 314]. Ин ҳолат низ ба равобити адабии шоирони он замон далолат мекунад. Як вижагии хосси муҳити адабии Мовароуннаҳру Хуросон дар он зоҳир шудааст, ки аксари шоирон таҳсилдидаанд ва дар ин ҷо суннати мактаби адабии Ҷомӣ ёдома ёфтааст. Ин маънои онро дорад, ки дар асри Шайбониҳо ва Аштархониҳо адабиёти берун аз дарбор дар мактабу хонақову ҳучраи масҷиду мадрасаву меҳмонхонаҳои асотиди суҳан, мисли Хоча Ҳасани Нисорӣ идома ёфтааст. Ин аст, ки Малехо ҳамаи фазилату маҳорату дониши адабии ҳудаш баринҳоро аз файзи дарсу маҳфилу илми Нисорӣ доништааст, чунончи дар зайли Нисорӣ Бухорӣ фармудааст: “Ҳар чи ин камина дар фунуни шеър омӯхт, намунаест, ки аз руфтӯрӯби базмгоҳи он олиҷоҳ андӯхта...” [9, с. 290].” Дар ин ҷо қаҳвахонаҳо ҳеҷ мақома дар баргузории мушоираҳо ва мафоҳили адаби надоранд. Дар кишвари Ҳиндустон ва Осиёи Сағир мавқеи адабиёти дарборӣ хеле устувор будааст ва адабиёти берун аз дарбор низ зери таъсири иртибот ба он пеш

мерафтааст. Биноан, дар ин чо баргузории суҳбату вохурӣ ва маҳфилҳои адабӣ дар қаҳвахона, ҳуҷротӣ мадраса, хонақоҳ, меҳмонхона чандон шоеъ набудааст ва мавқеъ ҳам надоштааст. Дар Мовароуннаҳу Хуросону Эрон адабиёти берун аз дарбор бо вучуди мустақилият, озодӣ ва дур аз дарбор буданаш моҳиятан, дар баъзе ҳолатҳои муайян тобеи сиёсатҳои дарборӣ шудааст. Зеро шоирони ин давра, ки ба дарбор умуман, иртибот надоштанд ва хоҳиши робитаро ҳам дар дил наменпарвариданд, мисли Навбари Бухорой, Салими Бухорой, Шоҳиди Самарқандӣ, Воизи Қазвинӣ, Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ ва дигарон. Аммо дар васфу ситоиши хонҳои шайбонию аштархонӣ ва шоҳони сафавӣ қасидаҳо сурудаанду таърихи чулусу фаъолияти алоҳидаи онҳоро дар қаломӣ хунарии хеш чой додаанд ва ғайра. Ҳамаи ин шаҳодати он аст, ки қулӣ кишрҳои чомеа ба ҳамдигар иртибот ва таъсири муайяне доранд. Онҳо дар якҷоягӣ ва дар равобити ҳамдигарӣ қорҳои адабии хешро пеш бурда, рушди адабиёти дарборию берун аз дарбории замони хешро таъмин намудаанд.

Дар ин давра бо ин равиши хос ва талаби замони вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ тарзи баёни шуаро ва удабо рӯ ба тағйир ниҳодааст. Аллома Шиблии Нуъмонӣ ба ин масъала дахл намуда, қор вижагӣ аз навғониҳои тарзи баёни мавзунро ба қайд гирифтааст, ки печидагӯии маъонӣ бузург дар лафзи андак, қорбурди вофири санъати ихом, лутфи суҳану назокати истиёраву тозагии ташбеҳ, кашфи алфози наву таркиботи қадид дар ин шумор аст [3, с. 25-27]. Албатта, ин хусусиёти баёни андеша, ба эҷодиёти ин ё он адиби давраи мушаххаси адабиёт маҳдуд нест. Ин вижагӣҳои хунари то ба ин дараҷа расидани худ қандин марҳалаҳои таърихро дар эҷодиёти гурӯҳи муайяни адибон тай қарда, дар асри XVII ба қулӣ инқишофи хеш расида, боз ҳам зеботару равонтару тозатар ба қилва омадаанд. З.Сафо низ роҷеъ ба таҳаввули шеъри форсии тоҷикӣ дар асри мавриди назар ва навғониҳои хунарию сабкию муҳтавии он ибрози андеша қарда, онҳоро дар 26 нукта баршуморию тавзеҳ намудааст. Аз қумлаи онҳо содагии забон, такрори қофия, татаббуъи осори хунарии гузаштагон мебошад [7, с. 329-368], ки онҳо афқори фавқӣ Шиблии Нуъмониро такмил медиҳанд. Боқӣ тавзеҳоти дигари З. Сафо ба нукоти баршумурдаи Шиблии Нуъмонӣ монанд буда, онҳоро як навъе тавзеҳ гаштаанд. Бинобар ин, аз тафсилоти он худқорӣ мешавад. Қои таъқид аст, ки миёни андешаҳои Аллома Шиблӣ ва З. Сафо тазод низ дида мешавад. Ба ин маънӣ, ки яке аз мураккабшавии забон ҳадс задааст, дигаре содашавии онро маҳсус қайд қардааст. Вале агар ба эҷодиёти ин давраи адибон назаре афқанда шавад, ин тазоди фикрӣ ба ҳеҷ вачҳ ҳамдигарро инқор намеқунанд, баръакс дар осори онҳо ҳам содашавии забон ва ҳам мураккаб қардидани он дида мешавад. Масалан, аз шоирони зайл Шавқати Бухорой, Қироми Бухорой, Наимои Бухорой [8, с. 151], Урфии Шерозӣ, Қалими Қошонӣ, Толиби Омулӣ, Қудсии Машқадӣ, Файзӣ [3, с. 23-26] Ғании Қашмирӣ, Носиралии Сарҳиндӣ, Бедили Дехлавӣ, Офарини Лоҳурӣ [7, с. 347] ва дигарон муғлағбаёнӣ ва ҳаёлпардозиро дар фаъолияти эҷодии хеш ривоч додаанд. Дар ин баробар, Сарфароз, Афсар, Аршад, Соиб, Саййидо, Воизи Қазвинӣ, Салими Техронӣ ва дигарон бештар ба содабаёнӣ майл қарда, тарзи баёни матлабашоро ба забони “муҳоварот” наздик намудаанд. Албатта, тамоюлотӣ гурӯҳи дуҷоми адибон, ки афқорашонро зеҳнқир манзури хонанда сохтаанд, афзалият дорад. Зеро шеърро на барои худ, балки барои дигарон таълиф меқунанд ва ин аз талаботи нақди қудамо будааст, ки дербоз устуворию худро нигоҳ доштааст. Аммо дар аҳди Сафавия забони шеър хеле сода ва ҳатто қоста шудааст. Пешвои миллат дар қитоби худ “Забони миллат-ҳастии миллат” ду қанбаи забони шеъри аҳди мазқурро ба қайд қирфтаанд, ки ҳолати мавриди назарро ба ҳубӣ ифшо месозанд: “Аввалан, “забони қўча ва бозор” ба андозаи зиёд ба шеър ворид шуд. Дуюм, дар мавриди беолоишии забони адибон қамтар қасе фикр меқард.” [5, с. 206]. Қанбаи аввал агар бевоқита ба дараҷаи масъулият ва маърифати суҳанварони қамон вобаста бошад, қанбаи дуҷоми, ба қадрношиносӣ, беназоратӣ, беғонагӣ ва ба адабпарвар набудани ҳоқимони қамон қалолат меқунанд. Дар ҳоле ки Фароруду Хуросону Эрон маҳди забону адабиёти форсии тоҷикӣ ва он бояд дар ин чо беш аз Шибҳи қораи Ҳинд нумуъ меёфтӣ таракқӣ меқард. Дар ҳар сурат, масъулиятшиносӣ дар қорбурди забон, маърифати суҳанварӣ, дастқирию адабпарварию ҳоқимон, шароити ҳуби сиёсӣ иҷтимоӣ ва монанди инҳо дар пешрафи дурусти забон ва адабиёт бисёр муҳим будааст. Қои таъқид аст, ки тарзи суҳанварони Ҳинд ва муҳочироне, ки ба ин чо аз тамоми қаламрави шеъри форсии тоҷикӣ омадаанд, осорашон бо шевоӣ, қолибият, меъёрӣ ва қилнишинии худ афзалият қайдо қарда, ҳамеша мавриди таваччуҳи дигарон будаанд. Ин аз он қихат буда, ки адибони ин давра ба ду шеваи баён бештар сару қор доштаанд, аввалан, шеваи мовароуннаҳрии забони форсии тоҷикӣ ва дуҷоми, шеваи форсии тоҷикии Эрону Хуросон. Адибоне, ки бештарашон

муҳоҷиру муқими шибҳи Қора будаанд, меъёри баёну чилваи ҳунарии осори худро дар шеваи шево, равон ва аҷибӣ Мовароуннаҳр дидаанд. Биноан, ҳамаи шоирони муқиму муҳоҷири Ҳинд дар Мовароуннаҳр муҳлису пайрави вофир ёфтаанд. Ҳатто шоироне, ки дар ҳавзаҳои адабии Эрон ва Хуросон зистаанд ва умуман, ба ҷое сафар накардаанд, аз тарзи суҳанварии мавзунони Шибҳи қораи Ҳинд истиқбол кардаанд, ки Воизи Қазвинӣ аз ҷумлаи онҳост. Дар ин росто, шоироне ҳам ҳастанд, ки аз Эронӣ Хуросон ба Ҳинд кӯч бастаанд, мисли Толиби Омуӣ, Калими Кошонӣ ва Ҳоҷӣ Муҳаммадҷони Қудсӣ ва дар ин ҷо нашъунамо ёфта, соҳиби дараҷоти баланди маликушшуароӣ дарбор шуда бошанд ҳам, шеваи баёни андешаҳояшон ба меъёрҳои забони умумифорсии тоҷикӣ мувофиқ мебошад. Аз ин рӯ, тарзи баёну гуфтори ин гуна адибон чандон мафҳуму таваҷҷуҳбарангезу мақбул нестанд ва хонандагонӣ хос доранду пайравони кам. Ин маъноӣ онро дорад, ки шевотарин гӯиши забони форсии тоҷикӣ, гӯиши Мовароуннаҳрист ва ин шева мағзи коргоҳи эҷодии суҳанварони барҷастаи адабиёти асри XVII-ро ташкил додааст. Аз баррасии ҷавҳар метавон ба натиҷаи зайл ноил гардид:

1. Адабиёти асри XVII идомаи мантиқии адабиёти даврони пешин аст. Он бо вучуди вазъияти ногувори сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабӣ пеш рафтааст. Шамъи ҳамешасӯзи адабиёти ин даврон дар қаламрави Шайбониёву Аштархониё дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Уротеппа, Балх, Ҳирот; дар қаламрави Сафавиё дар шаҳрҳои Табрёз, Қазвин, Исфажон; дар қаламрави Туркҳои усмонӣ: дар Руму Оксарою Истамбул; дар Шибҳи қораи Ҳинд, дар шаҳрҳои Дехлӣ, Агра, Дакан, Кашмир, Азимобод аз ҷониби суҳанварони асилу дӯстдорони каломӣ ҳунарий фурузон нигоҳ дошта мешуд.

2. Вобаста ба вазъияти сиёсӣ, муносибати ҳокимони вақт ба шеърӯ шоирӣ ва мачмуан, эҷодкорони каломӣ ҳунарий адабиёти ин давра дар ду муҳити иҷтимоӣ ҷараён гирифтааст: муҳити адабии дарбор ва муҳити адабии берун аз дабор. Адабиёти дарборӣ дар тамоми қаламрави шеъри шеъри форсии тоҷикӣ вучуд доштаст. Ба ин боис ки ҳамаи ҳокимони туркҷаод ва муғуласли ин замон зерӣ таъсири фарҳангу тамаддуни форсии тоҷикӣ аҳли завқ ва аҳли суҳан гардидаанд. Аз тарафи дигар, онҳо суҳанварию суҳанфаҳмию маърифати адабиро яке аз меъёрҳои роҳбарӣ ва ташаккули шахсияти худ дониста, дар баробари корҳои давлатӣ, ба қори эҷодӣ шугл варзида, аз хеш девонҳо ва осори илмию адабие ба забони форсии тоҷикӣ ба мерос гузоштаанд. Девони ашъори Убайдуллоҳони Шайбонӣ, “Тухфаи Сомӣ”-и Сом Мирзои Сафавӣ, девонҳои Султон Салиму Сулаймони Қонунӣ, “Тузуки Ҷаҳонгирӣ”-и Ҷаҳонгиршоҳ, девони Зебуннисо, осори адабии Дорошукӯҳ ва монанди инҳо гувоҳи ин маънист. Бо вучуди ин, маълум гардид, ки ҳамаи ин фармонравоён ба адабиёт ва адибон яксон муносибат накардаанд. Аз ин сабаб, адабиёти дарборӣ дар ҳама ҷо як хел рушд накардааст. Махсусан, дар қаламрави Шайбониёву Аштархониё, Сафавиё ва Туркҳои усмонӣ бинобар безътиноии ҳокимонашон адабиёт дар дарбор чандон мавқеъ надоштааст. Дар дарбори Теҳуриёни Ҳинд баръакс, ба истисноӣ давраи ҳукумати Аврангзеб, дигар дар тамоми даврони ҳокимияти ин сулолаи воқеан, адабдӯст рушди бемайлоии адабиёти дарборӣ таъмин гаштааст.

3. Дар ҳудудҳои сиёсии сулолаҳои Сафавиёву Шайбониёву Аштархониёву Усмонӣ адабиёт асосан, берун аз дарбор ба таври ба худ хос ҷараён гирифтааст. Мадрасаҳо, ҳуҷраҳои мадрасаҳо, меҳмонхонаҳо, масҷид, мактабхонаҳо дар Фароруду Хуросон ҷои баргузориӣ мафҳили адабӣ, макони омӯзиши донишҳои адабӣ, макони тарбияти эҷодкорон ва шахсиятҳои фарҳангию адабию илмӣ будааст. Дар ин ҷо суннати дарсомӯзии устоду шоғирӣ, ки замони зиндагии Ҷомӣ ба авҷи аълоӣ худ расида буд, идома ёфтааст. Мавзунон дар назди устодони донишманд гирд омада, ба дарсомӯзӣ машғул мешудаанд. Шоғирдоне, ки аз устоди соҳибмактаб дарс гирифтаанд, афзалият доштаанд. Ба ин минвол, мавзунони навқалам тамоми осори ба тозагӣ эҷодкардаи худро аз назари устодони хеш мегузаронидаанд, то дар онҳо нуқс халале роҳ наёбад ва ғайра. Дар Эрон, махсусан, шаҳрҳои бузурги он ки дар давраҳои муайяни ҳукмронии Сафавиё пойтахти давлат будаанд, мисли Табрёз, Қазвин ва Исфажон маҳфилҳои адабӣ, омӯзишӣ ва тарбиятию тафарруҷӣ дар қаҳвахонаҳо, масҷид, дуконҳо, мактабхонаҳо, меҳмонхонаҳо доир мегаштаанд. Таъсиру нуфузи қаҳвахонаҳо ба ҳадде будааст, ки ҳатто шоҳони Сафавӣ ба ин ҷо ташриф оварда, дар муошираҳо шахсан, иштирок мекардаанд. 4. Робитаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабӣ миёни ҳокимони вақт ва махсусан, адибон вучуд доштааст. Ин робитаҳо ҳеч гоҳ ва ба ҳеч ваҷҳ ба кулӣ гусаста нашудааст. Маълумоти беҳтарини тазкираҳои он замон, тазкираи Малехи Самарқандӣ ва тазкираи Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ гувоҳи ин даъвоаст.

5. Вижагиҳои хосси адабиёти ин даврро қорбурди ҳунармандонаи воҳидҳои луғавии забони адабӣ ташкил мекунанд. Ғуишҳои мухталифи забони форсии тоҷикӣ, хосса ғуиши мовароуннахрӣ ва ғуиши умумифорсии тоҷикӣ воридаи шеър шудааст. Сабки адабиёти ин давра асосан, сабки ҳиндист. Сабки мазкур дар ин давра ба қуллайи ниҳони инкишофи худ расидааст. Мушкилписандии баъзе эҷодкорон, содабаёнӣ гурӯҳи дигари онҳо, мазмункобӣ, кашфи маъноии тоза, тасвири зеҳнгир, ташбеҳоти ақлино истиороти номафҳум, вуқуъӣ, ба гуфтори омиёна наздик намудани забони шеър ва монанди инҳо тамоми эҷодкорони асри XVII ва муҳити адабии эшонро фаро гирифта буд.

Дар маҷмӯъ, асри XVII бо вучуди ноҷуриҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аз давраҳои пурбори адабиёти классикии форсии тоҷикӣ маҳсуб меёбад.

Адабиёт

1. Броун, Эворд. Таърихи адабии Эрон. Ҷилди чаҳорум. *Аз оғози Сафавия то поёни Қочория. Тарҷумаи Рашид Ёсимӣ/ Эворд Броун. –Техрон: Интишороти Бунёди китоб, 1364. – 393 с.*
2. Гуломӯӣ, Муҳаммад Қудратуллоҳ. *Натойҷ-ул-афкор. Дар тасҳеҳи Юсуфбеки Бобонур/ Муҳаммад Қудратуллоҳи Гуломӯӣ. – Қум: Маҷмаи заҳири исломӣ, 1387. – 846 с.*
3. Нуъмонӣ, Шиб्ली. *Шеър-ул-Аҷам. Ҷилди сеюм, чорум ва панҷум. Таҳияи А. Набавӣ/ Шиб्ली Нуъмонӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2015. – 576 с.*
4. *Насрободӣ, Муҳаммад Тоҳир. Тазкирату-и-шуаро/ Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ. – Техрон: чопхонаи Армуғон, 1318. – 592 с.*
5. Раҳмон, Эмомалӣ. *Забони миллат – ҳастии миллат/ Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Нарӣти муосир, 2020. – 432 с.*
6. Саидҷаъфаров, Озод. *Вазъи сиёсӣ ва адабии Ҳиндустон дар асрҳои XVII – XVIII/ Озод Саидҷаъфаров. – Душанбе, 2014. – 480 с.*
7. Сафо, З. *Таърихи адабиёти Эрон. Аз аволи қарни ҳафтум то поёни қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ/ Забехуллоҳи Сафо; Ҷилди панҷум. – Техрон: Фирдавс; ношири диҷитолӣ: Маркази таҳқиқоти роёнаи Қоимияи Исфаҳон, 1385. – 1410 с.*
8. Сайфиев, Н. *Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX)/ Н. Сайфиев. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 660 с.*
9. Самарқандӣ, Малехо. *Тазкират-уш-шуаро. Таҳияи Махфират Қурбоналиева/ Малехои Самарқандӣ. – Хуҷанд: Хуросон, 2021. – 468 с.*
10. Ҳодизода, Р. *Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX)/ Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф, 1988. – 414 с.*
11. Шарифов, Х. *Балогат ва суҳанварӣ/ Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.*
12. Шамисо, Сирус. *Анвои адабӣ/ Сирус Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1376. – 343 с.*
13. Шамисо, Сирус. *Сайри ғазал дар шеъри форсӣ/ Сирус Шамисо. – Техрон, 1369. – 312 с.*

МУҲИТИ АДАБӢ ВА ВИЖАГИҲОИ ОН ДАР АСРИ РӢЗГОРИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Дар ин мақола дар барои адабиёти асри XVII, махсусан, муҳити адабӣ ва вижагиҳои он дар ин аср баҳс шудааст. Натиҷаи ин ки адабиёти асри мазкур идомаи мантиқии адабиёти пешин аст. Бо вучуди небасомониҳои замона адабиёти форсии тоҷикӣ бо анъанаҳои пурбори худ рушд кардааст. Шахрҳои калони Мовароуннахр, Хуросон, Эрон, Ҳиндустон ва Осиёи сағир марказҳои рушди адабиёти форсии тоҷикӣ дар ин аср будаанд. Адабиёти дарборӣ ва адабиёти берун аз дарбор дар мантиқи мазкур мавқеъ жоштааст. Дар Хуросону Мовароуннахру Эрон вобаста ба муносибати ҳокимони замон адабиёти берун аз дарбор пештар фаъол будааст. Маҳфилҳои адабӣ ва омӯзиши адабибон дар қаҳвахонаҳо, меҳмонхонаҳо, масҷидҳо, мадрасаҳо баргузор мешудааст. Шоиру адибони зиёде дар ин аср ба арсаи адабиёт омадаанд, ки Ҳаким Шифой, Ҳаким Руноӣ Масеҳ, Соиби Табрезӣ, Воизи Қазвинӣ, Файзии Файёзӣ, Калими Кошонӣ, Урфии Шерозӣ, Толиби Омулӣ, Бедили Азимободӣ, Дорошуқӯҳ, Ғании Кашмирӣ, Зебуннисо ва дигарон мебошанд. Бо ибтиқори адибони мазкур сабки ҳиндӣ дар ин давра ба қуллайи инкишофи худ расид, ду ғуиши забони форсии тоҷикӣ дар эҷодиёти адибон мавқеъ пайдо кард, ки яке ғуиши мовароуннахрӣ ва дигаре ғуиши умумифорсӣ буд. Бештари шоирони сабки ҳиндӣ ғуиши мовароуннахрӣро интихоб кардаанд. Мазмункобӣ, ҳаёландешӣ, мураккаббаёнӣ ва содабаёнӣ аз вижагиҳои адабиёти ин аср ба шумор меравад. Равобити адабӣ ва муносибати эҷодӣ дар байни адабони асри мазкур дар сатҳи хуб вучуд доштааст.

Калидвожаҳо: адабиёт, асри XVII, муҳтаво, бадеият, шеър, Воизи Қазвинӣ, мавзӯ, сабк, адибон, ҳокимон, муҳит.

ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ В ЭПОХУ ЖИЗНИ ВАИЗ КАЗВИНИ

В данной статье рассматривается литература 17 века, особенности литературной среды и ее особенности в этом столетии. В результате литература этого столетия является логическим продолжением литературы предыдущего века. Несмотря на потрясения того времени, таджикско-персидская литература развивалась со своими богатými традициями. Центрами развития таджикской персидской литературы в этом столетии были крупные города Моваруннахр, Хорасан, Иран, Индия и Малая Азия. В этих областях нашла свое место придворная и внесудебная литература. В Хорасане

(Восточный Иран), в зависимости от отношения правителей того времени, и раньше действовала внедворцовая литература. Литературно-просветительские кружки писателей проводились в кафе, гостиницах, мечетях, медресе. В этом столетии в область литературы пришли многие поэты и писатели, такие как Хахим Шифаи, Хахим Рунои Масих, Саиби Табрези, Ваизи Казвини, Файзи Фаязи, Калим Кашани, Урфии Ширази, Талиб Омули, Бедил Азимабади, Дорошукух, Гани Кашмири, Зебунниса и другие. По инициативе этих писателей индийский стиль достиг в этот период пика своего развития, в творчестве писателей нашли место два диалекта таджикско-персидского языка, одним из которых был диалект Моваруннахри, а другим - обще-персидский диалект. Большинство поэтов индийского стиля выбрали диалект Моваруннахри. Содержание, воображение, сложность и простота — вот характеристики литературы этого столетия. Литературные связи и творческие связи среди писателей этого столетия существовали на хорошем уровне.

Ключевые слова: литература, 17 век, содержание, искусство, поэзия, Ваизи Казвини, тема, стиль, писатели, правители, окружающая среда.

LITERARY ENVIRONMENT AND ITS FEATURES IN THE ERA OF VAIZ QAZVINI'S LIFE

This article examines the literature of the 17th century, the features of the literary environment and its features in this century. As a result, the literature of this century is a logical continuation of the literature of the previous century. Despite the upheavals of the time, Tajik-Persian literature developed with its rich traditions. The centers of development of Tajik Persian literature in this century were the large cities of Muvarunnahr, Khorasan, Iran, India and Asia Minor. Court and extrajudicial literature found its place in these areas. In Khorasan (Eastern Iran), depending on the attitude of the rulers of that time, non-palace literature was active before. Literary and educational circles for writers were held in cafes, hotels, mosques, and madrassas. In this century, many poets and writers came into the field of literature, such as Hakim Shifai, Hakim Runoy Masih, Saibi Tabrezi, Vaizi Qazwini, Faizi Fayazi, Kalim Kashani, Urfii Shirazi, Talib Omuli, Bedil Azimabadi, Doroshukuh, Ghani Kashmiri, Zebunnisa and others. On the initiative of these writers, the Indian style reached the peak of its development during this period; two dialects of the Tajik-Persian language found a place in the works of writers, one of which was the Movarunnakhri dialect, and the other was the common Persian dialect. Most Indian style poets have chosen the Movarunnakhri dialect. Content, imagination, complexity and simplicity are the characteristics of the literature of this century. literary connections and creative connections among writers of this century existed at a good level.

Keywords: literature, 17th century, content, art, poetry, Vaizi Qazwini, theme, style, writers, rulers, environment.

Дар бораи муаллиф

*Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

*Shoev Abduhamid Abdunabievich
Candidate of Philology, Associate Professor of the
Department of Theory and History of Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121*

АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ ВА ФАРҶАНГӢ АЗ НИГОҶИ «БЕСОГОН ТВ»

Холов Ф.Ҷ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Телевизион ҳамчун бузургтарин васоити ахбори оммаи Русия дар ташаккули тафаккури ҷамъиятӣ нақши ҳалқунанда дорад ва барномаҳои муаллифӣ ҷузъи муҳими ноил шудан ба ин аст. Тавассути барномаҳои муаллифӣ шунавандагон ба фикру андешаҳои нав ва дурнамои нав шинос мешаванд. Дар барномаҳои муаллифӣ масъалаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маданӣ ба таври амиқ муҳокима карда мешаванд.

Барномаи “Бесогон ТВ”-и Никита Михалков аз зумраи он барномаҳои муаллифии русзабон мебошад, ки дар сатҳи телевизионҳои Русия ва ҳам дар шабакаҳои интернетӣ ҳаводорони зиёд дорад. Бо маротибаи аввал шунидани таркиби “Бесогон ТВ” андешаи шунаванда ба он равона мешавад, ки сухан перомунӣ ягон шабакаи махсуси телевизионӣ меравад, вале ин гуна нест. Зеро “Бесогон ТВ” барномаи муаллифиест, ки он ба ҳунарманди театр, филмсоз, продюсер, коргардон, сценариянавис, барандаи телевизион аз Федератсияи Русия Никита Михалков тааллуқ дорад. Дар шаҳри Москва Маркази театр ва кино зери роҳбарии Никита Михалков мавҷуд аст, ки он, албатта, аз таъсиргузур будани ин шахсият дарак медиҳад.

Никита Михалков бо андозаи дониш ҷаҳонбинӣ ва тавоноияш ҳамеша кӯшиш менамояд, ки тавассути филмҳо ва нашрҳои барномаи муаллифии “Бесогон ТВ” аз фарҳанг, арзишҳои миллати рус Ҷимоя намояд. Ӯ дар бештари барномаҳояш аз он нигаронӣ мекунад, ки ҷомеаи “мутамаддини имрӯза” Ҷама чизро ба сиёсат алоқаманд менамояд, ки ин иштибоҳи бузурге беш нест.

“Раванди бегонапарастӣ ва тақлид ба фарҳанги бегона ба таҳкими рукнҳои фарҳанги миллӣ таъсири манфӣ расонида, сабабгори аз байн рафтани арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ мегардад” [9].

Далели гуфтаҳои боло нашри барномаи “Бесогон ТВ” (Алферд Нобел чӣ гуфта буд?) мебошад, ки аз тобиши сиёсӣ гирифтани ҷоизаи Нобел бозгӯӣ мекунад. Муаллиф чун ҳар нашри дигар саволро пеш мегузорад, то дар якҷоягӣ бо бинандаи зақӣ ба онҳо посух гардонад. Саволи одилона медиҳад — ҷоизаи Нобел оё танҳо барои хислатҳои бадеӣ, забон, амикии фикр, умумиятҳои фалсафӣ доштани асари олиме дода мешавад? Ва ҷавоб медиҳад, ки: Албатта не. Ҷоизаи Нобел на барои адабиёт, балки барои сиёсат, барои як нуқтаи назар дода мешавад ва он бояд ҳатман нисбат ба Русия ва мардуми рус ҷанбаи манфӣ дошта бошад. Ва ин аллакай ба як тамоюл табдил ёфтааст [8].

Муаллиф масъулони Ҷоизаи Нобелро барои ба сиёсат омезиш додани он саҳт танқид намудааст. Дарвоқеъ аз ин мушкилӣ ҷанд соли охир мешавад, ки мунақиддон ҳарф мезананд.

Дар идомаи нашри барнома масъалаҳои зеринро таҳлилу баррасӣ намудааст; аз он вақте ки руссофобия дар Ҷарб ин қадар зуд ворид мешавад ва паҳн мешавад, тааҷҷубовар нест, ки дар доҳили худ Русия иғвогарону бадхоҳон пинҳонӣ кӯдакону наврасони беҳифозатро истифода бурда, ба ҳаракати эътирозӣ як хусусияти оммавии бардурӯғ медиҳанд. Онҳое, ки дар мамлакати рус «Ҷокимиятро иваз карданӣ» мешаванд, бо чӣ шиор, тезисҳо ва далелҳо мегӯянд? Паси изҳороти онҳо чӣ аст? Онҳоро кӣ ва бо чӣ мақсад роҳбарӣ ва назорат мекунад? Ӯ бо истифода аз баёни назари худ масъалаҳои болозикро ба таҳлил кашидааст ва саволҳо ҷавоб гардонидаст. Чӣ гунае ӯ дар мундариҷаи блоки видеоиаш дарҷ карда буд, додани саволи дуруст худ имкон медиҳад, ки шумо аллакай ними ҷавобро пайдо кардаед.

Барномаҳои Никита Михалков чӣ гунае, ки худаш қайд мекунад ба ҳам пайвандӣ ва наздикӣ доранд. Ин боис мешавад, ки аудитория барои ба нуқтаи ниҳой расонидани мақсад ва анҷоми ҳулоса барномаи навбатиро пайгири намояд. Таҳқиқот худ нишон медиҳад, ки мавзӯҳои баррасишавандаи барнома на як бор, балки борҳо бо тасвири эпизодҳои нав ва факту рақамҳо шарҳ меёбанд.

Дар нашри дигари барномаи муаллифии “Бесогон ТВ” (Агар Худо набошад, пас Ҷама чиз иҷозат аст) Никита Михалков дар бораи чӣ гуна маҳв ва аз байн рафтани маҳдудиятҳои ахлоқӣ дар ҷомеа ва чӣ гуна иртибот бо нобудии имон сухбат кунад. Мантиқи шайтони

дастгирии куллі, ки Ғарб ба мардуми Украина медихад, чӣ гуна аст? Холо шумо барои ин кӯмак чӣ гуна бояд пардохт кунед? Кӣ ва бо чӣ ҳадаф дар таҳияи барномаҳо роҷеъ ба муҳочират дар Русия ширкат дошт? Ва нангин нест кардани рамзҳои динӣ аз кодекси фарҳангӣ моро ба кучо мебарад? [2]. Никита Михалков: “Маҷаллаи Charlie Hebdo соли 2015 карикатураи таҳкиркунанда ва ҳангомаомезро вобаста ба пайғомбари ислом- Муҳаммад, ки ин ном барои мардуми мусулмон муқаддасоти илоҳӣ маҳсуб мераванд тасвир ва интишор намуд, ки шуру мағали мардуми мусулмонро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ва сомонаҳои иҷтимоӣ ба вучуд овард” [2].

Муаллиф аз мардуми диндор пуштибонӣ карда, ҳангомаомезон ва онҳоро, ки ба эҳсоси мардуми эътиқоманд бозӣ мекунанд, сарзаниш карда, кори онҳоро зишт хондааст. Яке аз сабабҳои сар задани ошӯб ва ба даст гирифтани силоҳро дар иғвоандозӣ ва помол намудани арзишҳои динӣ медонад, ки кор бо хун ба анҷом мерасад. Ҳодисаи чанд маротиба дар кишвари Шветсия сӯзонидани Қуръон дар барнома пайгирӣ шудааст ва Н. Михалков барангехтани кинаву адовати динии қавмиро маҳкум намуда, ҷомеаи “мутамаддин”-и ҷаҳонро барои хомӯш мондан ва воқунише накардан нисбат ба онҳо интиқод кардааст. Дар маҷмӯъ таҳаммулпазирии динӣ ва масъалаҳои ба он наздик дар нашрҳои гуногуни “Бесогон ТВ” васеъ ба миён гузошта шудааст. Н. Михалков иброн доштааст, ки номи барнома аз сухани нависанда ва мутафаккири рус Фёдор Достоевский (1821-1881) гирифта шудааст.

Ба андешаи Н. Михалков Украина дар назди кишварҳои Ғарбӣ заррае қадр надорад. Бо баёни он ки як намояндаи Иттиҳоди Аврупо аз ҳукумати Украина талаб кардааст, ки он нафароне, ки бар асари ҷанги Русия дар Украина мефавтанд, ҳасади онҳо сӯзонидани шавад ва заминҳо барои рушди соҳаи кишоварзӣ истифода шаванд, на барои оромгоҳ. Муаллифи барнома бо ин далел дар назди Ғарб эътибор надоштани Украинаро бозгӯӣ менамояд, ки дар ин фурсатҳои сахт, дар фикри чӣ мебошад ва аз кучо ҳадафаш истиқлолият ва озодии ин кишвар аст? Дар идомаи ҳамин нашри барнома масъалаи оғоз шудани ҷанги хунин дар Шарқи Наздик миёни Исроил ва Фаластин дар санаи 7 октябри соли 2023 ба миён гузошта шудааст. Таркиши биноҳои ҷамъиятӣ, куштори одамон, масҳара кардани аҳолии осоишта аз ҷониби рақиб, ҳолати вазнини занону кӯдакон, дафн кардани кӯшташудагон тавассути хокпошии булдозер, бараҳна кардани навиштани рақамҳо дар пушти асирон, ташнаву гурусна мондани мардум дар барнома нишон дода шудааст, ки бисёр лаҳзаҳои мудҳишро дар бар мегиранд ва кас аз диданаш дар нороҳат шуда, дар таҳлука меафтад. Вобаста ба вазъи баваҷудода дар Шарқи Наздик суханронии чанд тараф оварда шудааст:

- Суханронии сарвазир Исроил Биньямин Нетаняҳу: “Ҳамас миллатгарои нав аст. Ҳамас ДОИШ аст, дар баъзе мавридҳо ҳатто бадтар аз он. Ҳамон тавре ки ҷомеаи ҷаҳон ба мағлуб кардани миллатгарои муттаҳид аст, бояд бо Исроил муттаҳид шавад, то Ҳамасро мағлуб кунад”. Гуфтори раҳбари олии Эрон Оятуллоҳ Сайид Али Хоманай низ дар барнома оварда шудааст, ки чунин мазмун дорад: «Исроил саратонест, ки ҳатман бо кӯмаки Худо аз дасти фаластиниҳо ва нерӯҳои муқовимат дар сарораси минтақа нобуд хоҳад шуд». Барои гуногунандешӣ роҷеъ ба вазъи Шарқи Наздик назари як дипломати покистонӣ - Сарват Фотима аз Фаластин тарафдорӣ карда қайд кардааст: “Покистон ҳамлаҳои ҳавоии Исроилро дар Ғазза муқобили қонунҳои байналмилалӣ доништа, ҳамлаҳо ба мактабҳо, беморхонаҳо ва биноҳои истиқоматиро маҳкум мекунад.” Бомбаҳои атомии Покистон барои намоиш нест, балки ҳифзи кишвар ва мусулмонони ҷаҳон нигоҳ дошта мешавад. Ишғолро бас кунед, вагарна мо Исроилро нест мекунем”. Линдси Грэм Сенатори аршади ИМА аз Каролинаи Чанубӣ: “Мо ҷанги мазҳабӣ мебарем. Ман тарафдори Исроил ҳастам. Ҳар кори аз дастатон омадари анҷом диҳед, то худро муҳофизат намоед. Ғаззаро ба хок яксон кунед, дар он ҷо нерӯи барқ, сӯзишворӣ, нахоҳад буд”.

Никита Михалков қайд меорад, ки ошӯби ҳазорҳо нафар дар Лондон барои ҳимоят аз фаластиниҳо дар Лондон ва тазоҳуроти садҳо нафари дигар дар Париж бо пуштибонӣ аз исроилиҳо дунёро дар ҳайрат мондааст. Ё мегӯяд дунё ифлос шудааст, нафрат, ноадолатӣ, тарсу ваҳм ва ноумедӣ ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифтааст. Ё таъкид мекунад, ки ҷамъоварӣ ва таҳлили ҳодисаҳои ҷаҳон кори ӯ нест. Худро ҳамчун шахсе ҳис менамояд, ки дар кишваре зиндагӣ кардааст, ки то ба имрӯз аз бадтарин ҷангҳо пушти сар намудааст ва ҳамватанони худро аз даст додааст.

Дар охири барнома навореро мегузорад, ки он дар натиҷаи тадқиқоти олимони Русия ва Чин анҷом дода шудааст, ки дар маҷаллаи Time ба нашр шудааст. Масъала ин аст, ки агар дар байни Русия ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ҷанги бузурги ҳастай сар шавад, чӣ

мешавад? Бомбаву ракетаҳои ҳастаии ИМА ва Аврупо дар 10 дақиқа ба Русия ва аз Русия аз он дида тезтар ба Амрикову Канада ва Аврупо мерасад. Ракетаҳои ҳавоӣ ва заминӣ дар ним соат тарқишҳои бузург ва оташро ба вучуд меоранд, мегаполисо пайдо мешаванд, абри радиоактивии занбӯршакл пайдо мешавад. Тарқишҳои саҳт одамони гирду атрофро ба коми худ мебаранд. Тибқи пажӯҳиши охири илмӣ дар натиҷаи истифодаи бомбаҳои атомӣ аз ду ҷониб метавонад беш аз 5 миллиард нафар аз гуруснагӣ бимиранд, аз ҷумла тақрибан 99%-и аҳолии ИМА ва Аврупо, 98%-и аҳолии Русия ва 99%-и мардуми Ҷумҳурии Халқии Хитой. Британияи Кабир ва Фаронса бомбаи ҳастаии навъи Арсеналро доро мебошанд ва тибқи моддаи 5-уми Оинномаи Иттиҳоди Атлантикаи Шимолӣ (НАТО) вазифадоранд, ки ИМА-ро муҳофизат кунанд. Соқинони шаҳри Москваи Русия, ки 50 маротиба аз Херосима зиёданд назар ба он зарари калон мебинанд. Тӯфони оташ метавонад як бӯғи дуди сиёҳи ғафсро ба вучуд оварда онро ба атмосфера барад ва хати атмосфераро нобуд карда, заминстони сартосариро дар замин ба амал орад, ки басо дахшатнок хоҳад буд”.

Маълум мешавад, ки муаллиф дар як наشري барнома атрофи чанд масъала ҳарф мезанад. Кам нашрҳои “Бесогон ТВ”-ро пайдо кардан мумкин аст, ки фарогири танҳо як мавзӯ бошад. Муаллиф мавзӯҳоро ба ҳамдигар пайванд менамояд. Фарҳанг, маориф, ватандӯстӣ, сиёсат, ҷомеа ва ғайра тавре дар барнома робита пайдо мекунад, ки баъзан бинанда тасаввур менамояд, ки як филмеро тамошо дорад, ки он фарогири тамоми ҷанбаҳои ҳаёти инсон аст. Ин, албатта, аз ҳунару маҳорати баланди коргардонии ҳуди муаллиф дарак медиҳад. Ҳамоҳанг ёфтани силсилаи ҳунарҳо ба монанди коргардонӣ, ровигӣ, назари интиқодӣ доштан ба масоили дохилу хориҷӣ ва ҳатто қори журналистӣ ба Н. Михалков даст додааст, ки бо барномааш “Бесогон ТВ” муваффақ шавад”.

Ҷомеаи ҷаҳонӣ миллати русро, хусусан ходимони давлатӣ, мансабдорони онро бо “миллатгаро” будан муттаҳам мекунад. Масалан дур намеравему далели онро нисбат ба тоҷикон ҷӣ гуна мавқеъ доштани муаллифи барномаи “Бесогон ТВ”-ро ба миён мегузорем. Корбари шабакаи иҷтимоӣ, рӯзноманигори тоҷик - Негматулло Мирсаидов нисбат ба як наشري «Бесогон ТВ»-и Никита Михалков фикрашро дар шабакаи фејсбук чунин баён кардааст: “«Бесогон ТВ»-и Никита Михалков ба ман писанд аст. Муаллиф аксар вақт чизҳоеро ошкор мекунад, ки мо баъзан онро намебинем ё пай намебарем. Аммо баъзан гапҳои беҳуда меғӯяд. Ман тамошо кардам, ки Михалков дар бораи таъсис ёфтани “Маркази тиббии шаҳрвандони Тоҷикистон” дар шаҳри Екатеринбургӣ Федератсияи Русия суҳбат мекунад. Ва ӯ суол мекунад: Оё Русия метавонад дар Тоҷикистон барои русҳо чунин марказ бунёд кунад? Муаллиф аз мавқеи миллатчигӣ фикр мекунад, ки ба фикрам, вай ҳам мисли баъзе мансабдорону сиёсатшиносони Русия сироят ёфтааст. Ақаллан бифаҳмед: Тоҷикон маҷбуранд маркази худро на ба он хотире, ки миллатгаро ҳастанд, созанд, балки ба далели вазъи зиндагии сангинашон. Дар муруҷиат ба марказҳои тиббии Федератсияи Русия мушқилотдоранд, ки ба онҳо дар баробари шаҳрвандони Федератсияи Русия хидмат намерасонанд! Ин маркази тоҷикон аслан аз мактаби русӣ ё донишгоҳи славянӣ фарқ надорад. Зиндагии хуб надорем, чунон ки меғӯянд. Аммо ин маънои онро надорад, ки ин марказ ба мисли мактаби русии Тоҷикистон, ки дар он намояндагони тамоми миллатҳо метавонанд таҳсил кунанд, ба шаҳрвандони Русия хидмат намерасонад. Афсӯс, ки бо Михалков тамос гирифта наметавонам, ба шумо маслиҳат медиҳам, ки масъаларо дуруст омӯzed ва дар бунёди маркази тиббӣ миллатчигӣ ва ё калимае, ки бо мафҳуми “тоҷик” алоқаманд аст, набинед. Мутаассифона, ба ин гуна хулосаҳои ифротгароёна наметавон, ки ба ғайр аз дар печка андохтани ҳезум дигар хел баҳо дод”. Андешаи Негматулло Мирсаидовро чанд нафари дигар ҷонибдорӣ карда, поёни он шарҳ навиштаанд. Зебинисо Начмиддинова ба ин мазмун навиштааст: “Бе суғуртаи тиббӣ шаҳрвандони моро ба ҳеч қулоқ қабул намекунад ва хизматрасонии тиббӣ намерасонанд. Табобати пулакӣ ҳам барои як тоҷики бечора як фалокат аст. Михалков ба иҷрои нақши устод нағз одат кардааст ва ба русҳо ҳамин тавр муносибат мекунад. Оё воқеан ӯ медонад, ки муҳожирони қорӣ ҳам ба далели вазъи демографӣ ва ҳам ба шарофти пешниҳоди қувваи қорӣ арзон ҳолигии бузурги иқтисоди Русияро пур мекунад” [4].

Воқеан андешаи корбари тоҷик роҷеъ ба бунёди маркази тиббӣ дар Русия дуруст аст. Н. Михалков дар ин ҷо фикр накардааст, ки дар Тоҷикистон бунёди ин гуна марказ барои шаҳрвандони Русия зарур нест, зеро шумораи қори миллати рус дар Тоҷикистон иқомат мекунад ва ҳамаи беморхонаҳо, ки мавҷуд аст метавонанд барои русҳо хизматрасонӣ кунанд. Ҳаминро ба назар нагирифта таъсиси маркази тиббиро тобиши дигар додааст.

Зимни тадқиқот мо бештар нашрҳои барномаи “Бесогон ТВ”-ро аз шабакаи YouTube дастрас менамудем, зеро он барои истифодабарӣ нисбатан осон аст. Канали “Бесогон ТВ”, ки аз соли 2011 дар YouTube ғайб буд, ба ҳолати аввали соли 2024 бештар аз 1, 5 миллион нафар обуначӣ дошт. Баъд аз нашри (Кто в России служит НАТО?) дар сономаи YouTube канали барнома пурра нест шуд. Дар миёнаи моҳи январӣ соли 2024 ба мо маълум шуд, ки ин саҳифа дар ютуб баста шудааст. Роҷеъ ба манъ шудани ғайбӣ “Бесогон ТВ” аз ҷониби маъмури YouTube Никита Михалков назарашро баён кардааст:

“Агар онҳо бо ин роҳ нест кардани ҳақиқатро фикр мекунанд, муваффақ намешаванд - ҳар он чизе, ки онҳо мехоҳанд сарқуб кунанд, дар ниҳоят баландтар садо медиҳад. Ман гуфтани ҳақиқатро давом медиҳам, ҳақиқати худро, ки шояд намедонам, вале ҳатман онро меҷӯям...” [5].

Саҳифаи барнома "барои нақзи чандинкарата ё риоя накардани қоидаҳои ҷиддии YouTube оид ба суҳанронии таъбиз" боздошта шудааст. Як омили бузурги масдуд шудани саҳифаи барнома тобиши сиёсӣ доштаниаш бошад, омили дигараш шояд истифодаи зиёди наворҳои даҳшатангез ба монанди ҷараёни ҷангҳо, хунрезӣ, тани урёни занону мардон, ҳамҷинсароён, ҷасадҳои пора-пора, узвҳои парокандаи ҷисми инсон ва масъалаҳои ба ин мавзӯ наздик рабт дода шаванд. Зеро ҳангоми истифодабарӣ аз канал истифодабаранда огоҳонида мешуд, ки синнаш аз 18 боло бошад ва донад, ки дар нашрҳои барнома наворҳои даҳшатангез истифода бурда шудааст.

Муаллифи барнома дар саҳифаи BESOGON дар Telegram эълон кардааст, ки корро идома медиҳад. Никита Михалков аз он таъҷуб кардааст: “Бо дарназардошти мавзӯҳои ҳассос ва таҳримҳо, барномаи телевизиони “Бесогон” тавонист дар Ютуб муддати тӯлонӣ вучуд дошта бошад. Мавзӯҳои, ки мо дар нашрҳои барномаи худ дар тӯли солҳои зиёд бардошта будем, барои Ғарб то ҷӣ андоза шадид, нороҳат ва ҳатто даҳшатнок буданд”. Муаллиф шунавандагонро таскин додааст, ки ин барномаро дар дигар манбаҳои интернетӣ дидан мумкин аст. YouTube шабакае мебошад, ки барои ҳаводорони барномаи “Бесогон ТВ” манбаи асосӣ ба ҳисоб мерафт ва таъсиррасонӣ тавассути он хеле зиёд буд. Масалан ба ҳолати барномаҳои охир, ки шумораи обуначиён беш аз 1, 5 миллион нафарро ташкил мебуд, вале шумораи тамошо чанд маротиба зиёд баъзан 4, 6 ва 10 миллион мегирифт. Корбарон ва пайгиркунандагони саҳифаи басташуда, аз қори коргардон ва ба миён гузоштани мавзӯҳои мубрами рӯз изҳори хушнудӣ менамуданд ва назарҳои худро роҷеъ ба барнома ва хизматҳои муаллиф дар шарҳҳо баён мекарданд. Воқеан шунидани ҳақиқат талх аст, аз ин сабаб онҳо, ки намехоҳанд манфиатҳои шахсиро аз даст диҳанд ба сарқуби ҳақиқатнигорон мепардозанд. Ҷойи таъкид аст, ки пас аз оғози амалиёти вижаи Русия дар Украина алайҳи Маскав ҳазорон тадбири маҳдудкунанда, аз ҷумла масдуд кардани манобеи хабаргузори Sputnik ва шабакаҳои телевизионии RT татбиқ шуд. Саҳифаҳои ин расонаҳо дар муҳаррики ҷустуҷӯи Google барои корбарони аврупоӣ дастрас нестанд ва шабакаҳои YouTube-и онҳо сензура шудаанд.

“Суҳангӯи Вазорати қорҳои хориҷии Русия Мария Захарова бастанӣ канали YouTube-и коргардон Никита Михалковро намунаи классикии сензураи сиёсӣ ва таҳаммулнопазирии патологии Ғарби неолибералӣ номидааст” [6].

“Бесогон ТВ” дар ҳифзи арзишҳои миллӣ, инъикоси воқеоти ҳаррӯза ва ҷонибдорӣ аз сиёсати ҳукумати Русия ба сифати яке аз барномаҳои муваффақ таъдил гаштааст. Масъалагузориҳо ва пешниҳод кардани суолҳои таҳриқдиҳанда тавонистааст, ки сатҳи барномаро баланд ва шумораи ҳаводоронашро зиёд намояд.

Имрӯз барномаҳои телевизионии аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамияти аввалиндараҷа дошта ба инкишоф додани анъанаҳои миллии худ идома дода истодаанд. Онҳо дар мавҷҳои эфир баргарӣ доранд, диққати тамошобинонро ба худ ҷалб мекунанд, афкори ҷамъиятӣ, рафтори интиҳобкунандагон ва афзалиятҳои истеъмолкунандагонро ғайбона ташаккул медиҳанд. Аксари барномаҳои муаллифӣ маъмуланд ва дар рейтингҳои барномаҳо ҷойҳои аввалро ишғол мекунанд. Маҳаки асосии барномаҳои муаллифиро публитсистика ташкил медиҳад, ки мақсади он таъсир ба тафаккури мардум аст. “Барномаҳои публитсистӣ асарҳои рӯзноманигорӣ мебошанд, ки ҳатман бо ахбор ё дигар рӯйдодҳои қорӣ алоқаманд нестанд” [7, с. 25].

Албатта, вазифаи ҷунин барномаҳо на танҳо маълумот додан ва таҳлил кардан, балки ташаккул додани андешаи шунавандагон оид ба масъалаҳои мубрами рӯз аст. Ҷунин барномаҳо тамошобини доимии худро доранд, ки онро аудиторияи мақсаднок меноманд.

Ҳамин тариқ, Никита Михалков, муаллиф ва барандаи барномаи телевизионии "Бесогон ТВ" медонад, ки чӣ гуна ба тамошобин саволҳои душвореро дар бораи рӯйдодҳои дар кишвар ва ҷаҳон рухдода расонида тавонад. Барномаҳо бе мақсад дар эфир гузошта намешаванд, балки шуморо водор мекунад, ки ба масъалаи матраҳшаванда ё суоли додашуда биандешед. Ба ин гуна барномаҳо тамаркуз мекунад ва бовар мекунад. Яъне таъсир хеле бузург аст. Ва ин муҳимтарин чиз барои муаллиф аст, ки барои ба мо расонидани ҳадафаш беҳуда вақт талаф накардааст. Вай фактҳо, порчаҳо аз барномаҳо, китобҳо, мусоҳибаҳо бо сиёсатмадоронро мисол оварда, роҳҳои ҳалли масъаларо пешниҳод мекунад. Чунин маълумот дар замони душвори мо хеле зарур аст. Барномаи муаллифӣ бо шакли хоси муаррифии мавод фарқ мекунад, ки имкон медиҳад мавқеи журналист ва иштирокчиёро дар шакли муколама ё монолог ба тамошобинон возеҳ намояд. Барои омода шудани чунин барномаҳо драматургияи мураккаб, пайдарпаии бойи наворҳо, бозёфтҳои ғайристандартии кори коргардонӣ ва усулҳои танзими он мусоидат мекунад. Гуногунжанрӣ боис мешавад, ки барнома ба завқи бинанда мувофиқ ояд. Дар нашри барнома (Ҳама он чизе, ки дурахшон аст, тилло нест) элитаҳои ҷомеаи рус ва масъалаҳои ба онҳо вобаста пайгирӣ шудааст. Муаллиф пешниҳод кардааст, ки оё дар ҳақиқат элитаҳо ба ному мақомашон сазовор ҳастанд ё не, атрофаш гап зананд. Коргардон аз ҷумла аз бинандагон даъват менамояд, ки биёед бифаҳмем, ки он чизе, ки дар ҷомеаи рус рух дода истодааст, комилан ба ҳадафҳои элитаи ҷаҳонӣ мувофиқат карда, нафрати дохилро дар байни миллати рус нисбат ба худ ва кишвари Русия ба вуҷуд овардааст.

Робитаи мултиф, мавзӯ бо бинанда хеле наздик аст. Аслан нафаре, ки ба масъалаҳои матраҳшавандаи барнома тавачҷуҳ менамояд ва дар якҷоягӣ бо муаллиф кӯшиш менамояд, ки ба ҳамдигар кӯмак расонад, албатта, шахси донишманд, бохабар аз таърих, фарҳанг, сиёсат ва рӯйдодҳои муҳими замони дирӯз ва имрӯз аст.

Дар замони ҷаҳонишавии фарҳангҳо ҳифзу нигоҳ доштани арзишҳои милли басо зарур аст. Тавсифи он аз нуқтаи назари ҳар кас ҳар хел садо медиҳад. Масалан "Арзиш, шаъну шараф, ифтихори миллии инсон бевосита ба арзишҳои милли иртибот доранд. Арзишҳои милли мафҳуми фалсафӣ буда, хусусиятҳо, хосиятҳо, нишонаҳо ва аломатҳои хоси ҳар як миллатро ифода намуда, сахм ва сахми мероси фарҳангии миллиро, ки дар раванди пешрафти иҷтимоии он миллат ташаккул ёфтаанд, ифода мекунад" [1].

ВАО-и рус тӯли фаъолияти худ кӯшиш менамояд, ки дар бархурд бо ВАО-и Ғарб муборизаи тезу тунд дошта бошад ва аз манфиатҳои миллии худ истифода барад. "Бубинед, ки имрӯз айнан як хабар ва ё як қазия фаразан аз ҷониби ВАО-и Русия ва ё як оҷонсии иттилоотии кишвари Ғарб бо чи гуна тафовут ва ба таври зиддунақз пешниҳод мегардад" [8, с. 443].

Хулоса, Никита Михалков дар барнома бештар мавзӯҳои тамаддуни миллати рус ва либерализми рус, гузашта, имрӯз ва ояндаи Русия, озодии баён ва масъулияти шахсӣ, масъалаи Украина, мушкилоти таҳсилоти мактабӣ дар кишвари Русия мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Муаллиф ба чихатҳои таърихӣ тараққиёти Русия бармегардад, ба рӯйдодҳои ҷамъиятию сиёсии чи дар дохили мамлакаташ ва чи дар ҷаҳон ба амал меояд, баҳои шахсӣ медиҳад. Ба қавли Никита, муҳтавои "Бесогон ТВ" маҳз барои одамони бедору фикркунанда нигаронида шудааст.

Адабиёт

1. Арзишҳои милли, урфу одатҳо, анъанаҳо [Манбаи электронӣ] URL: <https://www.savol-javob.com/tg/> (санаи истифодабарӣ 16. 04. 2024).
2. Если Бога нет, всё дозволено аз 21.10.23 [Манбаи электронӣ]. URL: <https://besogontv.ru/videos/> (санаи истифодабарӣ 23. 01. 2024).
3. Михалков, Н. С. Бесогон-2. Россия вчера и сегодня / Н. С. Михалков. - «Эксмо», 2023. - 24с. <https://market.yandex.ru/product--besogon-2-rossia-vchera-i-segodnia-mikhalkov-n-s/> (Манбаи электронӣ).
4. Негматулло, М. "Бесогон ТВ" ва муаллифи он / М. Негматулло [Манбаи электронӣ] URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100009507665395> аз 23. 10. 2023 (санаи истифодабарӣ 27. 01. 2024).
5. Михалков, Н. высказался о блокировке "Бесогон ТВ" 23 / Н. Михалков [Манбаи электронӣ] URL: <https://ria.ru/20240119/mikhalkov1922304753.html> (рӯзи муроҷиат 30. 01. 2024).
6. РИА Новости - Захарова назвала блокировку канала Михалкова на YouTube цензурой Запада аз 19.01.2024. [Манбаи электронӣ] URL: <https://ria.ru/20240119/zakharova-1922431454.html>, 19.01.2024 (санаи истифодабарӣ 30. 01. 2024).

7. *Потапов, П.Ф. Авторская программа как продукт журналистской деятельности на российском телевидении / П.Ф. Потапов // КОММУНИКАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: Материалы Международной научно-практической конференции исследователей и преподавателей журналистики, рекламы и связей с общественностью 2. (г.Борисоглебск, 19-20 мая 2023 г.) – Борисоглебск, 2023. - С. 24- 28. [Манбаи электронӣ] URL: <http://jour.vsu.ru/wp-content/uploads/tezisy-vesna-2023-tom-2.pdf#page=24> (санаи истифодабарӣ 28. 10. 2023).*
8. *Саидмурод, С. Ф. Давлат, сиёсат, чомаа. / Б. Ҳамдамов, Ф. С. Саидмурод. - Нашири дуюм.-Хучанд: Ношир, 2019.-644 с.*
9. *Что бы сказал Альфред Нобель? аз 09. 07. 17 [Манбаи электронӣ]. URL: <https://youtu.be/Tgd2MMzyvdk?si=VWzOQ44CSIRSIyOC> (санаи истифодабарӣ 18. 01. 2024).*
10. *Эҳсон, А. Ҳифзи арзишҳои миллӣ нишонии баланди ватандӯстӣ ва ҳувияти миллӣ 17 / А. Эҳсон [Манбаи электронӣ]. <https://www.vkd.tj/index.php/tj/ruydodho/36089-ifzi-arzish-oi-mill-nishonai-balandi-vatand-st-va-uviyati-millist> (санаи истифодабарӣ 14. 04. 2024).*

АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ ВА ФАРҶАНГӢ АЗ НИГОҶИ «БЕСОГОН ТВ»

Муаллиф дар мақола зиёда аз 10 барномаи муаллифии “Бесогон ТВ”-и Никита Михалковро мавриди омӯзиш қарор дода, вобаста ба арзёбии арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ маълумоти заруриро ҷамъоварӣ намудааст. “Бесогон ТВ” дар ҳифзи арзишҳои миллӣ, инъикоси воқеоти ҳаррӯза ва ҷонибдорӣ аз сиёсати ҳукумати Русия ба сифати яке аз барномаҳои муваффақ таъдил гаштааст. Масъалагӯзориҳо ва пешниҳод кардани суолҳои таҳриқдиханда тавонистааст, ки сатҳи барномаҳо баланд ва шумораи ҳаводоронашро зиёд намояд. Зикр шудааст, ки Никита Михалков ба ҳайси муаллифи барнома дар ҳифзи арзишҳои миллӣ ва фарҳанги миллат рус нақши арзанда дорад. Яке аз омилҳои аз байни рафтани арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ аз нигоҳи муаллифи барнома ин ба вучуд омадани ҳаракату тамоюлҳои замони муосир аст. Аз меъёри зарурӣ зиёд истифода бурдани интернет ва соатҳои бешумор нишастан дар шабақаҳои иҷтимоӣ ихтиёрро аз дасти ҷавонон гирифтааст, ки дар натиҷа оқибати нуговори он ба ақл, рафтор, гуфтори онҳо таъсири ҷиддӣ расонидааст. Тасвири эпизодҳои гуногун, баррасии мавзӯҳои “Бесогон ТВ” дар бораи арзишҳои миллӣ ва таҳлилу ҳулосабарорӣ мақоларо мукамалтар намудааст. Дар мақола дарҷ гардидааст, ки барномаҳои Никита Михалков ҷӣ гунае, ки худаш қайд мекунад ба ҳам пайвандӣ ва наздикӣ доранд. Ин боис мешавад, ки аудитория барои ба нуктаи ниҳой расонидани мақсад ва анҷоми ҳулоса барномаи навбатиро пайғирӣ намояд. Таҳқиқот худ нишон медиҳад, ки мавзӯҳои баррасишавандаи барнома на як бор, балки борҳо бо тасвири эпизодҳои нав ва факту рақамҳо шарҳ меёбанд.

Калидвожаҳо: телевизион, барномаи муаллифӣ, Никита Михалков, “Бесогон ТВ”, рус, арзишҳо, фарҳанг, миллат, ғарб, миллӣ, фарҳанг, Русия, иттилоот.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ «БЕСОГОН ТВ»

Автор в статье изучил более 10 авторских программ “Бесогон ТВ” Никиты Михалкова и собрал необходимую информацию по оценке национальных и культурных ценностей. “Бесогон ТВ” стал одним из ведущих программ по защите национальных ценностей, отражению повседневных событий и поддержке политики правительства России. Задавая вопросы и предлагая провокационные вопросы, можно повысить уровень программы и увеличить количество поклонников. Отмечается, что Никита Михалков как автор программы играет достойную роль в сохранении национальных ценностей и культуры русской нации. Одним из факторов, приводящих к исчезновению национальных и культурных ценностей с точки зрения автора программы, является возникновение современных движений и тенденций. Чрезмерное использование интернета и бесчисленные часы сидения в социальных сетях лишили молодых людей возможности, что привело к его неприятным последствиям для их разума, поведения, речи. В статье показано, насколько программы Никиты Михалкова, как он сам отмечает, связаны и близки. Это заставляет аудиторию следовать следующей программе, чтобы достичь конечной точки и завершить заключение. Исследование показывает, что обсуждаемые темы программы поясняются не один раз, а многократно с картинками новых серий, фактами и цифрами.

Ключевые слова: телевидение, авторская программа, Никита Михалков, “Бесогон ТВ”, ценности, запад, культура, нация, Россия, информация.

NATIONAL AND CULTURAL VALUES FROM THE POINT OF VIEW OF BESOGON TV

In the article, the author studied more than 10 author's programs of Nikita Mikhalkov's Besogon TV and collected the necessary information on the assessment of national and cultural values. Besogon TV has become one of the leading programs for the protection of national values, reflecting everyday events and supporting the policy of the Russian government. By asking questions and offering provocative questions, you can raise the level of the program and increase the number of fans. It is noted that Nikita Mikhalkov, as the author of the program, plays a worthy role in preserving the national values and culture of the Russian nation. One of the factors leading to the disappearance of national and cultural values from the point of view

of the author of the program is the emergence of modern movements and trends. Excessive use of the Internet and countless hours of social media have deprived young people of opportunities, which has led to its unpleasant consequences for their minds, behavior, and speech. The article shows how Nikita Mikhalkov's programs, as he himself notes, are connected and close. This forces the audience to follow the next program to reach the end point and complete the conclusion. The study shows that the topics discussed in the program are explained not just once, but multiple times with pictures of new episodes, facts and figures.

Keywords: television, author's program, Nikita Mikhalkov, "Besogon TV", Russian, values, culture, nation, west, national, culture, Russia, information.

Дар бораи муаллиф

*Холов Фирдавс Хайдаралиевич
Докторант (PhD)-и кафедраи телевизион ва
радиоишунавонӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х.Рӯдакӣ, 17
E-mail: 98805777a@gmail.com*

About the author

*Kholov Firdavs Khaidaralievich
Doctor PhD of the department of television and
radiobroadcasting
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave. 17
E-mail: 98805777a@gmail.com*

Об авторе

*Холов Фирдавс Хайдаралиевич
Докторант (PhD) кафедры телевидения и
радиовещания
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
E-mail: 98805777a@gmail.com*

**НИГОҶЕ БА ҶАНБАҶОИ ҲУНАРИИ РОМАНИ
«ҒАФЛАТЗАДАГОН»-И Б. ФИРЌЗ**

Каримов Х. Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Равшан аст, ки дар бунёду зуҳури як асари бадеӣ созу абзори ҳунарофарин аз қабилӣ ороишҳои адабӣ ё воситаҳои тасвири бадеӣ аҳаммияти калон доранд. Кам асареро метавон пайдо намуд, ки нависандааш зимни офариниш аз ин имконот баҳра набурда бошад. Нахустин ҷанбаи қорбурди созу абзори мазкур фароҳам овардани ҷаззобияту кашандагии матни асар аст, ки аз ҷониби дигар ба муҳотаб лаззати маънавӣ мебахшад. Аз сӯйи дигар шеваи шоистаи истифодаи ин абзор бадеият ё ҷанбаи зебошинохтии асарро фароҳам месозад. Гузашта аз ин фазои хосеро дар матни асар ба вучуд меорад, ки он заминаи зеҳнишин гардидани онро омода мекунад. Ниҳоятан абзорҳои ҳунарофарин метавонанд унсурҳои аслии сабки фардии нависандаро ба вучуд оранд. Дар ин мақола мақсади мо нигоҳи кӯтоҳе ба қорбурди тавсиф дар романи нависандаи номвар Б.Фирӯз «Ғафлатзадагон» аст, ки бори нахуст соли 1999 пас аз марғи муаллиф ба нашр расида буд.

Аслан гуфтору нутқи инсонро ва махсусан, адибону нависандагонро бе истифодаи тавсиф тасаввур қардан номумкин аст. Ҳам гуфтору ҳам осори хаттии инсонҳо фароғири ибораҳои аст, ки дар баёни ҳадафу мақсади ғӯяндагон, бо мақсади расову қобили дарқу ҳушоянд сохтани мавзӯҳои хос истифода мешаванд.

Тавсиф махсусан дар адабиёти бадеӣ нақши барҷастае дорад. Ручуи қутоҳ дар осори адибони пешину муосир нишон медиҳад, ки ҳеҷ адибе аз истифодаи тавсиф дар қараёни эҷод бебаҳра набудааст.

Дар тӯли замон мавзуи тавсиф дар осори шоирону нависандагони зиёде таҳқиқу баррасӣ гардидааст, андешаҳои муҳимме роҷеъ ба аҳаммияту арзиши он дар адабиёти бадеӣ зикр шудааст, ки мо ба баъзе андешаҳо ишорат мекунем.

Яке аз хусусиятҳои муҳими тавсиф инъикоси унсурҳои аст, ки дар вучуди як предмет, як инсон, дар марғи як макон мавҷуд аст ва зимни назораву мушоҳида дар зеҳни нависанда ба зуҳур расидааст.

Барои мисол: «Дар осмони тираранг абр не, ғӯе тахтаи сурби вазнин, беҳаракат шах шудааст. Замин бистари сафеди барфӣ аз тан партофта буд ва ҳоло аз сармо ғӯе меларзид ва мисли соҳибони ин диёр либосе надошт, то тани харобу бараҳнаашро бипӯшад. Зимистон гузашта, фасли баҳор фаро мерасид. Баҳори умедворони ноумед, баҳоре, ки ҳазони одамизодро ёд меовард.

Аспи сиёҳмушкин аробаи кӯтакро ба як мааром мекашид. Ба ғичирроси қарҳҳои гардуна ғӯши мусофирон одат қарда буд. Аз он, ки асп ҳам, аробақаш ҳам, ду бачақи хоболуди дар паҳлуи чапу ростии ӯ нишаста ҳам, хастаҳолона, ба атроф беалоқа, бо қашмони нимво менигаристанд, таҳмин гирифта мумкин буд, ки роҳи дурро гузашта меоянд» [11, с. 5].

Ин мисол аз оғози романи мазкур нақл шуда ва тавре ки дида мешавад, нависанда нахуст ба аносири аслии ҳастӣ, замин, осмон ва замон ишорат мекунад. Баҳши аввали мисол аз қарор қумлаи тавсифӣ иборат аст, ки ҳадафи нахустини муаллиф дар қумлаи қорум ҳувайдо мегардад. Вақте аз замин, ки либоси сафеди барфӣ аз тан қаша ва мунтазири баҳор аст, зикри ном мекунад, меҳаҳад шабоҳате миёни зоҳири заминро соқинонаш, ки мисли ӯ либоси қофӣ ба тан надоранд, пайдо намояд. Қумлаи нахуст қарчанд бозтоби осмони абриву гирифтааст, вале дар маҷмуъ бо фазои ҳоқим бар заминро рӯҳу равони мардумаш созгор аст.

Баҳши дувуми мисол низ таҷассумғари авзои мавриди назар аст. Шоҷад суоле пайдо шавад, ки ҳадафи нависанда аз қунин тавсифи оғозин дар қи ҳулоса мешавад? Барои посух ёфтаи ба ин суол лозим аст, шоҳиди дигаре оварда шавад: «Бори қардун барои як асп хеле вазнин буд: ду сандуқ, ду той бистару болини ба алоҷаҳо печондағи ва якчанд лашу луши дигари рӯзғор - дег, табақу қоса, сатилҳо; дар мобайн – қасади сарди зан, болои онро ба сӯзании обшустае пӯшида аз қашми беғона пинҳон қарда буданд» [11, с. 5].

Тавсифҳои кӯтоҳ дар ин пораматн нахуст, хонандаро ба вазъи ногувори зиндагии қаҳрамони асар, ки исмаш номаълум аст ошно месозад. Аз сӯйи дигар фазои муносибро барои оғози сужаи аслии асар ва ошноӣ бо қаҳрамон ба зухур мерасонад.

Дар адабиёти таҳқиқӣ ва фарҳангҳо ба ин хусусияти тавсиф ишора намудаанд. Аз ҷумла гуфта шуда, ки «тавсиф чехра ё сурати лафзӣ вожагонӣ, инъикоси нишонаҳои зоҳирии ашъ ва манзараҳо, инсон ва гурӯҳҳо мебошад. Тавсиф метавонад мустақим ва ғайри мустақим бошад, яъне, дар натиҷаи таҷаммуи ҷузъиёт ҳосил шавад. Ҳадафи аслии ҳар як тавсифи камолёфта новобаста аз он ки тавсифи макону инсон аст, дар маҷмӯъ ба шарҳи зер аст: а) тамаркуз рӯйи таассурот; б) интиҳоби дидгоҳҳои муфиду судманди ҷисмиву аклӣ; в) интиҳоби ҷузъиёти барҷастае, ки дар фароҳамоварии таассуроти зарурӣ ёрӣ мерасонанд; д) иртиботу пайванд бахшидан ба ҷузъиёти фазоӣ, замонӣ, лафзӣ ва ҷамъӣ, ки ҳунару малакаи зиёдеро иқтизо дорад; е) поён бахшидан ба як матн бо ангеҷаи аслии ё мутаҷадд» [12, с. 536-538].

Ҳамон гуна ки аз шарҳи болоӣ маълум аст, ки зери мафҳуми тавсиф метавон як лаҳзаи комилу поёнёфтаи ривояти бадеиро дар назар гирифт, ки дар як матни бадеӣ ҳузури барҷаста дорад. Таъкиди лафзӣ, барҷастагиву ҷудосозии лаҳза ё ҳолате дар матни адабӣ инъикоси муфассалу доманадори он, фарқ гузоштан миёни аҷзҳои матн бар сари худ барои тавсиф маънии хосу ҷойгоҳи барҷаста фароҳам месозад, гузашта аз ин барои тавсиф маҳдудияте дар муқоиса бо ривояту ҳикоят эҷод менамояд. Тамоми анвои ҳунари каломӣ чи ҳамоса, чи достон, чи роману ҳикоят ба андозаҳои гуногун аз тавсиф бархурдоранд. Аз сӯйи дигар, тавсиф ҳамчун шеваи таъкиду барҷастасозии ҷузъиёти сохтори осори мансур дар каламрави як ривоят мавқеияти ҷудогонаеро дар иртибот бо ҳадафу мақсади нависанда ишғол менамояд.

Чи тавре ки дар боло дидем, нависанда барои омода соختани хонанда дар дарки мавзӯи асар нахуст аз замону аносири корсози он вазъи табиат сухан дар миён мегузорад ва бо пайванд задани он бо зиндагии бозигарони асар ба матлабаш ҷанбаи иҷтимоӣ мебахшад. Пас аз ин гоми дувум бардошта мешавад, ки дар ҳар асаре метавонад гунаҳои гуногун дошта бошад. Дар романи «Ғафлатзадагон» ин амр бо тасвири портрети қаҳрамони асар Мулло Мурод сурат мегирад.

Дар адабиётшиносии тоҷик перомуни масъалаи портретнигорӣ таҳқиқоти судманде анҷом шудааст. Махсусан дар ин бора китобҳои адабиётшиносии тоҷик Имомзода М. аҳаммияти калон доранд. Ба навиштаи ӯ «мафҳуми портрет дар асари бадеӣ маъноӣ фароҳам дорад. Портрет аҷзҳои рӯй (ҷашм, абрӯ, бинӣ, даҳону дандон, лаб, гесӯ, риш ва ғ.) пайқору рафтор, тарзи истодан, имову ишорат, интонацияи нутқ ва дигар аломатҳои зоҳирии инсон (синну сол, либос)-ро фаро гирифтааст» [3, с. 207].

Аҳаммияти портрет бар асоси мақоми ғоявӣ ву поэтикаш дар ду самт ҳузур пайдо мекунад. Аввалан ба хоҳири бозтоби образи шахси воқеӣ ва мушаххас барои офаридани характер, ҳолу ҳавои психодлогӣ ва муносибати ҷамъиятӣ.

Портрет аз нигоҳи олими мазкур фарогири маъниҳои гуногун аст. «Нахуст маънии портрет дар асари бадеӣ мавқеи он дар сохтори образ ва умуман асар мебошад. Ҳар як портрет сохт ва банду басти муайян дошта, як ҷузъи устувору ҷудоинопазири сохт ва банду басти осори бадеӣ маҳсуб мешавад. Маъноӣ умумии портрет дар фардиқунонӣ ва типикунонии образи бадеӣ зухур меёбад. Сеюмин мақоми портрет дар ифодаи олами ботинӣ, муносиботи иҷтимоӣ, касбу кор ва соири паҳлӯҳои ғоявӣ персонаж таҷаллий ёфтааст» [3, с. 207].

Нависанда Б. Фирӯз дар оғози роман саъй намуда, чехраи қаҳрамонашро тасвир намояд, ҳарчанд такаҷаш бештар ба ифодаи ҳолати ботинии ӯст:

«Синни Мулло Мурод ҳоло аз шаст гузашта, ба мӯйсару ришаш кайҳо сафеди панҷа задаст. Дар сараш қулоҳи зимистонаи аз пусти барра духтагӣ, дар тан ҷамъи нимдоште аз вай ба он марде, ки понздаҳ сол пеш деҳаро ба ночор тарк карда буд, хеле кам шабоҳат дошт. Мулло Мурод дар ин солҳо на фақат зоҳиран тағйир ёфт, балки феълӣ хӯяш, муомила ва муносибаташ ба одамон, назараш ба зиндагӣ куллан дигар гашта буд.

Ҷои ғурур бебоқӣ ва дамиданҳои ҷавониро тамкини марди пурдида гирифта, саҳтиҳои рӯзгор шасти ӯро гардонда буданд, аз ҳақталаш ва иззати нафси пешинаш ҳоло қариб нишоне намонда буд. Дигар ӯ ба муқобили ноҳақию беинсофиҳо, агар мисли пеш намешӯрид, сабаби он алави ҷашмашро гирифтани айём не, балки ғойдае надоштани чунин ҳаракатҳо буд. «Гӯши замона ба мисли девори қиёмат гаштааст, додҳои суде надорад» меғуфт вай» [11, с. 5].

Аз мурури мисоли болой равшан аст, ки чехраи қахрамон дар он комил нест. Ҳадафи нависанда бештар ба баёни ҳолати рӯҳӣ ва иллати гирифтории қахрамон ба чунин вазъияте аст. Ба дигар суҳан паёмади иҷтимоие, ки қахрамонро ба он гирифтोर сохтааст.

Ба ақидаи муҳаққиқон «дар як роман ё ҳикояте, ки ҳадафаш бозтоби дақику васеи воқеият аст, тавсиф аксаран аслу асоси ривояте маҳсуб мегардад, ки бо низоми хос, бо тағйири тадриҷии лаҳзаҳои мавриди назар сурат мегирад» [10, с. 536].

Бархе аз олимони адабиётшинос бар ин ақидаанд, ки тавсиф бозтавлиди ашё дар ҳоли истоии онҳо фаҳмида мешавад. Дар ҳоле, ки ривоят, ки фарогири хабару маълумот атрофи корҳои якдафъаина ва падидаҳо аст ва ҷузъе аз суҷаи асарро фароҳам меоварад: «анвои классики тавсиф пейзаж, интерьер, портрет маҳсуб мегарданд. Ба тавсиф ҳамчунин мушаххасан қахрамони асар, ҳолати ботини онҳо, дафтари амали муқаррару муназами онҳо дохил мешавад» [10, с. 221].

Абзори аслии ривоят ҷузъиёти пӯё мебошанд, ки суҷаи асарро фароҳам месозанд. Тавсиф бошад иборат аз ҷузъиёти истое мебошад, ки суҷаи асарро дар ҷараёни суҷа ангега медиҳанд ва шарҳу тафсир менамоянд» [10, с. 222]

Дар адабиётшиносии ду навъи асосии тавсифро зикр кардаанд. Яке тавсифи исто ё карахт, ки фарогири лаҳзаҳои мебошад, ки хусусияти устувору мунсаҷим доранд. Дар радиқи тавсифи исто аз тавсифи пӯё зикри ном кардаанд, ки тавассути ривояту ҳикоят кардан батадриҷ ба ҳуди ҳикоя мегузарад. Дар тавсифи исто аз тавсифи пӯё зикри ном шуда, ки тавассути ривояту ҳикоят кардан ба тадриҷ ба ҳуди ҳикоя мегузарад. Тавсифи исто мисли тавсифи пӯё анвои зиёде надорад. Тавсифи исто падидаҳои вобаста ба шеваву усули тағйири тадриҷашон шарҳу баён намуда, ба падидаҳои манзараи комил медиҳад. Тавсифи пӯё бошад, тобеи масири ҳикоят ва ҷараёни падидаи омадани он аст, ки дар раванди он исту таваққуфҳо, бозпасгаштанҳо ҳузур дорад.

Тавсиф яке аз унсурҳои ривоят маҳсуб мешавад. Аҷзои аслии матн, ки тавсиф ба онҳо бештар иртибот мегирад, чехра, манзара ва фазои дохили марбут ба онҳо ба шумор меравад.

Барои тасдиқи фикр мисоли дигарро нақл мекунем, ки ҳарчанд бо ҷумлаҳои нахустинаш гӯё тасвири манзара ё пейзаж аст, аммо ҳадафи аслиаш нишон додани макони буди бошу вазъи майиши қахрамонони асар аст: «Барфҳо об шуда зимистон аз ҳавливу боғот ва дашту сахро доман барчида бошад ҳам, нафаси сарди он ханӯз боқӣ. Баҳор омад – омад дошт, вале ханӯз қадами устувор наниҳода буд. Заминҳо – урён, ба ҷуз кӯҳсорон, ҳама олам ба мисли мусофири раҳомаде, ки роҳзанон ҷома аз ӯ баркандаанд, ҳолӣ менамуд. Хонаю ҳаммаҳо ҳам, шикаму чашми одамон ҳам монанди қачқӯли гадоёни бешумори дар ба дар, деҳа ба деҳа овора, ҳолӣ гашта буд. Пирони солдида дар ҳарос гиребонашонро гирифта «тавба» мегуфтанду иқро мекарданд, ки дар ҳеч давру замон ин қадар мардум ба кӯи гадоӣ наафта буд. Дар ҷавоби гадоёни садақаталаб баъзе мардон ради эҳсон карда ба дард мегуфтанд: «ҳеч чизам нест, шабушкама садақа кунам? Агар ту барин қуввати рафтор медоштам, худам ба гадоӣ мебаромадам, бародар...» [11, с. 15-16]

Нависанда дар манзарае, ки тавсифаш намуда, ҳамзамон назару таллақи қахрамононашро нисбат ба он баён месозад ва дар поёни матн ба гунаи бисёр нозук ба он ҷанбаи иҷтимоӣ мебахшад.

Аҳаммияту арҷи ин вазифаҳо бо гузар аз як давра ба давраи дигар тағйир пайдо мекунад. Ба ақидаи бархе аз адабиётшиносон нахустин вазифаҳои тавсиф ҷанбаи маърифатӣ доштааст. Масалан бозтобу тарсими ҷаҳон, пайдоиши замину осмон, аҷрои осмонӣ шеваву тариқе буда, ки ба воситаи он мазоҳири ҷаҳон дарку маърифат мешудааст. Бо гузашти замон ин вазифа густаришу вусъати қобили мулоҳизае пайдо намуда, маҳсусан замоне, ки ниёз ба шинохту маърифати замон ҷанбаи бештаре касб кардааст.

Дар ҳар як тавсифе таносубе мустақим миёни мавзуи тавсиф ва мушоҳиди он аз як тараф ва олами тарсимшуда аз ҷониби дигар мавҷуд аст. Дар чунин мавриде вучуди андозаву ҳадди айниву зеҳнӣ лозим аст. Ҷаҳону мазоҳири он, ки вучуди айни доранд, ҳамзамон мавзуи мавриди тавсиф, мушоҳидаву тарассуд ба шумор мераванд. Ин мушоҳидаву назора аз ҷониби ровӣ ё субъект сурат мегирад. Дар тавсиф ҳадду марзи мавриди назар бояд равшану возеҳ бошад. Барои муҳотабон ҳузори сохторҳои тавсифӣ бисёр пураҳамият аст. Вучуди таркиботи қиёсӣ дар тавсиф мисли «шабеҳи, ба сони, мисли гӯё, ки» ва феълое монанди «чунин ба назар мерасад, ки», «чунин тасаввур мешавад, ки» ба сари худ нишондиҳандаи ҳадду андозаи айниву зеҳнианд.

Ба гумони ғолиб камбуди ибороти мазкур дар матни тавсиф сабагори он мегардад, ки муҳотаб дар таъйини баъзе масоил мушкилӣ кашад. Масалан муайян сохтани ин ки шайъи

тавсифшуда оё дар воқеияти ҷаҳони тарсимшуда вучуди айни дорад, ё ки ҳосили таҳаюлу биниши мушоҳиду ровӣ аст. Камбуди ин марзҳо табиати тавсифро ҳалалдор месозад.

Офаринишу эҷоди образи мушаххасу маҳсуси як шайъ замоне имконпазир мегардад, ки мо аз як сӯ битавонем онро аз шахси мушоҳид ва аз ҷониби дигар аз дигар аҷзони ҷаҳони тарсимшуда фарқ кунем.

Набояд фаромуш кард, ки вижагиҳои забонии тавсифро метавон ҳамчун заминаи алоҳидаи сохтори он мавриди таҳқиқ қарор дод.

Муҳаққиқон дар аксар мавридҳо тавсифро ҳамчун намуди сабкӣ-корбурдии нутқ баррасӣ менамоянд, ки риштаи истифодааш танҳо бо адабиёти бадеӣ маҳдуд намешавад. Тавсифи бадеӣ дар чунин ҳолате яке аз шеваҳои амалисозии он ба шумор меравад. Тавсиф бояд нишондоди зиёде дошта бошад. Бо назардошти ин ки тавсиф моҳияту сиришту сифат ва сохтмони шайъро баррасӣ менамояд, дар таркиби он вожагони номӣ- исмӣ бар феълӣ-пешӣ мегиранд. Албатта ин ё он воситаҳои забонӣ аз ҷониби муаллифи асар танҳо бо мақсади иҷрои вазифаҳои бадеӣ-хунарӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор мегирад. Бояд таъкид намуд, ки шеваҳои баҳрагири аз тавсиф дар романи «Ғафлатзадагон» зиёд аст. Аммо таҳлили шавоҳид моро ба ин натиҷа расониданд, ки дар аксар мавридҳо муаллифи асар аз тавсиф ба хотири омодагии хонанда ба шунидану дарки мавзӯи нав истифода кардааст, ки бо мисоле ин мухтасарро ба поён мебарем: «Моҳи савр. Баҳори кӯҳистон бо ҳазор ранг таровату назокат одамро мастӣ мебахшид. Дар ҷордеворҳои поёни ҳавлӣ шилҳа сабзида, ба қади одам баробар гашта, бӯи талхи ҷорӯби кабуд димоғро ба хориш меовард. Сари роҳҳо, қабати сангҳо гулу гиёҳ ҷӯшида буд. Оби рӯд хеле зиёд гашта аз он ҳоло харсавор мегузаштанд. Аз зовҳо париди шав – шув кардани он шабҳо ба гӯш монанди мусиқии дилнавозе гоҳ баланду гоҳ паст расида, гучумакиёро гӯё алла мегуфт» [11, с. 22].

Адабиёт

1. Набиев, А. Эҷоди бадеӣ, инсон ва замон: маҷмуаи мақолаҳо / А. Набиев. - Душанбе: Ирфон, 1983. -144 с.
2. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон: Маҷмуаи мақолаҳо / А. Набиев. - Душанбе: Ирфон, 1987. -160 с.
3. Имомов, М. Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни / М. Имомов. -Душанбе: «Адиб», 2007. -427 с.
4. Сайфуллоев, А. Уфуқҳои тозаи наср / А. Сайфуллоев. - Душанбе: «Адиб». Ҷ. 1- Душанбе: 2006. - 480 с.
5. Сайфуллоев, А. Тафаккур ва образ / А. Сайфуллоев. - Душанбе: Ирфон, 1968. -168 с.
6. Сайфуллоев, А. Хусни нигорандагӣ. [Матн] / А. Сайфуллоев. - Душанбе: Шарқи озод, 2003. - 128 с.
7. Солеҳов, Ш. Поэтикаи жанри ҳикояи солҳои 70-80-и қарни XX / Ш. Солеҳов. - Душанбе: Дониш, 2006. - 169 с.
8. Солеҳов, Ш. Нигоҳе ба насри давраи истиқлол/ Ш. Солеҳов. - Адабиёт ва санъат. -2006. -№38. - 8 с.
9. Солеҳов, Ш. Насри муосири тоҷик/Ҷусторҳо (бо кӯшиши Масъуди Миршоҳӣ). / Ш. Солеҳов. - Техрон: Асотир, 1392. - 220 с.
10. Себина Е.Н. Пейзаж // Введение в литературоведения. / Е.Н. Себина. - М.: Высшая школа, 1999. -557 с.
11. Фирӯз Б. Ғафлатзадагон / Б. Фирӯз. - Душанбе: Наширети Адиб, 1999. - 375 с.
12. فرهنگ ادبی فارسی. جلد دوم. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. تهران. 1338-1381

НИГОҲЕ БА ҶАНБАҲОИ ҲУНАРИИ РОМАНИ «ҒАФЛАТЗАДАГОН»-И Б. ФИРӮЗ

Мақолаи мазкур ба таҳлилу баррасии вижагиҳои бадеии романи «Ғафлатзадагон»-и нависандаи номвари муосири тоҷик Б. Фирӯз ихтисос дорад. Қобили зикр аст, ки романи мазкур нахустин романи нависанда мебошад, ки бо сабаби марғи нобахангоми адиб нотаомон мондааст. Мутаассифона то ба имрӯз ин асар мавриди баррасии шоиста қарор нагирифтааст. Мавзӯи асосии роман инъикоси воқеияти иҷтимоӣ ва сиёсӣ иқтисодии мардуми тоҷик дар солҳои 30-40-уми асри ХХ мебошад. Бо шумори ин ки дар китоб тасвир ҷойгоҳи маҳсусеро ишғол мекунад, дар мақола муаррих асосан шеваҳои корбурди ин шакли сохторофаринро мавриди баррасӣ қарор додааст. Равшан аст, ки тавсиф дар адабиётшиносӣ барои шарҳи густурдаи ашё ва паддаҳо истифода мешавад. Тавсиф ҳамчунин бозтобдихандаи муносибатҳои маконӣ буда, ки дар он таносубҳои маконии унсурҳои ашё мунъақис мегарданд. Равшан аст, ки дар бунёду зуҳури як асари бадеӣ созу абзори ҳунарофарин аз қабилӣ ороишҳои адабӣ ё воситаҳои тасвири бадеӣ аҳамияти калон доранд. Кам асареро метавон пайдо намуд, ки нависандааш зимни офариниш аз ин имконот баҳра набурда бошад. Нахустин ҷанбаи корбурди созу абзори мазкур фароҳам овардани ҷаззобияту кашандагии матни асар аст, ки аз ҷониби дигар ба муҳотаб лаззати маънавӣ мебахшад. Аз сӯйи дигар шеваи шоистаи истифодаи ин абзор бадеият ё ҷанбаи зебошинохтии асарро фароҳам месозад. Гузашта аз ин фазои ҳосеро дар матни асар ба вучуд меорад, ки он заминаи зеҳнишин гардидани онро омода мекунад.

Калидвожаҳо: адабиёт, роман, бадеият, таҳлил, тавсиф, таҳқиқ, воқеият, маъно, муосир, нависанда.

О ХУДОЖЕСТВЕННОСТИ РОМАНА Б.ФИРУЗА «ГАФЛАТЗАДАГОН» (НЕСВЕДУЩИЕ)»

Статья посвящена анализу художественной особенности романа видного современного таджикского писателя Б.Фируза «Гафлатзадагон» (Несведущие). Следует отметить, что вышеуказанный роман является единственным романом Б. Фируза, который в связи с скоропостижной кончины писателя остался незаконченным. К сожалению, до сих пор роман не подвергся подробному исследованию. Основная тема романа является отражения социально-политической и экономической реальности жизни таджикского народа 30-40-х годов XX века. Поскольку в книге описание занимает особое место, на статье автором в основном рассмотрены способы применения этой композиционной формы. Известно, что, описание использует в литературоведение для обширной характеристики предметов или явлений. Для описания также характерно изображение пространственных отношении, в котором также отображается пространственные соотношения элементов предмета. Понятно, что в создании и возникновении художественного произведения большое значение имеют художественные инструменты и средства, такие как литературные украшения или средства художественного изображения. Редко можно встретить произведение, писатель которого не воспользовался этими возможностями при создании. Первым аспектом использования этого инструмента является создание привлекательности текста произведения, что, с другой стороны, доставляет духовное удовольствие адресату. С другой стороны, правильный способ использования этого инструмента обеспечивает художественную или эстетическую сторону произведения. Более того, это создает в тексте произведения особую атмосферу, готовящую основу для его интеллекта.

Ключевые слова: литература, роман, художественность, анализ, описание, исследование, реальность, значение, современный, писатель.

ABOUT THE ARTISTRY OF THE NOVEL B. FIRUZ "GHAFLATZADAGON" (UNKNOWN)»

The article is devoted to the analysis of the artistic features of the novel by the prominent modern Tajik writer B. Firuz "Ghaflatzadagon" (The Unknowing). It should be noted that the above novel is the only novel by B. Firuz, which, due to the sudden death of the writer, remained unfinished. Unfortunately, the novel has not been studied in detail so far. The main theme of the novel is a reflection of the socio-political and economic reality of the life of the Tajik people in the 30-40s of the XX century. Since the description occupies a special place in the book, the author mainly considers the ways of using this compositional form in the article. It is known that the description is used in literary criticism for an extensive characterization of objects or phenomena. The description is also characterized by an image of spatial relationships, which also displays the spatial relationship of the elements of the subject. It is clear that artistic tools and means, such as literary decorations or means of artistic depiction, are of great importance in the creation and emergence of a work of art. It is rare to find a work whose writer did not take advantage of these opportunities when creating it. The first aspect of using this tool is to create the attractiveness of the text of the work, which, on the other hand, gives spiritual pleasure to the recipient. On the other hand, the correct way of using this tool provides the artistic or aesthetic aspect of the work. Moreover, this creates a special atmosphere in the text of the work, preparing the basis for his intellect.

Keywords: literature, novel, artistry, analysis, description, research, reality, mean, modern, writer.

Дар бораи муаллиф

*Каримов Хуррамшоҳ Рамазонович
Унвонҷӯии кафедраи филологияи Эрон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х.Рӯдакӣ, 17
E-mail: karimov-kh95@mail.ru*

About the author

*Karimov Khuramshoh Ramazonovich
Researcher of the Iranian philology department
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
Ave., 17
E-mail: karimov-kh95@mail.ru*

Об авторе

*Каримов Хуррамшоҳ Рамазонович
Соискатель кафедры Иранской филологии
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
E-mail: karimov-kh95@mail.ru*

ҲАМГУНИҲО ДАР СОҲТ ВА МУҲТАВОИ ДОСТОНҲОИ “ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН”-И НИЗОМӢ ВА ШАМСИДДИН ШОҲИН

Ризоева З. Б.

*Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ*

Достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомии Ганҷавӣ аз достонҳои пурғудозест, ки дар таърихи инсоният назари худро надорад. Низомӣ достони хешро дар марҳилае офарид, ки шояд ҳамон ҳисси хузну рикқате, ки вучуди ӯро мефушурд ба воситаи достони “Лайлӣ ва Мачнун” онро ба қалам дод ва яке аз хусусиятҳои умумии достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ бо достони ҳамноми Шамсиддин Шохин аз он иборат аст, ки Шохин ҳам бо ҳамон дарди фируку ранҷи афтодагӣ ба ин достон рӯ овард. То замони офарида шудани достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Шамсиддин Шохин, тибқи ахбори муҳаққиқоне чун А.Афсаҳзод - “Достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Ҷомӣ” [2], С. Нарзуллоева - “Тема “Лейли и Меджнун” в истории литератур народов советского Востока” [8], Н. Сайфиев - “Достонсароии форсу тоҷик дар асри XIV” [9] ва У.Тоиров дар мақолаи “Назаре ба қиссаи ҷонгудоии “Лайлӣ ва Мачнун” [10] дар китоби “Шеър агар ҳаст”, достонҳои зиёде дар пайравӣ ба достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ офарида шудаанд. Чунки танҳо баъд аз таълифи достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ истифодаи ин образҳо, ба таври густурда дар адабиёт ба ҷашм мерасад [5, с. 339]. Яъне Брагинский, таъкид менамояд, ки образҳои Лайливу Мачнун дар сурудани ошиқонаҳое, ки ғаму ғуссаи ҳичрон дошт, маъмул шуда буд.

Маврид ба таъкид аст, ки маҳз, ҳамин таълифи сершумори достонҳои ҳамноми “Лайлӣ ва Мачнун” сабаби ба вучуд омадани адабиёти татбиқӣ дар ҷаҳон гаштааст. Аз таълифоти ҷойдошта маълум мегардад, ки адабиёти татбиқӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз ба таври васеъ доман нагустурдааст. Дар ин замина, танҳо ба таҳқиқоти доктори илмҳои филологӣ Нодира Ашурова, ки мавзӯи таҳқиқашон “Таҳаввули диди бадеӣ бар образи занон дар адабиёти классикии форсу тоҷик (дар мисоли эҷодиёти Фирдавсӣ ва Низомӣ) [3] буда, ба татбиқи образи занон дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ ва “Ҳамса”-и Низомӣ бахшида шудааст ва ба мавзӯи мо низ наздикӣ дорад, суд ҷустем ва пажӯҳиши хешро бо омӯзиш ва фарогирии ҷанбаи назариявии таҳқиқоти анҷомдодаи Нодира Ашурова ба роҳ мондем.

Дар таҳқиқоти ҷомеи дар ин замина таълифшудаи худ адабиётшинос Нодира Ашӯрова ин масъаларо бо бақорғирӣ аз истилоҳи “байноматният” баррасӣ намудааст ва дар мавриди асари мавриди назари мо ҷунин мегӯяд: “Оид ба асарҳои ҷудоғонаи Низомии Ганҷавӣ ҳам дар асоси назарияи байноматният баъзе таҳқиқот анҷом шудаанд. Аз ҷумла, гурӯҳе аз муаллифон миёни достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ ва намоишномаи “Сирано де Бержерак”-и шоир ва драматурги фаронсавӣ Едмон Ростан (1868-1918) бар асоси назарияи бешматнияти Ж. Женет ва равиши татбиқӣ таҳқиқи муқоисавӣ анҷом додаанд [Тилоӣ 1392]. Бештарини таҳқиқот дар заминаи достонҳои ошиқонаи Низомӣ дар асоси пажӯҳишҳои татбиқӣ анҷом шудаанд, ки ҳамчун намуна аз китоби Алиасғари Ҳикмат оид ба муқоисаи “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ бо “Ромеа ва Ҷулета”-и Шекспир [Зарринқӯб 1384, с. 418] ва муқоисаи татбиқии асарҳои ҳамноми арабию форсӣ [Тилоӣ 1392, с. 98] метавон ном бурд [3, с. 34]. Ҳамчунин дар ҳавзаи адабиёти форсӣ татбиқи ин достон бо дигар достонҳои лирикӣ, ки хусусияти фоҷиавӣ доранд ба роҳ монда шудааст. Чунки новобаста аз фосолаи таърихӣ, таърихи офарида шудани ин достонҳо ба достони аввалбунёд алоқаман аст. Бинобар ин, дар таълифи достони “Лайлӣ ва Мачнун” бинои аввалро Низомӣ гузоштааст.

Аз рӯи тартиб, достони “Лайлӣ ва Мачнун” дар “Ҳамса”-и Низомӣ сеюмин достон ба шумор меравад. Достони “Лайлӣ ва Мачнун”-ро шоир аз рӯи қиссаи машҳури мавҷуд дар миёни мардуми араб офаридааст. Достон аз ҷаҳор ҳазор байт иборат буда дар баҳри ҳаҷаз суруда шудааст. Бо таълифи ин достон Низомӣ дар таърихи достонсароии форсу тоҷик саҳифаи навро бунёд гузошт. Ба қавли муаллифони китоби таърихи адабиёти тоҷик, Худой Шарифзода ва Мисбоҳиддини Нарзиқул: “Пас аз бобҳои анъанавӣ лавҳаҳои достон тарзе ба тасвир омадаанд, ки хати тақдирӣ инсонро ба таври фоҷиавӣ рақам мезананд. Бо таснифи ин достон дар таърихи достонсароӣ саҳифаи ҷадида боз мешавад: мақоми достонҳои ишқӣ-романтикӣ меафзояд, дар ҷунин достонҳо мавзӯи ҷанг ва ҳамоса дида намешавад” [13, с. 370].

Достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ дар таърихи дostonсарои форс-тоҷик аз маҳбубтарин дostonҳое ба шумор меравад, ки дар пайравӣ аз Низомӣ ба он рӯй овардаанд. Чи тавре дар боло ишора намудем, Шамсиддин Шохин ба таълифи ин дoston аз дарди армону фироқи завҷаш рӯ меоварад ва аз ин рӯ, ҳам аз лиҳози сохт ва ҳам аз назари муҳтаво ҳамгуниҳое дар миёни ин ду дoston ба назар мерасад, ки онҳоро дар алоҳидагӣ хоҳем баррасӣ намуд.

Достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ аз лиҳози сохт тибқи анъанаи суннатҳои дostonсарои асримиёнагӣ таълиф шуда, “Ба номи Эзиди бахшоянда” шуруъ мегардад. Ҳамчунин дар муқаддима “Наъти пайғамбари ислом”, “Меъроҷи пайғамбар”, “Бурҳони қотъ дар худуси офариниш”, “Сабаби назми китоб”, “Дар мадҳи Шервоншоҳ Аҳситон ибни Манучеҳр”, “Хитоби заминбӯс”, “Супурдани фарзанди хеш ба фарзандии Шервоншоҳ”, “Дар шикоятӣ ҳасудон ва мункирон фармояд”, “Узри шикоят”, “Дар насихати фарзанди худ Муҳаммади Низомӣ” ва бо соқиномае аз “Ёд қардани баъзе аз гузаштагони хеш” ба анҷом мерасад ва шоир ба оғози дoston мепардозад.

Дар “Лайлӣ ва Мачнун”-и Шохин ҳам суннати дostonсаройи риоя гардидааст ва он чиро дар муқаддимаи достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ мушоҳида менамоем, қариб ҳамааш дар достони ҳамноми Шохин ба назар мерасад ва фақат як тафовуте, ки дар миёни унвонҳои ҳар фасл ба назар мерасад, бештар бо арабӣ дарҷ шудани номҳои дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Шохин мебошад.

Муқаддимаи достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Шохин аз ёд қардани Офаридгор шуруъ шуда, аз фаслҳои “Муноҷот ба даргоҳи Қозиюлҳочат”, “Фӣ наъти Набӣ алайҳиссалом”, “Сифати меъроҷ”, “Гуфтор дар мадҳу дуъои имомулисом валмуслимин мулозул айммати филоламин зилалқобилалаяти валманокбилчалаяти, маснаднишини мамолики Турон Саййид Амир Абдулаҳад баҳодурсултон, атаммаллоҳу алояти валҷоҳи мо юғ аййируддоиму бақоихӣ” (..Имоми ислому мусалмонон, ҳамнишини имомон дар дунё, соҳиби лақабҳои волов а васфҳои бузург...Худованд аломату нишону ҷоҳи ўро доимиву бақояшро бетағйирот ба итмом расонад. (Дар дастнависи рақами 785/3 ҳамин гуна омадааст) [12, с. 17], “Гуфтор дар хусронии дунё”, “Дар марсияи завҷаи худ гӯяд”, “Дар насихати фарзанди арҷманд гӯяд” ва охири фасли муқаддимаи достони ҳамноми Шохин “Гуфтор дар назми китоб” буда, онро ҳамчу соқинома овардааст. Яъне агар дар “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ соқинома ба фасли “Ёд қардани баъзе аз гузаштагони хеш” рост ояд, дар Шохин ба “Гуфтор дар назми китоб” рост омадааст.

Дар достони ҳамноми Шамсиддин Шохин, чи тавре дида мешавад, ҳар як фасл риоя мешавад ва аз ин бармеояд, ки шоир дар риояи суннатҳои пешин кӯшиш намудааст. Дар баробари ин, дар достони Шохин бештар таъсирпазирӣ аз донишҳои шаръӣ ба мушоҳида мерасад ва ҷуноне аз зиндагиномаи шоир маълум аст, ў аз донишмандони ҳоси дарбори Абдулаҳадхони манғит будва ҳамин фазилат донишмандӣ ва илмдӯстӣ буд, ки ўро дар назди шох азиз гардонида буд.

Шохин достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и худро чи тавре ишора намудем ба хотири марғи бармаҳали завҷаш таълиф қарда буд. Ў меҳост ба василаи назми ин дoston ғаму андӯҳи фироқро кам қунад. Дар таълифи ин дoston ў чун адибони дostonсарои пеш аз худ ба Низомӣ пайравӣ намуда, достони “Лайлӣ ва Мачнун”-ро ба нақл аз ривояти машҳури ишқи ҷонгудоии ду дилдода ба назм қашида шудааст.

Аз ин рӯ, таълифи достони ҳамноми Шохин дар ин замина, метавон гуфт, дар марҳилаҳои охири адабиёти қурунивустрой қарор мегирад, аммо ба ин нигоҳ нақарда, шоир кӯшиш намудааст тамоми ҷузъиёти дostonро, ки дар назараш муҳим буданд, ба риштаи назм қашад ва аз онҳо сарфи назар нақунад. Достони анҷомдодаи Шохин ҳам мисли дигар назирагӯёни қиссаи “Лайлӣ ва Мачнун” бо завқи баланди зебоишиносӣ офарида шудааст ва ў дostonро бо “Оғози афсонаи Лайливу Мачнун” шуруъ меқунад. Яъне иштиҳори зиёди ин дoston дар миёни адибони марҳилаҳои гуногуни адабӣ, ки онро таълиф намудаанд ва маншаи афсонаву ривояти арабии он дар миёни қавми Араб ба шоир иҷоза медиҳад, аз он ҳамчун афсона ёд қунад.

Аз рӯйи сохт, чи тавре болотар ишора намудем, достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ аз ҷор ҳазор байт иборат аст, аммо теъдоди абёти достони ҳамноми Шохин қамтар ба назар мерасад ва ҳаҷми умумии дoston 2260 байтро ташкил медиҳад. Шоир дар назми дoston вазни анъанавии дostonҳои ҳамноми “Лайлӣ ва Мачнун”-ро ба қор бурдааст [ҳаҷази мусаддаси аҳраби мақбузи мақсуру маҳзӯф]. Азбаски аҳдофи шоир аз таълифи асар, дар баробари баёни ҳоли хеш ҷавоб гуфтани дар достони Низомию Амир Ҳусрав будааст, аз ин рӯ, ҳатто худ шоир дар ин бора ишора менамояд, ки бо риояи қурраи муҳтавои асар қори онҳоро тавонистааст ҷавобгӯ бошад ва дар суханварӣ худашро аз онҳо қам намешуморад.

Ҳарчанд ӯ ба ин ду достони мумтоз ҷавобия гуфтааст, аммо аз перояи нав ба бар кунондан ба ин асар дар фасли “Гуфтор дар назми китоб” ёдовар мешавад:

*Бастам ба ҳазор пухтахомӣ
Пирояи Хусраву Низомӣ [12, с. 30].*

Чи тавре дида мешавад, Шоҳин дар офаридани “Лайлӣ ва Мачнун” асарҳои ҳамноми Низомӣ ва Хусравро сармашқи худ кардааст. Аммо, нуқтаи муҳим ин аст, ки Шоҳин дар сюжети асар бо диди бадеӣ ворид шудааст ва ҳамон ғами ниҳонро, ки аз доғи завҷааш бар дӯш дошт бо эҳсоси рикқатовар дар тамоми дoston метавон мушоҳида кард ва дар нигоҳи Шоҳин дар нисбати Низомӣ ҳисси ноумедӣ бештар дида мешавад, чунки ҳамин ҳисси навмедӣ ӯро ба таълифи ин дoston водор намудааст. Шоир тавонистааст дар як муддати кӯтоҳ онро ба анҷом расонидааст. Дар миёни ин ду достони ҳамном, новобаста аз он ки Шоҳин дар як фосилаи азими таърихӣ бо Низомӣ қарор дорад, пайравӣ аз Низомӣ ва риоя қардани суннатҳои дostonсароӣ дар асари шоир хеле хуб ба мушоҳида мерасад. Ҳамин гуна муносиботи адабӣ сабаби ҷой доштани ҳамгӯниҳои зиёд дар ин ду асари ҳамном гаштааст. Албатта, Шоҳин мисли дигар адибоне, ки дар навиштани достони “Лайлӣ ва Мачнун” марок зоҳир намудаанд, кӯшиш намудааст, тамоми талаботҳои дostonсароии асри миёнагиро ба ҷо орад. Махсусан ин матлаби шоир дар фасли “Гуфтор дар назми китоб”, ки бо мурочиат ба соқӣ шуруъ мегардад чунин оварда шудааст:

*Соқӣ, қадаҳи шароб пеш ор,
Мутриб, рағи ӯдро ба пеш ор.
К-ин ҷодаи бекарон кунам тай
З-овои сӯруду нашъаи май!
Ин нусха, ки ёфт зеби ӯнвон,
Аз номи касе, ки мири мирон.
Он мир, ки қиблаи ӯмедам,
Биноӣши дидаи сапедам.
Чун хостамаи тароз додан,
Ногӯфта фасона боз додан.
Аммо ба тариқае, ки шояд,
В-авзои маро муносиб ояд!
Дидам, ки маро намуд гардун,
Аз мотами Лайлие чу Мачнун.
Афсонаи он ду дархурам шуд,
Садди раҳу расми дигарам шуд! [12, с. 30]*

Шоҳин дарду фироқи худро ба соқӣ мебарад ва аз ӯ талаб мекунад, то барояш қадаҳи пӯр аз май орад, ки таъсираш зиндагиафрӯз бошад. Дили аз ҳачри маҳбӯба ҷокашро дар ҳавои сӯруду нашъаи май гарм дорад ва дарди худро, ки Мачнун аз мотами Лайлӣ ранҷургаштаи замон аст бо овардани ин афсона даво бахшад.

Шоҳин дар таълифи достони хеш аз ибтидо бо Низомӣ муносибати эҷодиро устувор нигоҳ медорад ва аҳволи дилашро дар баёни ин дoston муносиб дармеёбад, ҳатто худро дар сӯрудани ин асар муваззаф мешуморад, яъне вазъи равонӣ афсонаи “Лайлӣ ва Мачнун”-ро дар мағз-мағзи устухонаш таҳмил кардааст, ки ба ғайр аз он ки онро сарояд, дигар ҷорое надорад.

Аз ин рӯ, Шоҳин дар пайравӣ аз достони ҳамноми Низомӣ нолаю шеванӣ ҷудой аз ёри ҷавонмаргашро сӯродааст ва чи тавре аз фаслҳои муқаддимавии достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Шоҳин ёдовар шудем, шоир ин матлабро дар фасли “Дар марсияи завҷаи худ гӯяд” баён доштааст. Шоир дар ин фасл ҷомаи ғам пӯшидани худро аз даргузашти завҷааш бо баёни баъзе лаҳзаҳои ширини ҳаёт, ки аз ҳамаҳд гаштани ӯ бо ин зани боисмат ба вуқӯ пайваста буд, оварда, бо доду фиғон аз бахти баргашта, зебоии ишқи ӯро дар аён гаштани ишқи пойдор ба қалам медиҳад ва мегӯяд:

*Онро, ки шароб мекунад нӯш,
Сирка маписанд, к-оварад ҷӯш!
Акнун, ки руҳи ту дар назар нест,
Шом аст, талиаи саҳар нест.
Аз марг чӣ фарқи зиндагонӣ?!
Ай хок ба фарқи зиндагонӣ!
Дур аз ту зи ҷон мушаввашам ман,
Борест ба тан, ки мекашам ман!
Хураам саҳаре, ки муждагонӣ,
Бахшанд, ки ҳон, ту ҳам намонӣ! [12, с. 25]*

Яке аз сабабҳое, ки Е.Э.Бертелс дар нишон додани чанбаи тасаввуфии достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ кӯшиш намудааст, шояд ҳамин бошад [4]. Аз ҷониби дигар, хусусияти муҳимми достони ҳамноми Шоҳин дар он зоҳир мегардад, ки “Мачнун”-и достони ӯ худи шоир аст ва дар кӯшиши ҷавобгӯ кардани “Мачнун”-и асари худ бо достони ҳамноми Низомӣ, ҳамзамон дар шахсияти ин ошиқи дилбохта тақдири худро ба қалам медиҳад. Шоир дар ҳоли ифшо намудани ин достон худро куштаи ишқи маҳбуба мешуморид ва, ҳатто, пайвастан бо маҳбубаро дар ҳамин фасл мачнунвор аз Худо талаб мекард ва оқубати ишқи худро мисли афсонаи Лайливу Мачнун мебинад ва чунин мегӯяд:

*Дар паҳлуи ту диҳанд борам,
Бар лавҳи мазори худ нигорам:
“Моем ду наварӯси хуфта,
Ҳарфе ба муроди дил нагуфта!
Чун шамъ ҳамин ки сар кашидем,
Сар дар кафи пойи хеш дидем!
Нашқуфта хазон шудем чун гул,
Н-осуда, равон шудем чун мул!
Аз ҳаҷла қадам бурун ниҳодем,
Дидем лаҳад, дарун ниҳодем!
Чун санг нигин маҷӯ зи ҳосил,
К-ам муҳри лаб аст оташи дил!
Будем бисоти гамнавишта,
Чун ширу шакар ба ҳам сиришта!
Акнун, ки нухуфта зери гӯрем,
Нуқли сари хони мору мӯрем!...
Ҳар сабза, ки сабз шуд, чу хошок
Ноком кунад мароға бар хок”!
3-ин гуна рақам занам каму беш,
Аз хотири хаставу дили реш.
Ҷамъе, ки ба хоки мо нишинанд,
Чун лавҳи мазори мо бубинанд.
Хонанд ҳадиси оташинам,
Гӯянд ҳазор офаринам! [12, с. 26].*

Дар баёни ин фасл муносибати эҷодии Шоҳин бо Низомӣ пурқувват мегардад. Матлабе, ки Низомӣ дар фасли “Ёд кардани баъзе аз гузаштагони хеш” дар муқаддима овардааст, Шоҳин дар ҷавоб ба он, ҳамин фасли “Дар марсияи завҷаи худ гӯяд”-ро муносиб доништааст. Чуноне ки ин ҳамгуниҳо бо достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ дар мурочиат ба соқӣ, дар изҳори меҳру муҳаббат ва дар ногузир будани ишқи маҳбуба гувоҳи ин даъво буда метавонад:

*Соқӣ, нафасам зи гам фуру баст,
Май деҳ, ки ба май зи гам тавон раст! [6, с. 43].*

Ё:

*Соқӣ, ба нафас расид ҷонам,
Тар кун ба зулоли май даҳонам.
Он май, ки нахӯрда, ҷои ҷон аст,
Чун хӯрда шавад, давои ҷон аст [6, с. 45].*

Тавре аз муқаддимаи достон бармеояд, Шоҳин аслан бо риоя аз анъанаҳои дostonсарой онро нигоштааст ва ҳамгуниҳо дар ин ду муқаддима дар унвони фаслҳо низ риоя шудааст. Аммо Шоҳин дар рабту банди сюжа тозақориҳо кардааст. Низомӣ дostonро оғоз мекунад бо: “Гӯяндаи дoston чунин гуфт” [6, с. 45] ва Шоҳин бошад матлабро бо: “Шоҳин, ки саманди азм зин кард” [12, с. 31] оғоз мекунад.

Асли матлаб дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ ва достони ҳамноми Шоҳин аз он шӯруғ мегардад, ки яке аз бӯзургони қabilaи Омир ранчи бефарзандӣ мекашид ва пайваста даст сӯйи Худо дар талаби фарзанд буд. Хайру эҳсонҳо мекард, то дуояш назди Худо мустачоб гардад. Ниҳоят Худованд ба Сайиди Омири писари нақъе медиҳад, ки номашро Қайс мегӯзоранд. Ҳам дар Шоҳин ва ҳам дар Низомӣ ин ҳолат қариб як навъ тасвир шудааст, ба истиснои як маврид, ки Шоҳин хангоми тавсифи ҳусну ҷамоли Қайс ба ӯ лақабро муносиби аҳволи рӯзгори Мачнун меорад, ки аз тозақориҳои Шоҳин дар таълифи ин асар ба шӯмор меравад:

*Аз ҳусн дароздастие ёфт,
К-ӯ панҷаи меҳр бар қафо тофт.*

*Ҳар ҳафта зи ҳафта хубтар шуд,
Буд парданишини пардадар шуд!
Охир чу қазира буд мақолаи,
Шуд Қайси Қазирагард нолаи!
Оворагиаи чу буд дар пай,
Омад лақаби “Қазира” ,ар вай! [12, с.31].*

Дар ҳар ду достон Қайс соҳиби хиради воло мегардад ва падар ўро барои таҳсили илм ба мактаб медиҳад. Низомӣ ин лаҳзаро чунин тасвир намудааст:

*Чун шуд ба киёс ҳафтсола,
Омад бунафша гирди лола.
К-аз ҳафт ба даҳ расида солаи,
Афсонаи халқ шуд чамолаи.
Ҳар кас, ки руҳаи зи дур дидӣ,
Боде зи дуо бар ӯ дамидӣ.
Шуд чашии падар ба рӯйи ӯ шод,
Аз хона ба мактабаи фиристод.
Долаш ба дабири донишомӯз,
То ранҷ барад бар ӯ шабу рӯз [6, с. 48].*

Шоҳин дар достони ҳамноми худ чи гунае болотар ишора шуд, мақсади офаридани чунин як асари ҷовидонаеро доштааст ва бо риояи суннатҳои достонсароии асримиёнагӣ достони “Лайлӣ ва Мачнун”-ро таълиф намудааст ва ҳамгунӣҳое, ки дар достонҳои ҳамноми Низомӣ ва Шоҳин дар асли матлаб ба ҷашм мерасад аз он далолат мекунанд. Перояи наво, ки Шоҳин ба ин достон пӯшондааст, асосан орояҳое мебошанд, ки таъсири замонӣ доранд. Чуноне ки диди Шоҳин ба масъалаи таълиму тарбия хусусияти замонӣ дошта, дархури илму донишҳои замонӣ будани Қайси ўро дар худ таҷассум менамояд:

*К-он Моҳи духафта он қадар тофт,
К-аз ҳафта ба ҳафта фарруҳӣ ёфт.
Шуд чаъди зиннати баногӯш,
Шуд рӯйи Моҳи парниёнпӯш!
Аз файзи хирад чу баҳравар шуд,
Омодаи касби ҳар ҳунар шуд!
Донист падар фурӯғи роҷаи,
Паҳлӯйи адаб дод ҷояи.
То он ки кунад адиби доно,
Бар дониши ҳар фанаи тавоно.
Созад ба тариқи меҳрубонӣ
Омӯзаи ҳикмати имонӣ: [12, с. 34]*

Шоҳин ин ҷо донишҳои роҷи замони худро бинои андӯхтани илм қарор медиҳад ва онҳоро номбар мекунанд:

*Ҳам дафтари фалсафӣ кушояд
В-асрори фалак бад-ӯ намояд.
Дастаи ба қалам кунад кушода,
К-аз Тири фалак шавад зиёда!
Доно чу ба холи Қайс шуд банд,
Беҳтар зипадаи ба холи фарзанд.
Паҳлӯйи ҳудаи ба лутф биншонд,
Ихлос дамиду абҷадаи хонд.
Фармуд ба меҳтарони мактаб,
К-ай зиллабарони хони мактаб.
Ин тифл, ки тарфи тоза бааст,
Ҳин тоза ба хони мо нишааст.
Гиред чу лавҳ дар канораи,
Созед наволае ба кораи! [34-35]*

Дар замони Шоҳин илми фалсафа хеле ривож дошт ва инро на танҳо аз ашъори ҷудоғонаи шоир пай бурдан мумкин аст, балки дар маснавиҳои ӯ, аз ҷумла достони “Лайлӣ ва Мачнун” ҳам метавон мушоҳида кард. Ба андешаи Расул Ҳодизода, дар эҷодиёти Шоҳин таъсирпазирӣ аз ҳикмати фалсафа, асосан, дар аснои мутолиаи асарҳои Аҳмади Дониш бештар ба вуқӯ пайваستاаст [7, с. 67], ки далели ҳақиқати ин мавзӯ аст.

Қиссаи ошиқ шудани Қайс ба Лайлӣ, ҳамон гунае, ки дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ аз он ёд шудааст, ба мактабу ба макони таълимгирии онҳо алоқаманд аст. Аз ин рӯ,

на танҳо Шохин, балки дигар адибоне, ки дар пайравӣ аз Низомӣ ба ин дoston назира гуфтаанд, кӯшиш намудаанд сюжaи асари худро бо ҳамин рӯйдод мустаҳкам намоянд.

Дар дostonи ҳамноми Шохин дар баёни “Туфтор дар ошиқ шудани Мачнун ба Лайлӣ” ҳузни фироқ ва ғаму андӯхи гарони шоир дар ҳар мисраъ эҳсос мегардад. Ин гуна муносибати шоир дар нишон додани симои қаҳрамонони асар бештар возеҳтар мегардад. Аз ин рӯ, Мачнун дар дoston қаҳрамонест, ки дар пасманзари он ғаму риккати дилфигории шоирро бар дӯш дорад. Ӯ аз бевафоии дунё шикваҳо карда, тақдири Қайси ошиқи бахтбаргаштаро ҳам аз чафоҳои ӯ медонад:

*Ҳар бода, ки дар аёги кас рехт,
Берун зи раҳи димоги кас рехт!
Чунон ки ба Қайси нотавон кард,
К-аи сабза намуд, пас хазон кард [12, с. 34].*

Аммо дар Низомӣ оҳанги ҳазин танҳо дар мавридҳои садо медиҳад, ки дарди ҷонкоҳи ишқ калби ин ду дилдодаро мефишорад ва забони онҳоро ба шеван гуфтан мекушояд. Чуноне аз забони Мачнун шунда мешавад:

*К-ошuftаги маро дар ин банд
Маъҷунӣ муфарриҳ омад он канд.
Ҳам чашми баде расид ногоҳ,
К-аз чашми ту уфтодам, эй моҳ!
Бас меваи обдори чолок,
К-аз чашми бад уфтод бар хок [6, с. 53-54]*

Дар дostonи Низомӣ баъд аз овоза шудани мочарои ишқи Лайлӣ ва Мачнун, Лайлиро яқу яқбора ба мактаб рафтан намегузоранд. Лайлӣ дар оташи фироқ месӯзад, аммо бо ин ҳама ӯ барои расидан ба васли маҳбуб кӯшиш намекунад. Дар дostonи ҳамноми Шохин бошад шоир симои Лайлиро мувофиқ ба замони худ меофарад ва, албатта, бо феълҳои атвори нақӯ ва ҳислатҳои наҷиб ӯро тасвир мекунад. Лайлӣ дар тасвири Шохин аз занҳои сарфарозу пешсафи замони худ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, Лайли Шохин дар нисбат ба Мачнун, бо характеру кирдор шоёни таҳсину офарин аст. Аммо дар баробари ин, дар симои Лайлӣ метавон симои воқеии занҳои замони шоирро низ ба мушоҳида гирифт, ки дар баробари амалҳои шоёни ӯ, ҳамчунин баъзан амалҳои манфӣ низ ба назар мерасад.

Дар дostonи ҳамноми Шохин дар баробари ҳамгуниҳо, ки назирае ба дostonи “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ буданаширо далолат мекунад, бисёр мавридҳои дostonи Низомӣ, ба монанди “Огоҳии падари Мачнун аз қасди қаблаи Лайлӣ”, “Панд додани падар Мачнунро”, “Ҷавоб додани Мачнун падарро”, “Дар аҳволи Лайлӣ”, “Рафтани Лайлӣ ба тамошои бӯстон”, “Раҳонидани Мачнун оҳувонро”, “Озод кардани Мачнун гавазнонро”, “Бурдани пирзан Мачнунро ба дари хиргоҳи Лайлӣ”, “Унси Мачнун бо вуҳушу сибӯ” ба ҷашм намерасад. Дар ивази ин, дар дostonи ҳамноми Шохин бисёр мавридҳои, аз қаблаи “Туфтор дар хитоби Мачнун бо зоғ”, “Талабидани Навфал падари Мачнун дилхунро ва бо савобдиди ӯ духтари худро ба Мачнун тазвич намудан”, “Нома навиштани Лайлӣ ба Мачнун”, “Ҷавобномаи Мачнун ба ҷиҳати Лайлӣ” ва идомаи номанигории онҳо ва “Омадани Салими Омирӣ ба дидани Мачнун” ба ҷашм меҳӯрад, ки дар дostonи “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ дида намешаванд ва ин манзараҳои офаридаи Шохин мебошанд.

Агарчи ҳамгуниҳо дар ин ду дostonи ҳамном зиёданд, аммо Шохин дар тасвири онҳо хунару маҳорати ба қор бурда, бо назокати ҳосе онро ба қалам додааст. Аз чунин тасвирҳои зебои Шохин, ки завқу салиқаи шоирӣ ӯро ба намоиш мегузорад, “Туфтор дар ҷудоии Мачнун аз Лайлӣ”, “Омадани падар ба талаби Мачнун ва ба Маккаи муаззама бурдан ӯро”, “Хостгорӣ кардани Навфал Лайлиро ҷиҳати Мачнун ва масоф намудани ӯ бо қаблаи Лайлӣ” “Огоҳ шудани Мачнун аз шавҳар кардани Лайлӣ” метавон ном бурд, ки асли матлаби дostonи “Лайлӣ ва Мачнун”-ро дар бар мегирад. Шохин кӯшидааст дар баёни ин қиссаи марғуб тамоми хунару санъати шоирро ба қор барад ва дostonаш дар ҳусни баён камтар аз дostonи Низомӣ набошад.

Назари ҳамсапажӯҳон низ дар мавриди ибтикороти Низомӣ гуфтаҳои болоро тақозо менамояд. Чи тавре А.Афсаҳзод дар ин маврид ишора менамояд: “Низомӣ порчаҳои пароканда ва бе рабти ривоятҳои мухталифи арабиро пайваста, аз худ ба он иловаҳо мекунад, ҷойҳои нодаркори афсонаро ихтисор менамояд ва онро то ба дараҷаи дostonи барои ҳудаи муосиру мукаммали драммавие, ки аз ҷиҳати бандубаст ва низоъ (конфликт) бақувват аст, расонида, ба василаи он воқеаҳои даври худ, алалхусус, дар муҳити феодаль-клерикалӣ шахшуда мондани урфу одати халқҳо ва боиси ҳалокати ҳазорон бегуноҳон гардидани он урфу одатро тасвир мекунад, мусибату фочиҳои Лайливу Мачнунҳоро ба қалам дода, ба воситаи он нафрати хонандаро ба соҳти мустабид ва ҷабру ситамҳои замонаш

бармеангезонад” [2, с. 20-21]. Аз андешаи фавк бармеояд, ки на танҳо Шоҳин, балки аввалин назмкунандаи ин достони пурошӯб – Низомӣ низ дар ифода намудани воқеияти замони завқу саликаи шоирии худро ба кор бурдааст. Ҳамчунин ҳамгуниҳои лафзиви маънавиро дар пардозии бадеи метавон ба мушоҳида гирифт. Чуноне дар оғози фасли “Хостгорӣ кардани Навфал Лайлиро чиҳати Мачнун ва масоф намудани ӯ бо қabilaи Лайлӣ” мегӯяд:

*Тузрокаиши ин саводнома,
Бар нома чунин кашид хома.
К-он охуи аз ҳарам рамида,
Мешуд сӯйи дашт норамида [12, с. 38-39].*

Ин матлабро Низомӣ дар фасли “Хостгории Ибни Салом Лайлиро” овардааст, ки фасли “Расидани Навфал ба Мачнун”, “Итоб кардани Мачнун бо Навфал”, “Ҷанг кардани Навфал бо қabilaи Лайлӣ” ин фаслро пурра кардааст:

*Фехристикаиши бисоти ин боғ,
Бар рони сухан чунин кашид доғ.
К-он рӯз, ки Маҳ ба боғ мерафт,
Чун Моҳи дуҳафта карда ҳар ҳафт [6, с. 82].*

Аз ин рӯ, дар маркази таваҷҷуҳи Низомӣ дар ин фасл Лайлӣ қарор гирифтааст на Мачнун. Дар достонҳо бисёр манзараҳои дигаре ҳастанд, ки бо вучуди ҳамгунӣ ягон ҷанбаи фарқкунанда доранд ва ин ҳамон саликаи шоирӣ дар достонфарӣ аст, ки дар Шоҳин ҳам мисли дигар офарандагони достони “Лайлӣ ва Мачнун” ба назар мерасад.

Аз баррасии ин ду достони ҳамном метавон ба хулосае омад, ки Шоҳин шоири замони худ буда, дар офаридани ин асар, пеш аз ҳама, воқнияти замони худро ба назар гирифтааст. Гузашта аз ин Шоҳин ба воситаи Мачнун ҳоли низори худро тасвир мекунад. Ҳарчанд образҳо, мазмун ва ғояи асосии асар дар меҳвари андешаҳои пешиниён ба қолаб рехта шудааст, аммо натиҷаи омӯзиши зиндагиномаи Шоҳин далолат бар он мекунад, ки Мачнун офаридаи Шоҳин ҳуди ӯ мебошад ва ҳама ғаму андӯҳи ниҳони ӯро бар дӯш дорад.

Аз ин рӯ, бо вучуди ҳамгуниҳои зиёд, дар достони ҳамноми Шоҳин ҳолати афтодарӯҳии шоир бештар тасвир ёфтааст ва шояд ҳамин хусусияти характерноки асари Шоҳин онро дар таърихи адаби форсу тоҷик мондагор кардааст.

Адабиёт

1. Алиев, Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока / Г.Ю. Алиев. – М.: Наука, 1985. – 332 с.
2. Афсаҳзод, А. Достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1970. – 297 с.
3. Ашӯрова, Н. Таҳаввули диди бадеӣ бар образи занон дар адабиёти классикии форсу тоҷик (дар мисоли эҷодиёти Фирдавсӣ ва Низомӣ)/Н. Ашӯрова. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – 336 с.
4. Бертельс, Е.Э. Низами и Фузули. Избранные труды / Е. Э. Бертельс. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. – 554с.
5. Брагинский, И.С. Из истории таджикской народной поэзии / И.С.Брагинский. – М., 1965. – 496 с.
6. Ганҷавӣ, Низомӣ. Ҳамса: Лайлию Мачнун, Ҳафт пайкар / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
7. Мирзозода, Х. Шамсиддин Шоҳин, / Х. Мирзозода. – Душанбе: Ирфон, 1962. – 128 с.
8. Нарзуллаева, С. Тема “Лейли и Меджнун” в истории литератур народов советского Востока / С.Нарзуллаева. – Ташкент: Изд. “Фан” Узбекской ССР, 1983. – 136 с.
9. Сайфиев, Н. Достонсароии форсу тоҷик дар асри XIV / Н.Сайфиев. – Душанбе, 1983. – 249 с.
10. Тоиров У. Назаре ба қиссаи ҷонгудоии “Лайлӣ ва Мачнун” // Шеър агар ҳаст / У.Тоиров. – Душанбе: СИЭМТ, 2017. – 316 с.
11. Шамсиддин, Ш. Куллиёт. Таҳияи М. Муҳаммадӣ / Ш. Шамсиддин. – Душанбе: Адиб, 2006. – 640 с.
12. Шамсиддин, Ш. Лайлӣ ва Мачнун. Матни илмии оммавӣ бо муқаддимау тавзеҳот / Ш. Шамсиддин. – Душанбе: Дониш, 2018. – 162 с.
13. Шрифзода, Х., Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди адим то оғози асри XIII). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии Х. Шрифзода, М.Нарзиқул. – Душанбе: ҚДММ “ТоРус”, 2018. – 416 с.

ҲАМГУНИҲО ДАР СОҲТ ВА МУҲТАВОИ ДОСТОНҲОИ “ЛАЙЛӢ ВА МАЧНУН”-И НИЗОМӢ ВА ШАМСИДДИН ШОҲИН

Дар таърихи достонсароии форсу тоҷик достони “Лайлӣ ва Мачнун” аз марғубтарин достонҳои “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ ба шумор меравад, ки аз ҷониби адибони марҳилаҳои гуногуни адаби истиқболи хоса ёфтааст. Аз оғози таълифи ин достон, дар адабиёти курунвустоии мо намунаҳои зиёди ин достонро вохӯрдан мумкин аст, ки аз ривочи достонсароӣ дар давраҳои баъдӣ дарак медиҳад. Таълифи достони “Лайлӣ ва Мачнун” дар эҷодиёти Шамсиддин Шоҳин аз силки шохкорҳои адабие мебошад, ки метавон гуфт дар марҳилаҳои ниҳони хотима ёфтани адабиёти асримиёнагии мо таълиф гардидааст. Албатта, баъд аз чунин фосилаи зиёди таърихӣ, таълифи “Лайлӣ ва Мачнун” дар эҷодиёти Шоҳин падидаи нав нест, аммо завқу саликаи шоир, ки перояи наво ба достон гаштааст, аз хусни сухану навардозҳои ӯ дарак медиҳад. Дар ин пажӯҳиш сабӣ намудаем,

бо диди татбиқӣ, ду достони “Лайли ва Мачнун”-ро ба риштаи таҳқиқ кашем ва вижагиҳои онҳоро аз лиҳози сохту мухтаво муайян созем.

Калидвожаҳо: Низомӣ, Шохин, “Лайли ва Мачнун”, дoston, дostonсарой, адабиёти татбиқӣ, хамгуниҳо, фоҷиавӣ.

СООТВЕТСТВИЕ В СТРУКТУРЕ И СОДЕРЖАНИИ ПОЭМ НИЗАМИ И ШАМСИДДИНА ШАХИНА “ЛАЙЛИ И МЕДЖНУН”

В истории персидско-таджикской поэзии, поэма “Лейли и Меджнун”, является одной из самых известных поэм “Хамса” Низами Гянджеви, получившей особое восприятие у писателей разных литературных эпох. Со дня издания этой поэмы в средневековой литературе, можно встретить множество примеров этой поэмы, показывающих развитие повествования в к концу данного периода. Создание поэмы “Лейли и Меджнун” в творчестве Шамсиддина Шахина, является одним из литературных шедевров, который, можно сказать, был написан на завершающем этапе конце нашей средневековой литературы. Соответственно, после столь длительного исторического перерыва сочинения “Лейли и Меджнун” не является новым явлением в творчестве Шахина, но мастерство поэта, выражается в его красноречивости. В данном исследовании мы рассматриваем две поэмы “Лейли и Меджнун” с точки зрения сравнительного анализа и определяем особенность структур и содержания этих поэм.

Ключевые слова: Низами, Шохин, “Лейли и Меджнун”, поэма, повествования, сравнительного анализа, соответствие, драма.

CONFORMITY IN THE STRUCTURE AND CONTENT OF THE POEMS OF NIZAMI AND SHAMSIDDIN SHAKHIN “LAILI AND MEJNUN”

In the history of Persian-Tajik poetry, the poem “Leili and Majnun” is one of the most famous poems “Khamsa” by Nizami Ganjavi, which received a special perception from writers of different literary eras. Since the publication of this poem in medieval literature, one can find many examples of this poem, showing the development of the narrative towards the end of this period. The creation of the poem “Leili and Majnun” in the work of Shamsiddin Shahin is one of the literary masterpieces, which, one might say, was written at the final stage of our medieval literature. Accordingly, after such a long historical break, the compositions “Leili and Majnun” are not a new phenomenon in Shahin’s work, but the poet’s skill is expressed in his eloquence. In this study, we examine two poems “Leili and Majnun” from the point of view of comparative analysis and determine the peculiarities of the structures and content of these poems.

Keywords: Nizami, Shokhin, “Leili and Majnun”, poem, narratives, comparative analysis, correspondence, drama.

Дар бораи муаллиф

*Ризоева Зухро Бозоралиевна
Докторант аз рӯи ихтисос (Phd)-и кафедраи
адабиёти тоҷик
Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи
А.Рӯдакӣ
734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Қӯлоб,
к. С. Сафаров, 16*

About the author

*Rizoeva Zuhro Bozoraliyevna
Doctoral student (PhD) of the department
of Tajik literature
Kulyab State University named after A. Rudaki
734065, Republic of Tajikistan, Kulyab,
S.Safarov st., 16*

Об авторе

*Ризоева Зухро Бозоралиевна
Докторант по специальности (PhD)
кафедры таджикской литературы
Кулябский государственный университет
имени А.Рудаки
734065, Республика Таджикистан, г. Куляб,
ул. С.Сафаров, 16*

СОХТОРИ ҒАЗАЛҲОИ ҲУМОМИ ТАБРЕЗӢ

Умарзода Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиётшиносӣ чӣ дохилӣ ва чӣ хоричӣ то ҳол масъалаи сохтор, устухонбандӣ ва бадеиёти ғазалҳои Ҳумоми Табрезӣ мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Омӯзиши ҷиҳатҳои шаклии ғазалҳои шоир, аз қабилӣ то теъдоди абёт, ҷои таҳаллус, сохтор, вазн, қофия, радиф ва ғайра бори аввал дар Тоҷикистон таҳқиқ мешавад. Вобаста ба матолиби бадастомада дар ин мақола масоили зер аз қабилӣ устухонбандии ғазалҳои Ҳумом, мусиқии, ғазалҳо, вазни ғазалҳо, қофия ва радиф дар ғазалҳо ҳал мешаванд. Масъалаи аввал, ки дар ин мухтасар таҳқиқ шуд, таҳлили ғазалҳои Ҳумом аз рӯи усутхонбандӣ буд.

Донишмандон ва суҳансанҷони асримиёнагӣ ва муосир хурдтарин ҳаҷми ғазалро панҷ байт ва қалонтарини онро то понздаҳ байт муайян кардаанд [19, с. 56]. Барои дарки дақиқи миқдори абёти ғазалҳои Ҳумом, агар ба ғазалиёти Саъдӣ, ки ҳамдам, дӯст ва муосири Ҳумом аст назар кунем, ба мақсад мувофиқ мебошад, чунки тавре муҳаққиқ Бадруддин Мақсудзода зимни таҳқиқи ғазалҳои Ироқӣ муайян караанд, қисмати зиёде аз ғазалҳои ҳам Ироқӣ ва ҳам ғазалҳои Саъдӣ аз ҳафт то дувоздаҳ байт мебошанд [6, с. 445].

Ҳумоми Табрезӣ, ки ҳамқарн бо ин ду адиб ва махсусан, дӯст ва ҳамдами Саъдӣ буд, шабоҳате миёни ғазалҳои ӯ ва Саъдӣ ҳам аз ҷиҳати мавзӯӣ ва ҳам аз ҷиҳати шаклӣ дида мешавад. Гузашта аз ин, мо дар мақолае таҳти унвони «Ҳумом ва Саъдӣ (муқосисаи ҳолат ва ҳунари эҷоди ғазал)» масъалаи пайравии Ҳумом ба Саъдиро муайяну таҳқиқ кардем. Ҳикояе, ки дар сарчашмаҳо доир ба воҳурии ин ду ғазалсарои бузург оварда шудааст, шаҳодат аз шуҳрати эҷоди ин ду бузургвор медиҳад [3, с. 178].

Чанд омиле ҳаст, ки шуҳрати мартабаи Ҳумомро дар адабиёти форсии тоҷикӣ ҳамчун шоири бузурги ғазалсаро муайян мекунад: якум тавачҷуҳи хосси Элхонони муғул ва алоқаву муносибати бузургтарин вазирони давр ба мисли Шамсиддин Муҳаммади Соҳибдеворон, писари ӯ Шарафуддин Ҳорун, Рашиддудини Фазлуллоҳи Ҳамадонӣ ва дигарон; дувум ба андешаи аксари тазкиранигорон Ҳумоми Табрезӣ аз таломиза ва шогирдони бузургтарин донишмандони давр – Ҳоча Насируддини Тӯсӣ ва Мавлоно Қутбуддини Шерозӣ будааст; сеюм тавачҷуҳи хосси аксари сарчашманигорон ва тазкиранигорон ба шоир ва ашъори ӯ мебошад. Агар Ҳумом шоири машҳур намебуд, мавриди назари ин соҳибназарон қарор намегирифт; чаҳорум ҳамсухбатӣ ва унсу улфат ба бузургтарин шоири ғазалсарои ҳамасри худ – Саъдии Шерозӣ мебошад. Дар он замон, ки ба қавли Хондмир «Табақоти инсонӣ ба ғазалиёти Шайх Саъдӣ бағоят машғул буданд ва ба хондани шеърӣ дигаре чандон илтифот намефармуданд» [2, с. 564]. Бо вучуди ин, Саъдӣ ба Ҳумом тавачҷуҳи хос дошт. Таваре ки дар боло овардем ин муносибат дар тақомули сабки эҷодии минбаъдаи шоир тақони ҷиддӣ бахшид. Панҷум омиле, ки боиси шуҳрати шеърӣ Ҳумом гардидааст, тавачҷуҳи хосси бузургтарин ғазалсароёни баъд аз сари ӯ ба арсаи фаъолият омада мебошад. Ин ҷо фақат ҳаминро метавон ҷуст, тавре Ҳумом аз ашъори Саъдӣ истиқбол кардааст, дигар шоирони баъд аз Ҳумом, ба мисли Убайди Зоконӣ, Камол ва Ҳофиз аз ӯ пайравӣ кардаанд [9, с. 120].

Ғазалҳои Ҳумом аз ҷиҳати шаклу сурат, вазн, қофия, радиф ва миқдори абёт ҳамон ғазали пешиниёро мемунад. Аз 220 ғазале, ки аз ӯ ба мо расидааст, 1 ғазали дубайтӣ, 2 ғазали се байтӣ, 5 ғазали чорбайтӣ, 12 ғазали панҷбайтӣ, 13 ғазали 6 байтӣ, 43 ғазали ҳафтбайтӣ, 34 ғазали ҳаштбайтӣ, 70 ғазали нухбайтӣ, 14 ғазали даҳбайтӣ, 13 ғазали ёздаҳбайтӣ, 6 ғазали дувоздаҳбайтӣ, 2 ғазали сенздаҳбайтӣ ва 1 ғазали понздаҳбайтӣ мебошад.

Маълум шуд, ки аз рӯи миқдори абёт ғазалҳои 9 байтӣ, 7 байтӣ ва 8 байтӣ дар ҷои якум, дуум ва сеюм қарор доранд.

Аз ҷиҳати истифодаи таҳаллус низ ғазалҳои Ҳумом ҷолиб мебошанд. Аз миёни ғазалҳои Ҳумом дар 145 ғазал таҳаллус дар байти мақтаъ, дар 15 ғазали дигар таҳаллус дар байтҳои пеш ва дар 3 ғазали дигари Ҳумом таҳаллус дар байти сеюми пеш аз мақтаъ оварда мешавад:

Ҳамин тариқ, 50 ғазали дигари шоир бе таҳаллус буда, ду ғазал матлаъ надорад.

Доир ба мусиқии ғазалҳои Ҳумом бояд бигӯем, ки дар ғазалҳои ӯ вазн, қофия ва радиф бо ҳам ҷиҳати мусиқии ғазалҳои ӯро қавӣ гардонида, сабаби дилнишин ва равонии ғазалҳои

ӯ шудаанд. Вазн навъе аз оҳанг ё мусикие мебошад, ҳичоҳо дар он дар замону макони муайян устувор мегарданд. Аз ин бармеояд, ки дар вазни арӯз на танҳо баробарии миқдори ҳичоҳо, балки риояти тартибу низом ва таносуби муайян миёнинавъи ҳичоҳо низ дорои эътибори вижае аст. Донишмандони назарияпардоз мусикии вазро ба мусикии берунии шеър иртибот додаанд. Муҳаққиқи Эрон Аҳмади Муҳсинӣ дар китоби «Радиф ва мусикии шеър» чунин меорад: «Манзур аз мусикии берунии шеър ҷониби арӯзии вазни шеър аст, ки бар ҳамаи шеърҳои, ки дар як вазн суруда шудаанд, қобили татбиқ аст» [8, с. 12].

Андешаи дигаре, ки дар мавзуи мусикии вазн бояд изҳор кард, ихтироъкору созандаи баҳрҳову вазнҳо аслан шоиронанд, дар сурате, ки бархе аз вазнҳоро уламои арӯз низ ба таври маснӯӣ сохтаанд. Яъне, ҳар вазне, ки аз ҷониби ин ва ё он шоири хушзавқ кашфу эҷод мешавад, ба рӯҳияи алоқамандони шеър завқ ва лаззату шӯре ато мекунад. Ин қабил авзонро дар истилоҳи адабӣ, маъмулан, авзони матбуъ иегӯянд. Ба сухани дигар, мусиқӣ, оҳанг ё худ вазн падидаи завқиест, ки нахуст дар зехну равони шоир арзи ҳастӣ карда, мунтаҳо вайро ногузир месозад, ки ин зарфро аз маонии борику латиф ва алфози мустаҳсану дақиқ анбошта созад [17, с. 104].

Арасту шеърро ба мусиқӣ монанд мекунад [10, с. 73], ки комилан дуруст аст, чунки фақат шеър аст, ки аз ҳар ҷиҳате бо мусиқӣ иртиботи қавии мантиқӣ дорад. Ғазалиёти Ҳумом ҳам дар ин маврид беҳтарин намунаи шабоҳати шеър бо мусиқӣ аст, зеро ҷанбаи хушоҳангии савту лафз ва равонии калом дар он ба таври махсус эҳсос мешавад. Мо ҷиҳати мусиқоии ғазалҳои Ҳумомро омӯхта, вазну қофия ва радифро дар ғазалҳои ӯ муайян кардем.

Бухур ва авзони истифодашуда дар ғазалиёти Ҳумомро муайян намудем ва онҳоро ба таври зер табақабандӣ кардем:

I. Рамал – 86 ғазал

1. Рамали мусаммани маҳзуф 29 ғазал
-V-- /-V-- /-V-- /-V-
2. Рамали мусаддаси маҳзуф 14 ғазал
-V-- /-V-- /-V-
3. Рамали мусаммани маҳбуни аслам 20 ғазал
-V-- /VV-- /VV-- / --
4. Рамали мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ 7 ғазал
-V-- /VV-- /VV-- / - ~
5. Рамали мусаммани солим 1 ғазал
-V-- /-V-- /-V-- /-V--
6. Рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф ё мақсур 13 ғазал
-V-- /VV-- /VV-- / VV- (~)
7. Рамали мусаммани машкул 2 ғазал
VV-V /-V-- /VV-V /-V--

II. Музореъ – 40 ғазал

1. Музореъи мусаммани ахраб ё ахраби мусаббағ 18 ғазал
--V /-V- /--V /-V--
2. Музореъи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф ё мақсур 22 ғазал
--V /-V- V / V --V /-V- (~)

III. Ҳазач – 39 ғазал

1. Ҳазачи мусаммани солим 7 ғазал
V--- /V --- / V--- /V ---
2. Ҳазачи мусаддаси маҳбуни макфуфи маҳзуф 4 ғазал
-- V / V -- V /V --
3. Ҳазачи мусаддаси маҳзуф 21 ғазал
V--- /V --- / V--
4. Ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф 3 ғазал
-- V /V -- V /-- V /V -- V
5. Ҳазачи мусаммани ахраб 4 ғазал
-- V /V --- /-- V /V ---

IV. Мучтас – 31 ғазал

1. Мучтаси мусаммани маҳбуни аслам ё аслами мусаббағ 23 ғазал
V-V- /VV-- /V-V- /-- (~)
2. Мучтаси мусаммани маҳбуни маҳзуф ё мақсур 8 ғазал
V-V- /VV-- /V-V- / V -- (~)

V. Раҷаз – 9 ғазал

1. Раҷазии мусаммани солим 9 ғазал
-- V - / - - V - / - - V - / - - V -

VI. Мутақориб – 5 ғазал

1. Мутақориби мусаммани солим 2 ғазал
V - - / V - - / V - - / V - -
2. Мутақориби мусаммани маҳзуф 2 ғазал
V - - / V - - / V - - / V - -
3. Мутақориби мусаммани абтар 1 ғазал
V - - / V - - / V - - / -

VII. Мунсарех – 4 ғазал

1. Мунсарехи мусаммани матвӣ ё матвии мавқуф 2 ғазал
- V V - / - V - / - V V - / - V -
2. Мунсарехи мусаммани матвии маҳбун 2 ғазал
- V V - / V - V - / - V V - / V - V -

VIII. Хафиф – 2 ғазал

1. Хафифи мусаддаси маҳбуни маҳзуф ё мақсур 1 ғазал
- V - - / V - V - / V - - (~)
2. Хафифи мусаддаси маҳбуни аслам ё аслами мусаббағ 1 ғазал
- V - - / V - V - / - - (~)

IX. Сарей – 1 ғазал

1. Сарейи мусаддаси матвии мавқуф 1 ғазал
- V V - / - V V - / - V -

Аз таҳқиқи авзони истифодашуда дар ғазалҳои Ҳумоми Табрешӣ маълум гардид, ки аз ҷиҳати басомад баҳри рамал ва зиҳофҳои он дар дар ғазалҳои шоир бештар (86 ғазал) истифода шудааст. Муҳаққиқон сабаби истифодаи зиёди ин баҳрро дар ғазали классикии форсӣ гуногун маънидод кардаанд. Масаллан профессор Бадруддин Мақсудзода дар китоби арзишманди хеш «Чустуҷӯ дар аҳвол ва осори Ироқӣ» доир ба истифодаи баҳри рамал дар ашъори шоир чунин натиҷа гирифтааст: «...аз рӯи ҷойгиршавии хуруфи ҳамсадоҳо савти нутқи бадеии шоир навъе даккаҳӯрон баалвонҷ берун меояд ва мизони зарбии аҷиб ба вучуд меоварад. Табиист, ки дар чунин ашкол каломии мавзун замзамаи хос ба ҳосил медиҳад» [6, с. 462].

Ҳумом дар вазни рамал ва шуъабу азоҳифи он бештар ашъори ҳаштрукна (мусамман) сурудааст, ки теъдоди онҳо 72 адад мерасад, дар шакли мусаддаси ин баҳр – рамали мусаддаси маҳзуф (шакли афоилаш: -V - - / -V - - / -V -) танҳо 14 ғазал сурудааст.

Навӣ фаръии аз ҳама серистеъмоли баҳри рамал дар девони Ҳумом рамали мусаммани маҳзуф бар афоили -V - - / -V - - / -V - - / -V - (29 ғазал) ва рамали мусаммани маҳбуни аслам бар афоили -V - - / V V - - / V V - - / - - (20 ғазал) мебошанд.

Дувумин баҳре, ки аз ҷиҳати басомад дар ғазалҳои шоир қорбаст дорад, музореъ мебошад. Тавре дар ҷадвали боло оварда шуд, шоир ҳамагӣ дар ду вазни баҳри музореъ – музореъи мусаммани аҳраб ё аҳраби мусаббағ ба афоили - -V / -V - - / - -V / -V - - ва музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф ё мақсур бар афоили - -V / -V - V / V - -V / -V - (~) 40 ғазал сурудааст.

Дар ҷои сеюм баҳри ҳазаҷ ва авзони ҳосилшуда аз азоҳифи он (39 ғазал) қарор дорад. Аксари ғазалҳои дар баҳри ҳазаҷ сурудаи шоир дар шакли мусаддас (25 ғазал), ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф (21 ғазал) бар афоили V - - - / V - - - / V - - ва ҳазаҷи мусаддаси маҳбуни макфуфи маҳзуф (4 ғазал) - - V / V - - V / V - - суруда шудаанд. Ҳамчунин, 14 ғазали он дар шакли мусамман суруда шудаанд.

Бояд қайд намоем, ки баҳри ҳазаҷ аз ҷумлаи равонтарин авзони шеърӣ форсӣ, аз ҷумла, ғазалиёти Ҳумом ба ҳисоб меояд. Ин баҳр дорои оҳанги махсуси хузнангез мебошад ва дар ғазалҳои Ҳумом мусиқии равон ва оҳанги рикқатнокеро ба вучуд овардааст.

Чаҳорумин баҳр аз бухури арӯзии серқорбурдтарин дар ғазалҳои Ҳумом, баҳри мучтас ва азоҳифи он ба шумор меояд. Шоир дар ду вазни баҳрит мучтас – мучтаси мусаммани маҳбуни аслам ё аслами мусаббағ бар афоили V - V - / V V - - / V - V - / - - (~) (23 ғазал) ва мучтаси мусаммани маҳбуни маҳзуф ё мақсур бар афоили V - V - / V V - - / V - V - / V - - (~) (8 ғазал) эҷод намудааст.

Муайян шуд, ки Ҳумом 27 вазн аз 9 баҳри арӯз ғазал сурудааст ва агар онҳоро ба авзони истифодашуда дар ғазалҳои Ироқӣ, ки профессор Мақсудзода Б. [6, с. 462] муайян

кардаанд ва вазни ғазалҳои Саъдӣ [1, с. 62-64] муқоиса кунем, маълум мегардад, ки як ҳамоҳангӣ ва ташоббуҳи хос миёни онҳо вучуд дорад.

Аз миёни анбуҳи бӯҳури тистифодашуда дар ғазалҳои Ҳумом 200 ғазал дар шакли мусамман ва 20 ғазал дар шакли мусаддас эҷод шудаанд.

Қофия ва радиф низ дар ғазалҳои Ҳумом қорбасти фаровоне дорад. Қофия калимаи арабӣ аст ва дар луғатҳо ба маънои пушти сар ва ниҳоятҳои охири ҳар чиз мебошад. Дар истилоҳи калимаҳои ҳамшакл, ҳамвазн ва ҳамоҳангеро мегӯянд, ки дар аксаран дар охири шеър омада, вазн ва ҷанбаи мусиқии шеърро муҳкам мекунад [15, с. 291-292].

Ба қавли донишманди Эрон Муҳсини Аҳмад, қофия ва радиф бо ҳам омада, ҷанбаи мусиқии қанорӣ шеърро мушаххас мекунад: «Манзур аз мусиқии қанорӣ авомиле аст, ки дар низомии мусиқии шеър дорои таъсир аст, вале зуҳури он дар саросари байт ё мисроъ қобили мушоҳида нест. Баръакс, мусиқии берунӣ, ки таҷаллии он дар сарто сари байт ё мисраъ яқсон аст ва ба таври мусовӣ дар ҳама ҷо ба як андоза ҳузур дорад. Ҷилваҳои мусиқии қанорӣ бисёр аст ва ошқортарин намунаи он қофия ва радиф аст ва дигар тақрорҳо ва тарҷеҳо» [8, с. 12].

Саре дорам зи савдои ту сармаст,

Ки бо ҷашми ту ӯро нисбате ҳаст [18, с. 44].

Дар ин байт, ки матлаи яке аз ғазалҳои Ҳумом аст, калимаҳои “сармаст” ва “ҳаст” қофия буда, ҷузъи асти ҳарду қофия решаи қофия мебошанд ва “т” равӣ, “с” дахил ва садоноки кӯтоҳи “а”, ки пеш аз дахил омадааст, ҳазв мебошад. Ин навъи қофияро қофияи муқайяд бо қайд мегӯянд.

Қофия дар адабиёти классикии форс-тоҷик аз воситаҳои асосии шаклии шеър буда, вобаста ба тарзи қофиябандӣ навъҳои шеърро (ғазал, қасида, қитъа, маснавӣ, мусаммаат ва ғайра) ҷудо мекунад.

Вобаста ба иштироки ҳарфи равӣ (охирин ҳарфи решагии калимаи қофия) ва иштироки дигар ҳарфу ҳаракатҳо, қофияро ба навъҳои муқайяд ва мутлақ ҷудо мекунад.

Қофияи муқайяд (ишқелшуда, дар банд шуда) қофияро мегӯянд, ки равӣ – охирин ҳарфи решагии қофия ба анҷом расида бошад. Яъне қофияе, ки дар он баъди равӣ дигар аносирӣ қофиясоз наомада бошанд. Мисол

Чун саҳар аз бӯйи гул гашт муаттар ҳаво,

Аз нафаси ёри мо, дод нишоне сабо [18, с. 110].

Дар ин байти Ҳумом, калимаҳои “ҳаво” ва “сабо” қофия буда, садоноки дарози “о” равӣ мебошад. Аз сабаби он ки дар ин қофияҳо дигар ҳарфҳои дигар нестанд, онро қофияи муқайяди мучаррад меноманд.

Қофияи мутлақ (комил, пурра). Қофияро мегӯянд, ки баъди равӣ дигар унсурҳои қофиясоз омада бошанд, яъне қофияе, ки баъди равӣ ҳарфҳои васл, хуруҷ, мазид, ноира ва ҳаракатҳои маҷрӯву нафоз омада бошанд. Мисол:

Ҷонро ба ҷойи ҷонӣ, ҷойи ту қас нагирад,

Меҳри ту зинда монад, рӯзе, ки тан бимирад [18, с. 118].

Калимаҳои “нагирад” ва “бимирад” дар байти зерини Ҳумом ба вазифаи қофия омада, ҷузъи **иради** ҳаруи калима решаи қофияро ташкил медиҳад. Дар ин ҷо садоноки кӯтоҳи “и”, “р” равӣ, “а” маҷро ва “д” васл мебошад, ки ин навъи қофияро қофияи мутлақ бо васл мегӯянд.

Анови қофияи пурбаҳои истифодашуда дар ашъори Ҳумомро ба таври зайл баррасӣ мекунем ва барои ҳар навъи қофия намунаҳо меорем:

I. Қофияи муқайяд ва навъҳои он.

Дар 117 ғазали шоир қофияи муқайяд истифода шудааст:

1. Қофияи муқайяди мучаррад 46 ғазал

Чун саҳар аз бӯйи гул гашт муаттар ҳаво,

Аз нафаси ёри мо, дод нишоне сабо [18, с. 57].

2. Қофияи муқайяд бо ридфи муфрад 66 ғазал:

Доштам рӯзе нигоре ёд меояд маро,

Ҳар замон аз ёди ӯ фарёд меояд маро [18, с. 68].

3. Қофияи муқайяд бо ридфи зоиҷ 7 ғазал:

Дилам зи уҳдаи ишқат бурун намеояд,

Ба ҷойи ҳар сари мӯйе маро диле бояд [18, с. 94].

4. Қофияи муқайяд бо таъсис, дахил ва қайд 1 ғазал:

Он ҷӣ бояд ҳама дориву надорӣ монанд,

Кас нагӯяд маху хуршед ба рӯят **монанд** [18, с. 61].

5. **Қофияи муқайяд бо қайд 8 ғазал:**

Туркам зи майи муғона **сармаст**,
Меомаду ақл рафта аз **даст** [18, с. 55].

6. **Қофияи муқайяд бо таъсис ва дахил 3 ғазал:**

Хиромон меравад он **сарвқомат**,
Чаҳонеро аз он қомат **қиёмат** [18, с. 51].

II. Қофияи мутлақ ва анвои он

Дар 93 ғазали шоир қофияи мутлақ исифода истифода шудааст, ки дар зер бо мисолҳо оварда мешаванд:

1. **Қофияи мутлақ бо васл 21 ғазал:**

Чонро ба чойи чонӣ, чойи ту кас **нагирад**,
Меҳри ту зинда монад, рӯзе, ки тан **бимирад** [18, с. 78].

2. **Қофияи мутлақ бо ридф, васл ва хуруч 4 ғазал:**

Соқӣ ҳамон беҳ к-имшабе дар гардиш оӣ **ҷомро**,
В-аз акси май рӯшан кунӣ, чун субҳи содиқ **шомро** [18, с. 112].

3. **Қофияи мутлақ бо васл ва хуруч 14 ғазал:**

Назарҳо маҳрами рӯят **набуданд**,
Ба муштокон намудорӣ **намуданд** [18, с. 118].

4. **Қофияи мутлақ бо ридф ва васл 26 ғазал:**

Биномезад **ҷунонат** офариданд,
Ки пиндорӣ зи **ҷонат** офариданд [18, с. 110].

5. **Қофияи мутлақ бо қайд ва васл 6 ғазал:**

Зихӣ, шамоили мавзуну қадди **дилбандаш**,
Ки ҳар ки дид рухаш гашт **орзӯмандаш** [18, с. 134].

6. **Қофияи мутлақ бо қайд, васл ва хуруч 2 ғазал:**

Сар то қадам ба оби ҳаётат **сириштаанд**,
Дилҳо мисоли нақши ту бар чон **набиштаанд** [18, с. 116].

7. **Қофияи мутлақ бо таъсис, дахил, васл ва хуруч, қофияи мутлақ бо васлу хуруч 2 ғазал:**

Зоҳидон бо шоҳидон **ҳамхонаанд**,
Гирди ҳар шамъе дусад **парвонаанд** [18, с. 124].

8. **Қофияи мутлақ бо таъсис, дахил ва васл 1 ғазал:**

Агар нигори ман аз рух ниқоб **бикшояд**,
Ба ҳусни хеш чаҳон сар ба сар **биорояд** [18, с. 123].

Бояд ёдовар шуд, ки агар яке аз роҳҳои асосии хушоҳангӣ ва ҷанбаи мусиқоии шеърӣ Ҳумом интиҳоби авзони арӯзӣ бошад, роҳи дигар мусиқоии ғазалҳои ӯ корбурди махсуси қофия ва навҳои он мебошад.

Радиғ навҳои он низ дар ғазалҳои Ҳумом корбасти қавӣ дорад. Радиғ калимаи арабӣ аст ва дар фарҳангу луғатҳо дар шакли «радиғ», ки маънои аз ӯ пайравӣ қардан, пушти сари ӯ савор шудан ва ғайра омадааст [15, с.17]. Ба маънои истилоҳӣ «калима ё ибора, ки дар охири ҳар байти шеър пас аз қофия такрор меёбад», зикр гардидааст [8, с. 115].

Донишманди дигарӣ Эрон Симо Дод низ вожаи радиғро наздик бо ҳамин нишондоди фарҳанги мазкур маънидод қардааст: «Радиғ дар суннати назми форсӣ як ё чанд калимаи мустақил ва ҳатто ҷумлаи ҷудо аз қофия аст, ки як ҷо бо қофия айнан такрор шавад ва шеър дар маъниву вазн бад-он эҳтиёҷ дошта бошад» [4, с. 235].

Донишманди дигарӣ Шафеии Қадқанӣ дар «Мусиқии шеър» радиғро «яке аз неъматҳои шеърӣ форсӣ» ҳисобида, зикр қардааст, ки гарчанде калимаи радиғ арабӣ ҳам бошадонро, аслан, моли шоирони порсигӯ ё шеърӣ форсӣ ва он дар шеърӣ арабӣ корбаст надорад: «Аз баррасии шеърҳои форсӣ ва арабӣ ва туркӣ ба хубӣ доништа мешавад, ки радиғ хоси эронӣён ва ихтироӣ эшон аст, зеро то он ҷо ки медонем, дар ин се забон радиғ вучуд дорад, аммо дар ҳеҷ қадом ба аҳаммият ва собиқаи форсӣ нест» [5, с. 124-138].

Муҳсини Аҳмад низ радиғро мутлақан моли шеърӣ форсӣ медонад: «Радиғ ҷузъе аз мусиқии шеърӣ форсӣ аст. Ин унсурӣ шеърӣ фақат номи худро аз забони арабӣ гирифтааст, аммо ҳеҷ ранги адаби арабро бар худ надорад» [8, с. 23].

То асрҳои XI-XII радиғҳо одатан аз калимаҳои сода иборат буданд. Бо такомули адабиёт ва шеър, радиғ низ такомул ёфта, аз феълҳои сода ба таркибу ибора ва ҷумлаҳо баробар мешавад. Ҳатто шеърҳои ҳастанд, ки дар онҳо як калима қофия буда, дигар

калимаҳо ҳама ба вазифаи радиф меоянд. Масалан дар байти зерин калима “биё”, “даро” қофия буда, дигар калимаҳо ҳама радиф мебошанд:

*Биё, ки хонаи дил бе рухи ту нур надорад,
Даро, ки хонаи дил бе рухи ту нур надорад [15, с. 289].*

Аз миёни ғазалиёти Ҳумом дар 92 ғазал радиф омаддаст ва 128 ғазали дигар бе радиф мебошанд. Аз ғазалҳои мураддаф, дар 12 ғазал радифҳои таркибӣ истифода шуда, дар 80 ғазали дигар калимаҳои сода ва сохта ба ҳайси радиф омадаанд. Дар ғазалиёти Ҳумом бештар калимаҳои сода ва сохта ба вазифаи радиф омадаанд, аммо радифҳои тулонӣ ва дар шакли ибора омада низ дар ашъори ӯ дида мешаванд. Радифҳо бо якҷоягӣ бо қофия дар ғазалиёти шоир, яке аз омилҳои асосии эҷоди оҳангнокӣ ва мусикӣ ғазалҳо гаштаанд. Шоир бештар калимаҳои содари амсоли “аст”, “нест”, “мебошад”, “субҳ”, “шакар”, “надорад”, “оварад” ва ғайра ба қор мебурдааст. Чанд мисол барои радифҳои сода:

*Ҳуснат чу шитиёқи дилам бениҳоят аст,
В-аз ошиқон фарозати ёрам бағоят аст [18].*

*Ёре, ки рухаи қиблаи соҳибназарон аст,
Чаши му дили мардум баҷамолаи нигарон аст [18 с. 81].*

*Видоӣи чун ту нигоре, на кори осон аст,
Ҳалоки ошиқи мискин фироқи ҷонон аст [18, с. 111].*

*Аз вақти субҳ ҳаст диламро сафои субҳ
Ҷонам мунаввар аст ба нури лиқои субҳ [18, с. 136].*

Тавре зикр шуд, ҳамагӣ дар 12 ғазали шоир радифҳои таркибӣ омадаанд, ки оҳангнокӣ ва чиҳати мусикӣ ғазалҳои шоирро дучанд кардаанд:

*Доштам рӯзе нигоре ёд меояд маро,
Ҳар замон аз ёди ӯ фарёд меояд маро [18, с. 161].*

Дар ғазалиёти шоир бештар таркиб ва ибораҳои сода ва маъмулии ба фаҳми хонанда наздик бар қор рафтаанд, ки хонандаро басардARGUMИ намебаранд. Чанд намуна:

*Ёд бод он роҳати ҷон ёд бод,
Ошиқонро аҳди ҷонон ёд бод [18, с. 129].*

*Хона имрӯз биҳишт аст, ки Ризвон ин ҷост.
Вақти парвардани ҷон аст, ки ҷонон ин ҷост [18, с. 118].*

*Дӯсто, доманат осон натавон дод зи даст,
Ҷони ширини манӣ, ҷон натавон дод зи даст [18, с. 131].*

Маълум гардид, ки радиф дар ғазалҳои Ҳумом на танҳо чанбаҳои шаклии ашъори ӯро таъин намудааст, балки чанбаи мусикӣ шеърӣ ӯро мустақкам намуда, бори маъноӣ ғазалро низ бар дӯш дорад.

Адабиёт

1. Абдуманнонзода, М. А. Поэтикаи ғазалиёти Саъдӣ. М. А. Абдучаббор, / М. А. Абдуманнонзода. - Ҳуҷанд, 2022. - 165 с.
2. Ғиёсуддин, ибни Ҳумомуддин. Ҳабиб-ус-сияр./Хондмир Ҳумомуддин Ҳусайн ибни Ғиёсуддин. - Техрон: Китобхонаи Хайём, Ҷ. 2. 1333, 670.
3. Давлатшоҳи, С. Тазкират-уш-шуаро /С. Давлатшоҳ. - Ҳуҷанд: Ношир, 2015.- 530 с.
4. Дод, С. Фарҳанги истилоҳоти адабӣ. Воҷаномии мафҳум ва истилоҳоти адабии форсӣ ва урупоӣ (татбиқӣ ва тавзеҳӣ) / Д. Симо - Чопи 3. - Техрон: Марворид.- 1385. - 592 с.
5. Кадканӣ, Ш. М. Мусиқии шеър / Ш. М. Кадканӣ. - Техрон: Огоҳ, 1373 ҳ. - 680 с.
6. Мақсудов, Б. Ҷустуҷӯ дар аҳвол ва осори Ироқӣ. / Б. Мақсудов. - Душанбе: Пайванд, 2009. - 555 с.
7. Мирзо, С. Арӯз ва омӯзиши он / С. Мирзо. Душанбе: Эр-граф, 2016. - 272 с.
8. Муҳсини А. Радиф ва мусиқӣ дар шеър. Аҳмад, М. Машҳад, 1382. - 203 с.
9. Муҳаммадризо Т. Оинаи Ҳофиз ва Ҳофизии оина. / Т. Муҳаммадризо. - Техрон, 1368. - 159 с.
10. Лутфалии, С./ Сухансанҷӣ / С. Лутфалии. - Техрон: Ибни Сино. - 1348. - 203 с.
11. Ризозода, Ш. Таърихи адабиёти Эрон / Ш. Ризозода. - Техрон, 1313.-700 с.
12. Сайфи, Ф. Девон Бо қўшиши Усмон Каримов / Ф. Сайфи. - Душанбе:Дониш, 1978. - 380 с.
13. Саъдӣ, Ш. Қуллӣёт/ Ш. Саъдӣи. - Техрон: Инқилоб. - 1393. - 670 с.
14. Умринисо, К. Назаре ба ғазали Салмони Соваҷӣ. / К. Умринисо.-Душанбе, 2003. - 136 с.
15. Урватулло, Т. Каломии манзум. / Т. Урватулло. - Душабе, 2005. - 455 с.

16. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Мухаррирон: М.Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – Ҷ. 2. – М: Советская энциклопедия, 1969. – 948.
17. Ҳақимов, С. Т.. Имомии Ҳиравӣ ва хусусиятҳои услубиву бадеии осори ӯ. Диссертатсия, /С. Т. Ҳақимов. – Бохтар, 2021. –170 с.
18. Ҳумоми Т. Девон. Ба кӯшиши Рашид Айвазӣ / Т. Ҳумоми. – Техрон: Таърих ва фарҳанги Эрон, 1351. - 469 с.
19. Ҳусайн В. К./ Кошифӣ Ҳ. В. Бадоеъ-ул-афкор. Душабе, 2008. – 340 с.
20. Шарифҷон Ҳ./ Ҳабдаҳ мақола. Ҳ. Шарифҷон. - Душанбе: Ҳумо, 2007. – 347 с.

СОХТОРИ ҒАЗАЛҲОИ ҲУМОМИ ТАБРЕЗӢ

Дар ин мақола саъй шудааст, то ғазалҳои Ҳумоми Табрезӣ аз ҷиҳати шакл омӯхта шавад. Дар адабиётшиносӣ чӣ дохилӣ ва чӣ хоричӣ то ҳол масъалаи сохтор, устухонбандӣ ва бадеиёти ғазалҳои Ҳумоми Табрезӣ мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Омӯзиши ҷиҳатҳои шаклии ғазалҳои шоир, аз қабилӣ таъдоди абёт, ҷои тахаллус, сохтор, вазн, қофия, радиф ва ғайра бори аввал дар Тоҷикистон таҳқиқ мешавад. Вобаста ба матолиби бадастомада дар ин мақола масоили зер аз қабилӣ устухонбандии ғазалҳои Ҳумом, муסיқии, ғазалҳо, вазни ғазалҳо, қофия ва радиф дар ғазалҳо ҳал мешаванд. Масъалаи аввал, ки дар ин мухтасар таҳқиқ шуд, таҳлили ғазалҳои Ҳумом аз рӯи усутхонбандӣ буд.

Калидвожаҳо: девон, Ҳумом, Саъдӣ, вазн, қофия, таҳқиқот, ғазал, сохтор, таҳқиқот.

СТРУКТУРА ГАЗЕЛЕЙ ХУМОМА ТАБРЕЗИ

В данной статье предпринята попытка изучить газели Хумама Табрези с точки зрения формы. В литературоведении, как отечественном, так и зарубежном, вопрос о структуре, заострении и творчестве газелей Хумама Табрези до сих пор не изучен. Изучение формальных особенностей газелей поэта, таких как количество стихов, место заглавия, структура, ритм, рифма исследуется впервые в Таджикистане. На основе полученной информации в данной статье решены такие вопросы, как окостенение газелей Хумама, музыкальное сопровождение, вес газелей, рифма в газелях. Первым вопросом, который был исследован в этом обзоре, был анализ газелей Хумама с точки зрения окостенения.

Ключевые слова: деван, Хумам, Саади, ритм, рифма, последовать, газель, структура, исследовать.

STRUCTURE OF GHAZALS BY HUMOMA TABREZI

In this article, an effort is made to study the ghazals of Humam Tabrezi in terms of form. In literary studies, both domestic and foreign, the question of structure, ossification and creativity of Humam Tabrezi's ghazals has not been studied yet. The study of the formal features of the poet's ghazals, such as the number of verses, place of title, structure, weight, rhyme, etc., is being investigated for the first time in Tajikistan. Based on the obtained information, the following issues such as the ossification of Humam's ghazals, music, the weight of ghazals, rhyme in ghazals are solved in this article. The first issue that was investigated in this summary was the analysis of Humam's ghazals in terms of ossification.

Keywords: devan, Humam, Saadi, weight, rhyme, radif, ghazal, structure, research.

Дар бораи муаллиф

*Фатулҷони Умарзода
Мудири редакцияи фарҳанги мардуми тоҷик
Энциклопедияи миллии тоҷик
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони
Неъмат Қарабоев, 17*

About the author

*Fatulozhani Umarzoda
Editor-in-chief of the department of culture of the
Tajik people
Tajik National Encyclopedia
Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nemat
Karaboev Ave., 17*

Об авторе

*Фатулҷони Умарзода
Главный редактор отдела культуры
таджикского народа
Таджикской национальной энциклопедии
Республика Таджикистан, ш. Душанбе,
пр.Немата Карабоева, 17*

УДК 339.9(575.3+55)

НАУЧНЫЕ СВЯЗИ ТАДЖИКСКОЙ ССР И ГЕРМАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1975-1991 гг.)

Турсунов Т. Х., Мухаммадиев Д. М.

*Институт изучения проблемы стран Азии и Европы НАНТ
Таджикский национальный университет*

Роль науки в формировании общества - экономики, политики, культуры велика, наглядно показывающая возможности реализации социально-политической концепции современного государства. В этом контексте анализ предпосылок формирования научным связям между народами, актуализирует сущность организации эффективной системы государственного управления, в том числе в сфере науки, и состояние научной деятельности, в целом.

В связи с этим, особое значение приобретает анализ функционирования этой сферы социальной организации общества, которая способствовала бы международному признанию Таджикистана, и эффективному развитию научных связей с развитыми странами. Это тем более важно в современном обществе, поскольку роль науки как одного из главных факторов социального прогресса продолжает неуклонно расти.

История международных научных связей Таджикистана в период существования СССР, охватывающий более семи десятилетий, и можно разделить на три этапа. Первый этап включает двадцатые и тридцатые годы прошлого столетия, второй этап начинается с середины пятидесятых годов и третьей этап включает период с 1975 года после подписания Заключительного акта Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе до распада Советского государства. Такая периодизация в основном совпадает с этапами развития международных связей научных учреждений СССР.

Необходимо отметить, что деятельность по реализации одной из первых в истории советской науки международных программ развернулась и на территории Таджикистана. Ещё в 1928 году здесь проводила работу Советско-германская экспедиция, сыгравшая определенную роль в изучении районов Северо-Западного Памира [11, с. 3].

Вместе со своими немецкими коллегами таджикские ученые приняли активное участие в составлении «Древней карты юго-восточной части Центральной Азии в рамках проекта 174 МПГС - геологические события на границах эоцена и олигоцена» и изучении «границ мела и палеогена» [12].

Традиционные многолетние литературные контакты ученых, социологов, писателей, поэтов, философов и публицистов многих европейских стран способствовали расширению и укреплению научных связей в Таджикистане в области гуманитарных наук. На наш взгляд, в исследуемый период взаимный научный интерес был обоюдным. Труды немцев и других ученых и писателей переведены на таджикский язык. В свою очередь, во многих странах, особенно в Германии, с 50-х годов активизировался процесс перевода и публикации произведений известных таджикских писателей- С.Айни, С.Улуг-заде, М.Турсун-заде, Дж. Икромии, Ф.Ниязи на европейские языки [13, с. 177].

Становящиеся традиционными научные и литературные связи стали надежной предпосылкой для дальнейшего развития и совместного исследования локальных проблем науки и культуры [12]. Этот процесс постепенно охватил всю область гуманитарных наук: историю, археологию, литературу, лингвистику, востоковедение. Таджикские ученые глубоко анализируют проблемы экономического и социально-политического развития европейских стран, особенно социально-политические предпосылки для новой истории, такие как Восточная Германия после Второй мировой войны и начало преобразований в этом регионе Европы [15].

На 3-м этапе своего становления научные связи между Советским Таджикистаном и странами Восточной Европы, в частности Германской Демократической Республикой, вступили в новое качество своего развития. В конце 1975 году научные сотрудники

Института химии им. В.И. Никитина выезжали в ГДР для изучения методики выделения и последующего исследования таких природных продуктов, как производные ацетилена растительного происхождения [15].

В 1977 году в издательстве ГДР вышла книга О. В. Добровольского «Нестационарные процессы в кометах и солнечная активность», которая в том же году была переиздана на французском языке в Марселе.

В целом успехи, достигнутые таджикскими учеными в области астрономии, внесли и вносят значительный вклад в развитие важной отрасли науки, в укрепление сотрудничества, научных связей между СССР и социалистические страны Европы.

Большой интерес вызывает выращивание хлопчатника в Таджикистане у ученых из ГДР. В 1977 году в научных учреждениях, колхозах и совхозах Таджикистана проходила почти двухмесячную стажировку аспиранты Сельскохозяйственной академии ГДР. Один из аспирантов исследовала диссертационную работу на тему «Экономическая эффективность производства тонковолокнистых сортов хлопчатника в колхозах и совхозах Вахшской долины Таджикской ССР» [8].

По вопросам организации кормления сельскохозяйственных животных, методов и путей проведения научных, научно-хозяйственных и производственных опытов, медов химического анализа образцов кормов и продуктов обмена, использования химических препаратов в кормлении животных, а также проведения совместных научно-хозяйственных опытов по кормлению крупного рогатого скота установились прочные связи и сотрудничество между учеными Таджикистана и ГДР.

Перевод и публикация произведений зарубежных писателей и поэтов положили начало взаимному духовному обогащению и способствовали углублению изучения и разработке исследовательских тем по вопросам истории, литературы и общественно-политической мысли народов Востока и социалистических стран Европы. Немецкие востоковеды из совместного исследовательского центра по изучению таджикско-персидской классической литературы отметили, что «эти произведения не могли бы быть созданы без контактов и реальной помощи таджикских ученых и специалистов» [12].

В период с 1975 года до начала 90-х годов прошлого столетия таджикские ученые неоднократно выезжали в научные учреждения стран Европы, особенно в лаборатории и вузы ГДР и других стран для проведения консультативных встреч и обмена опытом с коллегами в области изучения естественно-математических наук и для совместной подготовки к исследованию научных проблем в сферах физических, химических, биологических, сейсмологических и других наук.

Отмечается, что исследуемый Таджикистан не только догнал, но и превзошел многие страны мира по многим показателям в области экономики, народного образования, здравоохранения, культуры и науки, эти достижения способствовали развитию мировой науки в целом [9, с. 44].

Последняя четверть XX века в деятельности научных учреждений республики характеризовалась развитием и укреплением международных научных связей с научными центрами и учеными стран Европы. За это время ученые Академии наук республики Таджикистан проводят научные исследования, участвуют в международных научных конференциях, симпозиумах и школах, выступают с докладами о новых научных достижениях республики. Например, в течение 1976 - 78 гг. научные учреждения ГДР и др. посетили 40 ученых Таджикистана [14, с.86].

С 1977 года Институт зоологии и паразитологии им. Е.Н. Павловского поддерживал тесные контакты с аналогичными научными центрами Польши, Чехословакии, Румынии, Болгарии, ГДР и других стран Восточной Европы. Схожие климатические условия, флора и фауна двух регионов способствовали развитию совместных научных исследований ученых АН Таджикской ССР и ряда стран Европы в области биологических наук. В конце 1977 г., принимая во внимание важность научных исследований отечественной зоологической науки, руководство Института биологических исследований Праги и медицинского института Болгарии пригласили таджикских ученых для проведения совместных исследований в области фармакологии и общей биологии.

В соответствии с планом координации научно-исследовательской работы Академии наук Таджикской ССР на 1977 г. совместными исследованиями были заняты ученые из 4 научно-исследовательских институтов и более десяти кафедр университетов республики с

европейскими исследовательскими центрами и учеными из ГДР и др. в различных областях науки [1].

В 1979 году институтами АН Таджикской ССР в рамках многостороннего научного сотрудничества ученых стран Восточной Европы и Академии наук Таджикской ССР по проблеме «Геосинклинальный процесс и становление земной коры», Институтом геологии АН Таджикской ССР были проведены полевые работы рабочей группы под названием «Блоковое строение земной коры и роль консолидированных массивов в развитии складчатых областей», в этих полевых работах участвовали представители научных учреждений ГДР и Геологического института АН СССР» [2].

Научное сотрудничество развивалось на двусторонней основе. В 1979 году научные учреждения Таджикистана приняли 82 ученых разных отраслей науки стран Европы, свидетельствующие о высоком уровне научных связей Таджикистана со странами Европы. Из общего числа «для научной работы приезжало 41, для участия в конференциях и семинарах 24, а по линии общекультурного обмена - 19 ученых из ГДР и других социалистических стран Европы» [3].

В начале 80-х годов высокими темпами продолжали расширяться и укрепляться научные связи Таджикистан со многими странами Европы. Эти связи в основном осуществлялись в соответствии с планами АН СССР и Государственного комитета по науке и технике Совете Министров СССР. В 1983 году заведующий лабораторией Института химии АН Таджикской ССР И.А. Глухов выезжал в ГДР для исследования с профилем производства горно-металлургического комбината в городе Фраубурге, где провел консультативную работу со специалистами комбината по вопросу применения научного метода процесса хлорирования разработанного Институтом химии им. В.И. Никитина АН республики для извлечения вольфрамсодержащих отвалов комбината. В результате было принято решение о проведении совместных работ по завершению технического освоения хлорной технологии в промышленном масштабе [4].

С 14 по 22 октября 1983 года группа специалистов ГДР с ответным визитом посетила Институт химии АН Таджикской ССР, в период пребывания немецких специалистов в Институте была составлена рабочая программа по научно-техническому сотрудничеству с ГДР [5].

Научные сотрудники Института гастроэнтерологии в эти годы тесно поддерживали деловую переписку и двусторонний обмен научной информацией с ведущими гастроэнтерологическими центрами ГДР и других стран Европы. В эти годы в своих исследованиях широко использовали новейшие достижения мировой науки. Так, в Институте гастроэнтерологии начале 80-х годов была применена новейшая методика экстракорпорального шунтирования, а также внедрились фибро-дуоденоскопические методы исследования, которые в этот период нашли широкое применение в СССР. Более того, в этот период таджикскими учеными были взяты на вооружение и достижения гастроэнтерологов ГДР по применению эхографии в диагностике опухолевых поражений печени. Согласно принципу метода микрохимического анализа гомогенатов печени, в Институте гастроэнтерологии Академии наук Таджикской ССР было разработано более 20 методов микрохимического анализа печени, которые в дальнейшем использовались во многих институтах и лабораториях СССР.

Следует отметить, что в данном периоде были начаты «совместные работы таджикских астрофизиков с коллегами из ГДР по разработке аппаратуры, позволяющей точнее измерять физические параметры метеорных следов; исследования таджикских физиков и ученых из ГДР – по изучению колебательных возбуждений в кристаллах методом лазерной спектроскопии комбинационного рассеяния света [7].

В конце 80-х годов в Институте географии Академии наук СССР было проведено специальное исследование «Глобальные проблемы и география», которое включало в себя разработку методологического подхода к предмету, совместное рассмотрение всех глобальных проблем и определение места географии в изучении опасных глобальных явлений, тенденции, а также поиск методов и решений.

Исходя из этого, таджикские ученые совместно с научными институтами Восточной Германии определили наиболее важные аспекты глобальных проблем: проблемы войны и мира; экологические проблемы; проблемы, не связанные с ресурсами; проблемы мирового океана [6].

Но именно в этот период, в годы «перестройки», внешняя политика СССР претерпела серьезные изменения, которые привели к снижению темпов экономического роста и экономической стагнации в конце 1980-х годов, а также произошли серьезные изменения в отношениях между Советским Союзом и социалистическими странами Европы. В 1988-1989 годах начался поспешный вывод советских войск с территории этих государств [10]. Лидеры этих стран, лишённые поддержки Советского Союза, не смогли противостоять растущему недовольству. В 1989 году в Восточной Германии и других странах Европы прошли масштабные демонстрации оппозиции за восстановление демократических свобод. Прежний режим в некоторых европейских странах рухнул. Свержение социалистического правительства в этих странах произошло мирным путем, и эти события стали называть «Бархатной революцией». Почти во всех этих странах у власти находятся противники. Начали создаваться демократические органы власти, начался переход к рыночной экономике и приватизация предприятий. Во многих странах это привело к ухудшению экономической ситуации.

Политика «невмешательства», принятая руководством Советского Союза в этот период, нарушала стратегический баланс в Европе и укрепление НАТО [11]. Отказ восточноевропейских стран от социалистической модели развития привел к распаду СЭВ и ОВД в 1991 году. Советский Союз потерял своих традиционных стратегических партнеров. Его влияние в Европе и мире в целом ослабевало. Биполярная модель мира (Восток и Запад) исчезала, а политическая карта Европы менялась. Воссоединение Германии в 1990 году можно рассматривать как серьезный политический просчет и уступки Западу со стороны Советского Союза. Еще в 1989-1989 годах была разрушена Берлинская стена. Наконец, в 3 ноября 1990 г. произошло официальное объединение Западной и Восточной Германии. [16].

После распада СССР и обретения независимости Таджикистана и объединения ГДР и ФРГ дипломатические и научные отношения между Республикой Таджикистан и ФРГ были восстановлены и продолжают по сей день [17].

Следует отметить, что наука играет важную роль в ходе истории и цивилизации. Технический прогресс в XX веке, который принес новое качество жизни в развитые страны Запада и Востока, основан на применении научных достижений. Наука затрагивает не только сферу производства, но и многие другие сферы человеческой деятельности, начинает регулировать их, перестраивая их средства и методы.

Таким образом, можно сделать вывод, что в процессе установления контактов между таджикскими учеными и восточногерманскими учеными и дальнейшего развития сотрудничества на первый план были выдвинуты научные вопросы по проблеме расширения и другие вопросы, которые в первую очередь представляли интерес для обеих сторон. Среди этих проблем большое значение имели достижения таджикских ученых в области сейсмологии, геологии, астрофизики и других областях естественных и технических наук. Страны, природные и климатические условия которых совпадают с условиями Таджикистана, могут эффективно их использовать.

Научные контакты между учеными и восточногерманскими учеными в период обучения были очень полезными и эффективными и носили многосторонний характер. Практически не было такой научной области, в которой не были бы установлены максимально возможные научные связи. Таджикская ССР воспользовалась этой возможностью для установления научных контактов с европейскими учеными и научно-исследовательскими институтами, в частности с Восточной Германией, и внесла свой вклад в решение глобальных проблем в мире.

Литература

1. Архив Академии Наук Таджикской ССР. Ф.1. оп. 9. д. 18. л.15.
2. Архив Академии Наук Таджикской ССР. Ф.1. оп. 9. д. 18. л.16.
3. Архив Академии Наук Таджикской ССР. Ф.1. оп.32. д. 18. л.17.
4. Архив Академии Наук Таджикской ССР. Ф.1. оп.9. д. 18. л.18.
5. Архив Академии Наук Таджикской ССР. Ф.1. оп.9. д. 18. л.20.
6. Архив Академии Наук Таджикской ССР. Ф.1. оп.9. д. 18. л.21.
7. Архив Академии Наук Таджикской ССР. Ф.1. оп.9. д. 18. л.22.
8. Архив Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан, Информация об иностранных делегациях, посетивших в Таджикской ССР в 1977 г.
9. Вестник Академии наук СССР. 1975 г., № 5. - С. 44.
10. Газета «Правда», 1990, февраль.
11. Дорофеев И.Г. На заоблачных высотах. - М., 1976. - С. 3.

12. Иброхимов М. Научные связи Таджикистана с зарубежными странами (60-80-е годы XX в.). Автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора исторических наук. Душанбе, 2006. [электронный ресурс] URL: <https://cheloveknauka.com/nauchnye-svyazi-tadzhikistana-s-zarubezhnyimi-stranami#2> (дата обращения: 6.06.2024).
13. Иброхимов М. Плоды дружбы и сотрудничества. - С. 177.
14. Итоги отчетов Академии Наук Таджикской ССР за 1975-80-х годов. - С.86.
15. Коммунист Таджикистана, - 1979, 4 ноября.
16. Конец великого раскола: как 30 лет назад воссоединились ГДР и ФРГ [электронный ресурс] URL: <https://mir24.tv/articles/16428208/konec-velikogo-raskola-kak-30-let-nazad-vossoedinilis-gdr-i-frg> (дата обращения: 4.06.2024).
17. Отношения Таджикистана с Германией [электронный ресурс] URL: <https://mfa.tj/ru/berlin/view/180/otnosheniya-tadzhikistana-s-germaniei> (дата обращения: 5.06.2024).

НАУЧНЫЕ СВЯЗИ ТАДЖИКСКОЙ ССР И ГЕРМАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ (1975-1991 гг.)

Учитывая научное и историческое значение, в статье исследуются научные связи между Советским Таджикистаном и Германской Демократической Республикой в последней четверти XX века. Известно, что на протяжении всей истории и цивилизации наука играла и продолжает играть ключевую роль в развитии и расширении народов и наций, в различных сферах их жизни. Особое место в этом процессе занимает научная коммуникация. Потому что обмен опытом отечественных и зарубежных учёных приводит к открытию новых научных тайн и достижению новых значимых научных результатов. Наука вносит изменения не только в сферу производства, но и влияет на многие другие сферы человеческой деятельности, начинает их регулировать, перестраивает их средства и методы. Хотя во время существования СССР научные связи Советского Таджикистана были ограничены из-за отсутствия его независимости, научное сотрудничество между таджикскими учеными и учеными других стран, в том числе и немецкими, постоянно развивалось, и полученные научные результаты учеными в результате научного обмена, применялись в производстве. В результате анализа мы пришли к выводу, что в результате сотрудничества таджиков, таджикстанцев и немцев развитие наук сейсмологии, геологии, астрофизики, истории и литературы стало значимым и эффективным, а произошли новые научные открытия, сыгравшие действенную роль в становлении человеческой жизни.

Ключевые слова: Таджикская ССР, Германская Демократическая Республика, отношения, наука, расширение, результат.

АЛОҚАҶОИ ИЛМИИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ДЕМОКРАТИИ ГЕРМАНИЯ (с. 1975-1991)

Бо назардошти аҳаммияти илмиву таърихӣ дар мақола алоқаҳои илмии Тоҷикистони Шӯравӣ ва Ҷумҳурии Демократии Германия дар марҳилаи чоряки охири асри XX мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Чуноне, маълум аст дар тӯли таъриху тамаддун илм дар рушд ва густариши халқу миллатҳо нақши калидӣ бозидааст ва мебозад. Дар ин раванд алоқаҳои илмӣ ҷойгоҳи маҳуси худро доранд. Зеро табодули таҷрибаи олимони дохилӣ бо хориҷӣ ба кашфи асрори нави илмӣ ва ба натиҷаҳои нави назарраси илмӣ ноил гардидан сабаб мешавад. Илм на танҳо дар соҳаи истеҳсолот дигаргуниҳо ба амал меоварад, балки ба бисёр соҳаҳои дигари фаъолияти инсон ҳам таъсир мерасонад, ба танзими онҳо шуруъ мекунад, воситаи усулҳои онҳоро аз нав месозад. Гарчанде, дар замони мавҷидияти СССР алоқаҳои илмии Тоҷикистони Шӯравӣ бо назардошти мустақил набудан маҳдуд буд, ҳамкориҳои илмии олимони тоҷик ва дигар халқҳо, аз ҷумла олимони немис пайваста ру ба инкишоф буда, натиҷаҳои бадастовардаи илмии олимони дигар натиҷаи табодули илмӣ дар истеҳсолот татбиқ карда мешуд. Дар натиҷаи таҳлил ба хулоса омадем, ки дар натиҷаи ҳамкориҳо байни олимони тоҷик тоҷикистонӣ ва немис инкишофи илмҳои сейсмология, геология, астрофизика, таъриху адабиёт ва назаррасу натиҷабахш гардиданд ва кашфиётҳои нави илмӣ, ки дар ташаккули ҳаёти инсон нақши муассир дошт, рӯйи кор омаданд.

Калидвожаҳо: ҶШС Тоҷикистон, Ҷумҳурии Демократии Германия, алоқаҳо, илм, густариш, натиҷа.

SCIENTIFIC RELATIONSHIPS OF THE TAJIK SSR AND THE GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC (1975-1991)

Taking into account the scientific and historical significance, the article explores the scientific ties between Soviet Tajikistan and the German Democratic Republic in the last quarter of the twentieth century. It is known that throughout history and civilisation, science has played and continues to play a key role in the development and expansion of peoples and nations, in various spheres of their lives. Scientific communication occupies a special place in this process. Because the exchange of experience of domestic and foreign scientists leads to the discovery of new scientific mysteries and the achievement of new significant scientific results. Science brings changes not only in the sphere of production, but also influences many other spheres of human activity, begins to regulate them, restructures their means and methods. Although during

the existence of the USSR scientific relations of Soviet Tajikistan were limited due to the lack of its independence, scientific co-operation between Tajik scientists and scientists of other countries, including German scientists, was constantly developing, and the scientific results obtained by scientists as a result of scientific exchange, were applied in production. As a result of the analysis, we concluded that as a result of cooperation between Tajiks, Tajikistanis and Germans, the development of the sciences of seismology, geology, astrophysics, history and literature became significant and effective, and new scientific discoveries took place, which played an effective role in the formation of human life.

Keywords: Tajik SSR, German Democratic Republic, relations, science, expansion, result.

Об авторах

Турсунов Турсунмурод Худоймуродович
Доктор исторических наук, профессор,
главный научный сотрудник
Институт изучения проблемы стран Азии и
Европы НАНТ
734025, Республика Таджикистан, Душанбе,
проспект Рудаки, 33
E-mail: tursunov-murod@mail.ru

Мухаммадиев Дилшод Махмадалиевич
Соискатель научно-исследовательский
институт
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки 17
E-mail: dilshod.muhammadiev@mail.ru

Дар бораи муаллифон

Турсунов Турсунмурод Худоймуродович
Доктори илмҳои таърих, профессор, ходими
калони илмӣ
Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупои АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 33
E-mail: tursunov-murod@mail.ru

Муҳаммадиев Дилшод Маҳмадалиевич
Унвонҷӯи институти илмӣ-таҳқиқотӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: dilshod.muhammadiev@mail.ru

About the authors

Tursunov Tursunmurod Khudoymurodovich
Doctor of Historical Sciences, Professor
Institute for the Study of Problems of Asian and
European Countries NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33
Rudaki Ave.
E-mail: tursunov-murod@mail.ru

Muhammadiev Dilshod Mahmadalievich
Applicant of the Research Institute
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
ave. 17
E-mail: dilshod.muhammadiev@mail.ru

НУФУЗИ ОИНИ МЕХРПАРАСТӢ ДАР АВРУПОИ БОСТОН

Шаринов Ҷ. С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Меҳрпарастӣ аз ҷумлаи куҳантарин оинҳои аҳди бостонии тозардуштии ниёкони тоҷикон – ориёӣҳо маҳсуб меёфт, ки бо мазмуну муҳтаво ва таълимоти фалсафии худ нуфузи ҷаҳонӣ пайдо карда буд. Он натиҷаву нишондиҳандаи мафкура ва ҷаҳонбинии мукаммали ориёӣҳо буд, ки дар аҳди бостон на танҳо дар манотиқи Варазруд Эрон, балки дар Шарқи Наздик, Осиёи Хурд, шимолу шарқи Африқо ва Аврупо интишор гардид. Аз таҳлилу омӯзиши манбаъҳои муътамади таърихӣ ва осори муҳаққиқони ватаниву хоричӣ бармеояд, ки яке аз марҳилаҳои асосии густариши оини меҳрпарастӣ ба аҳди императории Ҳахоманишиён ва юнону мақдуниҳо рост меояд. Дар ин хусус метавон аз ахбору маълумоти донишмандони аҳди бостон мисол овард. Муаррих ва ҷуғрофидони юнонӣ Страбон, ки дар интиҳои ҳазораи аввали пеш аз милод дар Каппадокия ба сар бурдааст, ин ҷашро митракана номида, хотирасон намудааст, ки шоҳи Арманистон ҳар сола дар рӯзи ин ҷашн ба шоҳаншоҳи ҳахоманишӣ 20 ҳазор тоӣ ё кураасп тӯхфа равон менамуд [14, с. 499].

Аз ахбори муаррихони аҳди бостон бармеояд, ки шоҳони ҳахоманишӣ дар радифи тавсеаи сиёсати худ, ҳамчунин дар паҳн гардидани яке аз унсурҳои ғановатманди фарҳанги ниёкони хеш муосидат намуда, онро дар сатҳи расмӣ таҷлил мекарданд.

Бино ба ақидаи И.М. Дяконов дар асрҳои VI-IV то м. дар худуди Мод истифодаи васеи номҳо бо таркиби Митра мавҷуд буда, дар асрҳои IX-VI то м. бошад номҳое, ки эътиқод ба Ахуромаздоро нишон медиҳад, бештар истифода мешудааст [5, с. 373]. Ҳамчунин, бояд гуфт, ки дар Бобул Калда ва Осиёи Хурд пайравон аз Меҳр худои бузург ба вучуд оварда, дар атрофии ӯ суннатҳои дини алоҳидаро танзим менамуданд ва маросимҳои фаровони қурбонӣ анҷом дода, вазифаҳои Ахуромаздоро низ ба ӯ вогузор намуда буданд.

Страбон, ки дар сарзамини ориёӣҳо солҳои тӯлонӣ ба сар бурдааст, аз махсусияти фарҳанги ин халқӣ тамаддунофар ёдовар шуда навиштааст, ки «Расму суннатҳои форсӣ дар миёни ин халқҳо (ориёӣ), модҳо ва бисёр халқҳои дигар якранг аст... Онҳо Гелиосро, ситоиш карда ӯро Мифра (Митра) меноманд, ҳамчунин Селена ва Афродитаро (Анахито). Аз он баъд оташ, замин, бодҳо ва обро (ситоиш мекунанд)». Ӯ анъанаҳои муғонро дар даврони худ дар Каппадокия (Осиёи Хурд) батафсил баён намуда, ибраз менамояд, ки ин ҳама расму оинҳоро бо ҷашми худ дидааст [14, с. 680].

Ахбори муаррихону донишмандони аҳди бостон бар он далолат медиҳад, ки дар тафаккури эътиқодии мардуми ин минтақа худои Митра ҷойгоҳи муҳим доштааст. Аз натиҷаи таҳқиқоти олимони муосир бармеояд, ки меҳрпарастӣ то Аврупо доман густурда буд. Ба ақидаи муҳаққиқи асри XIX-и рус В.П. Максудов, Меҳр дар Рум тамоми вазифаҳои Ахуромаздоро ба дӯши худ гирифта буд. Меҳрро чун офарандаи ҷаҳон, офтоб, сарчашмаи зиндагӣ ва поку беолоиш мавриди парастии қарор медоданд. Вобаста ба ин М. Баҳор зикр менамояд, ки ин оин дар Эрон бештар тобиши зурвонпарастӣ гирифта, дар Аврупо бо ҷанбаҳои наваш бо номи меҳрпарастӣ ва ё митроизм шуҳратёб гардид [2, с. 15-56].

Дар робита ба ин Эмомалӣ Раҳмон ибраз менамояд, ки дар оини Меҳр Зурвон (дар Авесто, Зрвана акарена-замони бекарон) худои бузург ба шумор мерафт. Пайравони худои Меҳр Ахуромаздоро мавриди ситоиш қарор дода, барои дур намудани шарри Аҳриман қурбонӣ мекарданд. Дар дини мазкур Меҳр, ки мазҳари равшанӣ буд, дар миёни бихишти Ахуромаздо ва дӯзахи Аҳриман қарор дошт. Бино бар ин, ба ӯ бо номи Меҳри миёнарав, Меҳри восита ва Меҳри миёнҷӣ мурочиат менамуданд. Дар Авесто низ дорои чунин хосият буда, нерӯи воситае миёни Худои Бузурги диданашаванда ва мардуми медонистанд [13, с. 235].

Мувофиқ бар нишондоди олимони он то соли 68 милодӣ ба мамлакатҳои Аврупои марказӣ роҳ ёфта, дар соли 107 тамоми нимҷазираи Балканро фаро гирифт [9, с. 97]. Дар хусуси паҳншавӣ ва мақоми дини меҳрпарастӣ Э. Ренан зикр намудааст, ки мабодо омил ё сабабе ба амал омада, дини масеҳиро бозмедошт, дар ҳар ҳолат ҷаҳон аз оини Меҳрпарастӣ буд [12, с. 406]. Бо ин метавон гуфт, ки ташаккули ҷаҳонбинию тафаккури хосаи ориёитаборҳо буд, ки чунин як идеологияи пешқадами дар замони хеш вучуд беназирро офариданд, ки минбаъд ба тамоми Аврупои Осиё ва Африқо роҳ ёфт.

Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчунин мазмун ва муҳтавои дини Меҳрро дар асоси мадракҳои таърихӣ ва ақоиди олимони мухталиф мавриди баррасӣ қарор дода, зикр менамояд, ки дар ин дин ба сифати офарандаи ҷаҳон Меҳр шинохта шуда, ҳамчун нерӯи асосии мубориза ба қувваҳои бадӣ - бо сарвари Аҳриман мебошад.

Махсусиятҳои оини Меҳр боис шуда буд, ки ситоиши ӯ на танҳо дар байни мардумони эронӣ, балки дар миёни табақаҳои иҷтимоии Осиёи Ғарбӣ ва империяи Рум густариш ёфта, деҳқонон, сарбозон, ҳунармандон ва ҳатто подшоҳонро пайрави худ намояд. Ҳар яке аз табақаҳо мувофиқи мавқӣ иҷтимоияш ба ин ё он хусусияти ҳудои Меҳр таъсия менамуд [7, с. 285 - 286].

Бино ба ақидаи В.П. Максудов пайравони оини Меҳр дар рӯҳияи диловарӣ, нотарсӣ ва ҷанговарӣ тарбия мешуданд. Онҳо чунин тахмин менамуданд, ки танҳо бо тариқи муборизаи оштинопазир бо қувваҳои аҳриманӣ метавон ба ғалабаи ниҳой расид. Маҳз ҳамин хосияти оини меҳрпарастӣ миёни сарбозон ва ҷанговарони империяи Рум таъсири бештар пайдо намуда буд [11, с. 391-392].

Дар робита ба масъалаи маросимҳои динии пайравони митроизм Эмомалӣ Раҳмон тазаккур медиҳад, ки дар онҳо танҳо мардоне ширкат карда метавонистанд, ки ба синни балоғат расида бошанд. Занон дар маросимҳои меҳрпарастӣ ҳаққи ширкат кардан надоштанд. Дар байни пайравони Меҳр, мақоми иҷтимоӣ ва сарвату боигарӣ аҳамият надошт ва ҳамагӣ якдигарро «бародар» меҳонданд. Вале сарварон ва пешвоёни дин аз эҳтиром ва ситоиши зиёд бархурдор буданд [13, с. 235].

Бояд гуфт, ки маросимҳои тоату ибодат ба Меҳр бештар дар ғорҳои табиӣ сурат мегирифт. Болои ибодатгоҳро бо ситораҳо ва манзараҳои мухталифи осмонӣ зебу зиннат медоданд. Яке аз шартҳои асосии асоси пайравони Меҳр покии ҷисму рӯҳ буд, бо дарназардошти ҳамин дар дохил ё наздики маъбад ҳатман бояд оби равон мегузашт. Аз сабаби он, ки дар шаҳрҳо, ғорҳои табиӣ вучуд надоштанд, монанд ба ғорҳо дар зерзаминҳо бино сохта мешуд. Ба ақидаи М. Баҳор меҳрпарастон тавассути зинаҳои тӯлонӣ ба маъбад дохил мешуданд. Зинаҳо то он хонае мерасид, ки он ҷо пайравонро ба маросими динӣ омода менамуданд. Маҳз аз ҳамон ҷо ба толори асосии маъбад ворид мегардиданд. Сақфи маъбадро мисли осмони шабонгоҳ зиннат мебахшиданд [1, с. 32-33].

Мувофиқи назари донишмандон нахустин маҳалҳое, ки оини меҳрпарастӣ дар онҳо паҳн шуда буд, Калда, Бобул ва Арманистон ба шумор мерафт. Ӯ зикр менамояд, ки дар ин минтақа Меҳр ҷои Баал - ҳудои Осмон ва Шамаш ҳудои Хуршедро гирифт. Ҳамчунин, дар харобаҳои маъбади зардуштие воқеъ дар наздикии шаҳри Порса, катибаҳое ба забони юнонӣ навишташуда ёфт шудааст, ки дар он Аҳуромаздо, Меҳр ва Анахито бо номҳои юнонии Зевс, Аполлон ва Афина зикр мешаванд.

Маълумоти А. Кристенсен низ шаҳодат аз он медиҳад, ки ҳудоёни бобули ва юнониро бо ҳудоёни ориёӣ иваз карда буданд. Аҳуромаздо бо Баал, Меҳр бо Шамаш, Анахито бо Иштар яке доништа шуда буданд [8, с. 56].

Оини меҳрпарастӣ то дараҷае дар сарзминҳои юнонишин паҳн гардида буд, ки ҷойгоҳи муғҳо нисбат ба рӯҳониёни маҳаллӣ таҳким ёфта, ба имтиёзхое соҳиб шуданд, ки метавонистанд нуфузи муғҳои маҳаллиро маҳдуд намоянд. Минтақаҳое чун Бобул, Калда ва Арманистон ба ҷойгоҳи густариши дини меҳрпарастӣ табдил ёфт. Ҳамчунин, меҳрпарастӣ дар Байнаннаҳрайнро паҳн шуда, минбаъд дар Фригия, Галатия ва саросари Осиёи Хурд интишор ёфт. Бино ба ақидаи Эмомалӣ Раҳмон аз байн рафтани империяи Ҳахоманишиён сабаби боз ҳам густариш ёфтани оини меҳрпарастӣ гардид. Ӯ омилро дар сиёсати Искандари Мақдунӣ мебинад, ки ҳангоми забти сарзамини ориёӣҳо ба дини нерӯманди маздоясно рӯ ба рӯ мегардад. Искандар китобҳои муқаддаси оини маздоясноро оташ зада, ба муқобили он мубориза оғоз кард [13, с. 236].

Донишманди аврупоӣ Ф. Куман низ тазаккур додааст, ки сиёсати Искандарро дар муносибат ба дини маздоясно сарлашкарони юнонӣ, ки қариб 200 сол дар Осиё фармонфармой намуданд идома дода, дар Шарқ аз дини буддой ва дар Ғарб аз дини меҳрпарастӣ ҷонибдорӣ мекарданд [13, с. 237].

Таҳлили таҷрибаи таърихи аҳди бостони ниёкони тоҷикон нишон медиҳад, ки Искандар аз ҷумлаи аҷнабиёне буд, ки ҷиҳати заиф намудани мафкураи мардумони эронӣ, қабл аз ҳама даст нобуд сохтани арзишҳои фарҳангӣ зад. Сузонидани китоби Авесто, ки дар радифи осори динӣ будан, ҳамчунин донишномаи мардумони эронӣ буд, аз ҷумлаи он тадбирҳои Искандар дар роҳи аз байн бурдани нуфузи фитрии ориёӣҳо ба шумор мерафт.

Эмомалӣ Раҳмон дар асоси натиҷаи таҳқиқоти муҳаққиқон таъкид намудааст, ки сулолаҳои ҳуқумрони юнонтабори Понт, Каппадокия, Арманистон, Коммаген ва ғайра

гузаштаи худро бо Ҳахоманишиён пайваста, аз лиҳози фарҳанг, ахлоқ, маросим ва одоб бо ориёимаобӣ ифтихор менамуданд [13, с. 236].

Ба ақидаи Франс Куман онҳо аз парастии ва эҳтироми эзидону худоёни куҳани ориёӣ як навъ эҳсосу ғурури ашрофӣ намуда, тавассути ин худро ба наҷоди ориёӣ мепайвастанд. Маҳз мазмуну муҳтаво ва фалсафаи гановатманди ин оини бунёдгузаштаи ниёкони тоҷикон буд, ки он дар минтақаҳои тамаддуние чун Осиёи Хурд, Шарқи Наздик ва ҷанубу шарқии Аврупо паҳн гардида, дар муддати кӯтоҳ пайравони зиёде пайдо кард. Сабаби бештар мароқ зоҳир намудани Эмомалӣ Раҳмон ҳам ба масъалаи мазкур маҳз инъикоси мафкураи таъсирасони мардумони эронӣ ба фарҳангу тамаддуни башарӣ аст, ки оини меҳрпарастӣ яке аз далелҳои он аст.

Бояд гуфт, ки куҳантарин далел дар хусуси оини меҳрпарастӣ маҳз ҳамон паймонномаи соли 1380 то м. мебошад, ки дар Осиёи Хурд пайдо шуда, дар байни подшоҳи Хетҳо – Суппилулиум ва подшоҳи сарзамини Митронӣ Маттиваза баста шудааст. Дар паймони мазкур аввалин бор номи худовандони Митра ва Варуна, Индра ва Насатя инъикос шуда, умумияту муштарақоти ҳар ду ба давраи ҳиндуориёӣ ишора менамояд [4, с. 71].

Оид ба сарнавишти минбаъдаи дини меҳрпарастӣ дар сарзаминҳои ғайриориёӣ Эмомалӣ Раҳмон ҳам ба мисли муҳаққиқони ватанию хоричӣ маълумоти саҳеҳу мушаххас намодааст. Вале ӯ забт гардидани ин минтақаҳоро аз ҷониби шоҳони ҳахоманишӣ падидаи муҳим дар роҳи паҳн гардидани фарҳанги ориёӣ, махсусан дини оини меҳрпарастӣ арзёбӣ намудааст. Воқеан сиёсати кишваркушоии шоҳаншоҳони ҳахоманишӣ на танҳо нуфузи сиёсӣ, балки нуфузи фарҳангии мардумони эрониро дар саросари ҷаҳон тавсеа бахшид. Новобаста аз шикасти ҳахоманишиён ва ба қудрат расидани сулолаҳои аҷнабӣ арзишҳои маънавии ниёкони тоҷикон на танҳо аз байн нарафт, балки боз ҳам дар натиҷаи бартарӣ бар унсурҳои фарҳангӣ аҷнабӣ густариш ёфт. Ин густаришҳои фарҳанги ориёӣ дар оини меҳрпарастӣ собит гардид. Омезиши фарҳанги ориёӣ бо фарҳанги юнонӣ боиси боз ҳам ғани гардидани тамаддуни минтақа шуд. Дар ин хусус Артур Кристенсен чунин иброз медорад: «Асотирӣ ориёӣ, бобулӣ ва юнонӣ бо ҳам даромехта, ашхоси афсонаҳои шарқӣ дар либоси худоёни юнонӣ пинҳон гашт. Эътиқод ба ду олами ҷудо аз якдигар, яке олами некӣ ва дигар бадӣ ё олами нуру зулмат ва эътиқод ба бихишту дӯзах, рӯзи ҳисоби растохези ҷаҳон, эътиқод ба робитаи тому пайванди ом мобайни афроди инсон ва қувваҳои малакутӣ, ҳамаи ин мӯътақидот, ки махсуси дини маздоии ориёӣ буд, дохили афкори динии Осиёи Сағир шуд» [8, с. 59].

Дар ҳоле, ки оини меҳрпарастӣ дар Аврупо паҳн гардид, аксаран Митраро ҳамчун гавҳари оташ, гурӯҳи дигар ҳамчун хуршед, гурӯҳи сеюм ҳамчун худованди ростию дурустӣ қабул намуданд.

Масъалаи асосӣ, ки диққати Эмомалӣ Раҳмонро бештар ҷалб сароғози интишор ёфтани оини меҳрпарастӣ дар ин минтақа мебошад. Ӯ дар робита ба ин менависад, ки новобаста аз он, ки дар тӯли зиёда аз се садаи мелодӣ меҳрпарастӣ Аврупоро тасхир намуда буд, вале оғози шаклирии нуфузи он дар ин минтақа мушаххас нест. Тибқи маълумоти яке аз фарҳангҳои маъмули Русия, ки дар ибтидои асри XX ба нашр расидааст, оини Меҳр дар асрҳои III-I то м. дар империяи Рум интишор гардид [10, с. 584].

Муҳаққиқи диншиноси рус Л.С. Василев бар он назар аст, ки дини меҳрпарастӣ ба Аврупо дар асрҳои охири ҳазораи I то м. нуфуз пайдо намуд [3, с. 64].

Эмомалӣ Раҳмон менависад, ки «Яке аз омилҳои дигари густариши оини Меҳр дар Аврупо ҷангҳои ҳамешагии империяи Ашкониён ва Византия бо Рум ва фатҳи иёлатҳои шарқӣ аз ҷониби Рум мебошад. Масалан, дар давраи подшоҳии Тибериус (14–38) вилояти Катпатука ба Рум даромад. Дар давраи қайсарии Нерон (54–68) қисмаҳои ғарбии Понт то соҳили баҳри Сиёҳ ба худуди Рим ворид гардид» [13, с. 239].

Ба ақидаи А. Қадёнӣ меҳрпарастӣ, ки ормонҳои дӯстӣ, баробарӣ, бародарӣ, ростӣ ва дурустӣ ва дигар арзишҳои муҳимро фаро мегирифт, дар манотиқи Аврупо бо суръати баланд паҳн гардид. Дар соли 68 мелодӣ он ба Аврупои марказӣ ворид шуда, дар соли 107 мамлакатҳои шимолӣ нимҷазираи Балканро фаро гирифт [9, с. 97].

Ҳамин тавр, дар таърих ба натиҷаи таҳлили таҳқиқоти муҳаққиқон ва осори Эмомалӣ Раҳмон метавон гуфт, ки оини меҳрпарастӣ бо тамоми розу ниёзи хеш дар сарзаминҳои ғайриориёӣ, махсусан Аврупо ба тариқи васеъ паҳн гардида, то пайдоиш ва пуштибонии дини насронӣ аз ҷониби императорони Рум мақоми устувор дошт. Ҳақ бар ҷониби муаррихи фаронсавӣ Э. Ренан (1823–1892) буд, ки навиштааст: «агар сабабу ҳодисае рӯй дода, исавиятро бозмедошт, дар ҳар ҳолат ҷаҳон аз оини Меҳр буд» [12, с. 10].

Дар маҷмуъ Эмомалӣ Раҳмон дар таърих ба осори муаррихон се омилҳои интишори

меҳрпарастиро дар Аврупо нишон додааст: сиёсати императорони Рум ба хотири забти заминҳои нав дар Шарқ ва дар тобеият нигоҳ доштани халқҳои гуногуни худуди васеи империя, муҷоҳиратҳои мухталиф, дар миқёси васеъ ба роҳ мондани тичорат ва муносибатҳои молиқӣ пулӣ ва истифодаи васеи артиш дар саросари минтақаи густурдаи давлат, ки дар худуди қитъаҳои Осиё ва Аврупо қарор дошт [13, с. 240].

Дар тақя ба маълумоти муаррихон бояд ибраз намуд, ки Меҳр дар Аврупо рисолати Ахуромаздо ва унсурҳои маънавии оини маздаясноро дар худ инъикос намуда, принципҳои муҳими онро ба дини нави ташаккулёфта – масеҳӣ интиқол дод. Арконе ба мисли офариниши ҷаҳон, сарнавишти инсон, бихишти дӯзах, подошу азоби ухравӣ, табақоти зерину забарини осмон, дӯзах – макони Аҳриман, мабдаи ҷаҳон, тӯфони сангин, поёни ҷаҳон, оташсӯзии ҳавлноқ, растохез, доварӣ, навшавии ҷаҳон, ақидаи миёнавии (восита) байни инсон ва худованд, ки яке аз номҳои Меҳр дар Авестост, мақоми паёмбар ва расул, рӯшноӣ ё ҳолаи атрофи сари Исои Масеҳ, ҳаммонандии меҳроба ва калисо ва ғайра аз ҷумлаи онҳоест, ки оини навпардозии насронӣ аз дини меҳрпарастӣ ба орият гирифтааст. Таъсири оини меҳрпарастиро ба дини масеҳӣ бо мисолҳои мушаххасу мухталиф тамоми манбаъҳои инъикос намудаанд.

Хулоса, оини меҳрпарастӣ то асри V дар манотиқи мухталифи Аврупо арзи вучуд карда, дар натиҷаи муборизаи шадид бо калисои насронӣ нопадид гардид. Оид ба ин оини пурразму рози аҳди бостонӣ ба Эмомалӣ Раҳмон муяссар гардидааст, ки дар асоси таҳлилу баррасии мушаххаси осори муҳаққиқони касбӣ ва манбаъҳои таърихӣ хулосаи амиқу дуруст барорад.

Адабиёт

1. Баҳор, М. *Аз устура то таърих* [Матн] / М. Баҳор. – Теҳрон, 1381. – С. 32-33.
2. Баҳор, М. *Пажӯҳише дар асотири Эрон* [Матн] / М. Баҳор. – Теҳрон, 1362. – С. 15-56.
3. Васильев, Л.С. *История религии Востока* [Текст] / Л. С. Васильев. – М., 1983. – С. 64.
4. Гиришман, Р. *Эрон аз оғоз то ислом* [Матн] / Р. Гиришман. – Теҳрон, 1383. – С. 71.
5. Дьяконов, И.М. *История Мидии от древнейших времен до конца IV в. до н.э* [Текст] / И.М. Дьяконов. – М.: -Л.: 1956. – С. 373
6. Дьяконов М.М. *Очерки истории древнего Ирана* / М.М. Дьяконов. – М., 1961. – 452 с.
7. *История древнего мира* [Матн]. – М., 1981. – С. 285-286.
8. Кристенсен, А. *Эрон дар замони Сосониён* [Текст] / А. Кристенсен. – Душанбе: Ирфон, 1989. – С. 56.
9. Қадиевӣ, А. *Таърихи адён ва мазоҳиб дар Эрон* [Матн] / А. Қадиевӣ. – Теҳрон, 1352. – С. 97.
10. *Малый энциклопедический словарь* [Текст]. – Санкт-Петербург, 1906. – С. 584.
11. Махсүтов, В.П. *История древнего Востока* [Текст] / В.П. Махсүтов. – Санкт-Петербург: Бережливость, 1905. – С. 391-392.
12. Пурдовуд. *Яитҳо* [Матн] / Пурдовуд. Ҷ.1. – Теҳрон, 1377. – С. 406.
13. Раҳмонов, Э. *Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ* [Матн] / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 375 с.
14. Страбон. *География* [Текст] / Страбон. – М., 1994. – С. 499.
15. Умарзода И. *Таърихи тамаддуни ориён* [Матн] / И. Умарзода. – Душанбе, 2006. – 558 с.

НУФУЗИ ОИНИ МЕҲРПАРАСТӢ ДАР АВРУПОИ БОСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар асоси манбаъҳои таърихӣ ва натиҷаи таҳқиқоти муҳаққиқони ватанию хоричӣ оид ба мақоми оини митрой дар Аврупо маълумот додааст. Аз таҳлили маводди дастрасшуда бармеояд, ки оини меҳрпарастӣ, ки дар сарзамини Осиёи Марказӣ ба вучуд омада буд, минбаъд дар доираи тамаддун ва фарҳанги мардумони ориёӣ то ба Аврупо паҳн гардид. Мазмуну муҳтавои ғании ин оини аҳди бостонии ниёкони тоҷикон боис гардида буд, ки доираи густариши он минбаъд васеъ гардад. Он натиҷаву нишондиҳандаи мафкура ва ҷаҳонбинии мукаммали ориёӣ буд, ки дар аҳди бостон на танҳо дар манотиқи Варазруду Эрон, балки дар Шарқи Наздик, Осиёи Хурд, шимолу шарқи Африқо ва Аврупо интишор гардид. Аз таҳлилу омӯзиши манбаъҳои муътамади таърихӣ ва осори муҳаққиқони ватаниву хоричӣ бармеояд, ки яке аз марҳилаҳои асосии густариши оини меҳрпарастӣ ба аҳди императории Ҳахоманишиён ва юнону мақдуноҳо рост меояд. Дар тақя ба маълумоти муаррихон бояд ибраз намуд, ки Меҳр дар Аврупо рисолати Ахуромаздо ва унсурҳои маънавии оини маздаясноро дар худ инъикос намуда, принципҳои муҳими онро ба дини нави ташаккулёфта – масеҳӣ интиқол дод. Арконе ба мисли офариниши ҷаҳон, сарнавишти инсон, бихишти дӯзах, подошу азоби ухравӣ, табақоти зерину забарини осмон, дӯзах – макони Аҳриман, мабдаи ҷаҳон, тӯфони сангин, поёни ҷаҳон, оташсӯзии ҳавлноқ, растохез, доварӣ, навшавии ҷаҳон, ақидаи миёнавии (восита) байни инсон ва худованд, ки яке аз номҳои Меҳр дар Авестост, мақоми паёмбар ва расул, рӯшноӣ ё ҳолаи атрофи сари Исои Масеҳ, ҳаммонандии меҳроба ва калисо ва ғайра аз ҷумлаи онҳоест, ки оини навпардозии насронӣ аз дини меҳрпарастӣ ба орият гирифтааст. Таъсири оини меҳрпарастиро ба дини масеҳӣ бо мисолҳои мушаххасу мухталиф тамоми манбаъҳои инъикос намудаанд.

Калидвожаҳо: тамаддун, таъсир, фарҳанг, оин, меҳрпарастӣ, ориёӣ, Аврупо.

ВЛИЯНИЕ МИТРОИЗМА В АНТИЧНОЙ ЕВРОПЕ

В данной статье автор предоставляет информацию о статусе обряда митроизм в Европе на основе исторических источников и результатов исследований отечественных и зарубежных исследователей. Из анализа имеющихся материалов выясняется, что митраистский обряд, зародившийся на земле Средней Азии, получил дальнейшее распространение в Европе в рамках цивилизации и культуры арийского народа. Богатое содержание этого обряда древнего завета предков таджиков обусловило дальнейшее расширение сферы его распространения. Оно было результатом и показателем целостной идеологии и мировоззрения ариев, которое в древности распространялось не только в областях Варазруда и Ирана, но и на Ближнем Востоке, в Малой Азии, Северо-Восточной Африке и Европе. Из анализа и изучения достоверных исторических источников и работ отечественных и зарубежных исследователей видно, что один из основных этапов распространения обряда привязанности совпадает с имперской эпохой Ахеменидов и греков и македонян. На основании сведений историков следует констатировать, что Митро отразил миссию Ахурамазды и духовные элементы обряда Маздаясана в Европе и перенес ее важные принципы в новообразовавшуюся религию - христианство. Такие Архонты, как сотворение мира, судьба человека, рай и ад, награда и наказание загробной жизни, нижние и верхние слои неба, ад - место Аримана, происхождение мира, великий буря, конец света, пожар двора, воскресение, суд, обновление мира, идея посредничества (средства) между человеком и Богом, что является одним из имен Митро в Авесте. , статус пророка и посланника, свет или нимб вокруг головы Иисуса Христа, сходство михраба и церкви и т. д. Во всех источниках влияние обряда любви на христианскую религию отражено на конкретных и разнообразных примерах.

Ключевые слова: цивилизация, влияние, культура, ритуал, митроизм, арийцы, Европа.

INFLUENCE OF MITHRAISM IN ANCIENT EUROPE

In this article, the author provides information on the status of the mithraism rite in Europe based on historical sources and the results of research by domestic and foreign researchers. From the analysis of the available materials, it appears that the Mithraic rite, which originated in the land of Central Asia, was further spread to Europe within the framework of the civilization and culture of the aryan people. The rich content of this rite of the ancient covenant of the ancestors of the tajiks caused the scope of its expansion to expand further. It was the result and indicator of the complete ideology and worldview of the Aryans, which in ancient times was published not only in the regions of Varazrud and Iran, but also in the Middle East, Asia Minor, North-Eastern Africa and Europe. From the analysis and study of reliable historical sources and the works of domestic and foreign researchers, it can be seen that one of the main stages of the expansion of the rite of affection coincides with the imperial era of the Achaemenids and the Greeks and Macedonians. Based on the information of historians, it should be stated that Mithra reflected the mission of Ahuramazda and the spiritual elements of the Mazdayasan rite in Europe, and transferred its important principles to the newly formed religion - Christianity. Archons such as the creation of the world, the fate of man, heaven and hell, the reward and punishment of the hereafter, the lower and upper layers of the sky, hell - the place of Ahriman, the origin of the world, the great storm, the end of the world, the fire of the yard, resurrection, judgment, the renewal of the world, the idea of mediation (means). Between man and god, which is one of the names of Mithra in the Avesta, the status of the prophet and messenger, the light or halo around the head of Jesus Christ, similarities between the mihrab and the church, etc. All sources have reflected the influence of the rite of love on the christian religion with specific and different examples.

Keywords: civilization, influence, culture, ritual, mithraism, aryan, Europe.

Дар бораи муаллиф

*Шарипов Ҷамолӣддин Сафолович
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х.Рӯдакӣ, 17
E-mail: sharipov-26041994@mail.ru*

About the author

*Sharipov Jamoliddin Safolovich
Candidate of Historical, Senior Lecturer at the
Department of history tajik national
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
ave. 17
E-mail: sharipov-26041994@mail.ru*

Об авторе

*Шарипов Джамолӣддин Сафолович
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
истории таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки 17
E-mail: sharipov-26041994@mail.ru*

ТАЪРИХНИГОРИИ КОРНАМОИҶОИ ҶАНГИИ ҶАВОНОНИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҶОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНИ

Камолов Ф. И, Қараев Ф. К.

*Филиали Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ
Тоҷикистон дар в. Хатлон, ш. Леваконт
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Ибтидои солҳои 40-уми қарни ХХ бо якҷанд хусусиятҳои хоси худ дар хотироти наслҳои башар саҳт нақш бастааст. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ин қарн оғоз гардидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ солҳои (1941-1945) ба ҳисоб меравад. Бо мақсади пешгирии намудани ҷанги ҷаҳони роҳбарони воломақоми давлати Иттиҳоди Шӯравӣ соли 1939 бо Олмони фашистӣ “Пакт дар бораи ба муқобили якдигар ҳуҷум накарданро”-ро ба муҳлати 10 сол ба имзо расонид. Германияи фашистӣ аз имконияти ба амал омада истифода намуда тамоми ҳудудҳои қитъаи Аврупо ба ғайр аз Англия боқӣ ҳамаи кишварҳои Аврупоро ба зери тасаруфаш даровард. Акнун тамоми иқтисодиёт ва иқтисодии ҷарбӣи ин давлатҳо ба Германияи гитлерӣ ба мақсадҳои забтқорони ӯ равона карда шуда буданд. 1 сентябри соли 1939 Германияи фашистӣ ба муқобили Лаҳистон- Полша ҷанг эълон карда ин кишварро ба зери тасаруфи худаш даровард. Ҳамин тариқ пас аз истило қардани Полша аз ҷониби Олмони гитлерӣ ҷанги дуҷониба ҷаҳон оғоз гардид, ки он 2-уми сентябри соли 1945 бо торумори Иттифокҳои Олмони фашистӣ - Японияи милитаристӣ ба анҷом расид. Роҳбарияти давлати Иттиҳоди Шӯравӣ аз имкониятҳои ба амал омада истифода бурда ҳудудҳои кишварии худро аз нигоҳи ҷарбӣи пурқувват намуда ва аҳолиҳояшро дар ҳолати омодагӣ тайёр намуд. Яъне ба мақсади хуб намудани вазъияти ҷарбӣи кишвараш роҳбарияти давлати Шӯравӣ вақтро дуздид- яъне каме ҳам бошад баҳри хуб сохтани иқтисодии ҷарбӣи худ шароит фароҳам овард. Аз ин шароити ба амал омада вақти каме нагузашта буд, ки Германияи фашистӣ аҳдномаи сулҳи соли 1939 ба муддати 10 сол ба имзо расондаашро бекор намуда, бо ҳаммаслакони худ ба ҳудудҳои кишварии Шуроҳо лашқар кашид, ки он дар таърих бо номи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ёдовар мешавад.

Германияи фашистӣ дар арафаи ба ҳудудҳои давлати Иттиҳоди Шӯравӣ лашқар кашиданаш бо иттиҳоди ҷарбӣи иттифокчиёни худ Итолиё, Финляндия, Венгрия ва Руминия, ки аз 190 дивизияи сарупо мусаллаҳгардида иборат буд, ба ҳудудҳои кишварии Шӯравӣ 22 июни соли 1941 лашқар кашид, ки он дар таърих бо номи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ёдовар мешавад. Дар рафти амалиётҳои Ҷанги Бузурги ватанӣ 5 муҳорибаи калонтарин шуда гузаштааст, ки яке аз ин муҳорибаҳои калонтарини солҳои пурошӯби Ҷанги Бузурги Ватанӣ муҳорибаи назди Москва ба ҳисоб меравад. Муҳорибаи назди Москва саҳифаҳои дурахшони халқу миллатҳои кишварии Шӯравӣ гардида буд, зеро шаҳри Москва аввалан маркази давлати Иттиҳоди Шӯравӣ ва баъдан он яке аз шаҳрҳои калонтарини иқтисодии давлати Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт.

Муҳорибаи назди Москва 30 сентябри соли 1941 оғоз гардида, 20 феввали соли 1942 бо ғалабаи давлати Иттиҳоди Шӯравӣ хотима ёфтааст. Аз боби қорнамоиҳои ҷангӣ ва меҳнатии ҷавонони шӯҷои кишварии хеш дар ин солҳо пурошӯб аҳли қалами кишвар асару мақолаҳои, зиёде ба таърих расонидаанд.

Аввалин маълумотҳои, ки аз шӯҷоату ҷасорати фарзандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар майдони ҷарбу зарби назди Москва ба аҳли ҷомеа маълумот пешниҳод мекунад, ҳанӯз дар рафти солҳои аввали ҷанг дар газетаи fronti “Фрунзечӣ” - аз шӯҷоату ҷасорати ҷанговари шӯҷоӣ Муҳаммад Иброҳимови Истаравшанӣ сухан ронда қайд намудааст, ки тоҷикписари шӯҷоӣ Муҳаммад Иброҳимови Истаравшанӣ бо тӯпи зидди танкии худ тавонист чанд танку тӯп ва машинаи Б.Т.Р.-ри душманро зада нобуд қардааст [10]. Аз шӯҷоату ҷасорати ин фарзанди шӯҷоӣи тоҷик Муҳаммади Иброҳимови Истаравшанӣ аҳли қалами кишвар очерку мақола ва ин асару достонҳои зиёде офаридаанд. Соли 2005 аҳли сайёраи сулҳхоҳу сулҳпарвари олам 60-умин солгарди Рӯзи Ғалабаи халқу миллатҳои давлати Иттиҳоди Шӯравиро дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ бошукӯҳу шаҳомати зиёде ҷашн гирифтанд. Муаррихи ҷангноманавис таърихнигор, дотсенти ДМТ Фарҳод Қараев бахшида ба ин ҷашни фархунда соли 2015 китобро бо номи “Муҳорибаи Москва” дар ҳаҷми 173 саҳифа аз нашр

баровард, ки китоби мазкур аз шуҷоату ҷасорати фарзандони халқи тоҷик дар муҳорибаи назди Москва ба хонандагон маълумот медиҳад [7, с. 54]. Муаллиф дар асоси маводҳои зиёди гирдовардаи худ марҳилаҳои ҷолибе ҷанговаронро таҳлил намудааст, ки он аз маводҳои бойгонӣ хело боянд. Муаллиф бо ифтихор аз шуҷоату ҷасорати фарзандони кишвараш сухан ронда қайд менамояд, ки онҳо баҳри ҳимояи давлати хеш дар сангарҳои он чон ба коми марг супоридаанд. Яке аз ҳамингуна фарзандогони қаҳрамони халқи тоҷик, дорандаи аввалин “Ордени Ленин” Муҳаммад Иброҳимови Истаравшани мебошад, ки муаллифи китоб дар асоси маводҳои бойгонӣ ин қисмати китоби хешро хело аз нигоҳи илмӣ пурқувват намудааст. Дар ин қисмати китоб муаллиф аз ҳаёти қаҳрамони хешро ба ду давра тақсим намудааст, ки ҳар ду давра бо маводҳои ҷолибу рангоранг диққати хонандагонро ба худ ҷалб менамояд.

Дар даври аввал муаллифи китоб қайд менамояд, ки Муҳаммад Иброҳимов аз хурдӣ дар корхонаву майдонҳои колхозӣ кор карда, соҳиби мукофотҳои зиёде гардидааст, яъне ӯ дар меҳнат, низ нисбат ба дигар ҳамсабақони дигараш пешсаф буд. Дар қисмати дуюми китоб муаллиф рафти ҳарбу зарби амалиётҳои ҷангири нишон дода, қайд менамояд, ки аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани Ҷанги Бузурги ватанӣ М. Иброҳимов ба ҷабҳа рафту дар ҳаёти армияи №49 - ум бар зидди душманони кишвараш ҷангидааст. Муаллиф аз шуҷоату ҷасорати ҷангии Қаҳрамони хеш ҷафҳои хонданбоберо қайд менамояд, ки М. Иброҳимов аввалин тоҷикистонӣ шуҷоест, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги ватанӣ ба гирифтани “Ордени Ленин” мушарраф гардидааст. Корнамоиҳои ҷангӣ ва меҳнати ҷавони Тоҷикӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз ҷониби аҳли қалами кишвар хело хуб омӯхта шудааст. Соли 2010 халқҳои сайёраи олам 65-умин солгарди Ғалабаи халқу миллатҳои давлати Иттиҳоди Шӯравиро бо шукӯҳу шаҳомати зиёде ҷашн гирифтанд. Профессор Ҳотамов Н. Б. низ баҳшида ба ин ҷашни фархунда китоберо бо номи “Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва аз нав барқароркунии” (солҳои 1945 - 1950) [11, с. 16] аз нашр баровард, ки китоби мазкур аз 5 қисмат иборат буда, ҳар як қисмати он аз ҳаёти давраи ҷангӣ ва меҳнати ҷавони тоҷикӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар худ инъикос мекунад. Асари таълифшуда аз маводҳои бойгонӣ ва матбуоти даври хело бой буда, хонанда метавонад ҳангоми мутолиаи он ба худ маводҳои лозимаро гирад. Ногуфта намонад, ки муаллиф дар асари хеш басо заҳмат кашида, маводҳои хонданбоберо гирд овардааст, ки он қиммати асарашро боз ҳам пурқувват мегардонад. Ҷавонон яке аз қишрҳои пешқадами ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Соли 2010 аҳли ҷомеаи сулҳ ва сулҳпарвари кишварамон 65-умин солгарди пирӯзӣ халқу миллатҳои давлати Иттиҳоди Шӯравиро дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҷашн гирифтанд. Баҳшида ба ин ҷашни фархунда олимони варзидаи кишвар Мухторов А. ва Раҳматуллоев А. соли 2010 китоби навбатии худро бо номи “Осоавохин-Досаф” - дар солҳои Ҷанги Бузурги ватанӣ” – ро аз нашр бароварданд [2, с. 26]. Муаллифони китоби мазкур бо ифтихор аз шуҷоату ҷасорату ҷангии ҷавони кишвари хеш дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ сухан ронда, қайд менамоянд, ки аксари зиёди муҳофизони Ватанро дар ин солҳо ҷавонон ташкил меодаанд. Боиси ифтихори мост, ки дар роҳи Истиқлолият ба даст даровардани Ватан беш аз 92 ҳазор нафар ҷавони ҷумҳурӣ дар майдонҳои ҳарбу зарб баҳри ҳимояи Ватан аз душман чон ба коми марг супориданд. Қисмати дуюми асар ёрии башардӯстонаи ҷавони ҷумҳуриро дар солҳои ҷанг дар бар мегирад. Муаллифон қайд менамоянд, ки аз рӯзҳои аввал то анҷом ёфтани ҷанг ҷавони кишвар ба маблағи 848 ҳазор сум маводҳои хӯрокворӣ, аз қабилӣ консерва, қоқи тут, пӯшока ва ғайра ҷамъоварӣ намуда, ба фронт фиристоданд. Муаллифон нақши ҷавони кишварро дар таъмин намудани ғалаба хело хуб нишон доданд. Нақши ҷавони кишвар дар таъмин намудани ғалаба бар фашизм дар асару мақолаҳои профессор Зикриёев Ф.Б. хело хуб инъикоси худро ёфтаанд. Муаррихи варзида тамоми фаъолияти илмӣ худро ба ҷавонон баҳшида, дар ин ҷода ба дастовардҳои калони илмӣ ноил гардидааст.

Соли 1970 Зикриёев Ф.Б. асари навбатии худро бо номи “Баҳри ҳаёти ошошта” [1, с. 74] аз нашр баровард. Асари мазкур аз 4 қисмат иборат буда, ҳар як давраи он ҳаёти давраи ҷангии ҷавонро дар худ таҷассум менамояд. Муаллиф дар асараш қайд менамояд, ки дар рӯзи якуми оғоз гардидани ин ғоҷаи нангин ҷавони кишвар худро бетараф нагирифта, ба ташкилотҳои комсомолии шаҳру ноҳияҳои худ муроҷиат намуда, изҳори ба ҷабҳа рафтани мекарданд. Танҳо дар ду рӯзи аввали ҷанг менависад муаллифи асар беш аз 5 ҳазор ҷавони ҷумҳурӣ ариза навишта, хоҳиши ба ҷабҳа рафтани карда буданд. Аксари ҷавонон дар аризаҳои худро нишон дода изҳор менамуданд, ки баҳри дифои ватан онҳо тайёранд ба ҷабҳа раванд. Асари мазкур барои ҷавони имрӯзу фардои ҷомеа асари

тарбиявӣ буда, он роҳнамоии хубест барои тарбияи наслҳои имрӯзу ояндаи кишвар. Муҳаққиқи таърихшинос ва ҷангноманависи Ф. Қараев ба ин бовар аст, ки амалиётҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, алалхусус муҳорибаи назди Москва саҳифаи дурахшон ва қаҳрамони халқу миллатҳои кишвари мо гардида буд.

Соли 2015 аҳли сайёраи сулҳхоҳу сулҳпарвар 70-умин солгарди пирӯзи халқу миллатҳои давлати Иттиҳоди Шӯравиро дар солҳои Ҷанги Бузурги ватанӣ чашн гирифтанд. Муаррихи варзида ва ҷангноманавис Ф.Қараев низ бахшида ба ин ҷашни фарҳангӣ асари навбатии худро бо ном “Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ” (1941 - 1945)” дар ҳаҷми 338 саҳифа аз нашр баровард, ки як қисмати асари мазкур дар ҳаҷми 37 саҳифа бо номи “Шуҷоату часорати фарзандони Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар муҳорибаи Москва ном дорад [6, с. 126]. Муаллиф аз шуҷоати ҷангии ҷавонони ҷумҳурӣ дар ин солҳои пуршӯб сухан ронда қайд менамояд, ки дар қатори дигар табақаҳои ҷомеа ҷавонони бонангу номӯси тоҷик низ яроқ ба даст гирифта, ба Ҳимояи меҳан рафтаанд. Муаллиф бо ифтихор аз қорнамоиҳои ҷангии ҷавонони кишвар дар амалиётҳои ҷангии муҳорибаи Москва М. Иброҳимови Истаравшанӣ, Тухта Эркаеваи Ёвонӣ, А. Раҳмонкулов, Шохзӯхуров Ҳ. Парпиев, Баҳодур Искандаров, Камол Илҳомов ва даҳҳо фарзандони шуҷои кишвари хешро номбар намудааст, ки дар амалиётҳои ҷанги назди Москва иштирок намуда, аз худ қаҳрамони ҷангӣ нишон додаанд. Ҳар қадар, ки солҳои пуршӯби ҷанг аз мо ба дуриҳои дур равад шуҷоату часорати ҷавонони кишвар дар ин солҳои пуршӯб боз бо худ тобиши нав мегирад. Соли 2020 муаррихи варзида Ф. Қараев тадқиқотҳои худро дар ин мавзӯ идома дода китоби навбатии худро бо номи “Сафар Амиршоев- Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ” дар ҳаҷми 170 саҳифа аз нашр баровард [8, с. 38]. Тадқиқоти навбатии муаллиф характери таърихӣ ва библиографии бо худ гирифта бошад ҳам, он ба пуррагӣ ба ҳаёти давраи ҷанги комсомоли ленинӣ Сафар Амиршоев бахшида шудааст. Қорнамоиҳои ҷангии ҷавонони Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги ватанӣ дар адабиёти бадеӣ низ хело хуб инъикоси худро ёфтааст. Аҳли адаби кишвар низ дар қатори дигар табақаҳои ҷамъиятӣ ба Ҳимояи меҳан рафта, дар тору мори душманони кишвари хеш саҳми арзандае гузоштаанд. Дар назди аҳли илму адаби кишвар вазифае меистод, ки қорнамоиҳои ҷангии ҷавонони фидокори Ватанро дар матбуот ва асарҳои худ тасвир намоянд. Дар бораи қорнамоиҳои бемислу монанди онҳо асарҳо эҷод намуда, симои ҷовидонаи ҷавонони шуҷои кишвари хешро пешкаши хонандагон гардонданд. Яке аз адибони машҳури тоҷик, ки доири тамоми паҳлӯҳои ҳаёт давраи ҷангии ҷавонони Тоҷикистон дар очерку мақолаҳои инъикоси хуб ёфтааст, нависандаи халқии Тоҷикистон Раҳим Ҷалил ба мисли дигар очеркҳои адибони тоҷик амалиёти шахсиятҳои конкретӣ тасвири худро ёфтаанд. Муаллиф ҳодисаҳои воқеии фронт, қорнамоиҳои он ҷанговароне, ки дар майдонҳои ҷанг ном бароварданду ба гирифтани ордени медалҳо ва унвонҳои Олии Ватан Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сазовор гардидаанд мавриди омӯзиши худ қарор додааст: нахустин очерки бадеии ба ҷанговарони номдори тоҷик бахшидаи Раҳим Ҷалил бо номи “Қаҳрамон” маълум аст. Очерки мазкур ба ифтихори қорнамоиҳои ҷангии нахуст Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ аз минтақаҳои Осиёи миёна Неъмат Қаробоев бахшида шудааст. Муаллиф дар очерки хеш “Қаҳрамон”[4]. Як лаҳзаи душвори ҷангии қаҳрамонро тасвир намуда қайд намудааст, ки дар шароити ниҳоят душвор аз байни душманон гузашта, супориши муҳимро иҷро менамояд, ки муаллиф ин ҳамаро хуб инъикос намудааст. Аммо аз мутолиаи очерк равшан ҳис карда мешавад, ки муаллиф дар ҳалли мавзӯи ҷанг, тасвири расмии воқеаи муҳориба камтаҷрибагӣ мекунад, рафти амалиётҳои ҷангии қаҳрамонро ба таври реалии инъикос карда натавонистааст. Дар очерк манзараи майдони ҷанг ва қорнамои қаҳрамон сатҳӣ ва то як андозае аз ҳақиқат дур инъикос ёфтааст. Дар он Гурдофаридони тоҷик ширкат варзида аз худ шуҷоати ҷанги нишон додаанд. Гурдофаридони тоҷик дар ҳамин марҳилаҳои муҳорибаҳои Ҷанги Бузурги ватанӣ дар набардҳо ширкат варзида аз худ шуҷоати ҷангӣ нишон додаанд. Гурдофаридони тоҷик дар давоми тамоми таърихи гузаштаи инсоният барои муҳофизати Ватани худ ҳеҷ гоҳ ин тавр мубориза набурда буданд, чунон, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги ватанӣ ҷонфидой кардаанд. Бонувони тоҷик бо қаҳрамониҳои худ исбот намуданд, ки дар дақиқаҳои хатарнок ҳам онҳо бо мардон паҳлу ба паҳлу истода мубориза бурда метавонанд. Профессор Набиева Р.А. ки тамоми фаъолияти илмии эшон ба ҳаёти бонувон тоҷик бахшида шудаанд аз шуҷоату часорати гурдофаридонаи тоҷик очерку мақола асару дostonҳои зиёдеро ба таъби расондаанд. Соли 2010 ин муҳаққиқи варзида китобро бо номи (Занони Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз нашр баровард [3, с. 22].

Муалифи китоб аз шуҷоату часорати ҷанги бонувони тоҷик дар солҳои ҷанг маводҳои бисёреро гирд оварда, қайд мекунад, ки мо ягон муҳорибаи ин солҳои пурошубро наметавонем пайдо намуд, ки дар он бонувон иштирок карда аз худ шуҷоати ҷанги нишон надода бошанд. Мо бо номи лочиндухтари тоҷик Ойгул Муҳаммадҷонова ифтихор дорем. Дар рафти амалиётҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ муҳорибаи Курск барои шахравандону фарзандони Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳифаҳои дурахшонеро боз кард. Зеро дар рафти 50 шабонарӯзи ин амалиётҳои ҷангӣ ба ду фарзанди шуҷоӣ халқи тоҷик муяссар гардид, ки нахустин шуда, дар байни фарзандони ҷумҳурӣ ба гирифтани унвони Олии Ватан Қаҳрамони Иттифоқи Шӯравӣ муяссар гарданд. Корнамоиҳои ин муҳофизони Ватан ҳанӯз дар рафти солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавриди омӯзиши аҳли қалам қарор гирифта будо он то кунун идома дорад. Нависандаи халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳим Ҷалил ки худ иштирокчии набардҳои хунини ин солҳои пурошуб ба ҳисоб меравад. Доир ба амалиётҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ асару дostonҳои зиёде офаридааст. Аксари эҷодиёти ӯ дар бораи қаҳрамоноҳои фарзандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муҳорибаҳои ин солҳои пурошӯб бахшида шудаанд. Очерки навбатии ин нависандаи маҳбуб “Қаҳрамон Исмоил Самғорӣ” [5]. ном дорад. Нависанда Исмоили Самғориро аскарӣ шуҷоӣ ва часур нишон додаст. Дар очерки “Қаҳрамон Исмоил Самғорӣ” низ ба мисли очерки “Писарҷон” муаллиф кӯшиш намудааст, ки сифату хусусиятҳои ҷанговарро дар амалиётҳои ҷанги кушод. Муаллиф кӯшидааст, ки пеш аз ҳама шуҷоат ва далерии тавонони ватандӯстонаи қаҳрамонро нишон диҳад. Муаллиф фаъолияти ҷангии қаҳрамони очерки худро хело хуб тасвир намудааст. Ӯ қайд менамояд, ки Исмоил Ҳ. дар майдони ҷарбу зарб ба ҳайси тӯпчии моҳир ном баровардааст. Тӯпи ӯро ҷанговарони қисми низомии “Ҳозирҷавоб” меномиданд. Исмоил Ҳ. менависад муаллифи очерк бо тӯпи дӯстдоштааш роҳи дуру дарози ҷангиро тай намудааст. Ӯ бар зидди душманонаш ҷангида ба тӯпи зидди танки худ то Ростов омад ва дар амалиётҳои ҷангии барои озод намудани худудҳои ҷумҳурии Украина маҷрӯҳ гардид. Дар очерки “Қаҳрамони Исмоили Самғорӣ”...” [5]. муаллиф диққати хонандаро бо манзараи корнамоиҳои фарзанди тоҷик, барои шуҷоати ҷанги ва часораташ ба гирифтани унвони Олии Ватан Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ мушарраф гардиданаш, хело хуб тасвир карда шудааст: Дар рафти амалиётҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба ду тан фарзандони шуҷоӣ халқи тоҷик Исмоил Ҳ., Ҳоди Кенчаев муяссар гардид, ки аввалин шуда ба гирифтани унвони Олии Ватан Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ мушарраф гарданд. Нахустқаҳрамони тоҷик Исмоил Ҳамзаалиев дар озод намудани худудҳои кишвари Украина соли 1943 қаҳрамонона ҳалок гардидааст. Ҳоди Кенчаев бошад душманонро то лонашон саркӯб карду пас анҷоми ҷанг бо сари синаи пур аз ордену медалҳо бо диёри хеш баргашт. Аввалин маълумотҳо аз ҳаёти давраи ҷанги ин тоҷикписари шуҷоӣ ба хонандагон маълумот медиҳад, ки ҳанӯз дар рафти амалиётҳои ҷанги соли 1943 дар газетаи фронтӣ қисми ҷарбии ӯ “Фрунзегӣ” [9]. моҳи июни соли 1948 ба таъб расида буд. Газетаи мазкур дар қисми ҷарбии ӯ бо забонҳои халқҳои республикаҳои Осиеи Миёна аз нашр мебаромад. Газетаи номбурда пас аз нишон додани шуҷоати ҷангӣ дар ҳаҷми як саҳифа аз ҳаёти давраи ҷангии Ҳоди Кенчаев ба хонандагон маълумот пешниҳод намудааст. Ба унвони Олии Ватан сазовор гардидани фарзанди шуҷоӣ халқи тоҷик ба тези дар қаламрави кишварамон паҳн гардид. Аҳли зиёи кишвар шуҷоату часорати ин фарзанди шуҷоӣро дар очерку мақола, шеърӯ дostonҳои худ хело хуб инъикос намудаанд.

Нависандаи маҳбуби тоҷик Фотех Ниёзӣ низ аз шуҷоату часорати ҳомиёни Ватани хеш асару дoston, шеърӯ ҳикоятҳои зиёдеро ба таъб расондааст. Соли 1943 Фотех Ниёзӣ дар газетаи “Ҳақиқати аскарӣ сурх” шеърӯро дар васфи Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ Ҳоди Кенчаев ба таъб расонидааст: Ҳоди Кенчаев фарзанди содиқи Ватани хеш буд. Қаҳрамоноҳои ҷангии ӯ ҳанӯз аз рӯзҳои аввали ба унвони Оли сазовор гардидани ӯ мавриди омӯзиш қарор гирифта будо он то кунун идома дорад [12]. 22 марти соли 1944 дар газетаи ҷарбии ӯ “Ҳақиқати аскарӣ сурх” мақолае бо номи “Шуҷоати тоҷикписари шуҷоӣ” аз нашр баромад” [12]. Муаллифи мақола нависандаи маҳбуб ва ҳамзамон иштирокчии набардҳои хунини ин солҳои пурошӯб Сотим Ӯлуғзода ба таъб расидааст. Муаллифи мақола бо ифтихор аз шуҷоати ҷангии ҳамдиёри хеш сухан ронда қайд мекард, ки Ҳоди Кенчаев ифтихори ҷар як тоҷику тоҷикистонӣ аст. Ӯ нахуст қаҳрамон аз фарзандони кишвари хеш буда тавонист бо қору пайкораш насли худ ва миллаташро ба ҷаҳониён муаррифӣ кунад. Муҳорибаи Курск яке аз муҳорибаҳои дурахшони ҷанговарони халқу миллатҳои давлати Иттиҳоди Шӯравӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба ҳисоб меравад. Муҳорибаи Курск хусусиятҳои оммавиرو ба худ гирифта буд. Дар рафти амалиётҳои ҷангии муҳорибаи Курск ба омӯзгори деҳаи Хистевард Ҳоди Кенчаев муяссар гардид. Нависандаи маҳбуб Ҷалол Икромӣ аз корнамоиҳои

чанги фарзандони диёри хеш асару дostonҳои зиёдеро ба таъб расондааст. Очерки “Достони марди танкист” [13] аз зумраи он дostonҳои нависандаи маҳбуб аст, ки ханӯз дар рафти солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ соли 1944 ба таъб расида буд. Дар очерки “Достони марди танкист” рафти корнамоиҳои чангии Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ Ҳоди Кенчаевро инъикос мекунад. Достони мазкур дар шакли бадеӣ дар манзараҳои ҷудогона тасвир карда шудааст, ки то як дарози таъсирбахш аст. Аз тасвири муаллифи очерк далери ва соҳиби иродаи мустаҳкам доштани Ҳоди Кенчаев ба назари хонанда намоён мегардад. Нависанда дар очерки худ аз боби корнамоиҳои чанговарони ҷавон ва шучоъ Ҳоди Кенчаев фактҳои ҷолибро оварда қайд намудааст, ки Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ Ҳоди Кенчаев чун марди танкшкан дар муҳорибаи Курск тасвир ёфтааст. Муаллифи очерк аз шундаву хотироти наздикони қаҳрамон очерки хешро тартиб дода ҳаёти қаҳрамони хешро дар ду ҷабха тасвир кардааст. Муаллиф аз ҳаёти давраи чангии Ҳоди Кенчаев дар ду майдони ҳарбу зарб бар зидди душмани давлате хеш чангидаш маълумотро пешкаши хонандагон гардондааст. Пас аз анҷоми Чанги Бузурги Ватанӣ бо руҳияи баланд ва сари синааш пур аз ордену медалҳо Ҳоди Кенчаев боз ба майдони чанг рафт. Иттиҳодияи Германия фаъолият дар Шарқ Японияи милитаристи ханӯз ба қисмати шарқии кишвари шӯроҳо таҳдид мекард. Ҳоди Кенчаев дар муҳорибаи чанги бар зидди Японияи милитаристи низ ширкат варзида онро низ ширкат додаст. Қимати илми очеркҳои мазкур дар он аст, ки муаллиф ҳангоми иншои он аз маводҳои бойғони ва хотироти дӯстону пайвандони Қаҳрамон хело хуб истифода намудааст, ки қимати илми очеркро он дучанд зиёд мегардонд.

Аз шучоату ҷасорати ҷавонони кишвар дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ аҳли қалам асару мақолаҳои зиёде офаридаанд. Ғалабаи оламшумули халқу миллатҳои кишвар дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ ба кушишу ғайрати ҷавонмардони бо нангу номуси кишвари Шӯравӣ ба даст омадааст. Ҳар қадар, ки солҳои мудҳиши Чанги Бузурги Ватанӣ аз мо бо дуриҳои дур равад, шучоату ҷасорати ҷавонмардони муборизони роҳи озодии Ватан ҳеҷ гоҳ аз хотироти башарият намеравад ва нахоҳад шуд.

Адабиёт

1. Зикриёев, Ф. Б. Баҳри ҳаёти осоишта / Ф. Б. Зикриёев. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 180 с.
2. Мухторов, А. ОСОАВОХИИ-ДОСАФ- дар солҳои Чанги Бузурги ватанӣ (1941-1945) / А.Мухторов, Раҳматуллоев. – Душанбе, 2010. – 180 с.
3. Набиева, Р. А. Занони Тоҷикистон дар солҳои Чанги Бузурги ватанӣ / Р. А. Набиева. - Душанбе, 2010. – 74 с.
4. Раҳим, Ҷ. Қаҳрамон //Очерк. 1968 17 март
5. Раҳим, Ҷ. Қаҳрамон Исмоил Самғорӣ // Очерк / Ҷ. Раҳим – Душанбе, 2013. - 72 с.
6. Фарҳод, Қ. Тоҷикистон дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) / Қ. Фарҳод. – Душанбе: Дониш, 2015. – 383 с.
7. Фарҳод, Қ. Муҳорибаи Москва / Қ. Фарҳод. - Душанбе 2020. - 173 с.
8. Фарҳод, Қ. Сафар Амиршоев-Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ / Қ. Фарҳод. - Душанбе, 2020. – 114 с.
9. Фотех, Н. Ҳақиқати аскарӣ сурх // Очерк / Н. Фотех. – Душанбе, 1973. – 68 с.
10. “Фрунзечӣ” 20 феврал соли 1942
11. Ҳотамов, Н. Б. “Тоҷикистон дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ ва аз нав барқароркунии” (солҳои 1947-1950) / Н.Б. Ҳотамов. - Душанбе, 2010. - 70 с.
12. Ҷалол, И. Достони марди танкист // Очерк / И. Ҷалол. - Душанбе, 1978. - 56 с.

ТАЪРИХНИГОРИИ КОРНАМОИҲОИ ЧАНГИИ ҶАВОНОНИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ЧАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ

Дар рафти амалиётҳои Чанги Бузурги Ватанӣ мо ягон муҳорибаи ин солҳои пурошубро наметавонем пайдо намуд, ки дар он ҷавонони шучоъ ва далери Тоҷикистон иштирок карда, аз худ шучоати чангӣ нишон надода бошанд. Мақолаи муаллифони мазкур дар асоси маводи бойгонии матбуоти даврӣ, адабиёти илмӣ, шучоату ҷасорати чангии ҷавонони Тоҷикистонро ба хонандаи азиз нишон додаанд. Муаллифони мақола қайд менамоянд, ки мо бо номи ҷавонони шучоъи кишвар ифтихор дорем. Онҳо бо қору пайқори худ номи худ ва миллаташонро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуданд. Аз тарафи дигар муаллифон қайд менамоянд, ки дар рафти амалиётҳои чангии ин солҳои пурошуб беш аз ҳафтад фоизи иштирокчиёни ин набардҳои хунинро ҷавонон ташкил меодаанд. Мақсади муаллифони мақола низ нишон додани шучоату ҷасорати ҷавонони кишвар дар набардҳои Чанги Бузурги Ватанӣ мебошад. Муаллифони мақола дар асоси адабиёти илмӣ тавонианд, ки қимати илми мақолаи хешро аз нигоҳи таҳқиқи илмӣ пурқувват намоянд.

Калидвожаҳо: ҷавонон, кишвар, муҳаққиқ, Чанги Бузурги Ватанӣ, майдон, иштирокчиён, шучоат, адабиёт.

ИСТОРИОГРАФИЯ БОЕВЫЕ ПОДВИГИ МОЛОДЕЖИ ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Во время боевых действий Великой Отечественной войны мы не можем найти ни одного сражения этих бурных лет, в котором не участвовали бы отважные юноши Таджикистана и не продемонстрировали бы свою храбрость. Статья этих авторов, основанная на архивных материалах периодической печати, научной литературы, продемонстрировала дорогому читателю мужество и отвагу таджикской молодежи. Авторы данной статьи отмечают, что мы гордимся отважной молодежью страны. Своей работой они представили миру свое имя и нацию. С другой стороны, авторы отмечают, что в ходе боевых действий этих беспокойных лет более семидесяти процентов участников этих кровопролитных сражений составляли молодые. Цель авторов данной статьи – продемонстрировать мужество молодежи страны в боях Великой Отечественной войны. Авторы статьи, опираясь на научную литературу, смогли усилить научную ценность своей статьи с точки зрения научного исследования.

Ключевые слова: молодежь, страна, исследователь, Великая Отечественная война, поле, участники, храбрость, литература.

HISTORIOGRAPHY MILITARY EXPLOITS OF THE YOUTH OF TAJIKISTAN DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR

During the operations of the Great Patriotic War, we cannot find a single battle of these turbulent years, in which the brave and courageous young men of Tajikistan did not participate and did not demonstrate their bravery. The article of these authors, based on the archival materials of the periodical press, scientific literature, demonstrated the courage and bravery of Tajik youth to the dear reader. The authors of this article note that we are proud of the brave youth of the country. They introduced their name and nation to the world with their work. On the other hand, the authors noted that during the military operations of these turbulent years, more than seventy percent of the participants in these bloody battles were young people. The goal of the authors of this article is to demonstrate the courage of the country's youth in the battles of the Great Patriotic War. The authors of the article, relying on the scientific literature, were able to strengthen the scientific value of their article from the point of view of scientific research.

Keywords: youth, country, researcher, Great Patriotic War, field, participants, courage, literature.

Дар бораи муаллифон

*Камолов Фирузҷон Иззатуллоевич
Муъзори кафедраи ҷомеашиносии-гуманитарӣ
Филиали Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва
соҳибқорӣ Тоҷикистон дар в. Хатлон
и. Левакант
E-mail: kamolov525241@mail.ru*

*Қараев Фарҳод Курбанович
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17*

Об авторах

*Камолов Фирузджон Иззатуллоевич
Преподаватель кафедры социологии -
гуманитарных наук
Филиал Таджикского международного
университета туризма и
предпринимательства в Хатлонской области
E-mail: kamolov525241@mail.ru*

*Караев Фарход Курбанович
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
истории таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки 17*

About the authors

*Kamolov Firuzjon Izzatulloevich
Teacher of the Department of Sociology -
Humanities
Branch of International University of Tourism and
Entrepreneurship of Tajikistan in Khatlon
E-mail: kamolov525241@mail.ru*

*Karaev Farhod Kurbanovich
Candidate of Historical Sciences, Docent
Department of the Tajik people
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
ave. 17*

ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ СИЁСАТИ МУСТАМЛИКАВИИ АНГЛИЯ ДАР ҲИНДУСТОН ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОНИ ХОРИЧ (АСРИ XX - ИБТИДОИ АСРИ XXI)

*Ҳалимова М.М., Шукронаи Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар таърихнигорӣ масоили сиёсати мустамликавии Англия дар Ҳиндустон аҳаммияти муҳимро дошта, аз ҷониби муҳаққиқони бешумор мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст. Бахусус, нимаи дувуми асри XIX ибтидои асри XX, ки воқеаҳои зиёди таърихӣ дар ин давра ба вуқӯ омадааст, аз ҷониби мутахассисони соҳибмақтаб мавриди пажӯиш қарор гирифта, самтҳои асосӣ, аҳаммият ва моҳияти ин низом аз ҷониби муаррихон объективона баҳогузорӣ карда шудааст.

Дар асри XX ва ибтидои асри XXI аз ҷониби муҳаққиқони хориҷ як силсила асарҳои илмӣ рӯйи ҷоп омад, ки дар он сиёсати мустамликавии Англия дар Ҳиндустон инъикос ёфта, вазъи иқтисодию иҷтимоии мустамлика таҳлил гардидааст. Ҳанӯз дар асри XX аз ҷониби олимони: Алаев Л.Б., Виноградов К.Б., Ерофеев Н.А., Еремин Л.Н., Кертман Л.Е., Карлинер М.М., Кожекина М.Т., Маннанов Б.С., Халфин Н.А., Жигалина О.И., Фронтон А.П., Юлдошбоева Ф.Х. ва дигарон марбут ба масоили сиёсати мустамликавии Англия асарҳои пурарзише рӯйи ҷоп омад, ки дар он алаҳусус мавқею манзалати Англия дар ҷаҳон, муборизаҳои берунаи он ва моҳияти сиёсати мустамликавии ин мамлакат аз ҷониби олимони таҳлил ва мавриди омӯзишу баҳрабардорӣ қарор дода шудааст.

Яке аз осоре пурарзише, ки дар асри XX оид ба омӯзиши "Сиёсати мустамликавии Англия" рӯйи ҷоп омадааст, асари муҳаққиқи англис Ралф Фокс мебошад, ки тамоми ҷамъбаҳои сиёсати мазкур ва низоми Англия дар мустамликаҳо аз ҷониби муаллиф таҳлил ва мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шудааст. Яке аз масъалаҳои муҳими асар ин, сиёсати мустамликавии Англия дар Ҳиндустон мебошад, ки муаллиф паҳлӯҳои гуногуни ин сиёсатро таҳлил намуда, оид ба вазъи иқтисодиву иҷтимоии халқи ҳинду дар асри XIX- ибтидои асри XX маълумоти муфассал медиҳад. Муаллиф дар асар қайд менамояд, ки "Он ҳудудҳое, ки дар зери тасарруфи Англия қарор дошт, ҳудудан 1805 332 метри мурабаъро ташкил медод, ки дар он зиёда аз 350 миллион нафар аҳоли умр ба сар мебуданд. Ин халқиятҳо дар ҳолати вазнин, монанд ба асрҳои миёна зиндагӣ мекарданд. Тибқи омили соли 1921 дар Ҳиндустон ҳамагӣ 240 миллион нафар ба заминдорӣ машғул буданд. Аҳолии мустамлика ҳамоно дар шароити душвори иқтисодӣ ва истисмори бераҳмонаи мустамликадорон зиндагӣ мекарданд. Ғуломдорӣ ва фурӯши ғуломон дар мамлакат дида мешуд. Дар баробари ин, қонунҳои мавҷуд буд, ки оммуаро тобеи мустамликадорон ва сармоядорон намуда буд" [9, с. 30]. Дар воқеъ ҳангоми пурзур намудани низоми худ, Англия ба ворид намудани қонунҳои нав шурӯъ намуд, ки дар заминаи он зулму истибдод бештар гардид. Ин раванд имконият фароҳам овард, ки истисмори аҳли заҳмат аз ҷониби сармоядорони англису ҳинду зиёд гардид ва аҳолии табақаи поёнӣ ҳарчи бештар побанди сармоядор шавад.

Муҳаққиқи дигар Сидорова С.Е дар тадқиқоти хеш "Либерализми англисӣ ва масоили модернизатсияи Ҳиндустон дар солҳои 60-ум ва нимаи аввали солҳои 80-уми асри XIX" сиёсати мустамликавии Англияро дар Ҳиндустон таҳлил намуда, қайд менамояд, ки "Англия низоми мустамликавии хешро дар ҳама самтҳо равона намуда, қонунҳо ва қарорҳои, ки бештар хусусияти таҷовузкоронаро дошт, қабул ва эҷод намуд. Ин раванд боиси паст шудани сатҳи зиндагии омму ва маҳдуд гардидани ҳуқуқи аҳолии мустамлика гардид" [11, с. 186]. Пас метавон гуфт, ки низоми ҷорӣ намудаи Англия на танҳо баҳри қоннок намудани сиёсат дар ин минтақа, балки истифодаи меҳнати омму халқи ҳинду буд, ки аз ин ҳисоб мустамликадорон сарвати худро афзун мекарданд.

Муҳаққиқ ва сиёсатмадори ҳинду Ш.Тхарур дар асари хеш "Давраи тирагӣ", ки бевосита ба сиёсати мустамликавии Англия дар Ҳиндустон бахшида шудааст, қайд менамояд, ки "Дар охири асри XIX Ҳиндустон манбаи асосии даромади Англия ва бузургтарин харидори молҳои англисӣ буд. Ҳиндустон ба Англия на танҳо бозори азимро барои фурӯши молҳои худ дода буд, балки ба вай обрӯю эътибор ва қувваи ҳарбиро ҳам дод. Ин ду масъала барои Англия аз ҳама муҳим буд. Дар тӯли беш аз як аср Ҳиндустон мавқею

манзалати Англияро дар ҷаҳон баланд бардошта, онро ба яке аз империяҳои азими ҷаҳонӣ табдил дод" [13, с. 234].

Доир ба ин масъала муҳаққиқи англис Ралф Фокс дар асари хеш "Сиёсати мустамликавии Англия" чунин ибрози ақида менамояд, ки "Англия барои нуфӯз ва тичорати молҳои худ дар мустамликаҳо тадбирҳои зиёдро андешида, қонунҳои навро қабул ва ҷорӣ намуд, ки онро мо дар истисмори аҳли заҳмат аз ҷониби сармоядорони англис дар Ҳиндустон бештар дида метавонем" [9, с. 31]. Дар ин давра мардуми ҳинду дар шароити душвори иқтисодию иҷтимоӣ умр ба сар мебуданд. Андозҳои гарон, истисмори омма аз ҷониби амалдорон ва беҳуқуқии аҳли заҳмат вазъи онҳоро дучанд душвор намуда буд. Муаллиф ибраз менамояд, ки : "Заминдор –ин ҳашароти воқеие буд, ки аз деҳқон хунибаданашонро мақида мегирифт, ба ин тоифа андозгирандаҳо низ шомил буданд" [9, с. 31]. Дар воқеъ андозҳои гарон ва нархи иҷораи замин, ки сол то сол боло мерафт, зиндагии мардумро вазнин намуда буд. Дар баробари ин, деҳқонон ва он коргароне, ки дар хоҷагиҳои амалдорон кор мекарданд, музди ночиз мегирифтанд ва дар зери зулму шиканҷаи амалдорону заминдорони калон қарор доштанд, яъне халқи мустамлика ба заминдорони калони англис ба мисли ғулом хизмат мекарданд ва сармоядорон аз ин ҳисоб сарвати худро боз ҳам афзун мекарданд. Дар ин давра марказҳои зиёди истеҳсоли ташкил шуда буд, ки дар он аксаран аҳолии ҳинду меҳнат мекарданд, аммо музди маоши коргари англис аз ҳинду се маротиба зиёд буд. Ин раванд аз он гувоҳӣ медиҳад, ки нисбат ба халқи мустамлика англисҳо ҳуқуқҳои васеъро доштанд.

Яке аз осори дигаре, ки дар тадқиқ ва омӯзиши низоми империалистӣ ва мустамликавӣ арзиши гаронбахоро дорад, ин осори В.И. Ленин мебошад, ки дар он самтҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатҳои мустамликадор ба хусус Англия мавриди таҳлил қарор дода шудааст. В.И. Ленин дар асари хеш "Тетрадь по империализму" қайд менамояд, ки "Дар давраи мустамликавӣ аҳолии Ҳиндустон беҳуқуқ буда, ба сармоядорони англис ва тоҷирони калон хизмат мекарданд. Беҳуқуқӣ ва шароити душвори иқтисодӣ халқи мустамликаро ба ғулом табдил дода буд. Аҳолии маҳалӣ ба кори замин банд буда, ҳуқуқҳои оддии шаҳрвандиро надоштанд. Қонунҳо ва меъёрҳои ҷоринамудаи Англия мардуми ҳиндуро побанди сармоядор намуда, истисморро зиёд намуда буд" [6, с. 404]. Дар ин гуна ҷомеа инсон арзишҳои олии доштаи худро аз даст дода, побанди сармоядор мешавад ва сарвати дорой, дар ин гуна ҷомеа мақоми олиро пайдо мекунад.

Муҳаққиқони дигар Силли Чон Роберт, Крэмб Чон Адам дар осори хеш "Империяи Британия. Тақсими намо ва ҳукмрон" сиёсати пешгирифтаи Англияро дар Ҳиндустон ва мавқею манзалати онро дар ҷаҳон таҳлил намуда, қайд менамоянд, ки : "Англия дар сиёсати мустамликавӣ рушди тичорати англисӣ ва афзуншавии сармояро дар мадди аввал гузошта, бо қонунҳои ҷорӣ намуда, мардуми минтақаҳои гуногунро ба тобеияти худ мебаровард" [12, с. 400]. Дар сиёсати берунаи хеш Англия мақому манзалати давлату ҳукумати англис ва қудрату тавоноии онро бештар муаррифӣ намуда, баҳри ба ҳадаф расидан муборизаҳои берунаро идома медод. Ҳамзамон, генерал-губернаторон ва роҳбарони ҳизбҳои ҳукмрони англис моҳият ва аҳаммияти сиёсати Англияро дар саросари ҷаҳон муаррифӣ намуда, ҳифзи манфиатҳои миллии халқиятҳои гуногуни ҷаҳонро дар асоси ин сиёсат кафолат медоданд. Бо ин восита сиёсатмадорони англис низоми пешгирифтаи Англияро дар ҷаҳон муаррифӣ мекарданд.

Ҳанӯз дар давраи ҷанги англо-бурӣ "Манифести ҷамъияти фабианҳо" тартиб дода шуда буд, ки сиёсати мустамликавии Англияро баҳри манфиатҳои тамаддуни ҷаҳонӣ пуштибонӣ мекард. Муаллифи манифести мазкур Б.Шоу қайд менамояд, ки: "Дар ҳолатҳои зарурӣ, ҷаҳон ба давлатҳои абарқудрат таалуқ дарад ва давлатҳои начандон хурд бояд ба сарҳадҳои онҳо пайваст карда шаванд ё ин, ки фаъолияти худро қатъ созанд" [8, с. 24]. Бо ин андеша сиёсатмадорони англис водор мекарданд, ки ҳукумати Англия бехтарин низомро пайгирӣ менамояд ва яке аз мамлакатҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Англия қудрату тавоноии бузургро дорад, метавонад худудҳои зиёдро, ки аз ӯҳдаи идора ва таъмини амнияти дохилӣ намебароянд ба худ ҳамроҳ намуда, ҳукм ронад. Чунончи сиёсатмадори англис Селсборӣ сиёсати мустамликавии Англияро ҷонибдорӣ намуда, ибраз намуда буд, ки "Агар Англия тамоми давлатҳои ҷаҳонро забт намояд, зиндагии ҷомеаи башарӣ бехтар мешавад" [16, с. 58]. Яъне бо ин ишора роҳбарони ҳизбҳои ҳукмрони англис хушдор мекарданд, ки Англия мамлақати пуриқтидор аст ва метавонад, он давлатҳое, ки аз нигоҳи табиӣ ва

чойгиршавии чуғрофӣ бой хастанд, тасарруф намуда, зиндагии халқи ин давлатҳоро беҳтар созад.

Соли 1969 осори гаронбаҳое аз ҷониби олими рус Парфенов И. зери унвони "Лейбористони англис ва мустамликадорӣ" рӯйи чоп омад, ки дар он муаллиф низоми пешгирифтаи Англияро таҳлил намуда, самтҳои асосии сиёсати мустамликавӣ ва ғайрифаъолияти ҳизбҳои сиёсии Англияро баҳогузори менамояд. Ҳамзамон, муаллиф вазъи иҷтимоию иқтисодии халқи ҳинду, шарту шароити оммаи заҳматкаш, қонунҳо ва ислохотҳои ҷорӣ намудаи Англияро дар Ҳиндустон таҳлил намуда, чунин ибрози ақида менамояд, ки: "Англия ислохоти ворид намудаи ҳешро танҳо ба манфиати афзун намудани сарвати сармоядорони англис ва ҳукумати он равона намуда буд. Мустамликадорон истифода аз вазъи мавҷудаи мамлакат, зиндагии қавмӣ, ихтилофи байни наҷодӣ, сатҳи пасти донишандӯзӣ ва тафаккури омма қонунҳоеро илова ва қабул намуданд, ки халқи мустамлика оҳиста, оҳиста ҳуқуқҳои доштаи ҳешро аз даст дода, ба ғулом табдил ёфт" [7, с. 38].

Сиёсатмадор ва муҳаққиқи ҳинду Ш. Тхарур бо боварии комил мегӯяд, ки: "Англия дар бораи тайёр намудани Ҳиндустон ба худидоракунӣ ҳатто фикр ҳам намекард. Сокинони маҳаллӣ нисбат ба наҷодпарастӣ бартарӣ доштанд, миёни қавмҳо ва гурӯҳҳои гуногуни этникӣ рақобат дида мешуд, ки аз он англисҳо бештар истифода мекарданд. Дар тӯли солиёни зиёд Англия на пешвоён ва арбобони давлатӣ, балки танҳо коргарони итоаткор ва боғайратро тарбия намуда буд. Барои исботи он, Ш.Тхарур андешаҳои яке аз пешвоёни Ҳизби лейбористӣ Кейр Харди, ки низоми идоравии Англияро дар Ҳиндустон "Истибдоди бузурги ҳарбӣ" ном бурда буд меоварад. Ҳамзамон, сиёсатмадори англис К.Харди чунин ақида дошт, ки дар баъзе маврид низоми пешгирифтаи Англия ба бюрократия омезиш меёфт. Ин масъаларо лорд Литтонро-яке аз сиёсатмадорони варзидаи англис ҷонибдорӣ намуда, ҳукумати Англияро дар Ҳиндустон "Дафтардорони истибдодгар" ном ниҳода буд"[13, с. 232]. Дар давраи мустамликадорӣ парокандагӣ миёни ҳукуматдорони англис ва халқи мустамлика ба чашм мерасид, ки он оҳиста, оҳиста ба заиф гардидани низом баҳусус то солҳои 30-юми асри XX оварда расонид. Дар муборизаҳои берунаи Англия сарвазирон ва роҳбарони ҳизбҳои ҳукмрон нақши бузургро доштанд ва ҷоннок намудани низоми мустамликавино дар ин қаламрав ҷонибдорӣ мекарданд. Соли 1897 вазифаи котиб оид ба мустамликаҳоро дар Англия Ҷозеф Чемберлин ба ӯҳда дошт, ки ба ҳамаи қорҳои хориҷӣ оид ба масъалаи мустамликаҳо ба дӯши ӯ буд. Дар давраи роҳбарии ҳеш Чемберлин ислохоти зиёдеро дар Ҳиндустон ворид намуд, ки дар он сиёсати иқтисодӣ, тараққиёти хоҷагии халқ, соҳаи ҳарбӣ ва ғ. чой дода шуда буд, ки он амалан халқи мустамлика ва худудҳои онро пурра ба истисмори англисҳо воғузур мекард. Ин ислохот низ ба пурзӯршавии низом ва боло рафтани обурӯю эътибори Англия дар ин қаламрав мусоидат намуд. Дар охири асри XIX ибтидои асри XX нақши роҳбарони ҳизбҳои ҳукмрон дар мисоли Бенҷамин Дизраэли, Уилям Гладстон, Маркиз Селсборӣ ва дигарон дар ҷоннок намудани низоми мустамликавӣ ва муборизаҳои берунаи Англия бағоят бузург буд. Баҳусус бо кӯмак ва дастгирии Бенҷамин Дизраэли малика Викториа дар соли 1876 маликаи Ҳиндустон эълон гардид. Ин шахсиятҳои маъруф тарафдори ҷоннок намудани сиёсати беруна ва пурзӯршавии нуфӯзи Англия дар ҷаҳон буданд"[16, с. 68]. Тибқи маълумоти муҳаққиқони хориҷ дар давраи мустамликавӣ, Англия сиёсати берунаи худро ҷоннок намуда, ҳарчи бештар давлатҳо ва халқиятҳои мустамликаҳо, баҳусус Ҳиндустонро истисмор мекард, ба ҳамаи ин пурзурии низом ва сиёсати пешгирифта нигоҳ накарда ҳаракатҳои миллӣ -озодихоҳӣ ва муборизаҳои зидди мустамликавӣ дар Ҳиндустон идома мекард. Ин гуна ҳаракатҳоро мо дар нимаи дуввуми асри XIX ва аввали асри XX бештар дида метавонем. Ҳаракати Сипоҳиёни ҳинд, Свадешӣ ва Сатяграха яке аз муборизаҳои шадиди давр буданд, ки дар таърихи ҳаракати миллӣ-озодихоҳии халқи ҳинду нақши бағоят бузургро бозидаанд.

Ҳанӯз то тақсимои Банғола, моҳи августи соли 1905 гирдиҳамоӣ дар Калкутта баргузор карда шуд, ки дар натиҷаи он ҳаракати "Свадешӣ" оғоз гардид. Намояндагони ҳаракати "Свадешӣ" ба молҳои англисӣ байкот эълон намуданд. Тарафдорони ин ҳаракат иброз доштанд, ки то онҳо, ки масъалаи тақсимои Банғола қатъ нагардад, бойкоти молҳои англис идома хоҳад кард. Дар натиҷа эълон карда шуд, ки молҳои дохилӣ истифода карда шавад. Дар ин давра қорхонаҳои истеҳсоли баҳусус қорхонаи насочии Бомбей, Аҳмадобод, Нигпур ва ғ. истеҳсоли бофандагии ватаниро зиёд намуданд. Ҳаракати "Свадешӣ" ба рушди саноати мамлакат таъсири судбахш гузошта, дар заминаи он истеҳсоли молу маҳсулотҳои

ватанӣ зиёд гардид [15, с. 65]. Баъдан соли 1907 маълум гардид, ки бойкоти эълон гардида ба тичорати англис зарари чиддӣ расонида наметавонад, яъне ҳаракати мазкур натавонист ба тичорати англис зарбаи ҳалокатовар расонад. Аммо истехсолот дар мамлакат афзун гардид. Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки халқи ҳинду дар аввали асри XX муборизаро бар муқобили англисҳо пурзӯр намуда, ҳамаи воситаҳоро баҳри ба ҳадаф расидан, яъне ба даст овардани истиқлолияти миллӣ истифода мебарданд.

Олими рус Кузминов Я.И. дар асари хеш "Рушди иқтисодии Ҳиндустон дар давраи империализм" сиёсати мустамликавии Англияро дар Ҳиндустон таҳлил намуда чунин ибрози ақида менамояд, ки "Дар давраи империализм Ҳиндустон ҳамчун маркази таъминкунандаи ашёи хом барои Англия буд ва барои ба ҳадаф расидан сармоядорону ҳукуматдорони англис халқи онро истисмор мекарданд. Қисми зиёди замин дар дасти тоҷирон ва судхӯрон қарор дошт, ки дар охири солҳои 80-уми асри XIX судхӯрон то 1/3 ҳиссаи тамоми заминҳои қорамро дар даст доштанд. Аз ин ҳисоб табақаи болоӣ бой шуд. Дар натиҷаи ҳамаи ин, он ноҳияҳои, ки деҳқонон заминдорӣ мекарданд, синфи нави ҳукумрон, яъне помешикон ба миён омад, ки аз оилаҳои сарватманди заминдор ва судхӯрон буданд. Аммо мавҷуд будани табақабандии синфӣ дар деҳоти Ҳиндустон на ба ташаккули пролетариати хоҷагии деҳот, балки боиси афзоиш ёфтани рентаи замин гардид" [2, с. 216]. Қисми зиёди деҳқонон иҷорагир шуданд. Боло рафтани нархи иҷораи замин ва рентаи асоратовар ба ташаккули капитализми аграрӣ оварда расонд. Дар воқеъ, истисмор аз ҳама ҷониб зиёд буд, аз тарафи дигар зулми сармоядорон бахусус плантаторон вазъи коргаронро боз ҳам душвортар намуда буд. Шароити душвори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ имконият наметод, ки аҳолии хӯроки дуруст истеъмол намоянд ва талаботи оддии гигиениро риоя кунанд. Халқи мустамлика аз ҳисоби кашшоқӣ ва гурӯснагиву нодорӣ ба касалиҳои гуногун гирифта мегардиданд, ки аз он ҳамасола ҳазорҳо, ҳазорҳо нафар ҳиндуён мефавтиданд. Ин масъаларо олими дигар Фадеичева М.А. дар мақолаи хеш "Масъалаи мустамликавӣ дар Ҳиндустон" таҳлил намуда, қайд менамояд, ки "Гуруснагӣ ва касалиҳои сироятӣ дар Ҳиндустон як чизи маъмулӣ буд, ки ҳамасола аз ин бемориҳо теъдоди зиёди одамон мефавтиданд. Масалан, дар соли 1905 -1069 140 нафар ва дар соли 1907- 1315 892 нафар одам аз касалии вабо фавтиданд" [16, с. 312].

Як гурӯҳ олимони Ростовский С.Н., Рейснер И.М., Кара-Мурза Г.С., ва Рубсов Б.К. дар осори хеш, ки он бо унвони "Таърихи нави мамлакатҳои мустамликавӣ ва тобеъ" номгузорӣ гардидааст, қайд менамоянд, ки "Дар давраи ҳукумат намудани Англия дар Ҳиндустон, баробари мавҷуд будани бӯҳрони иқтисодӣ, кашшоқӣ ва гуруснагӣ боз касалиҳои гуногуни сироятӣ, ки аз он ҳамасола ҳазорҳо нафар одамон мефавтиданд, дида мешуд. Яке аз сабабҳои асосии паҳншавии бемориҳои гуногун ва зиёд будани фавт дар мамлакат, ин вазъи пасти иқтисодиву иҷтимоӣ ва истисмори бераҳмонаи оммаи мардуми мустамлика буд" [9, с. 142].

Дар замони мустамликавӣ, Англия дар сиёсати худ, шиори "Тақсим намо ва ҳукмрон"-ро истифода мебард. Дар ин мамлакат хушунади маҳаллӣ низ дида мешуд, ки он боз ҳам ба вазъи дохилӣ ва бад гардидани муносибатҳои қавмӣ таъсир мерасонд. Англия бар муқобили ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳии мардуми ҳинду, ки дар нимаи дуввуми асри XIX ва ибтидои асри XX бештар аланга зада буд, мубориза бурда, он ҳаракатҳоро бераҳмона паҳш мекард. Масалан, дар оғози асри XX бар муқобили ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳии Банғола мубориза бурда, оқибат соли 1905 онро тақсим намуд" [16, с. 315]. Ҳукумати Англия автократӣ ва диктаторӣ буд, ки ин низом бахусус дар давраи мустамликавӣ боз ҳам шадидтар гардида буд. Дар аввали асри XX теъдоди артиш дар Ҳиндустон 225 ҳазор нафарро ташкил мекард, ки аз он 75 ҳазор нафар англисҳо ва 150 ҳазор нафарро сокинони қавмҳои гуногуни ҳинду ташкил медоданд. Дар робита ба сиёсати "Тақсим намову ҳукмрон" Англия баҳри амалишавии мақсадҳои хеш аз халқиятҳои, ки дар ин қисмат зиндагӣ мекарданд истифода мебард [1, с. 97]. Бахусус аз хушунати халқҳо ва муборизаҳои гурӯҳҳои гуногуни диниву мазҳабӣ бахубӣ истифода мекард. Дар муборизаҳо ва ҳаракатҳои он давра мусулмонҳои ҳинду, ки тақрибан 60 миллион нафарро ташкил мекарданд, нақши муҳимро доштанд.

Олими рус Павел Григоревич Мижувев дар осори хеш "Таърихи империяҳои мустамликавӣ ва сиёсати мустамликавии Англия" оид ба сиёсати мустамликавии Англия дар Ҳиндустон, ки дар асар дар бобҳои алоҳида овардааст қайд менамояд, ки "Дар миёни қавму гурӯҳҳои зиёди этникии Ҳиндустон ихтилоф ва рақобат дида мешуд, ки аз он дигар мамлакатҳои мустамликадорӣ метавонистанд истифода баранд. Вазъи мардум сол то сол душвор мегардид, кашшоқӣ, гурӯснагӣ ва бемориҳои гуногун барои мардуми муқими он

бахусус дар давраи мустамликавӣ як воқеаи маъмулӣ буд" [7, с. 74]. Борҳо аҳолии мамлакат бахусус он нафароне, ки тарафдори озодиву баробарӣ буданд бо мақсади озодии халқи ҳинду ва раҳой ёфтани аз зулму истибдоди мустамликадорон ҳаракатҳои озодихоҳӣ ташкил намуда буданд, аммо аз сабаби мавҷуд будани рақобат ва сатҳи пасти маърифатнокӣ дар баъзе минтақаҳо сабабгори асосии монеагӣ эҷод намудани ҳаракатҳои коргарӣ ва муборизаҳои озодихоҳӣ мегардид.

Муҳаққиқи рус Кузнетсов В.В. дар тадқиқоти хеш, ки он бо унвони "Сиёсати мустамликавии Англия дар Ҳиндустон дар солҳои Чанги дуввуми ҷаҳонӣ (1939-1942)" маъруф аст қайд менамояд, ки "Зиддиятҳои миёни халқи мустамлика ва англис солҳо мавҷуд буд, аммо дар солҳои 20-ум ва 30-юми асри XX он хусусияти прогрессивиро гирифт, ки баъдан ба муборизаи истиклолиятхоҳона асос гузошт. Тавачҷуҳи муҳаққиқро бештар муборизаҳои миллӣ-озодихоҳии он давра ҷалб намуда, муборизаи халқро баҳри ба ҳадаф расидан, монағиҳо ва зулму истибдоди англисхоро баҳогузурӣ намудааст" [2, с. 222]. Ин раванд вазъияти дохилро то рафт муррақаб мекард, аз ин сабаб Англия мачбур шуд, ки то ҳадди имкон барои нигоҳ доштани низоми худ дар Ҳиндустон тадбирҳои андешада, бархе аз талаби гурӯҳҳои инқилобгарро иҷро намояд. Бесабаб нест, ки роҳбарони ҳизбҳои ҳукмрон ва губернаторони таъйиншуда бармуқобили ҳаракатҳои сарзада, амал намуда, муборизаи коргаронро бераҳмона паҳш мекарданд. Ҳамзамон, муҳаққиқ дар асар оид ба низоми мавҷуда дар Ҳиндустон ва сиёсати пешгирифтаи Англия дар ин минтақа андешаҳои хешро баён намуда, қайд менамоянд, ки: "Англия дар охири асри XIX ибтидои асри XX ислоҳоти зиёдеро дар самтҳои мухталиф ҷорӣ намуд, ки дар он манфиати сармоядорони англис инъикос ёфта буд, амма ба мисли пештара бе ҳуқуқ боқӣ монда, аз ҷониби сармоядорони англис истисмор мешуданд. Шароити душвори иқтисодӣ ва қонунҳои зам шуда, аҳволи мардумро боз ҳам душвортар мекард [3, с. 18]. Пас маълум мешавад, ки дар охири асри XIX ибтидои асри XX Англия аз ҳисоби мустамлика сарвати худро дучанд афзун намуда, ҳарчи бештар истисмори бераҳмона ва сиёсати мустамликавии худро баҳри амалӣ намудани манфиатҳои худ, ҷоннок мекард. Барои амалӣ шудани ин кор, роҳбарони ҳизбҳо ва губернаторони таъйин шуда нақши бузург мебозиданд. Сармоядорони англис талош мекарданд, ки истифода аз низоми ҷоринамудаи мамлакат сарвати худро афзун намоянд, ки дар ин кор ба онҳо истисмори бераҳмонаи мустамлика ва халқи он кӯмак мерасонд.

Кулик Лидия Викторовна дар осори хеш "Нақш ва мақоми Ҳиндустон дар низоми сиёсати берунаи Британияи Кабир дар соли 1997 -2016" қайд менамояд, ки ҳанӯз, дар ҷанги Плесси, ки соли 1757 ба вуқӯъ пайваستا буд, аскарони ширкати "Ост-Индия" зери роҳбари Роберт Клайв артиши Банғола ва иттифоқчиёни фаронсавиро мағлуб намуда, тамоми Банғоларо ба даст оварданд. Ончизе, ки дар раванди мубориза ба даст оварда шуда буд, ба 100 киштӣ тариқи Калкута ба Англия интиқол дода шуд. Теъдоди молу маҳсулот ва даромади ба даст оварда шуда, баъд аз муҳориба ба ҳисоби имрӯза 250 миллион фунтро ташкил меод. Он ҳама дорой байни саҳмиядорони ширкат тақсим карда шуд. Худи даромади шахсии Р.Клайва бошад, 23 миллион фунтро ташкил мекард. Ӯ соли 1744 ба Ҳиндустон омада, дар сини 19 солагӣ ба сифати ходими хурди ширкат фаъолият намуд. Аммо баъди 14 сол ӯ яке аз сарватмантарин шахс дар шоҳигарии муттаҳида гардид" [4, с. 274]. Аз Ҳиндустон ба Англия на танҳо пулу мол, балки маснуоти заргарӣ ва дигар молҳои антиқа ворид карда мешуд. Чунин гардиш ба рушду тақаммули самтҳои гуногун таъсир расонида, тағйирёфтани таносуби иҷтимоию иқтисодиро ба миён овард. Дигар на онҳое, ки замин доштанд соҳиби қудрат ва тавоноӣ буданд, акнун сарват ва қудратро метавон тавассути "Ҷасорат ва истисмор" аз мустамликаҳо бахусус аз Ҳиндустон ба даст овард [5, с. 205]. Аз андешаҳои муҳаққиқ бар меояд, ки англисҳо ҳангоми пурзӯр намудани низоми мустамликавии худ, на танҳо таъсир ва нуфӯзи хешро дар ин минтақа пурзӯр намуданд, балки сарвати худро низ ин ҳисоб афзун карданд. Ислоҳоти иҷтимоӣ, ки аз ҷониби ҳукумати Англия дар тӯли асри XIX аввали асри XX ҷорӣ гардида буд, танҳо соҳаи дин, анъана урф, иқтисодёт ва сохтори ҷомеаи Ҳиндустонро дар бар дошт, марбут ба бештар намудани вазъи зиндагии халқи мустамлика ва шароити зиндагии онҳо ягон суҳане ҳам намерафт [11, с. 234].

Хулоса, дар тӯли танҳо 150 соли мустамликавӣ Англия аз Ҳиндустон сарвати зиёдро ба даст оварда, даромади худро афзун намуд. Дар ин давра натавонӣ ғоратгарии ошкоро, аз Ҳиндустон дар баробари молу маҳсулот боз сарватҳои қимматбаҳо низ бароварда мешуд. Бахусус дар давраи индустриализатсияи англисӣ мунтазам нобуд кардани саноати хоҷагии

кишлоқ, саноати бофандагии Ҳиндустон ба миён омад, ки дар натиҷаи он саноати металлургия, истеҳсоли пулод киштисозӣ, ки пеш аз замони мустамликавӣ дида мешуд ва мақоми роҳбарикунандаро низ дар тараққиёти мамлакат дошт, барҳам дода шуд [5, с. 233].

Доираҳои ҳукмронии Англия аз қонунҳои ҷорӣ намудаи ҳукумат, ки ба манфиати онҳо буд, розӣ буда, ин низомро пуштибонӣ мекарданд. Табақаи болоии ҳинду, ки тибқи дастур ва супоришҳои ҳукумати Англия амал мекарданд, аз ҳисоби қонунҳои мавҷуда ва вазъи дохилии мамлакат истифода намуда, сарвати худро афзун мекарданд. Беҳуқуқӣ ва сатҳи пастӣ зиндагии оммаи мардуми мустамлика вазъи аҳоли ва баъдан мамлакатро муташаниҷ намуд. Дар натиҷаи ҳамаи ин ҳаракатҳои зиёде, ки хусусияти миллӣ-озодихонаро доштанд, дар мамлакат аланга зад, ки дар заминаи он гурӯҳҳои зиёди зидди мустамликавӣ ташкил ёфтанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар давраи мустамликавӣ оммаи мардуми Ҳиндустон, ки дар зери шиканҷаи мустамликадорон қарор доштанд, беҳуқуқ боқи монда, зиндагии халқ рӯз то рӯз душвор мегардид. Вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҳиндустон дар давраи мустамликавӣ дар бештари асарҳои муҳаққиқони хориҷ инъикос ёфтааст, ки онро мо метавонем дар давраҳои гуногуни таърихӣ мутобиқ ба тараққиёти давра ва пурзур намудани низоми давлатҳои мустамликавӣ таҳлил намоем. Бахусус дар асри XX ибтидои асри XXI асарҳои зиёде рӯйи чоп омаданд, ки дар он самтҳои асосии сиёсати мустамликавии Англия дар Ҳиндустон инъикос ёфта, низоми мустамликадорӣ ин империяи азими ҷаҳонӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ мавриди таҳлил ва баҳрабардорӣ қарор дода шудааст. Аз ҷониби муҳаққиқони хориҷ сиёсати Англия ва самтҳои асосии низоми мустамликавии ин мамлакат таҳлил ва баррасӣ гардида, вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии мардуми ҳинду то давраи мустамликавӣ ва замони ҳукумат намудани Англия мавриди таҳлилу баҳрабардорӣ қарор дода шудааст.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки дар таърихнигорӣ хориҷӣ масоили сиёсати мустамликавии Англия дар Ҳиндустон аҳамияти умдаро дошта, аҳамият ва моҳияти низоми мустамликавии Англия дар осори муҳаққиқони хориҷ инъикос ёфтааст, ки муаллифон бо тарзи гуногун оид ба вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии Ҳиндустон дар давраи мустамликавӣ андешаронӣ намуда, ба низом ва вазъи оммаи мардуми мустамлика баҳои мухталиф додаанд. Ин масъала дар осори дигар муҳаққиқон дар мисоли Соколов А.Б., Радченко Л.Р., Коженина М.Т., Федерова И.Е. ва дигарон низ дарҷ гардидааст, ки дар он олимони бе ҳуқуқи аҳоли, сатҳи пастӣ зиндагӣ, вазъияти душвори иқтисодӣ иҷтимоии халқи ҳинду ва дар шароити душвор қору фаъолият намудани онҳоро дар ин қаламрав таҳлил намудаанд.

Адабиёт

1. Данков, А. Г. Цели и задачи британской политики на северо-западных рубежах Индии в работах британских историков конце XIX в / А. Г. Данков // Вестник Томского государственного университета, 2013. №372. - С.91 – 97.
2. Кузминов, Я.И. Экономическое развитие Индии в период империализма / Полянский Ф.Я., Жамин В.А. Экономическая история капиталистических стран / Я.И. Кузминов. - М.: изд-ва Моск. Ун-та. 1986. – 280 с.
3. Кузнецов, В. В. Колониальная политика Англии в Индии в первые годы второй мировой войны (1939-1942гг.)". автореферат диссертации кандидата исторических наук / Рос.Гос. пед.ун-т. им. А. И. Герцена-Санкт-Петербург 1991. – 18 с.
4. Кулик, Л. В. Роль и место Индии в системе внешнеполитических координат Великобритании в 1997 - 2016 / Л. В. Кулик. – М.: 2017. – 336 с.
5. Кулик, Л.В. Подход Британии к управлению колониальной Индией- тема снова в центре внимания: в книге Ш.Тхарура "Эра тьмы". Британская империя в Индии // Вестник Московский финансово-юридический университет №1/2017.-С. 233 – 242.
6. Ленин, В. И. Тетрадь по империализму / В. И. Ленин. - ПСС. Т 28. – 404 с.
7. Павел, Г. М. История колониальной империи и колониальной политики Англии / Г. М. Павел. - М.: изд Юрайт, 2021. - 201 с.
8. Парфенов, И.Д. зери унвони "Английские лейбористы и колониализм / И.Д. Парфенов. - М. Издательство Саратовского университета, 1969.-77 с.
9. Ралф, Ф. Английская колониальная политика (популярный очерк) // Государственное, социально-экономическое издательство / Ф. Ралф. - Москва, 1934. – 80 с.
10. Ростовский, С.Н. Новая история колониальных и зависимых стран Том 1. / С.Н. Ростовский, И.М. Рейснер, Г.С. Кара-Мурза, Б.К. Рубсов. –М.: 2016.
11. Сидорова, С.Е. Английский либерализм и проблемы модернизации Индии в 60-х первой половине 80-х гг. XIX в. // диссертация канд... ист.наук. / С.Е. Сидорова. - Москва, 2006. – 299 с.

12. Силли, Чон Роберт Британская империя. Разделяй и властвуй! Издательство: Алгоритм / Чон Роберт Силли, Адам Джон Крэмб. - М.: 2019. – 400 с.
13. Тхарур, Ш. "Эра Тмы"(shashi Traroor. An Era of Darkntss.The Britisn Empire in Indian). издательство / Ш. Тхарур, Деҳли Алеф, 2016. – 234 с.
14. Юрлова, Е.С. Неприкасаемые в Индии / Е.С. Юрлова. - М: Наука,1989. – 180 с.
15. Юров, Ф.Н. От восхода до заката Династия Неру-Ганди книга первая / Ф.Н. Юров. – М., 2015. – 520 с.
16. Халимова, М.М. Англия дар замони ҳукмронии малика Виктория (с.1837-1901) / М.М. Халимова. - Душанбе- 2019. – 86 с.
17. Фадеичева, М.А. Колониальный вопрос в Индии / М.А. Фадеичева //Дискурс_Пу-2010. - С. 312-315.

ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ СИЁСАТИ МУСТАМЛИКАВИИ АНГЛИЯ ДАР ҲИНДУСТОН ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОНИ ХОРИҶ (АСРИ XX - ИБТИДОИ АСРИ XXI)

Сиёсати мустамликавии Англия дар Ҳиндустон ба хусус давраи нимаи дуюми асри XIX ва оғози асри XX таваччуҳи муҳаққиқони зиёдро ба худ ҷалб намудааст, ки то имрӯз тадқиқот дар ин самт идома доранд. Масъалаи мазкур актуалӣ буда, ҷамъбаҳои зиёди сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва тарбиявиро доро мебошад. Ба хусус истисмори халқи мустамлика аз ҷониби ҳукуматдорон ва оғози муборизаҳои миллӣ-озодихоҳӣ дар Ҳиндустон аз ҷониби мутахассисони зиёд мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудааст, ки саҳифаҳои дурухшони таърихи пурғановати ин халқро рангинтар менамояд. Дар бештари тадқиқоти анҷомдодаи муҳаққиқони хориҷӣ ҷамъбаҳои муҳими ин низом ва бахусус ислохоти ҷоринамудаи Англия, қонунҳои мавҷудаи давр, инчунин вазъи мардуми мустамлика дар ҷардидааст, ки маълумоти муфассал оид ба сиёсати мустамликавии Англия дар ин мамлақати афсонавӣ меҷаҳад. Яке аз самтҳои муҳими сиёсати мустамликавии Англия ин рушди иқтисод, иҷтимоӣ, ҳарбӣ, соҳаи хоҷагидорӣ ва маориф буд, ки ба он ҳукуматдорони англис таваччуҳи беандоза зоҳир мекарданд. Муҳаққиқони давр сиёсати мустамликавии Англияро дар Ҳиндустон бахусус давраи охири асри XIX ибтидои асри XX аз нигоҳи объективона баҳогузорӣ намуда, аҳамият, моҳият ва натиҷаҳои ин сиёсатро дар Ҳиндустон баҳо доданд.

Калидвожаҳо: Англия, низоми мустамликавӣ, Ҳиндустон, соҳаи иқтисод, корхонаҳои саноатӣ, хоҷагии кишлоқ, ҳуқуқ, сармоя, губернатор, муборизаҳои озодихоҳӣ, сиёсат, мулк, ҳоким, ҳизби ҳукмрон, таърихнигорӣ, таҳлил, тадқиқ, осор.

ОТРАЖЕНИЕ ВОПРОСОВ БРИТАНСКОЙ КОЛОНИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В ИНДИИ В РАБОТАХ ИНОСТРАННЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ (XX - НАЧАЛО XXI ВЕКА)

Британская колониальная политика в Индии, особенно во второй половине XIX— начале XX в., привлекала внимание многих исследователей, и исследования в этом направлении продолжают и по сей день. Этот вопрос является актуальным и имеет множество политических, экономических, правовых и образовательных аспектов. В частности, эксплуатация колониального народа властями и начало национально-освободительной борьбы в Индии анализируются и изучаются многими специалистами, что делает яркие страницы богатой истории этого народа еще более колоритными. В большинстве исследований, проведенных зарубежными исследователями, изложены важные аспекты этой системы и особенно реформ, проведенных Англией, действующие законы того периода, а также положение колониального населения, что дает подробную информацию о колониальной жизни. политика Англии в этой легендарной стране. Одним из важных направлений британской колониальной политики было развитие экономики, социальной, военной, сельскохозяйственной и образовательной отраслей, чему британские власти уделяли большое внимание. Исследователи того периода объективно оценили британскую колониальную политику в Индии, особенно периода конца 19 - начала 20 вв., оценили значение, характер и результаты этой политики в Индии.

Ключевые слова: Англия, колониальная система, Индия, экономика, промышленные предприятия, сельское хозяйство, право, капитал, губернатор, освободительная борьба, политика, сословие, правитель, правящая партия, историография, анализ, исследования, труды.

REFLECTION OF ISSUES OF BRITISH COLONIAL POLICY IN INDIA IN THE WORKS OF FOREIGN RESEARCHERS (XX - BEGINNING OF XXI CENTURY)

British colonial policy in India, especially in the second half of the 19th and early 20th centuries, attracted the attention of many researchers, and research in this direction continues to this day. This issue is relevant and has many political, economic, legal and educational aspects. In particular, the exploitation of the colonial people by the authorities and the beginning of the national liberation struggle in India are analyzed and studied by many specialists, which makes the bright pages of the rich history of this people even more colorful. Most of the studies carried out by foreign researchers outline important aspects of this system and especially the reforms carried out by England, the current laws of the period, as well as the situation of the colonial population, giving detailed information about colonial life. English politics in this legendary country. One of the important directions of British colonial policy was the development of the economy, social, military, agricultural and educational sectors, to which the British authorities paid great attention.

Researchers of that period objectively assessed British colonial policy in India, especially the period of the late 19th and early 20th centuries, and assessed the significance, nature and results of this policy in India.

Keywords: England, colonial system, India, economy, industrial enterprises, agriculture, law, capital, governor, liberation struggle, politics, class, ruler, ruling party, historiography, analysis, research, works.

Дар бораи муаллифон

*Халимова Маърифат Мухамадовна
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихи нав ва навини кишварҳои хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х.Рӯдакӣ, 17
E-mail: karashma88@mail.ru*

*Шукронаи Тоҷиддин
Магистранти соли дувуми факултети таърих
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х.Рӯдакӣ, 17
E-mail: shukronamelikova036@gmail.com*

Об авторях

*Халимова Маърифат Мухамадовна
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
новой и новейшей истории зарубежных стран
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
прос. Рудаки 17
E-mail: karashma88@mail.ru*

*Шукронаи Тоҷиддин
Магистрант 2-го курса исторического
факультета
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
прос. Рудаки 17
E-mail: shukronamelikova036@gmail.com*

About the authors

*Khalimova Marifat Mukhamadovna
Candidate of historical sciences, Associate
Professor of the Department of modern and
contemporary history of foreign countries
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
ave. 17
E-mail: karashma88@mail.ru*

*Shukronai Tochiddin
2nd year master's degree, Faculty of History
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
ave. 17
E-mail: shukronamelikova036@gmail.com*

СИЁСАТИ ТИЧОРАТИИ ТЕМУРИЁН ВА ПАЁМАДҲОИ ОН

*Ҳочаев М. П., Чалилов Б. Т.**Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ишғоли мамлакатҳои дигар ва аз ин ҳисоб васеъ намудани ҳудудҳои мамлакат ба Темуриён имконият дод, ки вазъи иқтисодии кишварро беҳтар намуда, қудрати ҳарбии онро баланд бардоранд. Ин шароит фароҳам овард, ки дар охири асри XIV - ибтидои асри XV равобитаи тичоратӣ ва сиёсии Мовароуннаҳру Хуросон бо як қатор кишварҳои хориҷи дуру наздик вусъат ёбад. Дар асри XV миёни давлати Темуриён бо давлатҳои ҳамсоя, аз ҷумла Чин, Ҳиндустон, Тибет, Эрон, Русия, Поволже ва Сибир робитаҳои доимии тичоратӣ барқарор гардиданд. Аз Чин матоъҳои абрешимӣ, чун атлас, чой, зарфҳои чинӣ, сангҳои қиматбаҳо ва ғайра, аз Ҳиндустон матоъҳои сафед ва ранга, аз Эрон марворид, аз Русия, Тотористон ва Сибир чарму мум оварда мешуданд. Дар миёни молҳое, ки аз кишварҳои Аврупо ба Самарқанд оварда мешуданд, матоъҳои фаронсавӣ, дока, кордҳои черкесӣ буданд.

Аз Самарқанд матоъҳои пахтагин, махмал, абрешим, инчунин қоғаз, меваи хушк, биринҷ, пахта ва ресмон ба мамлакатҳои хориҷ, асосан ба Русия, Тотористон ва Сибир фиристода мешуданд.

Муносибати Темуриён, хусусан бо Чин хеле устувор шуда буд. Дарбори Темуриён соли 1387 намояндагони дипломатии худро бо сардории Мавлоно Ҳофиз ба Чин фиристод ва бо онҳо чун тухфа 15 асп, 2 шугур ва матоъҳои гуногун ирсол намуд. Аспҳои фиристодаи темуриҳо ба чиниҳо хеле маъқул афтод ва ҳар сол ба Чин шумораи зиёди асп фиристода мешуд. Бар ивази ин аз Чин сангҳои қиматбаҳо ва ашёи дигар мефиристоданд.

Ҳамин тариқ, байни давлати Темуриён ва Чин робитаҳои тичориву дипломатӣ густариш ёфт. Дар байни ҳар ду-се сол ба Самарқанду Ҳирот сафирҳои чинӣ меомаданд ва дар навбати худ аз Мовароуннаҳру Хуросон ба Чин сафирҳо фиристода мешуданд.

Сафоратҳо дар густариши муносибатҳои тичоратӣ нақши калон бозиданд. Шохрух ва Улуғбек пайваста бо Чин мубодилаи сафирҳо мекарданд. Соли 1418 сафорати Шохрух бо сардории Ардашер ба Чин ва соли 1419 сафирон Ли Ди ва Чонг-Ку аз Чин ба Самарқанду Ҳирот омаданд. Ба Шохрух ва Улуғбек паёмҳо ирсол гардида, барои густариши робитаҳои дӯстона тухфаҳои қиматбаҳо пешниҳод карда шуданд. Соли 1420 ба Чин сафорати чавобӣ иборат аз 530 нафар фиристода шуд. Сафирони Темуриён зиёда аз ду сол дар Чин истода, соли 1422 ба ватан баргаштанд [14, с.102-105].

Дар замони Шохрух ва Улуғбек муносибатҳои неки ҳамсоягӣ бо Тибет ва Ҳиндустон барқарор гардиданд. Соли 1421 сафирони Тибет ба Самарқанду Бухоро ташриф оварданд. Шохрух солҳои 1441-1442 сафирони худро ба қасри Виҷаянагари Ҳинд бо сарвари муаррихи форсу-тоҷик Абдуразоқи Самарқандӣ мефиристад ва инро дар сафари хеш ба Ҳиндустон тавассути Кирмон, Хурмуз ва Халиҷи Форс дар рӯзноааш тасвир намудааст.

Дар аҳди Шохрух (1409-1447) ва ворисони ӯ шаҳри Ҳирот, ки чандсад ҳазор нафарро ташкил меод, ба шаҳри бузурги Шарқи Наздик ва пойтахти асосии давлати Темуриён табдил ёфт. Як қатор шароитҳо ба пешрафти иқтисодиёт ва болоравии сиёсии шаҳр мусоидат карданд. Асосан мавқеи ҷуғрофӣ он ниҳоят муфид буд, зеро шаҳр дар маркази давлати Темуриён ҷойгир ва аз ҳамлаҳои беруна эмин буд. Ин ба афзоиши босуръати шаҳр мусоидат кард. Илова бар ин, Ҳирот дар маркази муҳимтарин роҳҳои тичоратии байналмилалӣ ҷойгир буд, ки кишварҳои Осиё ва Аврупо ро мепайваस्त ва бинобар сабаб ба рушди иқтисодии шаҳр таъсир дод.

Юришҳои пайваста, васеъкунии ҳудудии мулк, забткориҳои хунин ва ғорати кишварҳои забтшуда ба қудрати иқтисодӣ ва низомии давлати Темур ва як зумра ҳокимони авлоди ӯ мусоидат намуда, боиси густариши нуфузи минтақаи Хуросон ва Мовароуннаҳр гашт. Ҳамаи ин омилҳо ба рушди муносибатҳои дипломатӣ ва ривоҷи тичорат бо дигар мамлакатҳо таъсири мусбат расонид. Дар охири қарни XIV – ибтидои қарни XV, ки Темур дар авҷи шӯҳрат буд, муносибатҳои тичорӣ ва сафоратхонаи Мовароуннаҳру Хуросон бо баъзе кишварҳои дуру наздик эҳё шуданд. Соли 1393 барои барқарор намудани муносибатҳои дӯстона ва осоишта аз Самарқанд ба Сурия ва Миср Савайро бо пайгоме фиристоданд [1, с. 689].

Дар аснои юриши Темур ба Ҳиндустон, 23 феввали соли 1399, вақте ки ӯ дар минтақаи Пайла, дар наздикии Чамму буд, ба наздаш сафири ҳокими Кашмир Искандаршоҳ омада, ба ӯ тухфаҳои гаронбаҳо, ҳамчунин се ҳазор асп тақдим намуда, хоҳиш дошт бо ӯ муносибати дугона барқарор созанд.

Нақшаҳои Темур бо давлатҳои хориҷии дуру наздик аз барқарор ва таҳкими робитаҳои тичоратӣ иборат буданд. Ҳамчунин, 1 августи соли 1402 ба шоҳи Фаронса Карли VI паёме фиристод, ки дар он аз ҷумла гуфта мешуд: «Ва он гоҳ шумо бояд тоҷирони худро ба ин кишвар фиристед ва мо ба онҳо иззату эҳтиром нишон медиҳем ва тоҷирони мо ба он тараф хоханд рафт ва онҳоро низ бояд иззату эҳтиром кард. Ва бигзор ҳеч кас ба онҳо зӯрварӣ ва аз онҳо бештар талаб накунад, зеро ҷаҳон ба шарофати тоҷирон обод мешавад» [11, с. 344].

Дар ин давра шаҳри Самарқанд, ки дар роҳи муҳими тичорати ҷаҳонӣ аз Чин ба мамлакатҳои ҳамсояи Баҳри Миёназамин ва Ҳиндустон воқеъ буд, дар барқарор намудани муносибатҳои тичоратӣ ва сафоратхонаҳо нақши махсус бозидоаст. Дар ёддоштиҳои сафарномаи Руи Гонсалес де Клавихо, ки дар бораи сафари сафорати Испания ба Самарқанд солҳои 1403-1406 нақл мекунад, оид ба тичорати Темуриён бо кишварҳои хориҷӣ маълумоти арзишманд додааст. Аз ҷумла, муаллиф чунин хабар медиҳад: «Дар ин ҷо ... ҳар сол, махсусан дар моҳҳои июн, июл ва август ба Самарқанд корвонҳои калони шугур, ки молҳои зиёде доранд, меоянд. Ва корвони онҳо мисли корвони мо маъноӣ ҳайвоноти борбардорро дорад. Ин шаҳр ба шаҳри бозаргонон табдил ёфта, ба подшоҳ даромади калон меорад. Ҳар сол тоҷирон аз Ҳиндустони хурд ба ин ҷо омада, бисёр хушхӯрҳо меоваранд; навоҳҳои бехтарини хурди онҳо, ки ба Сурия фиристода нашудаанд, ба монанди дона, чормағз, дорчин, пӯсти чормағз ва бисёр маҳсулоти дигари хеле қиматбаҳое, ки ба Искандария бурда намешаванд ва дар он ҷо ёфтан мумкин нест. Ғайр аз ин, қисми зиёди абрешим дар Гелон, замини назди баҳри Боку (Ҳазар) истеҳсолшуда ба он ҷо оварда мешавад ва дар он ҷо ҳар сол ба миқдори кифоя истеҳсол мешавад. Ва ин абрешими Гелон ба Димишқ, ба сарзамини Сурия, ба Туркия, ба Зафа (Кофу- ҷамоаи генузиягӣ дар Қрим) ва дигар ҷойҳо меравад. Ба ин ҷо абрешими дар сарзамини Хамаҳӣ (Шамаҳӣ) тайёршударо ҳам меоранд; дар ин ҷо абрешими бисёре истеҳсол карда мешавад ва тоҷирон, ҳатто венетсиягӣ ва генузиягӣ барои харидани он ба он ҷо меоянд» [9, с. 80].

Тичорат бо Чин махсусан пуравҷ буд. Ба гуфтаи сафири Испания Руи Гонсалес де Клавихо, Темур аз омадани сафирони Чин ба дарбори худ, ки густохона талаби хирочро ба Чин доштанд, норозӣ буд. Дар маросими қабули сафорати Испания тахти сарвари Клавихо, ки 8 сентябри соли 1404 дар боғи Дилкушо баргузор шуда буд, ба гуфтаи Клавихо, «намояндагоне, ки онҳоро роҳбарӣ мекарданд, баъди сафири императори Чин Чайскан, ки бо талаби хироч ба назди Темурбек омада буд, ҷой намуд. Вақте Темур дид, ки фиристодагони испания аз сафири Чин поённишинанд, фармон дод, ки испанӣҳо боло нишинанду ҷойи сафирони Чин дар зер аст. Бо ин фармон яке аз намояндагони шоҳ назди сафири Чин омад ва ҷойи ӯро муқаррар кард, инчунин суханони шоҳро расонид, ки ӯ, фиристодаи ғоратгар, одами беинсоф ва душман ҷояш аз ҷама пойин аст, агар Худо хоста бошад, ба зудӣ ӯро (шоҳи Чинро) ба дор меовезад, то дар оянда чунин ҷуръат накунад. Аз он вақт инҷониб дар ҷама қашну зиёфатҳое, ки ҳазрат (Темур) ташкил мекард, бо ҳамин тартиб нишаста буданд» [9, с.111]. Темур дар ҳузури ҷамаи меҳмонон императори Чинро хук номид [9, с. 110].

Ҳамин тариқ, Клавихо маълумоти манобеъи чиниро дар бораи амалҳои ғайридӯстонаи Темур нисбат ба сафирони Чин тасдиқ мекунад.

Темур барои юриши ҳарбӣ ба Чин омодагӣ медид. Ӯ лашкар ҷамъ карда, моҳи январӣ соли 1405 ба шаҳри Утрор меояд ва 18 феврал дар он ҷо бемор шуда, вафот мекунад. Забти Чин феврал манъ карда шуд. Пас аз марги Темур муносибатҳои Чину Осӣи Марказӣ дубора барқарор шуданд. Масалан, 12 октябри соли 1405 дарбори Чин ба дипломати чинӣ Чен-Чен, мансабдори бозътимоди Вазорати маросими назди императори Мин Чен-Тсун (1403-1424) ҳамроҳ бо хоҷа Ли Ла ва амалдор Ли Сян вазифадор намуд, ки ба Ҳирот ба дарбори Шоҳрух ташриф намоянд. Ба ин сафорат сафирони Шоҳрух, ки аз Чин ба ватан бармегаштанд, низ шомил буданд. Дар ин сафорат, ки замони ба Чин омаданаш маълум нест, намояндагони Ҳирот, Самарқанд, Шероз, Андигон (Андичони ҳозира) буданд [8, с.101-116].

Дар байни давлатҳои алоқаҳои тичоратию дипломатӣ барқарор карда шуданд. Дар ду-се сол ба Самарқанду Ҳирот сафирони дарбори Чин меомаданд ва аз Мовароуннаҳр ва Хуросон ба Хитой низ сафирон фиристонида мешуданд. Тоҷирон аз Чин молҳои худро ба Самарқанд меоварданд, ки дар он ҷо ба онҳо талабот зиёд буд. Ба маълумоти сафири испания Руи Гонсалес де Клавихо аз Чин корвонҳо бо молҳои хитой ба воситаи укёнуси Ҳинд ба Самарқанд омада, марворид, ёкут ва хушхӯри зиёде меоварданд. Баъд онҳоро аз ин ҷо ба дигар ҷойҳои интиқол меоданд [9, с.81].

Мубодилаи мунтазами сафирҳо байни давлатҳо дар густариши муносибатҳои тичоратии байналмилалӣ Мовароуннаҳр ва Хуросон бо Чин нақши муҳим бозид. Соли 1409 аз Ҳирот ва Самарқанд ба Чин сафир фиристода шуда, соли 1412 аз Чин ба Ҳирот сафирҳо омаданд. Сафирон бо худ номаи императори Чинро оварданд, ки дар он қайд карда шуд, ки ба инкишофи муносибатҳои дӯстонаи байни мамлакатҳо ёрӣ расондан зарур аст [13, с.158-159]. Ба маълумоти Абдураззоқи Самарқандӣ дар бораи ба Чин ҳамчун сафир фиристодани Муҳаммади Бахшӣ: «Чун муҳимоти элчиёни Чин кифоят шуд, иҷозати инсироф ёфта, муовидат фармуданд ва Шайх Муҳаммади Бахшӣ ба расми рисолат бо эшон равон шуд. Ва дар ин вақт аз он тараф элчиён расиданд ва тухфаҳо оварданд ва хабари саломатии эшон ва маъмури он мамолик гуфтанд. Муҳаббат ва дӯстӣ, ки миёни падарон буд, бар мучиби муҳаббатгулобои қаробатулабно тоза гашт. Мо низ аз ин тараф Муҳаммади Бахшӣ элчӣ (сафир) фиристодем то хабари саломатӣ расонад. Муқаррар он аст, ки ин маънӣ сабаби ободонии мамолик ва некномии дунё ва охират аст. Тавфиқи риояти иттиҳод ва мувофиқати шароити видоди рафиқи аҳл тариқ бод. Ҳазрати ҳокими саид фармуд, ки элчиёни атрофро чун элчӣ Муҳаммад Қаромон, ки бо тухафи Рум омада буд ва малик Қутбиддини Систонӣ ва элчӣ Пирак аз Гармсер ва ҳамаро ба инъом ва иқром навохта, иҷозати муроҷаат намуд» [1, с.161-164].

Пас аз ба даст овардани ҳамдигарфаҳмӣ сафирони Чин ба ватан баргаштанд ва ҳамроҳи ӯ сафири Темуриён Шайх Муҳаммад Бахшӣ ба Хитой фиристода шуд ва ӯ ба ҳокими Чин номае расонд ва дар он ҷо қайд карда шуд, ки ӯ дар бораи беҳатарии роҳҳои, ки Чинро бо Мовароуннаҳр ва Хуросон мепайваст мусоидат намояд, то савдогарон моли худро бе тарсу ҳарос мубодила намоянд [13, с. 463-468; 1, с.161-164]. Солҳои 1413—1421 байни Мовароуннаҳр, Хуросон ва Чин алоқаҳои мустақами дипломатӣ барқарор гардид.

Ҳамин тариқ, ба яке аз сафоратҳои, ки аз моҳи декабри соли 1420 то майи соли 1421 дар Пекин қарор дошт, Хоҷа Ғиёсуддини Наққош низ дар ин ҳайат ворид буд, ки барои тартиб додани рӯзномаи сафорат супориш гирифт ва ин рӯзнома яке аз муфассалтарин ва машхуртарин асарҳои мусулмонӣ дар Чин мебошад, ки муаррих Хофизӣ Абри аз он истифода кардааст. Императори Чин ҳангоми табодули сафир ҳамеша ҳокимони Темуриро насихат мекард, ки ҷанҷолҳои худро бас намоянд ва сулҳ кунанд [13, с.817-818].

Дар чоряки дуҷуми асри XV мубодилаи сафоратҳо хеле кам мешаванд. Сабаби инро императори Чин дар номае ба Шохрух аз нооромӣ ҳоҷе, ки дар давлаташ ба амал омада буд, алоқаманд медонад [15, с. 285]. Мувофиқи маълумоти маъхазҳои хаттӣ дар ин давра дар се самт: Чин, Ҳиндустони Ҷанубӣ ва Миср тичорат хеле рушд менамуд. Ба он ҷо сафоратҳои калон фиристода шуданд, ки дар онҳо ба ғайр аз намояндагони ҳукумати Ҳирот, намояндагони ҳокимияти маҳаллӣ низ дохил мешуданд. Дар мактубҳои, ки байни ҳокимон навишта мешуданд, ба мақсад мувофиқ будани инкишоф додани савдо ва ҳамкориҳои байни мамлакатҳо таъкид карда мешуд. Котибони махсуси сафоратҳои рӯзномаҳои худро доштанд, ки дар онҳо роҳҳо, истгоҳҳо, бандарҳои бахрӣ муфассал тавсиф карда мешудаанд. Солномаҳои таърихӣ ба пойтахти Темуриён омадани бисёре аз сафоратҳои ҷавобиро ҳамчун як ҳодисаи маъмулӣ қайд менамоянд [6, с. 344].

Соли 1439 султони Миср Зоҳир Сайфуддин Чакмакбек сафири худро бо номи Чичкабуқаро ба Ҳирот равон кард. Дар номае, ки ба Шохрух ирсол намудааст, ӯ хостгори таҳкими равобитӣ дипломатӣ ва тичоратӣ миёни кишварҳо буд [1, с.483-487]. Соли 1444 ба Миср сафорати ҷавобии Шохрух бо сарвари Сайид Шамсуддин Муҳаммади Замзамӣ фиристонида шуд, ки ӯро худи ҳокими Миср бо тантана истиқбол гирифт [1, с.531-532]. Пас аз як сол ду шахсияти маъруф ва муътабарӣ он давра бо унвони сафир - Шайх Нуриддин Муҳаммад ал-Муршидӣ ва Мавлоно Шамсуддин Муҳаммад Абҳарӣ ба Миср фиристонида шуданд [1, с. 563].

Бо Ҳиндустон низ тичорати судманд ба роҳ монда шуда буд. Тоҷирони ҳиндӣ ба Мовароуннаҳр ва Хуросон маҳсулоти гуногун, аз қабилӣ чормағз, дона, занҷабил, дорчин, манна ва ғайра меоварданд [1, с. 140]. Солҳои 1441-1442 ба Ҳиндустон ба дарбори Бичингар сафир бо сарвари муаррих Абдураззоқи Самарқандӣ фиристонида шуд. Ӯ дар асари таърихӣ худ бо номи «Матлаъ-у- саъдайн ва маҷмаъ-ул-бахрайн» («Макони тулӯи ду бурҷи хушбахт ва макони баҳам пайвастанӣ ду баҳр») [1] сафари худро ба Ҳиндустон тавассути Кирмон, Ҳурмуз ва халиҷи Форс хеле ҷолиб тавсиф намудааст. Пас аз бозгашти сафорат Бичингар ба Ҳирот сафорати ҷавобиро фиристод. Мубодилаи чунин сафоратхонаҳо аҳамияти бузурги тичоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дошт ва мутолиаи тавсифи ин гуна сафарномаҳо маърифати ҷуғрофӣ мардуми он замонро васеъ намуда, ба эҳтироми баланди онҳо нисбат ба дигар халқҳо ва фарҳанги онҳо мусоидат мекард [7, с.380].

Дар китоби «Таърихи Эрон» доир ба вазъи тичорат дар шаҳрҳои Султония ва Самарқанд ахбори зерин оварда шудааст: «Султония шаҳри пурҷамоате аст, вале аз хайси бузургӣ ба пояи Табрез намерасад. Аммо Султония муҳимтарин маркази мубодилаи коло барои туччор ва колои онҳост. Бахусус дар моҳҳои июн, июл ва август корвонҳои бузурге аз муштариён бо молутгичора ба ин шаҳр мерасанд. Ин шаҳр дар моҳҳои ёдшуда пурҷанҷол ва шулуғ аст ва маболиғи ҳангуфте (зиёде) воридаи хазона мекунад. Бинобар ин, ҳарсола гурӯҳи азиме аз бозаргонони Ҳинд меоянд ва ҳама гуна доруворӣ меоваранд. Бехтарин анвои адвияро, ки дар бозорҳои Сурия барои фурӯш арза мешавад, ба ин шаҳр меоваранд. Ин адвия иборатанд аз: мехак ва чавзи ҳиндӣ ва газонгабин ва пӯсти чавз ва ғайра. Ин адвия ҳаргиз ба бозори Искандария намерасад, то битавон аз маҳозини он ҷо харид... Ҳар гуна абрешим аз Гелон..., ки дар он колоҳо ва маҳсулоти бисёре сохта ва таҳия мешавад, ба ин шаҳр ҳамл мегардад. Абрешими Гелон аз Султония ба Димишқ ва низ дигар манотиқи Сурия ва Туркия ва Кифо (дар Крим) содир мешавад. Самарқанд бозори бузурге барои тавлиди колоҳо буд, чаро ки Темурланг ҳунармандонро аз ҳар синф маҷбур ба иқомат дар он сохта буд. Дар ин шаҳр бозаргонони зиёде аз туркон, аъроб, марокашӣ аз анвои тираҳо, масеҳиёни чун Юнон ва арманиён, католикҳо ва настуриҳо дар канори ҳиндуён тичорат мекарданд, чаро бозорҳои Самарқанд мамлӯ аз колоҳое буд, ки аз сарзаминҳои дурдасту бегона назари Русия, Тотористон, Чин ва Ҳинд воридаи он ҷо мешуд. Ин колоҳо шомили чарм, катон, парниён, равған, гиёҳони тиббӣ, адвия.. буд, ки харидорон бо таъкиди фаровон бар кайфияти болои маҳсулоти чинӣ буд, ки пешаваронаш ҳам монанди пешаварони чинӣ аз тарафи муҳимот ва устодӣ дар ҷаҳон шинохта шуда буданд, толиби хариди онҳо буданд. Клавихо аз корвоне бо 800 шугур суҳбат медорад, ки аз Чин коло ва молутгичора ба Самарқанд меовардааст. Яке аз муҳимтарин далоили арзиш ва аҳамияти тичорӣ ва бозаргонии Самарқанд ва Султония дар ин буд, ки ин ду шаҳр иқоматгоҳ ва урдугӯҳи низомии Темурланг ва ҳокими ғарби Эрон - шоҳзода Мироншоҳ буд». [12, с.196-197]

Бо Маскав ҳам алоқаи тичоратӣ ва дипломатӣ барқарор гардид. Ба гуфтаи Абдурраззоқи Самарқандӣ, соли 1464 сафири Ивани III аз Маскав ба Ҳирот меояд [10, с.30-31]. Сафирҳо аз мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, аз ҷумла аз кишвари Франкҳо ҳам ба Самарқанд омаданд. Ҳамин тарик, тибқи гузоришҳои Абдурраззоқи Самарқандӣ, бо фармони Султон Абулқосим Бобур бар болои қабри «қомии Ҳирот» – Шайхи Ансорӣ «мучассамаҳои мусулмонӣ, хитой ва франкӣ кандакорӣ шудаанд» гузошта шудааст [2, с.202].

Дар бозорҳои Осиёи Миёна ва Эрон молҳои гуногуни аз Чин, Миср ва Аврупо овардашуда машҳур шуданд. Ҳар сол тоҷирон аз Туркия, Сурия, Ироқ, Феодозия, Трабезунд ва дигар кишварҳо барои харидорӣ молу маҳсулот ба шаҳрҳои Мовароуннахру Хуросон меомаданд. Таваҷҷуҳи тоҷирони хориҷӣ ба гушвора, ангуштарин, чавоҳирот ва дигар гарданбандҳои марворид, ки дар шаҳри Султония ба фурӯш мерафтанд, афзуд [9, с. 80-81]. Савдои байналхалқӣ ба инкишофи намудҳои гуногуни ҳунармандӣ ва зиёд шудани истеҳсоли он мусоидат намуда, савдои дохилиро низ пурзӯр намуд.

Барои беҳбудии савдои шаҳрӣ ва рушди ҳунарҳо дар шаҳрҳои мухталифи Мовароуннахр ва Хуросон бозорҳои пӯшида ва биноҳои мухталифи тичоратӣ ва ҳунарӣ сохта мешуданд, ки бахше аз ин шаҳрҳо ба манотиқи диданӣ табдил ёфтанд. Дар шаҳрҳои Самарқанд ва Ҳирот иншоотҳои азими тичоратӣ сохта шуданд. Ба гуфтаи Гонсалес де Клавихо, дар замони зиндагии Темур дар шаҳри Самарқанд бозори пӯшида сохта шудааст. Муаллиф дар ин бора чунин менависад: «Дар ин шаҳри Самарқанд ҳар сол молҳои гуногуне фурӯхта мешаванд, ки аз Чин, Ҳиндустон, Тартария ва бисёр дигар ҷойҳо ва аз худи Самарқанд, ки хеле бой аст, оварда мешаванд. Ва азбаски шаҳр майдони маҳсусе надошт, ки дар он тичорат қулай бошад, подшоҳ фармон дод, ки дар миёни шаҳр кӯчае сохта шавад, ки дар ду тарафи он мағозаҳо ва хаймаҳо барои фурӯши мол бошад. Ин кӯча аз як канори шаҳр оғоз ёфта, тамоми шаҳро убур карда, дар канори дигар ба охир мерасад. Подшоҳ ин корро ба ду амири худ супорида, гуфтааст, ки агар шабу рӯз кӯшиш накунанд ва кор накунанд, бо сари худ музд медиҳанд... кӯчаро хеле васеъ карда, дар ду тараф хайма гузоштанд; Дар назди ҳар як хайма курсиҳои баланде гузошта шуда буданд, ки бо тахтаҳои сангини сафед пӯшонда шудаанд. Ҳамаи хаймаҳо ба ҳам пайваस्त карда шуда буданд ва аз боло тамоми кӯча бо ганборе пушонда шуда буд, ки аз тирезаҳояшон нур мегузафт. Ҳамин ки кор дар хаймаҳо тамошуд, фавран ба назди онҳо савдогарон фиристода шуданд, ки дар он ҷо молҳои гуногуни худро мефурӯхтанд. Дар баъзе ҷойҳо дар кӯчаҳо фаввораҳо низ буданд. Одамоне, ки дар ин ҷо кор мекарданд, музд мегирифтанд. Дар давоми камтар аз бист рӯз, чунон корҳои бузурге анҷом дода шуданд, ки хеле аҷиб буд» [9, с.134-135].

Дар Самарқанд молҳои гуногуни аз мамлакатҳои дигар оварда шуда фаровон буд. Аз Русия ва Тартария ба ин ҷо пӯсту мӯина ва молҳои катонӣ (зағир), аз Хитой матоъҳои

абрешимӣ ва атлас меоварданд, ки дар чаҳон матоъҳои беҳтарин доништа мешуданд. Аз ҳама атласи пурқимат ҳамон навъи атлас буд, ки нақшу нигор надошт. Аз Чин ба Самарқанд, инчунин атри мушқдор, ёкути сурх, алмос, марворид, ревоҷ ва ҳар гуна доруворихо меоварданд. Молҳои Чин дар муносибат бо молҳои, ки аз дигар мамлакатҳо ворид мешуданд, беҳтар ва гарантар буданд [15, с.102-106].

Мувофиқи нақшаи бозори Самарқанд дар Ҳирот низ бозори калон сохта шуд. Ба маълумоти Ҳофизи Абрӯ, бозори дар Ҳирот сохташуда аз ду кӯчаи рости пӯшида иборат буд, ки шаҳро аз як канори дигар ба ҳам ҳамвора мепайваст. Бомпӯши бозорҳо барои равшании рӯз кушода буданд [13, с.345-346]. Дар байни шаҳрҳои Мовароуннаҳр ва Хуросон тичорат босуръат амал мекард. Аз Шероз ба Самарқанд бисёр матоъҳои абрешимию пахтагин ва дигар молҳо меоварданд. Аз Хуросон ба он ҷо бисёр матоъҳои ресида ва норесида, ки бо рангҳои гуногун оро дода шуда буданд, оварда мешуданд. Инчунин аз шаҳри Хурмуз марвориду сангҳои қиматбаҳо меоварданд [13, с. 81].

Яке аз шаҳрҳои, ки дар он савдо пурчӯшу хурӯш сурат мегирифт, ин шаҳри Табрез буд. Дар дохили биноҳои истиқоматӣ як қатор дӯконҳои махсуси савдо сохта шуда буданд, ки дар онҳо савдо хеле пуравҷ буд. Занҳо низ ба нуктаҳои савдо бо рӯйпӯшҳои сафеду сиёҳи печонида давр мезаданд, то ки онҳоро нашиносанд [13, с.77].

Шаҳри дигаре, ки дар он савдо ва табодули мол пуравҷ буд, шаҳри Султония буд. Ҳар сол ба ин ҷо корвонҳои калони шутурҳо, махсусан, дар фасли тобистон молҳои зиёде меоварданд, ки аксари онҳо аз Шероз буд. Тоҷирон ба Шероз аз шаҳрҳои гуногун ба монанди Самарқанд, Ҳирот ва ғайраҳо меомаданд. Қариб ҳама тоҷироне, ки ба Форс меомаданд, ба воситаи Шероз мегузаштанд. Ин ҷо ҷавоҳироту ашёи гаранбаҳо, абрешим ва биноҳову масҷидҳои бузургу зебо бисёр буданд, ки онҳо бо тарҳи хеле хуб кошинкорӣ ва оро дода шуда буданд. Шаҳри Султония аз шаҳри Табрез хурдтар, вале дар ин ҷо тичорат нисбат ба Табрез пурчӯшу хурӯштар буд. Ҳар тобистон ба ин ҷо аз мамлакатҳои гуногун ва махсусан шаҳрҳои Эрон корвони шутурҳо бо молҳои гаранбаҳо меомаданд. Онҳо ба ин ҷо доруворӣ, гули меҳак, чормағзи мушқлак, абрешиме, ки дар Гелон ва дар замини Шемаха истеҳсол мешуд, меоварданд. Ба Султония барои харидории молҳои тоҷирони венетсиягӣ ва генуягӣ меомаданд. Ба Султония аз Шероз матоъҳои абрешимӣ ва ресмонҳо, аз Яман ва Хуросон нахи пахта, матоъҳои гуногунранги пахтагин, аз Хурмуз марворид ва сангҳои қиматбаҳо меоварданд. Аз Чин киштиҳо муттасил бо марворид, сангҳои қиматбаҳо ва доруворӣ ба Султония меомаданд. Ин киштиҳо бо меҳҳои ҷӯбин ва арғамчинҳо сохта шуда буданд, зеро агар онҳо аз оҳан сохта мешуданд, худӣ ҳамон лаҳза аз сангҳои магнитӣ, ки дар баҳри Чин ҷой доштанд, ҳароб мегаштанд. Онҳо ин ҷо молҳои худро коркард намуда, баъдан ба қисматҳои муҳталифи олам содир мекарданд. Дар Султония аз марворидҳои чинӣ гӯшвораҳо, ангуштарин ва маснуоти дигар тайёр мекарданд [13, с. 80-81].

Дар Самарқанд истеҳсоли матоъҳои абрешимӣ, атлас, сандал, матоъҳои пашмин ба миқдори кофӣ истеҳсол карда мешуд, инчунин дар ин ҷо матоҳои абрешимӣ, ҳанут, газворҳои гуногун тайёр карда мешуданд, ки тоҷирон онҳоро ба шаҳрҳои дигари империя мебурданд [13, с. 138-139].

Дар шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон аз сабаби машғул будани шумораи зиёди аҳоли ба тичорат раванди ривочи рушди шаҳр ба амал меомад. Тамоюли маҳдуди маҳсусгардонии касбҳо дар соҳаҳои муҳимтарини меҳнат, масалан, дар сохтмон, металлкоркунӣ, бофандагӣ, чармгарӣ ва дигар соҳаҳои истеҳсолоти хунармандӣ мушоҳида карда мешуд.

Бо сабаби аз дигар кишварҳо омадани хунармандони зиёд, давлат раванди таҳкими устохонаҳо ва муттаҳидсозии ташкилотҳои хунариро аз сар гузаронидааст. Дар асри XV ташкилотҳои косибӣ мустақкам гардида, нақши онҳо хеле афзуд. Одатан дар як маҳал хунармандони як касб маскан мегирифтанд. Ба қавли Бобур, дар Самарқанд барои ҳар як савдо бозори алоҳида ҷудо карда шуда буд ва онҳо бо ҳам омехта нашуданд. Дар он ҷо нонвойхонаю майхонаҳои хуб мавҷуд буданд. Беҳтарин коғазӣ чаҳон дар Самарқанд истеҳсол карда мешуд [5, с. 62].

Дар ташкили чашнҳои бошукӯҳе, ки аксар вақт аз ҷониби ҳокимон дар маркази пойтахт баргузор мешуданд, косибон ғаболонро иштирок мекарданд ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дӯконҳои хунармандӣ дар ҳаёти шаҳрҳои нақши назаррас доранд. Ба қавли Ҳофизи Абрӯ дар соли 1379, «ҳар як устохона мувофиқи касбу хунари худ маҳсулоти дидани аҷоиб тайёр мекард: нонпазҳо дукони баландро аз нон омода мекарданд, пахтатозакунҳо аз пахта манора месохтанд» [4, с.190].

Дар сарчашмаҳои хаттӣ чашнвораҳо хеле хуб инъикос гардидааст. Масалан, сафири испанӣ Гонсалес де Клавихо, шоҳиди яке аз ин чашнҳо, ки соли 1404 дар Самарқанд баргузор шуда буд, навиштааст: «Барои фароғати бештар шоҳ фармон дод, ки дар тамоми

шаҳри Самарқанд хабар диҳанд, то тамоми тоҷирони шаҳр, онҳое, ки марворид мефурушанд, фурушандагони молу ашёи гуногун, ошпазҳо, қассобон, нонпазҳо, пойафзолдӯзон ва дигар хунармандоне, ки дар шаҳр ҳастанд чамъ шаванд ва назди ӯ чашн ораста кунанд. Илова бар ин, дар ҳар хунар бояд бозӣ ташкил карда, ӯрдари давр зананд, то мардумро шод кунанд...» [13, с.121]. Бисёр тоҷирон аз Туркия, Ироқ, Феодесия, Сурия, Малайзия ва ғайра барои тичорат ба шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон меомаданд. Рушди тичорат бо мамолики хориҷӣ барои инкишофи соҳаҳои мухталифи қосибиву хунармандӣ, зиёдшавии ҳаҷми истеҳсолот ва рушди савдои дохилӣ мусоидат менамуд.

Ҳамин тариқ, дар давраи таърихии мавриди баррасӣ дар шаҳрҳои Мовароуннаҳр ва Хуросон рушди босуръату таракқиёти шаҳрҳо ба амал омад, истеҳсолот дар соҳаҳои гуногун инкишоф ёфта, ҳаҷми истеҳсоли мол зиёд шуд, ғаёлолашавии табақаи миёнаи шаҳрҳо ва дигар омилҳои прогрессивӣ ба мушоҳида расиданд.

Адабиёт

1. Абдураззак Самарқанди. *Матла' ас-са'дайн ва маджма' ал-бахрайн*./Самарқанди А. – Т. Книга вторая. Подг. к изданию Абд ал-Хусайн Навои. – Тегеран, 1383 г.ш. – 689 с.
2. Алишер Навои // *Сборник*. – Москва-Ленинград, 1946. – С. 202.
3. Бартольд В.В. *Улугбек и его время*/ В.В. Бартольд // *Сочинения*. – Т. II, Ч. 2. – Москва: Наука, 1964. – С. 67.
4. Беленицкий А.М. *Из истории участия ремесленников в городских празднествах в Средней Азии в XIV-XV вв.*/ А.М. Беленицкий // *Труды отдела Востока Государственного Эрмитажа*. – Т. 2. – 190 с.
5. *Захируддин Бабур. Бабур-наме*. – Ташкент, 1958. – 534 с.
6. *История таджикского народа*. – Т. II, книга первая. – 580 с.
7. *История народов Узбекистана. С древнейших времен до XVI века*. – Т. I. – Ташкент, 1950. – 380 с.
8. Панкратов Б.И. *Описание иностранных государств на Западе*/Б.И. Панкратов// *Герат/Страны и народы Востока*, Вып.26. Кн.1.- М. 1989.- С.101-116.
9. Руи Гонсалес де Клавихо. *Дневник путешествия Самарқанд ко двору Тимура (1403- 1406)*. Перевод со староиспанского, предисл. и коммент. И.С. Мироковой. – Москва: Наука, 1990. – 420 с.
10. Тизенгаузен В. *Первое русское посольство в Герате* // *Записки Восточного отделения Русского археологического общества*. – Т. I, 1886. – С. 30-31.
11. Умянков И.И. *Международные отношения Средней Азии в начале XV в.*/ И.И.Умянков // *Труды узбекского государственного университета. Новая серия*, №61, 1956. – С. 143.
12. Таърихи Эрон. *Давраи Темуриён*. //Тарҷумаи Яъқуб Оҷанд.- Техрон, 1378.-С. 196 - 197.
13. Хафизии Абу. *Зубдат ат-таварих*. Подг. к изданию и комм. Сайид Камала Хаджа Сайида Джавади. – Т. 4. – Тегеран, 1380 г.ш. – 940 с.
14. Ходжаев М.П. *Дипломатические отношения Тимуридского двора с династии Мин*/ М.П.Ходжаев, А.Умаров// *Вестник Педагогического Университета*. 2023.- №3 (104), С.102-106.
15. Bretschneider E. *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*/ E.Bretschneider// *Fragments towards the know ledge of the geography and history of Central and Western Asia from the 13th to the 17th century*, vol. II, London, 1910. – P. 285.
16. Khojaev M. *Diplomatic relations between the Timurid State and China*/ М.Khojaev// *Bulletin of the Tajik National University*. 2023, No. 9.-С 5-11.

СИЁСАТИ ТИЧОРАТИИ ТЕМУРИЁН ВА ПАЁМАДҲОИ ОН

Дар ин мақола мавқеи тичорати Хуросон ва Мовароуннаҳр дар асрҳои XIV-XV, ки яке аз унсурҳои таркибии иқтисодиёти Темуриён ба шумор меравад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин мақола дар асоси маълумотҳои дар сарчашмаҳои мавҷудбуда ва бо истифода аз равиши тавсифӣ-таҳлилӣ мавқеи тичорати минтақаро аз замони зуҳури Темур то охири подшоҳии Бойқаро баррасӣ мекунад. Дар мақола ба вазъи тичоратӣ дар Хуросону Мовароуннаҳр дар замони Темуриён тавачҷух карда шудааст. Ин мақола нишон медиҳад, ки диққати асосӣ ба рушди тичорат аз нигоҳи шохзодаҳои Темуриён, мавқеи ҳоси ҷуғрофии ин ду минтақаи муҳим, омилҳои таъсирбахши рушди савдо дар Хуросону Мовароуннаҳр ва берун аз он, гуногунии мол ва афзоиши чанд шаҳрҳои калон дар ин минтақаҳо маҷмаи тичоратро ташкил медиҳад. Савдо дар минтақаҳои номбурда ба шарофати омилҳои гуногун, инчунин дар зери таъсири сиёсати иқтисодии шохзодаҳои темурӣ вусъат ёфтааст. Ҳамин тариқ, мо бо шукуфоии нисбии ҷузъҳои тичорӣ дар ин минтақа дар замони Темуриён рӯбарӯ ҳастем.

Калидвожаҳо: Темуриён, савдо, омил, сиёсат, Хуросон, Мовароуннаҳр, марказҳои савдо, роҳҳои савдо, Самарқанд, Бухоро.

ТОРГОВАЯ ПОЛИТИКА ТИМУРИДОВ И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье рассматривается торговое положение Хорасана и Мавераннахра в эпоху Тимуридов, которое является одним из составных элементов экономики Тимуридов. В данной статье на основе имеющихся в источниках данных и с использованием описательно-аналитического подхода рассмотрено торговое положение региона от возвышения Тимура до конца правления Байкары. В статье уделяется внимание такому основному вопросу, какова была торговая ситуация в Хорасане и Мавераннахра в период Тимуридов. В данной статье показано, что внимание к категории торговли с точки зрения Тимуридских князей, особое географическое положение этих двух важных регионов,

разнообразие товаров и рост нескольких крупных городов в этих регионах, представляют собой комплекс эффективных факторов для процветания торговли в Хорасане и за его пределами. Торговля в упомянутых областях стала динамичной благодаря вышеуказанным факторам, а также под воздействием экономической политики князей Темуридов. Таким образом, мы сталкиваемся с относительным процветанием компонентов торговли в регионе в период Темуридов.

Ключевые слова: Темуриды, торговля, фактор, политика, Хорасан, Мавераннахр, торговые центры, торговые пути, Самарканд, Бухара.

TEMURID TRADE POLICY AND ITS CONSEQUENCES

This article examines the trade position of Khorasan and Maverannahr during the Temurid era, which is one of the constituent elements of the Temurid economy. This article, based on the data available in the sources and using a descriptive-analytical approach, examines the trade position of the region from the rise of Temur to the end of Bayqara's reign. The article pays attention to such a basic question: what was the trade situation in Khorasan and Maverannahr during the Temurid period. This article shows that the attention to the category of trade from the point of view of the Temurid princes, the special geographical location of these two important regions, the variety of goods and the growth of several large cities in these regions, constitute a complex of effective factors for the flourishing of trade in Khorasan and beyond. Trade in the mentioned areas became dynamic due to the above factors, as well as under the influence of the economic policies of the Temurid princes. Thus, we are faced with the relative prosperity of the trade components in the region during the Temurid period.

Keywords: Temurids, trade, factor, politics, Khorasan, Maverannahr, shopping centers, trade routes, Samarkand, Bukhara.

Дар бораи муаллифон

*Хоҷаев Меҳровар Пардалиевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва
бостониносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
E-mail: mehrovar_kh@mail.ru*

*Ҷалилов Бузургмеҳр Тоиршоевич
Унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: jalilov93@mail.ru*

Об авторах

*Ходжаев Меҳровар Пардалиевич
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
истории древнего мира, средневековья и
археологии
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки 17
E-mail: mehrovar_kh@mail.ru*

*Джалилов Бузургмеҳр Тоиршоевич
Соискатель кафедры истории таджикского
народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: jalilov93@mail.ru*

About the authors

*Khojaev Mehrovar Pardalievich
Candidate of Historical Sciences, docent of the
Department of History of the ancient world,
middle ages and archeology
Tajik National University
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave. 17
E-mail: mehrovar_kh@mail.ru*

*Jalilov Buzurgmehr Toirshoevich
Aspirant of the department of the history
of tajik nation
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: jalilov93@mail.ru*

**«МАЧМАЪ-УЛ-ФАЗОИЛ» -И МИР МУҲАММАД ҲУСЕЙН – САРЧАШМАИ
НАВИ ТАЪРИХӢ ДОИР БА ТАҲҚИҚИ НАСАБИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Мусоев М. С.

*Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи
иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Насабшиносӣ ё худ таборшиносӣ як фанни ёрирасони илми таърих буда, ба омӯзиши муносибатҳои оилавии одамон, таърихи авлодҳо, пайдоиши ашхос, таъсиси робитаҳои оилавӣ, тартиб додани рӯйхати наслҳо ва омӯзиши шаҷараномҳо машғул аст. Ин илм бо фанҳои чун васиқашиносию хуччатнигорӣ ва дигар фанҳои таърихӣ алоқаманд мебошад.

Таборшиносӣ дар миёни миллатҳои гуногун аҳамияти бисёр баланди илмӣ дошта, қорбурди васеъ дар илмҳои инсонӣ монанди мардумшиносӣ, ҷомеашиносӣ ва таърихнигорӣ, хосса таърихнигории маҳаллӣ дорад.

Яке аз сарчашмаҳои муҳимме, ки дар миёни халқҳои минтақа ҳамчун маводи насабшиносӣ маълуму машҳур аст, ин шаҷараномҳо мебошанд. Шаҷараномҳо аз силсилаи муридони шайхони тариқат ва хонадони сайидзодаҳо ва мансубияти эшон ба шахсиятҳои таърихӣ аз қабиле паёмбарон, саҳобагон ва ҳокимону чеҳраҳои саршиносии гузашта, ба таври мушаххас маълумот медиҳанд. Бо тақия бар ин илм насаби донишмандону орифони саршиносии минтақа ва ҷаҳон мавриди омӯзиши васеъ қарор гирифта, дар робита ба мансубияти эшон ба ин ва ё он хонадони шинохта додаҳои нави таърихӣ дастрас мегарданд.

Дар ин пажӯҳиш саъй гардид, ки ба насаби падарии яке аз чеҳраҳои саршиносии минтақа, бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик, нависанда, олим, академик ва нахустин Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон (1951–1954), Ходими хизматнишондодаи илми ҶШС Тоҷикистон, академики фахрии Академияи илмҳои ҶШС Ўзбекистон ва Қаҳрамони Тоҷикистон устод Садриддин Айнӣ нигоҳе андохта шавад.

Бо тақия бар шавоҳиде, ки устод дар асарҳои инъикос намудаанд, метавон чунин хулоса намуд, ки Садриддин Айнӣ барои таҳияи матни асарҳои худ мудом дар мутолиа ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи осори гузаштагон ва ҳамасронанон будаанд. Ҳатто дар солҳои нахусти фаъолияти Китобхонаи марказӣ-омавии ба номи Фирдавсӣ, ки он замон аз 1123 адад китоби дастнависи нодир иборат буда, С. Айнӣ бо як завқи баланд шабхоро дар шӯъбаи дастхатҳои ин китобхона сипарӣ менамуданд [14], ки ин аввалин гомҳои эшон дар самти таҳқиқ, бозомӯзӣ ва муаррифии осори хаттии халқи тоҷик дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Устод Садриддин Айнӣ дар китобхонаи шахсии худ ҳам пайваста ба мутолеа машғул мегардидаанд, ки хотираи он лаҳзаҳо қариб дар ҳар як нусхае, ки аз ҷониби худӣ мутолеа шудааст, дар бойгонии имрӯзӣ Осорхонаи адабии Садриддин Айнӣ (собик хонаи С. Айнӣ) воқеъ дар шаҳри Душанбе мушоҳида мешавад.

Яке аз пахлуҳои муҳим, вале то ҷойе аз назари муҳаққиқон дурмонда, ин камтар мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтани фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии С. Айнӣ дар робита ба омӯзиши мероси хаттӣ мебошад. Хосса таърихи китобхонаи шахсияшон, ки аз нусхаҳои нодири таърихӣ иборат мебошад ва то ба ҳол дар робита ба он маводи илмие рӯйи ҷоп наомадааст.

Маҳз дарки ин нукта буд, ки соли 2022 ба муддати 10 рӯз дар бойгонии осорхонаи мазкур ба таҳқиқ ва бозомӯзӣ нусхаҳои дастнависи Китобхонаи шахсии устод Айнӣ машғул гардидам. Коллексияи шахсии устод аз нусхаҳои дастнавис, китобҳои ҷопи сангӣ ва факсимелӣ иборат буда, вежагиҳои махсуси илмӣ ва ҳунари доранд. Дар қисмати зиёди ин нусхаҳо ёддоштҳои мавсуф аз арзиши харидорӣ намудааш то таҳлилу баррасии мавзуоти гуногуни асарҳо дида мешаванд.

Ва дар варақҳои унвонии бархе аз ин нусхаҳо номи феҳристиномаҳо ва тазкираҳои китобат шудааст, ки бо истифода аз онҳо номи муаллиф ва унвони асарҳо аз ҷониби устод муайян гардидаанд. Аз ҳама бештар С. Айнӣ барои шинохти рисолаҳои барояшон номуайян аз «Кашф-уз-зунун» -и Мустафо ибни Абдуллоҳ машҳур ба Ҳочӣ Халифа ва фарҳангномаҳо ба монанди «Луғатнома» -и Алиакбар Деҳхудо истифода менамудааст.

Таҳқиқ рӯйи коллексияи осори хаттии ин осорхона нишон дод, ки мавсуф ба ғайр аз осори манзум ва луғатномаҳо ба ҷамъоварии рисолаҳои таърихӣ ва ирфонӣ тавачҷуҳи махсус

доштаанд. Як бахши муайяни ин маҷмуаро тазкираҳои орифон ва шайхони саршиноси минтақа, хоссатан шаҳри Бухорои шариф ва деҳоти атрофи он ташкил медиҳад. Махсусан асарҳои, ки дар онҳо зикри ёдгориҳои таърихии зодгоҳи С. Айнӣ ва чехраҳои саршиноси Гиждувон ва деҳаи Соктаре ишора шудааст.

Аввалин нусхае, ки дар рӯзи аввали омӯзиш ба дастам афтид, дастнависи № 56 буд, ки он маҷмуаи ҳашт рисолаи ҷудогона буда, рисолаи ҳафтуми он тазкираи яке аз хоҷагони машҳури зодгоҳи С. Айнӣ мебошад. Дар раванди таҳқиқи рӯи нусхаи мазкур муайян гардид, ки С. Айнӣ барои дарёфти ин рисола ба китобфурӯшон, котибон ва саҳҳофони зодгоҳаш дастур додаанд, ки онро пайдо намоянд.

Таркиби коллексияи шахсии С. Айнӣ хело бой мебошад ва ҳар як нусхаи он ба таҳқиқ ва омӯзиши вежа ниёз дорад. Вале дар ин мақола мехоҳем ин нуктаро мавриди омӯзиш қарор диҳем, ки устод Айнӣ барои ҷӣ ба осори тасаввуфии зодгоҳашон аз ҳама бештар тавачҷуҳ доштаанд. Шояд ин ба он ишорае марбут мешавад, ки дар «Ёддоштҳо» омадааст: «Падару бобоҳои ман аз ҷумлаи хоҷагони соктарегии ин деҳа буданд» [3, с. 3].

Тули 70 соли комил аст, ки пас аз вафоти Садриддин Айнӣ аз ҷониби муҳаққиқони ватаниву берунӣ рӯзгор ва осори ӯ хело васеъ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Вале он чи дар робита ба насабаш ба таҳқиқи дубора ниёз дорад, насаби падарияшон мебошад, ки онро ба таври маҳдуд ба хоҷагони Соктаре нисбат додаанд [3, с. 3]. Бо пайдо шудани нусхаи № 56 ин пурсиш то андозае посухи худро пайдо намуд, ки мавзуи асосии ин мақола ҳам ҳамаҷониба мавриди баррасӣ қарор додани нусхаи мазкур ва пайвастигии он бо насаби С. Айнӣ мебошад.

Ин нусха аз 177 варақ иборат буда, ҳамаи рисолаҳои аз ҷониби як котиб Абдурраҳмонхоҷаи Бухорои валади эшони Қайсархоҷа дар солҳои 1215-1225/1800-1811 китобат шудаанд [8, с.354]. Дар ин нусха аз варақи 16 то 226 рисолаи «Лавозҳ-ул-асрор»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ (15 сатр), аз 236 то 466 рисолаҳои «Равзот дар асоси китоби «Дурр-ун-назм»-и Имом Абдуллоҳи Ёфеии Яманӣ тасниф шуда, дар ин нусха 58 равзаи рисолаи мазкур китобат шудааст» (17 сатр), аз 476 то 526 (Дар варақи 53а навиштаҷоте таҳти унвони «Тариқаи истихораи Ҳазрати Алӣ» ва дар ҷониби дигари он (53б) вобаста ба давои дарди чашм (тиббӣ халқӣ) бо номи «Ҳикмати Лукмони Ҳаким» маълумот навишта шудааст), «Асноди чил исм» (20 сатр), аз 546 то 566 «Насиҳатнома (Садпанд)»-и Лукмони Ҳаким (17 сатр), аз 57а то 596 «Тухфат-ул-мулк» (Ин рисола аз 40 боб иборат буда, дар он муаллиф панду андарзхоро ба шакли ҷаҳор чиз ва ҷаҳор чиз ёдоварӣ менамояд), (17 сатр) аз гуфтори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, аз 60а то 76а «Ар-рисолат-уш-шарифа» (17 сатр), аз 77а то 142б (дар 65 варақ) «Маҷмаъ-ул-фазоил»-и Мир Муҳаммад Ҳусейн писари Абу Абдуллоҳи Муаммир машҳур ба Ҳазрати Мавлоно Соктаре (соли таваллуд ва марги Мавлоно Соктаре дар «Маҷмаъ-ул-фазоил» ва тазкираҳои дастрасшудае чун «Тухфат-уз-зоирин» қайд нашудааст. Ва дар феҳристи Маҷмуаи дастхатҳои Шарқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Ўзбекистон соли 1010/1601 вафоти мавлоно доништа шудааст) (17 сатр) ва аз 143а то 177б «Шарҳи Авроди фатҳия» (17 сатр) китобат шудаанд.

Аҳаммияти рисолаи «Маҷмаъ-ул-фазоил» -и Мир Муҳаммад Ҳусейн дар таҳқиқи насаби устод С. Айнӣ. Аз миёни ин ҳашт рисолаи мазкур «Маҷмаъ-ул-фазоил» дар баробари аҳаммияти мавзӯи ва таъриҳӣ доштаниш, аз муҳиммияти сарчашмавии вежа иборат аст, ки он ҳам марбут мешавад ба насаби падарии худӣ устод Айнӣ. «Маҷмаъ-ул-фазоил» фарогири зикри хавориқи одот, қаромот, қамолот ва малфузоти падари муаллиф Абу Абдуллоҳ маъруф ба Мавлоно Пояндаи Соктарӣ буда, дар он хотираҳои муаллиф ва ривоятҳои афроди наздик ба падараш оварда шудаанд.

Муҳаммад Ҳусейн дар муқаддима таъриҳӣ таснифи асарро 3-юми шаволи соли 1015 ҳиҷрӣ мутобиқ ба 1-уми феввали соли 1607 мелодӣ қайд намуда, сабаби таълифро пеш омадани зарурияти ҷамъоварии суҳанҳои орифона ва ҳислату қаромоти падараш доништааст. Ин рисола аз се фасли зерин иборат мебошад:

Якум, дар баёни қаромот ва хавориқи одоти эшон ва он чи муносиби он аст, дувум, дар баёни қамолот ва мақолоте, ки аз ҳар чиз ва аз ҳар боб аз эшон воқеъ шудааст ва он чи муносиби он аст, сеум, дар баёни мабдаъ ва маъод ва он чи муносиби он аст.

Мавлоно Пояндаи Соктарегӣ аз муридони Шайх Қамолиддин Ҳусейни Хоразмӣ маъруф ба Ҳазрати Маҳдумӣ будаанд. Ва Мир Муҳаммад Ҳусейн муаллифи «Маҷмаъ-ул-фазоил» дидори падараш бо яке аз муридони Маҳдумӣ бо номи Дарвеш Муҳаммадсорбон дар Соктареро сабаби асосии пайвастанаш ба тариқаи Кубравия доништааст.

Ӯ аз фаросати баланди Мавлоно дар ин рисола мисолҳои зиёд меоварад ва аз бархурди эшон бо ҳаводиси сиёсии он давр ривоятҳоеро низ нақл намудааст. Масалан, вақте, ки

хабари ба сари тахт омадани Абдулмуъминхон ва фирори Абдуллоххонро ба Мавлоно Поянда мерасонанд, ӯ бадохатан байти зеринро замама кардааст:

Бикунед тез тезу бикунед якдигарро,

Бираред аз ин диёру бибаред дарди сарро [8, с. 45].

Дар тазкираҳои асрҳои XVI-XIX номи муаллифи «Мачмаъ-ул-фазоил» ва падараш Мавлоно Соктаре ба монанди «Тухфат-уз-зоирин» -и Носируддини Ҳанафии Ҳасани Бухорӣ ва «Самарот-ул-машоих» -и Алӣ ибни Ҳоҷа Миразиз дар қатори орифони машхур ва хоҷагони саршиноси тариқати Кубравия ёд шудааст [22, с. 327-328]. Носириддини Бухорӣ мавзеи қабри Мавлоно Пояндаро теппае, ки дар шимоли Соктаре воқеъ будааст, доништа, қайд менамояд, ки дар онҷо нахуст Мавлоно Поянда, сипас дар канораш Мир Муҳаммад Ҳусейн ва наберагонаш дафн шудаанд.

Чунин маълумотро Алӣ ибни Ҳоҷа Миразиз низ ёдоварӣ намуда, қайд сохтаст, ки пеш аз теппа устухонҳои шайх дар шимоли хонақоҳи эшон мадфун будаанд. Интиқоли қабри Мавлоно ба рӯи теппаи мазкур ба сабаби бориши зиёд ва обхезиҳо доништа шудааст [7, с. 145].

Устод Айни ҳам мавзеи теппаи мазкурро дар тарафи шимоли Соктаре доништа, онро гӯрхонаи бобо ва аҷлоди хоҷагони ин деҳа номидааст [1, с. 49].

Муаллифи «Тухфат-уз-зоирин» низ мавзеи дафни Мавлоно Поянда ва пайвандонашро ҳамон теппа медонад [20, с. 34].

Алӣ ибни Ҳоҷа Миразиз бо сабаби он ки зимни таълифи асар бо хоҷагони соктарегӣ аз наздик ошноӣ доштааст, номи ду фарзанди Мир Муҳаммад Ҳусейнро ҳамчун идомадихандаи тариқати Кубравия дар Соктаре ёд мекунад. Дигар муҳаққиқон, аз ҷумла А. Розенфелд, А. Семёнов ва Ориф Навшоҳӣ танҳо ба зодгоҳи С. Айни будани Соктаре ишора намуда, дар робита ба пайванди насаби доштнаш бо хоҷагони ин диёр маълумот намодаанд.

Аз натиҷаи омӯзиш ва таҳлилу баррасии сарчашмаҳои хаттӣ ва осори илмӣ метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки то боздиди мо аз Осорхонаи адабии Садриддин Айни танҳо ду нусхаи «Мачмаъ-ул-фазоил» ва як нусхаи «Самарот-ул-машоих» дар ҷаҳон шинохта шуда будааст.

Қариб ҳамаи нусхаҳои шинохташудаи «Мачмаъ-ул-фазоил» маҷмуа буда, асарҳое, ки дар ин нусхаҳо китобат шудаанд, ба монанди рисолаи Мир Ҳусейн бештарашон фарогири мавзуоти тасаввуфиянд.

Дар феҳристномаҳои чопшуда бошад, бори нахуст «Мачмаъ-ул-фазоил» дар «Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР (Маҷмуаи дастхатҳои Шарқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Ўзбекистон)» дар нусхаи маҷмуавие таҳти № 2501 / VIII муаррифӣ гардидааст, ки он дар моҳи раҷаб соли 1251 ҳиҷрӣ / октябри соли 1835 бо хатти роқъ аз ҷониби Подшоҳхоча ибни Раҳматуллоххоча китобат шудааст [22, с. 327-328].

Дар нусхаи Тошканд рисолаи мазкур аз варақи 93а шуруъ шуда, дар варақи 158а ба анҷом мерасад, ки матни он ба монанди нусхаи Осорхонаи адабии Садриддин Айни дар 65 варақ китобат шудааст.

Ҳамзамон дар «Феҳристи нусхаҳои хаттии форсии Архиви миллии Покистон, Исломобод (ганҷинаи Муфти Фазлазими Беҳравӣ)» як нусхаи маҷмуавие, ки бо фарқ аз нусхаҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон бо матни рисолаи «Мачмаъ-ул-фазоил» (1- 466) оғоз меёбад, муаррифӣ гардидааст. Ва ба ғайр аз «Мачмаъ-ул-фазоил» аз нуҳ рисолаи дигар таркиб ёфтааст [19, с. 122-131]. Аҳаммияти нусхаи Архиви миллии Покистон дар он аст, ки ба ғайр аз «Мачмаъ-ул-фазоил» се рисолачаи дигари Мир Муҳаммад Ҳусейн (Ин нусха бо фарқ аз нусхаҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон бо матни рисолаи «Мачмаъ-ул-фазоил», (1-466) оғоз меёбад), дар он китобат шудаанд. Устод Ориф Навшоҳӣ таърихи китобати ин нусхаро садаи 11-уми ҳиҷрӣ доништааст.

Агар аз лиҳози ҳаҷм ва андоза нусхаҳоро дар асоси маълумоте, ки дар феҳристҳо қайд шудааст дар муқоиса бисанҷем равшан мегардад, ки нусхаҳои Ўзбекистон (93а то 158б, 20,5×12,5 см) ва Тоҷикистон (77а то 142б, 19×12,5×2 см) 19 варақ аз нусхаи Покистон (1 то 46б) бештар мебошанд.

Албатта ҳаҷми хат, варақ ва андозаи сатрҳо метавонад дар кам ва ё зиёд шудани ин асар таъсиргузор бошад. Ва дуруст ва ё иштибоҳ будани ин нишондодҳо танҳо дар ҳолати аз наздик таҳқиқ намудани ду нусхаи дигар муяссар мегардад.

Нусхаи Осорхонаи адабии Садриддин Айни 26 сол пештар аз нусхаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон китобат шудааст. Ва дар сурати дақиқ шудани иттилои устод

Ориф Навшоҳӣ дар робита ба нусхаи Архиви миллии Покистон, маълум мегардад, ки аз миёни ин се нусха қадимтаринаш маҷмуаи Покистон махсуб меёбад.

Вежагии махсуси нусхаи №56-и Осорхонаи адабии Садриддин Айнӣ дар он аст, ки пеш аз ҳама он аз таркиби китобхонаи шахсии нависанда пайдо шудааст. Ва аз дохилаш аз ҷониби муаллифи мақола мактубе пайдо гардид, ки дар он аз ҷузъиёти чор нусхаи дастнависи ду тазкираи машҳури ирфонӣ ёд шуда, аз ҷониби мактубнавис муаллифи яке аз ин тазкираҳо бобои С. Айнӣ доништа шудааст.

Ин мактуб дар дохили лифофаи андозааш 8×6 см ҷой дошта, матнаш аз 42 сатр иборат мебошад. Рӯи лифофаи он чунин навишта шудааст: «Ин мактуб ба дасти Садр ибни Айнӣ мерасад».

Матни комили мактуб:

«Ҳафизаҳу раббӣ / Ҷаноби ?? Садр бин Айнӣ / Лоиқ-ул-иғрори ва-л-икром қоил-ул-имтиёзи ва-л-эҳтиром, асолат ва начобатнишон, саодат ва сиёдат тавамонро буда медорам, ки лаҳу-л-ҳамд, ки мин куллилвучуҳ хотир ??? ва саломат аҳиббо марҷу аст, бақиятуддуо ин ки бародаро дар ин овони сихату саломат бо ҳамроҳии Махдум рафақа фиристода расида хурсандии билониҳоя ҳосил шуд, албатта аз вачҳи нусхаи «Маҷмаъ-ул-фазоил», ки ҷомеи он ҷаддатон Мавлоно Ҳусейн валади ҳазрати эшони Соктаре мебошад, огоҳӣ дода будед, ки фиристонад фиристода шуд, (ба) рафъи дуо ин мерасад / Фазилатпоноҳо ва як «Самароту-л-машоих», ки ҷомеи он Саййиди зинда Алӣ ибни Ҳоча Миразиз буд, ки нусхаи мазкур ба дасти марҳум ??? буд, ки якбора дуогӯй оварда дида будам. Албатта баъд аз инкилоб бо ҳамроҳии марҳум мусоҳибат воқеъ шуд, пурсидам нусхаи мазкурро дар ҷавоб гуфтанд, ки нусхаи мазкур ба хоҷағони Баҳовуддин расида буд. Дар айнӣ ҳол ҳосил, ки нусхаи мазкур дар байни китобати «Самароту-л-машоих» иборати «Маҷмаъ-ул-фазоил» таъйинатан аз камоли мартабаи ҳазрати эшони ҷаддатон китобат кардаанд / Бародаро! Ба Қаршӣ дар дасти касе як авом нусхаи «Самароту-л-машоих» -ро дидам локин нусхаи мазкур вақфшуда будааст. Аз каси мазкур талаб кардам, раъйи мардака нашуд. Дуогӯйи вачҳ гуфтам: Чанд китоб дар бадали он ба тариқаи амонат дода мешавад, нусхаи мазкурро вомиятан баъд аз чанд рӯз дода мешавад (ва) мардака қабул кард, локин фурсати он нашуда. Ҳосил ин ки агар нусхаи мазкур ба дасти дуогӯй афтад, иншоаллоҳ китоб (ат) ??? шуда мешавад. Китобат ба тул анҷомид, маъзур доранд, авқот ??? масруфи дуост. Дуову саломат аз мо? расида бод, бод ассалому алайкум. Хаттоти ин нусхаи шариф нӯри чашмам Иззатуллоҳоча».

Мактуб бо дуо ва ниёишҳои соҳиби хат нисбати С. Айнӣ оғоз шуда, дар он чунин навишта шудааст: «... бародаро дар ин овони сихату саломат бо ҳамроҳии Махдум рафақа фиристода расида хурсандии било ниҳоя ҳосил шуд, албатта, аз вачҳи нусхаи «Маҷмаъ-ул-фазоил», ки ҷомеи он ҷаддатон Мавлоно Ҳусейн валади ҳазрати эшони Соктаре мебошад, огоҳӣ дода будед, ки фиристонад фиристода шуд, (ба) рафъи дуо ин мерасад» [8].

Аз ин навишта маълум мегардад, ки соҳиби мактуб аз пайванди насабӣ доштани С. Айнӣ бо хоҷағони соктарегӣ, аз ҷумла бо Мир Муҳаммад Ҳусейн боҳабар будааст. Ва устод дар баробари нусхаҳои «Маҷмаъ-ул-фазоил» шахси мазкурро огаҳӣ дода будаанд, ки аз нусхаҳои «Самарот-ул-машоих» ҳам ба эшон фиристонад.

Дар маҷмуъ ин мактуб аз чор нусхаи дастнавис хабар медиҳад, ки дар ду нусхаи он «Маҷмаъ-ул-фазоил» бо матни «Самарот-ул-машоих» ва дар якеи дигараш танҳо матни асари Алӣ ибни Ҳоча Миразиз китобат шудааст. Ва нусхаи №56-и Осорхонаи адабии Садриддин Айнӣ ҳамон дастнависест, ки дар мактуб аз фиристода шуданаш ба устод хабар дода шудааст.

Нусхаи дувуми «Маҷмаъ-ул-фазоил» -ро соҳиби мактуб ҳамчун китоби шахсии нафаре бо номи марҳум ёд мекунад ва дар идома аз дидораш бо шахси мазкур пас аз Инкилоб ёдоварӣ кардааст, ки «...баъд аз инкилоб бо ҳамроҳии марҳум мусоҳибат воқеъ шуд, пурсидам нусхаи мазкурро дар ҷавоб гуфтанд, ки нусхаи мазкур ба хоҷағони Баҳовуддин расида буд» [8]. Ин нусха ҳам маҷмуа будааст ва дар он матни «Самарот-ул-машоих» ва «Маҷмаъ-ул-фазоил» ба қавли котиб «таъйинатан аз камоли мартабаи ҳазрати эшони ҷаддатон» [8] китобат шуда буд.

Нусхаи сеум бошад соҳибаш ҳамчун мардака ёд мешавад ва он ҳам маҷмуа буда, аз харду рисолаи мазкур таркиб ёфтааст.

Ва нусхаи чоруми муаррифишуда дастнависи «Самарот-ул-машоих» буда, онро дар Қаршӣ дар дасти як нафари авом дида будаанд ва дар мактуб ин нусха чунин муаррифӣ шудааст: «Бародаро! Ба Қаршӣ дар дасти касе як авом нусхаи «Самарот-ул-машоих»-ро дидам локин нусхаи мазкур вақфшуда будааст. Аз каси мазкур талаб кардам, раъйи мардака нашуд. Дуогӯйи вачҳ гуфтам: Чанд китоб дар бадали он ба тариқаи амонат дода мешавад,

нусхаи мазкурро вомијтан баъд аз чанд рӯз дода мешавад (ва) мардака қабул кард, локин фурсати он нашуда...» [8].

Аз матни мактуб чунин маълум мегардад, ки С. Айнӣ ба ғайр аз нусхаҳои «Маҷмаъ-ул-фазоил» аз соҳиби мактуб хоҳиш намуда будаанд, ки барояшон нусхаҳоеро аз «Самарот-ул-машоих» фиристонад. Дархости С. Айнӣ дар робита ба ҷустуҷӯи нусхаҳои «Самарот-ул-машоих» ҳам айнан ҳамон ангезаест, ки нисбати осори Мир Муҳаммад Ҳусейн эшон зоҳир намудаанд. Чунки муаллифи ин асар бо хоҷагони соқтарегӣ пайванди мустақим доштааст ва хотираҳои худро аз муаллифи «Маҷмаъ-ул-фазоил» ва фарзандонаш Амир Алиакбар ва Амир Атоуллоҳ ба тафсил меоварад.

Хушбахтона, таҳқиқи мо рӯйи ин мавзӯ боис гардид, ки аз таркиби нусхаҳои дастнависи Осорхонаи адабии Садриддин Айнӣ як нусхаи дастнависи дигар («Самарот-ул-машоих»)ро пайдо намоем, ки он таҳти №103 ба қайд гирифта шудааст. Ин нусха соли 1325/1908 аз ҷониби котиб Мир Исмаилюллоҳхочаи Самарқандӣ валади Мир Исомуддинхочаи Ҷӯроқи Мираконӣ дар Ғиждувон рӯзи душанбе ҳафтуми моҳи рамазон китобат шудааст. Ҷилдаш аз ҷониби Мулло Ибодуллоҳхоча сахҳоф сохта шудааст. Дар сартуранчи нусха соли 1297/1881 хонда мешавад. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки муҳри сартуранчи ҷилд 17 сол пеш аз китобати нусха сохта шудааст.

Эҳтимоли қавӣ меравад, ки ин ҳамон нусхаи вақфиест, ки дар бадали чанд нусха китоб иҷозаи нусхабардорияшро дар Қаршӣ гирифта будаанд. Мутассифона дар кадом сол китобат шудани мактуб дар он қайд нашудааст. Вале бо назардошти иттилое, ки дар он мундариҷ мебошад, маълум мегардад, ки мактуб пас аз Инқилоби Бухоро дар солҳои 1920-1934 навишта шудааст. Устод Айнӣ дар ин солҳо дар шаҳри Самарқанд будаанд ва ба эҳтимоли зиёд ин мактуб аз зодгоҳашон деҳаи Соқтаре ба эшон фиристода шудааст. Ва дар Ғиждувон китобат шудани нусхаи №103 ин назарияро қувват мебахшад. Шояд котиби нусхаи мазкур ҳуди соҳиби мактуб аст, ки таҳқиқоти минбаъда дуруст ва ё нодуруст будани ин назарро нишон хоҳад дод.

Ҷарчанд С. Айнӣ ба ғайр аз чанд ишораҳои зикршуда дар робита ба силсилаи насабии худ дар асарҳои дигар чизе қайд накарда бошад ҳам, аз ин ки соҳиби мактуб ҷустуҷӯи ин тазкираҳоро ба ҳуди устод нисбат медиҳад ва Мир Муҳаммад Ҳусейнро ҷаддашон хондааст, метавон чунин хулоса намуд, ки Мавлоно Поянда бобокалонашон будаанд. Ва дар миёни эшон 276 соли комил сипарӣ гардидааст.

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» аз марғи падараш Сайид Муродхоча, ки соли 1306/1889 дар синни 57 солагӣ [4, с. 86] дар асари вабо вафот намудааст, ёд менамояд. Ва то ҷоёе, ки маълум аст, ӯ бобои падарияш Сайид Умархочаро ба ҷашм надидааст. Танҳо аз рӯзгори бобои модарияш хотираҳоро меоварад, ки дар аёми кӯдакӣ паси сар намуда будаанд. Ва аз бобои падарияшон танҳо аз забони падараш Сайид Муродхоча ривоят кардаанд.

Агар умри сипарӣ намудаи устод ва падарашонро дар якҷоягӣ бо синни калонсолони деҳааш (дар мисоли Бобоғуломи 80-сола, Муроди пахтакаши 70-сола ва дигарон) дар назар гирем, дарозтарин умр дар миёни эшон аз 70 то 80 солро дарбар мегирад. Ва агар соли сипаригаштаи миёни Мавлоно Поянда ва Садриддин Айнӣро дар ҳадди миёна ба чор тақсим намоем, 69 соли комилро фаро мегирад. Яъне бо тақия бар ин иттилоот метавон чунин хулоса намуд, ки Мавлоно Поянда падари Мир Муҳаммад Ҳусейн бобои пушти панҷуми С. Айнӣ будаанд. Ва силсилаи насаби падарии С. Айнӣ, ки дар «Ёддоштҳо» ба он аз ҷониби ҳуди нависанда ба хоҷагони соқтарегӣ ишора шудааст, метавонад тахминан дар шакли зерин бошад: Садриддин ибни Сайид Муродхоча ибни Сайид Умархоча ибни Амир Алиакбар ё Амир Атоуллоҳ ибни Мир Ҳусейн Муҳаммад ибни Мавлоно Пояндаи Соқтарегӣ.

Танҳо муаммие, ки ба назари муаллифи сатрҳо дар ин боб боқӣ мемонад ин аст, ки аз миёни фарзандони Мир Муҳаммад Ҳусейн Амир Алиакбар ва Амир Атоуллоҳ кадоме аз онҳо падар ва ё бобои Сайид Умархоча ва бобокалони С. Айнӣ аст, дар раванди таҳқиқи маълум нагардид. Умед аст, ки таҳқиқоти минбаъда ин муамморо равшан менамоянд.

Хулоса, пас аз омӯзишу таҳлил ва муқоисаву таҳқиқи матни нусхаҳои рисолаҳои «Маҷмаъ-ул-фазоил» -и Мир Муҳаммад Ҳусейн, «Самарот-ул-машоих» -и Алӣ ибни Ҳоча Миразиз, «Тухфат-уз-зоирин» -и Носируддини Бухорӣ ва феҳристиномаҳову осори С. Айнӣ метавон гуфт, ки ба таври мушаххас насаби устод ба ҳуди муассиси хонақоҳи Кубравия дар Соқтаре Мавлоно Пояндаи Соқтарегӣ мерасад.

Пеш аз ҳама далеле, ки ин нуктаро бештар тақвият мебахшад ин аст, ки ҳуди С. Айнӣ аз мансубияти насабии худ бо Мир Муҳаммад Ҳусейн ва хоҷагони соқтарегӣ ба хубӣ огаҳӣ доштаанд. Махсусан ҷамъоварӣ шудани тазкираҳои орифони зодгоҳи нависанда, ишора ба

он дорад, ки эшон барои рафъи муаммоҳое, ки дар зехнашон доштаанд, рӯ ба мутолеа ва ҷустуҷӯи маводи илмии марбут ба насабшиносии асрҳои XVI-XIX менамудаанд.

Ва пайдо шудани мактуби нафаре, ки бо дастхати писараш Изатуллоҳчо ба устод фиристода шудааст, бори дигар исботи он мебошад, ки ҷониби муқобил ба ғайр аз нусхашиносии хирфавӣ буданаш, бо С. Айни алоқаи наздик доштааст. Зеро ӯ С. Айниро дар ин мактуб ба тақрор аз рӯи эҳтиром ҳамчун «Бародаро!» хитоб мекунад. Ин далолат ба он мекунад, ки иттилоӣ дар мактуб қайдшуда дақиқ буда, соҳиби мактуб шахси тасодуфӣ намебошад ва ӯ аз ангезаи аслии дархости нависанда ба хубӣ огаҳӣ доштааст. Албатта, ин мақола гомӣ аввал дар таҳқиқи насоби падарии С. Айни мебошад, ки дар оянда пажӯҳишҳои минбаъда муаммоҳои боқимондари дар асоси далелҳои муътамад ташреҳ хоҳад дод.

Адабиёт

1. Айни, С. Аҳмади девбанд / С. Айни. – Душанбе, 2010. – 77 с.
2. Айни, С. Воспоминания / С. Айни. – Москва, 1960. – 1088 с.
3. Айни, С. Ёддоштҳо. Ҷилди якум / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
4. Айни, С. Ёддоштҳо / С. Айни. – Душанбе, 2009. – 680 с.
5. Айни, С. Мактаби кӯҳна. Повест / С. Айни. – Душанбе, 2010. – 56 с.
6. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айни. – Душанбе, «Адиб», 2010. – 448 с.
7. Алӣ, ибни Хоҷа Миразиз. Самарот-ул-машоих. Бойгонии ҷорӣ Осорхонаи адабии Садриддин Айни. – № 103, 16-257а, 1325. – Форсӣ.
8. Бойгонии ҷорӣ Осорхонаи адабии Садриддин Айни. Нусхаи № 56, мактуб.
9. Бойгонии ҷорӣ Осорхонаи адабии Садриддин Айни. Рӯйхати маводҳо. Эшназаров Абдумалик, 28.06.2022. – 24 с.
10. Ибни, Маҳмуд Таърихи Муллозода, дастхат, Китобхонаи Маҷлиси шурои миллии / Ибни Маҳмуд. – Эрон. – № 5413, 1301. – Форсӣ.
11. Ибни, Маҳмуд Таърихи Муллозода / Ибни Маҳмуд. – Техрон, «Маркази мутолеоти иронӣ», 1339. – 111 с.
12. Камол, Х. История мазоров северного Таджикистана / Х. Камол. – Душанбе, 2005. – 208 с.
13. Камол, Х. Мазорҳои шимолӣ Тоҷикистон / Х. Камол. – Душанбе, 2004. – 214 с.
14. Комунист Таджикистана. 5 декабри 1935 Г. № 279 (1768). Хранилище древних рукописей.
15. Мир, Муҳаммад Хусейн Маҷмаъ-ул-фазоил, дастхат, бойгонии ҷорӣ / Мир Муҳаммад Хусейн // Осорхонаи адабии Садриддин Айни. – № 56, 77а-142б, 1215-1225. – Форсӣ.
16. Мирзо, Салимбеки Салимӣ. Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб, чопи сангӣ / Салимӣ Салимбеки Мирзо. – Деҳлӣ, 1914. – 320 с.
17. Мусоев, М.С. Ду барги ҳамешасазбӣ дӯстӣ дар Осорхонаи адабии Садриддин Айни. Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон, №4. / М.С. Мусоев. – Душанбе: “Эр-граф”, 2021. – 143 с.
18. Мусоев, М.С. Нусхаи нави «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони мангития» -и Аҳмад Маҳдуми Дониш. Ахбори Осорхонаи таърихии Вилояти Суғд (№ 7) / М.С. Мусоев. – Хучанд: Ношир, 2024. – 118 - 131 с.
19. Навшоҳӣ, О. Феҳристи нусхаҳои хаттии форсии / О. Навшоҳӣ // Архиви миллии Покистон, Исломобод (ганҷинаи Муфтий Фазлазими Бехеравӣ. – 1020 с.
20. Носируддини, Ҳанафӣи Бухорӣ. Тӯҳфат-уз-зоирин, чопи сангӣ, бойгонии ҷорӣ / Бухорӣ Носируддини Ҳанафӣи // Маркази мероси хаттии назди раёсати АМИҚТ. – № 274, 1328. – Форсӣ.
21. Раҳматуллоҳ, Возеҳи Бухорӣ / Бухорӣ Возеҳи Раҳматуллоҳ // Тӯҳфат-ул-асҳоб, дастхат, Китобхонаи Чогрес. – № 309369, 1333. – Форсӣ.
22. Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР. Том III. – 555 с.
23. Ҳофизӣ, Убаҳӣ Тӯҳфат-ул-аҳбоб ё «Фарҳанги Ҳофизӣ Убаҳӣ» / Убаҳӣ Ҳофизӣ. – Душанбе, «Ирфон», 1992. – 207 с.

«МАҶМАЪ-УЛ-ФАЗОИЛ»-И МИР МУҲАММАД ХУСЕЙН – САРЧАШМАИ НАВИ ТАЪРИХӢ ДОИР БА ТАҲҚИҚИ НАСАБИ САДРИДДИН АЙНИ

Мероси хаттӣ барои таҳқиқи насоби чехраҳои саршинос сарчашмаи муҳим ба ҳисоб меравад. Дар ин мақола бори аввал иттилоӣ сарчашмаҳое, ки дар онҳо перомуни тариқаи Кубравия ва чехраҳои саршиносии он дар асрҳои XVI-XVII ба монанди Мавлоно Пояндаи Соқтарегӣ, Шайх Мир Муҳаммад Хусейн ва Шайх Муҳаммади Фатҳободӣ пардохта шудааст, мавриди баррасӣ қарор мегирад. Муаллифи мақола пас аз мутолеаи осори Садриддин Айни ва ташҳиси комили нусхаҳои дастнависи китобхонаи шахсияшон, ду нусхаи дастнависи «Маҷмаъ-ул-фазоил» ва «Самарот-ул-машоих» -ро аз бойғони Осорхонаи адабии Садриддин Айни муайян намудааст. Ҳамзамон дар ин мақола аз ду нусхаи дигар, ки аз ҷониби нусхашиносони берунӣ ба монанди А. Семёнов ва Ориф Навшоҳӣ дар феҳристиҳои илмӣ муаррифӣ шудаанд, ишора шуда, вежагиҳои махсуси онҳо бо нусхаҳои ба тозагӣ аз ҷониби муаллиф муайяншуда, дар муқоиса мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Дар мақола мансубияти насоби С. Айни ба хоҷагони соқтарегӣ баррасӣ шуда, доир ба он иттилоӣ нави таърихӣ ироа гардидааст.

Калидвожаҳо: Маҷмаъ-ул-фазоил», Мир Муҳаммад Хусейн, Насаби Садриддин Айни, Гиждувон, деҳаи Соқтаре, Қаршӣ, Мавлоно Пояндаи Соқтарегӣ, Осорхонаи адабии Садриддин Айни, дастхат, чопи сангӣ, мактуб.

«МАДЖМА-УЛ-ФАЗАИЛ» МИР МУХАММАД ХУСЕЙНА НОВЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЙ ПРОИСХОЖДЕНИЯ САДРИДДИНА АЙНИ

Письменное наследие — важный источник для изучения генеалогии выдающихся деятелей. В данной статье впервые обсуждаются сведения источников, в которых обсуждаются перомун кубравской религии и ее ведущие деятели XVI-XVII веков, такие как Маулана Пиандай Соктареги, шейх Мир Мухаммад Хосейн и шейх Мухаммад Фатхабади. Автор статьи, прочитав труды Садриддина Айни и тщательно изучив рукописные копии своей личной библиотеки, идентифицировал две рукописи «Маджма-ул-фазаил» и «Самарот-ул-машоих» из архива Литературного музея Садриддина Айни. В то же время в этой статье приводятся еще две копии, сделанные внешними переписчиками, такими как А. Семёнова и Арифа Навшахи представлены в научных каталогах, их особенности сопоставлены с вновь выявленными автором экземплярами. В статье обсуждалось происхождения С. Айни с Соктареги с Ходжами и были предоставлены новые исторические сведения по этому поводу.

Ключевые слова: Маджма-ул-фазаил, Мир Мухаммад Хосейн, Фамилия Садриддина Айни, Гиждуван, село Соктаре, Карши, Маулана Пиандай Соктареги, Литературный музей Садриддина Айни, рукопись, литография, письмо.

"MAJMA-UL-FAZAIL" MIR MUHAMMAD HUSSEIN A NEW HISTORICAL SOURCE FOR RESEARCH OF THE ORIGIN OF SADRIDDIN AINI

The written heritage is an important source for studying the genealogy of outstanding figures. This article is the first to discuss information from sources that discuss the peromun of the Kubra religion and its leading figures of the 16th-17th centuries, such as Maulana Piandai Sektaregi, Sheikh Mir Muhammad Hossein and Sheikh Muhammad Fathabadhi. The author of the article, after reading the works of Sadriddin Aini and carefully studying handwritten copies of his personal library, identified two manuscripts "Majma-ul-fazail" and "Samarot-ul-mashoikh" from the archives of the Sadriddin Aini Literary Museum. At the same time, this article provides two more copies made by external scribes, such as A. Semyonova and Arifa Navshahi, presented in scientific catalogs, their features are compared with the copies newly identified by the author. The article discussed the origins of S. Aini with the Sektareg Khojas and provided new historical information on this matter.

Keywords: Majma-ul-fazail", Mir Muhammad Hossein, Surname of Sadriddin Aini, Gijduvan, village of Sektare, Karshi, Maulana Piandai of Sektaregi, Literary Museum of Sadriddin Aini, manuscript, lithograph, letter.

Дар бораи муаллиф

*Мусоев Муҳаммадҷон Салоҳидинович
Сардори шуъбаи мероси хаттӣ ва тарҷума
Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллӣ»-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон
734001, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х.Исмоили Сомонӣ, 11
E-mail: musoevmuammad@gmail.com*

Об авторе

*Мусоев Мухаммаджон Салоҳидинович
Заведующий отделом письменного наследия и
перевода
Государственное учреждение «Национальный
музей» при Исполнительный аппарат
Президента Республики Таджикистан
734001, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Исмоили Сомони, 11
E-mail: musoevmuammad@gmail.com*

About the author

*Musoev Muhammadjon Salohidinovich
Head of the Department of Written Heritage and
Translation
State institution "National Museum" Executive
Office of the President of the Republic of
Tajikistan
734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ismoili
Somon Ave., 11
E-mail: musoevmuammad@gmail.com*

АБДУҚОДИР МУҲИДДИНОВ ВА РИСОЛАИ Ӯ «БА ДЕҲҚОНОНИ ТОҶИКИСТОН ИНҚИЛОБИ ОКТАБР ЧӢ ДОД?»

Саидзода И.

*Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии
ба номи Аҳмади Дониши АМИТ*

Мирзо Абдулқодир Муҳиддинов соли 1892 дар шаҳри Бухоро дар оилаи сарватманд Мирзо Муҳиддин Мансуров таваллуд шудааст. Аз соли 1909 ӯ яке аз иштирокчиёни фаёли ҳаракати муҳолифони зидди тартиботи амирӣ дар Бухоро ва аз соли 1917 яке аз фаёлони ҳаракати ҷавонбухориён буд. Соли 1919 ба сафи Ҳизби Коммунистии болшевикон дохил шуда, дар сарнагун кардани тартиботи амирии Бухоро фаёлона ширкат намуд.

Аввалҳои моҳи сентябри соли 1920 Мирзо Абдулқодир Муҳиддинов – сардори Кумитаи халқӣ оид ба зироаткорӣ (кишоварзӣ), аз 14 сентябри соли 1920 Раиси кумитаи инқилобии умумибухорӣ, аз моҳи сентябр то моҳи апрели соли 1922 дар вазифаи Нозири савдо ва саноат, аз моҳи апрели соли 1922 то моҳи июни соли 1923 – ҳамчун Намояндаи махсуси Ҷумҳурии Бухоро дар Москва фаёлият дошт. Ӯ аз моҳи сентябри соли 1923 дар вазифаҳои раиси Шурои иқтисодии ҶХШБ, аз моҳи ноябри соли 1924 – муовини раиси Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон, аз моҳи декабри соли 1926 то моҳи январи соли 1929 раиси Шурои Комисарони Халқии ҶМШС Тоҷикистон кор кардааст. Аз моҳи январи соли 1929 ҳамчун роҳбари корҳо оид ба намояндагии доимии ҶМШС Тоҷикистон дар назди Шурои иқтисодии Осиёи Миёна ва баъд аз ташкил шудани ҶШС Тоҷикистон ҳамчун намояндаи доимии ҶШС Тоҷикистон дар Шурои иқтисодии Осиёи Миёна кор карда, баъди он корманди кумитаи халқӣ оид ба таъминот ва муовини раиси Кумитаи халқии фавқулодаи таъминоти ИҶШС дар Осиёи Миёна фаёлият намудааст.

31 майи соли 1934 А. Муҳиддинов дар фаёлияти зиддиинқилобӣ гумонбар доништа шуда, аввал ба ҳаёс ва сипас ба қатл расонида шуд. 25 январи соли 1958 Коллегии судӣ оид ба корҳои ҷиноятӣ Суди Олии ИҶШС парвандаи марҳум А. Муҳиддиновро аз нав дида баромада, дар хусуси бегуноҳ ба қатл расидани ӯ ҳукм баровард.

Рисолаи ӯ, ки зери унвони «Ба деҳқонони Тоҷикистон Инқилоби Октябр чӣ дод?» далели возеҳ ва роҳнамое барои хонандагону муҳаққиқон роҷеъ ба фаёлияти давлатӣ, ҳизбӣ ва сиёсии А. Муҳиддинов мебошад.

Ин рисола ду соли аввали фаёлияти иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиёлистии Тоҷикистонро дар бар мегирад ва асари басо пурарзиш мебошад.

Рисолаи мазкур соли 1927 аз тарафи «Нашриёти давлатии Тоҷикистон», ки дар Самарқанд ва Душанбе фаёлият дошт, интишор гардидааст. Рисола дар Самарқанд чоп шуда, аз 3 бобу 67 саҳифа иборат аст. Асар ба муносибати даҳсолагии инқилоби Октябр таълиф шуда, ҳадаф ва мақсаду мухтавои он дар сарсухан «Аз тарафи Комисияи ташкилкунандаи иди «Даҳсолаи Октябр» дар Тоҷикистон» чунин баён шудааст: «Инқилоби Октябр чӣ гуна ба вучуд омад ва инқилобро кадом синф кард ва мақсад аз инқилоб чӣ буд ва инқилоб ба синфи ранҷбарон чӣ фоидаҳо бахшид ва ба муқобили инқилоб кадом синфҳо мубориза карданд ва чӣ гуна дар натиҷаи ба Ҳукумати Шуроӣ мувофиқ ва комёб гардид ва дар Бухоро чӣ гуна инқилоб шуд, амир гурехта ва тарафдоронаш босмачигариро чӣ гуна ва барои чӣ мақсад ташкил намуданд; дар натиҷа ҳукумати Шуроӣ – фуқарои ранҷбар бо кадом роҳ босмачигариро несту нобуд кард ва ҳукумати Шуроии Ҷумҳурияи Тоҷикистон чӣ гуна ба вучуд омад ва барои ранҷбарони тоҷик барпо шудани ҷумҳурияи миллии тоҷик чӣ фоидаҳо бахшид» [9, с. 1,5]

Сабаби иншои рисоларо муаллиф чунин зикр кардааст: «Аз ин масъалаҳо ранҷбарони Тоҷикистон ба андозае, ки барои ҳар як ранҷбар донистанаш зарур аст маълумот надоранд ва барои синфи ранҷбар лозим ва зарурист, ки ҳукумати синфӣи вай чӣ гуна барпо шуд, дӯст ва душмани синфӣи он кист ба хубӣ бидонад».

Ва ҳадафи рисоларо чунин шарҳ додааст: «Ин мақсадро мулоҳиза намуда, ин масъалаҳоро мулоҳиза намуда, комиссияи ташкилкунандаи иди «Даҳсолаи Октябр» дар Тоҷикистон, лозим донист, ки як рисолаи мухтасар дар ин боб навишта, дар байни ранҷбарони Тоҷикистон нашр карда шавад. Бо андозае, ки мумкин аст, забон, таркиби

калимаҳо ва мазмуни рисола равон ва фаҳмиданаш осон шавад. То ин ки хонандаҳои камсавод ба осони бихонанд ва онҳое, ки бесавод ҳастанд, шунида мақсадро ба хубӣ бифаҳманд» [9, с. 1].

Агарчи рисола бо супориши Комиссияи мазкур таълиф шудааст ва пешгуфтор аз номи он оварда шудааст, дастачамъӣ набуда, танҳо ба қалами Абдуқодир Муҳиддинов тааллуқ дорад. Инро аз дохили матн муайян кардан мумкин аст, аз ҷумла мегӯяд: “Ин як хулоса аст, ки аз усул ва воқеаи ҳукуматдории амир навиштаам, тафсилотро андозаи ин рисола ғунҷош надод, бошандагони хоки Бухоро ва онҳое, ки аз усули ҳукуматдории амир хабар доранд, медонанд, ки онҳо навиштаам андаке аз бисёр аст” [9, с. 26].

Чунон ки зикр шуд, рисола аз се боб иборат буда, боби якум “Инқилоби октябр” унвон дорад ва аз чунин зербобҳо фароҳам шудааст: Сабабҳои, ки дар Русия инқилоби иҷтимоиро ҳозир намуд; Ҳаракати инқилобии соли 1905 ҷанги умумӣ ва аз тахт афтодани императури русия; Роҳбарии фирқаи ишироқион дар бобати инқилоби октябр; ва афтодани ҳукумати муваққатии бойҳо ва барпо шудани ҳукумати шурай; Хулосаи тезиси рафиқ Ленин дар бобати “вазифаи ранҷбар дар инқилоб”, Ранҷбар ба сари ҳукумат. Боби дувум Инқилоби Бухоро аз зербобҳои “Ҷанги соли 1868 ва тобеъ шудани Бухоро ба Русия”, “Асос ва усули ҳукуматдории амир”, “Инқилоби феврал дар Русия таъсири он дар Бухоро”, “Инқилоби Октябр дар Русия ва воқеаи Кулисов дар Бухоро”, “Баъд аз воқеаи Кулисуф аҳволи амири Бухоро ва фаъолияти ҷавонбухориён”, Фаъолияти ҳукумати Шурои Халқи Бухоро ва акси инқилоб” ва ниҳоят боби сеюм “Ҷумҳурияти Тоҷикистон”, аҳаммияти Ҷумҳурияти Шуравии Тоҷикистон”, аз зербобҳои: “Замин ва мардуми Ҷумҳурияти Тоҷикистон”, “Барпо шудани ҳукумати Ҷумҳурияти Шурои Тоҷикистон ва вазифаҳои асосии он”, дар бораи “барпо намудани амнияти мамлакат”, “намунае аз хатҳои босмачиҳо”, “дар роҳи истехком додани ҳокимияти ранҷбарони Ҳукумати Шурай”, “Пахтакорӣ”, “Ташкили тичорати давлатӣ барои харидани аҷноми деҳқонӣ ва мол”, “Қорҳои ҳифзуссиҳа – нигодороии тандурустии омма”, “Маориф ва кори наشريёти давлатӣ”-ро дар бар мегирад.

Танҳо зикри номи бобҳо ва зербобҳо нишон медиҳанд, ки рисола бо вучуди он, ки асосан бо ҳадафи огоҳӣ ва тарғиботи соҳти нав бахшида шудааст, як асари комили таърихист, сохтор ва муҳтавои он ба равиши илмӣ фароҳам шудааст. Рисола бо фаро гирифтани заминаҳои инқилоб, Осиёи Марказиро тасарруф кардани Россия, сабабҳои инқилоби Октябр, натиҷаҳои он, пешрафти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз диди фароҳам ва андешаи равшани муаллиф гувоҳӣ медиҳад ва метавон гуфт, ки аввалин асари таърихӣ дар бораи Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Мавқеи Абдуқодир Муҳиддинов дар асар хеле равшан ва ҷолиб аст. Муносибати ӯ дар бораи масъалаҳои баҳсбарангез аз мавқеи зиёи миллӣ сурат гирифтааст, ки инро сарехан мушоҳида мекунем. Масъалан, яке аз масъалаҳои баҳсбарангез дар таърихи мо “Тасарруфи Осиёи Миёна аз тарафи Россия” ва “Ба Россия ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна” аст. Мавқеи Абдуқодир Муҳиддиновро дар ин масъала чунин ҷумлаи ӯ нишон медиҳад: “Дар нимаи дуюми асри XIX (баъд аз соли 1850) ҳучум ва истилои Русия дар хоки Туркистон шиддат карда, дар муддати андаке аскарҳои Русия шаҳрҳои Туркистон – Тошканд, Хучанд, Самарқанд ва Хиваро мутасарриф гардид, ҳукуматҳои хони Хӯқанд ва Хива, амири Бухоро шикаст хӯрданд, мағлуб шуданд ва тобеияти Русияро қабул карданд”.

Муаллиф дар рисола муносибати ҳукумати императории Россия ва Аморти Бухороро кушода, зимни он равшан нишон медиҳад, ки муборизаҳои босмачигарӣ ба ҳеҷ ваҷҳ озодихоҳӣ набуда, балки барои нигоҳ доштани салтанати амирон, мавқеи дороёну руҳониён ташкил шуда буд, ӯ аз ҷумла менависад: “Амир ба ҳимоя ва мадади ҳукумати импиротурӣ дар Бухоро ҳар қадар зулму ҷавре, ки меҳост мекард, фуқаро ба ҳеҷ роҳ ба муқобили амир ва тарафдоронаш имкони муқобилият карданро надошт. Зеро фуқаро бахубӣ медонист, ки дар пушти амир найзаҳои аскарҳои импиротурӣ нигоҳбонӣ ва ҳомии пурқувват аст ва баъд аз сулҳ бо амир Музаффар, мадад кардани Ҳукумати императорӣ дар ҷанги Шаҳрисабз ба амир Музаффар ва гирифта додани Қаршӣ ва Шаҳрисабз бо амир аз хотири мардум нарафта буд. Амир ҳам хуб медонист, ки истехкоми ҳокимияти ҳудаш вобаста ба мадади Ҳукумати импиротурист. Ин масаларо амир Абдулахад дар сафарномаи худ равшан менависад” [9].

Муаллиф ҳамчун шоҳиди воқеа аз ҷараёни муборизаҳои давраи инқилоб лаҳзаҳоеро ба тасвир кашидааст, ки мо назари онҳоро дар таърихномаҳо ба ин сароҳат кам дучор мешавем. Аз ҷумла, зимни муборизаҳои ислохотгалабии ҷавонбухориён чунин саҳнаеро нақл мекунанд, ки бино бар иртиботаш бо саргузашти Устод Айни дорои аҳаммияти бештар аст: “Бо роҳбарии муллоҳо мардуми бисёре ҷамъшуда буданд, ба муқобили ҷадидҳо ба кӯча

баромаданд, қасд намуданд, ки ба чадиديو ҳучум кунанд. Азбаски чадиديو ҳақиқӣ хеле кам буданд ва бо атрофи онҳо бештари мардум тамошобин чамъ шуда буданд, ҳама гурехтанд, қисме аз чадиديو дар масофаи 12 чакрим (12,84 км²) берун аз шаҳри Бухоро дар остонаи Когон дар ҷое, ки истиқоматгоҳи урупоиҳо, сафоратхонаи Русия ва ташкилоти Шурои вакилҳои мардикор, деҳқон ва аскарҳо буд, паноҳ бурданд.

Дар шаҳри Бухоро аз чадиديو чанд нафар ба дасти одамони амир афтод. Дар он миёна Садриддин Айни низ буд. Бо фармони амир ва қушбегӣ Садриддин Айниро бо ду нафари дигар дар Регистон дар байни оммаи фуқаро бароварда, ҳар якро 75 ҷӯб заданд ва ба Обхона ном ҳабсхона андохтанд” [9, с. 32].

Яке аз масъалаҳои муҳимми дигаре, ки дар рисола мавқеъ ва шахсияти Абдуқодир Муҳиддиновро мучассам мекунад, назари ӯ дар мавриди муносибати Тоҷикистон ҳамчун ягона ҷумҳурии порсизабон, бо ҳамзабонон аст. ӯ дар ин маврид менависад: “Ҷумҳурияти Шурии Тоҷикистон дар силсилаи ҷумҳуриятҳои шурии иттифок, ягона ҷумҳурияти порсизабон аст. Дар оянда, таъсири маданӣ ва инқилобии Тоҷикистон дар олами порсизабонон бузург хоҳад буд. Аҳаммият ва бузургии ин вазифаи ояндаи худро ранҷбарони тоҷикзабони Ўзбекистон ва Тоҷикистон ҳар қадар зиёдтар ва зӯдтар ҳис намоянд ва барои адои вазифаи худ бештар кӯшиш кунанд, ба ҳамон андоза мавқеи Тоҷикистон дар силсилаи ҷумҳуриятҳои шурии Иттифок, муҳимтар хоҳад шуд” [9, с. 40]. Ва дар бораи тоҷикзабонони Тоҷикистон ва Ўзбекистон чунин сухан ба миён овардааст, ки як навъ ишора ва ҳатто даъвои пӯшида ба нодурустии тақсмоти ҳудудии ҷумҳуриҳо мазкур аст: “Аҳаммият ва бузургии ин вазифаи ояндаи худро ранҷбарони тоҷикзабони Ўзбекистон ва Тоҷикистон ҳар қадар зиёдтар ва зӯдтар ҳис намоянд ва барои адои вазифаи худ бештар кӯшиш кунанд, ба ҳамон андоза мавқеи Тоҷикистон дар силсилаи ҷумҳуриятҳои Шурии Иттифок, муҳимтар хоҳад шуд” [9, с. 41].

Дар ин ҷумла ифодаи “Тоҷикистон дар силсилаи ҷумҳуриятҳои Шурии Иттифок” А. Муҳиддинов аз мухтор будани Тоҷикистон дар ҳаёти Ўзбекистон ёд намекунад, яъне онро маънаван эътироф намекунад ва дар қатори “ҷумҳуриятҳои Шуравии Иттифок” баробар ба шумор меорад ва дар ҳеҷ ҷои рисола бо истилоҳи “мухтор” ё “автономия” дучор намеомад, ки инро ҳам метавон як навъ саркашӣ ва даъво донист. Ва дар идома дар ин маврид равшантар менависад: “Дар Ўзбекистон ҳам аз ҳудуди Тоҷикистони имрӯза хеле ҷойҳои тоҷикнишин мондааст ва дар дохили Ўзбекистон шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд ва Хучанд аз марказҳои маданияи тоҷикон шуморида мешаванд” [9, 41]. Дар мавриди “Кори нашриёти давлатӣ” низ шаҳрҳои бузурги тоҷиконро махсус зикр карда, менависад: “Баъд аз ташкил намудани нашриёти давлатии Тоҷикистон дар Самарқанд бо мадади қувватҳои марказҳои илмӣ-маданияи тоҷикон – Самарқанд, Бухоро ва Хучанд кори нашриёт рӯ ба тараққӣ ниҳод [9, с. 60].

Дар рисола сабабҳо, чараён, хисорот ва натоқиҷи ҷангҳои босмаҷигарӣ ва аҳволи иҷтимоии мардум, раванди ташкили давлати Тоҷикистон маълумоти дақиқ ироа шуда, ба тариқи фишурда бо факту рақамҳо тараққиёти соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ дар дувуним сол ва нақшаҳои оянда зикр карда шудааст, ки барои насли имрӯз ҳам хеле ҷолибу муфиданд.

Масъалаи дигаре, ки аз тарафи комиссияи мазкур ба назди муаллиф гузошта шудааст, “ба андозае, ки мумкин аст, забон, таркиби калимаҳо ва мазмуни рисола равон ва фаҳмиданаш осон шавад. То ин ки хонандаҳои камсавод ба осонӣ бихонанд ва онҳое, ки бесавод ҳастанд, шунида мақсадро ба хубӣ бифаҳманд». Абдуқодир Муҳиддинов чун шахсияти таҳсилкарда ва донишманд аз уҳдаи ин вазифа ҳам ба хубӣ баромадааст. Воқеан, забони рисола сода, аммо на ба он дараҷа, ки баъди солҳои сином ба факри забону баён анҷомид. Калимаҳои аз калимаҳои ҳамафаҳм, аммо на ҷавобгӯ ба қоидаҳои умумии забони адабӣ, ҷумлаҳои содаву равон истифода карда, дар айни замон узубати забони ҳазорсоларо нигоҳ доштааст. Калимаҳои иқтибосӣ низ мутобиқи меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ истифода шудаанд.

Ҳамин тавр, рисолаи Абдуқодир Муҳиддинов “Ба деҳқонони Тоҷикистон Инқилоби Октябр чӣ дод?” як асари томи таърихӣ аст, ки аз таърихи дувунимсолаи мардуми Тоҷикистон маълумот медиҳад. Ин асар агарчи ба мақсади огоҳиву тарғибот ва бо супориш ва ба муносибати ҷашни даҳсолагии инқилоб навишта шудааст, бо равиши илмӣ таърихнигорӣ ва диду дарки амиқи воқеоти таърихӣ иншо шудааст.

Адабиёт

1. Айни, С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
2. Гаффоров, У. Абдуқодир Муҳиддинов // Тоҷикистон. – 1990. – №9. – С. 8-9.
3. Давлатова, Е. В. Абдулкадыр Муҳиддинов – Выдающийся общественно-политический деятель 20-х годов // Известия Академии наук Республики Таджикистан / Серия востоковедение, история, филология. – 1993. – №1-2 (29-30). – С.51-56.
4. Муҳиддинов, А. Фикрҳои мо дар бораи забони адабии тоҷикӣ / Ҳозиркунандагони ҷоп Иброҳим, У. Ҷумахон, Н. // Газетаи муаллимон. – 1989. – 21 феврал.
5. Масов, Р., Султанов, Ш. Абдулкадыр Муҳиддинов: «вытянуть народ из тьмы средневековья» // Коммунист Таджикистана. – 1989. – 22 октябрь.
6. Маҳмудов, Д. Ҳайдаров. М. «Бухорои шариф» - нахуструномаи тоҷикӣ // Самак. – 2018. – №44 (365). – 1 ноябр.
7. Муллоҷонуф, Ш. Танбури миллатчиғӣ-муштзурияи Муҳиддинов // Tojikistoni Surx. – 1933. – №129.
8. Муҳиддинов, А. Лоҳутӣ ва инкишофи адабиёти Пролетарияи тоҷик // Тоҷикистони сурх. – 1933. – 17 июн.
9. Муҳиддинов, А. «Ба деҳқонони Тоҷикистон Инқилоби Октябр чӣ дод?» / А. Муҳиддинов. – Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1927. – 67 с.
10. Муҳиддинов Абдуқодир [Электронный ресурс] <https://centrasia.org/person.php?st=1013880619> (Дата обращения 10.04.2024)
11. Набавӣ, А. Масъалаҳои миллӣ дар маҷаллаи “Раҳбари дониш” // Садои шарқ. – 1990. – № 12. – С.96-97.
12. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Муҳиддинов Абдуқодир / таҳияи Наботов, Ҷ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – 560 с.
13. Номаҳои ошно / таҳияи Ҷумъахони Набот // Илм ва ҳаёт. – 1993. – №5-6. – С.32-34.
14. Усмонҷон, Гаффоров. Акси садо // Омӯзгор. – 1989. – 7 ноябр.
15. Файзулла, Ходжаев. Избранные труды. – Ташкент: Фан, 1970. – Т.1. – 500 с.
16. Фиш, Р., Хошим, Р. Глазами советя. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 296 с.
17. Хотамов, Н. Б. Абдуқодир Муҳиддинов - Судьба политика / Н. Б. Хотамов // Историк.-2021. – №2(26). – С20-29.
18. Эргашев, Б. Первый таджикский премьер // Коммунист Таджикистана. – 1989. – №10. – С. 78-81.
19. Эргашев, Б. Нахустин сарвазир тоҷик // Коммунисти Тоҷикистон. – 1989. – №10. – С. 77-81.

АБДУҚОДИР МУҲИДДИНОВ ВА РИСОЛАИ Ӯ «БА ДЕҲҚОНОНИ ТОҶИКИСТОН ИНҚИЛОБИ ОКТАБР ЧӢ ДОД?»

Мақола нигоштаҳои Абдуқодир Муҳиддинов ва андешаҳои олимону муҳаққиқонро дар матбуоти даврии тоҷик роҷеъ ба мақолаҳои публицистӣ ва рисолаи А.Муҳиддинов дар бар мегирад. Муаллиф бештар рисолаи А.Муҳиддинов зери унвони «Ба деҳқонони Тоҷикистон Инқилоби Октябр чӣ дод?»-ро ба таҳлил кашидааст. Рисола аз се боб иборат аст. Боби I «Инқилоби Октябр,» унвон дорад. Боби II «Инқилоби Бухоро» ва боби III «Ҷумҳурияти Тоҷикистон», аҳамияти Ҷумҳурияти Шуравии Тоҷикистон», зербобҳои: «Замин ва мардуми Ҷумҳурияти Тоҷикистон», «Барпо шудани ҳукумати Ҷумҳурияти Шуравии Тоҷикистон, намунае аз мактубҳои босмачиҳо, ташкили тичорати давлатӣ, корҳои ҳифзуссиҳа, маориф ва кори нашриёти давлатиро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: А.Муҳиддинов, Инқилоби Октябр, Инқилоби Бухоро, Ҷумҳурияти Тоҷикистон, Ҷумурияти Шуравии Тоҷикистон, тичорат, босмачиҳо, пахтакорӣ, тандурустӣ, маориф, роҳсозӣ.

АБДУКАДЫР МУХИДДИНОВ И ЕГО НАУЧНОЙ РАБОТЫ «ЧТО ДАЛА ОКТАБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ КРЕСТЬЯНАМ ТАДЖИКИСТАНА?»

В статье изложены идеи и воззрения Абдукадыра Мухиддинова о Октябрьской революции и о её влиянии на таджикских крестьян, а также мнения ученых и исследователей относительно публицистических статей и научной работы А. Мухиддинова Что дала таджикским крестьянам Октябрьская революция?» в таджикской периодической печати. Автор статьи проанализировал роль и значение Октябрьской революции в жизни таджикских крестьян. Научная работа состоит из трех глав. Глава I озаглавлена «Октябрьская революция». Глава II. «Бухарская революция» и глава III. «Республика Таджикистан», «Значение Правительства Таджикской Советской Республики», подразделы: «Земля и народ Республики Таджикистан», «Установление правительства Таджикской Советской Республики», приведены образцы писем басмачей, работа деятельности организации государственной торговли, здравоохранения, образования и работы государственного издательства.

Ключевые слова: А. Мухиддинов, Октябрьская революция, Бухарская революция. Республика Таджикистан, Советская Республика Таджикистан, торговля, хлопок, здравоохранение, образование, дорожное строительство.

ABDUKADYR MUKHIDDINOV AND HIS SCIENTIFIC WORK “WHAT DID THE OCTOBER REVOLUTION GIVE TO THE PEASANTS OF TAJIKISTAN?”

The article outlines the ideas and views of Abdukadyr Mukhiddinov about the October Revolution and its influence on the Tajik peasants, as well as the opinions of scientists and researchers regarding the journalistic articles and scientific work of A. Mukhiddinov. What did the October Revolution give to the

Tajik peasants?” in the Tajik periodical press. The author of the article analyzed the role and significance of the October Revolution in the life of Tajik peasants. The scientific work consists of three chapters. Chapter I. is entitled “October Revolution”. Chapter II. “Bukhara Revolution” and Chapter III. “Republic of Tajikistan”, “Importance of the Government of the Tajik Soviet Republic”, subsections: “Land and people of the Republic of Tajikistan”, “Establishment of the Government of the Tajik Soviet Republic”, samples of letters from the Basmachi, the work of the organization of state trade, health care, education and the work of the state publishing house are given.

Keywords: A. Mukhiddinov, October Revolution, Bukhara Revolution. Republic of Tajikistan, Soviet Republic of Tajikistan, trade, cotton, healthcare, education, road construction.

Дар бораи муаллиф

Саидзода Исмоил

Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)

*Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 33*

E-mail: ismoil90-1@bk.ru

About the author

Saidzoda Ismoil

PhD candidate

*Institute of History, Archaeology, and
Ethnography named after A. Donish NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
Ave., 33*

E-mail: ismoil90-1@bk.ru

Об авторе

Саидзода Исмоил

Докторант (PhD)

*Институт истории, археологии и этнографии
имени А. Дониша НАНТ
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 33*

E-mail: ismoil90-1@bk.ru

РАФЪИ НОБАРОВАРИИ ГЕНДЕРӢ – ОМИЛИ БАЛАНД ГАРДИДАНИ МАВКЕИ ЗАН ДАР ЧОМЕА

Соҳибзода Ҳ. С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Нақшу мақом ва симои зан дар оинаи таърих хеле чолиб, рангоранг ва муассир инъикос гардидааст. “Дар охири палеолити миёна ва боло ташкилоти қабилавии ҷамъият – коммунаҳои ибтидоӣ бо тартиби қавмию насабӣ пайдо мешавад. Ин сохти қавмӣ модарӣ буд, ки зан дар он мавқеи хеле баландро ишғол мекард” [5, с. 33]. Замони модаршоҳӣ, ки ба давраи ҷомеаи ибтидоӣ рост меояд, мақому манзалати хоси занонро дар баҳши иқтисодӣ ва таъмину пешбурди рӯзгор муайян менамояд. Баъдан “дар асри биринҷӣ чи дар тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда ва чи дар сохти иҷтимоии ҷамъият тағйироти ҷиддӣ ба вучуд меояд ва дар охири он давра нобароварии молумулкӣ ва иҷтимоӣ авҷ гирифта, заминаи даро оянда ба ҷамъияти синфӣ гузаштанро фароҳам меоварад” [5, с. 39]. Дар ҳамин давра занон ба тарбияи фарзандон ва анҷоми умури хонаводагӣ машғул гардида, анҷоми ҷаъолияти иқтисодӣ ва корҳои ба таъмини рӯзгор вобаста тадриҷан ба дӯши мардон меафтад, ки ин раванд, яъне тақсимои меҳнат оҳиста - оҳиста боиси он мешавад, ки даврони модаршоҳӣ таназзул карда, аз байн меравад ва сабаби ба миён омадани синфҳо ва гузариш ба сохти қавмӣ падарӣ мегардад. Сафаҳои таърих шаҳодат медиҳанд, ки зан дар маҷрои зиндагӣ бисёр шиканҷаву ноқомӣ ва маҳдудиятҳоро паси сар кардааст. Муаррих Р.Х.Аминова қайд менамоянд: “Одатҳо ва паст будани маърифати динӣ мавқеи занро на танҳо дар ҷомеа, балки дар оила дар ториқиҳои ҷаҳолат қарор дода буд. Зан аз одитарин ҳуқуқҳои инсонӣ маҳрум буд, ба ӯ ҳамчун ба ягон мавод нигариста, аз ҷониби падар, бародар ва шавҳар харида, фурухта ва мавриди ҷазоҳои саҳти ҷисмонӣ қарор дода мешуд” [14, с. 139].

Дар натиҷаи ғалабаи Инқилоби Октябр ва ба вучуд омадани давлати Шуравӣ манфиатҳои коргару деҳқон ва зиёиён ҳимоя гардида, доираи ҷаъолияти занон васеъ мегардад. Барҳақ файласуф М. Ғаффорова қайд намудаанд: “Ин нахустин давлати сотсиалистӣ дар ҷаҳон ба шумор меравад, ки вазифаи барпо намудани ҷамъияти навро ҳал карда истода, дар роҳи озодии занон, дар роҳи таъмини баробарҳуқуқии занон ва мардон ибрати беназир нишон дод” [15, с. 24]. Давлати Шуравӣ аввалин ҳуҷҷати муҳими қонунӣ - Декрет дар бораи барпо намудани ҳукумати коргару деҳқонро қабул намуд, ки ҳуқуқи занон ва мардон тибқи ин қонун баробар гардид. Дар натиҷа занони тоҷик дар баробари дигар занҳои ҷумҳуриҳои умумииттифоқӣ ҳамчун узви қомилҳуқуқи ҷомеа дастовардҳои баланди меҳнатиро ноил гардиданд. Тавре ки Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд: “Занону духтарони баору номуси мо бо белу каланд ва ҷуфти гов соли душвори 1943 ҳамроҳи пирамардону кӯдакони наврас ҳафсад ҳазор тонна ғалла рӯнданд. Ин шучоату мардонагӣ ҳатто имрӯз касро ба ҳайрат меғузорад” [16]. Мутобиқ ба далелҳои муҳаққиқ С.Дадабаева “Соли 1972 шумораи занони коргар 249 ҳазорро ташкил медод. Дар соҳаи хоҷагии қишлоқ 190 ҳазор сафарбар гардида, аз он 250 нафар роҳбарии колхоз, бригада ва фермаҳоро ба зимма доштанд, 850 нафар ҷанбари мошин ва техникаҳои пахтаҷамъкуниро идора мекарданд. 74 нафар ба унвони Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ сарфароз гардида, занони олима - 14 нафар доктори илм, 344 нафар номзади илмо ташкил медоданд” [17, с.164]. Мустақилияти иқтисодӣ ва соҳибхитиёрии занон боиси худшиносӣ, худбаҳодиҳӣ, муайян намудани арзиш ва мавқеи фардӣ, ташаккулёбии шахсият гардида, то андозае барои аз байн бурдани сохти анъанавии иерархияи гендерӣ, ки дар асоси принсипи ҳукмронии мард ва тобеияти зан созмон ёфта буд, мусоидат намуд.

Шаклгирии давлати муосири тоҷикон дар охири садаи XX, ки бо касби Истиқлолияти давлатӣ ба воқеият пайваст, яке аз саҳифаҳои пурифтиҳори таърихи миллати тоҷик ба шумор меравад. Он дар баробари қудрати фитрии зан - рисолати модарӣ, ба шинохти ҷеҳраи сиёсии ӯ мусоидат намуд. Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд: “Шоҳроҳи пешрафту тараққии Тоҷикистони навин, маҳз ба шарофати ҳамовозию дастгирии ҷаъолона

ва қотёонаи занони Тоҷикистон мавқеи устувору пойдори худро пайдо намуд” [21, с. 4]. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ибтидои соҳибистиклолӣ ба сиёсати мутараққии ҷаҳонӣ оид ба пешбурди баробархуқуқии гендерӣ пайваст гардид. Принсипи давлати демократӣ низ тақозо мекунад, ки набояд ҷинсият асос барои маҳдудияти ғаёлияти шахсиятҳо гардад. Дар робита ба масъалаи мазкур омилҳои зарурии ҷамъияти боадолат ва роҳҳои ҳалли мушкилотҳои мавҷударо мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Барои рафъи нобаробарии гендерӣ ва баланд гардидани мавқеи зан дар ҷомеа омили муҳим ва асосӣ таҳкими Истиклолият ва Ваҳдати миллӣ мебошад. Зеро Истиклолият яке аз муқаддастарин арзишҳои миллӣ маҳсуб гардида, маҳз бо шарофати Истиклолияти давлатӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз ҷинсият имконият пайдо карда метавонанд, ки дар баробари соҳибхитӣ аз тамоми ҳуқуқҳои башарӣ бархӯрдор бошанд ва истеъдоду маҳорати худро ба нафъи ҷамъият ба қор баранд. Дар солҳои Иттиҳоди Шуравӣ бо вучуди муваффақиятҳо тарбияи маънавӣ ва тафаккури миллии мо мустақилияти комил надошт. Кишвари мо мисли дигар ҷумҳуриҳои умумиттифок бар асоси нақшаҳои тарҳрезӣшудаи марказ ғаёлият менамуд. Бинобар ин “Эмомалӣ Раҳмон, ки тарроҳи давлати соҳибистиклоли тоҷику тоҷикистонист, барои ба тафаккури дастнигар хотима бахшидан ва ба ҷои он ба тафаккури созанда рӯ овардану онро истеҳком бахшиданро ба миён гузошт” [12, с.203]. Истиклолият муҳимтарин рӯкни худшиносӣ мебошад ва он бе ягонагӣ ва ваҳдати миллӣ мустаҳкам намегардад ва тақомул намеёбад. Зеро мақсади ваҳдати миллӣ ба ҳам овардани мардуми тамоми манотиқи кишвар ва риояи адолати иҷтимоӣ мебошад. Ба ин тариқ, Истиклолият ва Ваҳдати миллӣ барои ба вучуд овардани шароити мусоид дар зиндагии занон, ғаёлияти босамари онҳо дар соҳаҳои мухталиф ва таъмини адолати иҷтимоӣ ҷиҳати таъмини баробархуқуқии гендерӣ нақши марказӣ дорад.

Омили дигари баланд гардидани мавқеи зан дар ҷомеа ва рафъи нобаробарии гендерӣ таҳкими масъалаи мазкур дар санадҳои қонунгузорӣ ва ташкили механизми амалиномаи муқаррароти қонунгузорӣ ба шумор меравад. Ҳуқуқи занон ва баробарии гендерӣ ба шумори ҳуқуқҳои асосии инсон шомил мегардад, ки дар асоси санадҳои ҳуқуқӣ ва барномаву ҷорабиниҳо қафолат дода мешавад. Созишнома ва санадҳои байналмилалӣ соҳаи мазкурро Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид “Дар бораи барҳам додани тамоми шаклҳои таъбиз нисбати занон” ва Протоколҳои факултативӣ он, Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, Созишномаи Вена ва Барномаи амали он, Созишномаи Пекин ва Платформаи амали он, Резолютсияи № 1325 Шӯрои амнияти Созмони Милали Муттаҳид дар бораи занон, ҷаҳон ва беҳатарӣ ташкил медиҳад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун узви ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ дар доираи сиёсати иҷтимоӣ вобаста ба масъалаҳои таҳкими мавқеъ ва таъмини риояи ҳуқуқи озодиҳои конституционӣ занон аз оғози даврони истиклолият то ба имрӯз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва барномаҳои миллиро қабул карда истодаанд. Нақши муҳимро дар дастгирии занону духтарон Парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебозанд [10, с.274], ки зиёда аз 20 санадро ба тавсиб расонидаанд. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи қафолатҳои давлатии баробархуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо” аз 1 марти соли 2005, № 89, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” аз 2 августи соли 2011 № 762, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Танзими оила ва ҳуқуқ” аз 2 декабри соли 1999 №383, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи давлатии “Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқи имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001 – 2010 ” аз 8 августи соли 2001 № 391, Барномаи давлатии “Тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузориҳои кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2007 – 2016”, Стратегияи миллии ғаёлгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011 – 2020 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 29 майи соли 2010 № 269 ва ғайра.

Тоҷикистон дар байни Иттиҳоди давлатҳои мустақил яке аз аввалинҳо шуда, 27 декабри соли 1993 Конвенсияи байналмилалӣ Созмони Милали Муттаҳид “Дар бораи барҳам додани тамоми шаклҳои таъбиз нисбати занон”-ро ба имзо расонд. Фармони Президент “Дар бораи баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа” аз 3 декабри соли 1999 ва дигар нақшаҳои барномаҳои давлатӣ дар хусуси баланд бардоштани мақом ва нақши зан, таъмини ҳуқуқи имкониятҳои баробари мардону занон оид ба масъалаҳои тарбия, интиҳоб ва

чобачогузории кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд аз ҷумлаи иқдомоте мебошанд, ки онҳо барои таҳкими мақоми зан дар ҳаёти иҷтимоии кишвар, беҳтар шудани вазъи иҷтимоӣ ва фаъолияти онҳо дар раванди идоракунии муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ маданӣ равона гардида, ба ин васила ҳадафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа ба шумор меравад.

Аммо дар амал татбиқи гардидани стратегия, концепсия ва нақшаҳои фаъолият оид ба реформаҳои институтсионалӣ дар соҳаҳои калидии бахшҳои иҷтимоӣ бо суръати паст ва на ҳамеша муваффақона ҳаракат менамоянд. Ба ин ҳолат набудани муносибати системанокӣ, нопуррагии ҳамкорӣ ва огоҳӣ оид ба иҷро ва амалинамоеи вазифаҳои гузошташуда дар байни ташкилотҳои давлатӣ ва масъулин боис мегардад ва баъдан дар бисёр маврид, санадҳои мазкур танҳо хусусияти тавсиявӣ пайдо менамоянд. Масалан, гузориши саввуми алтернативии Этилифи иттиҳодияҳои ҷамъиятии Тоҷикистон “Аз баробарии қонунӣ ба баробарии воқеӣ” оид ба амалигардонии Конвенсия дар бораи барҳам додани тамоми шаклҳои таъбиз нисбати занон низ маҳдудият ва сустии механизмҳои институтсионалии сиёсати гендерӣ, мавҷуд набудани мониторинг ва системаи нишондодҳо барои амалигардонии Қонунҳо оид ба кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқӣ, пешбарии занон ва тағйир додани муносибатҳои гендериро дарҷ менамояд [20, с.4]. Зимнан, мониторинги доимӣ ва баҳогузорӣ нисбати қомебиҳои қонуну стратегияҳои қабулгардида вуҷуд надоранд ё хеле маҳдуд мебошанд. Бинобар ин то кадом андоза амалӣ гардидани стратегия, барнома ва қонунҳо норавшан боқӣ мемонанд. Зарур аст, ки ҳадафи тадбирҳои пешниҳодшаванда манфиатҳои баробари мардону занонро инъикос намоянд. Нишондихандаҳо барои арзёбии муваффақиятҳои бадаст омада, ҳамзамон ба ноилшавӣ ба ҳадафи гузошташуда таҳия карда шаванд. Дар ин сурат механизми амалигардонии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вусъат ёфта, боиси рафъи нобаробарии гендерӣ ва воқеан ҳам баланд гардидани мақоми зан дар ҷомеа мегардад.

Омили дигари баланд гардидани мавқеи зани тоҷик дар ҷомеа фароҳам овардани шароити мусоиди маишӣ ва меҳнатӣ, ки тавассути он занон дар баробари рисолати бузурги модарӣ ба фаъолияти меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ машғул гардида тавонанд. Ин омилро метавон тавассути баланд бардоштани маърифати оиладорӣ, ҳифзи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, аз байн бурдани вобастагии моддӣ ва рушди мустақилияти иқтисодӣ, баробари комили қонуну мардон дар тамоми соҳаҳои ҷомеа – маориф, илм, тандурустӣ, фарҳанг, сиёсат, хоҷагии халқ ва ғайра роҳандозӣ намуд. Мавриди тазаккур аст, ки бо мақсади татбиқи Барномаи амали Конфронси чоруми умумиҷаҳонӣ оид ба вазъи занон (шаҳри Пекин, сентябри соли 1995) қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 сентябри соли 1998 № 363 дар бораи тасдиқи Нақшаи миллии тадбирҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани мақом ва нақши зан дар солҳои 1998 – 2005 ба тавсиб расидааст. Яке аз самтҳои нақшаи мазкур баланд бардоштани сатҳи зиндагии занон ба шумор меравад. Воситаи амалигардонии ин самт тибқи нақша таъсиси ҷойҳои қорӣ иловагӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо дарназардошти сатҳи бекорӣ, ҷудо намудани кӯмаки мустақили молиявӣ ба занон – сардорони оила ва оилаҳои камбизоат, таъмини ҳуқуқҳои баробар ва шароитҳо дар ҳамаи соҳаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ҳаёти ҷамъият ба шумор рафта, барои иҷроиши он Вазорати ҳифзи иҷтимоӣ, Ҳукуматҳои шаҳру ноҳияҳо масъул гардонда шудаанд [13]. Аммо масъулин вазифаҳои гузошташударо ба таври зарурӣ иҷро наменамоянд. Таҳлили расмӣ омӯрӣ дар бахши шуғл нишон медиҳанд, ки ташкилотҳои ҳокимияти давлатӣ мавҷудияти таъбизро нисбати занон инкор менамоянд. Аммо омӯри мавҷуда дараҷаи бекориро аз рӯйи аломатҳои чинс, синну сол, вазъи оилавӣ (оиладор ё мучаррад), маъҷубият ва ғайра муайян менамояд. Бо назардошти маълумотҳои мутлақ шумораи занон дар байни қувваҳои қорӣ истифоданашуда, хеле зиёдтар аз шумораи мардон – 1, 806, 249 зан дар муқоиса нисбат 1, 125, 857 нафар мардон мебошанд. Дар мавриди сохтори шуғл аз рӯйи ихтисос, тақсимооти назарраси аломатҳои гендерӣ мушоҳида карда мешавад. Дар айни замон, дар аксарияти онҳо, занҳо дар доираи як қатор ихтисосоҳои хурд қарор доштанд, ки индекси сегрегатсияи касбҳо, 0,62 фоиз ба манфиати мардон ташкил дод [1, с.50]. Дар охири соли 2015 музди меҳнати занон 61,1 % музди меҳнати мардонро ташкил медод [2, с.137]. Тибқи маълумоти барӯйхатгирии аҳоли дар соли 2010 ҳиссаи занон дар байни аҳолии бо шуғли касбии маълумотдор нисбат ба мардон ду маротиба кам буд [3, с.114]. Бинобар ин барои рафъи нобаробарии гендерӣ дар бахши шуғл ва меҳнат ва дар ин замина баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа зарур аст, ки ҳуқуқ ба меҳнат ҳамун ҳуқуқи ҷудонопазири тамоми одамон новобаста аз чинс пазируфта шуда, интиҳоби озодона ва

баробари ихтисос, навъи кор, пешравӣ дар вазифа, бозомӯзӣ, такмили ихтисос, ҳуқуқ ба мукофотонидани баробар ва бар асоси равнақи илму техника баланд бардоштани дараҷаи таҳассусӣ - меҳнатии занон таъмин карда мешавад.

Омили дигари баланд гардидани мавқеи зан дар ҷомеа ташаккули маърифати динии аъзоёни ҷамъият ба шумор меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 98 % пайрави дини Ислом мебошанд [8, с. 206]. Бо сабаби коҳиши шадиди маърифати динӣ як бахши бузурги ҷомеаи тоҷик чунин мепиндоранд, ки дини Ислом барои занон ҳуқуқи таҳсил, кор, иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва ғайраро пешбинӣ накарда, нақши занро фақат дар хонанишинӣ маҳдуд месозад. Аммо дини Ислом ҳаргиз тарафдори маҳдудият ва бекорӣи занон набуда, онҳоро дар баробари мардон ҳамун ҷузъи ғаёли ҷомеа дар назар мегирад ва барои занон ҳаққи касб ва ҳаққи моликиятро дар Қуръони карим мефармояд: “Мардон ба он чизе, ки аз тариқи касб ба даст меоранд, соҳибҳақ ҳастанд ва занон низ бар он чизе, ки касб мекунанд, ҳақ доранд” [11, с. 191].

Барои таъмини баробарии гендерӣ ва баланд гардидани мақоми зан дар ҷомеа пеш аз ҳама таъмини саломатии онҳо муҳим мебошад. Ҳукумати Тоҷикистон ба масъалаи тандурустии занон тавачҷуҳ намуда, “саломатии занро омили муайянкунандаи генофонди солимии ҷомеа ва миллат меонад” [18]. Танҳо зани солим насли солим ба вучуд оварда метавонад. Бинобар ин барои беҳбудии вазъи тандурустии модару кӯдак ва ҳифзи ҳуқуқҳои онҳо Ҳукумати Тоҷикистон Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар таҳрири нав, қарорҳои Ҳукумати Тоҷикистонро “Дар бораи Барномаи миллии пешгирии бемории камхунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Барномаи миллии саломатии репродуктивӣ ва ҳуқуқи репродуктивӣ” ва дигар асноди ба таъқими тандурустии аҳоли равонашударо қабул намудааст. Вале то ҳанӯз вазъи саломатии модару кӯдак ташвишвар буда, дар байни аҳолии деҳот ғавти модару кӯдак аз меъёр зиёд аст, ки ин нукта дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2006 дар мулоқот бо занон қайд гардидааст: “Танҳо соли гузашта (2005) 57 нафар занон ҳангоми таваллуд ва 2543 кӯдакони то яксола ғавтидаанд. Проблемаи камхунӣ ва бемориҳои дигар низ пурра роҳи ҳалли худро наёфтаанд. 37,7 фоизи занон гирифтори бемории камхунӣ буда, синни миёнаи умри онҳо дар Тоҷикистон 69,7 солро ташкил медиҳад. Инчунин бемориҳои камбудӣ ёд, хусусан ҷоғари эндемӣ хеле зиёд ба қайд гирифта шуда, танҳо 53 фоизи аҳолии кишвар намаки ёднокро истифода мебаранд. Ин раванд метавонад оянда ба инкишофи ақлонӣ ва генофонди миллат таъсири манфӣ расонад” [19]. Дар робита ба таъқидҳои Президент ҳарчанд аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон Барномаи миллии “Оид ба мубориза бар зидди бемориҳои камӣодӣ барои солҳои 1997 – 2001” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ёдноқ гардонидани намак” соли 2002 қабул карда шудааст, вале фоизи бемориҳои зикргардида ба дараҷаи зарурӣ кам нагардидааст. Дар баробари бемории ҷоғари эндемӣ табибони тоҷик аз афзоиши саратони сина ва ё ғадуди ширӣ ибрази нигаронӣ менамоянд. Табибони саратоншинос ва бемориҳои занона бо таъқиқи омори 10 соли охир, маълум карданд, ки гирифтори саратони сина ҳар сол дар Тоҷикистон бештар аз як дар сад меафзояд. Аз соли 2006 то соли 2016 бештар аз 4 ҳазор зани тоҷик ба ин беморӣ мубтало гардидааст. Оид ба масоили мазкур 27 августи соли 2013 дар ҳамоиши омӯзишии зери унвони “Саломатии занон: Мубориза бо саратони сина ва гарданаи раҳим”, ки дар шаҳри Душанбе баргузор шуд қайд гардид, ки дар Тоҷикистон ҳамасола беш аз 500 зани гирифтори саратон, аз ин шумора 300 нафар бо саратони сина ва 200 нафар бо саратони гарданаи раҳим расман сабти ном мешаванд. Иштирокчиёни ҳамоиш норасогии мутахассисон ва таҷҳизоти заруриро (цитологическая лаборатория) ҳамчун мушкилоти муҳими масъалаи мазкур арзёбӣ намуданд [22]. Дар ин радиф Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи масъулини соҳаро зарур аст, ки ба мушкилоти зикргардида ҷиддӣ муносибат намуда, ҳамкориҳои байнисоҳавиро барои таъминии сиҳатии аҳоли ба роҳ монанд.

Вазъи солимии демографӣи миллат таносуби тахминан баробари шумораи занону мардонро ба назар мегирад. Аммо тандурустии репродуктивӣ аксаран ба саломатии ҷинсии мардон аҳамияти кофӣ намедиҳад. Саломатии мардон на ҳамеша чун омили безурриётӣи ҷуфтҳо, бад будани солимии репродуктивӣи занон ба қадри кофӣ баҳо дода мешавад. Ба ин аз як тараф қолабҳои гендерӣ ва хоҳиш надоштани мардон ба санҷиш барои муайян кардани сабабҳои безурриётӣ ё бемориҳои ба воситаи алоқаи ҷинсӣ гузаранда боис мегардад ва аз тарафи дигар набудани эътимод ба маҳрамияти иттилоот мебошад. Бинобар ин коршиносон таъқид менамоянд, ки “барои ноил гардидани натиҷаҳои хуби расонидани хизмати

тандурустӣ махсусиятҳои гендерӣ ба инобат гирифта шуда, дастрасии пурра ва баробари ҳам мардон ва ҳам занон ба ҳамаи хизматҳои соҳаи тандурустӣ таъмин карда шавад” [4, с. 94].

Барномаи амал Созишномаи Пекин дар самти таҳкими ҳифзи занон “сабӣ намудан ба он, ки мардон дар тарбияи кӯдак, корҳои хона баробари занон саҳм гиранд ва хонадони худро, ҳатто агар феълан узви он набошанд ҳам, аз ҷиҳати моддӣ таъмин намоянд; таҳкими қонун ва татбиқи меъёрҳои, ки имкон медиҳанд ҳуқуқи занон маҳдуд нагардад дар алоқаҳои ҷинсӣ ва репродуктивӣ эҳсоси баробари масъулиятро ба занону мардон [7, с.68]. тавсия менамояд.

Мутобиқ ба нақшаи миллии тадбирҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани мақом ва нақши зан дар солҳои 1998 – 2005 дар самти тандурустӣ беҳбудии саломатии занон, кам кардани ғавти модарону кӯдаконро ҳадафи асосӣ дониста, барои амалигардонии он татбиқи барномаҳои назорати камхунӣ дар байни занон ва кӯдакон; тавсияи имконоти истифодаи хизматрасонӣ ба нақшагирии оила; барномаи ҳавасмандгардонии синамагонӣ; тақмили ҳадамоти ёри аввалини тиббию санитарӣ, аз ҷумла ёри то таваллудкунӣ ба занони ҳомила; рушди барномаҳои таълимӣ оид ба масъалаи саломатии оила; гузаронидани татқиқоти ҳамчун дар соҳаи сиҳатмандии занон; таҳияи барнома оид ба бемории саратони ғадудҳои ширдиҳанда; татбиқи Барномаи миллии мубориза бо бемориҳои камӣодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; татбиқи Барномаи миллии мубориза бо касалии сил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; таҳияи механизми кафолатҳои давлатӣ оид ба пешниҳоди кӯмакҳои бепули тиббӣ аз ҷумла профилактикӣ ба занону кӯдакон [13] - ро тарҳрезӣ намуда, дар иҷроиши амалии он Вазорати тандурустӣ, маориф, фарҳанг, меҳнат ва шуғли аҳоли, Кумитаи қор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, телевизион ва радиошунавониҳо масъул гардондааст.

Дар баробари иҷроиши тадбирҳои пешниҳодгардида, барои ҳифзи саломатии занон рафъи нобаробарӣ дар мавриди дастрас будани таҳсилот, шуғлу меҳнат, муҳити солими табиӣ, дастрасӣ ба муассисаҳои тиббию санитарӣ, ахборотӣ, захираҳои муҳим буда, дар ин самт таъмин намудани муассисаҳои кӯмаки психиатрӣ бо мутахассисони дахлдори соҳавӣ ва беҳтар намудани шароити буди бош дар муассисаҳои мазкур, пурзӯр намудани назорат ва ҷавобгарӣ нисбат ба вайронкунии ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар мавриди расонидани хизматрасониҳои тиббӣ ва фурӯши маводҳои доруворӣ, баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии истеъмолкунандагон ва фурӯшандаҳо бояд роҳандозӣ карда шавад.

Пешгирӣ намудани тамоми намудҳои зӯрварӣ нисбати занон омилҳои дигари баланд гардидани мавқеи зан дар ҷомеа маҳсуб меёбад. Баробарии гендерӣ низ маънои онро дорад, ки занон ва мардон бояд дастрасӣ ва имкониятҳои баробар барои рушд ва шароитҳои баробар барои ба таври пурра амалӣ намудани ҳуқуқҳои худро дошта бошанд. Бо зохиршавии зӯрварӣ ва безътиной принсипи баробарҳуқуқии ҷомеаи демократӣ поймол мегардад. Масалан, ба қор қабул нагардидани зани ҳомила, соҳибхитӣ набудани зан барои истифодаи музди меҳнати худ дар оила ва ғ.

Рафъи нобаробарии гендерӣ расидан ба баробарии ҳуқуқии байни мардон ва занонро дар тамоми муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла оилавӣ дар назар дорад. Аз ин рӯ “зӯрварӣ дар оила дар нисбати занонро аксаран зӯрвариҳои гендерӣ меноманд, чунки он бо сабаби нақши тобей доштани занон дар ҷомеа руҳ медиҳад” [6, с.10]. Зӯрварӣ нисбат ба занон поймол кардани ҳуқуқи инсонӣ, шаъну шараф ва озодиҳои асосии занон аст. Таъмини сиёсати самараноки гендерӣ барои пешгирӣ намудани зӯрварӣ аз ҷумла дар муносибатҳои оилавӣ равона гардидааст. Дар робита ба он соли 2015 Нақшаи ҷорабиниҳо бахшида ба “Соли оила”, Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015 таҳти № 801 таҳия ва аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Дар ин самт мавҷуд будани қонунгузорӣ шаҳрвандони давлатро ўҳдадор менамояд, ки дар доираи риояи он зиндагӣ ва фаъолият намоянд, ҳамчунон мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ўҳдадор менамояд, ки дар пешгирии қонуншиканӣ, назорати риояи қонунгузорӣ ва Ҳимояи ҷабрдидагон масъул гарданд. Дар робита ба он Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила”, ки аз 19 март соли 2013 таҳти № 954 қабул гардидааст, муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба пешгирии зӯрварӣ дар оила танзим намуда, вазифаҳои субъектҳои пешгирикунандаи зӯрварӣ дар оиларо доир ба ошкор, пешгирӣ ва бартарафсозии сабаб ва шароитҳои ба он мусоидаткунанда муайян менамояд [9, с. 1]. Дар ин замина тақвияти ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва ҳамроҳсозии фаъолияти сохторҳои давлатӣ ва ташкилотҳои

чамъиятӣ дар самти пешгирии тамоми намудҳои зӯрварӣ нисбати занон, тағйир ва такмили афкори ҷомеа нисбат ба зан ва муносибати боадолатона бо занон зарур аст.

Дар бахши рушди маданияти ҷомеа ва баланд гардондани мавқеи зан дар ҷомеа зарурати доир намудани чорабиниҳои маърифатӣ ва ҳуқуқӣ ногузир аст, то ки занон аз тамоми намудҳои зӯрварӣ - равонӣ, ҷисмонӣ, шахвонӣ, иқтисодӣ на танҳо дар оила, балки дар ҷомеа низ ҳифз карда шаванд. Муассисаҳои ҳуқуқии миллӣ бояд барои қабули қонунгузорӣ ва сиёсати давлатӣ барои ҳимояи ҳуқуқи занон ва баробарии гендерӣ, барои иҷрои амалии он мусоидат намоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси муассисаи мазкур асосан Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон (омбудсмен) баромад менамояд. Муассисаҳои ҳуқуқии миллӣ (НПИ – национальные правовые институты) бо мақсади фаҳмондани ҳуқуқи занон ва баробарии гендерӣ метавонанд ҳамкориро тавассути васоити ахбори омма роҳандозӣ намоянд [23, с. 41].

Рафъи нобаробарии гендерӣ ҳамчун омилҳои баланд гардидани мавқеи занон дар ҷомеа фароҳам овардани муносибатҳои боадолатонаи гендериро тақозо менамояд. Муносибатҳои гендерӣ дар маданият, тарзи тафаккур ва шуури ҷамъиятӣ таҷассум мегардад. Бо эътирофи афкори созанда, масъулиятшиносӣ ва истеъдоди занон ва таъмини воқеии баробарҳуқуқии мардону занон принсипи ҷомеаи демократӣ амалӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, баробарии гендерӣ нақши муҳимро дар пешбурди сулҳу амният, рушди иқтисодӣ ва демократияи устувор иҷро менамояд. Ин ҷанба дар зимни яке аз усулу принсипҳои бунёдии Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо ҷой дода шудааст, ки дастрасӣ ба амният ва бехатариро тавассути дастгирӣ намудани раванди иштироқи бевоситаи занон дар тамоми соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мавриди назар дорад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рафъи нобаробарии гендерӣ ва баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа тадбирҳои зарурӣ, концепсия ва нақшаҳои гуногунро тарҳрезӣ менамояд ва омилҳои таҳлилгардида низ метавонанд ба он мусоидат намоянд. Дар баробари омилҳои зикргардида тадбирҳои зерин:

- баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии иқтисодии занон ва аз байн бурдани маҳдудияти (сегрегатсия) касбӣ;

- шуғлу касби писандида ва меҳнат бо музди меҳнати баробар;

- маърифати ҳуқуқӣ, амалигардонӣ ва риояи муқаррароти миллӣ ва байналмиллалӣ;

- дастрасии духтарон ва занон ба зинаҳои гуногуни таҳсилот;

- хизматрасонии самараноки тиббӣ чиҳати беҳбудии саломатии занон;

- танзими оила ва пешгирӣ аз ҳамли номатлуб;

- кам кардани ғавти модару кӯдак;

- таъмини муҳити бехатари экологӣ ва солимии атроф;

- рафъи нобаробарии гендерӣ;

- фароҳам овардани шароити мусоиди истироҳат ва фаъолият дар соҳаҳои мухталиф дар асоси принсипи баробарии гендерӣ;

- тағйир додани афкори ҷамъият нисбат ба мақому манзалати зан.

Ин тадбирҳои мебошанд, ки ба хотири солим гардондани генофонди миллӣ муҳим буда, ҳамзамон барои рафъи нобаробарии гендерӣ ва баланд бардоштани мақоми занон дар ҷомеа мусоидат менамояд. Табиист, ки ба даст овардани баробарҳуқуқии воқеии мардон ва занон раванди тӯлонӣ мебошад, ки дар ҷараёни он бояд дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии шахсият ва давлат дигаргуниҳои назаррас ба амал оянд. Маҳз давлат барои озодии баён, муҳофизати ҳуқуқҳои занон, интиҳоби ҷанбаи ҳаёти барои рушди озоди шахсият хоҳ мард бошад, хоҳ зан кафил шуда метавонад. Бинобар ин сиёсати гендерии Ҳукумати Тоҷикистон бояд ба ташаққули идеологияи воқеии баробарҳуқуқии занон ва мардон мусоидат намуда, дар ниҳоят ба ноил шудан ба тавозуни гендерӣ дар ҷомеаи муосир тоҷик нигаронида шавад.

Адабиёт

1. *Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020.-С. 50.*
2. *Агенство по статистике при Президенте РТ. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник. Душанбе. 2016.-С.137.*
3. *Агенство по статистике при Президенте РТ. Положение на рынке труда в РТ. По результатам обследования рабочей силы, июнь-июль 2009 г.- С. 114.*
4. *Астрида Ниеманис. Дастури амалӣ оид ба татбиқи усулҳои гендерӣ. 2001. -С.94.*
5. *Бобоҷон Ғафуров. Тоҷикон. Душанбе. “Наширети муосир” 2020.-С.33.*

6. Казаков Владимир, Алимов Курбон, Давлатов Маҳмадалӣ. Пеиғирии зӯроварӣ дар оила. Душанбе. 2016.- С.10.
7. Конфронси чоруми умумиҷаҳонӣ оид ба вазъи занон. Хитой, Пекин. 4 - 15 сентябри соли 1995.-С.68.
8. Қаҳҳори Расулиён. Кишварҳои ҷаҳон. Душанбе. 2005.-С. 206.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пеиғирии зӯроварӣ дар оила» аз 19 марти соли 2013 № 954.
10. Қосимзода И.Бобоҷониён Р.М.Маликзод П.И. “Нақши занон дар пеиғири фаъолияти парламенти касбии мамлакат дар солҳои истиқлолияти давлатӣ”. Душанбе. 2021.-С. 274.
11. Қуръони Карим. Сураи “Нисо”, ояи 32.- С.191.
12. Қурбон Восеъ “Ваҳдат маромномаи давлати тоҷикон”. Душанбе.2014.-С.203.
13. Нақшаи миллии тадбирҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани мақом ва нақши зан дар солҳои 1998 – 2005. Душанбе. 1998.
14. Р.Х.Аминова “Национальный аспект решения женского вопроса в СССР”. “Фан”.Ташкент - 1978. - С.139.
15. М.Қ.Фаффорова “Занони Тоҷикистони Совет-бинокорони фаъоли коммунизм” Душанбе.1978.-С.24
16. Суханрони Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори иди бонувон. 7 марти соли 1998.//Эмомалӣ Раҳмон: Зиндагӣ аз Модар сарчаиша мегирад.Душанбе. “Шуҷоиён”,2011-С.211.
17. С.Ю.Дадабаева «Решения женского вопроса в Таджикистане». «Фан». Ташкент-1978.-С.164.
18. Суханрони Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати ҷашни байналмилалӣ занон. 6 марти соли 2003.// Сомонаи расмии Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, www.president.tj
19. Суханрони Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намояндагони занони мамлакат. 7 марти соли 2006.// Сомонаи расмии Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, www.president.tj
20. Третий альтернативный доклад общественных объединений Таджикистана по реализации Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Сентябрь, 2018.-С. 4.
21. Эмомалӣ Раҳмон «Мавқеи зан дар ҷомеа». Душанбе-1997.-С.4.
22. Манбаи электронӣ: www.bbc.com/tajik/news/2013/08/130827_zkh-health-cancer-women-tamta
23. Права женщин и гендерное равенство. Справочник для национальных правозащитных институтов. Варшава 2012. - С. 41.

РАҲЪИ НОБАРОВАРИИ ГЕНДЕРӢ - ОМИЛИ БАЛАНД ГАРДИДАНИ МАВКЕИ ЗАН ДАР ҶОМЕА

Дар мақола раҳъи нобароварии гендерӣ ҳамчун омил муҳими баланд гардидани мавқеи зан дар ҷомеа мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор дода шудаанд. Нақшу мақоми зан дар масири таърих дар заминаи адабиёти илмӣ таҳлил гардидааст. Таҳкими Истиқлолияти давлатӣ, таҳкими раҳъи нобароварии гендерӣ дар санадҳои қонунгузорӣ ва ташкили механизми амалиномаи муқаррароти қонунгузорӣ, фароҳам овардани шароити мусоиди маишӣ ва меҳнатӣ, ташаккули маърифати динии аъзоёни ҷамъият, хизматрасонии самараноки тиббӣ чихати беҳбудии саломатии занон, пешгири намудани тамоми намудҳои зӯроварӣ нисбати занон ҳамчун роҳҳои раҳъи нобароварии гендерӣ дар шароити соҳибистиқлолии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Муаллиф аҳамияти раҳъи нобароварии гендериро ҳамчун омил муҳими баланд гардидани мавқеи зан дар ҷомеа ва пешбурди сулҳу амният, рушди иқтисодӣ ва демократияи устувор дар Тоҷикистони соҳибистиқлол дониста, тадбирҳои зарурӣ барои ба вуҷуд овардани баробарии гендерӣ ба таври махсус зикр намудааст.

Калидвожаҳо: нобароварии молумулқӣ, мустақилияти иқтисодӣ, адолати иҷтимоӣ, мониторинг, реформаҳои институционалӣ, генофонди миллий, тавозуни гендерӣ, зӯроварӣ, омбудсмен, муносибатҳои ҳуқуқӣ.

УСТРАНЕНИЕ ГЕНДЕРНОГО НЕРАВЕНСТВА – ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ СТАТУСА ЖЕНЩИНЫ В ОБЩЕСТВЕ

В статье обсуждается и изучается ликвидация гендерного неравенства как фактор повышения статуса женщины в обществе. На основе научной литературы проанализированы роль и статус женщины в ходе истории. Укрепление независимости государства, усиление ликвидации гендерного неравенства в законодательных актах и создание механизма реализации законодательных положений, обеспечение благоприятных условий жизни и труда, формирование религиозных знаний членов общества, оказание эффективных медицинских услуг по улучшению женского здоровья, предотвращение всех видов насилия в отношении женщин рассматриваются как пути ликвидации гендерного неравенства в условиях независимости Таджикистана. Автор признает важность устранения гендерного неравенства как важного фактора повышения статуса женщин в обществе и содействия миру и безопасности, экономическому развитию и стабильной демократии в независимом Таджикистане. и особо упоминает необходимые меры по созданию гендерного равенства.

Ключевые слова: имущественное неравенство, экономическая независимость, социальная справедливость, мониторинг, институциональные реформы, национальный генофонд, гендерный баланс, насилие, омбудсмен, правоотношения.

ELIMINATION OF GENDER INEQUALITY: A FACTOR IN ENHANCING WOMEN'S STATUS IN SOCIETY

The article discusses and studies the elimination of gender inequality as a factor in enhancing women's status in society. Based on scholarly literature, the role and status of women throughout history are analyzed. Strengthening state independence, intensifying the elimination of gender inequality in legislative acts, and creating mechanisms for implementing legislative provisions, ensuring favorable living and working conditions, imparting religious knowledge to members of society, providing effective medical services to improve women's health, and preventing all forms of violence against women are considered as ways to eliminate gender inequality in the conditions of Tajikistan's independence. The author acknowledges the importance of eliminating gender inequality as a significant factor in enhancing women's status in society and contributing to peace and security, economic development, and stable democracy in independent Tajikistan. The necessary measures for creating gender equality are particularly mentioned.

Keywords: property inequality, economic independence, social justice, monitoring, institutional reforms, national gene pool, gender balance, violence, ombudsman, legal relations.

Дар бораи муаллиф

*Соҳибзода Ҳабиба Сулаймон
Унвонҷӯйи кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Email: habibasohibzoda@gmail.com*

Об авторе

*Соҳибзода Ҳабиба Сулаймон
Соискатель кафедры истории таджикского
народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Email: habibasohibzoda@gmail.com*

About the author

*Sohibzoda Khabiba Sulaymon
Applicant for the Department of History of the
Tajik People
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Email: habibasohibzoda@gmail.com*

ҚОИДАҲОИ ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО

Идораи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» мақолаҳои илмиро дар доираи самтҳои дар мавзӯи нашрия мавҷудбуда барои ҷоп қабул мекунад. Муаллифон ҳангоми таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо бояд ба нуқтаҳои зерин тавачҷуҳ дошта бошанд:

1. Мақолаҳо ба идораи маҷалла дар шакли электронӣ ва ҷопӣ пешниҳод карда мешаванд.
2. Мақола дар вироишгари матни WinWord (формати A4) бо ҳуруфи Times New Roman ҷоп шуда, бояд ҳошияҳои саҳифаҳо 2 см, ҳаҷми ҳарфҳо 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,0 бошад.
3. Ҳаҷми матлуби мақола якҷо бо аннотатсия ва рӯйхати адабиёт аз 10 то 16 саҳифа мебошад.
4. Дар аввали мақола индекси ТДУ (УДК) дар тарафи чапи саҳифа гузошта мешавад.
5. Маълумот дар бораи муаллиф(он), номи мақола, матни аннотатсия ва калидвожаҳо бо 3 забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд.
6. Насаб, ном ва номи падар (пурра), унвон, дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷои кор ва суроғаи он, почтаи электронӣ ва шумораи телефони муаллиф(он) дар сатрҳои алоҳида зерин ҳам навишта мешаванд.
7. Аннотатсия бояд 100 - 200 вожаҳо фаро гирифта, дар он хулосаи муҳтавои мақола ва натиҷаҳои таҳқиқот дарҷ гардад. Истифодаи ибораҳои умумӣ ва ҷузъиёти беаҳамияти мавзӯ зарурат надорад.
8. Калидвожаҳо аз ҳамдигар бо аломати вергул ҷудо карда шуда, бояд фарогири 5-10 калима ва ибораҳои зарурии мавзӯ бошанд.
9. Дар матни мақола овардани истинод ба манбаи истифодашуда ҳатмӣ мебошад. Истинод ба манбаъ пас аз матни иқтибосшуда бо нишон додани рақами тартибии манбаи иқтибос ва саҳифаи мавриди назари он дар дохили қавсайни ҷоркунча оварда мешавад, масалан: [5, с. 24].
10. Рӯйхати адабиёт пас аз матни мақола ба тартиби алифбо дар шакли феҳристи библиографӣ оварда мешавад. Феҳристи библиографӣ мутобиқи талаботи ГОСТ таҳия карда шуда, дар он нахуст номгӯи адабиёти кириллӣ ва сипас адабиёти хориҷӣ меояд.
11. Дар рӯйхати адабиёт ҳангоми овардани монография, луғатнома, автореферат ва дигар намуди китобҳо овардани ҷой (шаҳр, нашриёт) ва соли нашр, шумораи умумии саҳифаҳо ва барои мақола, фишурда, боб ё фасли китоб ва монанди ин қайд намудани саҳифаҳои онҳо ҳатмист.
12. Рӯйхати адабиёт бояд на кам аз 10 манбаи илмӣ-таҳқиқотӣ, аз ҷумла на кам аз 30% таҳқиқоти илмӣ дар дохили кишвар ба нашр расидаро фаро гирад. Номгӯи адабиёти мансуб ба муаллиф набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиётро ташкил диҳад.
13. Тавсия дода мешавад, ки аз таҳқиқотҳои доир ба мавзӯи мақола қаблан дар нашрияҳои илмӣ тақризшаванда, хусусан дар маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» нашргардида истифода бурда шавад. Инчунин ба нашри мақолаҳое, ки дар онҳо ба таҳқиқотҳои анҷомёфтаи солҳои охир ва манбаъҳои муътамад истинод сурат гирифтааст, бартарӣ дода мешавад.
14. Маҷалла мақолаҳои илмиро, ки дорои зиёда аз ду ҳаммуаллиф мебошанд (ба истиснои таҳқиқотҳои таҷрибавӣ), нашр намекунад.
15. Мақолаҳои аспирантон, унвонҷӯён ва докторантон аз рӯи ихтисос (PhD) бо тавсияи роҳбари илмӣ ва мақолаҳои магистрантон дар ҳаммуаллифӣ бо номзади илм ё доктори илм қабул карда мешаванд.
16. Мақолаҳое, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ба нашр расидаанд ё барои ҷоп супорида шудаанд, қабул карда намешаванд. Ҳайати тахририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ё ислоҳ намояд.
17. Матни маводи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд тахриршуда ва беғалат бошад. Масъулияти бозғайимодии аснод, рақамҳо ва муҳтавои мақолат бар дӯши муаллиф(он) мебошад.
18. Дар ҳолати рӯяи нашудани талаботҳои дар боло зикршуда идораи маҷалла ҳақ дорад, ки чунин мақолаҳоро баррасӣ нанамояд.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Редакция журнала «Вестник Педагогического университета» принимает к печати научные статьи по тематике, соответствующей профилю журнала. При подготовке и представлении статей авторы должны обратить внимание на следующее:

1. Статьи предоставляются в редакцию журнала в электронном и печатном виде.
2. Статья должна быть напечатана в текстовом редакторе WinWord (формат А4) шрифтом Times New Roman, с полями 2 см, кеглем 14 и межстрочным интервалом 1,0.
3. Оптимальный объем статьи вместе с аннотацией и списком литературы составляет от 10 до 16 страниц.
4. В начале статьи слева на странице размещается индекс УДК.
5. Информация об авторе(ах), название статьи, текст аннотации и ключевые слова приводятся на 3 языках - таджикском, русском и английском.
6. Фамилия, имя и отчество (полностью), ученое звание, ученая степень, должность, место работы и его адрес, электронная почта и номер телефона автора(ов) пишутся на отдельных строках.
7. Аннотация должна содержать 100-200 слов, в ней должны быть изложены краткое содержание статьи и результаты исследования. Использование общих фраз и несущественных деталей темы нецелесообразно.
8. Ключевые слова, отделенные друг от друга запятой, должны содержать 5-10 слов и основных фраз темы.
9. В тексте статьи обязательно должны быть ссылки на использованные источники. Ссылка на источник дается после цитируемого текста с указанием порядкового номера источника и страницы в квадратных скобках, например: [5, с. 24].
10. Список литературы приводится после текста статьи в алфавитном порядке в виде библиографического списка. Библиографический список оформляется в соответствии с требованиями ГОСТа, в нем сначала дается литература на кириллице, затем - на латинице.
11. В списке литературы, при описании монографии, словаря, автореферата и других видов книг, необходимо указать место (город, издательство) и год издания, общее количество страниц, а для статьи, тезисов, глав или раздела книги и т.п. - их страницы.
12. Список литературы должен содержать не менее 10 научно-исследовательских источников, из них не менее 30% - научных работ, опубликованных в стране. Библиография автора не должна составлять более 25% списка литературы статьи.
13. Рекомендуются использовать исследования по теме статьи, ранее опубликованные в рецензируемых научных журналах, особенно в журнале «Вестник Педагогического университета». Приоритет отдается статьям, в которых ссылаются на исследования последних лет и авторитетные источники.
14. Журнал не публикует научные статьи, имеющие более двух соавторов (за исключением экспериментальных исследований).
15. Статьи аспирантов, соискателей и докторантов PhD принимаются к публикации по рекомендации научного руководителя, а статьи магистрантов - в соавторстве с кандидатом наук или доктором наук.
16. Статьи, ранее опубликованные в других изданиях или переданные в печать, не принимаются. Редакционная коллегия имеет право сокращать или редактировать научную статью.
17. Текст представленного материала является окончательной версией, должен быть вычитанным и без ошибок. Ответственность за достоверность фактов, цифр и содержания статей несет автор(ы).
18. В случае несоблюдения вышеуказанных требований редакция журнала имеет право не рецензировать такие статьи.

**ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2024, № 3 (110)

**Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С. Айни**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 29.06.2024 г. Заказ № 127
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С. Айни